

O carte edificatoare. — *LE POINT*

ISTORIE

OLIVIER GUEZ (ed.)

SECOLUL DICTATORILOR

LENIN, STALIN, MUSSOLINI, HITLER, FRANCO,
MAO, PINOCHET, POL POT, SADDAM, GADDAFI,
KIM IR-SEN, CASTRO, TITO, ASSAD și alții



OLIVIER GUEZ (ed.)

SECOLUL DICTATORILOR

Traducere din franceză
de Diana Zotea

Olivier Guez, éditeur

Le Siècle des dictateurs

Copyright © Le Point/Perrin, un département de Place des Éditeurs, 2019

All rights reserved.

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parțială, multiplicarea sa prin orice mijloace și sub orice formă, punerea sa la dispoziție publică pe internet sau în rețele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informației, gratuit sau în scop comercial, precum și alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislației privind protecția dreptului de autor și se pedepsesc conform legilor în vigoare.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română (ediția digitală)

ISBN: 978-973-50-8010-5 (epub)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723.684.194

Cuprins

Prefață

1. Lenin, profetul totalitarismului
 2. Mussolini: de la roșu la negru
 3. Stalin: „Lenin din zilele noastre“, sau cum Stalin a devenit Stalin
 4. Adolf Hitler, demonul din Germania
 5. Franco, cel de neclintit
 6. Philippe Pétain, dictator est qui dictat
 7. Tōjō Hideki: dictator, sau țap ispășitor?
 8. Tito, sau marea cacealma
 9. În țara celor trei Kim
 10. Mao, tirania iraționalului
 11. Enver Hodja, ultimul stalinist
 12. Alfredo Stroessner, patriarhul autarhic
 13. Familia Duvalier, tentația răului
 14. Fidel Castro: obsesia puterii
 15. Joseph-désiré Mobutu, jefuitorul Zairului
 16. Muammar Gaddafi: naufragiul beduinului
 17. Erich Honecker, marele cârmaci al Republicii Democratice Germane
 18. Augusto Pinochet, tiranul liberal
 19. Pol Pot: Cambodgia însângerată
 20. Khomeini: în slujba lui Dumnezeu
 21. Saddam Hussein, vagabondul din Bagdad
 22. Familia Assad, tată și fiu
- Cronologie selectivă comentată
Bibliografie selectivă
Scurte biografii ale autorilor

PREFAȚĂ

de Olivier Guez

Prima dată a fost într-un tren, într-o noapte din luna noiembrie a anului 1984. Lătratul câinilor m-a trezit brusc. Am tras ușor perdeaua compartimentului. Dincolo de fereastra aburită se auzeau zgomotele făcute de niște bocanci grei; pe peron patrulau uniforme verzui, cu câinii în lesă. Lanternele lor răscoleau vagonul cufundat în întuneric. Unii, stând pe vine, cercetau osiile, alții, spațiile dintre vagoane („În căutarea spionilor“, le-am spus surorilor mele a doua zi – aveam zece ani). Tocmai intraserăm în RDG, în drum spre Berlinul de Vest: era primul meu contact cu o dictatură și cu un dictator, un bătrân cu părul alb, dat pe spate, cu o figură indiferentă, ascunsă în spatele unor ochelari austeri cu ramă de baga. Un portret uriaș al lui Erich Honecker împodobește peronul gării necunoscute.

A doua oară a fost la Praga, patru ani mai târziu, spre sfârșitul Războiului Rece. Nu mai țin minte dacă imaginea lui Miloš Jakeš, prim-secretarul Partidului Comunist, împodobește zidurile orașului, dar îmi amintesc atmosfera sufocantă, oamenii care fugeau, profund neliniștiți când le ceream informații inofensive. Cartierul Castelului era controlat de poliție și miliție.

A treia oară a fost la tropice, în primăvara anului 2002. În Cuba se murea de foame, fiii patriei vindeau fiicele patriei turiștilor europeni pentru câțiva dolari, dar cheltuiau resurse uriașe pentru propaganda regimului. Pretutindeni găseai tablouri ale lui Che, sloganuri în cinstea gloriei revoluției și muzee, uneori extrem de mici, aflate în sate, în care era reînviată epopeea lui Fidel, cu ai săi *barbudos*, din munții Sierra. Trecutul dinaintea revoluției nu exista, ca și cum Cuba ar fi ieșit din spuma mării la 1 ianuarie 1959 – ziua în care Batista fusese alungat. La 11 aprilie a avut loc o tentativă de lovitură de stat împotriva lui Hugo Chávez, președintele venezuelean, aliat al regimului. Fidel Castro a perorat ore întregi, după cum avea obiceiul, discursul său fiind transmis în direct la televizor și la posturile de radio din țară. A doua zi, cele opt pagini din *Granma*, cotidianul Partidului Comunist, redau integral intervenția bătrânului dictator.

În perioada dintre călătoriile la Praga și Havana, am studiat la Londra. La 19 februarie 1997, când Deng Xiaoping a murit, am fugit să-l văd pe prietenul meu Ammer, care locuia în același bloc, tot la etajul șase, dar la celălalt capăt al holului. Într-una din paginile ziarului *Libération*, portretul alb-negru al Micului Cărmaci (1,52 m înălțime) era atât de impresionant, încât ne-a venit o idee (regretabilă): să împodobim holul cu afișe ale dictatorilor. Astfel, luni de zile, pe ușa camerei mele a tronat chipul lui Saddam Hussein. Seria noastră de despoți semăna cu sumarul acestei cărți – lipseau totuși bruneții și negrii: incorectitudinea noastră politică (sau, mai degrabă, prostia noastră) își avea limitele sale. Moartea lui Deng Xiaoping punea punct unui secol XX sângeros, îndoliat de crimele lui

Hitler, Mao și Stalin, precum și de cele ale atâtor autocrați, de pe toate continentele.

Începând cu Pisistrate, primul tiran al Greciei antice, bărbații și-au exercitat cu cruzime puterea personală, dincolo de orice control și de orice lege, împotriva triburilor lor. Au existat împărați romani precum sângeroșii Caligula și Nero, despoți mai mult sau mai puțin luminați, monarhi absoluți și măcelari sângeroși precum Qin Shi Huangdi, întemeietorul Chinei imperiale, care îngropa cărturarii de vii și al cărui urmaș se lauda a fi Mao; sau Muhammad bin Tughluq, sultanul din Delhi, care și-a ras capitala de pe fața pământului numai pentru propria plăcere. N-au existat însă niciodată atâția dictatori ca în secolul trecut, ca și cum progresul și tehnologia, cele două matrice ale sale, s-ar fi întors împotriva lui. La apogeu, statul modern se baza pe o organizare piramidală hiperstructurată și centralizată de tip birocratic, care deținea monopolul violenței „legitime“, precum și pe instituții costisitoare și complexe, telecomunicații și un complex militar-industrial. Când acest aparat tentacular a trecut în mâinile dictatorilor, violența s-a dezlănțuit cu o intensitate fără precedent.

Toți erau bărbați. Insomniaci, asceți sau sexopați, impasibili sau bătărași, adesea mici de înălțime (Kim Jong-il, Lenin, Stalin, Franco, Mussolini aveau sub 1,70 m înălțime), le plăcea să se umfle în pene îmbrăcați în uniformă, cu pieptul plin de medalii și titluri pretențioase, arborând un aer milităresc, bănuitor, mereu amenințător. Führerul, *Il Duce*, Micul Părinte al popoarelor, Marele (și Micul) Cărmăci, Liderul, *El Caudillo*, Ghidul, Binefăcătorul sau Conducătorul... au marcat istoria secolului XX, secolul dictatorilor.

La început nu ieșeau cu nimic în evidență – sau cu aproape nimic. Utopiști, oameni lipsiți de importanță, șterși; agitatori sau soldați frustrați care-și blestemau zilele așteptând în cazărmile din provincii: acești ratați mitomani și răzbunători nu s-ar fi apropiat niciodată de putere dacă soarta nu le-ar fi dat un ghiont (sau un șut) în direcția potrivită. Dictatorii apar întotdeauna din haos – conflicte, revoluții, crize economice. Marele Război a fost matricea barbariei europene din secolul XX. Când a izbucnit, Lenin, Hitler și Mussolini i-au mulțumit cerului. La finalul războiului, învinși sau învingători, combatanții care au supraviețuit celor patru ani de foc continuu, bombardamentelor aeriene și atacurilor cu gaz din tranșee s-au întors de pe front cuprinși de disperare, convinși că fuseseră înșelați. Lumea veche – „civilizația moravurilor“, despre care vorbea Norbert Elias –, construită în secole de civilitate aristocratică, s-a destrămat. După ce Marea Criză Economică a ruinat milioane de oameni și a dus la prăbușirea republicilor, în Rusia, apoi în Italia, câțiva ani mai târziu în Germania și în aproape toată Europa Centrală a avut loc același scenariu (inclusiv în Spania, țară care nu a participat la război, și chiar în China, dar într-un context diferit): șomaj, inflație; dezintegrare politică; anarhie, reglare de conturi (și uneori chiar război civil), neputința autorităților. Era nevoie de un salvator charismatic. Mulțimile, formate din indivizi furioși și înverșunați, erau pregătite pentru marea schimbare. „Într-o lume de neînțeles, mereu schimbătoare, masele atinseseră punctul în care puteau crede, în același timp, orice și nimic, când ele gândeau că totul este posibil și că nimic nu e adevărat“¹, scria Hannah Arendt în *Originile totalitarismului*. La mijlocul anilor '30, peste jumătate dintre statele europene erau conduse de despoți. Războiul total își mărea imperiul.

A doua jumătate a secolului XX a început cu privilegiștea dărmăturilor din Berlinul nazist. În Europa Centrală și de Est, Uniunea Sovietică își impunea socialismul totalitar și marionetele (cu excepția Iugoslaviei și Albaniei) în fruntea națiunilor pe care le cucerise, spulberând visurile efemere de emancipare ale Ungariei, Cehoslovaciei și Poloniei. În aceste țări, puterea dictatorilor s-a perpetuat până la căderea Zidului.

În Asia, Africa și America Latină, Războiul Rece și dezintegrarea imperiilor coloniale au fost catalizatorii unui al doilea val, mai degrabă roșu decât negru. Revoluțiile și loviturile de stat s-au ținut lanț; din ruinele decolonizării au apărut bărbați „puternici” care au confiscat independența țării lor, alăturându-se sferei de influență a uneia din cele două superputeri. Statele Unite i-au sprijinit pe Pinochet, Stroessner, Mobutu și pe frații Duvalier, iar URSS pe Assad-tatăl, Saddam Hussein, Castro și Gaddafi. Aceștia erau pionii de pe marea tablă de șah a garantului lor, pe care îl sprijineau la Consiliul de Securitate al ONU. În schimb, le era asigurată stabilitatea regimului, fiind liberi să-și exploateze populația și să se îmbogățească fără teama de a fi trași la răspundere.

Fiecare capitol analizează pe larg ascensiunea dictatorului care pune mâna pe putere. Pentru acesta, primele săptămâni sunt cruciale, trebuie să-și impună voința la putere, să restabilească ordinea, să transforme societatea într-un stat-cazarmă, în care el este cel ce dă ordine, asemenea unui dresor. Opoziția este de îndată interzisă, mass-media și intelectualii cenzurați, adversarii exilați, închiși, torturați sau uciși. Pretutindeni sunt plantați turnători pentru a spiona societatea și pentru a încuraja delațiunea. În același timp, ghidul suprem își monitorizează apropiații: nu-i va mai scăpa nimic. Încă de la început, populația înțelege că cea mai mică încălcare a regulilor va fi pedepsită sever; că trebuie să rămână liniștită (și, mai ales, să nu se implice deloc în chestiunile politice), putându-se bucura astfel de frânturi de libertate în familie, pe stadion, pe malul mării sau în noile locuințe pe care regimul urma să le construiască.

În același timp, susținătorii conducătorului pun mâna pe poliție, armată și servicii secrete, croindu-și drum către cele mai înalte funcții. Sunt alături de el de la începutul mișcării, formând în jurul lui o clică. Dar nici o poziție nu este garantată. Dictatorul are abilitatea de a urzi intrigi printre acoliții săi, influențându-le luptele de putere. De multe ori el împarte funcțiile, îi promovează, îi retrogradează și îi promovează din nou, pentru ca într-o bună zi să-i elimine. După câțiva ani, cu toții îi sunt îndatorați pentru ceea ce au devenit. Trăiesc în alertă: știu că liderul lor are putere de viață și de moarte asupra lor.

Vôjd-ul nu se poate mulțumi însă doar să stârnească teamă și să înăbușe acțiuni prin violență. El va transforma societatea, va construi orașe, poduri și autostrăzi (în special între aeroport și palatul său). Va oferi oamenilor de rând pâine, înflăcăându-i peste măsură și stârnindu-le bucuria și speranța într-un viitor grandios: Reich-ul milenar, zorii comunismului de după *le Grand Soir*², Africa unificată sau islamul purificat de cangrena modernității – un orizont mereu îndepărtat pentru a cărui transpunere în realitate vor fi necesare un mare efort și o atitudine supusă, scrie Elias Canetti în *Masele și puterea*. Se îmbată cu statistici fanteziste și minte tot timpul și cu nerușinare. „Pace” înseamnă război, „solidaritate” – egoism, „iubire” – ură: golește cuvintele de conținut sau, mai degrabă, le denaturează sensul. Susține sentimentul de persecuție specific celor decăzuți, pe care îl

hrănește arătând cu degetul către un dușman monstroos, o dublă amenințare: „dușmanul din sub ziduri“ (din exterior), „dușmanul din beciuri“ (opозиția, trădătorii, profitorii, toți agenții care vizează destrămarea țării și care complotează împotriva acesteia), notează Canetti. Luptă în numele unei comunități imense, alcătuită din vii și morți deopotrivă, iar de-acum trecutul, prezentul și viitorul fac front comun. Unește oamenii făcând apel la comituri fondatoare – romanii, Reconquista, primele triburi germanice, răscoala țăranilor, samurailor... –, mituri, „promisiuni și comuniuni“, potrivit lui Roger Caillois. Atunci când vorbește, nu folosește niciodată condiționalul, ci numai modul imperativ.

Dictatorul nu este doar un autor de ficțiune, ci și un actor și regizor remarcabil. De la înălțimea balconului său, de la tribuna unui stadion, de la un congres al partidului unic, predică poporului. Murmură, țipă, proferează; manipulează prin cuvinte. Aparițiile sale se aseamănă unui spectacol de circ. Religia al cărui prooroc este și miturile restaurate au nevoie de manifestări pompoase, de sărbători, de noi ritualuri: kitsch și expoziții spectaculoase. Cu mare tam-tam, defilează bărbați musculoși și tinere virtuose, cohorte de soldați, gimnaste și rachete, purtând flori, embleme și steaguri, împodobite corespunzător. Fiecare dictatură are podoabele sale, uniforma sa – cămașa neagră, haina tip Mao, toca din blană de leopard –, precum și artificiile care fac ca armatele să pară mai puternice și mai numeroase, așa cum erau odată în regatele africane sau mesoamericane, unde despoții își puneau războinicii să poarte pene, tatuaje și măști de luptă. În secolul XX totul este întors cu susul în jos; revoluțiile ne bulversează cu atât mai mult cu cât își arogă remodelarea Omului și au pretenție de universalitate. Marele simplificator își impune limbajul simbolic, steagul și insigna, salutul și imnul, iar pe timbre trebuie să existe pecetea sa (sau chipul), care să poată fi recunoscută și ușor de reproduș; stimulii provoacă și intimidează.

Prin natura sa, tiranul nu are încredere în oameni. De când se naște și până moare, el caută să-i înregimenteze într-un cadru organizat și visează să-i facă să se topească într-o masă disciplinată. Canetti remarcă următoarele: tiranul știe că, așa cum se întâmplă pe stadion, oamenii se eliberează de fobia de a fi atinși și de tabuuri atunci când se află în mulțime, simțindu-se egali și invulnerabili, „protejați de o platoșă uriașă“. Mulțimea îi eliberează de vinovăție. Ei pot să-și depășească limitele și, dacă sunt manipulați suficient, pot să ucidă păstrându-și iluzia libertății; sistemul îi va exonera de orice responsabilitate. În acest scop, dictatorul se folosește la maximum de propagandă. În secolul XX, Secolul Progresului, ziarele, cinematografele, radioul, televiziunea i-au oferit mijloace extraordinare de agresiune psihologică a mulțimilor. Unii joacă cartea entuziasmului, alții, pe cea a antagonismelor sau a fricii, dar, indiferent de strategie, ea trebuie să continue la nesfârșit, întrucât repetiția remodelează sufletele. Propaganda se adresează atât populației controlate, cât și observatorilor (și idioților utili, admiratorilor săi) din străinătate.

Dictatorul este un supraviețuitor paranoic. „Dintre toți, el se teme cel mai tare de moarte... sentimentul de pericol iminent nu-l părăsește niciodată“, scrie Canetti. Așa că rămâne mereu în gardă, atent la comploturi și conjurații care se țin pe la spate. „E mereu cu ochii-n patru și nu trebuie să-i scape nici cel mai mic zgomot, fiindcă ar putea fi însoțit de intenții dușmănoase.“ Inamicilor care se ascund le smulge măștile prefăcute. Nu-i pedepsește imediat doar pentru a-i face mai târziu să sufere mai mult. La momentul

potrivit, va ști să exploateze actul reprobabil cerând supunere totală, trădare, apostazie. Nimeni nu trebuie să știe planurile dictatorului, nici măcar cel mai apropiat consilier al său. „Numai el are cheia acestui sistem complet de îmbinare a secretelor“ (Canetti). Deși știe tot ce gândesc oamenii săi și familiile lor, despre el nu permite nimănui să afle nimic. Secretul asigură surpriza și întreține teama.

Oamenii se tem de singurătatea și libertatea depline. După ce au trăit mii de ani cu credința în divinitate, ei au nevoie în continuare să creadă într-o autoritate mai presus de ei. Dictaturile au apărut pe fondul acestei frici de neant, dezvoltând o dimensiune mistică și religioasă, la doar câteva decenii după moartea proclamată a lui Dumnezeu. Dictatorii, mai cu seamă cei mai nemiloși dintre ei, au fost adulați în timpul vieții, în special de intelectuali, fiind considerați un substitut al Celui Preaînalt. În biserici și în temple au apărut statui monumentale ridicate spre gloria despotului.

Dictatorii prezentați în excelențele capitole care urmează mă duc cu gândul la rechini – dar nu toți dădeau dovadă de o asemenea cruzime fără margini. Indiferent de păcatele lor, Franco și Honecker nu pot fi niciodată puși în aceeași categorie cu Hitler, Mao, Pol Pot și Stalin, responsabili pentru moartea a zeci de milioane de oameni și de suferințe dincolo de orice imaginație. Aceștia au făcut din crimă un mod de guvernare. Fanatici nebuni, dar capabili de calcule cinice, asemenea criminalilor în serie, și-au supus cu sadism poporul unor cazne cumplite. În demersul lor, s-au putut baza pe milioane de complici oportuniști, impasibili și fără voință, precum Josef Mengele, angajatul model al fabricilor naziste ale morții.

În *Originile totalitarismului*, Hannah Arendt face diferența între tirani autoritari și dictatori. Primii trebuie să se descurce cu o populație și resurse relativ reduse, în timp ce dictatorii dispun de un „material uman“ considerabil. „Există un material aproape inepuizabil pentru a alimenta mașinăria dominației totale“³, scrie ea. În Germania hitleristă, totalitarismul nu a apărut decât după ce Führerul a pus mâna pe teritorii uriașe din Europa de Est în timpul războiului. Ca urmare a acestor cuceriri, a masacrat milioane de civili, atât în spatele liniei frontului, cât și în lagărele de exterminare. Dictatorii gândesc în termeni de continent și de secole (chiar și de milenii). Schimbă Istoria în căutarea unui imperiu planetar, chiar cu prețul autodistrugerii: toți sunt pregătiți să sacrifice interesele regimului și ale țării lor pentru cele dictate de puterea lor personală. Marele Salt Înainte și Revoluția Culturală a lui Mao au aruncat China în haos; epurările lui Stalin au slăbit considerabil Armata Roșie în ajunul operațiunii „Barbarossa“; pentru funcționarea lagărelor de concentrare (transportul, logistica), cel de-al Treilea Reich a folosit resurse enorme, deși se afla pe punctul de a pierde războiul. Viraje, ocoluri, schimbări bruște; improvizatii himerice, manie: rațiunea de stat dispare, dictatorii își urmează impulsurile, politicile lor antiutilitariste, realitatea lor imaginară (legile Naturii, rasa; legile Istoriei, materialismul), își stabilesc obiective absurde, fără să le pese de consecințe – umane, materiale și de mediu. Infailibili, egocentrice, aduc la paroxism absolutismul puterii absolute.

„Conducătorul totalitar trebuie să împiedice, cu orice preț, normalizarea până la punctul în care ar putea apărea un nou mod de viață“⁴, scria Hannah Arendt. În Germania lui Hitler, în URSS-ul lui Stalin, în China lui Mao, pacea este întotdeauna un element de nesiguranță. Îngrijorați, imprevizibili, ei găsesc mereu noi obstacole de înlăturat, standardele pentru selecția victimelor devenind din ce în ce mai radicale. Epurare, purificare – mașinăria nu obosește niciodată. După ce au scăpat de concurenți și adversari, tiranii se lansează în vânătoarea „inamicilor obiectivi“, desemnați în funcție de circumstanțe, și amenință apoi cetățenii nevinovați, cel mai adesea aleși la întâmplare. Numărul arestațiilor nu trebuie să scadă, nimeni nu este niciodată complet nevinovat. „Toată populația este suspectă... Pedepsa nu se mai dă în funcție de fapta comisă..., un comportament exemplar nu apără pe nimeni.“ În zori, poliția secretă se ocupă de treburile murdare, teroarea domnește.

Gulagul sovietic, laogaiul chinez, Auschwitz, Treblinka... Arma fatală a dictatorilor sunt lagărele (fie ele de muncă, reeducare, concentrare sau exterminare). Rași, numerotați, înfometați, deportații sunt trimiși la moarte sigură. Aceștia mor din cauza epuizării sau sunt împușcați în ceafă, ori mor, la grămadă, în camerele de gazare. Lagărele distrug omul și demnitatea lui într-un mod calculat și sistematic. Morții nu sunt înmormântați individual, ci sunt îngrădățiți în gropi comune. Corpurile se transformă în cenușă, în cuptoarele crematoriilor naziste. Nici un conflict nu a produs vreodată atâtea victime așa cum s-a întâmplat în secolul trecut în urma acțiunilor dictatorilor.

Doi dictatori prezentați în această carte sunt încă la putere: Bashar al-Assad și Kim Jong-un, fii de dictatori. Aplicând o formă hibridă de marxism și monarhie absolută a dreptului divin, comuniștii instaurează uneori dinastii. În Cuba, Raúl Castro și-a înlocuit fratele în fruntea statului. În Iran, ayatollahul Khomeini conduce teocrația șiiită după moartea lui Khomeini, cel care a întemeiat-o în urmă cu treizeci de ani. În restul lumii, după valul democratic de la sfârșitul secolului XX, care a alimentat iluzia trecătoare a sfârșitului Istoriei, dictatori precum Putin, Erdoğan sau el-Sisi au revenit la putere sau nu au părăsit niciodată scena, asemenea petromonarhilor din Golf. În Levant, tentativa de instaurare a unui stat islamic totalitar a eșuat, dictatorul său, „califul“ al-Bagdadi, fugind. În Europa, apar „democrați iliberali“ care pun mâna pe putere sau care creează un sistem ce le permite să o controleze, păstrând în același timp aparența unei democrații. În majoritatea acestor țări se votează, într-adevăr, dar înainte de alegeri liderul reușește să-i descalifice pe cei mai importanți adversari și apoi, dacă rezultatele nu sunt cele așteptate, găsește un pretext pentru a le anula.

„Iată-ne condamnați să trăim în lumea în care trăim. E o condiție prea aspră și prea contrară spiritului societăților moderne ca să poată dăinui“⁵, a scris François Furet în concluzia cărții *Trecutul unei iluzii*. Pretutindeni, inclusiv în cele mai vechi democrații, asistăm la puseuri autoritare, la izbucniri de tip fascist. Globalizarea – turbocapitalismul, marile migrații, încălzirea globală, noile tehnologii – creează neliniște în rândul oamenilor. Aceștia caută certitudini, repere, ierarhii, într-o lume bulversată de o criză a modernității comparabilă cu cele care au urmat primelor două revoluții industriale. Asemenea

predecesorilor lor de tristă amintire, „bărbații“ puternici, sau cei care se pretind astfel, oferă soluții simple la probleme din ce în ce mai complicate. Acestea se bazează pe trei piloni: securitate, identitate, consum – un triptic care poate fi întâlnit din Brazilia până în Statele Unite, din Japonia până în Ungaria. Să ne aducem aminte de citatul din cartea Hannei Arendt de la începutul acestei introduceri: „Într-o lume de neînțeles, mereu schimbătoare, masele atinseseră punctul în care puteau crede, în același timp, orice și nimic, când ele gândeau că totul este posibil și că nimic nu e adevărat“.

Un alt tip de dictator a apărut în ultimii ani. Regatul său nu are nici capitală, nici granițe, dar conduce peste două miliarde de oameni. Opinii politice, preferințe sexuale, cercuri de prieteni; vieți profesionale, putere de cumpărare, hobby-uri; mici secrete, vacanțe: mulțumită Facebook, WhatsApp, Instagram... imperiul rețelelor deține mai multe informații despre propriii supuși decât Stalin pe vremea Marii Epurări. Logaritmi săi alcătuiesc poliția secretă a mileniului al treilea. Deși extrem de bogat, evită plata impozitelor, vinde datele utilizatorilor unor organizații suspecte și se pregătește să lanseze propria monedă. Nu există nici un adversar pe măsura sa. Impune întregii planete propriile coduri, concepția despre frumos și valorile sale puritane – mai degrabă islamiști decapitând ostatici decât un sân dezgolit. Rețelele pun în pericol echilibrul mondial și transformă natura umană cu o viteză uluitoare. Bărbați, femei, copii – cu toții am devenit dependenți de emoțiile virtuale pe care le suscită.

Beijing, toamna anului 2018. Un portret uriaș al lui Mao străjuiește intrarea în Orașul Interzis și Piața Tiananmen, pe ai cărei stâlpi de iluminat sunt instalate zeci de camere de supraveghere. Pe autostradă, încă de la ieșirea din aeroport, mașinile sunt fotografiate la intervale regulate. Pe Baidu, motorul de căutare chinez, nici urmă de evenimentele din 1989, ca și cum nu s-ar fi întâmplat niciodată. De asemenea, nu poți citi nici un ziar străin – cu excepția *L'Équipe*. Pentru comunicarea cu lumea exterioară este necesară conectarea la WeChat, serviciul de mesagerie Tencent, gigantul online local. Un miliard de chinezi îl folosesc pentru a comunica, a plăti facturile, a rezerva un bilet de tren sau pentru a-și încasa salariile. În China, WeChat înseamnă totul – dar WeChat colaborează cu regimul: are acces la informații, după bunul-plac, de parcă Zuckerberg și Trump ar împărți Biroul Oval de la Casa Albă. Sutele de milioane de camere de luat vederi care împânzesc țara sunt echipate cu software de recunoaștere facială și sunt conectate la un computer central care poate scana într-o secundă cele 1,370 miliarde de chinezi; acestea le înregistrează comportamentul – un număr format din optsprezece cifre îi este atribuit fiecăruia dintre ei. Xi Jinping, secretarul general al partidului unic care guvernează China de șaptezeci de ani, a fost numit președinte pe viață, iar „gândirea“ sa a fost consfințită în constituție, precum cea a lui Mao. China este singurul stat totalitar care s-a reformat fără să se autodistrugă.

Cea mai bună dintre lumi, Big Brother, Statul Unic al lui Zamiatine: aici am ajuns. Tehnologia le oferă dictatorilor secolului XXI mijloace la care predecesorii lor nici n-ar fi visat vreodată.

„Este remarcabil faptul că dictatura se răspândește astăzi așa cum se întâmpla odată cu libertatea“, scria Paul Valéry în *Privire asupra lumii actuale*. Această carte, unică în demersul ei, nu oferă doar informații despre trecut, ci și despre ceea ce se întâmplă în

prezent. E rezultatul unei munci în echipă care a durat mai mulți ani. Contribuțiile colegilor mei, istorici de referință, intelectuali și jurnaliști de renume, sunt remarcabile atât datorită stilului lor, cât și rigorii. Le mulțumesc pe această cale pentru tot.

1. Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, tr. Ion Dur și Mircea Ivănescu, Humanitas, București, 2014, p. 473 (n. tr.).
2. Concept asociat ideologiei comuniste, care exprimă speranța într-o schimbare bruscă și radicală a ordinii sociale existente (n. tr.).
3. Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, ed. cit., p. 388 (n. tr.).
4. Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, ed. cit., p. 484 (n. tr.).
5. François Furet, *Trecutul unei iluzii: Eseuri despre ideea comunistă în secolul XX*, tr. Emanoil Marcu și Vlad Russo, Humanitas, București, 1996, p. 528.
6. Evgheni Zamiatin (1884–1937), scriitor rus, autor al romanului *Noi* (n. tr.).

1. LENIN, PROFETUL TOTALITARISMULUI

de Stéphane Courtois

Într-o zi rece de ianuarie din anul 1886, în orașelul Simbirsk, situat pe malul vestic al Volgăi și pierdut în inima vastelor teritorii rusești, la 1.500 de kilometri de capitala Sankt-Petersburg, o procesiune se îndreaptă spre catedrala ortodoxă. Oameni importanți și dascăli tineri însoțesc sicriul cu rămășițele pământești ale lui Ilia Ulianov, inspectorul școlar din regiune, înnobilit de țar, decedat la vârsta de cincizeci și trei de ani în urma unui atac cerebral, în fața soției și copiilor împietriți de spaimă. După obicei și în absența fraților mai mari aflați la studii în capitală, sicriul este purtat pe umeri de Vladimir Ilici, un adolescent de cincisprezece ani și jumătate, care, în ciuda măștii impasibile dobândite în urma unei educații stricte, este extrem de tulburat.

Foarte încercata familie este nevoită să trăiască dintr-o pensie mică și să subînchirieze câteva camere din casa cea mare. Iar Vladimir – Volodia pentru apropiați – trebuie să îndeplinească rolul de cap al familiei și să-și termine studiile, având în vedere că obținuse mereu „medalia de aur“. Dintr-odată însă, alți nori negri se întrezăreau la orizont: fratele său mai mare, Alexandru, este arestat de Ohrana, poliția secretă. Inspirat de revoluționarii teroriști din cadrul grupării Narodnaia Volia – Voința Poporului –, care în 1881 îl asasinaseră pe țarul Alexandru II, acesta pregătea un atentat împotriva lui Alexandru III. Mama sa, cuprinsă de spaimă, încearcă prin toate mijloacele să-l salveze. În zadar însă. Mândrul student la chimie își recunoaște vinovăția în pregătirea atentatului și, condamnat la moarte, refuză să ceară grațierea. Este spânzurat la 8 mai 1887.

Volodia, născut pe 10 aprilie 1870, tocmai își pierduse în condiții tragice figura ocrotitoare a tatălui și fratele mai mare, pe care îl idolatriza. În urmă cu optsprezece luni, familia Ulianov se afla în plină ascensiune socială, având în față un viitor luminos. Astăzi, acuzată de regicid, este respinsă de înalta societate, iar toată lumea sa se destramă. Volodia nu-și va reveni niciodată din acest doliu prelungit, iar trauma sa profundă va avea consecințe la nivel mondial. Acest caz reprezintă un exemplu excelent al efectului fluturului: dubla bătaie de aripi din Simbirsk va face ca, la 7 noiembrie 1917, același Volodia – Lenin din acel moment – să preia puterea în Rusia și să instaureze prima dictatură comunistă și primul regim totalitar din istorie. O ascensiune fulgerătoare, care, după 1945, va face din URSS o superputere, alături de Statele Unite, pentru ca în perioada 1989–1991 să se prăbușească asemenea unui castel de cărți de joc. Acest cutremur geopolitic va duce la căderea sistemului comunist mondial, lăsând moștenire secolului XXI amintirea unei imense tragedii.

Nașterea unui revoluționar

Pentru moment însă, Volodia trage tare pentru a-și termina cu succes studiile secundare. Dar în sinea sa fierbe. Pierzându-și toate reperele, se refugiază pe proprietatea familiei de la Kokușkino, unde descoperă biblioteca secretă a lui Alexandru și citește cu aviditate cărți până atunci interzise: Darwin, Marx, Ricardo și, mai ales, un roman publicat în 1863 de revoluționarul populist Nikolai Cernîșevski, *Ce-i de făcut? Oamenii noi*. Acești „oameni noi” sunt tineri care visează cum o Rusie înapoiată face pasul către o societate utopică perfectă. Volodia este fascinat de un personaj misterios, Rahmetov, „omul special”, care, aflându-se zi și noapte în clandestinitate, se dedică slujirii „logodnicei sale”, Revoluția, și pentru care este gata să înfrunte tortura și moartea. Pornind de la această figură romanescă, Volodia își imaginează cursul pe care îl va lua viața sa: va deveni eroul care-și răzbună fratele și va pregăti o revoluție menită să răstoarne dinastia Romanov și autocrația țaristă, instaurând socialismul. Timp de treizeci de ani, din 1887 până în 1917, va lucra neobosit la atingerea acestui scop.

În perioada 1889–1890, la Samara, apoi la Kazan, stabilește contacte cu vechii militanți din Narodnaia Volia și descoperă faimosul *Catehism al revoluționarului*, un ghid al maestrului subversiunii, scris de Serghei Neceae, omul care îl va inspira pe Dostoievski să scrie celebrul roman *Demonii*. După care, cuprins de un fel de marxism incipient, se remarcă în timpul foametei care a afectat satele de pe Volga, în 1891–1892. În timp ce toată societatea încearcă să-i ajute pe cei înfometați, Volodia este singurul care susține că numărul mare de morți – 400.000 de victime – reprezintă o veste bună: imaginea țarului este astfel compromisă, iar mojiicii vor abandona munca la câmp pentru a merge să lucreze în fabrici, accelerând industrializarea și, în consecință, formarea unei clase muncitoare care să răstoarne capitalismul. Tovarășii lui Lenin observă încă de pe atunci elementele definitorii care vor ajunge să-l caracterizeze: convingerea absolută față de caracterul „științific” al doctrinei marxiste, devenită fanatism ideologic, și lipsa de compasiune față de aproapele.

Volodia își ia diploma în drept, dar, pentru că nu s-a descurcat prea bine ca avocat, merge în capitală, unde înființează, alături de un tânăr evreu, Iulius Martov, un mic grup cu titlu pompos, Uniunea de Luptă pentru Emanciparea Clasei Muncitoare. Dar Ohrana veghează și, la 21 decembrie 1895, un comisar de poliție îl arestează la prima oră a dimineții. A fost prima lecție din viața de activist și o nouă traumă. Condamnat la trei ani de „deportare în Siberia”, „nobilul Ulianov” pleacă cu trenul, împreună cu familia. Ajuns în mai 1897 în satul Șusenskoe, este adăpostit într-o dacea, primește bani de la guvern și face rost de două puști de vânatoare superbe. Acest ideolog care învață despre viață din cărți obține tot ce vrea, iar la plecare cuferele sale vor cântări mai mult de 250 de kilograme! Reușește chiar să-și aducă „logodnica”, o tovarășă arestată în același timp cu el, tânăra învățătoare Nadejda Konstantinova Krupskaja. La aproape treizeci de ani, o ia de soție, chiar dacă în 1938 tovarășul său Troțki scria: „[...] se poate spune sigur că, încă din tinerețe, Vladimir a păstrat toată viața o atitudine pură față de femei. Austeritatea sa nu trebuie pusă pe seama nepăsării. Dimpotrivă, este un om pasional. Dar la toate acestea se adăuga... – este dificil să găsesc un alt termen – castitatea”. De fapt, singura lui pasiune

era revoluția.

Profitând de această perioadă de trei ani petrecută la aer curat, Vladimir scrie o diatribă de 650 de pagini, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*. Sub pseudonimul Ilin, umple paginile cu mii de cifre și statistici, nenumărate tabele, diagrame, scheme și ecuații. Ca un demn urmaș al lui Marx, își împânzește cartea cu citate din *Capitalul*, susținând că Rusia era deja un stat capitalist și că, prin urmare, se afla în drum către socialism. De dragul CAUZEI uită însă că 85% din populația imperiului trăiește și lucrează la sat și că numărul muncitorilor este extrem de mic. Spera ca astfel să-și marcheze apariția spectaculoasă pe scena revoluționară; dar cartea sa este batjocorită de toți economiștii, inclusiv de marxiști. Totuși, e de remarcat aici pasiunea lui Lenin pentru jonglerii și iluziile statistice, care vor provoca primele mari dezastre odată ce bolșevismul preia puterea.

În martie 1898 are loc la Minsk congresul fondator al Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia (PMSDR), care, deși salută „glorioșii combatanți ai vechii Narodnaia Volia“, se pretinde un adept al socialismului democratic și cere alegerea unei Adunări Constituante. Cu toate că nu participă la acest act fondator, Vladimir urmărește îndeaproape dezbaterile interne din cadrul Internaționalei Socialiste, unde germanul Eduard Bernstein declara în 1900: „Nici un socialist cu judecată nu visează azi la o victorie iminentă a socialismului datorită unei revoluții violente – nimeni nu visează la o cucerire rapidă a parlamentului de către un proletariat revoluționar“. Schismaticul Bernstein dă naștere astfel crizei „revizionismului“, care, în fața ascensiunii prosperității capitaliste și a culturii democratice și parlamentare în întreaga Europă, le cere marxiștilor să-și alinieze fie discursul cu practica – deci democratic și reformist –, fie practica cu discursul – deci revoluționar și violent. Pentru Vladimir, aceasta este o declarație de război, prin urmare determină social-democrații să semneze „în unanimitate“ – sunt șaptesprezece! – un „Protest al social-democraților din Rusia“, prin care cer „un război total“ împotriva ideilor „revizioniste“. Se poate vedea astfel un efect timpuriu al înclinației sale pentru pozițiile cele mai radicale, care îl vor diferenția de toți ceilalți socialiști.

Lenin, bolșevicul

Întors din Siberia, Vladimir decide să plece în exil în străinătate, unde, cu excepția câtorva luni din 1906, va rămâne până în primăvara anului 1917, călătorind de la München la Londra, de la Bruxelles la Paris și de la Praga la vila scriitorului Maxim Gorki de pe insula Capri. Deși în floarea vârstei – are treizeci de ani –, părul i-a căzut deja, poartă cioc și are pomeți specifici regiunii calmuce; îndesat și athletic – îi plac mult plimbările, înotul, drumețiile, ciclismul și vânătoarea –, îi place la nebunie să joace șah, însă urăște să piardă. Are de gând să înființeze un ziar, *Iskra* – „Scânteia“ –, care să unifice sub conducerea sa marxiștii ruși. Stabilizat în Elveția, rebelul îi propune această idee lui Gheorghi Plehanov, figura tutelară a marxismului din Rusia. Întâlnirea decurge prost, pentru că bătrânului revoluționar îi displace aroganța tânărului; până la urmă însă, își dă acordul. Cu toate

asta, Vladimir se simte ofensat de refuzul brutal de la început, așa că decide să joace de acum înainte după regulile sale. Cu atât mai mult cu cât *Iskra*, difuzată clandestin în Rusia, suscită entuziasmul multor tineri revoluționari. Hotărăște apoi să dea lovitura și publică în 1902 *Ce-i de făcut? Problemele acute ale mișcării noastre*, semnată pentru prima dată sub pseudonimul „Lenin“, cu referire la exilul său din apropiere de fluviul Lena, care străbate Siberia. Manifestul este dominat de un strigăt din adâncul inimii: „Dați-ne o organizație de revoluționari și vom ridica Rusia“.

Aici își dezvoltă viziunea contestatară privind revoluția și partidul. E nevoie de o revoluție violentă, radicală și comunistă, diferită de parlamentarismul democratic. Partidul va trebui să fie „de tip nou“, o avangardă formată din „revoluționari profesioniști“, extrem de disciplinați, organizați clandestin; în cadrul său, muncitorii vor fi plasați sub îndrumarea intelectualilor, adepți ai doctrinei „științifice“ marxiste. Esențial este să se asigure supunerea militantului față de „linia Partidului“ și loialitatea sa față de acesta, urmând ordinele unui lider charismatic. Lenin afirmă în continuare cu tărie: „Avem nevoie de o organizație militară de agenți“, pe care în 1920 avea să o definească drept „centralism democratic“, o „disciplină cvasimilitară“. Or acest model este opusul partidelor socialiste europene – prin intermediul alegerilor, aleșilor, sindicatelor și cooperativelor, ele reprezintă interesele muncitorilor și ale păturilor sociale; în schimb, micul grup leninist vizează doar propriile sale interese: preluarea și conservarea puterii de către un lider revoluționar și acoliții săi, dornici să aplice doctrina lui Marx – răsturnare prin violență a societății „burgheze“, suprimarea oricărei forme de proprietate privată, impunerea economiei planificate și eliminarea celor refractari. Acest divorț prefigurat cu întreaga societate prevestește deja cruzimea cu care Lenin va conduce Rusia după 1917. El afirmă că „partidul se întărește prin epurare“, susținând chiar lichidarea politică, apoi fizică a „membrului de partid nedemn“. Sunt puse astfel bazele principiului și legitimării crimei politico-ideologice, caracteristici ale partidului-stat specific regimului totalitar comunist. De altfel, Lenin insistă ca în programul PMSDR viitoarea putere socialistă să fie definită drept „dictatura proletariatului“. Așadar vorbește deja despre dictatură!

Lenin se implică activ în organizarea celui de-al doilea congres al PMSDR, pentru ca adepții *Iskra* să preia conducerea. La început, totul merge bine: insultele și manevrele sale îi sperie pe disidenți. Dar în curând se dezlănțuie lupta între bolșevici – „tabăra majoritară“ pro-Lenin, potrivit căroro membrii trebuie să dedice partidului întreaga viață – și menșevici – „tabăra minoritară“ pro-Martov, pentru care partidul trebuie să se deschidă simpatizanților și aliaților. Or, pentru Lenin, „majoritate acum, majoritate pentru totdeauna!“ Cu toate astea, cinismul său atinge asemenea cote, încât unul dintre tinerii săi acoliți, Lev Troțki, îl acuză că este un nou Robespierre, pentru care partidul reprezintă „aparatul administrativ ce trebuie să guverneze republica «Virtuții» ortodoxe și a «Terorii» centraliste“. În scurt timp, mulți bolșevici părăsesc tabăra leninistă, liderul său fiind astfel complet izolat în fruntea unei facțiuni minuscule.

Deși nu joacă nici un rol în revoltele care zguduie Rusia în 1905, Lenin le folosește ca pe o sursă de inspirație pentru a promova ideea unei revoluții izbucnite dintr-un război civil, răcoale țărănești și rebeliuni ale soldaților și marinarilor. Întors în țară la sfârșitul anului pentru câteva luni, se întâlnește cu tânăra generație revoluționară, bărbați energici

de care avea să se atașeze. Printre ei, un anume Iosif Djugașvili, deja cunoscut sub pseudonimul Stalin, pe care îl va numi „minunatul georgian“, înainte de a-l coopta în Comitetul Central al facțiunii bolșevice a PMSDR, reînființată în 1912 la Praga.

„Divina“ surpriză

La 1 august 1914 izbucnește Primul Război Mondial. Locuind aproape de Zakopane, în partea poloneză a Austro-Ungariei, Lenin, luat prin surprindere, este arestat la scurt timp pentru că era cetățean rus, prin urmare inamic. Ar fi putut rămâne până în 1918 într-un lagăr de internare și nu am mai fi auzit niciodată de el. Dar socialiștii austrieci l-au eliberat după o săptămână; pleacă apoi în Elveția, unde războiul se va dovedi o „divină surpriză“. La început, asistă stupefiat la prăbușirea doctrinei marxiste: în loc să demonstreze solidaritate împotriva războiului urmând lozinca lui Marx, „Proletari din toate țările, uniți-vă“, socialiștii europeni își raliază propriul guvern la Uniunea Sacră. Sentimentul național și patriotic învinge principiul de clasă. Înfuriat, Lenin trage două concluzii: prima, Internaționala a II-a – socialistă – a trădat și, prin urmare, este necesar să se creeze o a treia – comunistă; apoi, trebuie profitat de faptul că milioane de bărbați sunt plecați la luptă pentru a-i chema la „transformarea războiului imperialist în război civil“, din care va izbucni revoluția comunistă. Între timp, refugiat la Zürich, departe de Rusia, trăiește în sărăcie, deprimat. În ianuarie 1917, declară chiar: „Noi, bătrânii, poate că nu vom apuca să vedem luptele decisive ale revoluției iminente“.

Totuși, pe 15 martie, primește cea mai neașteptată veste: abdicarea țarului Nicolae II, ceea ce determină prăbușirea regimului și provoacă o criză majoră. Ura lui față de Romanovi, resentimentul profund față de societatea „burgheză“, în care nu-și găsisese locul, și pasiunea sa revoluționară sunt atât de puternice, încât, pentru a se întoarce în Rusia, Lenin nu ezită să contacteze serviciile secrete germane, fericite din cale afară să-i trimită dușmanului acest agitator împreună cu zeci de „tovarăși“.

După ce a traversat Germania, apoi Suedia într-un tren închiriat de Reich – faimosul „vagon de plumb“ –, Ulianov ajunge la Petrograd pe 17 aprilie și lansează imediat o campanie violentă împotriva guvernului provizoriu și a sovietului de la Petrograd, ai cărui membri erau în majoritate menșevici și socialiști-revoluționari. Face apel la fraternizarea soldaților pe front, la confiscarea puterii în vederea constituirii unei republici a sovietelor și la naționalizarea pământurilor; în același timp, bolșevicii înființează miliția armată, Gărzile Roșii. La început este batjocorit de toată lumea, dar în curând ajunge să profite de un dezastru militar al armatei ruse pentru a încerca organizarea unui puci la Petrograd, pe 17 și 18 iulie. Acțiunea se soldează cu un eșec, partidul bolșevic este suprimat, iar Lenin fugă în Finlanda, apoi dispare în clandestinitate.

Viitorul său politic pare distrus. Cu toate astea, criza revoluționară se transformă în anarhie, răspândindu-se în armată, în fabrici, în sate și printre diferitele naționalități din imperiu, dornice să-și dobândească independența. La jumătatea lunii septembrie, șeful guvernului, Aleksandr Kerenski, gelos pe șeful Statului-Major, Kornilov, plănuiește o

falsă lovitură de stat contrarevoluționară și îi readuce pe bolșevici în scenă. Proclamă republica, legitimată de alegerea prin vot universal a unei Adunări Constituante programate pentru 25 noiembrie; Lenin însă nu este de acord. Trebuie neapărat să preia puterea înainte de această dată și ordonă partidului său să pregătească acțiunea decisivă de preluare a armelor – după modelul faimosului revoluționar francez Auguste Blanqui.

„Dictatura proletariatului“

În noaptea de 6 noiembrie, șase mii de membri ai Gărzilor Roșii și marinari răzvrătiți de la baza navală Kronstadt ocupă orașul Petrograd. În dimineața zilei următoare, Lenin proclamă preluarea puterii de către bolșevicii conduși de Consiliul Comisarilor Poporului – Sovnarkom –, în fruntea căruia se află. Instaurază astfel „dictatura proletariatului“: „Dictatura este o putere care se bazează direct pe violență, nefiind tributară nici unei legi. Dictatura revoluționară a proletariatului este o putere cucerită și menținută prin violența pe care proletariatul o exercită asupra burgheziei, putere care nu este tributară nici unei legi“. În realitate, un singur partid, care avea să fie în scurt timp redenumit „comunist“ – cu referire la doctrina radicală din *Manifestul Partidului Comunist* al lui Marx din 1848 –, preia controlul asupra statului și pune bazele regimului totalitar. Iar „dictatura proletariatului“ nu este nimic altceva decât dictatura acestui partid.

Sovnarkomul emite imediat un decret asupra păcii, cerând încetarea luptelor, și un decret asupra pământului, care validează confiscarea proprietăților de către țărani. Măsurile luate de Lenin îi afectează pe oamenii bogați și pe cei din clasa de mijloc, anulând împrumuturile țariste și sechestrând în bănci conținuturile seifurilor persoanelor fizice. Creează o economie administrată, planificată și nu tolerează nici o opoziție față de regulile sale. Declară război Ucrainei, care aspiră la independență, iar pe 20 decembrie înființează CEKA – Comisia Extraordinară pentru Combaterea Contrarevoluției, Speculației și Sabotajului, devenită GPU, NKVD apoi KGB –, organ de teroare în masă folosit ca principal mijloc de guvernare. Îl numește în fruntea sa pe Feliks Dzerjinski, „Fouquier-Tinville al nostru“ – acuzatorul public al Tribunalului Revoluționar, care din aprilie 1793 până în iulie 1794 a trimis 2.500 de oameni la ghilotină. CEKA, brațul armat al partidului, care se bucura de orice libertate, va ajunge să aibă în subordine, până în 1921, 280.000 de oameni și va juca un rol decisiv în timpul războiului civil și după acesta în vederea menținerii la putere a comuniștilor.

Cu toate astea, liderul bolșevic nu poate împiedica reuniunea Adunării Constituante de la Petrograd, la 18 ianuarie 1918; bolșevicii sunt extrem de puțini – 9 milioane de alegători din 40 –, dar doresc să impună o „Declarație a drepturilor muncitorilor“, un veritabil program comunist. Membrii adunării refuză. Lenin dă apoi ordinul de a o dizolva prin forță. La 19 ianuarie, Gărzile Roșii și regimentele bolșevice împiedică orice reuniune; această acțiune reprezintă sfârșitul democrației ruse și începutul unui război civil extrem de violent, care va dura aproape patru ani și va opune cele două tabere, „roșii“ și „albii“ – cei din urmă reprezentând un conglomerat de forțe politice antibolșevice, de la nostalgicii

multitudinii la anarhiști, inclusiv democrați și socialiști. Dar în război se înfruntă și „roșii” – cu muncitorii din orașe, a căror situație se înrăutățește pe zi ce trece, și mai ales cu țăranii – „verzii” –, cărora bolșevicii le confiscă recoltele sub amenințarea armelor și sub pretextul „rechizițiilor”. Mai ales că regimul tocmai introdusese serviciul militar obligatoriu pentru crearea Armatei Roșii, care să lupte în războiul civil și care, pentru Lenin, avea scopul de a proteja dictatura și de a exporta revoluția comunistă în străinătate.

Rămâne însă o problemă uriașă: Rusia se află încă în război cu Germania și Austro-Ungaria, care, după negocieri nesfârșite, dezlănțuie în februarie 1918 un atac fulgerător și îl constrâng pe Lenin să semneze, la 3 martie 1918, Tratatul de la Brest-Litovsk: Rusia trebuie să accepte independența Ucrainei, a Finlandei și a țărilor baltice, pierzând 800.000 km² și 26% din populație, 32% din producția agricolă, 23% din producția industrială și 75% din producția de cărbune și fier. Este un dezastru național care dă naștere războiului civil. Dar lui Lenin nu-i pasă.

Datorită germanilor, își păstrează puterea, pe care o transferă în martie la Moscova, la Kremlin, și impune o politică ce vizează întregi grupuri sociale, pornind de la privarea de drepturi, inclusiv dreptul de a se hrăni, conform lozincii „Cine nu lucrează nu mănâncă”, și ajungând, nici mai mult, nici mai puțin, până la exterminare, prin ordinul din martie 1918: „Moarte culacilor” – referire la țăranii care nu acceptau ca averea să le fie confiscată. Lenin inaugurează totodată principiul exterminării în masă a unor categorii întregi – adversari politici, aristocrați, burghezi, proprietari de terenuri, ofițeri, cazaci, oameni ai Bisericii etc. Instaurează „comunismul de război”, care face din partidul bolșevic proprietar al tuturor bunurilor, și interzice comerțul privat. În iulie 1918, „constituția” stabilește că „Partidul Comunist conduce, comandă și domină întregul aparat de stat”. Presa nonbolșevică este interzisă, iar guvernul își impune propaganda omniprezentă.

Această politică declanșează o oarecare opoziție, astfel că unii lideri comuniști sunt uciși, iar Lenin este victima unui atentat. Bolșevicii reacționează cu o cruzime extremă: în toamna anului 1918, peste 15.000 de oameni, majoritatea ostatici internați în primele lagăre de concentrare – aflate la originea gulagului –, sunt împușcați; așadar mult peste cele 6.321 de execuții motivate politic din perioada 1825–1917. Războiul civil instituie o cultură a cruzimii, „cei mai duri bărbați”, ceruți de lider, devenind conducătorii sovietici în următorii cincizeci de ani. Și, deși bolșevicii câștigă încă din 1920 războiul împotriva „albilor”, prost instruiți, prost înarmați și împrăștiati, aceștia se confruntă cu nenumărate revolte țărănești, timp în care „comunismul de război” distruge industria, comerțul și moneda, ducând țara spre dezastru.

Instalat la Kremlin într-un apartament modest, împreună cu Krupskaia, credincioasa lui soție, Lenin duce o viață obișnuită de mic-burghez birocrat: prezidează ședințele Sovnarkomului și pe cele ale Biroului Politic, citește numeroase rapoarte, primește o serie de responsabili, dă adesea tot felul de ordine prin intermediul telegramelor, scrie articole și discursuri în care își justifică politica și își critică virulent dușmanii din Rusia, dar și din străinătate. Polemizează violent cu Karl Kautsky, liderul socialist german, supranumit „renegatul”, care, încă din 1918, critica din punct de vedere marxist „dictatura proletariatului”. Ține uneori câte o reuniune într-o fabrică sau pleacă să se relaxeze la țară,

având astfel parte de o aventură neobișnuită: Rolls-Royce-ul său „rechiziționat“ este „atacat“ de vagabonzi, dar scapă fără să pățească nimic.

Cel dintâi regim totalitar

În martie 1921, Lenin se confruntă cu o criză extrem de gravă. El miza pe o revoluție comunistă în toată Europa, care să-i consolideze puterea; prin urmare, între 1919 și 1920 crease în acest scop Internaționala a III-a, *Cominternul*, concepută după modelul unui partid comunist mondial, format din secții naționale – cum ar fi secția franceză a Internaționalei Comuniste, viitorul Partid Comunist Francez. Or revoluția mondială se lăsa așteptată, mai ales după prăbușirea din 1919 a revoluției comuniste a lui Béla Kun în Ungaria și dezastrul Armatei Roșii în fața Poloniei în vara anului 1920. Toate planurile sale mărețe se năruie, cu atât mai mult cu cât are loc revolta marinarilor de la Kronstadt, care, în numele sovietelor, contestă puterea bolșevică. Luată cu asalt de Armata Roșie, insula cade după zece zile de lupte aprige, soldate cu 10.000 de morți și 1.000 de răniți și prizonieri împușcați pe loc, 2.103 condamnați la moarte și 6.500 de deportați în lagăre de concentrare; 8.000 de locuitori fug în Finlanda. Așa sunt zdrobiți proletarii care se opun „dictaturii proletariatului“. Fire pragmatică, Lenin înțelege că trebuie să facă anumite concesii.

În timpul celui de-al X-lea Congres al partidului, care are loc în aceeași perioadă, Lenin impune Noua Politică Economică, NEP, prin care se înlocuia jefuirea recoltelor cu o taxă în natură datorată de țăranii stabiliți în avans, se reinstaura libertatea comerțului intern, se acordau concesii întreprinzătorilor privați în schimbul livrării către stat a unei părți din producția lor. Cu alte cuvinte, se recunoștea eșecul total al „comunismului de război“. Ideologia marxistă fusese învinsă de realitate. Lenin consolidează în schimb disciplina de partid, interzicând facțiunile, adică orice opoziție internă. „Aparatul“, ansamblul format din membri „permanenți“ plătiți de partid, devine atotputernic sub autoritatea Biroului Politic. Secretariatul, în fruntea căruia, la începutul anului 1922, a fost numit Stalin, reprezintă centrul puterii. Deși sunt luate anumite măsuri de relaxare a economiei, liderul suprem, al cărui cult public este deja puternic, blochează controlul conducerii asupra aparatului, a aparatului asupra partidului și a partidului asupra societății. Orice formă de pluralism trebuie să dispară, unanimitatea devine regula, de-acum este instituit sistemul totalitar, care se bazează pe monopolul politic al partidului unic, devenit partidul-stat, și al conducătorului său charismatic, pe monopolul ideologic marxist-leninist în toate domeniile libertății de exprimare – presă, învățământ, arte etc. –, precum și pe monopolul resurselor, cum ar fi producția și distribuția tuturor bunurilor materiale. La toate acestea se adaugă teroarea în masă ca mijloc de guvernare și de consolidare a puterii.

Totuși, NEP este adoptată prea târziu. Regiunea Tambov se revoltă; la 27 aprilie 1921, Armata Roșie este trimisă în zonă, cu artilerie, aeronave și gaze de luptă. Restabilirea „păcii“ durează luni întregi, iar acțiunile pline de cruzime întreprinse în acest scop pot fi rezumate printr-un ordin din 11 iunie: „1. Trageți pe loc, fără discriminare, în orice

cețățean care refuză să-și dea numele“. Restul se înscrie în aceeași direcție, fiind subliniate responsabilitatea colectivă a familiilor și executarea fiecărui vârstnic. Documentul se încheie astfel: „7. Aplicați prezentul ordin cu rigoare și fără milă“. „Fără milă!“ – acesta era strigătul de război al bolșevicilor din 1917, și avea să rămână același până la moartea lui Stalin.

La toate acestea se adaugă foametea înfiorătoare izbucnită în primăvară în regiunea Volgăi și provocată atât de rechizițiile forțate, cât și de estimările complet rupte de realitate privind recolta de cereale făcute de Gosplan – Comisia de Planificare Centrală – de care Biroul Politic a ținut cont în stabilirea cotelor de predare pentru țărani. Produs al voluntarismului utopic al lui Lenin, mascat de o falsă propagandă, acest delir statistic devine una dintre principalele caracteristici ale sistemului de producție comunist. Foametea, în timpul căreia se înmulțesc actele de canibalism, se întinde până în 1923 și afectează 30 de milioane de oameni; în această perioadă aveau să moară în jur de 5 milioane de oameni. Astfel este înfrântă rezistența țăranilor. Stalin avea să țină minte această lecție pentru destrămarea Ucrainei în 1932.

Eșecul NEP și foametea reprezintă lovituri grele pentru Lenin. Realitatea nu se conformează voinței sale, imaginea Revoluției Bolșevice fiind pătată de aceste milioane de morți, la care se adaugă haosul sângeros al războiului civil. La o mie de zile de la preluarea puterii, se simte epuizat din cauza volumului enorm de muncă. În iulie 1921 îi scrie lui Maxim Gorki: „Sunt atât de obosit încât nu mai sunt în stare de nimic“. De fapt, din vara lui 1921 Biroul Politic îi cere să-și ia un concediu de lungă durată. La începutul anului 1922 este măcinat de stresul intens. Neputând să ia parte la întâlniri, se odihnește în apartamentele sale sau la țară.

Cu toate astea, nu vrea să renunțe. În perioada 10 aprilie–19 mai are loc la Genova o conferință internațională în vederea restabilirii circuitelor monetare, financiare și economice. Rusia bolșevică este invitată să ia parte, iar Lenin profită de ocazie pentru a negocia cu Republica de la Weimar un tratat de recunoaștere reciprocă. Făcut public la Rapallo în data de 16 aprilie, acest tratat îi permite să pună bazele unei colaborări militare secrete cu Reichswehr-ul, care, în ciuda clauzelor Tratatului de la Versailles, își va reconstrui puterea clandestin în URSS – pregătirea ofițerilor săi, testarea noilor echipamente (tancuri, avioane de vânătoare-bombardament, parașute) și a noilor tactici ofensive; aceste pregătiri îi vor permite să învingă Polonia și Franța în 1939–1940... pentru ca apoi să se întoarcă împotriva Moscovei, în 1941. Lenin reușește astfel să submineze Tratatul de la Versailles și „să intensifice contradicțiile dintre puterile imperialiste“. Minunată tactică: nu mai este singur și reușește să destrame alianța puterilor împotriva lui.

Bazându-se pe acest succes, decide să lichideze ultimii piloni ai rezistenței, începând cu Biserica Ortodoxă. Un decret din 26 februarie 1922 dispune „confiscarea imediată din biserici a tuturor obiectelor prețioase din aur sau argint, a tuturor pietrelor prețioase, care nu sunt folosite direct pentru închinare“. Cu un cinism formidabil, Lenin se folosește de foamete pentru distrugerea Bisericii, căutând să-i vândă bunurile în străinătate pentru a reduce deficitul financiar. Aceste operațiuni de confiscare dau naștere la numeroase incidente cu credincioșii. Prin urmare, în data de 19 martie Ulianov dă următoarele ordine

Biroului Politic: „Strict secret. [...] Avem nouăzeci și nouă de șanse dintr-o sută de a reuși să lovim fatal inamicul și de a ne garanta poziții esențiale pentru noi în deceniile următoare. Având în vedere toți acești oameni flămânzi care se hrănesc cu carne de om, drumurile pe care zac întinse sute, mii de cadavre, acesta este momentul (și deci trebuie) să confiscăm proprietățile Bisericii cu o energie aprigă, neîndurătoare. [...] Totul arată că doar acum ne putem atinge scopul, pentru că numai foametea poate să dea naștere unei atitudini binevoitoare, sau cel puțin neutre, a maselor în privința noastră“. În cadrul acestui proces, mii de preoți, călugări și călugărițe sunt uciși de CEKA.

Ultimele acte de cruzime

La 25 mai 1922, la vârsta de cincizeci și doi de ani, Lenin suferă un atac cerebral. De acum începe să se teamă că va muri înainte de a-și lichida ultimii dușmani: socialiștii-revoluționari (S-R) și intelectualii. Pentru organizarea procesului liderilor socialiștii-revoluționari, trebuie întocmit un Cod penal ad-hoc, drept care acționează în acest sens: „Cred că e clar ce avem de făcut. Trebuie să aducem în prim-plan principiul, just din punct de vedere politic – și nu numai juridic –, care motivează esența și justificarea terorii, necesitatea, limitele acesteia. Tribunalul nu trebuie să suprimă teroarea, aceasta ar fi o minciună; trebuie să o întemeieze, să o legalizeze principial, în mod clar, fără a înșela sau altera adevărul. Formularea trebuie să fie cât mai deschisă cu putință, pentru că numai conștiința juridică revoluționară și conștiința revoluționară creează condițiile pentru ca măsurile să poată fi aplicate“. Redactat în câteva zile, acest „cod“ definea drept crimă contrarevoluționară orice act „menit să răstoarne sau să slăbească puterea“. Procesul socialiștilor-revoluționari, care a avut loc între 6 iunie și 7 august 1922, a fost primul proces-spectacol trucat din perioada comunistă, finalizându-se cu unsprezece condamnări la moarte ale revoluționarilor bine-cunoscuți. O nouă sursă de inspirație pentru Stalin.

Lenin își îndreaptă apoi atenția către intelectuali. În data de 6 iunie a fost înființată Direcția Generală pentru Literatură și Tipărituri – Glavlit –, instaurându-se astfel în mod legal cenzura tuturor publicațiilor, care avea să dureze trei sferturi de secol. Gelos pe adevărații oameni de știință, Lenin cere expulzarea acestora și pregătește lista persoanelor indenzirabile: profesori universitari, arheologi, fizicieni, ingineri, scriitori, precum și „o listă specială cu intelectualii antisovietici de la Petrograd“. În noaptea de 16 spre 17 august, 160 de oameni, majoritatea nume foarte cunoscute, sunt arestați; pe 29 septembrie, 35 dintre aceștia, împreună cu familiile lor, sunt îmbarcați cu forța pe un vapor și duși într-un port prusac. Au voie să ia cu ei doar câteva haine, iar cărțile și documentele le sunt confiscate, pentru persoanele în cauză acesta reprezentând un act de cruzime extremă; sunt, de asemenea, obligați să semneze un document conform căruia, în cazul întoarcerii lor în URSS, aveau să fie imediat împușcați.

În data de 13 noiembrie, Lenin depune un efort extraordinar pentru a ține ultimul discurs public, apoi, între 24 noiembrie și 2 decembrie, suferă cinci atacuri cerebrale. Starea deplorabilă a liderului bolșevic se aseamănă cu cea a Rusiei – cadaverică. Pe fondul

războiului civil și al comunismului de război, celor două milioane și jumătate de morți și dispăruți din timpul Primului Război Mondial li s-au adăugat două milioane survenite în urma masacrelor și luptelor, cinci milioane de victime provocate de foamete, două milioane de morți din cauza tifosului și două milioane de emigranți proveniți adesea din rândul elitelor. Clasa muncitoare, care ar trebui să conducă Uniunea Sovietică, numără doar un milion de membri. Adevărata putere se află în mâinile Partidului Comunist, care numără 750.000 de membri; la sfârșitul anilor 1920, nouă zecimi dintre aceștia absolviseră doar învățământul primar.

Sfârșitul partidei

Pe 13 decembrie, medicii lui Lenin notează: „Suferă în fiecare zi atacuri de paralizie. Azi-dimineață a suferit un atac în timp ce stătea în pat, iar altul când se afla în baie. Vladimir Ilici este supărat și consternat din cauza deteriorării stării sale“. Pe 22 decembrie, un nou accident vascular cerebral îl afectează într-atât încât este nevoit să învețe din nou să vorbească și să scrie. Deși ținut la pat, mintea continuă să-i funcționeze și să gândească politic. Își trece în revistă succesorii și îi iese în evidență „tovarășul Stalin, [care], devenind secretar general, și-a concentrat în mâini o putere nelimitată; nu sunt convins că o va folosi întotdeauna cu suficientă prudență“. Ce mărturisire privind dimensiunea totalitară a partidului-stat și ce naivitate să creadă că puterea nelimitată poate fi gestionată „cu prudență“. Nu-l uită nici pe „tovarășul Troțki, care este [...] poate cel mai capabil membru al actualului Comitet Central. Dar el greșește prin încrederea excesivă și entuziasmul exagerat în latura pur administrativă a lucrurilor“. Ca și cum „încrederea excesivă“ nu l-ar fi caracterizat pe Lenin începând cu 1900! În ceea ce privește „latura pur administrativă“, aceasta este o viziune realistă a birocratizării nemăsurate, care dăunează puterii sovietice și al cărei principal responsabil este.

La 4 ianuarie 1923, dicta: „Stalin este prea brutal, și acest defect, perfect tolerabil în mediul nostru și în relațiile dintre noi, comuniștii, n-ar trebui să existe în cazul celui ce ocupă funcția de secretar general. Prin urmare propun tovarășilor să găsească un mijloc pentru a-l demite pe Stalin din acest post și de a numi pe altcineva care să aibă un singur avantaj față de el, acela de a fi mai tolerant, mai loial, mai politicos și mai atent la tovarăși, precum și mai puțin capricios etc. Aceste trăsături pot părea insignifiante. În opinia noastră însă, pentru a ne apăra de sciziune, și ținând cont de ceea ce am scris mai sus despre diferențele dintre Stalin și Troțki, acestea nu sunt simple detalii, ci se pot dovedi argumente decisive“.

Dacă în 1917 îndemna la război civil, iar în 1918 cerea „oameni mai duri“, Lenin consideră brusc că „minunatul georgian“ era prea „brutal“, deși tocmai acesta fusese motivul pentru care îl promovase în Comitetul Central în 1912, apoi în Sovnarkom și Biroul Politic în 1917 și, în cele din urmă, în 1922, în cadrul Secretariatului General! Doar că nu mai era în stare să se opună ascensiunii sale inevitabile.

La 7 martie 1923, un nou atac cerebral îl răpune definitiv pe Lenin, arhivele secrete

deschise după 1990 arătând nu fotografiile frumoase rețușate de propaganda sovietică, ci un bărbat distrus, istovit, în scaun cu rotile, care arată de nouăzeci de ani. La 21 ianuarie 1924, data morții sale, nu avea decât cincizeci și trei de ani.

Înmormântarea și morala poveștii

La fel de cinic precum mentorul său, Stalin se grăbește să-i organizeze funeralii grandioase și să-i îmbălsămeze corpul, pe care avea să-l expună într-un mausoleu din Piața Roșie pentru a fi omagiat de popoarele din Uniunea Sovietică și de comuniștii din întreaga lume. Lenin a murit, iar Stalin își inaugurează cultul personalității, care își va pune amprenta asupra secolului XX. Mai ales în 1956, când Nikita Hrușciiov îl va da jos de pe pedestal pe „ticălosul“ Stalin pentru a-l cinsti pe „bunul“ Lenin. Cu toate astea, discipolul nu făcuse altceva decât să ducă mai departe ce învățase de la maestrul său.

7. Pasajul se regăsește în Epistola a doua către Tesaloniceni a Sfântului Apostol Pavel (3:10): „Dacă cineva nu vrea să lucreze, acela nici să nu mănânce“ (n. tr.).

2. MUSSOLINI: DE LA ROȘU LA NEGRU

de Frédéric Le Moal

Benito Mussolini este și astăzi învăluit într-o aură de mister, în ciuda numeroaselor biografii care i-au fost consacrate. Cine poate pretinde că știe pe de-a-ntregul resorturile intime ale acestui om plin de contradicții aparente? Nu fusese, în același timp, un bărbat brutal, dar blând, un tată sentimental și un amant împrăștiat, un socialist naționalist și un revoluționar anticomunist, un lider politic timid a cărui charismă electriza mulțimile, un conducător pragmatic orbit de propria-i legendă, un om cultivat și un tiran care visa să modeleze natura umană ca pe un aluat, stăpânul unui regim totalitar înconjurat de forțe de opoziție? Există o singură trăsătură cu adevărat coerentă la el: visul de a-i schimba pe italieni și de a le insufla cultura acestei violențe despre care spunea că este „morală, sacră și necesară“, violență care a sfârșit prin a-i înghiți pe el și pe ultimii săi adepți în bacanala din piața Loreto.

Socialist, apoi fascist, dar întotdeauna revoluționar

Mussolini, născut la 29 iulie 1883 în Dovia di Predappio, a fost, înainte de toate, un copil din Romagna roșie și anticlericală, fiu al unui fierar anarhist, garibaldian și al unei învățătoare credincioase, fiind crescut în lumina idealurilor socialismului. Băiatul coleric, violent și indisciplinat a devenit ulterior învățător, a preferat să plece în exil în Elveția mai degrabă decât să satisfacă stagiul militar în Italia, a trecut prin mai multe închisori din cauza militantismului său socialist, a urcat treptele ierarhiei Partidului Socialist Italian (PSI), iar în 1912 a devenit directorul celui mai important ziar al partidului, *Avanti!*, prin intermediul căruia a lansat atacuri furibunde la adresa reformiștilor care erau gata să încheie o înțelegere cu guvernele burgheze. Încă de la început a devenit idolul tinerilor activiști fermecați de charisma sa. Primul Război Mondial a constituit un moment de cotitură în viața lui. Îl va împinge spre împlinirea destinului său, îndepărtându-l întru câțiva ani de PSI, chestiune absolut necesară pentru înțelegerea evenimentelor care vor urma. A alunecat spre o altă formă de socialism, apropiată de naționalism.

Asemenea restului elitei italiene, a luat parte la dezbaterile violente provocate de proclamarea neutralității țării, la 3 august 1914: trebuia Italia să rămână în această poziție confortabilă, lipsită de glorie, dar care aducea anumite avantaje, sau trebuia să se arunce în luptele violente care însângeraseră deja Europa? La început, Mussolini a fost adeptul neutralității promovate de PSI, dar a abandonat repede această poziție. Războiul reprezenta calea spre revoluție, spre răsturnarea conducerii și a ordinii sociale tradiționale.

Nu putea lăsa să-i scape acest proilej. Deci la atac împotriva Puterilor Centrale alături de Franța republicană! Or partidul nu-i împărțea convingerile. Dezbaterile au fost extrem de aprinse. Mussolini și-a pierdut rapid poziția de director al publicației *Avanti!*, pentru că în noiembrie 1914 să înființeze propriul ziar, *Il Popolo d'Italia*, de care se va folosi pentru a forța guvernul să se alăture Triplei Înțelegeri pentru împlinirea destinului țării sale.

Bătălia a fost grea pentru tânărul lider, care și-a pierdut solida poziție în rândul socialistilor italieni odată cu expulzarea sa din PSI, la 24 noiembrie 1914. În ciuda acestui fapt, nu a părăsit tabăra socialistă și a depus eforturi pentru a-și convinge tovarășii că urmau o cale greșită. „Astăzi – război, mâine – revoluție“: acesta îi era crezul. Inamicul? Austriecii, bineînțeles, care puseseră atât de mult timp presiune pe țară, dar și vechiul președinte al Consiliului, Giovanni Giolitti, cu manevrele sale dilatorii pentru salvarea neutralității. Treptat, are loc o schimbare de ordin semantic. Termenul „popor“ îl înlocuiește pe cel de „proletariat“, dar inamicul rămâne același: burghezia lașă care respingea marea confruntare necesară apariției unei lumi noi.

La 26 aprilie 1915, Italia a semnat Tratatul de la Londra cu Antanta, care conținea o listă de promisiuni teritoriale în schimbul intrării în război. Nu a fost nevoie decât de o mică ezitare a guvernului în fața parlamentului, ostil implicării în conflict, pentru izbucnirea unei crize politice majore cunoscute sub numele de „Maggio radioso“, în timpul căreia grupuri de intervenționiști au luat străzile cu asalt. În cele din urmă, pe 24 mai italienii au declarat război Austro-Ungariei. În septembrie, Mussolini pleacă pe front, se înrolează în corpul bersaglierilor, ia parte la lupte – asemenea tuturor celor ce se vor afla în fruntea ierarhiei regimului – și este rănit, timp în care scrie în continuare articole incendiare pentru *Il Popolo d'Italia*. De acum înainte, avea să facă parte din *Trincerocrazia*, aristocrația tranșeelor născută din violența războiului, care, prin sacrificiile ei, era chemată să ia puterea odată ce pacea avea să fie restabilită. 1917 a fost anul rupturilor, pe 24 octombrie având loc înfrângerea de la Caporetto¹⁰, ceea ce a determinat lansarea unui apel către oameni pentru apărarea patriei; în același an a avut loc Revoluția Bolșevică, ce a dus la ieșirea Rusiei din conflict. Prin acest act, Lenin a trădat cauza sacră a războiului și a contribuit la victoria Puterilor Centrale. „O pace care ucide revoluția, iată capodopera lui Lenin!“ – aceste cuvinte puteau fi citite în *Il Popolo d'Italia*. Începând de atunci, Mussolini a devenit un dușman feroce al bolșevismului.

Puterea în raza unui marș

După victorie, îl așteptau alte lupte: refuzarea acestei „victorii mutilate“ impuse Romei de Aliiați, care nu-i recunoșteau dreptul de a obține o parte din teritoriile promise în 1915, combaterea regimului liberal aflat la putere, incapabil să păstreze moștenirea războiului și să protejeze țara de spectrul comunismului care amenința să înghită Europa în revoluția permanentă. Pe scurt, Italia trebuia salvată.

La 23 martie 1919, mai multe grupuri misterioase cu conduceri diferite se întâlnesc la Milano, într-un palat din piața San Sepolcro, pentru a înființa Fasciile¹¹ italiene de luptă,

care se dorea a fi un antipartid prin excelență, cu un program orientat spre extrema stângă (instaurarea republicii, vot universal, ziua de lucru de opt ore, impozit pe capital, exproprierea parțială a pământurilor, anticlericalism). E important de reținut că în acel moment Mussolini nu era decât un lider printre alți lideri și că era departe de a deține o autoritate totală și de necontestat. Poziția sa marginală a fost evidentă în cadrul squadristmului. Aceste unități paramilitare, care luptau, cu precădere în nordul țării, împotriva comunistilor, socialiștilor și activiștilor catolici, se bucurau de o autonomie foarte puternică sub conducerea liderilor numiți *ras*.

Or Mussolini avea două avantaje de partea sa, pe care rivalii săi nu le dețineau: charisma sa extraordinară și calitățile uimitoare de fin tactician politic. S-a ținut la distanță de aventura de la Fiume – epopee care a contribuit în mare parte la înflorirea fascismului –, asupra căreia plana figura romanescă a lui Gabriele D'Annunzio¹². După înfrângerea în alegerile legislative din noiembrie 1919, a înțeles, printre altele, că trebuia să se bazeze pe clasa de mijloc, decăzută și terorizată de comunism. La alegerile din mai 1921 obține primul succes: 35 de fasciști intră în parlament. Dar pentru a prelua puterea avea nevoie de un partid constituit conform legii. Astfel ia naștere în noiembrie 1921 Partidul Național Fascist (PNF), cu un program în mod clar mai puțin radical, care prevedea noua alianță cu o parte a forțelor conservatoare. Dar să nu ne amăgim: Mussolini își menținea mișcarea pe calea unei revoluții politice și sociale.

Criza finală a statului liberal, în fruntea căruia se aflau oameni fără nimic remarcabil, i-a deschis ușa succesului. Mussolini a acționat apoi cu multă pricepere. Preluarea puterii în octombrie 1922 a avut loc pe două fronturi: unul sedișos, celălalt, politic și instituțional. Primul a constituit însăși esența revoluției fasciste: un marș către Roma al Cămășilor negre, conform mitologiei revoluționare și socialiste, cu scopul de a smulge guvernul din mâinile vechii elite. Cel de-al doilea front viza negocieri politice secrete desfășurate cu ministerul, cu liderii importanți ai parlamentului și, în special, cu regele Victor Emanuel III, singurul care avea dreptul să numească președintele Consiliului. Dând dovadă mereu de un spirit pragmatic, liderul fascist reușise să liniștească Palatul în privința intențiilor sale: nu se va atinge de Coroană. Cei doi factori de presiune l-au determinat pe monarh, obsedat de riscul războiului civil și de teama că ar putea fi detronat de vărul său, ducele de Aosta, să-i ceară sprijinul lui Mussolini, care, prudent, rămăsese la Milano în timpul evenimentelor. Acesta s-a întors din capitala lombardă într-un tren de noapte extrem de confortabil, fiind primit la 30 octombrie 1922 la Palatul Quirinal, unde regele i-a încredințat sarcina de a forma un guvern în care fasciștii să nu ocupe decât trei ministere. Acțiunea riscantă reușise.

Dictator, dar cu pași mici

Trebuie spus de la început, Mussolini nu năzuia să-și adauge pur și simplu numele pe lista deja lungă de președinți ai Consiliului. Cucerise puterea într-un mod brutal, și nu dorea sub nici o formă să renunțe la ea. Apariția sa pe scenă trebuia să constituie o ruptură în

istoria Italiei, iar alianța cu forțele conservatoare rămânea pur conjuncturală. Cunoștea însă prea bine realitatea raporturilor de forțe pentru a comite greșeala de a grăbi evenimentele. A avut nevoie de patru ani pentru a pune bazele unei dictaturi, una fără limite, după cum vom vedea în continuare. La început, a căutat să instituționalizeze mișcarea rebelă, fără însă – chestiune fundamentală – a o dizolva în interiorul statului: scopul era să fascizeze statul din interior. Forțele squadriste au fost integrate în cadrul unei Miliții Voluntare pentru Securitatea Națională, apoi legea electorală a fost modificată pentru favorizarea PNF, fapt care a făcut posibilă victoria importantă la alegerile din mai 1924. Revoluția avansa cu pași mici.

Cu toate astea, deși mulți fasciști aveau tendința să uite, exista în continuare o opoziție: comuniști, socialiști, catolici din Partidul Popular Italian. Violența nu dispăruse nici pe departe, iar altercațiile opuneau mereu militanți din diferitele tabere. Punctul culminant a fost atins în iunie 1924, când deputatul socialist Giacomo Matteotti a fost răpit în plin centrul Romei, iar cadavrul său în descompunere a fost descoperit în luna august, pe un câmp în apropiere de capitală. Ancheta a ajuns rapid la Ministerul de Interne, unde acționa dur o poliție paralelă, care purta numele de tristă amintire CEKA¹³; în fruntea ministerului se afla... Mussolini! Opoziția s-a dezlănțuit, acuzând puterea că are mâinile pătate de sângele unui deputat, în timp ce liderul acesteia susținea că era acuzat pe nedrept. Mai mulți deputați au decis să nu mai ia parte la adunările parlamentare, paralizând astfel funcționarea statului (de unde și numele acestei strategii, Aventin, cu referire la colina pe care se retrăgeau conducătorii plebei romane). Atacurile puternice la adresa sa i-au provocat lui Mussolini una dintre crizele sale depresive recurente, care-l vor face să șovăie. Experiența fascistă avea să se încheie aici?

Pentru liderii cei mai intransigenți, cunoscuți sub numele de *ras*, această chestiune nici nu intra în discuție. Mai mulți dintre ei, inclusiv Roberto Farinacci, au reușit să-l încurajeze într-atât, încât conducătorul lor și-a redobândit înflăcărea și vehemența. În plus, lipsa de reacție a suveranului, care a refuzat să-l demită fără votul Adunării – imposibil în această situație din cauza secesiunii Aventine –, l-a ajutat să iasă din dificultate, permițându-i să treacă la ofensivă împotriva inamicilor săi. La 3 ianuarie 1925, Mussolini a urcat la tribuna Adunării, de unde a susținut un discurs furtunos. Vocea lui a răsunat într-o aulă încremenită, dictatorul asumându-și responsabilitatea față de evenimentele, anunțând că aveau să fie luate măsuri imediate, că ordinea avea să fie asigurată și că fascismul era mai viu ca niciodată. Reintrodus în joc de greii regimului, Mussolini își reafirma rolul de ghid al revoluției fasciste.

De atunci înainte, evenimentele s-au ținut lanț. Între 1925 și 1926, prin mai multe legi sau decrete cunoscute sub numele de legi „fascistissime“, s-a instaurat o dictatură deplină, a cărei cheie de boltă era *Il Duce*¹⁴: rând pe rând, s-au decis suprimarea partidelor politice și a libertății presei, interzicerea francmasoneriei, suprimarea responsabilității președintelui Consiliului în fața Camerei și crearea unui tribunal special pentru apărarea statului. În același timp, puterea a creat instrumentele necesare pentru implementarea proiectului său totalitar privind refacerea sufletului și trupului italienilor: *Dopolavoro* se ocupa de timpul liber, iar *Balilla* și *Avanguardisti* aveau grijă ca tinerii și adolescenții să învețe dogmele regimului. A fost lansată o luptă necruțătoare împotriva tuturor

„devierilor“ sociale sau sexuale, ceea ce presupunea exilul în regiunile ostile – *confino* – în cazul homosexualilor, marginalilor și opozanților.

Mussolini în plin exercițiul funcțiunii

Pentru că, trebuie spus din nou, Mussolini conducea o revoluție antropologică având drept scop remodelarea indivizilor prin supunerea lor față de stat. Partidul nu era decât un instrument de control și mobilizare a maselor, puterea fiind în realitate deținută de stat și de șeful guvernului, Ducele fascismului. „Totul în stat, nimic în afara statului, nimic împotriva statului“, declara acesta. Nimeni nu scăpa de control, nici cultura, nici economia. Dar să nu fim naivi. Lupta neînduplecată a lui Mussolini împotriva foștilor camarazi ai partidului socialist și a comunismului nu a fost niciodată dusă în numele conservatorismului. „Doctrina fascistă, scria el, nu l-a ales ca prooroc pe [Joseph] de Maistre.“ Dimpotrivă, ea oferea o concepție diferită despre revoluție, care reunea naționalismul și socialismul. De aici și ura din cauza căreia dictatorul nu a încetat niciodată să atace burghezia italiană și valorile ei liberale.

Il Duce a trecut la transformarea țării în numele idealului său revoluționar: a demarat lucrări de amenajare în zone ostile, a ridicat noi orașe, dintre care unul îi purta numele, a inițiat lucrări urbanistice de renovare a centrelor istorice, a construit locuințe, a modernizat radioul, a înființat Cinecittà, a făcut eforturi pentru îmbunătățirea condițiilor de viață și de sănătate etc. Dar cel mai mare succes al său, în zorii anilor 1930, acela care i-a conferit un incredibil prestigiu internațional și o susținere masivă din partea italienilor, a fost semnarea tratatului de la Lateran cu papalitatea, la 11 februarie 1929. La sfârșitul unor îndelungi negocieri, virulentul anticlerical și Pius XI, pontiful intransigent care nu-și făcuse iluzii privind bunele intenții ale lui *Il Duce*, au pus capăt conflictului dintre statul italian și Sfântul Scaun, stat independent (Cetatea Vaticanului) enclavizat, înconjurat de Roma, semnând un concordat care conferea avantaje substanțiale Bisericii Catolice.

În 1922, Mussolini a ales ca reședință elegantul Palat Chigi, situat pe bulevardul Corso, în care se intra din Piața Colonna, palatul având un balcon de unde dictatorul putea ține discursuri mulțimii. Cu toate astea, odată cu trecerea timpului, avea să-l considere nepotrivit în raport cu magnitudinea puterii sale. Liderul fascist avea nevoie de un sediu capabil să rivalizeze cu Palatul Quirinal, reședința regală. Acesta s-a decis asupra Palatului Venezia, o clădire medievală masivă și austeră, situată în centrul Romei. Pentru biroul său, a ales uriașa sală Mapamond, ale cărei dimensiuni gigantice îi confereau o solemnitate rece, care-i impresiona pe vizitatori. În plus, aceasta avea un balcon de unde își putea susține discursurile, punându-și în valoare atitudinea teatrală: știa să se joace cu vocea, cu brațele, ochii săi erau hipnotizanți, subjugând mulțimea în delir din Piața Venezia. Cu toate astea, chiar dacă amenajase apartamente private la etajul al treilea, a preferat să-și instaleze soția, Rachele, și copiii într-o vilă situată la marginea Romei, vila Torlonia. Dispunea și de o reședință la țară, în castelul Rocca delle Caminate, nu departe de Predappio, satul său natal. Aceste locuințe i-au permis să se ferească de privirile

De-a lungul anilor, obiceiul de a se ascunde s-a accentuat, izolându-l încă și mai mult de realitatea din țară.

Concepția sa despre putere îl împiedica să accepte vreun rival, oricât de neînsemnat. Deși cei mai puternici membri ai ierarhiei primeau portofolii ministeriale, aceștia își pierdeau deseori posturile în urma unei remanieri, ocupând apoi funcții onorifice și, în același timp, lipsite de putere reală. De cele mai multe ori, *Il Duce* redobândea controlul asupra ministerului în cauză, cumulând sarcinile și bazându-se pe subsecretari de stat fideli. În 1936, într-un acces de nepotism, a mers până acolo încât i-a încredințat Ministerul Afacerilor Externe ginerelui său, Galeazzo Ciano. Situația era aceeași și la cel mai înalt nivel al PNF, unde numea, fără excepție, doar executanți fideli sau oameni fără personalitate. Cu toate astea, nu a recurs niciodată la epurări sângeroase, la eliminări brutale ale posibililor rivali, așa cum procedau cu cruzime Stalin sau Hitler. Unii puteau să-l critice în continuare virulent, așa cum o făcea constant Roberto Farinacci în articolele sale incendiare publicate în ziarul *Regime fascista*. Charisma lui Mussolini a continuat să-și exercite fără excepție, asemenea unui vrăjitor, puterea asupra liderilor și membrilor fasciști, asupra mulțimilor și indivizilor.

Pe lângă toate acestea, mai exista un factor de luat în seamă: superioritatea regelui față de *Il Duce*, care nu fusese niciodată șeful statului. Lui Victor Emanuel III îi plăcea de altfel să-i amintească de diferența de ierarhie, adresându-i-se cu titlul de președinte, niciodată cu *Il Duce*. În fiecare săptămână, ca orice bun prim-ministru al unui regim parlamentar, liderul fascist mergea la Palatul Quirinal pentru întrevederea săptămânală cu regele; tot ce se discuta rămânea între ei. Până în 1939, ceremonia de susținere a discursului tronului a fost respectată cu scrupulozitate. Cei doi bărbați au stabilit relații cordiale pe baza compromisului din 1922. Coroana reprezenta cu siguranță o opoziție foarte slabă, dar avea meritul că exista, și avea s-o facă atâta timp cât bătrânul suveran era în viață, republicanul Mussolini dorind să abolească monarhia după dispariția regelui.

Dictatorul, care lucra fără încetare, nu se dădea în lături de la studierea meticuloasă a dosarelor, era interesat de cifre, citea cu un ochi malițios, tipic unui om politic, dosarele pe care poliția politică, OVRA¹⁵, i le furniza despre personalitățile regatului sau despre starea opiniei publice. De altfel, își menținea cu grijă această reputație, lăsând aprinsă pe timp de noapte lumina de la biroul său, astfel încât romanii fără somn să fie siguri că *Il Duce* trudea până în zori pentru fericirea lor... Mândru de constituția sa athletică și de ideea de forță pe care o emana, în ciuda înălțimii deloc impunătoare, și conștient de puterea charismei sale, care reieșea din privirea lui pătrunzătoare, Mussolini menținea cu grijă această imagine plină de vitalitate, ca și cum ea s-ar fi putut extinde, la rândul ei, asupra întregii societăți italiene. Paul-Otto Schmidt, interpretul lui Hitler, îl descria ca pe un bărbat cu „o postură încă dreaptă, care își legăna puțin șoldurile în timp ce vorbea, [care] trezea cu înfățișarea lui de cezar ideea unui roman străvechi, cu frunte puternică, bărbie viguroasă, ascuțită“. Dorind să pară o persoană activă, practica toate sporturile, îi plăcea să fie fotografiat în costum de baie pe plajele Mării Adriatice, cu furca în mâini la muncile câmpului sau în timp ce mergea în pas cadențat alături de oamenii săi. Dar în spatele acestei imagini se ascundea un bărbat în realitate fragil, victimă frecventă a stresului și a crampelor abdominale, un bărbat anxios cu un apetit sexual nestăpânit.

A fost fascismul de factură mussoliniană?

Mișcarea se reducea la liderul său, sau avea origini feudale? În privința începuturilor, după cum s-a putut observa, răspunsul este în mod clar negativ, întrucât liderii *ras* și-au apărât din răspuțeri autonomia. Mussolini a devenit treptat o figură autoritară în cadrul mișcării fasciste. Datorită cultului personalității, pe care a știut să-l instaureze în propriul beneficiu, figura lui a devenit omniprezentă: tablouri, sculpturi, fotografii, sloganuri, discursuri, toate acestea inundau spațiul public și pătrundeau în căminul fiecărui italian. Cu puterea statului și conducerea PNF în mâinile sale, inima îi bătea mai tare cu gândul la toate deciziile importante pe care trebuia să le ia. Odată cu îndepărtarea rivalilor, nu mai rămăsese nimeni mai presus de el. Într-un asemenea context, în cele din urmă, Mussolini-omul și fascismul s-au contopit. Această realitate insurmontabilă aducea în discuție cea mai dificilă chestiune referitoare la regim: aceea a succesiunii. Începând cu anul 1936, ginerele său, Ciano, care se bucura de o bună reputație la Curte și era un apropiat al cercurilor conservatoare anglofile, începe să fie considerat moștenitorul lui Mussolini, fără însă ca dictatorul să se fi pronunțat vreodată în acest sens și fără ca ceilalți membri importanți ai ierarhiei să-și fi spus cuvântul în legătură cu această chestiune care îi interesa mai mult decât orice!

Cu siguranță se poate vorbi de mussolinism, adică un sincretism curios între o ideologie fără legătură cu realitatea și un pragmatism politic vecin cu cinismul. E adevărat că *Il Duce* nu s-a împăcat niciodată foarte bine cu chestiunile legate de doctrină, fapt care a făcut posibil parcursul său sinuos; a știut să se adapteze situațiilor cu o ușurință deconcertantă, așa cum putem vedea încă din 1922, când s-a poziționat pe o linie de echilibru între diferitele facțiuni ale mișcării sale, care în realitate era extrem de eterogenă. De fapt, a existat întotdeauna opoziție internă foarte puternică din partea curentelor de la extrema stângă din cadrul PNF, care clamau trădarea idealurilor de la San Sepolcro¹⁶, ridicare la rang de mituri. Această aripă radicală nu a încetat niciodată să dea naștere unor dispute privind lemnul Sfintei Cruci, să-l împingă să pună capăt ambiguităților și compromisurilor și să distrugă, în cele din urmă, vechea lume burgheză. Cu toate astea, o asemenea mânia surdă nu a dus niciodată la un conflict deschis, interzis de însăși natura regimului. Numai și numai el trebuia să pornească revoluția. Nici măcar Farinacci, cu atitudinea lui antipapală care îl exaspera, nu a trecut vreodată Rubiconul.

Il Duce a știut, cu priceperea sa obișnuită, să-i manipuleze pe acești paznici negri ai revoluției, să-i fleteze atunci când avea nevoie de ei și să-i oprească atunci când mergeau prea departe. Cu toate astea, trebuie menționat că regimul a cunoscut o creștere treptată a strânsorii totalitare, care reiese limpede din proiectele antropologice ale dictatorului. În același timp însă, a cunoscut deopotrivă greutatea și influența celor trei contraputeri, pe care, în mod paradoxal, le susținea: Coroana, Biserica și marii industriași. Un singur pas greșit, și totul se putea prăbuși.

A fost admirat de italieni? Fără îndoială. A fost iubit? În mod sigur. „Priviți această figură“, scria o tânără din Padova, care tocmai îi ascultase discursul în 1938, „te face să te simți gata de orice, de orice sacrificiu, de orice luptă“. De fapt, această trimitere permanentă la persoana sa făcea ca fascismul să aibă trăsăturile cezarismului totalitar, conform definiției istoricului italian Emilio Gentile. Forța sistemului rezidă în calitățile politice ale liderului său. Dar tot aceasta i-a adus și slăbiciunea, pentru că după arestarea lui *Il Duce* la 25 iulie 1943, după dispariția celui care întruchipa și căpitanul, și cârma, nava s-a scufundat într-o singură zi.

Cotitura fatală

Anii 1930 au reprezentat o etapă crucială în radicalizarea lui Mussolini. La începutul deceniului, chestiunea antiburgheziei și cea privind războiul s-au reaprins. Dacă până atunci dusese, din ostilitate față de revanșismul german, o politică externă destul de asemănătoare cu cele ale democrațiilor occidentale, în octombrie 1935 *Il Duce* a trimis o provocare Europei lansându-se în cucerirea Etiopiei, care nu s-a încheiat decât în mai 1936, cu prețul unui război brutal, mai dificil decât fusese prevăzut. Italienii l-au sprijinit atât de puternic în acest demers, încât istoricul Renzo de Felice vorbea despre un adevărat consens. Dictatorul nu se bucurase niciodată de o asemenea popularitate ca în acel moment. Dar, din cauza izolării sale pe scena internațională, s-a văzut nevoit să-și îndrepte atenția spre Germania național-socialistă, cu care a format Axa Roma–Berlin (octombrie 1936). A fost primul vals cu diavolul. Al doilea a avut loc la scurt timp odată cu angajarea comună în războiul din Spania pentru a-l sprijini pe Franco, bănuitor față de noii săi prieteni italieni. Al treilea a avut loc la Berlin, unde Hitler l-a primit cu mare pompă pe Mussolini, puternic impresionat de reușitele celui de-al Treilea Reich (septembrie 1937). La rândul său, *Il Duce* a căutat să trezească fascinația Führerului în timpul călătoriei sale la Roma din mai 1938, papa Pius XI plecând la Castel Gandolfo pentru a respira un aer mai curat. Între timp, în martie 1938, Italia a lăsat Austria în voia sorții, fapt care i-a permis Germaniei să realizeze *Anschluss*-ul mult dorit de Führer.

Și în politica internă Mussolini a luat măsuri severe. A combătut atitudinile considerate burgheze, a impus defilarea în pas de gâscă, a criticat monarhia din ce în ce mai deschis și, mai mult, în 1938 a adoptat o politică rasistă și antisemită incisivă¹⁷, chiar dacă nu s-a ajuns la persecuții fizice, fiind aplicate numai măsuri discriminatorii. Obsesiile rasiale și prejudecățile antiburgheze erau parte a acestei ofensive, care a afectat compromisul cu papalitatea și a creat vâlvă în rândurile opiniei publice, care vedea în aceste măsuri o imitație lipsită de originalitate a germanilor atât de disprețuiți. Dar bătrânul Mussolini era mai hotărât ca niciodată să creeze acest om nou la care visase dintotdeauna, chiar dacă trebuia să recurgă la forță pentru îndeplinirea acestui obiectiv.

Război! Prin război și pe câmpul de luptă avea să fie creat italianul fascist. Or, în această chestiune, Mussolini se sufoca sub povara contradicțiilor insurmontabile, pentru că nici situația armatei, nici cea a finanțelor nu-i îngăduiau să se angajeze alături de germani,

la față de care născuta sentimente ambigue, un amestec de ură, admirație și teamă secretă. În septembrie 1938, în momentul crizei provocate de situația din Cehoslovacia, a contribuit la menținerea păcii grație conferinței de la München. Câteva luni mai târziu, când Hitler, înerespectându-și cuvântul dat, a invadat Cehoslovacia, dictatorul italian a replicat invadând Albania, înainte de a semna cu Reichul o adevărată alianță, care avea să fie cunoscută sub numele de Pactul de Oțel, la 22 mai 1939. Documentul prevedea interdicția intrării în război înainte de 1943. Germanii însă l-au indus din nou în eroare, atacând Polonia și provocând în Europa un nou dezastru.

În septembrie 1939, sub presiunea alianței antigermane și rămânând totuși realist cu privire la situația din țara sa, Mussolini alege o poziție ambiguă: „nebeligeranța“. Această neutralitate ostilă democrațiilor a fost o perioadă plină de amenințări pentru viitor. Cu toate astea, victoriile ameteitoare ale germanilor l-au torturat și mai mult. Iar când Franța, spre surprinderea tuturor, s-a prăbușit în câteva săptămâni, a înțeles că nu mai poate amâna intrarea în conflict. Așadar, la 10 iunie 1940, Italia a declarat război Franței și Regatului Unit. Decizie ce s-a dovedit în cele din urmă fatală, luată în ciuda rezervelor exprimate de rege și de mai mulți demnitari, de papalitate și de oamenii de rând. Această decizie, în deplin acord cu dinamica sa ideologică, avea să-l coste viața.

Și asta pentru că războiul dus de *Il Duce* a devenit, încă din primele zile, un lung calvar. În Alpi, Libia, Grecia: peste tot s-au înregistrat înfrângeri umilitoare, care au dus la pierderea sprijinului oamenilor. A fost nevoie ca mereu să plece capul pentru a obține ajutorul Wehrmachtului, care culegeau laurii victoriei, așa cum s-a întâmplat cu forța expediționară Afrikakorps comandată de Rommel, trimisă în Libia pentru a salva armata italiană de la un dezastru în fața englezilor. Mai mult, orașele din Peninsulă au suferit la scurt timp bombardamente devastatoare din partea Aliaților. Mizeria, disperarea și furia s-au răspândit asemenea ciumei. Chiar dacă populația își vărsa mai degrabă mânia pe liderii mai puțin importanți din PNF, imaginea lui *Il Duce* de conducător infailibil a avut de suferit, mai ales printre ofițeri și înalți demnitari. Veștile proaste pe care le primea zi de zi i-au afectat sănătatea. Dictatorul dădea semne de resemnare. Născut din război, hrănit de pasiunea războinică, regimul nu putea supraviețui înfrângerii.

Dangățul clopotelor

Debarcarea anglo-saxonilor în Sicilia în iulie 1943 a însemnat pentru fascism începutul sfârșitului. După bombardamentul asupra Romei, mai mulți lideri ai regimului au hotărât îndepărtarea lui *Il Duce*, care, rupt de realitatea din țară, nu mai ținea cont de nimeni și, mai grav, nu mai exercita nici o fascinație în rândul apropiatilor. Conspiratorii au decis să acționeze prin vot în Marele Consiliu al Fascismului, organul suprem al PNF, convocat în noaptea de 24–25 iulie 1943. Aflați sub conducerea lui Dino Grandi¹⁸, majoritatea cezaricizilor – unii dintre aceștia sosiseră înarmați la întrunire! – au decis, la sfârșitul unei întâlniri lungi și apăsătoare, să-i retragă lui Mussolini puterile militare; hotărâseră însă menținerea regimului. Or Victor Emanuel III urzise în paralel propriul complot, iar la 25

lulie, când Mussolini s-a prezentat la vila lui privată sigur că va prelua din nou controlul asupra situației, acesta a fost arestat de carabinieri. Luat complet prin surprindere, transferat într-o închisoare la Roma, prizonierul a fost mutat rapid în alte locuri de detenție considerate mai sigure: insula Ponza, apoi insula Maddalena și, în cele din urmă, vârful Gran Sasso din Abruzzo. Regimul era din ce în ce mai slăbit, Italia trecând de partea Aliatilor în septembrie 1943, în condiții apocaliptice.

Hitler nu avea de gând însă să piardă controlul asupra Peninsulei. Legat de Mussolini printr-un bizar sentiment de respect, la care se adăuga un dispreț absolut față de „trădătorii“ italieni, acesta a ordonat eliberarea lui de către un comando; l-a primit la Berlin pentru a-l convinge să preia conducerea unui stat-marionetă fascist din partea central-nordică a Peninsulei. *Il Duce* nu mai era însă decât umbra liderului charismatic de odinioară. Supunându-se ordinelor naziste, a înființat Republica Socială Italiană (RSI), care cuprindea diferite orașe de pe malurile lacurilor din Lombardia, și a purtat o luptă neînduplecată împotriva tuturor inamicilor săi. Din răzbunare, dar și din teama de a nu fi dezavuat de Hitler, Mussolini le-a oferit fasciștilor celor mai furioși capul ginerelui său, Galeazzo Ciano, care votase împotriva lui în timpul ședinței Marelui Consiliu. Condamnat la moarte după un proces-simulacru, Brutus al fascismului a murit cu demnitate, împușcat în spate.

Izolată în orașul Salò, dictatorul a încercat să nu piardă definitiv controlul, limitând ingerințele germanilor, dar avansarea implacabilă a Aliatilor anunța sfârșitul inevitabil al aventurii sângeroase a Republicii Sociale Italiene. A încercat o ultimă manevră politică cu socialiștii pentru a obține o tranziție „lină“ către o nouă formă de putere. Nu mai avea însă nici un as în mânecă. La 25 aprilie 1945, a fugit din Milano pentru a se întâlni în Alpi cu câțiva dintre cei care-i rămăseseră devotați și cu amanta sa, Clara Petacci. Aventura s-a încheiat tragic: deghizat în soldat german, fostul stăpân al Italiei a fost arestat de partizani; aceștia l-au împușcat, împreună cu Clara, în condiții învăluite încă în mister, la 28 aprilie 1945. Rămășițele lor, aduse în ziua următoare la Milano și aruncate în piața Loreto, au fost supuse celei mai cumplite agresiuni din partea unei mulțimi cuprinse de isterie, fiind apoi agățate de o grindă.

Învins, Mussolini a pășit în moarte cu trupul zdrobit, a fost apoi îngropat degrabă, pentru ca în cele din urmă să fie adus în orașul natal, Predappio, unde se odihnește și astăzi, înconjurat de o ciudată fascinație care nu încetează să suscite curiozitatea.

8. Prin intermediul acordului, Italia obținea Trentino, Istria, o parte din Dalmația, protectoratul asupra Albaniei și asupra teritoriilor coloniale.

9. Perioadă dinaintea intrării Italiei în Primul Război Mondial (n. tr.).

10. La 24 octombrie 1917, un atac austro-german a străpuns frontul italian, provocând degingoladă în rândul Armatei a 2-a și retragerea acesteia la Piave, acțiune soldată cu 30.000 de morți și 275.000 de prizonieri.

11. Înainte de a fi preluat de anumite grupări revoluționare italiene din secolul al XIX-lea, termenul desemna inițial simbolul autorității magistraților din Roma antică.

12. Poetul a mers cu oamenii săi în orașul Fiume, pe care Aliții refuzau să-l cedeze Italiei, înființând un stat independent. Aventura s-a încheiat în decembrie 1920, în urma unei intervenții a armatei italiene.

13. Numele făcea referire la poliția politică creată în 1917 de guvernul bolșevic pentru urmărirea dușmanilor.

14. Provenit din latinescul *dux* și folosit pentru a desemna un războinic, termenul a căpătat sensul de călăuză în vocabularul stângii revoluționare italiene în secolul al XIX-lea.

15. Pe numele său adevărat, Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell'Antifascismo a fost înființată în 1927.

16. Idealurile fascismului din 1919 au devenit legendare pentru cei mai radicali, fiind nepătate de vreun compromis cu conservatorii.

17. Anunțată în iulie 1938, turnura antisemită a prins contur odată cu adoptarea legilor din septembrie prin care evreii erau excluși din societatea italiană.

18. Ministru al afacerilor externe din 1929 până în 1932, ambasador la Londra până în 1939, apoi ministru de justiție și președinte al Camerei Fasciilor și Corporațiilor, rămas extrem de apropiat de Coroană.

3. STALIN: „LENIN DIN ZILELE NOASTRE“, SAU CUM STALIN A DEVENIT STALIN

de Nicolas Werth

„Stalin a avut în mâinile sale o putere nelimitată“, pe care nu știa dacă „o va folosi întotdeauna cu suficientă prudență [...]“. „Stalin este prea brutal, și acest defect, perfect tolerabil în mediul nostru, n-ar trebui să existe în cazul celui ce ocupă funcția de secretar general. Prin urmare propun tovarășilor să găsească un mijloc de a-l demite pe Stalin din acest post.“

Aceste scurte însemnări au fost dictate de Lenin în perioada 23 decembrie 1922–4 ianuarie 1923, cu câteva săptămâni înainte de atacul cerebral care avea să-l scoată definitiv din viața politică. Aceste note (care au fost, alături de alte câteva pagini dedicate principalilor lideri comuniști – Troțki, Buharin, Zinoviev, Kamenev și Piatakov –, numite impropriu „testamentul lui Lenin“) au fost ținute sub cheie până în momentul discursului secret al lui Hrușciiov la cel de-al XX-lea Congres, din februarie 1956. Se poate merge atât de departe încât să se susțină că acestea erau într-adevăr „secrete“? În realitate, au fost transmise câtorva oficiali ai Partidului în timpul celui de-al XIII-lea Congres, care a avut loc în mai 1924, la câteva luni după dispariția lui Lenin (la 21 ianuarie). Tovarășii lui Stalin din Biroul Politic, cea mai înaltă instanță din interiorul Partidului, știuseră cu mult înainte de existența acestora. Fuseseră publicate și în Occident în 1925 prin intermediul a doi comuniști antistaliniști, Boris Souvarine, lider comunist francez, și Max Eastman, jurnalist socialist american, care făcuse rost de „testamentul lui Lenin“ în timpul unei călătorii în URSS din 1924. Când aceste note au apărut în Occident, Stalin a făcut în așa fel încât Troțki și Nadejda Krupskaia, văduva lui Lenin, să scrie, sub amenințare, în *Pravda* că acestea reprezentau un fals.

Cu toate astea, Stalin începea cu un handicap major luptele pentru succesiune care se dădeau chiar înainte de moartea lui Lenin – handicap major reprezentat de această dezaprobare finală din partea Maestrului, care, în plus, întrerupsese orice relație personală cu Stalin în zilele dinaintea atacului cerebral, ca urmare a unui atac verbal deplasat la adresa Nadejdei Krupskaia.¹⁹

Acest handicap avea să aibă o importanță semnificativă pe termen lung, influențând fundamental relațiile lui Stalin cu ceilalți lideri bolșevici din generația sa. Stalin nu va avea liniște până când nu le va dovedi tuturor că nu „trădase leninismul“ – de aceea nutrea o ură nemărginită față de Troțki, care dezvoltase tema „Revoluției trădate“ de Stalin. În consecință, Stalin va depune un mare efort pentru a-și construi o legitimitate politică fără cusur, rescriind istoria bolșevismului, redactându-și propria hagiografie și clădind un sistem centrat în jurul său. Până la sfârșitul anilor 1930, când „vechea gardă leninistă“ va

fi fost eliminată, Stalin avea să fie de fapt un lider aflat în defensivă, care verifica neîncetat nivelul devotamentului celorlalți, care își „țineau” cei mai apropiați colaboratori prin instrumentalizarea celei mai neînsemnate „fisuri biografice” (aderare trecută la menșevism, abaterea de la „linia” Partidului, relații de familie sau de prietenie cu „dușmanii Revoluției” etc.), în sfârșit, care îi persecuta pe toți cei ce nu uitaseră de ultimul conflict dintre Maestru și discipol.

Ascensiunea

Dar mai întâi, înainte de a ajunge la subiectul propriu-zis – adică la modul în care Stalin a reușit să se impună în fruntea partidului bolșevic în cei șase ani de la „moartea politică” a lui Lenin (la cinci ani de la moartea sa reală, în ianuarie 1924) –, să ne oprim pentru o clipă la evoluția sa dinainte de 1922–1923. Pentru că la această dată, la cinci ani de la preluarea puterii de către bolșevici în Octombrie 1917, Stalin era deja unul dintre liderii importanți, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Lenin, contrar legendei răspândite de Troțki, potrivit căreia la acea vreme n-ar fi fost decât un *aparatic* obscur, un „om al aparatului de partid” neînsemnat.

În anii 1920, când personalităților comuniste li s-a cerut să furnizeze o notă autobiografică spre publicare, Stalin a fost unul dintre puținii lideri în stare să evoce fără efort sărăcia și lipsurile din copilărie. Ambii părinți erau iobagi, născuți înainte de reforma din 1861. Tatăl său, Visarion Djugașvili – un modest cizmar georgian care se mutase în micul oraș Gori –, fusese ucis într-o încăierare; la vremea aceea, Soso, viitorul Stalin (născut în decembrie 1879), avea doar zece ani. În 1894, Soso Djugașvili este înscris la seminarul din Tiflis – singura cale prin care putea să-și continue studiile. Urmează vreme de cinci ani cursurile acestei instituții, timp în care frecventează cercuri ale studenților marxiști. Orientării teologice a studiilor tânărului Stalin i-a fost imputat stilul didactic, alcătuit din figuri de stil oratorice, atât de caracteristice prozei staliniste. În 1899, Djugașvili este exmatriculat de la seminar pentru că nu este suficient de silitor. Asemenea multor studenți din generația sa, „merge la oamenii de rând”, militează în cadrul unor mici grupuri socialiste aflate în contact cu lumea clasei muncitoare din marile orașe caucaziene, Tiflis și, mai ales, Baku, important oraș petrolier de pe țărmurile Mării Caspice. În aprilie 1902 este pentru prima dată arestat, primind apoi o condamnare la trei ani de exil în Siberia, de unde – asemenea majorității deportaților politic – avea să evadeze la începutul anului 1904. Întors în Caucaz, se alătură bolșevicilor, într-o perioadă în care social-democrații erau împărțiți între menșevici și bolșevici, urcă rapid în ierarhie în cadrul micului cerc revoluționar caucazian și scrie primul său pamflet (*Privire rapidă asupra divergențelor din interiorul Partidului*), ale cărui sectarism didactic și ton furios îi atrag atenția lui Lenin. La sfârșitul anului 1905, „Koba” (porecla sa din perioada de clandestinitate revoluționară)²⁰, care fusese numit delegat bolșevic în Caucaz – promovare extrem de rapidă după doar doi ani de activism –, l-a întâlnit pentru prima dată pe Lenin la conferința

de la Tampere, în Finlanda, când liderii bolșevici au hotărât să participe la campania electorală privind alegerile pentru prima Dumă. La douăzeci și șase de ani, Stalin intră în „primul cerc“ leninist. În aprilie 1906, la cel de-al IV-lea Congres al partidului social-democrat, ținut la Stockholm, Koba reprezenta curentul bolșevic caucazian, care număra mult mai puțini membri, spre deosebire de menșevicii georgieni, aflați în plin avânt după succesul la alegerile pentru Dumă. Anul următor, pe măsură ce revoluția părea din ce în ce mai puțin probabilă, s-a implicat într-o serie de „exproprii revoluționare“ (jefuirea băncilor) pentru alimentarea fondurilor partidului. În controversa apărută chiar în cadrul partidului bolșevic privind aceste practici, Lenin susținea cu fermitate „acțiunile partizanilor“. Între 1908 și 1913, Stalin („Omul de Fier“, noua poreclă revoluționară a lui Djugașvili) este arestat, condamnat și deportat, toate acestea urmate rapid de perioade în care duce o viață de fugă. În 1912 a fost desemnat, prin cooptare, membru în cadrul Comitetului Central al partidului bolșevic, devenind unul dintre primii zece lideri ai mișcării clandestine. Prin urmare, Lenin a jucat un rol decisiv în promovarea sa. Conștient de importanța crucială a problemei naționalităților pentru cauza revoluționară, Stalin este cel ce susține expunerea punctului de vedere marxist în privința acestei chestiuni: în 1913 apare *Marxismul și chestiunea națională*, broșură care îl determină pe Lenin să-l numească, într-o scrisoare adresată lui Gorki, „minunatul georgian“. Datorită acestui text – lipsit de prea multă originalitate –, în care afirma că „problema națională din Caucaz nu poate fi rezolvată decât antrenând națiunile și popoarele înapoiate în curentul general al unei culturi superioare“, Stalin devine specialistul partidului în politica naționalităților. În februarie 1913 este din nou arestat. Trimis în exil la Turuhansk (Siberia orientală), cea mai îndepărtată și mai izolată regiune în care erau trimiși deportații în Imperiul Rus, rămâne de această dată aici patru ani, până la căderea țarismului în februarie 1917.

Întors la Petrograd în martie 1917, în urma amnistiei proclamate de guvernul provizoriu, Stalin devine secretar al ziarului bolșevic *Pravda*. La cea de-a șaptea conferință a Partidului, care are loc la sfârșitul lunii aprilie 1917, este ales membru al Comitetului Central. Numai Lenin și Zinoviev au obținut mai multe voturi decât el. Într-o perioadă în care în Finlanda, Polonia, Ucraina, în provinciile baltice și în Caucaz se înmulțeau cererile de autonomie, de independență chiar, problema națională devine centrală în evoluția procesului revoluționar aflat în plină desfășurare. Urmând exemplul lui Lenin, Stalin devine și el adeptul tezei conform căreia orice națiune are dreptul la autodeterminare și secesiune. După lovitura de stat bolșevică din 25 octombrie 1917, este numit, în cadrul noului guvern, în postul-cheie de comisar al poporului pentru naționalități. De fapt însă, departe de a se limita la acest singur sector, Stalin devine omul însărcinat de Lenin cu toate misiunile speciale în cele mai „fierbinți“ puncte ale fronturilor războiului civil. În vara anului 1918 este trimis pe „frontul aprovizionărilor“ din regiunea Țărișni (viitorul Stalingrad), cu misiunea de a rechiziționa masiv recoltele pentru salvarea Moscovei, amenințată de foamete. În mai 1919 este trimis la Petrograd, fiind investit cu puteri depline, având în vedere că Albii înaintau amenințător spre oraș. În calitate de șef al Consiliului Revoluționar de Război pe frontul de sud-vest în vara anului 1920, Stalin joacă un rol important – care mai târziu avea să stârnească controverse – în eșecul final al ofensivei sovietice asupra Varșoviei: într-un moment decisiv, refuză să trimită întăriri

pentru a sprijini corpul de armată comandat de generalul Tuhacevski, care înainta spre capitala Poloniei. Pe lângă aceste responsabilități de strateg militar (mediocru), Stalin conduce imensul aparat birocratic al Inspecției Muncitorești și Țărănești, care avea rolul de a controla bunul mers al instituțiilor sovietice. Este, de asemenea, unul dintre cei cinci membri titulari ai Biroului Politic, înființat în martie 1919 pentru coordonarea acțiunii Comitetului Central. Departamentul de-a fi un *aparaticik* obscur, așa cum avea să pretindă Troțki, Stalin era unul dintre cei mai apropiați colaboratori direcți ai lui Lenin și unul dintre cei mai apreciați pentru sprijinul său necondiționat, simțul disciplinei, caracterul ferm, îndârzenia și lipsa totală de scrupule și de milă în acțiune – atuuri extrem de importante în situația războiului civil. În aprilie 1922 este promovat în postul, în aparență tehnic, de secretar general al Comitetului Central. Această funcție, pe care a deținut-o timp de treizeci de ani, s-a dovedit strategică: i-a permis, de fapt, să decidă asupra tuturor transferurilor și promovărilor înalților oficiali din partid.

Cu toate astea, în toamna anului 1922 izbucnește un conflict major între Lenin și Stalin privind cadrul federal în care trebuia construită URSS. În septembrie, o Comisie prezidată de Stalin și responsabilă cu dezvoltarea unui proiect de stat federal prezintă un document care prevedea înglobarea republicilor sovietice (Ucraina, Belarus, Armenia, Georgia, Azerbaidjan) în RSFSR²¹, al cărei guvern avea să devină cel al federației. Lenin, deja bolnav, schițează o versiune complet diferită a proiectului, în care federația urma să reunească republici cu drepturi egale, care să nu fie dominate de Rusia. Condamnând „șovinismul Rusiei Mari” al lui Stalin, Lenin, în trei note care constituie ceea ce a fost numit greșit „testamentul” său, face apoi aprecieri severe în privința celui pe care îl numise în urmă cu zece ani „minunatul georgian”.

Cei cinci factori ai victoriei lui Stalin

În luptele pentru succesiune care au început chiar înainte de dispariția lui Lenin, Stalin va da dovadă de mult mai multă voință și simț tactic decât adversarii săi. Știe de minune să-și întoarcă pe unii împotriva altora, aliindu-se mai întâi cu Zinoviev și Kamenev pentru a-l elimina din jocul politic pe adversarul cel mai periculos, Troțki. Odată ce poziția lui Troțki este slăbită, își schimbă aliații, apropiindu-se de Buharin, Tolski și Rîkov pentru a-l îndepărta de la conducere pe Zinoviev și Kamenev. Fiind de-acum suficient de puternic, se întoarce împotriva aliaților de ieri: în noiembrie 1929, Buharin este exclus din Biroul Politic, Tolski în iulie 1930, Rîkov în decembrie 1930.

Dincolo de peripețiile acestor lupte „politice”, este necesar să ne punem întrebări privind cauzele mai profunde ale victoriei politice a lui Stalin din a doua jumătate a anilor 1920, care au făcut ca numele acestuia să fie sinonim cu puterea, iar persoana lui să fie totuna cu Partidul Comunist.

Există cinci factori – strâns legați între ei – care pot explica victoria lui Stalin:

– în primul rând, apariția, după moartea lui Lenin, a unei religiozități seculare, a unei figuri tutelare care personifica dictatura revoluționară;

– faptul că Stalin a reușit să acapareze moștenirea leninistă, erijându-se în „exegețul” autorizat al gândirii lui Lenin, continuatorul și „cel mai bun discipol” al său;

– Stalin a formulat mai multe obiective strategice politice simple, dar care ofereau o nouă speranță și un obiectiv concret – „construcția socialismului într-o singură țară”;

– transformarea profundă a sociologiei Partidului, cu un aflux masiv de elemente populare, caracteristice oamenilor de rând, care se regăseau și se recunoșteau în elementele programatice oferite de *Vojd* („Călăuză”);

– în sfârșit, capacitatea lui Stalin de a controla, prin intermediul unui mic grup unit, format din membri fideli, aparatul de partid și poliția politică.

Primul factor este schimbarea simbolică a puterii după moartea lui Lenin. Dispariția sa dă naștere exploziei unui fenomen cultural care are un rol esențial în traiectoria bolșevismului. Iar Stalin joacă un rol-cheie în acest proces. În calitate de secretar general al Partidului, se ocupă de organizarea funeraliilor; rostește un discurs care să rămână înțipărit în memoria posterității: decenii de-a rândul, generații de elevi vor învăța pe de rost formula jurământului care i-a marcat discursul: „Îți jurăm, tovarășe Lenin, să-ți îndeplinim cu onoare voința”. Dar ucenicul merge și mai departe: înființează o „Comisie pentru imortalizarea memoriei lui Vladimir Ilici Ulianov (Lenin)”, responsabilă cu ritualizarea morții marii personalități, al cărei trup, îmbălsămat așa cum se cuvine, și al cărei creier, disecat corespunzător pentru găsirea dovezilor materiale ale „genialității” sale, trebuie să se odihnească într-un mausoleu din Piața Roșie.

Ceilalți lideri bolșevici protestează față de acest „cult al personalității” – expresie care datează din această perioadă. Văduva lui Lenin, Nadejda Krupskaja, merge până acolo încât publică în *Pravda* un avertisment referitor la modul corect în care trebuia onorată amintirea marelui dispărut. Nimic din stilul lui Lenin nu avea vreo legătură cu această exaltare sfințitoare. Nu a pus niciodată propria persoană mai presus de Partid și de stat; rolul său major în această privință a fost recunoscut de toți. Oricât de autoritar ar fi fost, ideile și activitatea lui au fost mereu mai importante. Pentru Lenin, nu au existat decât forțe sociale colective. Dictatura proletariatului era o dictatură fără dictator.

Or, fără îndoială, mitul a depășit cu mult așteptările promotorilor săi. În câteva luni, s-a creat un adevărat cult, cu monumente ridicate spre gloria lui Lenin, obiecte liturgice, „colțuri dedicate lui Lenin” în cele mai modeste instituții, de la școli până la biblioteci și muzee. Acest cult nu a avut cu siguranță nimic spontan, este însă evident că n-ar fi cunoscut asemenea proporții dacă ar fi fost doar o creație impusă de sus, dacă n-ar fi avut un ecou profund și neașteptat în rândurile maselor. Sărbătorirea lui Lenin a funcționat, fără îndoială, pentru că era înrădăcinată într-o anumită măsură în figura seculară a „tătucului”, așa cum fusese țarul cu aproape o generație în urmă²². Stalin înțelesese, mai bine decât ceilalți lideri, importanța personificării dictaturii bolșevice, a acestei așa-zise „dictaturi a proletariatului”. Înțelesese că cultul lui Lenin avea să-i permită Partidului să dobândească ce-i lipsea cel mai mult: legitimitatea prin intermediul figurii unui fondator preamărit. Stalin întrunea toate foloasele politice pe care le putea obține, poziționându-se drept primul și singurul „continuator”, cel mai bun discipol al Maestrului proslăvit.

„Cel mai bun discipol“

Prin urmare, Stalin își stabilește obiectivul de monopolizare a moștenirii leniniste, dându-se drept exegetul autorizat al gândirii sale. Din aprilie 1924, ține o serie de prelegeri, publicate într-o carte numită *Despre bazele leninismului*, în care avansează câteva idei simple, cele mai importante fiind nevoia de disciplină și de unitate a Partidului, a avangardei, a elitei și a liderului maselor. Distribuită în sute de mii de exemplare, cartea avea să fie prima – și, în cele mai multe cazuri, singura – operă „teoretică” parcursă de aproximativ 200.000 de noi membri de partid ai „promoției Lenin”. La doar zece zile de la moartea sa, la propunerea lui Stalin, Comitetul Central a lansat o vastă campanie de recrutare a tinerilor comuniști, care să fie de preferință muncitori, pentru a da Partidului un fundament social conform ideologiei sale. Acești noi comuniști sunt, în mare parte, lipsiți de orice educație politică; mulți dintre ei sunt lipsiți de orice fel de studii. Unii dintre aceștia vor fi pregătiți în grabă în școlile de cadre ale Partidului și se vor transforma în comuniști staliniști tipici ai anilor 1930: așa-numiții „promovați”.

Tocmai acești noi recruți erau în măsură să înțeleagă și să urmeze teoria dezvoltată de liderul lor la sfârșitul anului 1924, cea a „construirii socialismului într-o singură țară”. Această teorie se baza pe un pasaj dintr-un articol al lui Lenin apărut în 1915, în care afirma că, „din cauza unor circumstanțe excepționale de moment, revoluția poate izbucni într-o singură țară, nu în mai multe state ale lumii imperialiste în același timp”. Plecând de la acest fundament șubred (al autorității, desigur), Stalin avea să dezvolte următoarea idee: de la eșecul tentativei de insurecție comunistă din 1923 în Germania și regresul general al revoluției în Europa, „victoria socialismului într-o singură țară, fie ea mai puțin dezvoltată din punctul de vedere al principiilor capitalismului, este perfect posibilă și probabilă”. Pe scurt, acesta intenționa să transforme înfrângerea în victorie, făcând din URSS pământul făgăduinței socialismului, primul pas în drumul spre comunism. Pe lângă faptul că dădea o nouă speranță și un obiectiv concret tuturor celor ce se îndoiau de revoluția mondială, „construirea socialismului într-o singură țară” oferea imensul avantaj al mobilizării sentimentului național, chiar naționalist – un resort esențial al retoricii staliniste. Uniunea Sovietică și-a atribuit rolul de patrie mondială a socialismului; semnificația universală a acestei experiențe este entuziasmantă și, în același timp, unică, exemplară, dar are totodată darul de a izola într-o lume capitalistă ostilă. URSS este o cetate asediată. Această alegere stalinistă presupunea reluarea direcției către modernitate și progres întrerupte în 1921, când Lenin, confruntat cu revoltele țărănești și cu revolta de la Kronstadt, a trebuit să facă un pas înapoi, hotărând luarea unei „pauze” a NEP. Această teorie avea și avantajul răsturnării argumentului principalului adversar al lui Stalin, Troțki, care a reformulat, sub numele de „revoluție permanentă”, ideea dezvoltată de Lenin conform căreia succesul de durată al Revoluției Ruse fusese amânat în cele din urmă în funcție de evoluția revoluției mondiale. Își critică adversarii (pe Stalin, dar și pe Kamenev și Zinoviev) pentru lipsa entuziasmului revoluționar. Acum Koba și susținătorii săi puteau răspunde că himerele lui internaționaliste reflectau lipsa de încredere în forțele țării sale. „Revoluției noastre nu i-a mai rămas decât o singură revoluție, atacă Stalin: să rămână blocată în mijlocul propriilor contradicții și să putrezească de la sine așteptând revoluția mondială.” Se dovedește abil

când îndeamnă la prudență în locul unei abordări considerate nerealiste și, în același timp, aventuroase și inutil riscante, într-un moment în care puterile capitaliste își recăpătau stabilitatea politică și creșterea economică; îndeamnă și la adoptarea unei atitudini hotărâte în raport cu un oportunism demoralizant, având un obiectiv concret de realizat într-un cadru național.

În lupta politică dintre „moștenitorii lui Lenin“, avantajul puternic al lui Stalin era identificarea lui cu „linia generală“ a Partidului, fiind extrem de simplă, schematică, devenind accesibilă majorității activiștilor cu puțină educație și puțină pregătire politică. Stalin reușește să reducă dezbaterea politică la lupta dintre o „linie generală“, reprezentată, de centru, de el însuși, și „devieri“, de „stânga“ (Troțki) sau de „dreapta“ (Buharin, Rîkov), care amenințau unitatea sacră a Partidului. Analiza întâlnirilor celulelor arată clar o profundă ignoranță, printre militanții de bază, asupra tezelor rivale promovate de diferiți ideologi. Marile dezbateri politice ale cercurilor conducătoare ajung la pătura inferioară a Partidului distorsionate și, în același timp, simplificate într-un mod scandalos și influențate de cursurile de formare politică și de controlul exercitat de „instructorii“ trimiși de Departamentul de organizare și repartitie al Comitetului Central“ (*Orgraspred*). În definitiv, dezbaterea dintre Stalin și Troțki se reducea la chestiunea că primul susținea construirea socialismului în URSS, pe când celălalt era împotriva acestei idei. Când în 1929 unui secretar de celulă i se cerea definirea caracteristicilor „poziției de dreapta“ a lui Buharin (acest eminent lider bolșevic care se opunea puternic colectivizării forțate a satelor), acesta dă următorul răspuns, admirabilă mostră de ignoranță și naivitate: „Deviaționismul de dreapta este o deviere spre dreapta, deviaționismul de stânga (Troțki), o deviere spre stânga, dar Partidul, cu Stalin în frunte, își face drum printre cele două“. Forța poziției staliniste constă în identificarea ei cu linia „de centru“, plecând direct de la Comitetul Central și, după cum am subliniat deja, de la forma ei profund simplificată, care o face accesibilă majorității activiștilor, care sunt ușor influențabili. Dezbaterea politică se reduce la o luptă între o „linie generală“, reprezentată de Stalin, și „devierile“ fatale. Activiștilor li s-a reamintit fără încetare amenințarea încercuirii capitaliste și, prin urmare, cum orice conflict din cercurile conducătoare ale Partidului poate pune în pericol însăși existența URSS. „Discuția“ este de-acum considerată „impusă“, „forțată“ de opoziție, de deviaționiști. În acest context, analizarea unei chestiuni politice înseamnă mai întâi aprobarea denunțării unui „opozant“ (și, în curând, în anii 1930, a unui „dușman“). Când există o dezbatere, aceasta trebuie să fie pregătită cu grijă, orientată, încadrată într-o anumită categorie. Orice orientare nouă, orice modificare a „liniei partidului“ sunt explicate, comentate de „instructori“ și de „propagandiști“, care indică „alegerea corectă“.

După cum se poate vedea, încă două elemente sunt în favoarea lui Stalin: evoluția structurală a membrilor de partid și stăpânirea mecanismelor și structurilor de control și autoritate din cadrul acestuia. Între 1924 și 1929 – cinci ani decisivi pentru ascensiunea lui Stalin –, structura sociologică a comuniștilor s-a schimbat considerabil. La zece ani de la Revoluția din Octombrie, Partidul număra aproximativ 1.300.000 de membri și discipoli. Dacă numărul inițial al bolșevicilor, proveniți mai ales din rândurile intelighenției „decăzute“ sau ale burgheziei mici și mijlocii, scăzuse (în special din cauza masacrului provocat de războiul civil) – în 1927 nu mai rămăseseră decât 8.000 –, acum are loc un

fenomen de plebeizare, ceea ce nu înseamnă totuși o pătrundere reală a proletarilor în rândurile Partidului. În ciuda campaniilor masive de recrutare a muncitorilor („promoția Lenin“ din 1924, „promoția din Octombrie“ 1927), aceștia reprezintă mai puțin de o treime din comuniști. 70% dintre ei erau funcționari, adesea slab calificați, în imensul aparat birocratic în formare. Alte caracteristici ale acestui partid în plină schimbare: tinerețea (în 1929, 85% dintre comuniști au mai puțin de treizeci și cinci de ani), slaba experiență politică a cadrelor (înainte de 1918 se alăturaseră Partidului mai puțin de 2% dintre secretarii de celulă), nivelul scăzut de alfabetizare a membrilor săi (doar 1% absolviseră o instituție de învățământ superior). Aceste cifre generale contrastează puternic cu ceea ce se știa despre comuniștii care luaseră calea opoziției troțkiste în 1926–1927 (sunt aproape 10.000, majoritatea vor fi excluși în timpul mării campanii de epurare din 1929). Sunt însă mult mai educați decât media – în rândurile lor se regăsesc foarte mulți intelectuali și studenți. Nivelul politic scăzut al membrilor de partid, care, spre deosebire de „vechii bolșevici“, nu citiseră niciodată vreun clasic al marxismului (cel mult broșuri de vulgarizare precum *Despre bazele leninismului* a lui Stalin), justifică încadrarea ideologică din ce în ce mai strictă a organizațiilor de bază prin comitetele raionale sau regionale. În acești cinci ani decisivi, controlul cadrelor asupra organizațiilor de bază se perfecționează. Dovadă în acest sens este prezența, în timpul ședințelor importante, a unui reprezentant al comitetului raional care îndeplinește rolul de raportor și care trebuie să noteze, printre altele, orice comentarii deviante. În cazul în care se întâmpină „dificultăți“, instructorii din cadrul Orgraspred, departamentul-cheie al Secretariatului Comitetului Central, sunt trimiși la fața locului.

Ultimul factor – dar nu cel din urmă – care a făcut posibilă victoria inevitabilă a lui Stalin: capacitatea lui de a controla principalul aparat de Partid cu ajutorul unui grup unit de oameni fideli (Molotov, Ordjonikidze, Kaganovici, Kuibîșev, Kirov, Mikoian, Vorosîlov, Andreiev, Postîșev), care s-a format în esență în timpul războiului civil, mai precis pe „frontul de sud“ (Țariîn, redenumit în anii 1930 Stalingrad). Acest nucleu dur a pus mâna în special pe Secretariatul Comitetului Central, pe Orgraspred și pe Comisia de control. În 1925, o nouă reglementare stabilea repartitia posturilor stabilite de diferite instanțe ale Partidului. Din cele 25.000 de posturi permanente, un sfert (mai mult de 6.000) – cele mai importante – depindeau direct de Secretariatul Comitetului Central și de Orgraspred, celelalte fiind prevăzute de comitetele regionale. În teorie, toate posturile cu responsabilitate care apăreau pe listele (*nomenklatura*) Comitetului Central și ale comitetelor regionale erau supuse procesului electiv. În realitate, această „alegere“ era întotdeauna pregătită de organizația de care postul depindea.

Începând cu 1924–1925, Secretariatul Comitetului Central, condus de Stalin, sprijinit de credinciosul Poskrebîșev, încearcă să stabilească un dosar complet al tuturor comuniștilor; acțiunea respectivă va avea nevoie de mai bine de cincisprezece ani pentru a fi dusă la bun sfârșit. La mijlocul anilor 1920, un alt organism, condus de doi colaboratori apropiați ai lui Stalin (de Kuibîșev până în 1926, apoi de Ordjonikidze), Comisia Centrală de Control, devine din ce în ce mai importantă. Conform statutului său, aceasta are scopul de a duce „lupta hotărâtă împotriva tuturor grupurilor mici și a mișcărilor fracționate din interiorul Partidului, studiarea sistematică a fenomenelor ideologice nocive și epurarea

ideologică a elementelor dăunătoare sau corupte din punct de vedere moral“. În fiecare an, între 4 și 8% dintre activiști sunt convocați din cele mai variate motive, cele mai importante fiind alcoolismul (25–30%), „pasivitatea politică“ (20%), care era întâlnită mult mai frecvent decât „opoziția activă“ (6–8%), diferite forme de carierism, abuz, birocrație (15–20%), furt calificat (10%), practică religioasă (8–10%), apartenența la o clasă socială cu dificultăți de integrare (5%)²³. Până în 1927, comitetele de control s-au mulțumit să aplice în general „epurări blânde“ (avertisment, dezaprobare, mai rar excludere – între 1924 și 1926 au fost excluși anual mai puțin de 1% în raport cu numărul total de comuniști). Anul 1927 marchează însă un punct de cotitură, care anunță marea epurare din 1929. Se remarcă creșterea măsurilor severe, de această dată în numele unui monolitism ideologic, îndreptate împotriva adversarilor politici, în special a troțkiștilor (nu mai puțin de câteva mii au fost excluși din partid în 1927 și la începutul anului 1928, în urma celui de-al XV-lea Congres), dar și legături din ce în ce mai strânse între comisiile de control și poliția politică, GPU²⁴, condusă până în 1926 de un prieten apropiat al lui Stalin, Dzerjinski, apoi de Menjinski.

Șah-mat

Când s-a impus definitiv Stalin în fruntea Partidului? În 1929, după înfrângerea ultimei opoziții serioase, considerată de „dreaptă“ și condusă de Nikolai Buharin și Alexei Rîkov. Confruntarea finală a avut loc în legătură cu proiectul voluntarist de modernizare globală propus de secretarul general, care urmărea să facă din URSS o mare putere industrială și militară. „Rusia a avut întotdeauna de suferit din cauza înapoierii sale, avea să explice Stalin într-un discurs celebru rostit pe 4 februarie 1931. Suntem cu 50-100 de ani în urma țărilor avansate. Trebuie să reducem acest decalaj în zece ani. Fie vom reuși, fie vom fi zdrobiți.“ De unde avea să obțină capitalul necesar finanțării acestei industrializări masive accelerate? Dintr-o supraexploatare – niciodată recunoscută, desigur – a muncitorilor, ale căror salarii reale au scăzut la jumătate în timpul primului plan cincinal (1928–1933); din preluările masive, la prețuri ridicole, ale producției agricole, de îndată ce țăranii au fost cantonați în mari ferme colective; din eliminarea oricărei forme de opoziție (care se presupune că provenea din rândul „elementelor capitaliste ale țăranimii“, „culacii“). Exportul de produse agricole avea să finanțeze achiziționarea, din străinătate, de bunuri de capital și tehnologie indispensabile industrializării. Această „acumulare socialistă primitivă“ presupunea în mod firesc că mecanismele de piață, care au funcționat de bine, de rău în cadrul NEP, au fost anterior distruse și că țăranii au fost grupați în ferme colective. Aceste preluări masive au fost cauza unor perioade de foamete teribilă – complet ascunse de regim –, care, între 1931 și 1933, vor face peste 6 milioane de victime, cu precădere în Ucraina, Kazahstan și în regiunile de pe cursul fluviului Volga.

La 7 noiembrie 1929 Stalin oficializează schimbarea direcției printr-un articol memorabil intitulat „Anul marii cotituri“; partea finală avea să facă istorie: „Mergem cu toată viteza înainte pe calea industrializării, spre socialism, lăsând în urmă înapoierea

noastră seculară. Vom deveni țăara metalului, țara automobilului, țara tractorului“.

Acest articol dă semnalul unei accelerări catastrofale a procesului din ce în ce mai puternic de radicalizare. În mediul rural s-a decis „colectivizarea totală“ a celor mai productive regiuni agricole. Pe plan industrial s-a hotărât grăbirea ritmului pentru îndeplinirea primului plan cincinal în patru ani, conform sloganului „ritmul decide totul!“.

În același timp, a fost pusă în practică o altă piesă extrem de importantă a puterii: la 21 decembrie 1929 s-a sărbătorit cea de-a cincizecea aniversare a lui Stalin, prilej pentru o adevărată încoronare a secretarului general, o dezlănțuire a cultului personalității. „Călăuza“ este ridicată la rangul unui „geniu al vremurilor noastre“ și, chestiune și mai semnificativă, este omagiată drept „noul Lenin“. „Marele moment de cotitură“ pe care îl întreprinde este, prin urmare, legitimat drept o întoarcere la sursele originare și o împlinire a Revoluției din Octombrie 1917. În acest fel își va prezenta Stalin, câțiva ani mai târziu, opera în manualul *Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice* publicat în 1938. „Marea cotitură“ din 1929 este considerată drept o „transformare revoluționară dintre cele mai profunde, un salt din starea veche a societății la una net superioară, care echivalează, prin consecințele sale, cu Revoluția din Octombrie 1917“. Cum putea fi legitimată mai bine „ofensiva socialistă“, dacă nu prezentând-o drept o reîntoarcere la Revoluția din Octombrie, călăuzită de inteligența și îndrăzneala „noului Lenin“, „a lui Lenin din zilele noastre“? Cercul s-a închis. Schimbarea simbolică a puterii, inițiată odată cu înființarea Comisiei pentru imortalizarea memoriei lui Lenin, a luat sfârșit. Stalin a devenit întruparea Partidului. În acest fel, este de neatinat. Nu afirmase Troțki în 1924: „În ultimă instanță, Partidul are întotdeauna dreptate [...]. Adevărul nu se găsește decât în Partid și prin Partid, pentru că istoria nu a creat o altă cale de a realiza ce este just“?

Cât despre Buharin, iată ce mărturisea în 1936, în ultima sa călătorie în străinătate, înainte de arestarea sa, unui lider menșevic în exil, Fiodor Dan, care îi cerea explicații privind motivele fascinației exercitate de Stalin: „Trebuie să înțelegeți că nu în el avem noi încredere, ci în omul care se bucură de încrederea Partidului. Așa s-a întâmplat, a devenit un fel de simbol al Partidului, întruparea sa. Poporul, oamenii de rând, muncitorii cred în el, aceasta fără îndoială din vina noastră, și de aceea intrăm cu toții în gura sa larg deschisă, știind foarte bine că ne va devora pe toți. Și el o știe foarte bine și așteaptă momentul favorabil să ne înghită pe toți“.

Funcționarea dictaturii staliniste: o logică de clan

Ajuns în vârf, Stalin își impune logica de „clan“, polițienească și despotică. Un pas decisiv în această direcție este numirea la conducerea Consiliului Comisarilor Poporului, la sfârșitul anului 1930, a celui mai apropiat colaborator al său, Viaceslav Molotov. „Vom realiza în sfârșit, i-a scris el complicei său, o unitate perfectă a conducerilor de la nivelul statului și al Partidului, consolidându-ne puterea“. Stalin își dezvoltă viziunea asupra unui stat redus la un mic grup format din „oameni de încredere“. Congreșele nu s-au mai ținut cu aceeași regularitate²⁵; Biroul Politic – organul de conducere al Partidului – s-a întrunit

din ce în ce mai rar în ședință plenară²⁶; cele mai importante decizii, de care depindea viitorul țării, sunt luate în biroul dictatorului în timpul reuniunilor informale cu cei mai apropiați colaboratori. Setea sa de control împletește refuzul delegării puterii cu intervenția permanentă și riguroasă în toate chestiunile importante. Din acest punct de vedere, dictatura lui personală reprezintă opusul dictaturii hitleriste întemeiate pe „principiul charisme” Führerului și pe un stil de comandă „neofeudal”, care le lăsa o însemnată libertate de acțiune gauleiterilor naziști în zonele la conducerea cărora se aflau.

Desăvârșirea dictaturii personale a lui Stalin s-a făcut prin eliminarea majorității elitelor politice, economice și militare din prima generație bolșevică, prin distrugerea tuturor legăturilor politice, personale, profesionale sau administrative de solidaritate, a tuturor celor ce nu fuseseră de la început adepți necondiționați ai politicii sale, precum și prin promovarea unei noi clase de lideri care îi datorau ascensiunea lor și care îi erau absolut devotați. Acest proces are loc, în esență, în anii dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial și mai ales între 1936 și 1938, anii Marii Terori. Reînnoirea cadrelor este spectaculoasă: câteva zeci de mii de responsabili politici, economici și militari sunt arestați și executați. La începutul anului 1939, 293 din cei 333 de secretari regionali ai partidului și 26.000 din cei 33.000 de înalți oficiali ai nomenclaturii se aflau în funcție de mai puțin de un an. Eliminarea și înlocuirea a 80% dintre cadrele și responsabili comuniști nu reprezintă totuși decât un aspect al acestui episod sângeros al stalinismului. După cum au arătat arhivele recent declassificate, Călăuza, sprijinită de Nikolai Ejov, comisarul poporului pentru afacerile interne, nu se ocupă doar de organizarea celor trei mari procese de la Moscova împotriva celor mai importanți lideri bolșevici care i se opuseseră în trecut (Zinoviev, Kamenev, Buharin, Rîkov), ci și cu planificarea a douăsprezece „operațiuni represive secrete în masă” prin care „să elimine o dată pentru totdeauna toate elementele nocive din punct de vedere social, care subminează fundamentele statului sovietic”²⁷. În șaisprezece luni (august 1937–noiembrie 1938), peste un milion și jumătate de cetățeni sovietici sunt arestați și condamnați (dintre care 800.000, adică mai bine de jumătate, au primit pedeapsa cu moartea) prin intermediul jurisdicției speciale aplicate în cadrul acestor „operațiuni în masă” programate pe baza unor cote regionale care indicau numărul de persoane ce „trebuiau trecute în prima categorie” (pedeapsa cu moartea) sau în „categoria a doua” (zece ani în lagăr).

Învingătorul de la Stalingrad, bărbatul puternic de la Ialta

Amintirea acestei crime în masă, ținută secretă, este dată complet uitării – atât în interiorul țării, cât și dincolo de granițele ei – de rolul major jucat de Uniunea Sovietică în zdrobirea nazismului. Victoria de la Stalingrad șterge desigur urmele „Marii Terori”, precum și pactul germano-sovietic din 23 august 1939, prin care cei doi dictatori, Hitler și Stalin, și-au împărțit o parte din Europa de Est, iar Uniunea Sovietică și-a recăpătat, în mare, granițele vestice ale Imperiului Rus. De la sfârșitul anilor 1930, Stalin încurajează și se folosește de naționalismul Rusiei Mari, transformând expresia „patriotism sovietic” într-un

șovinism etnic rus – o politică cel puțin neașteptată din partea unui dictator provenit din rândurile unei minorități naționale, dar care îl ajută să obțină sprijinul celui mai important popor din Uniune, reușind să combată fermentii de dezagregare reprezentate de naționalitățile noului imperiu sovietic în expansiune. Deși îi permite – temporar – lui Stalin să anexeze teritorii populate de douăzeci și trei de milioane de locuitori, pactul germano-sovietic nu va reprezenta o garanție că URSS va fi scutită de agresiunea hitleristă. Dictatorul poartă o responsabilitate zdrobitoare în dezastrele militare din 1941–1942. Această responsabilitate se situează pe trei niveluri: o eroare globală în apreciere a amenințării naziste din iunie 1941; o echipare tardivă și incompletă a armatei, în ciuda încontestabilelor progrese din anii 1930; o profundă dezorganizare la nivelul comandamentului Armatei Roșii survenită în urma epurărilor din 1937–1938. Victoriile sovieticilor nu i se datorează lui Stalin, ci este mai degrabă obținută în ciuda erorilor strategice și tactice comise de acesta, în urma cărora au rezultat pierderi imense (peste 20 de milioane de morți), provocate în primul rând de barbaria nazistă, dar și de prețul mic plătit de regimul stalinist pe viața oamenilor. Exacerbat de atrocitățile comise de invadator, sentimentul patriotic consolidează consensul social, care este principala armă a supraviețuirii URSS. Extrem de abil, datorită unui simț politic remarcabil, Stalin reușește să-și identifice persoana cu cauza sacră, aceea a Patriei. Soldații merg la luptă cântând: „*V boi za rodinu, v boi za Stalina!*“ („Să luptăm pentru Stalin! Să luptăm pentru Patrie!“). Cultul lui Stalin, care se identifică cu Rusia suferindă, luptătoare și, în cele din urmă, învingătoare, se răspândește, prin intermediul soldaților, în mediul rural, unde ura față de sistemul colhozurilor rămăsese foarte puternică. Războiul și victoria schimbă profund nu numai relația dintre Stalin și societatea sovietică, ci și prestigiul acestuia. Conferința de la Ialta (4–11 februarie 1945) marchează momentul în care rolul internațional al dictatorului sovietic atinge apogeul. Folosindu-se cu îndemânare de divergențele dintre britanici și americani și de încrederea pe care Roosevelt i-o acordă, profită de ocazie și obține avantaje privind chestiuni fundamentale, prin care importanța Uniunii Sovietice este recunoscută: trei locuri (Rusia, Ucraina, Bielorussia) în cadrul conferinței constitutive a ONU; confirmarea granițelor occidentale și orientale ale Poloniei în conformitate cu dorințele URSS; legitimarea Comitetului de la Lublin (prosovietic) ca „nucleu al viitorului guvern polonez“; satisfacerea cererilor privind plata unor reparații formulate de sovietici la adresa Germaniei.

„Părintele popoarelor“

În anii de după război, Stalin, aflat în culmea gloriei, cumulează funcțiile de secretar general al Partidului, președinte al Consiliului de Miniștri, mareșal, generalisim și comandant-șef al forțelor armate. În această perioadă „cultul personalității“ atinge apogeul, mai ales cu ocazia aniversării a 70 de ani, în decembrie 1949. În ciuda nenumăratelor manifestări de adorare și concerte organizate spre lauda și gloria „Părintelui popoarelor“, dictatorul, bănuitor, se izolează din ce în ce mai mult, evitând ceremoniile și

recepțiile și neavând nici o legătură cu țara în afară de imaginile înfrumusețate din rapoartele oficiale. Ultimii săi ani la putere erau marcați de consolidarea clară a ideologiei, care venea după relativa liberalizare și relaxarea controlului asupra societății exercitat în timpul războiului. Din 1946 se dezvoltă o vastă ofensivă împotriva tuturor utopiilor cu presupuse influențe străine, împotriva „individualismului mic-burghez“, a „formalismului“ și a „cosmopolitismului“. Curând, condamnarea „cosmopolitismului“ avea să ia o turnură din ce în ce mai deschis antisemită: mii de evrei sunt arestați sau concediați, mai ales dacă lucrează în presă, în mediul universitar sau în cel medical. Dacă Andrei Jdanov, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Stalin, promovat la sfârșitul anilor '30 în „primul cerc“, apărea drept principalul arhitect al acestei înăspriri ideologice, numită de regulă *jdánovism*, în realitate *Vojd*-ul era cel ce conducea această campanie. Contrar opiniei geneticienilor, Stalin impune și „teoriile“ unui șarlatan, Lîsenko, care duce în derizoriu concepțiile deterministe, negând legile lui Mendel și proclamând ereditatea caracterelor dobândite.

În spatele unanimității de fațadă, dictatorul îmbătrânit trage sforile cu pricepere, reafirmându-și neîncetat puterea, făcând pe arbitru și instrumentalizând conflictele latente care apăreau între moștenitorii săi. Încă de la sfârșitul războiului, îi îndepărtează din viața publică și din toate rolurile politice pe principalii lideri militari, aureolați de gloria victoriei, în special pe mareșalul Jukov, „cuceritorul Berlinului“, de care se temea să nu-l eclipseze. În 1948–1949, Stalin se află la cârma unei vaste operațiuni de epurare a conducerii Gosplanului și a aparatului Partidului Comunist de la Leningrad. În urma „Afacerii Leningrad“ și-au pierdut viața sute de cadre de partid acuzate de „complot cu titoiștii cu scopul de a răsturna puterea sovietică“.

Din ce în ce mai bănuitor, Stalin îi acuză public, în timpul celui de-al XIX-lea Congres al Partidului, convocat în octombrie 1952 (la treisprezece ani și jumătate după al XVIII-lea Congres), pe cei mai apropiați colaboratori ai săi – Molotov, Mikoian și Vorosîlov – de „deviaționism de dreapta“ și „slugărnicie față de America“. În această atmosferă nefastă de la sfârșitul perioadei de dominație a lui Stalin izbucnește, în ianuarie 1953, afacerea „complotul bluzelor albe“. Un grup de medici evrei de la Kremlin ar fi încercat să otrăvească mai mulți lideri sovietici. Așa cum se întâmplase în vremea „Marii Terori“ din 1936–1938, mii de mitinguri sunt organizate pentru a cere pedepsirea vinovaților și revenirea la o adevărată „vigilență bolșevică“. Acest complot marchează atât încununarea campaniei „anticosmopolite“ lansate în urmă cu patru ani, cât și începutul probabil al unei noi epurări generale pe care numai moartea lui Stalin ar putea-o împiedica. Acestor două dimensiuni li se adaugă în mod cert o a treia: lupta dintre diferitele facțiuni din Ministerul de Interne și cel al Securității Statului, țintă a unor reamănieri constante ordonate de Stalin, care considerase întotdeauna poliția politică drept arma absolută, unicul organism al Partidului-Stat cu adevărat sigur pentru asigurarea puterii personale. După cum arată însemnările sale pe marginea proceselor-verbale de interogatoriu ale „doctorilor-ucigași“, tiranul urmărise îndeaproape, până în data de 28 februarie 1953 – ultima lui zi de activitate, înainte de a fi doborât de un atac cerebral –, această afacere revelatoare pentru paranoia lui tot mai mare.

La doar câteva luni de la dispariția sa, numele lui Stalin aproape că dispare complet din presa sovietică. În februarie 1956, în „Raportul său secret“, Nikita Hrușciiov, unul dintre cei mai fideli staliniști, denunță „cultul personalității“ fostului său șef, nenumăratele „greșeli“, „excesele“ și „abuzurile“ acestuia, făcând țândări icoana „Părintelui popoarelor“ pentru a salva – pentru alte câteva decenii – imaginea Partidului. În Rusia de azi, comunismul a fost aruncat la „groapa de gunoi a istoriei“. Paradoxal, Stalin se bucură de popularitate, noi statui fiind construite spre gloria sa. Pentru generația postcomunistă, el nu reprezintă nici secretarul general, nici cel ce a ordonat crimele în masă din vremea Marii Terori, nici persoana responsabilă pentru marea foamete de la începutul anilor '30. Stalin a rămas în memoria colectivă drept învingătorul de la Stalingrad, omul care, într-o anumită măsură, a modernizat Rusia și a știut să-și păstreze imperiul, reușind să facă în așa fel încât puterea și prestigiul internațional ale țării sale să atingă apogeul.

19. În noaptea de 24 spre 25 februarie 1956, Hrușciiov a citit în fața delegaților reuniți în spatele ușilor închise această scrisoare foarte dură în care Lenin anunța ruptura de Stalin, scrisoare trimisă la 5 martie 1923.

20. Koba este numele unui erou georgian.

21. Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă.

22. Decăderea lui Nicolae II a început după „Duminica însângerată“ din data de 9 ianuarie 1905, când acesta dăduse ordin să se tragă în mulțimea neînarmată – de atunci trecuseră doar douăzeci de ani.

23. „Burghezia“, „nobilimea“ sau „culacii“ (țăranii săraci).

24. GPU, acronim pentru *Glavnoie Politiceskoie Upravlenie*, Administrația Politică de Stat, noul nume al poliției politice începând cu 1922 (care a înlocuit CEKA).

25. Dacă între 1939 și 1952 n-a mai avut loc nici un congres, în anii '20 reuniunea se ținea anual.

26. 85 de ședințe în 1930, 20 în 1935, 6 în 1937, 3 în 1938, 2 în 1939.

27. Directiva ordinului nr. 00447 din 30 iulie 1947.

4. ADOLF HITLER, DEMONUL DIN GERMANIA

de Éric Branca

Moscova, octombrie 1955. Doi germani în haine ponosite urcă, sub pază, într-un tren cu destinația Berlin. Erau la capătul a zece ani de captivitate în Uniunea Sovietică, dintre care șase petrecuți în gulag. Primul, Otto Günsche, a fost ultimul aghiotant al lui Hitler; al doilea, Heinz Linge, fusese majordomul său. La 30 aprilie 1945, Günsche și Linge dăduseră foc trupului neînsuflețit al Führerului și al Evei Braun în curtea Căminării înconjurată de Armata Roșie. Günsche avea patruzeci și doi de ani, Linge – treizeci și opt²⁸. Păreau însă de șaiszeci. Înainte de a-i trimite în Siberia, NKVD-ul i-a interogată individual, zi și noapte. Aruncați în captivitate, trebuiau, pentru a rămâne în viață, să spună tot ce știau despre bărbatul pe care-l serviseră amândoi douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru, timp de cinci, respectiv zece ani. Erau supuși unei torturi mentale constante, astfel că cea mai mică contradicție din amintirile lor era considerată minciună, riscând astfel pedeapsa cu moartea. Îmbunătățită chiar de Stalin, această tactică avea un singur scop: obținerea, în scop personal, de informații de primă mână despre psihologia fostului adversar. Această preocupare maniacală presupunea cunoașterea tuturor aspectelor personalității lui Hitler, de la lecturile sale până la detaliile vieții private, inclusiv gusturi alimentare și întâmplări de tot felul, informații care îi permiteau să se apropie cât mai mult de adevăr...

Dovadă a fascinației patologice continue a dictatorului sovietic față de omul care, în 1941, ajunsese cu Wehrmachtul în apropierea Moscovei și care apoi, în anul următor, a arborat steagul nazist pe vârful Elbrus, această anchetă a stat la baza unuia dintre cele mai neobișnuite documente despre dictatorul nazist: „Dosarul Hitler 462 A“, remis lui Stalin la 29 decembrie 1949. Sunt 413 pagini dactilografiate la care istoricii nu vor avea acces decât din 1991, timp în care se vor deschide și arhivele Partidului Comunist al Uniunii Sovietice; acestea vor fi publicate pentru prima dată în Germania în 2006, iar în Franța, în anul următor.

Un monstru absolut obișnuit...

Ce informații concrete conține acest dosar? Pentru istorici, puține dezvăluiri care să dea peste cap opiniile referitoare la național-socialism; pentru publicul larg însă, acesta oferea o dimensiune esențială privind personalitatea lui Hitler: cel mai periculos dictator din secolul XX – în aceeași măsură ca Stalin, purtând însă responsabilitatea suplimentară de a fi dezlănțuit două holocausturi într-unul singur: cel de-al Doilea Război Mondial și

terminarea evreilor – a fost, în viața de zi cu zi, un om obișnuit și mult mai puțin dezechilibrat decât s-a spus. Asta cel puțin până în 1943, data înfrângerii de la Stalingrad, care a dus la o deteriorare rapidă a stării sale generale. Aflat în căutare de informații extraordinare, Stalin trebuie să fi fost, în final, dezamăgit. Contrar zvonurilor răspândite de serviciile de propagandă americane, dornice să ridiculizeze personajul, Adolf Hitler nu mușca din covoare în timpul crizelor sale de nervi, nu era obsedat de sex sau, dimpotrivă, asexuat: îi plăceau femeile, iar ele îl făceau să se simtă bine. Și relația lui cu Eva Braun, pe care o cunoscuse în 1929 și care, începând cu 1934, îi devenise un fel de soție morganatică, pare să fi fost de o banalitate deconcertantă. Deși autodidact, cultura sa generală era impresionantă și mult mai vastă decât s-a spus. Era un vegetarian convins și adversar al tutunului (era chiar înaintea timpului său, contrar consensului medical al vremii, susținând că țigările erau cancerigene), dar nu și dușmanul absolut al alcoolului, așa cum s-a scris. Când mitingurile electorale se înlănțuiau, i se întâmpla chiar să bea câțiva litri de bere pe zi, iar după înfrângerea de la Stalingrad coniacul îi devenise bun tovarăș de masă! Îi consacrase un cult lui Wagner, aprecia opera italiană (până la a desena decorurile pentru *Turandot* a lui Puccini), deținea o impresionantă colecție de muzică rusească, asculta Chopin și îi plăcea jazzul. Cât despre apropiații săi, în special angajații, nu a fost nici unul care să nu fi rămas marcat de atenția cu care îi răsplătea. Chiar și după ce-au descoperit groaza universului concentraționar, loialitatea lor față de memoria lui a rămas aceeași. Printre numeroasele exemple se numără interviul acordat de una dintre ultimele secretare ale Führerului, Traudl Junge, în incipitul filmului *Der Untergang*, care arată magnitudinea fascinației hipnotice a personajului, de care sunt cuprinși pentru totdeauna cei ce au lucrat pentru el...

Cum altfel ar fi reușit Hitler să fie susținut de aproape optzeci de milioane de germani și să manipuleze, timp de șase ani, liderii celor mai mari democrații din lume – cu excepția de notorietate a lui Winston Churchill –, dacă ar fi fost paița interpretată de Chaplin în *The Great Dictator*? Evident că nu, și aici rezidă fără îndoială cel mai „monstruos” aspect al personajului, în sensul stabilit de Hannah Arendt în *Eichmann la Ierusalim: Raport asupra banalității răului*. Călăii pun la îndoială conștiința fiecărei persoane în parte, tocmai pentru că sunt fundamental diferiți de ceilalți.

„Catastrofa germană nu a fost provocată doar de ceea ce a făcut Hitler din noi, ci și de ceea ce noi am făcut din Hitler”, avea să rezume în memoriile sale Baldur von Schirach, fostul conducător al Tineretului Hitlerist. „Hitler nu a venit din afară, el nu a fost, așa cum îi imaginează mulți, o ființă demonică care a preluat pe cont propriu puterea. A fost omul pe care poporul german l-a cerut și pe care noi l-am făcut stăpânul destinului nostru, preamărindu-l fără încetare. Pentru că un Hitler nu apare decât la un popor care are dorința și voința de a avea un Hitler.”

Cu siguranță fără să fie conștient de asta, fostul lider al Tineretului Hitlerist se alătura interpretării oferite de marele psihanalist Carl Gustav Jung asupra puterii de seducție a maestrului celui de-al Treilea Reich. Pentru Jung, dictatorul era mai degrabă consecința decât cauza „dereglării” germane din perioada interbelică, iar discursurile sale erau un exercițiu atât purificator, cât și politic, permițând exprimarea anumitor arhetipuri specifice inconștientului colectiv al poporului german, rănit de înfrângerea din 1918. Printre aceste

arhetipuri, scrie Jung în eseul său *Wotan* (1936), se numără cel al zeului cu același nume din mitologia germanică, „zeul furtunii și al freneziei, care dezlănțuie pasiunea și setea de luptă, [...] un artist al iluziilor, bun cunoscător al tuturor secretelor oculte“... Echivalent al lui Dionysos în mitologia nordică, Wotan „este un atribut fundamental al psihicului german, un factor irațional care acționează ca un ciclon asupra presiunilor mari ale civilizației“. Întrebat în 1938 de jurnalistul american Hubert Knickerbocker ce părere are despre „cazul Hitler“, Jung îi răspunde, în calitate de clinician: „El este portavocea prin care se face auzit murmurul sufletului german [...]. Secretul puterii lui Hitler rezidă în faptul că el are un acces excepțional la inconștient. În ceea ce ne privește, chiar dacă, ocazional, inconștientul nostru ajunge la noi prin vise, ne folosim prea mult de rațiune, prea mult de «creier» pentru a-l supune, dar Hitler ascultă și se supune. Adevăratul lider este întotdeauna «condus»... Este ceea ce îl face puternic. Fără poporul german, el n-ar fi nimic“.

Austriacul care ura habsburgii

În realitate, Hitler n-a iubit niciodată Austria, țara sa natală. Și, fără îndoială, această atitudine ostilă explică prima mare decizie din viața sa: aceea de a se înrola, în august 1914, nu în armata austro-ungară, ci în cea a regatului Bavariei, parte integrantă a Imperiului German, al Doilea Reich, fondat de Wilhelm I în 1871.

Acest soldat necunoscut care, în mai puțin de două decenii, avea să fondeze al Treilea Reich, succesorul Imperiului, tocmai împlinise douăzeci și cinci de ani și nu-și revenise dintr-o dublă traumă: eșecul său din octombrie 1907 la admiterea de la Academia de Arte Frumoase din Viena și moartea mamei sale, Klara, în vârstă de patruzeci și șapte de ani, survenită în decembrie, în urma unui cancer la sân. Rămasă văduvă în 1903 după moartea lui Alois Hitler, funcționar vamal austriac devenit mic proprietar de pământ, Klara a fost mama a cinci copii, pe lângă Adolf: alți trei fii, Gustav, Otto și Edmund, și două fiice, Ida și Paula. Doar Adolf și Paula, născută în 1896, aveau să ajungă la vârsta adultă. Pentru că Alois mai fusese căsătorit de două ori înainte de a o lua de soție pe mama lui Hitler, Adolf și Paula vor crește împreună cu o soră vitregă, Angela, rezultată din prima lui căsătorie, și cu un frate vitreg, Alois jr., fiul celei de-a doua soții a tatălui lor...

Împotriva fostului funcționar vamal, violent și alcoolic, se creează o alianță a fraților, care îi închină un adevărat cult Klarei, al cărei fiu favorit era Adolf. Acesta a trăit o copilărie haotică, influențată de peregrinările tatălui, care, după retragerea din activitate, a început să cumpere și să vândă ferme fără a reuși să se stabilească în vreun loc: de la Braunau am Inn, unde viitorul cancelar a văzut lumina zilei în 1889, familia s-a stabilit în 1894 în Bavaria, la Passau, apoi un an mai târziu s-a întors în Austria pentru a cumpăra o fermă la Fischlam, apoi o alta la Lambach, în 1897, și, *bis repetita*, la Leonding, la 4 kilometri de Linz, capitala landului Austria Superioară, pe Dunăre. Acolo, în anul 1900, Adolf a intrat la liceu, la vârsta de unsprezece ani. Deși bune la început, excelente chiar, rezultatele școlare ale lui Adolf devin apoi dezastruoase. Ajuns printre codași, fiul refuză

cu încăpățănare calea trasă de tatăl său: intrarea în serviciul public. Vrea, în schimb, să devină artist. Nu va renunța la acest vis, ajungând să le repete apropiaților săi, până în ultimele clipe ale celui de-al Doilea Război Mondial, că, după câștigarea conflictului, se va muta la Florența – orașul european pe care îl consideră mai presus de orice – pentru a-și deschide un birou de arhitectură!

După moartea lui Alois, Klara îl trimite pe Adolf la Linz, la un internat. N-a rămas acolo decât un an, din primăvara anului 1903 până în vara lui 1904, adică până la vârsta de cincisprezece ani. Au fost însă douăsprezece luni care vor schimba totul, având în vedere că aici intră în contact pentru prima dată cu ideologia pangermanistă, prin intermediul profesorului său de istorie, Leopold Pötsch.

Pötsch îi transmite tânărului Adolf ura față de Imperiul Habsburgic, ansamblu multicultural pe care-l acuza că a oferit toată puterea slavilor și nongermanilor în general; tot de la Pötsch a preluat Hitler și venerarea Reichului Hohenzollernilor, în ochii săi, singurul succesor legitim al epopeii carolingiene duse mai departe de familia Hohenstaufen. Dar la deschiderea anului școlar din 1904 are loc o nouă ruptură: Klara Hitler își trimite fiul la Steyr, la 40 de kilometri de Linz, pentru a se pregăti pentru *Abitur* (bacalaureat). Nu se va prezenta însă la examen și își va întrerupe definitiv studiile la șaisprezece ani, petrecându-și de atunci cea mai mare parte a timpului citind, desenând și cântând la un pian cu jumătate de coadă, care trona cu mândrie în mijlocul micului apartament cu trei camere pe care Klara tocmai îl cumpărase la Linz. Neputincioasă în fața incapacității școlare a fiului ei, Klara a sfârșit prin a îmbrățișa pasiunile acestuia, care avea să fie artistul familiei. Nimic mai frumos pentru el. În 1905, Klara l-a trimis în timpul verii la Viena pentru a vizita muzeele și a-și petrece serile la operă. În 1906 se decide: va da concurs la Academia de Arte Frumoase. Dar nu se pregătește serios, astfel că în 1907 este respins din cauza „pregătirii insuficiente”. Bolnavă de la începutul anului, Klara nu va afla niciodată de acest eșec, având în vedere că cel în cauză, rănit până în adâncul sufletului, va avea grijă să nu i-l mărturisească. După ce Klara a murit, cu câteva zile înainte de Crăciun, fiul său decide să părăsească orașul Linz pentru a se stabili în capitală și a da încă o dată concurs.

Va urma însă un nou eșec și un nou motiv pentru a urî această Vienă „roasă” de cosmopolitismul și începuturile artei abstracte, preferate în locul clasicismului pompos cu iz romantic. Alimentată de literatura antisemită care înfloarește în metropola austriacă, ura față de evrei progresează rapid în mintea tânărului Adolf. Urmează apoi șapte ani de rătăcire, timp în care va trece de la statutul de semidandy, care, fără să lucreze, cheltuie mica moștenire lăsată de mama sa, la cel de cvasivagabond forțat să-și vândă lucrările la licitație și să doarmă într-un adăpost de noapte după ce ziua căra bagaje în gara din Viena.

În 1913 însă, norocul îi surâde pentru scurtă vreme: primește o anumită cotă din moștenirea lăsată de tatăl său, putând astfel să se mute la München și să se pregătească pentru concursul la Academia de Arte Frumoase. Nu va avea însă ocazia să se prezinte la probe. La 2 august 1914, Germania intră în război împotriva Franței, iar Hitler, care se dă drept apatrid pentru a nu lupta de partea habsburgilor, se înrolează ca voluntar în Regimentul 2 infanterie al armatei bavareze. La 28 octombrie primește botezul focului la Ypres (Belgia). Trei zile mai târziu, din cei 3.600 de bărbați din regiment numai șase sute

mai erau în stare să ia parte la luptă. Teafăr și nevătămat în ciuda participării directe la confruntări, Hitler este ridicat la gradul de *Gefreiter*²⁹, apoi e recompensat cu ordinul „Crucea de Fier“ clasa a II-a. În 1918 va primi ordinul „Crucea de Fier“ clasa I, după ce în 1916 fusese rănit, apoi grav intoxicat cu iverit³⁰ cu câteva zile înaintea încheierii armistițiului. Când află această veste, austriacul de-abia începuse să-și recapete vederea. Și-o pierde din nou atunci când primește anunțul „trădării din noiembrie“. Apoi și-o recapătă. Psihicul său preia, în acea zi, definitiv controlul asupra *logosului* său? Cincisprezece ani mai târziu, avea să-i explice jurnalistei americane Anne McCormick de la *New York Times*: „Nu mai vedeam și, dintr-odată, am început să văd. Vederea regăsită mi-a servit drept sursă de inspirație“.

Trezirea demonului

Fără îndoială că atunci s-a produs o metamorfoză. Spre nefericirea poporului german, Hitler s-a transformat în zeul Wotan. Devine un războinic taciturn care, între două lupte, preferă să se izoleze într-un sat belgian sau francez, cu caietul de schițe în buzunar, căutând cu frenezie compania și aprobarea altor oameni cărora le ține discursuri naționaliste înflăcărâte. În timpul petrecut la spitalul militar din Pasewalk, situat în Pomerania, alocuțiunile sale îi subjugă pe cei ce nu se lasă înspăimântați de vehemența sa. Se externează având în minte obsesia de a rămâne în armată, idee contrară majorității camarazilor săi, fericiți să se întoarcă acasă.

Nu va fi însă singura formă de fanatism pe cale să vadă lumina zilei: corpul de ofițeri al vechii *Deutsches Heer*³⁰, bântuit de teama că bolșevicii ar putea prelua controlul armatei, așa cum s-a întâmplat în cazul Revoluției Ruse din anul precedent, încerca idei la fel de mărețe. Această teamă întărea spectacolul efemerei Republici Sovietice de la München, curând înăbușită sângeros, dar care, pentru moment, îl convinge pe căpitanul Karl Mayr, șeful serviciilor de informații militare din Bavaria și, în același timp, superiorul lui Hitler, să-l angajeze pe acesta ca informator, responsabil cu urmărirea „activităților antinaționale“. Separarea grâului de neghină, aceasta era misiunea sa în calitate de informator al noii *Reichswehr*.

Conștient de aptitudinile oratorice excepționale ale recrutilui său, Mayr merge mai departe: îl trimite să urmeze cursuri de economie și istorie politică la Universitatea din München. La finalul perioadei de studii, Hitler este cucerit de profesorul Gottfried Feder, pe care avea să-l numească, în 1933, unul dintre economiștii oficiali ai celui de-al Treilea Reich. Teza sa: societatea capitalistă trebuie să scape de evreii care, prin „controlul finanțelor mondiale“, reduc producătorii naționali la sclavie prin uzură.

„Când am ascultat primul curs al lui Gottfried Feder despre «respingerea dependenței de dobânzi asupra capitalului», spune Hitler în *Mein Kampf*, am înțeles imediat că aici trebuie să fie vorba despre un adevăr teoretic de o însemnătate uriașă pentru viitorul poporului german. Separarea netă a capitalului de bursă de economia națională oferea posibilitatea intrării în lupta împotriva internaționalizării economiei germane, fără a

amenința totuși în același timp bazele unei economii naționale independente cu lupta împotriva capitalului.”³¹

Este această întâlnire actul de naștere oficial al național-socialismului? Pangermanism, antisemitism, anticapitalism globalizat – toate sunt acum legate în mintea lui Hitler. La 16 septembrie 1919 îi scrie camaradului său de regiment Adolf Gemlich, care îl întreabă despre evrei, că aceștia erau „tuberculoza popoarelor”. Hitler considera că împotriva lor trebuia să se lupte în două moduri: printr-un „antisemitism instinctiv” și un „antisemitism rațional”. „Antisemitismul instinctiv va duce, în ultimă instanță, la pogromuri. În schimb, prin antisemitismul rațional va trebui să se ducă o luptă metodică din punct de vedere legal și să se obțină eliminarea privilegiilor evreului. În orice caz, obiectivul final trebuie să fie alungarea lor.”

La toate acestea se adaugă încă un motiv: evreii sunt furierii bolșevismului care și-au pregătit venirea la putere prin agravarea nedreptăților sociale. Nu lipsește decât *Führerprinzip*, care va fi în curând baza celui mai desăvârșit stat totalitar din secolul XX. Este proclamat în mai puțin de un an, când Hitler, ieșit de sub tutela căpitanului Mayr, își fondează propriul partid.

O ascensiune fulgerătoare

La sfârșitul anului 1919, ofițerul și-a însărcinat informatorul să se infiltreze într-un mic grup ultranaționalist care îi scăpase de sub control: DAP, sau *Deutsche Arbeiter Partei*, Partidul Muncitoresc German. Liderul său, Anton Drexler, are opinii apropiate de cele ale lui Hitler, dar suferă de o evidentă lipsă de charismă. Mai ales că nu fusese soldat, publicul său fiind format doar din veterani dornici să răzbune umilirea provocată de Tratatul de la Versailles. Captivat de recrutul său, Drexler îi permite să preia frâiele mișcării. Iar în februarie 1920, sub influența lui Hitler, DAP își schimbă numele, devenind NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, Partidul Național-Socialist al Muncitorilor Germani). Talentul oratoric extraordinar al austriacului îi desăvârșește acțiunile, iar în aprilie 1921 îl elimină pe Drexler, devenind noul *Führer* („ghidul”). De-abia pus pe șine, nazismul se identifică cu cultul absolut al personalității. De-acum sute și, în curând, mii de bavarezi se înghesuie la reuniunile sale. Publicul său se extinde rapid la nivelul burgheziei, iar mijloacele financiare abundă. Doi bărbați joacă un rol decisiv în acest sens: germano-americanul Ernst Hanfstaengl, care îi oferă mijloacele de a-și tipări ziarul, *Völkischer Beobachter* (*Observatorul poporului*) și îl va pune în legătură în curând cu cei mai influenți jurnaliști ai presei anglo-saxone, și Hermann Göring, fostul as al escadrilei von Richthofen, rudă cu mai mulți reprezentanți ai industriei grele.

La 8 noiembrie 1923, Hitler s-a crezut suficient de puternic pentru a încerca o lovitură de stat. Deși ținta lui era doar guvernul regional bavarez, era sigur că succesul său avea să-i deschidă imediat drumul spre Berlin, după modelul marșului asupra Romei care, cu treisprezece luni înainte, îl adusese la putere pe Mussolini. Mai presus de toate, șeful

NSDAP l-a înălăturat pe generalul Erich Ludendorff, fostul adjunct al Marelui Stat-Major între 1914 și 1918, care a reușit să-l convingă pe generalul von Seeckt, fostul său subordonat devenit șeful Statului-Major al *Reichswehr*, ca aceasta să rămână activă. Însemna că nu se putea baza pe sprijinul poliției din München, care rămăsese fidelă guvernului. La 9 noiembrie se trage asupra puciștilor din Odeonsplatz. Rezultatul: șaisprezece morți și sute de arestări, inclusiv Hitler și Ludendorff, în timp ce Göring, grav rănit, reușește să fugă... Condamnat la 1 aprilie 1924 la cinci ani de închisoare, după un proces care îl va face celebru în toată Germania și în toată Europa, Hitler nu va rămâne decât treisprezece luni în spatele gratiilor. Închis în condiții excepționale de confort la închisoarea din Landsberg, el va profita de ocazie pentru a scrie *Mein Kampf* cu ajutorul secretarului său, Rudolf Hess. Tot atunci a luat și o hotărâre: să nu mai încerce niciodată să preia puterea prin forță. Un angajament din care nu trebuie dedus faptul „că era gata să considere legalitatea drept o barieră inviolabilă, ci numai că era hotărât să dezvolte ilegalitatea la adăpostul legalității!“, scrie Joachim Fest, unul dintre principalii biografi ai Führerului.

Se știe că izbucnirea Marii Crize Economice din 1929 va face inevitabilă preluarea puterii de către Hitler. După o perioadă liniștită în care Germania își recapătă prosperitatea³², tăvălugul hitlerist se pune în mișcare. La alegerile legislative din septembrie 1930 partidul nazist obține un scor de 18,3%, 107 parlamentari ajungând în Reichstag; partidul devine a doua forță politică a Germaniei, după social-democrați – SPD (24,5%) și înaintea Partidului Comunist (13%).

În 1931 șomajul a afectat 5 milioane de oameni, iar Germania, la fel ca în 1923, s-a declarat în imposibilitatea de a plăti reparațiile de război impuse prin Tratatul de la Versailles. Era opinia publică pregătită pentru marele salt? Nu chiar. Cetățeanul german de curând naturalizat, fost hamal în gara din Viena, al cărui partid numără acum peste 400.000 de membri, candidează, în martie 1932, la alegerile prezidențiale împotriva mareșalului Paul von Hindenburg, în vârstă de optzeci și patru de ani, în funcție din 1925. Rezultatul: 13,4 milioane de voturi (36,8%) pentru Hitler în turul doi. Victorios, dar în imposibilitatea de a forma o coaliție, Hindenburg dizolvă Reichstagul. La alegerile din 31 iulie NSDAP devine cel mai puternic partid din Germania, cu 37,2% voturi și 230 de mandate în parlament. Totuși, insuficient pentru a obține majoritatea. Or Hitler refuză să facă parte dintr-un guvern pe care să nu-l conducă. Neputând forma o coaliție care să guverneze, mareșalul dizolvă din nou parlamentul. La alegerile din 6 noiembrie partidul nazist pierde două milioane de voturi, dar rămâne primul partid din Reichstag. La 3 decembrie 1932 Hindenburg îl numește cancelar pe generalul Kurt von Schleicher. Dar și această ultimă tentativă de a mai salva ceva eșuează. Pentru că, pentru a ieși din impas, Schleicher a cerut puteri depline, pe care președintele refuză să i le acorde. Prin urmare, la 28 ianuarie 1933 își prezintă demisia. Iar pe 30 ianuarie Hitler, în vârstă de patruzeci și trei de ani, devine șeful guvernului. Seara, batalioanele de asalt defilează cu torțe sub ferestrele Cămarilor. Se născuse al Treilea Reich. Noul stăpân al Germaniei declară în fața prietenului său Göring și a altor martori: „Nimeni nu ne va putea face să plecăm. Numai cu picioarele înainte!“ Avea să-și țină promisiunea.

Un an pentru construirea statului totalitar

De la bun început, Adolf Hitler s-a angajat să îndeplinească promisiunea cuprinsă în ultimul dintre cele „25 de puncte“ ale NSDAP³³: „Crearea unei puteri centrale dominante“. Pentru a construi statul totalitar ale cărui granițe le trasase cu mai bine de zece ani în urmă, fostul prizonier din Landsberg îi întinde o capcană lui Hindenburg, a cărui vigilență era, desigur, umbra a ceea ce fusese cândva; în această cursă vor cădea și cercurile conservatoare care îl susținuseră pe Hitler doar pentru îndepărtarea amenințării comuniste... Chiar dacă, odată treaba îndeplinită, trebuiau să-l trimită fără menajamente la pensunile sale. Calculul noului cancelar era foarte simplu: punerea în practică a dizolvării, după care noi alegeri legislative. Și declanșarea, chiar înainte de alegeri, a unui eveniment prin care aceste alegeri să fie și ultimele!

La 2 februarie 1933, la patruzeci și opt de ore de la numirea lui Hitler în funcția de cancelar, Hindenburg semnează decretul de dizolvare a Reichstagului și stabilește ca noile alegeri să aibă loc la 5 martie. Dar, în timp ce campania electorală este în plină desfășurare, în noaptea de 27 spre 28 februarie cerul Berlinului capătă culoarea purpuri: Reichstagul este în flăcări! Până în zori nu a mai rămas decât cenușa din el. Acuzați: comuniștii, pentru că unul dintre ei, un olandez pe nume Van der Lubbe, prins în flagrant, și-a mărturisit fapta cu ușurință. Fără să știe că, în același timp, focul era aprins în alte trei locuri...³⁴

În aceeași seară, capcana se închide. Hitler îl determină pe președintele republicii să semneze *Reichstagsbrandverordnung* (adică „decretul asupra incendiului Reichstagului“), adoptat în virtutea Articolului 48 din Constituția de la Weimar, care îl autoriza pe șeful statului să ia toate măsurile necesare pentru restabilirea ordinii publice. Printre acestea se număra suspendarea celor șapte articole constituționale care garantau drepturile fundamentale ale cetățeanului german. Prin urmare sunt implicit eliminate principiul *habeas corpus*, libertatea de exprimare, libertatea presei, dar și libertatea de asociere și întrunire, precum și confidențialitatea corespondenței scrise și a convorbirilor telefonice, protecția proprietății private și a domiciliului. În aceeași zi sunt arestați 10.000 de oameni, majoritatea comuniști, dar și social-democrați și adversari de toate culorile politice. Pentru ei este deschis la Dachau, la periferia orașului München, primul lagăr de concentrare al noului regim, înființat la 22 martie. Deși se susținea că va avea un caracter provizoriu, *Reichstagsbrandverordnung* avea să rămână în vigoare până în 1945.

Fără să aștepte rezultatul alegerilor legislative, Hitler a cerut și a obținut de la Hindenburg înlocuirea steagului negru, roșu și auriu al Republicii de la Weimar cu svastica³⁵, simbolul NSDAP din 1920. În urma alegerilor din data de 5 martie, Hitler (cu 44% din voturi și 288 de mandate) și aliații săi de dreapta și de centru obțin majoritatea mandatelor din Reichstag... Nu câștigă însă două treimi din voturi, care, conform unui calcul aritmetic, i-ar permite să aibă puteri depline și să desființeze republica. O va face prin intimidare. Cămășile brune înconjoară Opera Kroll, unde, în lipsa unui amfiteatru disponibil, se reunește noul Reichstag, iar deputații cedează presiunii și își dau demisia. La 23 martie 1933, prin 441 de voturi „pentru“, 84 „împotriva“ (cele ale comuniștilor) și 122 de abțineri, Adolf Hitler obține puteri depline în virtutea unui act de împuternicire numit

zur Behebung der Not von Volk und Reich, „pentru remedierea situației oamenilor și a Reichului“. Un cec în alb clar, de trei ori reînnoit, în 1937, în 1941, apoi în 1943, permițându-i cancelarului să acționeze fără Reichstag, al cărui rol e redus la sală de înregistrări.

Odată abolită Constituția de la Weimar, nici o forță legal constituită nu s-a mai opus *Gleichschaltung*-ului („nivelării“) dorit de Hitler, cu excepția uneia teoretice, reprezentată de președintele Hindenburg, a cărui sănătate se deteriorează pe zi ce trece. La 31 martie, structura federală a statului german este abandonată în favoarea unei reorganizări hipercentralizate, care transpune la nivelul landurilor principiile legii puterilor depline, iar la 7 aprilie, un decret privind „restaurarea serviciului public“ permite guvernului să înlăture funcționarii evrei sau pe cei considerați ostili regimului. În sfârșit, la 2 mai 1933 sindicatele sunt puse în fața opțiunii de a fi dizolvate sau de a se alătura Frontului German al Muncii (*Deutsche Arbeit Front* sau DAF), care le înlocuia; acesta se substituia însă și organizațiilor patronale – spre marele dezavantaj al industriașilor care îl susținuseră pe Hitler.

Conduc de inginerul chimist Robert Ley, orator apreciat de Hitler, care închidea ochii la problemele sale privind consumul de alcool și actele sale de corupție, Frontul German al Muncii se afla în centrul preluării corpului social de către dictatura național-socialistă. Aceasta ilustra principiul *Volksgemeinschaft* („comunitate populară“), prin care avea drept scop progresul social prin „eliminarea cauzelor luptei de clasă“. Ea s-a bazat pe organizarea activităților de recreere din cadrul Reichului, *Kraft durch Freude* („Putere prin bucurie“): a lansat mai multe nave de croazieră la bordul cărora oamenii nu erau diferențiați în funcție de clasă, a construit numeroase complexuri balneare (inclusiv complexul gigantic Prora, situat pe insula Rügen de la Marea Baltică) și a permis milioanei de germani să călătorească gratuit și să practice toate tipurile de sporturi (printre care și echitația și planorismul, rezervate până atunci doar elitelor)... Desigur, toate acestea în schimbul unei îndoctrineri temeinice. Pasivele sale: Volkswagenul („mașina poporului“, cunoscută și sub numele de *KDF-Wagen*), finanțat, începând din 1936, printr-un împrumut forțat; însă 90% dintre cei ce și-au achiziționat mașinile în avans nu le-au mai primit, ca urmare a declarației de război prin care acestea au revenit armatei...

În același timp, aparatul represiv este reorganizat odată cu înființarea Gestapoului (poliția secretă de stat), sub conducerea lui Göring (înainte ca Heinrich Himmler să devină, în 1936, șeful tuturor serviciilor secrete) și cu creșterea numărului lagărelor de concentrare. La 14 iulie 1933 întregul ansamblu este desăvârșit, când NSDAP devine partid unic odată cu integrarea tuturor organizațiilor de tineret existente în mișcarea Tineretului Hitlerist și a mișcărilor paramilitare din Republica de la Weimar în SS sau în SA.

Înființată în 1925 ca un simplu „eșalon de protecție“ (*Schutzstaffel*) al Führerului, SS-ul, încredințat lui Himmler în 1929, va deveni rapid un stat în stat, dotat cu propriile servicii de poliție și de informații, iar din 1939, cu trupe de elită militară (*Waffen-SS*), care vor lupta pe toate fronturile și vor juca un rol decisiv în formarea ideologică a germanilor și în punerea în aplicare a politicii rasiale dorite de Hitler în baza legilor de la Nürnberg

din 1935³⁶. Cât despre SA (*Sturmabteilungen*, „batalioanele de asalt“), care în 1933 numărau 200.000 de membri și fără ajutorul cărora Hitler nu le-ar fi ținut niciodată piept comuniștilor, rolul lor va scădea brusc după „Noaptea cuțitelor lungi“ din 30 iunie 1934, când Führerul scapă brutal de liderul lor, Ernst Röhm, unul dintre primii săi camarazi, acuzat că a pus la cale o conspirație pentru a-l înlătura de la putere.

Desigur, în realitate situația a fost mult mai complicată. Susținător al „revoluției permanente“, Röhm îl avertizase de mult timp pe Hitler cu privire la „îmburghezirea“ partidului. Prestigiul său printre cei mai populari membri de partid, care proveneau, în special, din rândurile comuniștilor, începuse să îngrijoreze și armata, al cărei sprijin era vital pentru noul regim... Dar, prin eliminarea acestui element conflictual, Hitler nu se gândea doar la onorabilitatea lui, inclusiv la nivel internațional; el le dădea mână liberă lui Himmler și susținătorilor rasismului biologic, pe care Röhm îi combătea de la început. Acest moment de cotitură politică, cu evidente implicații ulterioare, a fost complet ignorat la acea vreme, asemenea unui alt aspect, nu mai puțin important, din „Noaptea cuțitelor lungi“: decapitarea dreptei conservatoare germane reprezentate de fostul cancelar Schleicher, ucis în noaptea de 30 iunie, în același timp cu mai mulți lideri ai curentului catolic... Un detaliu pe care mediile economice îl trec la câștiguri și pierderi, extrem de fericite să-l vadă pe omul nou puternic eliminând ce mai rămânea din aripa stângă.

În umbra *Führerprinzip*-ului

Pentru ca dictatura să fie deplină, mai era nevoie de un singur detaliu: eliminarea președintelui Hindenburg. Ea are loc pe 2 august 1934. În aceeași zi, Reichstagul votează fuzionarea celor două funcții, cea de președinte și de șef al guvernului. Hitler devine oficial Führer și cancelar, titlu ce-i consfințește puterea absolută, pe care germanii o aprobă prin plebiscit la 19 august, cu 89,9% din voturi... De acum, fiecare ofițer, fiecare soldat din armata germană, a cărei comandă o preia personal, nu mai trebuie să depună un jurământ de loialitate față de patrie, ci față de Hitler: „Înaintea lui Dumnezeu, jur solemn să mă supun necondiționat Führerului Reichului și poporului german, Adolf Hitler, comandantul suprem al Wehrmachtului. Ca soldat curajos, voi fi oricând gata să-mi dau viața pentru a respecta acest jurământ“.

Deviza vechiului regim imperial *Ein Volk, ein Reich, ein Gott* („Un popor, un imperiu, un Dumnezeu“) este înlocuită de *Ein Volk, ein Reich, ein Führer*. Axă de echilibru a regimului, *Führerprinzip* se extinde, prin delegare, la toate componentele sale, astfel încât întreaga societate devine, după cum spunea Ian Kershaw, o „comunitate charismatică“ organizată mai degrabă ca un sistem satelitar și mai puțin ca o piramidă. Aflat în centrul galaxiei, Adolf Hitler lasă eșaloanele inferioare să acționeze relativ autonom, cu condiția ca acestea să contribuie la răspândirea autorității sale. În caz contrar, fulgerul se va abate asupra lor. În 1938, generalul von Fritsch, comandant-șef al armatei, și feldmareșalul von Blomberg, ministrul de război, vor avea de-a face cu furia lui Hitler pentru că n-au susținut cu suficient zel anunțul lui Hitler privind încheierea epocii cuceririlor pașnice și

invenția adevăratului război.³⁷ Spre deosebire de fascismul italian, autentică „statolatrie” (Marcel Prelot) care nu suferea nici o abatere de la vocea liderului – nu există decât un Duce, așa cum în Spania nu există decât un *Caudillo* –, hitlerismul permite coabitarea dintre teroarea politică (a cărei violență necruțătoare depășește în mod clar brutalitatea regimului mussolinian sau cruzimea regimului franchist) cu încrederea limitată, dar reală în autodisciplina slujitorilor cultului. Această autonomie extrem de relativă îl diferențiază fundamental și de regimul stalinist. Deși în Germania lui Hitler, la fel ca în Rusia sovietică, partidul controlează întreaga societate, naziștii au abilitatea de a nu generaliza interdicțiile. De pildă, Hitler, sigur de eficiența enormei mașinării de propagandă încredințate lui Joseph Goebbels, încurajează fotografiile și filmele făcute de amatori, pe care vrea să le folosească, prin intermediul peliculelor Agfacolor și al camerelor de 8 mm, relativ ieftine, la promovarea regimului. Urmările acestei măsuri se văd și astăzi: dintre sursele de documentare realizate pe baza colecțiilor private care au supraviețuit celui de-al Treilea Reich, câte ilustrează istoria URSS prin scene din viața de zi cu zi imortalizate de cetățeni sovietici? Nici unul, din moment ce fotografiatul și filmatul în spațiul public erau strict interzise și, în plus, majoritatea oamenilor nu aveau echipamentul necesar pentru a face acest lucru...

Imortalizând în nenumărate filmări color scene din intimitatea dictatorului, Eva Braun, care avea o cameră semiprofesională de 16 mm³⁸, împărtășea și ea pasiunea hitleristă pentru film și fotografie. Numai că în cazul Führerului aceste mărturii trebuiau să rămână secrete.

Fiind „căsătorit cu Germania“, așa cum îi plăcea să spună și după cum sugera propaganda, se considera că Hitler trebuia să-i dedice tot timpul și să ignore chiar și cuvintele „timp liber“. „Führerul a instituit vacanțe pentru popor, nu pentru el“: formula era difuzată cu regularitate în cadrul știrilor care laudau realizările sociale ale regimului. Ce-ar fi crezut oamenii dacă ar fi știut că același Führer își petrecea cea mai mare parte a vieții în vacanță? Fugind de obligațiile oficiale (cu excepția adunărilor uriașe de oameni care îi plăceau în mod deosebit, cum era congresul partidului de la Nürnberg, care avea să se țină până în 1938 în fiecare a doua săptămână a lunii septembrie), Hitler, care părea să ignore oboseala din timpul campaniilor electorale – până într-atât încât organiza chiar și cincisprezece întâlniri publice pe zi, în patru colțuri ale Germaniei³⁹ –, a devenit din 1933 un „dictator leneș“ (Ian Kershaw).

Nu-i plăceau rapoartele scrise, cu toate că citea pe nerăsuflăte cărțile care îl interesau. Își aduna colaboratorii (însă foarte rar miniștrii) când voia și unde voia, întotdeauna după bunul-plac. Claude Quétel a reconstituit o zi obișnuită din viața lui Hitler, iar astfel putem înțelege modul în care și-a adaptat viața publică la obiceiurile boeme dobândite încă din anii 1910, și nu invers, cum ar fi fost normal. Chiar dacă în momentele critice, de cotitură, ale războiului își aduna generalii la miezul nopții, nu o făcea pentru a lua cele mai potrivite măsuri care se impuneau într-o anumită situație, ci pentru că își începea ziua la prânz, mult mai târziu decât majoritatea oamenilor de stat, adesea activi de la primele ore ale dimineții. Micul dejun la 11.30, prânzul la 15.00, ceaiul la 18.00, cina luată rar înainte de 22.00, vizionarea unui film sau obligația de a asista la un monolog nesfârșit al Führerului, care dura până la 2.00 sau chiar 3.00 dimineața: oricine trăia sau lucra în

Umbra lui Hitler ieșea din timpul obișnuit pentru a intra într-o altă dimensiune. O întâmplare este elocventă în acest sens: la 6 iunie 1944, când Statul-Major General al Wehrmachtului a confirmat, la 5.30 dimineă, debarcarea Aliților în Normandia, Führerul se culcase cu o oră în urmă... Prin urmare s-a așteptat până la 10.00 dimineă pentru a-l trezi. Și asta pentru că mareșalul Keitel insistase!

În acel moment, Führerul era doar o umbră a celui care a fost, după cum se poate observa în filmările Evei Braun care îl înfățișează pentru ultima oară, la începutul lunii iulie 1944, pe terasa de la Berghof. Nu are decât cincizeci și cinci de ani, dar este adus de spate, cu mustața căruntă, un bătrân pe care lumina îl deranjează și care încearcă să ascundă tremurul mâinii stângi și un mers hârșăit care sugerează debutul bolii Parkinson. Toate aceste semne se vor accentua după atentatul din 20 iulie 1944, din care va scăpa teafăr; îl va face însă să se afunde într-o depresie profundă. O va „trata“ cu amfetamine prescrise de medicul său personal, Morell, un șarlatan notoriu bănuț de Himmler că ar fi vrut să-l otrăvească pe Führer; nici măcar el nu a reușit să-l îndepărteze, într-atât de dependent devenise pacientul de tratamentele acestuia.

O dictatură „policratică“?

Așa cum Hitler alterna momentele de exaltare și hiperactivitate cu perioade lungi de inerție și diletantism, care îi uimeau pe cei din jurul său, tot așa și organizarea statului hitlerist produce dezorientare în rândul istoricilor din cauza structurii sale totalitare și, în același timp, anarhice („policratică“, spune chiar istoricul Martin Broszat). De aici dezbaterea – categoric fără sfârșit – între „funcționaliști“ și „intenționaliști“: primii, raliindu-se în jurul lui Broszat și Hans Mommsen (nepotul lui Theodor, celebru istoric german, specialist în Antichitatea romană), pledează în favoarea unei radicalizări tot mai mari a lui Hitler și a regimului său pe fondul împrejurărilor, care vor duce automat la „războiul total“ și la Holocaust; cei din urmă, partizani ai ideilor lui Raul Hilberg și Lucy Dawidowicz, consideră că Hitler își dorise și pusese în aplicare exterminarea evreilor încă de la intrarea sa în politică. Cât despre unul dintre ultimii biografi ai Führerului, Ian Kershaw, acesta alege calea de mijloc: interpretarea funcționalistă se potrivește perfect cu politica sa internă, în timp ce în politica externă predomină intenționalismul. Dictatura hitleristă este cu siguranță „policratică“ în felul în care funcționează. Fiecare membru al triumviratului care îl secondea pe Hitler, și anume Göring, Himmler și Goebbels, are sfera sa de intervenție, împărțită în nenumărate domenii bine delimitate, ale căror perimetre se schimbau în funcție de influența diferiților „preoți“ ai partidului. Printre ei, cei treizeci și doi de gauleiteri (guvernatori), care, până în 1945, avuseseră acces direct la Führer printr-un ritual aproape feudal, prin care se făcea apel la autoritatea supremă fără să se mai recurgă la autorități intermediare...

Până la Bătălia Angliei din vara anului 1940, în urma căreia prestigiul lui Hitler a primit o lovitură fatală, cel ce dispunea incontestabil de cea mai înaltă putere de decizie

era Göring, de altfel succesorul desemnat al Führerului. Responsabil cu Planul de Patru Ani care, din 1936, asigura reînarmarea Germaniei, *Reichsmarschall*-ul preia personal controlul asupra a 228 de combine siderurgice a căror importanță economică era egalată numai de profiturile ilicite obținute de pe urma lor. Și asta fără să mai fie puse la socoteală veniturile câștigate din confiscarea bunurilor evreilor, devenită sistematică după pogromurile „Noptii de cristal“ din noiembrie 1938⁴⁰.

Începând cu vara anului 1942 și până în vara anului 1943, ocupația germană atinge apogeul pe continentul european, și tot atunci Himmler devine omul cel mai puternic al momentului. Nu numai pentru că el este stăpânul absolut al universului concentraționar, care garantează ordinea interioară în „fortăreața Europa“, ci și pentru că mobilizează milioane de prizonieri, transformați în sclavi, în beneficiul industriei de război germane. Aceștia, supravegheați de SS, vor juca un rol esențial în producția de benzină și cauciuc sintetice, dar și în asamblarea de arme secrete în ultimele luni ale războiului, mai ales a rachetelor V2.

Cât despre Goebbels, care îi urăște deschis pe Göring și pe Himmler, rolul său de regizor al propagandei va deveni esențial când va veni vorba de susținerea moralului celor din spatele frontului odată cu primele înfrângeri și bombardamente masive care, din 1943, s-au abătut asupra orașelor germane. Mai ales el îl va convinge pe Hitler să evite pe cât posibil raționalizarea în rândul populației... Chiar dacă asta însemna jefuirea teritoriilor ocupate și înfometarea locuitorilor, în special a celor din Polonia și Rusia.

Cu condiția ca autoritatea să-i fie consolidată, Hitler îi lasă de bunăvoie pe cei trei și pe apropiații lor să se confrunte și nu ezită, dacă este cazul, să-i asmută unii împotriva altora, după cum reiese din comentariile neoficiale, adunate cu scrupulozitate de Bormann.

Am căuta în zadar însă vreo influență, oricât de mică, a acestui trio – și chiar a șefului ministru al afacerilor externe, Joachim von Ribbentrop – în desfășurarea politicii externe, riguros realizată din 1933 conform preceptelor menționate în *Mein Kampf*: revizuirea (inițial pașnică) a frontierelor rezultate în urma Tratatului de la Versailles; încercarea neobosită de a încheia o înțelegere cu Anglia pentru stabilirea unei hegemonii pe continent în detrimentul Franței; în sfârșit, cucerirea unui *Lebensraum* („spațiu vital“) în est. Din acest punct de vedere, teza intenționalistă poate fi cu greu contestată. Mai ales că urmărirea unui plan nu exclude improvizația, iar din cauza naturii sale excesive, avântul prapit în bătălie devine rapid o cursă spre moarte după luptele de la Stalingrad și apoi de la Kursk (1943), decisive pentru înfrângerea pe Frontul de Est. După ce se ascunde în bucuria Căminului distrus, cu o lună înainte să se sinucidă, lui Hitler îi este adusă la cunoștință moartea macheta celui mai mare muzeu din lume, pe care el îl desenase și proiectase și care urma să fie construit la Linz după ce pacea avea să fie restabilită; momentul ilustrează perfect formula lui Martin Brozsat: în afară de faptul că a reușit să umple de unul singur „vidul instituțional pe care l-a creat intenționat“, el nu putea decât să-și „distrugă întreaga operă politică punând de îndată în joc toate realizările sale, într-o cursă nebună în căutarea unui obiectiv imaginar, ale cărui contururi nu fuseseră trasate“. Rupt de realitate și, în același timp, exercitându-și influența asupra acesteia până când a provocat prăbușirea poporului german, rămânând, până la ultima suflare, „de necontestat, inflexibil, neîndurător, cum fusese în zilele sale cele mai strălucitoare“ (Charles de Gaulle), Hitler își oferă, înainte de

muri, luxul de a pune în scenă propria dispariție. Odată ce și-a desăvârșit opera de distrugere, Wotan poate merge în subteran. „În această seară, veți plânge“, le spune el cu un zâmbet ciudat ultimilor ocupanți ai buncărului, la 29 aprilie 1945, înainte de a-i anunța, cu o cupă de șampanie în mână, că urmează să se căsătorească cu Eva Braun și că amândoi se vor sinucide a doua zi. Ceea ce și face pe 30 aprilie, în jurul orei 15.30, după un prânz de adio pregătit de devotata sa bucătăreasă austriacă, Constanze Manziarly... A fost singurul care în acea zi a mâncat cu poftă.

28. Günsche avea să moară în 2003, după ce mai petrecuse un an într-o închisoare din Germania de Est, iar Linge, în 1980. Asemenea generalului SS Wilhelm Mohnke (m. 2001), ultimul apărător al Cancelariei, amândoi au fost eliberați din Uniunea Sovietică în urma călătoriei la Moscova în 1955 a cancelarului Konrad Adenauer, în același timp cu ultimii 50.000 de prizonieri germani care supraviețuiseră perioadei de detenție. Alături de fostul șofer al lui Hitler, Erich Kempka (m. 1975), secretara sa personală, Traudl Junge (m. 2002), și garda sa de corp, Rochus Misch (m. 2013), ale căror mărturii culese de americani sunt aproape identice, aceștia au fost cei mai importanți șase supraviețuitori ai buncărului.

29. Tradus în mod nepotrivit prin cuvântul „caporal“, corespunde mai degrabă termenului soldat de „primă clasă“ din armata franceză.

30. Vechea armată imperială, redenumită *Reichswehr* de către Republica de la Weimar, redusă la 100.000 de oameni prin Tratatul de la Versailles și care, din 1935, va deveni *Wehrmacht*-ul hitlerist.

31. Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Editura Ofensiva Odal, 2008, p. 147.

32. La alegerile legislative din aprilie 1928, NSDAP nu obține decât 2,6% din voturi. Numărul de șomeri trece atunci sub pragul de un milion, de trei ori mai puțini decât în 1923.

33. Programul partidului nazist, întocmit în 1920 de Hitler și care prevedea, în special, „naționalizarea trusturilor“. Hitler, care obținuse sprijinul patronatului german, a avut grijă să nu respecte această promisiune, dar a îndeplinit toate celelalte puncte, începând cu constituirea teritorială a unui „Mare Reich german“ și instituirea unei politici rasiale și antisemite fără precedent.

34. Există cel puțin trei elemente care concură în favoarea instrumentalizării lui Van der Lubbe de către naziști: faptul că fusese eliberat de poliția din Berlin, condusă atunci de Göring, după trei încercări anterioare de incendiere; imposibilitatea fizică ca un singur om să dea foc în mai multe locuri deodată, o condiție necesară pentru ca Reichstagul să fie atât de rapid cuprins de flăcări; și, mai ales, mărturia în fața Tribunalului de la Nürnberg a generalului Franz Halder, fostul adjunct al șefului Statului-Major al Wehrmachtului: „La un prânz oferit cu ocazia aniversării Führerului în 1942, am ajuns să discutăm despre clădirea Reichstagului și valoarea sa artistică. L-am auzit cu urechile mele pe Göring întrerupând conversația și strigând: «Singurul care cunoaște cu adevărat Reichstagul sunt eu, pentru că eu i-am dat foc!»“

35. Simbol indo-european antic, svastica sau crucea gamată (în germană, *Hakenkreuz*) a devenit în secolul al XIX-lea un simbol pangermanic, sub egida Societății Thule, asociație secretă din care făceau parte mai mulți naziști de rang înalt. Însă Hitler va fi cel ce avea să deseneze drapelul nazist. „După nenumărate încercări, scrie Hitler în *Mein Kampf*, m-am oprit și eu la o formă definitivă: un cerc alb pe fond roșu, iar în mijloc o cruce încârligată neagră. După încercări îndelungate am găsit și un raport definit între dimensiunile drapelului, mărimea cercului alb, forma și grosimea crucii încârligată. Și așa a rămas“ (Adolf Hitler, *Mein Kampf*, ed. cit., p. 350).

36. Supranumite și „legile pentru protecția sângelui și a onoarei germane“, aceste texte pun bazele rasismului de stat și ale excluderii evreilor din comunitatea națională, interzicând mai ales căsătoriile sau relațiile sexuale între aceștia din urmă și germani.

37. Revocat din funcție și redevenit simplu colonel, Fritsch, acuzat de homosexualitate, va muri în timpul asediului Varșoviei din septembrie 1939. Și Blomberg va fi forțat să iasă la pensie după ce căsătoria sa cu o fostă prostituată a fost făcută publică.

38. Un Siemens F2 cu care a surprins mai ales momente din viața cotidiană petrecută la Berghof, cabana lui Hitler din stațiunea Obersalzberg, situată la câțiva kilometri de Berchtesgaden; din 1936, și mai ales în timpul războiului, a fost celălalt centru de putere al Germaniei național-socialiste. Înainte de a deveni partenera Führerului, Eva Braun a fost asistenta fotografului său personal, Heinrich Hoffmann.

39. Aceasta a fost posibilă datorită folosirii intense a avionului; Hitler a fost primul politician din secolul XX care a folosit acest mijloc de deplasare, dând astfel impresia că era omniprezent.

40. Declanșată sub pretextul asasinării, la Paris, a lui Ernst von Rath, consilier al ambasadei Germaniei, de un tânăr evreu polonez, „Noaptea de cristal“ este primul pogrom în adevăratul sens al cuvântului din Germania nazistă. În noaptea de 9 noiembrie 1938 sunt arse aproape 200 de sinagogi și lăcașuri de cult, 7.500 de magazine și afaceri ale evreilor sunt jefuite, iar vreo sută dintre ei sunt asasinați, în timp ce alți 30.000 sunt deportați în lagăre de concentrare.

5. FRANCO, CEL DE NECLINTIT

de Éric Roussel

Hitler s-a sinucis în buncărul său din Berlin; Mussolini a fost împușcat pe malul lacului Como. Franco a murit în patul său în 1975. La înmormântarea sa, organizată la Madrid în prezența tânărului rege pe mâna căruia lăsase Spania, se adunaseră mii de spanioli. De atunci se odihnește în gigantica bazilică Valle de los Caídos, care fusese săpată în munte din ordinul său, nu departe de Escorial. Asta înseamnă că destinul lui Francisco Franco Bahamonde, „*Caudillo*-ul Spaniei prin harul lui Dumnezeu“, se diferențiază de-al celor doi dictatori uniți în cadrul Axei care l-au ajutat să cucerească puterea. Din Führer n-a mai rămas astăzi nimic. Ducele, deși nu era un simplu „Cezar de carnaval“, a lăsat în urmă un contraexemplu care a pervertit într-atât ideea de națiune, încât a făcut un pact cu rasismul. În schimb, moștenirea lui Franco dăinuie. În cei treizeci și cinci de ani ai săi de putere absolută (1939–1975), Spania a suferit o schimbare profundă, o modernizare fără precedent a economiei sale cu consecințe sociale ireversibile. Și, într-un fel, democrația spaniolă, așa cum funcționează ea de peste patruzeci de ani, îi este datoră într-o măsură cel puțin egală celui care, până la sfârșit, s-a străduit să o îngreuească. Evident, Pygmalion n-a pus mâna pe statuie, dar Franco știa că alegerea lui Juan Carlos însemna sfârșitul regimului autoritar. Adolfo Suárez, care fusese un reprezentant al franchismului înainte de a deveni prim-ministrul-cheie al tranziției, din 1976 până în 1981, a mărturisit că *El Caudillo* părea resemnat față de această perspectivă.

Din umbră la lumină

Nimic, chiar nimic nu-l hărăzise pe Francisco Franco să devină într-o zi stăpânul atotputernic al Spaniei. Se născuse la 4 decembrie 1892 în orașul Ferrol din Galicia, situat în extremitatea vestică a Peninsulei Iberice, și tot ce se poate spune este că nimeni nu văzuse în el o ființă excepțională. În 1907, la o vârstă fragedă, a intrat la Academia Militară din Toledo, pentru ca în 1910 să se afle în orașul natal ca sublocotenent. Iar aici, timp de trei ani, nu s-a remarcat în nici un fel, în afară de timiditatea manifestată față de sexul frumos și de bigotism. La prima vedere, nu se întâmplă nimic ieșit din comun în acești ani în care Franco se formează. Și totuși acum au loc evenimente hotărâtoare în conturarea personalității tânărului ofițer. Își petrece copilăria și adolescența într-o familie profund dezbinată, marcată mai ales de comportamentul scandalos al unui tată liber-cugetător și libertin, poate francmason, care la scurt timp își părăsise căminul conjugal pentru a trăi la Madrid cu o altă femeie. Or un astfel de comportament Francisco Franco

nu-l va accepta niciodată. Va deveni pentru el chiar un obiect de repulsie. Acest tată care, în ochii lui, trădase cele mai sfinte îndatoriri îl dezgustă; Franco nu îl vede decât foarte rar și jură să se comporte întotdeauna într-o manieră complet opusă. Modelul viitorului *Caudillo* fusese mama sa, Pilar, provenită dintr-o familie bună și a cărei ascultare strictă de poruncile Bisericii fusese întotdeauna desăvârșită. Respingerea tatălui, pe care-l considera denaturat, va cântări mult în formarea personalității lui Franco. Obsesiile sale viitoare și în principal tendința sa de a vedea influența francmasoneriei peste tot au probabil aceeași sursă.

Viața de garnizoană din Ferrol îl obosește repede pe tânărul sublocotenent. Considerat mediocru, nu poate spera la o promovare decât la o vârstă înaintată. Asemenea multor colegi de-ai săi, Marocul îl face să viseze, deși Spania nu controlează decât o zonă destul de limitată din această țară: regiunea Rif din nord-est, Yabala în nord-vest. Prin urmare solicită să fie trimis în misiune de cealaltă parte a Mediteranei, ceea ce se întâmplă în aprilie 1913, remarcându-se în curând în timpul diferitelor operațiuni. Atunci se vede că personajul nu este poate atât de șters pe cât se credea. Curajul său este incontestabil. I se acordă „Crucea Meritului“ clasa I, iar în martie 1915 este promovat la gradul de căpitan. Nu avea decât douăzeci și doi de ani.

Doi ani mai târziu ajunge la Oviedo, în Asturia, bucurându-se de o reputație solidă. Isprăvile sale din Maroc, unde fusese grav rănit, l-au transformat într-un cvasierou. Dintr-odată, capătă încredere, frecventează lumea bună și astfel face cunoștință cu o tânără provenită din acest mediu: Carmen Polo y Martínez-Valdès. Se căsătorește cu ea abia în 1923, după o nouă perioadă petrecută în Maroc, care îi dă șansa de a se remarca încă o dată. Cei doi, la fel de credincioși, vor avea o singură fiică, adorată de tatăl său: Nenuca.

De-acum Franco face parte din plutonul de frunte al tinerilor ofițeri. În Maroc, unde și continuă cariera, este atât de apreciat, încât în februarie 1926 este ridicat la rangul de general de brigadă. La treizeci și trei de ani, este cel mai tânăr general din țara sa și chiar din Europa. Franța îi recunoaște meritele, făcându-l comandant al Legiunii de Onoare.

Numit în 1928 director al Academiei Militare Generale, Franco dezvăluie alte calități decât cele pe care le arătase până atunci. Combatantul se remarcă în calitate de administrator, este apreciat atât de superiorii, cât și de subordonații săi (90% din cei 720 de ofițeri ai Academiei i se vor alătura în timpul războiului civil). Era, așadar, cunoscut atunci când, în 1931, au loc căderea monarhiei și instaurarea celei de-a Doua Republici. Alfonso XIII, care alesese să părăsească țara în aprilie 1931 în urma alegerilor municipale câștigate de republicani, îl aprecia pe tânărul general: îl onorase chiar cu titlul de șambelan. Primo de Rivera, care din 1929 până în 1930 exercitase o adevărată dictatură în umbra monarhului, nutrea față de el aceleași sentimente. Prin urmare, Franco ar fi putut fi tentat să le rămână credincios. N-a fost însă cazul. În primul rând, cel ce trebuia să doboare republica lucra în favoarea acesteia. Așa că în 1932, când generalul Sanjurjo a încercat să restaureze monarhia, Franco a stat deoparte. A început să adopte o atitudine diferită doar când s-a simțit persecutat de noua putere.

Academia din Zaragoza devenise un adevărat fief al lui Franco. Suprimarea ei, pe motiv că susținea un elitism nesănătos în ochii ministrului de război, Manuel Azaña, nu putea fi văzută cu ochi buni de directorul său. Iar acesta din urmă reacționează, evident,

într-un mod negativ, când își dă seama că era urmărit și, mai ales, că avea să fie adoptat un decret al lui Azaña prin care îi erau anulate meritele în război și prin care avea să-și piardă rangul în armată.

În realitate, Franco nu este rău tratat de noii stăpâni ai țării. Conștienți de prestigiul său, aceștia îl menajează. În februarie 1933, este numit guvernator militar în Insulele Baleare, un post în care, în mod normal, ar fi trebuit să fie numit un general de divizie. Dar, cu cât trece mai mult timp, cu atât Franco arată reticență față de un regim în care nu se recunoaște. Este aceeași perioadă în care devine un dușman înverșunat al comunismului. Nu-i scapă strategia Cominternului, Internaționala bolșevică, prin care se încerca obținerea victoriei printr-o alianță cu socialiștii și cu anumite partide burgheze. Prin urmare este gata să rupă legăturile cu un regim legal, care pentru el era lipsit de legitimitate.

Războiul civil

Începând cu toamna anului 1933, în Spania Istoria nu mai are răbdare. La 9 octombrie, președintele republicii, Niceto Alcalá-Zamora, declară dizolvarea parlamentului spaniol (Cortes, în spaniolă). Această decizie motivată de tulburări provocate de anarhiști, reprimată într-o manieră extrem de dură, nu liniștește apele. Republica a dezamăgit muncitorii și zilierii din agricultură prin politica sa socială. Anticlericalismul fățiș i-a îndepărtat pe catolici. Democrația bâlbăită părea deja extrem de slăbită. Dreapta, victorioasă după alegerile care au urmat dizolvării parlamentului, nu întrunește majoritatea absolută. Dar, spre deosebire de stânga dominată de socialiști, are dreptul de a conduce guvernul. Or șeful statului, catolic la urma urmei, refuză această posibilitate. Urmează o situație foarte confuză, marcată de atacuri teroriste și greve politice extrem de dure. Chemați la putere de președinte, radicalii nu se bucură de legitimitate reală, iar violența se dezlanțuie după anunțul participării dreptei la guvernul condus de Alejandro Lerroux, un vechi anticlericalist. Pentru stânga în fruntea căreia se afla Largo Caballero, dreapta victorioasă în urma alegerilor este echivalentă a fascismului. De aici refuzul său de a încheia un compromis și crearea contextului prerevoluționar caracterizat printr-o grevă generală, proclamarea unei „republici catalane” și mai ales izbucnirea revoltei armate a minerilor din Asturias.

Modul în care Franco va reprima insurecția va face ca numele său să rămână pentru totdeauna legat de acest episod sinistru. Pentru că, în calitate de adjunct al generalului López Ochoa, responsabilul oficial al operațiunii, viitorul *Caudillo* se distinge acoperind cu autoritatea sa actele unui personaj sinistru, Lisardo Doval, delegat cu ordinea publică al Ministerului de Război în Asturias. Execuții sumare, tortură: nimic nu e prea puțin în ochii lui Doval pentru înfrângerea minerilor. Iar Franco încuviințează aceste acțiuni fără să aibă probleme de conștiință. Nu va fi însă niciodată caracterizat de nebunia ucigătoare a lui Hitler. Pur și simplu, în fața amenințării comuniste, el se arată neînduplecat, insensibil la suferința umană.

Această hotărâre rece va fi principalul său atu încă de la începutul izbucnirii revoltei militare, care, în iulie 1936, sună dangătul funebru al unei republici devastate de mii de conspirații, incapabilă să servească drept cadru pentru o democrație normală. Franco nu este de fapt nici liderul, nici cel ce a inspirat această revoltă. Numit guvernator militar în Insulele Canare – de fapt exilat – de către primul guvern al Frontului Popular, format în februarie 1936 după alegerile legislative, nu se alătură mișcării începute de generalul Mola decât în ultimul moment. Până atunci, prudentul galician a considerat că riscul este prea mare. A fost nevoie ca ofițerii de poliție să-l asasineze, în iulie, pe șeful monarhic Calvo Sotelo pentru ca Franco să se decidă să iasă din legalitate.

În conflictul izbucnit atunci, Franco se afirmă repede. La început, poziția insurgenților pare nesigură. Sunt departe de a se alătura cu toții armatei. Dar guvernatorul militar din Canare le oferă un ajutor decisiv aducând pe calea aerului și pe mare aproximativ 23.400 de persoane care să lupte cu republicanii. De atunci, în tabăra naționalistă prestigiul și încrederea de care se bucură cresc neîncetat. De la sfârșitul lunii septembrie, este generalisim al armatelor angajate în revoltă și șeful statului aflat în ascensiune. Pentru a obține acest rezultat neașteptat, dat fiind angajamentul său tardiv față de insurgenți, Franco face un joc cinic: având în vedere că Madridul ar fi putut cădea în mâinile rebelilor în toamna anului 1936, hotărăște să întoarcă armata din Africa la Toledo pentru eliberarea apărătorilor fortăreței Alcázar, aflați sub asediu din 18 iulie. În opinia generalisimului, în cazul în care capitala ar fi fost ocupată prea devreme, adversarul n-ar fi fost zdrobit definitiv. „Într-un război civil, avea să afirme el, se preferă o ocupație sistematică a teritoriului și o curățire necesară în schimbul unei înfrângeri rapide a armatelor inamice care părăsesc țara plină de adversari.“

Franco va menține această strategie nemiloasă, lipsită de orice scrupule, până la sfârșitul confruntării. În opinia lui, cu cât luptele durau mai mult, cu atât avea mai multe șanse de a se impune pentru o perioadă îndelungată. E adevărat că n-a trebuit întotdeauna să depună prea multe eforturi. Și asta pentru că, deși calitățile sale de manipulator erau incontestabile, talentele sale militare erau mediocre. Calitățile pe care le-a demonstrat pentru obținerea celor mai înalte grade militare sunt diferite de cele de care trebuie să dea dovadă liderul unei forțe al cărei obiectiv este preluarea puterii într-o țară. Or, începând din toamna lui 1936, pentru naționaliști lucrurile se complică. Deși câștigaseră teren împotriva adversarilor prost conduși, acum trebuiau să facă față unor dușmani ce se bucurau de sprijin logistic din partea sovieticilor. Pentru că foarte repede războiul capătă proporții mondiale. Germania și Italia au sprijinit tabăra naționalistă, iar ca răspuns, Stalin a susținut guvernul republican. Expediate rapid, tancurile și avioanele de luptă sovietice au fost imediat operaționale. Recrutați din rândurile activiștilor partidelor comuniste europene, cei două mii de luptători ai Brigăzilor Internaționale aduc de partea lor o contribuție semnificativă celor aflați la guvernare. Din această cauză, după succesele inițiale, forțele franchiste se lovesc de rezistența Roșiilor. Soldații fideli guvernului republican se luptă cu curaj. În ianuarie 1938 obțin un succes impresionant cucerind orașul Teruel. Dar aceasta este o victorie *à la Pirus*. Orașul este curând recucerit de naționaliști. Iar bătălia de pe Ebro, care durează până în noiembrie 1938, marchează începutul sfârșitului republicii. Franco este pe cale să devină stăpânul absolut al țării.

Acrobatul

Chiar înainte de încheierea conflictului, în martie 1939, *El Caudillo* a instaurat un veritabil guvern care a înlocuit junta militară care provocase revolta și care era formată din unsprezece miniștri: patru soldați, trei membri ai Falangei, partidul de inspirație fascistă fondat de José Antonio Primo de Rivera (fiul dictatorului), doi monarhiști, un tradiționalist și un specialist. În realitate, înființarea acestui stat de drept embrionar era opera cumnatului lui Franco, Ramón Serrano Suñer, un personaj duplicitar. Din multe puncte de vedere, este în mod clar un simpatizant al Italiei fasciste și al Germaniei naziste. Dar acest avocat, fost deputat în Cortes, este extrem de capabil și are o inteligență politică de temut. Ministru de interne în cabinetul instalat în 1938, a avut ideea de a plasa Falanga, partidul unic de la acea vreme, sub directa dependență a șefului statului, excluzând orice risc de insubordonare sau concurență. Serrano Suñer știa și să găsească un echilibru între forțele eterogene, situate uneori chiar în tabere opuse și aflate sub steagul lui *El Caudillo*: Falanga, dar și monarhiști de diverse convingeri, soldați mai mult sau mai puțin disciplinați și, în sfârșit, Biserica, care, prin intermediul unei scrisori colective a episcopilor din 1937, a binecuvântat revolta.

Acest sprijin explicit și rolul dominant recunoscut de stat catolicismului, devenită religie de stat, a conferit cu adevărat originalitate regimului instituit de Franco. A împrumutat din trăsăturile fascismului mai ales în perioada de început, fără însă să se fi confundat cu acesta. Promovat în funcția de șef al statului pe perioadă nelimitată, *El Caudillo* își extrage în mare parte inspirația dintr-o religiozitate pe care astăzi am numi-o integristă. Expresia credinței sale profunde se regăsește în plan politic fără tăgadă. Franco, care are o cultură limitată și cunoștințe restrânse despre alte țări – nu călătorise decât în Franța, Germania, Italia, Marea Britanie și Portugalia –, este un adept al maniheismului. Nu poate nutri înțelegere sau milă față de nici o opoziție sau amenințare a ordinii catolice, așa cum o percepe el. În aceasta constă originalitatea lui, spre deosebire de Mussolini și mai ales de Hitler. Iar Biserica, aspru persecutată de republică și ai cărei preoți sau călugări au fost martirizați, a fost evident în favoarea acestei noi ordini politice. Puțini sunt cei din lumea catolică care i se împotrivesc: câțiva episcopi din Spania, scriitori credincioși precum Bernanos sau Mauriac din Franța, care denunță cruciada dusă de Franco, considerată o trădare a idealului creștin.

De fapt, valorile Evangheliei nu par să fie principala preocupare a dictatorului. Dincolo de autoritarismul caracteristic regimului său, Franco iese în evidență prin îndârjirea și cruzimea cu care-i urmărește și pedepsește pe cei ce i-au fost împotrivi. Din februarie 1939, o lege extraordinară numită „legea responsabilităților politice” contribuie, prin natura sa retroactivă, la înrăutățirea naturii represive a noii ordini franchiste. De fapt, acest text oferă posibilitatea de a-i urmări pe toți cei ce-ar fi luat parte într-o manieră activă sau chiar pasivă la tulburările din 1934, la formarea Frontului Popular, dar și pe toți cei ce s-ar fi opus mișcării declanșate în iulie 1936. Sigur, republica nu fusese un model de respectare a legii sau a drepturilor omului. Astfel, numai simpla deținere a calității de preot sau călugăr fusese adesea un motiv de execuție sumară în tabăra republicană. Ceea ce îl deosebește totuși pe Franco este înverșunarea de a-și urmări adversarii chiar și după

ce ostilitățile se încheiaseră de mult timp. În 1942 vor mai exista aproape 125.000 de prizonieri politici, iar peste 30.000 de victime ale represiunii vor fi executate după sfârșitul războiului. Dumnezeu în care Franco crede este în esență un Dumnezeu răzbunător. Într-atât încât unii membri ai ierarhiei catolice se vor cutremura în cele din urmă. *El Caudillo* nu va ține deloc cont de aceste păreri. Intenționează să-și păstreze poziția de stăpân al Spaniei și să-și apere țara de două pericole, după părerea lui, amenințătoare: comunismul și francmasoneria.

Personajul nu se va schimba deloc până la sfârșitul perioadei, care, mai potrivit, ar trebui să se numească domnie. Fizicul său nu-l ajută să se impună de la sine. Mic de statură, cu o burtă proeminentă, este o întruchipare grotescă a omului de rând. Caută să compenseze lipsa de prestanță, de care era conștient, prin adoptarea unor reguli de protocol foarte stricte. Foarte puțini sunt cei care îl tutuiesc, toată lumea trebuie să i se adreseze cu apelativul „Excelență” și este înconjurat de un ceremonial aproape monarhic atunci când își face apariția în public. În timpul călătoriilor, este păzit de garda maură, care se ocupă de asigurarea securității. Când ia parte la o ceremonie religioasă – lucru care se întâmplă adesea –, îi cere clerului să-l însoțească până în piața din fața edificiilor religioase, sub un baldachin. Discursul său monoton, ezitant nu-l ajută să electrizeze mulțimile. Nu-l vom vedea niciodată susținând lungi alocuțiuni pentru a-și însufleți compatrioții. Nici în viața privată nu este mai captivant. Arborând în orice situație un zâmbet puțin misterios, nu-și impresionează deloc interlocutorii. Vărul său, generalul Franco Salgado Araujo, care îi va fi cel mai apropiat confident, subliniază în notele pe care le-a lăsat că sesiunile de lucru sau prânzurile la palatul El Pardo erau extrem de rapid cuprinse de o plictiseală profundă.

Totuși, Franco nu este un mediocru. Începuturile carierei sale sunt o dovadă în acest sens, iar de Gaulle, care-l va vizita în 1970, se va declara impresionat de inteligența acestuia. Forța abia vizibilă a celui care, din 1939, reunește în Spania toate puterile în mâinile sale este reprezentată de capacitatea de analiză a unei situații, de cunoștințele sale despre oameni, ale căror slăbiciuni le identifică rapid pentru a trage apoi foloase de pe urma lor. *El Caudillo* este exact opusul unui vizionar. Multe dintre pronosticurile lui pe termen lung s-au dovedit greșite. Astfel, timp îndelungat va fi sigur de victoria Germaniei naziste în război. Tot așa se va încăpățâna să dea o interpretare antimasonică, frizând delirul, la tot ce se întâmplă în lume. Pe termen scurt însă, deseori nu se va înșela. A demonstrat-o prin implicarea extrem de târzie în revolta din 1936, asupra căreia a reușit totuși să preia controlul deplin. O va demonstra de-a lungul perioadei în care va deține puterea navigând cu pricepere printre diferitele curente politice și forțe esențiale pentru consolidarea autorității sale. De altfel, dă dovadă de un machiavelism impresionant în manipularea oamenilor. Știe, de exemplu, că anumiți responsabili, chiar anumiți miniștri, sunt corupți, dar, în loc să-i demaște imediat, se mulțumește să-i facă să înțeleagă că le cunoaște activitățile, asigurându-și astfel o supunere totală din partea lor.

Reputația lui Franco de om prudent a făcut adesea să i se atribuie merite nejustificate. Chiar și astăzi se consideră că a avut inteligența de a nu se angaja în al Doilea Război Mondial de partea lui Hitler. Se știe că la 23 octombrie 1940 cei doi dictatori s-au întâlnit la Hendaye, unde Führerul nu a obținut ce și-a dorit. Dar avusese Franco de ales? Ar fi

putut în 1939 să se lanseze într-o aventură costisitoare și riscantă, când țara sa ieșise răvășită și parțial ruinată dintr-un cumplit război civil care făcuse aproximativ 500.000 de victime? Serrano Suñer, care susținuse ralierea la Axă înainte de a fi complet marginalizat în 1942, în mare parte din acest motiv, avea să recunoască: „Nici economic, nici militar, nici politic nu ne puteam lăsa ispițiți de perspective belicoase... Spania nu trebuia să intre în război“. Când Franța a fost zdrobită în câteva zile, spre uimirea întregii lumi, Franco a crezut pentru o clipă că Hitler va ieși învingător din conflict. Atunci a început negocieri cu Germania prin care se hotăra ca Spania să intre în război alături de Axă doar dacă urma să i se atribuie, în cazul victoriei, nu numai Marocul și Gibraltarul, ci și orașul Oran din Algeria și teritoriile din Africa Occidentală aflate sub tutela Franței. Erau pretenții mari, cu atât mai mult cu cât germanii și italienii știau sigur că, în plus, vor fi obligați în viitorul apropiat să susțină puternic o țară extrem de slăbită și al cărei potențial militar fusese redus. Din toate astea se putea trage – în mod rezonabil – concluzia că tratativele dintre Madrid, Berlin și Roma erau o chestiune de atitudine, un fel de comedie, fiecare dintre protagoniști știind că Spania nu era capabilă să intervină.

Un lucru este sigur: Franco are meritul de a nu se fi angajat în persecuții antisemite similare celor ce aveau deja loc în Germania și, mai nou, în Italia. Legislația spaniolă nu va conține niciodată dispoziții discriminatorii la adresa evreilor și nici nu va avea vreo instanță comparabilă cu Comisariatul pentru Problemele Evreiești de tristă amintire din Franța. Cu cât obsesia bolnăvicioasă a lui *El Caudillo* față de francmasoni creștea în intensitate, cu atât atitudinea sa ostilă față de evrei se domolea – asta dacă nu luăm în considerare câteva afirmații antisemite dinainte de 1942. Era, de asemenea, evident și că „Generalisimul“, întotdeauna realist, înțelese, odată cu debarcarea americană în Africa de Nord din noiembrie 1942, că al Treilea Reich era condamnat la pieire și că, prin urmare, ar fi fost bine să obțină recunoaștere din partea organizațiilor evreiești americane, extrem de puternice, negociind cu Congresul Mondial Evreiesc de la Lisabona sau cu Crucea Roșie. În orice caz, diplomații spanioli, începând cu Nicolas Franco, fratele lui *El Caudillo*, ambasador la Lisabona, au desfășurat aproape peste tot o activitate deosebită, foarte benefică pentru evreii persecutați. În ceea ce-l privește, Franco a păstrat o atitudine prudentă, caracteristică lui, astfel că niciodată nu avea să predea evrei sau să dea ordine să fie salvați în număr cât mai mare, așa cum au susținut admiratorii săi. Per total, trebuie reținut că, oricare ar fi fost gândurile sale ascunse, Franco a urmat o direcție favorabilă celor pe care Hitler făgăduise să-i distrugă.

Arta ricoșeului

Franco va da însă măsura talentului său politic imediat după încheierea războiului. În acel moment, Spania se afla într-o poziție dificilă pe plan internațional. Având în vedere că Germania nazistă și Italia fascistă tocmai se prăbușiseră, dictatura lui Franco reprezenta o excepție șocantă. Cu atât mai mult cu cât, la începutul anilor '40, *El Caudillo* reproduses, fără îndoială, în Spania organizarea guvernamentală a aliaților săi de moment. La

Conferința de la Potsdam din iulie 1945, Franco se găsește în poziția de acuzat. Laburistul Attlee îl înlocuise pe Churchill, care avusese o atitudine mai înțelegătoare față de Spania. Din acest motiv, Națiunile Unite, organizație care tocmai fusese înființată, își închid ușile în fața regimului spaniol. Având o poziție fragilă în afara țării, *El Caudillo* nu stă mai bine nici în interior. Fiul lui Alfonso XIII și pretendentul la tron, don Juan de Bourbon, conte de Barcelona, publică un text numit „Manifestul de la Lausanne“, în care solicită înlăturarea dictatorului și instaurarea unei monarhii liberale.

La această dublă ofensivă, Franco răspunde în cel mai bun mod: prin atac. Critică a Doua Republică în fața Cortesului, prezentând un bilanț teribil al acesteia. Dar, pentru a răspunde manifestului contelui de Barcelona, propune și instituirea unei democrații „catolice și organice“ și, în viitorul îndepărtat, fără să fie stabilită o dată anume, instaurarea monarhiei.

Sprijinindu-se la acea vreme pe catolici, Franco merge fără îndoială direct la țintă. Primește dovada în acest sens la 9 decembrie 1946, când, în ajunul votului ONU care dădea aparența impunerii democrației în Spania, are loc o manifestație organizată de susținătorii săi în Plaza de Oriente, în fața vechiului palat regal din Madrid, unde se adună o mulțime impresionantă – în mod sigur mai mult de jumătate de milion de oameni. Întreținut cu atenție, reflexul naționalist susține la maximum statul condus de Franco. Prin urmare, *El Caudillo* consideră că a sosit momentul potrivit pentru ca regimul să beneficieze de consacrarea poporului, de care până atunci fusese lipsit. Un text constituțional, cunoscut sub numele de „Legea succesiunii“, este imediat conceput. Acesta prevedea că „Spania, un stat catolic, social și reprezentativ, în conformitate cu tradiția sa, se constituie în regat“. E vorba, după cum mărturisea Franco, de o instaurație, și nu de o restaurație. Viitorul monarh avea să dețină puterile lui *El Caudillo*, care va decide să predea ștafeta atunci când va considera de cuviință, îndeplinind până atunci funcțiile unui fel de regent. Supusă unui referendum în iulie, legea este aprobată printr-un vot copleșitor de aproape 80% dintre cei înscriși pe liste. Legalitatea scrutinului va fi pusă în discuție, dar nu există nici o îndoială că Franco s-a bucurat atunci de un sprijin real.

Când trebuia să numească un general, Napoleon se întreba întotdeauna dacă potențialul candidat era norocos, având în vedere că fără șansă nu se putea face nimic în viață. Franco este, fără îndoială, norocos, și știe să profite de asta. Curând, începe Războiul Rece, iar occidentalii sunt obligați să se ralieze la unul dintre principalele bastioane ale anticomunismului. La sfârșitul anilor '40, victoria lui Mao în China și blocada Berlinului în Europa au contribuit la accelerarea procesului de integrare. Ales președinte al Statelor Unite în 1952, Eisenhower era extrem de conștient de importanța strategică a Spaniei, și astfel reușește instalarea de baze americane pe teritoriul țării. Trei ani mai târziu, Franco obține consacrarea așteptată: regatul fără rege instaurat de el este admis în ONU.

Rămânea să rezolve problema penuriei, sărăciei și a stării de inferioritate în care se afla țara. Din acest punct de vedere, Franco, lipsit de orice competență economică sau financiară, este mult mai indecis. În mod naiv, crede că autarhia este posibilă. În acest scop, este înființat un Institut Național al Industriei, este implementată o politică socială; rezultatele se lasă însă așteptate. Realizările statului aduc profituri modeste și implică

menținerea salariilor mici și, prin urmare, a unei cereri scăzute. La începutul anilor '50, venitul pe cap de locuitor este cel mai mic din Europa. În 1956, eșecul este evident: o iarnă foarte aspră provoacă o penurie de bunuri alimentare. Prin urmare, nemulțumirile și chiar o oarecare agitație ies din ce în ce mai mult la suprafață.

Confruntat cu dificultățile, Franco se întoarce la pragmatismul de care dăduse dovadă în alte împrejurări. În fața problemelor amenințătoare, înțelege că trebuie să schimbe direcția. Tocmai de aceea are loc remanierea majoră din februarie 1957. În noua echipă, numărul falangiștilor este redus la minimum, iar specialiști în economie apropiați de Opu Dei precum Mariano Navarro Rubio, ministrul finanțelor, sau Alberto Ullastres, ministrul comerțului, sunt cooptați în guvern. La îndemnul acestora din urmă, cărora li se va alătura mai târziu Gregorio López-Bravo, ministrul industriei, este pusă în aplicare o politică de inspirație liberală. La început Franco este reticent, dar, impresionat de dezvoltarea economică, aderă în cele din urmă la aceasta.

Datorită acestei noi direcții, în anii '60 Spania se schimbă profund. Turismul începe să se dezvolte, nivelul de trai crește. Pe plan politic însă au avut loc mici schimbări, chiar tentative de recidivă uneori. Inaugurarea în 1959 a imensei bazilici Valle de los Caídos ar fi putut da semnalul pentru reconciliere. Nu avea să fie așa. Deși edificiul fusese parțial construit datorită muncii forțate a deținuților politici, *El Caudillo* declară că vor fi onorați numai morții catolici din cele două tabere. Pentru Franco, războiul continuă, iar represiiunile încă sunt necesare. Demonstrează acest lucru în 1963, când refuză grațierea lui Julian Grimau, liderul Partidului Comunist, fost funcționar al guvernului republican, acuzat de execuții sumare pe vremuri. Uneori, Franco vorbește despre posibilitatea liberalizării. Legea presei, elaborată în 1965 de către un ministru cu o viziune modernă, Manuel Fraga Iribarne, se îndreaptă în această direcție; același demnitar însă nu poate obține de la dictator alegerea Cortesului prin vot universal.

Crepusculul

Franco a fost cel ce avea să se schimbe de-a lungul anilor. Acum în vârstă de șaptezeci de ani, începe să conducă de la distanță. Consiliile de miniștri, care înainte durau adesea douăzeci și patru de ore, se țin dimineața și se întind mai puțin. Șeful statului petrece mult timp la proprietatea sa, Pazo de Meiras, situată aproape de orașul său natal, Ferrol. Merge la vânătoare, la pescuit, joacă golf, pictează ocazional. Amiralul Carrero Blanco, partizanul credincios al lui *El Caudillo*, gestionează activitățile curente ale statului cu o mâină de fier. Apare însă problema succesiunii, chiar dacă se evită menționarea acesteia în public. Franco este conștient de această chestiune, vrea doar să rămână „la manșă”. În 1969 se decide să-și dezvăluie intențiile: din moment ce contele de Barcelona nu și-a ascuns niciodată rezervele împotriva regimului, fiul său, Juan Carlos, va fi cel ce va urca pe tron când va veni vremea. Prințul, care locuia deja de ani buni în Spania, studiasese acolo, servise în armată. Iar până atunci nu dăduse de înțeles că avea aceleași idei ca ale

tatălui său. Pentru mai multă siguranță, în iunie 1973 Franco îl numește pe Carrero Blanco șeful guvernului – funcție care se confunda până atunci cu cea de șef al statului. Pentru acesta din urmă, „totul se leagă“, viitorul rege nu va putea să se abată de la principiile Mișcării născute în 1936.

Asasinarea lui Carrero Blanco de către ETA (organizație teroristă bască de inspirație marxistă) șase luni mai târziu, la 20 decembrie 1973, schimbă brusc datele problemei. Extrem de afectat de uciderea omului său de încredere, Franco nu-și ascunde tulburarea. Este văzut plângând la înmormântarea amiralului; simptomele bolii Parkinson de care suferă sunt din ce în ce mai vizibile. Fiind extrem de slăbit, acum este dependent de un puternic clan familial supranumit „Buncărul“. Cele mai importante persoane sunt soția sa, Carmen, fiica sa, și, mai ales, ginerele său, marchizul de Villaverde, un chirurg snob, fără scrupule, care profită de poziția sa pentru a-și mări averea. Pentru „Buncăr“, orice evoluție către democrație este exclusă. Nimic nu trebuie să se schimbe. Era important să devină și mai autoritar, astfel încât, atunci când va veni vremea, viitorul rege al Spaniei să fie lipsit de libertatea de acțiune. În acest scop, este numit rapid succesorul lui Carrero Blanco: Carlos Arias Navarro, membru al conducerii franchiste, un individ șters și lipsit de imaginație, a cărui incompetență va sfârși prin a-l îngrijora pe *El Caudillo*.

Sfârșitul lui Franco se apropie. Starea de sănătate a generalisimului se degradează văzând cu ochii. În iulie 1974, victimă a unei tromboflebite, el trebuie să se decidă să-i predea puterile lui Juan Carlos. Odată însănătoșit, își reia funcțiile pe 2 septembrie. Apare chiar jucând golf și mergând la vânătoare. Cu toate astea, nu se mai ocupă de chestiunile de stat decât de la distanță. La palatul El Pardo, biroul său pe care se regăsesc mormane de dosare le oferă celor care-l vizitează iluzia că încă lucrează. Sigur că o astfel de situație în fruntea statului nu poate dura la nesfârșit. Cu atât mai mult cu cât Spania căzuse pradă unor grave tulburări. În 1975, ETA asasinează 26 de persoane. După cum era de așteptat, măsurile represive sunt aplicate fără milă. Sunt pronunțate din nou condamnări la moarte. Și, dacă în urmă cu câțiva ani, datorită presiunii internaționale și acțiunii miniștrilor „liberali“, se obținuse grațierea celor ce urmau să fie executați prin utilizarea garotei, de data asta sentințele sunt puse în aplicare. În străinătate indignarea crește. Dar „Buncărului“ nu-i pasă. La începutul lui octombrie 1975 a fost organizată în Plaza de Oriente o uriașă manifestație de sprijin pentru bătrânul dictator. Înconjurat de familia sa și de prințul Juan Carlos, care se remarcă prin figura serioasă, *El Caudillo* apare la balconul palatului regal și, cu o voce tremurândă, denunță încă o dată conspirația masonică care vrea să doboare Spania.

Câteva zile mai târziu, Franco se îmbolnăvește grav. Nu avea să-și mai revină. Cardiopatie, ulcer gastroduodenal, peritonită, insuficiență renală, bronhopneumonie: este atacat de toate bolile. Conștient până aproape de sfârșit, nu-și pierde curajul. Unuia dintre medicii săi care îi extirpase un imens cheag de sânge din gât îi declarase cu simplitate: „Nu este ușor să mori“. S-a stins pe 20 noiembrie, însă anturajul său ar fi dorit să fie de față pe 26 noiembrie, când urmau să fie înlocuiți membrii Consiliului Regatului și președintele Cortesului, pentru a împiedica orice marjă de manevră a lui Juan Carlos.

Straniu personaj! Genialitatea sa a constat în faptul că a reușit să se mențină la putere luând măsuri cu efect aproape imediat. Spre deosebire de alți dictatori, n-a fost niciodată

grandoman și a știut să facă concesii. Astfel se explică timpul foarte îndelungat petrecut la putere. Totuși, a fost extrem de dur până la sfârșit. În mod clar însă nu i se pot imputa crime în masă. Cu toate astea, ani de zile după încheierea războiului civil și fără să fie absolut necesar, chiar și din punctul său de vedere, a avut un comportament extrem de nemilos față de adversarii săi. Iar machiavelismul său s-a manifestat de mai multe ori prin capacitatea sa de a se asigura că cererile de grațiere pe care urma să le aprobe ajungeau la el uneori prea târziu, după executarea sentinței. Catolicul ce se dorea a fi își ușura conștiința folosindu-se de cele mai josnice artificii. „N-am avut alți inamici în afară de cei ai Spaniei“, a scris el în testamentul său. Și fără îndoială că ajunsese să creadă asta, ceea ce justifica în ochii lui puterea supremă pe care a exercitat-o atât de mult timp.

6. PHILIPPE PÉTAİN, DICTATOR EST QUI DICTAT

de Bénédicte Vergez-Chaignon

O fotografie celebră a Istoriei. O strângere de mână, obiect de propagandă, sărbătoare, indignare, scandal și de controverse, dovada unei condamnări într-un proces: strângerea de mână dintre Adolf Hitler și Philippe Pétain, pe când cei doi se aflau în Montoire, la 24 octombrie 1940. Scena astfel imortalizată a devenit însăși emblema colaborării dintre Franța și Germania nazistă.

Așadar o strângere de mână dintre un dictator și un alt dictator? Unul întruchipează al Treilea Reich la apogeu, stăpânind asupra a trei sferturi din Europa continentală, prin țări cucerite, supuse și prin aliați interpuși. Celălalt administra puținul care mai rămăsese dintr-o țară recent zdrobită, sfârtecată și supusă în urma unei înfrângeri fulgerătoare.

Deci poate cineva să fie dictator într-o țară învinsă care nu-și poate hotărî nici viitorul, nici chiar prezentul într-o lume aflată în război? Poate cineva să fie dictator fără să decidă totul? Și, în plus, poate cineva să fie dictator când timp de douăzeci de ani a fost considerat un republican autentic, opusul unui general rebel? În fine, poate cineva să devină dictator la optzeci și patru de ani și să rămână astfel până la sfârșitul vieții?

Mareșalul

Philippe Pétain nu s-a născut sub Republică, ci sub al Doilea Imperiu. La paisprezece ani, asistă tulburat la înfrângerea din 1870 și la ocupația prusacă. De aici ia naștere vocația sa pentru cariera militară, dominată de speranța revanșei. Cu toate astea, va aștepta aproape cincizeci de ani pentru a-și împlini visul din adolescență. Dar la 19 noiembrie 1918 avea să intre în orașul Metz ca mareșal al Franței, comandant-șef al armatelor victorioase. Niciodată nu avea să mai fie la fel de emoționat.

Între timp, a avut o îndelungată carieră de ofițer, marcată de dorința de cunoaștere și de practicarea unei învățări de tip nou, aceste trăsături conferindu-i originalitate. Colonelul pe cale să iasă la pensie în vara anului 1914, promovat la gradul de general în primele săptămâni ale războiului pentru meritul de a fi controlat o retragere periculoasă și de a-și fi condus oamenii spre victoria de la Marna, este primul care a reușit în 1915 – pentru scurtă vreme – străpungerea frontului static atât de dorită de Statul-Major. În anul următor, peste noapte, dă piept cu prezentul și Istoria, devenind generalul însărcinat cu comanda trupelor la Verdun. Pe lângă notorietatea internațională, acolo dobândește recunoașterea unanimă a francezilor și, în plus, obiceiul de a lucra cu oficiali guvernamentali.

Binefacerile providenței par să se repete în 1917, când este numit comandant-șef al

armatorilor franceze pe Frontul de Vest într-un moment în care părea că revoltele inspirate de revoluția Rusă puteau provoca dezintegrarea, chiar dispariția armatei. Fusesse numit „apărătorul“, apoi „salvatorul“ de la Verdun. Este desemnat *a posteriori* „învingătorul“, atunci când republica îl decorează cu medalia militară pentru salvarea armatei dintr-o criză teribilă: aceasta se întâmplă în mod sigur datorită reprimării revoltelor, dar și restabilirii respectului față de sacrificiile imense ale combatanților. El este cel ce le-a îmbunătățit viața de zi cu zi, a sistematizat alternanța perioadelor petrecute pe front și a celor de odihnă, a organizat modul de acordare a permisiilor. A condus ofensiva cu prudență și a pregătit-o cu meticulozitate. „Aștept tancurile și americanii“, spunea el. Și-a câștigat reputația de lider al maselor, chiar dacă în acest caz planurile sale erau mai degrabă economice decât filantropice: nu va fi obținută nici o victorie dacă nu va mai exista o armată, și nu va mai exista armată dacă nu vor mai fi combatanți în viață sau apti de luptă. Considerând că astfel făcuse cel mai mare serviciu Franței, și-a format convingerea, un amestec de orgoliu și pesimism, că numai la el se poate apela în caz de dezastru.

După război, devenit mareșal, rămâne în fruntea Statului-Major până în 1931, timp în care se consultă zilnic cu diferiți miniștri. După pensionarea lui îndelung amânată, rămâne o figură de referință unanim respectată, un fel de reprezentant prestigios al Republicii, a cărui existență este acoperită cu onoruri. Mai ales că în 1929 încetează din viață mareșalul Foch, iar Pétain îi preia locul în Academia Franceză. Cu ocazia acestei „alegeri de mareșal“, scrie – sau mai degrabă pune să se scrie – *La bataille de Verdun*. Refuză cu ostentație să-și scrie memoriile, pentru că, susține el, n-ar face altceva decât să-și justifice greșelile și să-i critice pe ceilalți. I se cere cu insistență în două rânduri să părăsească această poziție onorifică: pentru a deveni ministru de război după criza din 6 februarie 1934 și pentru a fi numit ambasadorul reconcilierii cu Spania, după victoria franchiștilor. Poziția sa ca ultim salvator pare și din punctul său de vedere mai solidă.

Ajuns la optzeci de ani, într-o formă de invidiat, se impune mai mult ca oricând prin prestanță, ținută, prin demnitatea sa înăscută... și prin ochii săi albaștri. În trecut a frânt multe inimi – și continuă s-o facă și acum, întreținând, în ciuda căsătoriei la o vârstă înaintată, multe legături, platonice sau nu. Se impune atât în fața bărbaților, cât și a femeilor, indiferent de tabăra politică în care se aflau. În noiembrie 1935, Pierre Cot, unul dintre artizanii Frontului Popular, dă de înțeles, în săptămânalul de stânga *Vu*, că președintele republicii, pentru a depăși criza instituțională, apelează la un om ale cărui curaj, loialitate și cinste sunt incontestabile: „Omul există, este mareșalul Pétain. El este adevăratul lider moral al armatei. Nu există veteran care să nu-i păstreze o recunoștință profundă, iar asta nu neapărat pentru că fusese cel mai mare lider din vremea războiului, ci pentru că fusese cel mai uman și mai apropiat de nenorocirea noastră. Cu el nu avem de ce să ne temem. Un cuvânt adresat veteranilor, un gest energic, și ordinea este asigurată, calmul renaște. [...] Nu este vorba să încredințăm în mâinile sale guvernul sau țara. Este vorba de domnia ordinii. [...] Unii vor considera ideea mea ciudată sau periculoasă. Cred că vor fi de acord cu mine toți cei care au văzut deja acest lucru uimitor, privirea mareșalului Pétain“. Este întruchiparea francezului ideal și liniștitor. Felul său rezervat de a fi, care nu exclude nici detașarea, nici acțiunile calculate, trece drept seninătate nuanțată

de noblețea firească.

Odată cu declarația de război din 1939, aflat în Spania, cu greu își stăpânește nerăbdarea, sperând să i se încredințeze o misiune pentru însuflețirea „moralului francezilor“, convins fiind că în acest fel va fi câștigat războiul, despre care credea că va fi unul lung și cu repercusiuni mai ales economice. Or, de îndată ce ofensiva germană este lansată, iar frontul de la Sedan, străpuns, în mai 1940 consideră cauza pierdută. Chemat la guvernare de Paul Reynaud pentru a ocupa funcția de ministru fără portofoliu, pentru a înfrunghia voința de supraviețuire și credința în victoria finală, preia postul dominat fiind de un pesimism total și cu certitudinea că trebuiau oprite cheltuielile cât mai curând posibil. Era obsedat de ideea de a salva ce se mai putea înaintea unei victorii germane desăvârșite, care să șteargă literalmente Franța de pe fața pământului. În același timp, partizanii armistițiului și-au găsit în el un purtător de cuvânt și o justificare.

Subiect al unor planuri fanteziste și campanii care să-l aducă la putere încă din anii '30, mareșalul Pétain n-a susținut niciodată pe nimeni, refuzând să se lase folosit de cineva și mai ales să participe la o conspirație care să-i șubrezească demnitatea. Dar mândria nu exclude ambiția de a fi adus în fruntea țării prin decăderea sa. Prin urmare se arată extrem de dispus să preia puterea pe 16 iunie 1940, când, în urma separării dintre partizanii armistițiului și susținătorii continuării războiului, cei dintâi devin majoritari în Consiliul de Miniștri.

Nu accede în funcția de președinte al Consiliului printr-o lovitură de stat, ci mai degrabă datorită susținerii numeroșilor parlamentari care văd în el, asemenea majorității francezilor, garantul indiscutabil al intereselor naționale și al onoarei în mijlocul dezastrului. În acest fel poate fi interpretat numărul masiv de voturi care, la 10 iulie 1940, îi dă undă verde pentru înființarea unor noi instituții.

Ambiguitatea care va domina întreaga sa guvernare își face deja simțită prezența. Ales cu ușurință de politicieni aflați la ananghie, însă pentru un mandat temporar, în așteptarea încheierii păcii în viitorul apropiat și a unei noi constituții care trebuia adoptată cât mai curând, Philippe Pétain s-a instalat la putere pe o perioadă nelimitată și cu ideea clară vizând reformarea profundă a țării; aceasta trebuia realizată cu orice preț și înainte de încheierea păcii. Dedicându-se Franței, în curând va considera că nu va avea de dat socoteală decât Istoriei.

Un regim al confruntării

Această conjunctură tragică este responsabilă în totalitate – sau aproape în totalitate – de regimul instalat sub conducerea sa.

Convenția de armistițiu intrată în vigoare la 25 iunie consfințește ocuparea a două treimi din teritoriul național împărțit de o linie de demarcație de netrecut, reducerea drastică a efectivelor armatei franceze, cedarea de materiale importante, plata unor costuri exorbitante privind ocupația și cooperarea administrativă cu autoritățile militare germane pentru instaurarea ordinii.

Franta rămânea totuși un stat suveran cu un guvern legal la conducere, ceea ce era mai mult decât aveau să obțină de acum înainte majoritatea țărilor din Europa continentală aflate sub dominație germană. Alungat din Bordeaux, aflat sub ocupație, guvernul se stabilește temporar la Vichy, contând pe faptul că războiul nu avea să dureze mai mult de câteva săptămâni. Aici sunt convocați parlamentarii celei de-a Treia Republici în vederea adoptării principiului de revizuire a constituției. Acest vot nu se referă numai la această chestiune; consfințește armistițiul, adică retragerea din război, fără posibilitatea de a-l continua din colonii, separarea de aliatul englez, imputarea responsabilității liderilor celei de-a Treia Republici pentru înfrângere. În sfârșit, lipsa atașamentul față de figura mareșalului, care, din numeroase motive, uneori contradictorii, părea singura persoană potrivită pentru a traversa perioada dramatică cu care se confruntă țara.

Pétain este un soldat. Și încă unul victorios. Învingător al germanilor în timpul Marelui Război și, mai ales, „Învingătorul de la Verdun“, acea bătălie a armatei franceze axată pe apărarea teritoriului național. Prin urmare este evident că acest patriot adevărat vrea să salveze tot ce se putea din calea nemților, cărora nu putea să nu li se impună, oricât de naziști ar fi fost aceștia. Liderul cunoscut pentru respectul față de viața oamenilor săi, glorios și înțelept, în vârstă de optzeci și patru de ani, dar care încă arăta bine, se folosește cu pricepere de diferitele fațete ale personalității sale, arătându-se autoritar și, în același timp, binevoitor. „V-am vorbit până acum ca un tată. Astăzi vă vorbesc ca un lider“, a declarat acesta într-unul din primele sale discursuri difuzate la radio, ocazie cu care francezii i-au descoperit vocea îmbătrânită.

„Salvatorul“ este înzestrat cu toate calitățile: înțelepciune, clarviziune, bunătate și autoritate firească. Pare să se situeze în mod intrinsec în afara confruntărilor politice sau, mai bine zis, mai presus de conflicte. El propune, în numele „bunului-simț“, un mod eficient de guvernare, inspirat de comenzile militare ale căror principii se vor extinde asupra întregii societăți. „Un șef n-a reușit niciodată să comande mai mult de cinci subordonați. Se începe de la caporal și se termină cu vârful ierarhiei.“ Prin această metodă, intenționează să înlocuiască zgomotul, proasta administrare și incompetența democrației parlamentare, care tocmai își demonstrase deficiențele sale teribile, provocând cea mai gravă înfrângere din istoria națională. „Autoritatea nu vine de jos. E tocmai cea pe care o confer sau pe care o deleg eu.“

Bucurându-se de un nivel excepțional de legitimitate, validat de un nou set de legi, încă din 11 iulie 1940, mareșalul Pétain se ocupă de instalarea preeminenței sale trecând republica prin pierderi și profituri. Își arogă, printr-o serie de acte constituționale, titlul nou de șef al statului francez, care se adăuga atribuțiilor sale de șef al guvernului, precum și puterile executivă, legislativă, financiară, apoi judecătorească, pe lângă puterea constituantă obținută prin vot. În timp ce anumiți susținători ai săi nu-l considerau decât administratorul de tranziție – și util – al catastrofei, Pétain se prezintă nu numai ca o scăpare, ci și ca un ghid pe o perioadă nedeterminată. Fără să existe o revoluție, o lovitură de stat, prin „interpretarea excesivă“ a competențelor care i-au fost conferite cu consimțământul elitelor copleșite și al opiniei publice dezorientate, el își conferă toate puterile și devine depozitarul legitimității absolute. Un singur om, pentru că el este salvatorul providențial, alege direcția, decide și rezolvă tot, fără să i se opună cineva și

fără să poată fi controlat. În așa măsură încât timp de câteva luni acest regim nou nu are nici măcar un nume. La începutul anului 1941, va adopta denumirea de „stat francez“, cu caracter mai degrabă tautologic decât normativ. În plus, constituția care trebuia adoptată, etern subiect de discuție al unei vieți politice vlăguite, nu avea să vadă niciodată lumina zilei, dovadă că regimul nu rezidă decât în persoana conducătorului său. O dovedește folosirea continuă a imaginii sale, a cuvintelor, a personalității sale charismatice, susținute masiv de transmisiuni la radio, de o presă cenzurată și înregimentată și de importante campanii publicitare. Totul este dat de voința luminată și puternică a „Mareșalului“.

„În persoana sa se confundă, sunt absorbite toate puterile laolaltă, constituantă, executivă, legislativă și judecătorească [...]. Din excepție a făcut regulă, din magistratură temporară, suveranitate permanentă, din autoritate limitată, putere absolută.“ Aceste câteva rânduri fac parte dintr-o biografie din 1931 despre dictatorul roman Sulla scrisă de latinistul Jérôme Carcopino. Zece ani mai târziu, acesta va deveni unul dintre miniștrii mareșalului, a cărui poziție poate fi descrisă în aceiași termeni cu o relevanță tulburătoare. *Dictator est qui dictat.* „Dictatorul este cel ce comandă.“

O dictatură pluralistă?

Cel puțin despre el se poate spune că este cel ce comandă.

Chiar de la început, frumoasele promisiuni au fost încălcate. În primul an, guvernul este remaniat de unsprezece ori. Dar cui îi pasă de stabilitate? Philippe Pétain suspină în zadar după cabinetul piramidal care trebuie să asigure în cascadă guvernarea țării. „Știe cineva că m-am aflat și că încă mă aflu în fața neantului?“ Miniștrii luptă din greu pentru a-și stabili autoritatea asupra administrațiilor despre care se spune că sunt profund afectate de indivizi din vechiul regim. Purificarea energetică și impunerea jurământului șefului statului ar trebui să îndrepte reaua-voință. Apelurile repetate la instaurarea ordinii demonstau oricând funcționarea defectuoasă a sistemului. „Am făcut în repetate rânduri apel la bunul-simț, la rațiune, la noțiunea de interes public. Am cerut cu insistență colaborarea și bunăvoința tuturor francezilor. Astăzi, a trecut vremea neclarităților. S-ar putea să mai existe câțiva nesăbuiți care să viseze la nu știu ce întoarcere la regimul de pe urma căruia au profitat. Sunt sigur că Revoluția Națională va triumfa spre binele Franței, al Europei și al Lumii. Oricum, trebuie luată o decizie. Fie sunteți cu mine, fie împotriva mea“, a declarat el în august 1941.

În realitate, existau multe motive pentru o asemenea atitudine. În primul rând, numărul tot mai mare de constrângeri asupra vieții politice, economiei și societății. Războiul despre care se preconiza că nu avea să dureze mult se prelungise pe termen nelimitat și, odată cu acesta, regimul armistițiului: teritoriul încorsetat de zonele create de Reich, economia secătuită, căile de comunicație îngreunate, ingerința germanilor în gestionarea afacerilor țării. La aceasta se adăuga alegerea deliberată, pretinsă a fi cea mai bună și rezonabilă strategie, de colaborare cu Germania, cu riscul de a cocheta cu ideea cobeligeranței. Această alegere fatidică a angajat regimul într-o situație fără ieșire, care

avea să-l lege de viitorul militar al celui de-al Treilea Reich și care, în cele din urmă, va duce la izbucnirea războiului civil. De fapt, acest regim autoritar era el însuși supus unei autorități superioare, care nu ezita niciodată să-și facă simțită influența, indiferent dacă intervenea pentru cenzurarea textelor de lege sau pentru alegerea în funcții și demiterea înalților funcționari și chiar a miniștrilor.

Figura tutelară a mareșalului este, în plus, singurul element unificator al unui agregat disparat și contradictoriu. Cultul care îi este dedicat, în parte spontan și sentimental, în parte organizat și sistematic, reușește să țină laolaltă elementele acestei „dictaturi pluraliste“, care, pe cât de greu era de definit, pe atât de greu putea fi făcută să funcționeze. De fapt, statul francez nu s-a născut doar ca reacție la tragedia înfrângerii. El își are rădăcinile într-o veche tradiție contrarevoluționară, căreia i s-au adăugat naționaliști, membri ai noii drepte, neosocialiști, monarhiști, social-catolici, sindicaliști, anticomuniști sau fasciști vechi și noi, fără să mai vorbim de clanuri oportuniste, diverse și rivale. Proveniți dintr-un larg spectru politic, coabitează în cadrul guvernului, în organisme și organizații de la Vichy indivizi mai degrabă opuși decât complementari, aliați la autoritarism, la naționalismul defensiv, la europenism și la pacifismul de sinceritate variabilă, combinat cu un antiliberalism care pune laolaltă democrația, comunismul și republica, toate disprețuite. Acest lucru nu-i împiedică pe toți acești oameni să se pretindă susținători ai mareșalului, al cărui talent excepțional de a da impresia interlocutorilor săi că-i înțelege și îi aprobă se întoarce în acest caz împotriva lui. Totul până la caricatura de la Paris, unde colaboratorii s-au pus în mod rușinos sub aripa sa, abuzând în special de fraza pe care acesta a rostit-o în august 1940: „Viața nu este neutră. Trebuie luată în piept cu îndrăzneală“. Ceea ce permite tuturor să o interpreteze după bunul-plac.

Reacțiunea pretinde că provine de la o „nouă ordine“ cu valori care invadează discursul și care păstrează totuși contururile neclare. Mareșalul Pétain, incapabil să gândească fundamentele juridice ale unei constituții, amintește încontinuu „principiile“ care ar trebui să o guverneze. „Omul deține de la natură drepturi fundamentale. Dar acestea nu-i sunt garantate decât de comunitățile care îl înconjoară: familia care îl crește, profesia care îl hrănește, națiunea care îl protejează.“ Așadar nu de la el, ci de la atmosfera dată de regimul de la Vichy din vara anului 1940 a pornit termenul de Revoluție Națională, care a ajuns să se identifice cu politica sa. Pétain ar fi preferat termenii modernizare sau redresare. Se pomenește astfel în brațe cu acest cuvânt, „revoluție“, care nu se potrivea întocmai programului său conservator, dar care era în ton cu vremurile. La fel de bine, se încearcă simularea aparențelor, a simbolurilor și a mecanismelor totalitarismului și a altor regimuri „puternice“, care făceau furori în Europa încă din anii '20: cultul liderului infailibil care nu doarme niciodată, salutul marțial, jurăminte, uniforme, recrutarea tineretului, gândirea unanimă și discursul botezat „uniunea națională“... Dar Franța nu va avea un partid unic, cu care germanii oricum n-ar fi fost de acord și pe care conservatorii convinși, în frunte cu generalul Weygand, l-ar fi considerat periculos. „Nu poate fi tolerată nici o grupare care să întoarcă cetățenii unii împotriva altora și care tinde să distrugă autoritatea statului“, a afirmat mareșalul în *Principes de la communauté*. Acest lucru nu-l împiedică să încerce să creeze elemente de legătură:

Legiunea franceză a combatanților, care înlocuia asociațiile veteranilor, Consiliul Național, Prietenii Mareșalului, ajungând până la conferirea decorației Francisque, pe care o primeau, în principiu, cei mai buni susținători ai Revoluției Naționale.

Cu toate astea, mareșalul, care-și asumă conducerea politicii și autoritatea sa fermă asupra unei Franțe disciplinate și ierarhizate, se luptă în mod evident cu o decizie mai dificilă decât se aștepta. Și asta nu doar pentru că mecanismele guvernării sunt complexe și scapă lipsei sale de experiență în afaceri publice, ci și pentru că, în mijlocul haosului, atunci când nu este în prim-plan, îndeplinește adesea rolul de arbitru. Vârsta sa înaintată, capacitățile de muncă limitate și progresele lente ale deficitului patologic cognitiv tind să mărească decalajul față de interlocutorii săi. Aceștia se pot acuza reciproc de deturnarea bătrânului, fără însă să se dea în lături de la a-l manipula... Pașii greșiți ai lui Philippe Pétain, care dorea să fie deținătorul puterii reale, nu aparente, care se alătură imixtiunilor tot mai mari și din ce în ce mai autoritare ale germanilor începând din 1943, ajung să-l facă să nu mai dețină controlul asupra deciziilor. Mersul dictaturii nu se mai decide în biroul său; simplitatea și ordinea meticuloasă prezentate ca semne ale unei minți limpezite dovedesc mai ales lipsa lui de activitate. Biroul său devine un loc în care se poartă discuții, se amână decizii și se exprimă regrete. Pentru că, în ciuda sincerității cu care s-a oferit sacrificându-se pentru țară, mareșalul n-a abandonat niciodată tendința de a se plânge și de a-și găsi scuze. A fost adeptul unui autoritarism tânguitor.

Dar a fost aceasta cu adevărat o dictatură?

Regimul laudă comunitățile care au existat dintotdeauna, cum ar fi familia, profesia, regiunea. Există tot atâtea sisteme care se opun unui individualism detestabil, identificat drept una dintre cauzele principale ale problemelor Franței. Sisteme opuse, nu contraputeri, ideea însăși fiindu-i străină lui Philippe Pétain. Întreaga ideologie apărută în urma Revoluției Franceze și a tradiției republicane îl îngrozește și, odată cu ea, liberalismul, democrația, votul. Pe parcursul rătăcirilor și retractărilor sale privind constituția, mareșalul va avea întotdeauna grijă să evite ideea de republică și de sufragiu universal.

„Avem nevoie de reprezentare națională. Știu asta. O știu mai bine decât ei, explica el într-un interviu din noiembrie 1940. Dar a venit vremea elitelor. Nu mai este vorba despre o întrecere în promisiuni. Este vorba să trăim în cinste și loialitate. Desigur, poporul va avea un cuvânt de spus. Dar munca își va arăta roadele, iar adevărații slujitori ai statului își vor face auzită vocea. Nu trebuie să ne gândim decât la ordine, iar ordinea este conștiința tuturor.“

Respingerea liberalismului politic presupune o suprimare a drepturilor care nu mai sunt considerate fundamentale. Astfel, șeful statului deține, pe lângă alte puteri, și pe cea judecătorească. De-a lungul anilor, sunt create jurisdicții speciale: Curtea Supremă de Justiție, secții speciale, Tribunalul de Stat, curți marțiale. Când sentințele nu sunt date suficient de repede, mareșalul își acordă dreptul de a-i condamna direct pe acuzați; atunci

când consideră necesar, nu țin cont nici de organele consultative pe care el însuși le stabilise. Așadar, fără să aștepte organizarea unui proces în fața Curții Supreme, îi condamnă pe Léon Blum, Édouard Daladier și pe generalul Gamelin, considerați vinovați pentru înfrângerea țării, la detenție într-o incintă fortificată. Legea putea fi și retroactivă: secțiunile speciale sunt scutite de instrucțiuni înainte de a judeca, pronunță condamnări hotărâte dinainte, pentru a servi ca exemplu, inclusiv împotriva deținuților deja condamnați, și aplică pedeapsa cu moartea în cazul unor fapte care de obicei primesc pedepse corecționale. Deja grav afectat, statul de drept este efectiv desființat în 1944 prin instituționalizarea violenței de către Miliție, înființată în ianuarie 1943, pe lângă șeful guvernului ca forță de menținere a ordinii și ca aripă în plin avânt a Revoluției Naționale. Conducătorul său, Joseph Darnand, de altfel locotenent Waffen-SS, a fost numit secretar general în decembrie 1943 însărcinat cu menținerea ordinii în guvern, exercitându-și autoritatea asupra forțelor de ordine și a administrației închisorilor. Curți marțiale formate din ofițeri necunoscuți fac ravagii în închisori. În timpul procedurilor desfășurate în spatele ușilor închise, pronunță condamnări la moarte fără posibilitatea de apel sau recurs și procedează la executări imediate. Nu sunt permise nici achitarea, nici pedepsele intermediare. Astfel, în șase luni sunt executate două sute de persoane, fără a putea fi întotdeauna identificate, procedurile fiind rapide și secrete.

Deși acesta este punctul culminant, regimul este represiv de la bun început. Încă din vara anului 1940, cei considerați vinovați de înfrângere fuseseră acuzați și întemnițați, iar francezii care-și părăsiseră țara și continuaseră războiul de partea britanicilor fuseseră judecați în contumacie. Din proprie inițiativă, Pétain adoptă măsuri discriminatorii, mai întâi împotriva francezilor de origine străină și apoi a celor de origine evreiască, jonglând cu criterii juridice discutabile. Include încontinuu „francezi de proastă calitate“ în categorii destinate epurării, segregării, excluderii, internării în lagăre, întemnițării, chiar executării. Statul francez își alege și lovește dușmanii, pe care mareșalul îi numește rând pe rând „francezi răi“, „disidenți“, apoi „teroriști“. Or, din cauza a ceea ce reprezintă și a acțiunilor pe care le întreprinde, vor apărea în mod firesc forțe de opoziție, care vor crește în intensitate.

Acestea vor fi caracterizate de melanjul, în grade diferite, dintre contestările la nivel politic și protestele patriotice. Între 1940 și 1942, opozanții din zona ocupată caută cu greutate mijloace de a contracara prezența copleșitoare a învingătorului, timp în care cei din zona liberă se străduiesc să depășească cenzura presei și manipularea opiniei publice pentru a denunța atentatele împotriva libertăților sau pentru a avertiza cu privire la pericolele politicii de colaborare cu Germania. În ambele cazuri, ostilitatea dominantă împotriva învingătorului, concentrarea pe evenimentele provocate de război și respectul constant față de Pétain pun totuși în plan secund criticile la adresa regimului. Situația începe să se agraveze pe măsură ce supunerea față de cerințele germanilor devine evidentă, odată cu întoarcerea în fruntea guvernului a lui Pierre Laval, despre care se credea că era gata să facă orice concesie față de țara vecină (aprilie 1942), ocuparea totală a teritoriului de către Wehrmacht după debarcarea anglo-americană în Africa de Nord (noiembrie 1942), urmată de intrarea în guvern a susținătorilor înfocați ai Colaborării, care păreau dirijați de germani (decembrie 1943–ianuarie 1944). Statul francez, din ce în ce

mai încorsat de ocupant, reacționează, nu fără tulburări, prin concesi și inițiative regretabile, periculoase sau nelegiuite, care, deși aveau scopul de a-i demonstra suveranitatea, îi scoteau de fapt în evidență dependența față de Germania. Astfel are loc, de pildă, în vara anului 1942 arestarea de către poliția franceză a 20.000 de evrei, care urmau să fie predați germanilor; această acțiune avea rolul de a afirma autoritatea statului. Înființarea Serviciului de Muncă Obligatorie, în februarie 1943, produce ruptura dintre regim și populația indignată să vadă tinerii forțați să plece să muncească în Germania. Or, când mareșalului îi sunt cerute explicații, acesta răspunde că este normal ca toată lumea să se supună datoriei hotărâte de stat.

Prin urmare, regimul cunoaște o înăsprire în etape, ajungând să se implice în lupta armată împotriva adversarilor săi, supranumiți rezistenți, și să dezvolte o formă de terorism de stat. Monopolul violenței legale, deținut de autoritățile publice, este de asemenea confiscat de Miliția franceză, care se proclamă avangarda unei mișcări revoluționare. „Menținerea ordinii“, ridicată la un nivel aproape ministerial, se transformă în justificarea unei violențe fizice extreme, ajungând până la tortură și crimă, în numele securității și al rațiunii de stat. Frica devine mijloc de guvernare a unei societăți agresate. Abuzurile sunt însoțite de furturi, șantaje, jafuri care imprimă acestor acțiuni marca unei practici mafioate. De altfel, această folosire josnică a forței este încurajată de către germani, care își răsplătesc astfel ajutoarele. Faptul că aceste grupuri, ai căror membri au de obicei titluri și funcții, nu sunt pedepsite creează o adevărată confuzie între instituții și delincvență și desăvârșește discreditarea unui regim înlocuit de legitimități alternative. De altfel, sfârșitul său are loc în vara anului 1944, odată cu tulburările și violențele iscate pe fondul recuceririi teritoriale și al războiului civil. Germanii și milițienii nu ezită să-i aresteze pe unii dintre colaboratorii șefului statului aflați în birourile lor; acesta din urmă nu protestează decât de formă. În toate aceste ultime luni, Philippe Pétain a avut un comportament ambiguu, oscilând între o acceptare forțată și încăpățânarea că este singurul care se bucură de legitimitate, dovedind o lipsă de continuitate în idei ieșită din comun.

Istoria mă va judeca doar pe mine

În august 1944, mareșalul Pétain este dus de germani în afara orașului Vichy, din care oricum lipseau de săptămâni întregi organele sale guvernamentale. De fapt, șeful statului se afla acolo aproape singur și neputincios. Reținut în Germania la castelul Sigmaringen, s-a încăpățânat să se întoarcă în țara sa pentru a se supune procedurii judiciare deschise împotriva lui. În Franța revine însă în mai 1945 un bărbat a cărui judecată fusese afectată și împotriva căruia începe, la 23 iulie, procesul în fața Înaltei Curți de Justiție.

Pentru ce avea să fie judecat? Pentru trădare? Dictatură? În rechizitoriu se făcea referire, în trecere, la un „regim autoritar“, la un „regim construit după modelul lui Franco“. În cadrul procesului se insistă îndelung asupra conspirației la finalul căreia un mareșal vanitos, ambițios și defetist și-ar fi dat țara inamicului în schimbul accederii la putere. Argumentația procurorului nu-și atinge scopul. Deși menționate, acuzațiile de

persecuție împotriva evreilor, de represiune împotriva oponenților sunt mai degrabă folosite ca exemple decât ca acte de învinuire. În rechizitoriul său, procurorul enumeră „abuzul de încredere, atentatul asupra regimului, atentatul împotriva națiunii“, iar în concluzie punctează: „Deținătorii unei puteri instaurate pe asemenea baze nu pot rezista decât prin forță“. În cele din urmă, la 15 august 1945, Philippe Pétain a fost condamnat pentru înțelegerea cu inamicul la pedeapsa cu moartea și la oprobriul public. Justiția a înțeles să lase posterității mai degrabă un trădător decât un dictator. Generalul de Gaulle l-a grațiat.

Cu toate astea, generațiile ulterioare vor avea tendința să se îndepărteze din ce în ce mai mult de acest punct de vedere aproape militar pentru a se concentra asupra segregării, persecuției, represiunii decretate, asistate sau acceptate sub îndrumarea sa.

A fost Philippe Pétain cu adevărat un dictator? În mod sigur nu, din motive care, paradoxal, au de-a face în parte cu ideea înaltă pe care o avea despre demnitatea sa, și mai ales datorită situației din guvernul său compromis și apoi supus.

A aprobat o formă de dictatură? A făcut-o posibilă prin deciziile, alegerile și personalitatea sa charismatică? Probabil că da, asta dacă dictatura este un regim care sfârșește oricum prin îndreptarea violenței chiar împotriva celor cărora le-a promis salvarea, protecția, apoi renașterea, de îndată ce „răii“ vor fi fost separați de „buni“.

„Știam că o înfrângere are consecințe dezastruoase, i-a scris Philippe Pétain unei prietene în ianuarie 1944. Dar nu știam că nenorocirea rezultată avea să se extindă atât de mult.“

7. TŌJŌ HIDEKI: DICTATOR, SAU ȚAP ISPĂȘITOR?

de Pierre François Souyri

La 6 februarie 1943, Tōjō Hideki⁴¹ îi răspunde reporterului ziarului *Asahi shimbun*, care l-a întrebat dacă este dictator: „Omul numit Tōjō nu este altceva decât un simplu supus al Majestății Sale, la fel ca dumneavoastră. Singura diferență este că am primit responsabilitatea de a fi prim-ministru. Din acest punct de vedere, sunt diferit. Strălucesc doar atunci când sunt expus în lumina Majestății Sale. Altfel, nu aș fi decât o biată pietricică de pe marginea drumului“.

Tōjō, dictator? Să vedem. Un supus „loial și credincios“ al împăratului, mai mult ca sigur. Deși mai fuseseră vehiculate și alte nume, este desemnat prim-ministru al Japoniei la 18 octombrie 1941, după câteva zile în care colegii săi au tergiversat numirea sa.

De îndată ce ajunge la conducerea guvernului, decide să cumuleze noua funcție cu cea de ministru al armatei terestre, apoi, în februarie 1944, devine șef suprem al Statului-Major General. Astfel, el controlează direct administrarea statului și toate operațiunile militare ale țării, reunind în mâinile sale aproape toate puterile. Era, prin urmare, dictator? Da, într-o anumită măsură... Demisionează din funcție pe 18 iulie 1944. Cu câteva zile înainte, un bătrân negustor de chilipiruri din Hokkaidō striga în gura mare pe stradă cuiva voia să-l audă: „Împăratul este un imbecil orb, altfel nu l-ar fi numit prim-ministru pe Tōjō!“ Arestat de poliție, bărbatul este condamnat la câteva zile de închisoare pentru ultraj la adresa împăratului. Nu îndrăznim să ne imaginăm ce soartă ar fi avut în Germania oricine ar fi vorbit astfel despre Hitler.

Un ofițer obișnuit în cele mai înalte funcții

Tōjō Hideki s-a născut în 1884 la Tokyo, într-o familie de mici- burghezi din mediul rural aparținând clasei de mijloc. Tatăl său era ofițer în cadrul armatei terestre. Tânărul Hideki își desăvârșește studiile la Școala Militară de Cadeți – de fapt, toată viața a fost legat de armată. După două eșecuri, se înscrie în 1912 la Școala de Război a Armatei Terestre, pe care o absolvă în 1915 cu gradul de căpitan. Numit atașat militar în Elveția în 1919, rămâne o perioadă și în Germania. Întors în Japonia în 1922, urcă în ierarhie și intră în Ministerul Armatei Terestre în 1928 cu gradul de colonel. În final, este numit general de brigadă și inspector de arme. Până atunci Tōjō era doar un anonim, ale cărui capacități administrative erau apreciate, fiind promovat constant în ierarhie. Cariera sa se datorează într-adevăr calității muncii depuse: se spune că-și așeza în ordine documentele până târziu în noapte, citea toate rapoartele și arăta hotărâre în deciziile pe care le lua. Bărbatul mic de

statură, chel și cu ochelari putea părea la acea vreme un ofițer obișnuit, un funcționar al aparatului militar fără vreo charismă deosebită. Dar expansionismul Japoniei, demonstrat mai ales de invazia Manciuriei în 1931, apoi de cea a Chinei, în 1937, avea să-i schimbe complet o carieră altfel obișnuită, făcându-l un militar susținător al războiului și, în același timp, un lider puternic.

Din 1935 este obligat să-și asume funcții de natură mai degrabă politică în cadrul instanțelor militare în care este numit. În luna septembrie a aceluiași an, a preluat comanda Kempeitaiului din cadrul armatei Kwangtung (armata staționată în Manciuria), devenind șeful jandarmeriei. Kempeitaiul a fost adesea comparat cu Gestapoul din timpul anilor de război, un fel de poliție politică dependentă de armată și responsabilă cu supravegherea posibililor adversari, precum și cu treburile murdare ale regimului. Tōjō iese în evidență în special cu ocazia loviturii de stat din 26 februarie 1936, pusă la cale de ofițeri ultranaționaliști: impune ralierea armatei Kwantung la guvernul legal și reprimă facțiunile puciste, arestând câteva zeci de ofițeri revoltați. Acțiuni energice care îl fac să merite, la cincizeci și doi de ani, numirea în funcția de general de corp de armată și șef al Statului-Major staționat în Manciuria și în regiune. În toamna anului 1937 supraveghează din această poziție luptele din China de Nord în timpul operațiunii „Chahar“, în urma căreia Japonia ocupă o parte din regiunea de nord-est a Beijingului. Pentru prima și singura dată în viața sa, Tōjō conduce operațiuni militare pe teren. Iese cu ușurință învingător împotriva unui inamic ale cărui trupe sunt extrem de slab echipate.

În anul următor își continuă ascensiunea și devine șef al Statului-Major al Forțelor Aeriene din cadrul armatei terestre. Începând de acum, dobândește treptat reputația de om belicos, de care va ști să profite. La 22 iulie 1940 devine ministru al armatei terestre în cabinetul premierului Konoe Fumimaro. Acesta din urmă, descendent al vechii aristocrații de curte și apropiat de ideile fasciste, este convins de necesitatea unui război cu China, dar rămâne prudent în privința confruntării cu puterile anglo-saxone. Semnează totuși Pactul Tripartit, care pecetluia alianța cu Germania și Italia împotriva Statelor Unite. Într-o perioadă pe care o consideră a fi un răgaz, Tōjō organizează, prin urmare, „mobilizarea totală a națiunii“, încercând să obțină victoria. Și, pentru a pregăti mai bine soldații pentru război, publică în ianuarie 1941 un manual numit *Senjinkun*. Această lucrare de etică militară de tristă amintire trebuie de-acum să existe în rucsacul/ranița fiecărui luptător. Manualul cuprindea mai ales următoarele sfaturi: soldatul trebuia „să nu se simtă niciodată rușinat de faptul că este luat prizonier, căzând în mâinile inamicului“ și să știe că „era mai bine să moară decât să lase în urmă un nume pătat de rușine...“. E vorba despre întipărirea în rândurile armatei, la acea vreme împotmolită pe frontul chinez, a convingerii că soldatul trebuie mai degrabă să aleagă să moară sau să se sinucidă decât să se predea. Că soldatul trebuie să-și depășească limitele, să devină, într-un fel, o fiară de război – în cadrul antrenamentelor, soldații sunt învățați să se sinucidă cu ultimul glonț din pușcă... Pentru Tōjō și apropiații săi, hotărârea soldatului trebuie să poată impresiona și demoraliza inamicul, ceea ce explică tactica extremistă folosită în timpul misiunilor sinucigașe ale războiului din Pacific⁴² sau atacurile piloților kamikaze în perioada 1944–1945.

În aprilie 1941 se desfășoară negocierile americano-japoneze, însă acestea se împotmolesc într-o chestiune esențială: Statele Unite solicită retragerea forțelor japoneze

din China și revenirea clară la statu-quo-ul dinainte de 1931. Soldații creează apoi teoria „dominoului”, formulată de Tōjō astfel: „Dacă ne supunem americanilor și ne retragem din China, atunci nu numai că am purtat acest război degeaba, dar, în plus, Manciuria va fi în pericol, la fel și Coreea. Și cum vom explica familiilor care și-au pierdut copiii în luptă că aceștia au murit degeaba?” Opoziția dintre Japonia și anglo-saxoni este din ce în ce mai evidentă, iar în cercurile militare din Tokyo se dorește atacarea Washingtonului, a cărei aroganță este considerată insuportabilă. Pentru Statul-Major japonez, raționamentul este simplu, dacă nu chiar simplist: dacă Japonia îi atacă pe britanicii și americanii din Orientul Îndepărtat, rezistența chineză se va prăbuși. Embargoul petrolier, pe de o parte, și „solicitățile inacceptabile” ale americanilor, pe de alta, le oferă militarilor japonezi pretextul mult dorit de a-i „alunga pe coloniștii albi afară din Asia”.

Tōjō, lider militar?

În octombrie 1941, a sosit momentul ca Tōjō și militarii săi să pornească la război împotriva americanilor. Sub presiunea armatei, prim-ministrul Konoe demisionează. Se așteaptă ca Tōjō să-i urmeze în funcție, dar se pare că atitudinea lui extremistă îi șochează pe unii, inclusiv pe împăratul Hirohito. Deși este numit prim-ministru, acesta ar fi primit ordinul de a face totul pentru a împiedica implicarea în război. Se spune că ar fi declarat: „Pace, pace! Fiul Cerului a vorbit”. Și, într-adevăr, timp de câteva zile, noul deținător al puterii pare să-și fi schimbat poziția. Fiind un „supus credincios”, s-ar fi străduit să urmeze direcția dorită de împărat, însă intransigența continuă a americanilor l-ar fi convins că, acceptând ultimatumul Washingtonului, ar semna sinuciderea Japoniei. Așadar, la 26 noiembrie 1941, Tōjō ia decizia de a declara război; i-o prezintă împăratului, iar acesta o acceptă. S-ar fi scuzat apoi, printre lacrimi, în fața lui Hirohito pentru că nu putuse împiedica inevitabilul... Câteva zile mai târziu are loc atacul asupra bazei navale de la Pearl Harbor.

Pasajul de mai sus cere o situație ipotetică. Într-adevăr, discuțiile din octombrie-noiembrie 1941, care au avut loc la cel mai înalt nivel al statului, înainte de Pearl Harbor, nu au fost niciodată făcute publice, iar singurele surse referitoare la această chestiune sunt cele câteva mărturii apărute după război, cea a lui Tōjō, desigur, dar și cea a lui Kido Kōichi, gardianul sigiliului privat al împăratului și cel mai apropiat consilier al său. Tōjō dorea să arate că fusese forțat să declanșeze ostilitățile de Roosevelt, „adevăratul responsabil pentru război”; la rândul său, Kido voia să-l absolve pe împărat de orice responsabilitate, arătând că acesta făcuse tot posibilul să evite conflictul.

Prim-ministru al unei țări aflate în război, Tōjō dă dovadă de o guvernare originală. Intervine foarte des la radio, unde îi sunt difuzate discursurile, și apare cu plăcere în jurnalele de știri ale epocii. A înțeles în mod sigur înaintea altora rolul fundamental al mijloacelor de comunicare moderne. Dependent de muncă, extrem de atent la detalii, fin cunoscător al tuturor dosarelor – toate astea fac din el un om indispensabil. Dar omniprezența sa nu atrage doar simpatia celorlalți.

După ce americanii au preluat baza japoneză de la Atolul Truk, Tōjō a decis, la 21 februarie 1944, cumularea funcției de prim-ministru cu cea de șef al Statului-Major.

Își justifică hotărârea folosind drept scuză situația militară din ce în ce mai dificilă și necesitatea centralizării puterilor. În mod evident, existau grupuri din aparatul de stat care se opuneau influenței sale excesive: printre aceștia, Statul-Major, dar și apropiații împăratului. Pentru că, deși Tōjō conducea efectiv, el avea întotdeauna grijă să-și prezinte deciziile ca și cum erau cele ale suveranului său. Într-adevăr, avea întotdeauna abilitatea de a-l convinge pe Hirohito să urmeze calea propusă de el.

Considerat principalul responsabil pentru înfrângerile teribile suferite de japonezi în Insulele Mariane (iunie 1944) și Saipan (iulie 1944), prim-ministrul, care era și liderul în război, pierde sprijinul entităților imperiale și al Marinei și, la 18 iulie 1944, își prezintă demisia executivului. Dacă în 1941 îl susținuseră, în cele din urmă toți îl abandonează și îl fac din el țapul ispășitor pentru înfrângerea suferită. Tōjō se retrage în propria casă și nu-și face apariția decât pentru scurtă vreme, atunci când este chemat de împărat, în februarie 1945, la un consiliu special format din foști prim-miniștri; în adunare ar fi trebuit să se decidă dacă japonezii urmau să se angajeze în eventuale negocieri de pace cu americanii. Cu această ocazie, se exprimă în favoarea continuării războiului; se pare că susține un discurs suficient de elocvent pentru a-l convinge din nou pe împărat de necesitatea continuării operațiunilor. La scurt timp după aceea, redactează un raport în care explică faptul că americanii sunt în pragul colapsului și că URSS nu va interveni în această chestiune. Rareori un conducător avea să se înșele mai tare.

În septembrie 1945, la câteva zile după sosirea forțelor americane la Tokyo, Tōjō, știind că avea să fie arestat, încearcă în zadar să se sinucidă. Opinia publică japoneză nu-l tratează cu condescendență: el, care le ceruse soldaților mai degrabă să-și ia viața decât să cadă în mâinile inamicului, fusese luat prizonier de forțele de ocupație. Încarcerat în închisoarea Sugamo, își așteaptă procesul și apoi execuția, după ce, la 12 noiembrie 1948, este pronunțată împotriva sa pedeapsa capitală, în special pentru crime împotriva păcii. Până la urmă, la 23 decembrie, Tōjō este executat prin spânzurare la vârsta de șaiszeci și patru de ani, împreună cu șapte dintre coacuzaii săi.

Ulterior, în Japonia și în Statele Unite au avut loc dezbateri aprinse. A fost Tōjō cu adevărat dictatorul manipulator pe care autoritățile americane l-au descris cu satisfacție după război? Sau a fost un țap ispășitor condamnat în locul împăratului de dreptatea învingătorilor? A fost un lider militar mediocru, îmbătat de ideologie, direct responsabil de un conflict îngrozitor, sau a fost victima expiatorie a unui sistem la a cărui înființare a contribuit?

Pentru a surprinde complexitatea și chiar contradicțiile personajului, trebuie amintit, pe de o parte, care era adevărata însemnătate a armatei înainte și în timpul războiului și, pe de alta, ce reprezenta ceea ce în 1935 filozoful Tosaka Jun numea „ideologie japoneză”.

O armată marcată de nenumărate lupte între facțiuni

Înființarea armatei japoneze era de dată recentă. Când Tōjō intră la Școala de Război, nu împlinise nici măcar cincizeci de ani. Pentru că, oricât de paradoxal ar părea, Japonia shogunilor Tokugawa (1603–1867), dominată de războinicii samurai, nu dispunea cu adevărat de o armată. De fapt, armata terestră era formată, în principal, din samuraili principatului Chōshū, care jucaseră un rol central în mișcarea ce înlăturase vechiul regim al shogunilor. Acești războinici sau fiii lor au constituit cadrele militare conducătoare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Toți miniștrii armatei proveneau din acest grup regional, iar, la începutul veacului următor, controlează încă o parte a statului. Aceasta era armata condusă de ofițerii din Chōshū, care în 1895 câștigaseră războiul împotriva Chinei, la punctul de plecare al expansionismului japonez; e vorba despre aceeași armată care a avut multe de îndurat în fața rușilor în războiul din 1904–1905, în special în timpul asediului de la Port Arthur, dar care în cele din urmă a ieșit victorioasă din conflict.

Exista, de asemenea, Marina Imperială, controlată de vechi samurai din principatul Satsuma, regiune situată în extremitatea sudică a insulei Kyūshū. Aceasta a jucat un rol esențial în 1905, scufundând flota rusă în timpul luptei navale din strâmtoarea Tsushima. Rivalitatea dintre armată și marină atinsese un asemenea nivel, încât fiecare dispunea de propriul minister în cadrul guvernului, iar militarii obținuseră ca ministrul „lor” să fie întotdeauna unul dintre ei. În general, marinarii își disprețuiau colegii din armată.

Tânărul ofițer Tōjō Hideki a fost trimis în Europa: după Primul Război Mondial, Japonia era dornică să tragă învățăminte din acest mare conflict european. Tinerii ofițeri din armata terestră, reuniți în jurul lui Nagata Tetsuzan (1884–1935), aflat la post în Germania, au tras concluzii radicale în urma Marelui Război. Potrivit acestora, următorul conflict ar necesita implicarea tuturor actorilor sociali din țară, inclusiv a forțelor economice, pentru un „război total”. În acest context, era nevoie de o forță de anvergură care să poată mobiliza întreaga națiune. Nagata credea că facțiunea Chōshū, din rândurile căreia proveneau în continuare ofițeri superiori, trebuia să dispară, constatând cu amărăciune că armata japoneză a evoluat cu dificultate de la războiul împotriva Rusiei. Se impuneau deci reforme radicale pentru modernizarea acesteia. După ce Tōjō Hideki face cunoștință cu Nagata Tetsuzan, acesta aderă rapid la pozițiile sale, asemenea altor tineri ofițeri pe care-i strânsese la Baden-Baden în 1921 pentru a forma un „pact secret”. Mai târziu, întorși în Japonia, Nagata și apropiații săi au creat „grupuri de cercetare” – de fapt, o nouă facțiune –, din care Tōjō făcea parte și care avea un dublu obiectiv: să accelereze modernizarea prin eliminarea resturilor facțiunii Chōshū din armată și prin promovarea tinerelor talente, indiferent de regiunea din care proveneau; să rezolve problema Manciuriei pregătind invazia Chinei de Nord-Est pentru a asigura hegemonia politică asupra regiunii și pentru a putea sfida Uniunea Sovietică.

Reînnoirea treptată a cadrelor armatei și criza economică ce a lovit Japonia violent după 1930 au determinat accelerarea radicalizării acestor ofițeri. Nerăbdători, se simțeau atunci purtați de cursul Istoriei. Manciuria era prezentată pretutindeni ca un eldorado de cucerit, bogată în materii prime, cu multe terenuri cultivabile. În anii '30, țărani japonezi, încolțiți de criză, începuseră să vadă în armată un motor pentru ascensiunea socială a copiilor lor, iar în imperialismul de pe continent, o soluție la deficitul de terenuri din arhipelag.

Prudența autorităților politice în privința relansării unei politici expansioniste îi exaspera pe extremiștii pentru care expansiunea era soluția la criză. Armata devenea astfel terenul propice pentru propaganda extremei drepte, care denunța corupția, trădătorii, laxitatea democrației și care atrăgea atenția asupra răspândirii comunismului.

În jurul anului 1933, cercurile naționaliste din armată s-au împărțit în două facțiuni. Prima, cunoscută sub numele de „facțiunea de control” (*tōseiha*), era alcătuită din ofițeri pragmatici, extrem de atașați de respectarea legii, care căutau să instituie un stat pregătit pentru război, capabil să crească semnificativ nivelul, deja extrem de ridicat, al bugetului militar. Metoda lor pentru atingerea acestui obiectiv consta în plasarea în poziții-cheie a oamenilor lor pentru „a controla” cât mai bine aparatul militar. Toți, inclusiv Tōjō, se lăsau conduși de aceeași obsesie: transformarea Japoniei într-o țară „de prim rang” (*ittō koku*). Naționalismul lor nu putea îngădui diferitele umilințe pe care țara fusese nevoită să le suporte în virtutea tratatelor nedrepte din secolul al XIX-lea sau a celui încheiat cu Washingtonul în 1922, prin care era consolidată superioritatea militară anglo-americană în Pacific.⁴³ Trebuia deci construit un imperiu în Asia, care să țină piept puterilor occidentale și URSS-ului. Această facțiune „moderată” era condusă de Nagata Tetsuzan, care însă a fost asasinat în 1935. De atunci, Tōjō a devenit unul dintre conducătorii „facțiunii de control”.

Facțiunea opusă, „calea imperială” (*kōdōha*), mai radicală, dorea desființarea instituțiilor care asigurau structura statului imperial: Consiliul Bătrânilor din jurul împăratului, noua nobilime imperială, clanurile militare și financiare, în sfârșit, partidele parlamentare⁴⁴ create la repezeală și considerate responsabile pentru tulburări; pentru membrii facțiunii, era drept ca personalitățile marcante ale acestora să fie asasinate. Unul dintre liderii lor era ofițerul de Stat-Major Ishiwara Kanji, „creierul” din spatele invaziei Manciuriei din 1931. Mijlocul lor preferat de acțiune era lovitura de stat militară. Între 1931 și 1937, în ciuda eșecului mai multor tentative de puci, s-a reușit răspândirea panicii în interiorul guvernelor și al Statului-Major, care au luat măsuri în sensul celor dorite de extremiști. Treptat, au avut loc astfel o serie de schimbări către dictatură, care pregăteau războiul sperat.

Începând din 1935, această facțiune a devenit din ce în ce mai agresivă. La 26 februarie 1936, a condus revolta a 1.500 de ofițeri și soldați, care au preluat controlul asupra orașului Tokyo timp de patru zile și au ocupat reședința prim-ministrului și sediul poliției. Mai mulți miniștri au fost asasinați sau răniți. Cu toate astea, guvernul a recăpătat controlul situației, iar Tōjō a reușit mai ales să mențină în tabăra „loialistă” armata Kwantung, în care se infiltraseră puciști. În urma acestei lovituri de stat eșuate, „facțiunea căii imperiale”, considerată iresponsabilă, a fost eliminată, și mai mulți dintre conducătorii săi au fost executați pentru trădare.

Împotriva cui să se poarte război?

„Facțiunea de control” domină acum armata terestră, dar guvernul, înspăimântat, se

lansează din nou într-o politică ce merge într-o direcție extremistă: alianța cu Hitler, creșterea masivă a bugetelor militare, o diplomatie mai agresivă, care duce direct la război.

Cu toate astea, facțiunile rezistă în interiorul unei armate care nu știe cu care dintre dușmani să lupte mai întâi și care, prin urmare, este divizată în privința marilor opțiuni strategice. Trebuia Japonia să atace Uniunea Sovietică prin criticile aduse comunismului, dar și pentru că aceasta era moștenitoarea vechiului imperiu țarist? Armata Kwantung alege în special „opțiunea nordică“. În perioada 1938–1939 au loc confruntări repetate în zonă, însă japonezii sunt înfrânți de Armata Roșie în vara anului 1939, în urma bătăliei de la Halhîn Gol. Opțiunea nordică este de atunci abandonată, iar Ishiwara Kanji, unul dintre principalii săi promotori, este înlăturat de Tōjō.

Japonia nu trebuia să se teamă mai degrabă de naționalismul chinez, capabil să îndrepte China împotriva intereselor japoneze de pe continent? În acest caz, trebuia să distrugă Guomindangul, partidul lui Chiang Kai-shek, pentru a înființa un guvern projaponez în China; Tōjō este un susținător al acestei variante. Asta încearcă să facă în vara anului 1937, dar, după primele victorii, armata japoneză se împotmolește într-o adevărată mocirlă.⁴⁵

Ce zone din Asia de Sud-Est trebuiau atacate pentru a pune stăpânire pe fostele colonii occidentale (Indochina franceză, Malaezia și Birmania britanică, Indiile Olandeze), pentru a obține materiile prime și a începe un război preventiv împotriva Statelor Unite? Aceasta este „opțiunea sudică“, susținută din 1940 de o parte din cadrele militare ale armatei terestre, inclusiv de Tōjō, și în special de Marina Japoneză.

Aceasta, care până atunci jucase doar un rol secundar în conflictele lansate de guvern, își menținuse puterea intactă. Venise acum vremea sa. Pregătirile pentru atacarea flotei americane din Pacific se intensifică în toamna anului 1941: la 26 octombrie, Tōjō a dat undă verde pentru începerea operațiunilor militare. Cu toate astea, el nu cunoștea în detaliu planurile Statului-Major. Degeaba era prim-ministru și militar de carieră, rămânând departe de planurile secrete ale înaltului comandament. Acesta nu depindea de guvern, în care nu avea încredere. Cu atât mai mult dacă bătălia ar fi fost dusă de Marină, iar Tōjō era un general al armatei terestre... În sfârșit, el a aflat de atacul de la Pearl Harbor după începerea ostilităților! Prin urmare, în 1943 Statul-Major a continuat să ofere puține informații guvernului și prim-ministrului, chiar și atunci când veștile proaste se înmulțeau.

Acesta este motivul pentru care, exasperat, Tōjō organizează o minilovitură de stat la 21 februarie 1944 pentru a cumula funcția de prim-ministru cu cea de șef al Statului-Major. Împăratul îi dă mână liberă. Autonomia armatei față de guvern era o realitate, iar Tōjō nu o mai putea accepta. Puterile pe care le deținea acum erau extraordinare... cel puțin pe hârtie. De fapt, acesta nu era decât un funcționar eficient, incapabil să gândească lucrurile în afara aparatului de stat. Prin cumularea puterilor la nivel legal, credea că ordinele aveau să fie executate și că lucrurile își vor urma cursul firesc. N-a încercat niciodată, nici chiar într-o manieră demagogică, să obțină sprijinul populației pentru a aduce împreună diferitele facțiuni care încă existau în cadrul aparatului de stat și al armatei. Pentru el, această acțiune era o măsură extraordinară care se impunea în circumstanțe extraordinare. „Dictatura“ lui n-a durat mai mult de câteva luni, pentru că a

foast la scurt timp considerat responsabil de toate problemele armatei japoneze din primăvara anului 1944, fiind înlăturat la 18 iulie. Eliminarea sa poate fi considerată și ca o război a Statului-Major, care căuta să-și recapete libertatea în raport cu guvernul.

Robert Guillain, la acea vreme corespondentul agenției France Presse din Tokyo, avea dreptate atunci când spunea că Japonia era o țară unde „domnea dezordinea” și în care sferele de putere erau doar „un sat fără câini”. Deși fiecare organism decizional funcționa după propria logică, trebuia să țină întotdeauna cont de alte centre de putere. Într-un astfel de context, guvernul nu dispunea cu adevărat de o autoritate hotărâtoare, pentru că el însuși reprezenta o miză pentru mai multe centre de decizie. Fiecare ministru era responsabil înaintea împăratului, iar prim-ministrul nu era adevăratul șef al armatei. Statul-Major și Consiliul Privat apăreau drept instituții care-și dispută puterea, dar nu erau mai importante decât guvernul. Hirohito ar fi putut atunci să pară șeful de necontestat al statului – ar fi avut mijloacele legale –, dar nu a vrut, pentru că un împărat nu putea fi un despot absolut. Prin urmare, sistemul avansa fără cârmaci, alunecând imperceptibil pe panta unei dictaturi ai cărei responsabili puteau fi cu greu identificați.

Monarhia și chestiunea responsabilității

Care a fost rolul exact pe care împăratul l-a jucat într-un asemenea context?

Prezentată la începutul anilor 1870 drept simbol al unității naționale, al voinței țării de a avansa inexorabil spre modernitate, pentru a-și asigura un loc printre națiunile cele mai dezvoltate, monarhia avea la baza sa religia șintoistă, potrivit căreia dinastia domnea încă din negura vremurilor și era de drept divin. Astfel, monarhul asigura continuitatea între trecut și viitor. Odată cu promulgarea constituției din 1889, suveranitatea a fost exercitată prin intermediul persoanei împăratului, declarată sacră și inviolabilă. Întregul ansamblu se baza pe noțiunea de *kokutai*, termen vag care se referă la o viziune mistică a esenței naționale. Articolul 1 al constituției este elocvent în acest sens: „Imperiul Japoniei Mari este plasat sub guvernarea împăratului, a cărui descendență domnește peste țara noastră încă din negura vremurilor”. Constituția acorda suveranului următoarele privilegii: convocarea, suspendarea sau dizolvarea parlamentului, luarea măsurilor de urgență pentru restabilirea ordinii, promulgarea rescriptelor, mobilizarea armatei, dreptul de a declara război sau de a semna pacea etc. Erau prezente toate semnele despotismului imperial, dar, cu toate astea, liderii manipulau suveranul și îi impuneau cum să se poarte; în același timp, aceștia acordau un caracter sacru persoanei sale. Atât timp cât existau contraputeri – parlamentul, presa și partidele, mișcările sociale – sistemul putea funcționa ca un fel de democrație ciuntită, însă odată cu prăbușirea principiilor democratice – în jurul anilor 1937-1938 – aparatul de stat a început să funcționeze după o logică dictatorială sub conducerea unui grup de militari cu o atitudine belicoasă.

Manipulat astfel de miniștrii sau consilierii săi, împăratul avea o autoritate simbolică, fiind, de fapt, lipsit de putere. Așadar puterea imperială părea că există doar în teorie. Cu

atât mai mult cu cât suveranul nu prezida Consiliul de Miniștri. Funcția supremă era caracterizată de o reală ambiguitate: împăratul ca instituție avea o putere cvasiabsolută, care cuprindea aproape toate domeniile; ca individ însă, autoritatea sa era redusă la minimum. Cu toate astea, Hirohito, aflat pe tron din 1926, își exercita funcția mult mai activ decât predecesorii săi: acesta era foarte bine informat și nu semna ordine decât dacă era convins de necesitatea lor. Nimeni nu îndrăznește să i se opună sau să-l contrazică. În funcție de cum era interpretată constituția, puterea imperială era absolută sau aproape nulă. Pentru unii, împăratul se afla în centrul sistemului de responsabilitate, pentru alții rămânea scutit de orice răspundere.

În 1945, MacArthur a decis că Hirohito este nevinovat și că poate continua să-și desfășoare activitatea. Pentru el, împăratul era prizonierul lui Tōjō și al militarilor, care s-ar fi folosit de el. Decizie care ridică o chestiune esențială: cu excepția cazului în care se credea că vinovații pentru război erau cei douăzeci de conducători judecați de tribunalul de la Tokyo, cum ar fi putut japonezii de rând să se considere responsabili de ceva dacă împăratul însuși era lipsit de responsabilitate?

Pe bună dreptate, această lipsă de responsabilitate generală ridică semne de întrebare. Întreg sistemul era construit pentru a încuraja conformismul și ascultarea pasivă: loialitatea față de superiori, respectul față de bătrâni, încăpățânarea, abnegația, curajul fizic (și, în anii '40, spiritul de sacrificiu dus până la sacrificiul suprem). Dar atunci cine, în Japonia aflată în război, a dat ordine? Desigur, mașinăria militară și administrația de stat, dar nimeni, la nivel individual, nu s-a considerat responsabil. Nu ofițerii, care trebuiau să se supună superiorilor lor, care la rândul lor nu acționau decât cu acordul împăratului. Nici soldații, care nu făceau altceva decât să se supună ordinelor date în numele împăratului. Nici măcar Hirohito, despre care MacArthur, folosindu-se de postura sa de învingător, susținea că fusese manipulat de militari și nu trebuia judecat. Atunci cine? Numai Tōjō împreună cu o mână de înalți conducători, care aveau să fie condamnați la moarte? După cum am văzut, aceasta este interpretarea care predomină și care face din prim-ministru țapul ispășitor ideal.

Putem înțelege astfel cât de cât întreaga ambiguitate a sistemului politic japonez din acea vreme, numit de istoricul ideilor Maruyama Masao, într-un articol⁴⁶ celebru din 1946, un sistem al iresponsabilității generale. În plus, în cele din urmă, Tōjō a căzut în propria capcană atunci când și-a scris depoziția în închisoare, după ce fusese interogat de procurorul american Keenan. La 31 decembrie 1947, a explicat, de fapt, că ar fi fost de neconceput să fi putut lua o decizie în contradicție cu cea a împăratului. Astfel, îl acuză indirect pe Hirohito pentru faptul că, în definitiv, el era cel ce dădea ordinele. Se închisese în ideologia în care se scălda – „Fără împărat, nu sunt nimic“. Avertizat de americani, care presimțeau scandalul pe cale să se declanșeze, Kido Kōichi a mers să discute cu Tōjō în celula lui pentru a-l face să revină asupra depoziției sale. Loial până la sacrificiu, acesta din urmă a revenit asupra declarațiilor sale și s-a conformat la 6 ianuarie 1948, Hirohito fiind astfel scutit de responsabilitatea supremă.

Prin urmare, Tōjō a rămas în istorie drept personajul negativ cu complicitatea autorităților americane și a anturajului imperial. Oamenii au fost lăsați să creadă că acesta și-a impus dictatura asupra țării, înșelându-i pe Hirohito și pe toți japonezii în același timp.

A fost prezentat și ca principalul responsabil al înfrângerii, având în vedere că se aflase timp îndelungat în fruntea armatei în cele două urmări învinse. Simboliza eșecul, și acesta este de altfel motivul principal al demisiei sale din iulie 1944. A demisionat Stalin după cumplitul an 1941? S-a retras Hitler după Stalingrad? De fapt, răspunsul lui Tōjō pentru apropiatii săi, care îl sfătuiau să denunțe manevrele a căror victimă era, ar fi fost că oricum pierduse încrederea împăratului. După înfrângere, s-a aflat pe banca acuzaților, de unde l-a sfidat în repetate rânduri pe procurorul american, afirmând că americanii sunt de vină pentru izbucnirea războiului. Pentru revizionistii japonezi, el a devenit mai târziu (cu ajutorul nepoatei sale, Tōjō Yuko, care a depus eforturi în vederea reabilitării lui) cel ce a luptat până la capăt împotriva ideii conform căreia Japonia duse un război de agresiune. După cum chiar Tōjō susținea, țara lui nu făcuse atunci altceva decât să se apere. Ideea este și astăzi împărțită în mare parte în cercurile de dreapta din Japonia.

După 1868, dizolvarea curții imperiale de la Kyoto, în mijlocul căreia crescuse tânărul suveran Meiji, smulgerea lui din bătrâna capitală pentru a se stabili în vechiul palat al shogunului din Edo, devenit Tokyo, faptul că îi fusese impus să se îmbrace în public asemenea unui rege european – toate acestea contribuiau la dezvoltarea ideii în rândurile populației că monarhul trăia singur, izolat și nefericit. Oamenii preferau să creadă că acesta suferea în tăcere, asemenea poporului său, în fața modernizării țării. Pentru ei, suveranul era fundamental bun, dar adesea prost sfătuit. Această idee a reapărut în forță după înfrângerea din 1945. Împăratul dorea pacea, dar Tōjō îl obligase să aleagă războiul. Prin urmare, Hirohito nu era vinovat cu nimic pentru ce se întâmplase, asemenea majorității soldaților japonezi. Acest discurs, aprobat de autoritățile americane, care nu l-au acuzat pe Hirohito pentru crime de război, a contribuit atât la transformarea lui MacArthur într-un erou local („shogunul cu ochi albaștri”), cât și la însuflarea în rândurile națiunii japoneze a unui sentiment de lipsă de responsabilitate, asociat în mod voit cu amnezia, care mai apasă și astăzi relațiile internaționale.

41. Pentru numele japoneze, vom face uz de obiceiul din această țară, care se folosește în întreg Orientul Îndepărtat. Primul este numele de familie, prenumele – al doilea.

42. Este vorba despre misiuni sinucigașe în situații disperate pe care americanii le vor numi *banzai charges*. În loc să se predea, ofițerii îi îndeamnă pe soldați să atace liniile de front americane. Ideea naivă este că, dacă raportul pierderilor este de o sută de japonezi uciși la șaptezeci de americani scoși din joc, aceștia din urmă își vor pierde încrederea, iar moralul lor se va prăbuși. Calculul mortal și nejustificat va permite totuși propagandei de război japoneze să dea o imagine pozitivă sacrificiului inutil al soldaților săi, minindu-i „străluciri de diamant”.

43. În cadrul conferinței de la Washington, anglo-americanii i-au făcut pe japonezi să accepte principiul cunoscut sub numele de 5-5-3. Pentru cinci nave de război americane în Pacific, Marea Britanie putea să aibă în regiune cinci nave din aceeași clasă, iar Japonia, doar trei. Pentru Marina Japoneză, aceasta a fost o mare deziluzie, marcând începutul escaladării clare a unei atitudini anti-americane.

44. Din 1913, apoi și mai mult din 1918, partidele reprezentate în parlament se află în centrul sistemului politic. Prim-miniștrii provin din rândurile lor. Facțiunile naționaliste se opun jocului parlamentar, considerat steril.

45. Din primăvara anului 1938, devine evident faptul că războiul va fi lung. Campaniile lansate de japonezi cu scopul de a încercui forțele militare chineze eșuează. Trupele nu pot avansa și sunt atacate din spate de grupuri de partizani. Acum se mulțumesc să ocupe orașe, să păstreze controlul asupra căilor ferate și să terorizeze populația, care devine și mai potrivnică față de invadator.

46. Publicat pentru prima dată în mai 1946, în revista *Sekai*, articolul lui Maruyama a fost tradus în engleză de Masao Maruyama, *Thought and Behavior in Modern Japanese Politics*, Oxford University Press, 1963, apoi de-abia în 1982 în franceză (vezi bibliografia selectivă).

8. TITO, SAU MAREA CACEALMA

de Jean-Cristophe Buisson

Pentru că luptase eroic împotriva nazismului și se revoltase împotriva lui Stalin în 1948, Tito a fost toată viața (1892–1980) considerat de Occident un șef de stat frecventabil. Naivitate? Ignoranță? Cecitate voită? Realitatea era însă departe de imaginea ideală. Parțial instruit la Moscova, revoluționarul profesionist croato-sloven nu a ezitat să-și trimită la moarte tovarășii din Partidul Comunist Iugoslav pentru a prelua conducerea. După ce intră târziu în mișcarea de rezistență împotriva ocupantului nazist, depune extrem de mult efort în lupta cu cetnicii sârbi susținuți mai degrabă de Aliați decât de trupele germane. Iar după război a impus în Iugoslavia un regim de teroare pentru instituirea unei puteri pe care o știa fragilă într-o țară artificială, în care tensiunile sociale și naționale continuau să izbucnească periculos. Paranoic, megaloman, dictator în felul unui satrap oriental iubitor de lux, femei și bani, susținut de Statele Unite ale Americii atunci când își finanța mișcările revoluționare antiimperialiste din Lumea a Treia, al căror mesager era, a menținut până la moartea sa iluzia că Iugoslavia avea să-i supraviețuiască.

„Eu am fost cel ce l-a trimis pe tovarășul tău la moarte în Spania.“ Prânzul de la Zagreb, din 1939, în timpul căruia activista croată comunistă Anka Butorac a auzit această frază rostită de Tito despre „tovarășul“ Blagoje Parović, ucis la 6 iunie 1937 în apropiere de Madrid, va fi una dintre puținele ocazii când cel ce avea să conducă cu o mână de fier Iugoslavia în perioada 1945–1980 va vorbi despre implicarea sa în războiul din Spania. Însărcinat de Comintern cu organizarea trimeriei imediate a 1.650 de voluntari iugoslavi din Brigăzile Internaționale, în mod cert a petrecut acolo mai mult timp pentru lichidarea troțkiștilor din POUM⁴⁷ decât pentru a lupta împotriva falangiștilor și franchiștilor. Toate acestea conform ordinelor lui Stalin, care avea să-i încredințeze în curând șefia Partidului Comunist Iugoslav (PCI) în locul lui Milan Gorkić, convocat la Moscova, apoi arestat și împușcat în noiembrie 1937. Motivul? Spionaj în favoarea englezilor. O acuzație care se adăuga celorlalte îndreptate împotriva lui în Iugoslavia de ani de zile. În rapoartele periodice i se reproșa că oamenii din țară nu-l cunoșteau suficient din cauza șederilor frecvente la Paris și Viena, că bloca ascensiunea în partid a tovarășilor din clasa muncitoare și inclusiv colaborarea cu regimul regal anticomunist din Belgrad. Toate aceste rapoarte proveneau de la aceeași sursă: rivalul său din sânul PCI, Tito.

Chiar dacă în biografia sa oficială publicată după 1945 nu vor fi menționate decât violențele împotriva forțelor reacționare, regaliste, fasciste sau naziste, adevărul este altul: încă din anii '30, Josip Broz s-a folosit încontinuu de toate mijloacele pentru a deveni liderul mișcării comuniste iugoslave, eliminându-i pe ceilalți tovarăși. Chiar înainte de război, figura dictatorului nemilos apărea sub cea a militantului erou.

Peregrinări

Josip Broz s-a născut la 7 mai 1892 în Imperiul Austro-Ungar, în satul Kumrovec din regiunea croată Zagorje. Tatăl său, un alcoolic notoriu, era croat; mama lui, femeie credincioasă care va naște paisprezece copii, dintre care opt vor muri la naștere sau la o vârstă fragedă, era slovenă. Pentru a-i face acesteia pe plac, mergea la slujbă (catolică) și făcea pe băiatul de altar, dar nutrea o ură puternică față de Biserică după ce preotul parohiei îl lovise după a nu știu câta stângăcie. Trebuie spus că micuțul Josip era un copil agitat. Într-atât încât îndrumătorii săi l-au făcut să-și schimbe hotărârea de a deveni croitor, meserie pentru care trebuia să stea toată ziua jos. Devine ucenic de mecanic-lăcătuș, activitate care-i potolește nevoia continuă de mișcare. De la șaisprezece până la nouăsprezece ani, călătorește în întregul Imperiu (Croatia, Slovenia, Boemia), dar și în Bavaria și în regiunea Ruhr. La Trieste, descoperă marxismul: fără ocupație, falit, este susținut de activiștii social-democrați din zonă. Revenit la Zagreb în 1911, se alătură Uniunii Tineretului Socialist.

În anul următor este recrutat în armată. Nu se simte nici stânjenit, nici rușinat: deși din punctul său de vedere monarhia habsburgică nu încuraja suficient măsurile sociale, administrația sa solidă și structura jumătate federală, jumătate confederală i-au câștigat respectul. Prin urmare nu se pune problema să se sustragă obligațiilor militare. Bun sportiv, excelează la scrimă, echitație și gimnastică. Conducător foarte bun, este numit rapid sergent-major. Cu acest rang de subofițer începe războiul în 1914 pe malul sârbesc al Drinei, în cadrul Regimentului 25 infanterie, înainte de a fi trimis în Carpați să lupte împotriva trupelor ruse. Rănit grav de lancea unui călăreț cerchez al Diviziei Sălbătice din Bucovina, este capturat în ziua de Paști a anului 1915.

Încep trei ani de peregrinări prin Rusia, trecând prin diferite lagăre situate în apropiere de Kazan, în munții Ural, în orașele Ekaterinburg, Perm... În primăvara anului 1917, profită de haosul ce domnea în țară după Revoluția din Februarie pentru a scăpa de pe șantierul feroviar unde lucra și a ajunge la Petrograd. Asistă la un discurs al lui Lenin și îl întâlnește pe Maxim Gorki: iată-l convertit la bolșevism, chiar dacă are grijă să nu participe la revoltele din iulie, care fac sute de victime în cadrul mișcării leniniste. Iar în timpul verii este arestat ca soldat în armatele austro-ungare, nu din cauza activității sale revoluționare. Este trimis înapoi într-un lagăr din Urali, de unde evadează din nou pentru a se alătura Gărzii Roșii din Omsk; în aceeași perioadă, Revoluția Bolșevică iese în triumfătoare. La Omsk întâlnește o fată de paisprezece ani, Pelagija Belousova, cu care se căsătorește înainte de a se întoarce cu ea la Petrograd, apoi în regiunea sa natală, care acum face parte dintr-o țară nouă: Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, apărut în decembrie 1918 pe ruinele Imperiului Austro-Ungar. În fruntea sa se află Alexandru I. Karagheorghevici.

Fiu al regelui Petru I al Serbiei, care i-a cedat coroana în timpul războiului, a condus armatele sârbe, susținute de „Păroșii din Orient“ conduși de generalul Franchet d'Espèrey, în recucerirea regiunilor ocupate de austrieci, germani și bulgari. Pedepsite de Tratatul de la Versailles (iunie 1919), Viena și Sofia au văzut cum teritorii pe care le deținuseră înainte de 1914 (inclusiv regiunea natală a lui Tito) au fost anexate de această țară⁴⁸, care

reunee, pe distanță dintre Ljubljana și Skopje, majoritatea slavilor din Balcani, aflați sub autoritatea unei dinastii sârbe pe care minoritatea croată avea să o conteste în curând.

Revoluționar de profesie

În 1920 începe o nouă etapă în viața lui Josip Broz: cea a unui revoluționar de profesie. Nemaivând nici o rudă în viață (mama îi murise din cauza gripei spaniole), entuziasmat de ce văzuse în Rusia, conștient că violența, hotărârea și credința sunt motoarele indispensabile victoriei politice, se alătură luptei prin aderarea la Partidul Comunist Iugoslav (PCI); acesta fusese înființat în urma sciziunii Partidului Social-Democrat... și interzis apoi de rege în luna decembrie a aceluiași an. Dar asta nu contează: va deveni membru de partid, apoi va acționa în clandestinitate. Secretar general al Uniunii Muncitorilor Metalurgiști și Tăbăcari Croați, responsabil al celei PCI din Zagreb (180 de membri), tovarășul Gheorghevici (unul din cele treizeci de pseudonime ale sale) este arestat de mai multe ori pentru activism. Ura sa față de regele Alexandru este la fel de mare precum disprețul său pentru socialiști: la 1 mai 1928 este cel ce scandează pe străzile capitalei croate „Jos cu social-patrioții, jos cu slugile capitaliste!“.

Efervescența lui irită puterea. Poliția s-a săturat de activismul acestui bărbat a cărui descriere precisă apare într-un raport: „1,70 m înălțime, ochi cenușii, poartă ochelari, identifiție incompletă“. În secțiunea referitoare la „profesie“ stătea scris: „criminală: comunist“. În urma unei percheziții de la domiciliul său din vara anului 1928, sunt descoperite manifeste marxiste, un pistol și muniție. Soarta îi e pecetluită. E torturat ca să-și denunțe camarazii; are însă suficient curaj încât să n-o facă. În noiembrie, o instanță îl condamnă la cinci ani de închisoare pentru „propagandă comunistă“. Are parte de un noroc chior: are aceeași soartă cu alți tineri activiști cu care va avea relații strânse: Moša Pijade, Andrija Hebrang, Aleksandar Ranković, Milovan Djilas, Edvard Kardelj. Aceștia îi vor deveni cei mai loiali tovarăși în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Părăsește închisorile iugoslave în 1934 cu hotărârea fermă de a nu se mai întoarce acolo niciodată. Soția sa, Pelagija, revine la Moscova împreună cu fiul lor, Žarko.⁴⁹ De atunci încolo are în minte preluarea conducerii mișcării, organizarea, pregătirea ei pentru revoluție, înlesnită de asasinarea lui Alexandru I la Marsilia, la 9 octombrie 1934, la ordinul ustașilor croați, fapt care slăbește și mai mult stabilitatea tânărului regat. Aflat tot în clandestinitate, poartă mustață și își vopsește părul roșcat pentru a scăpa de supravegherea poliției regale. Și adoptă un nou pseudonim, care, spre deosebire de cel prin care este cunoscut în cadrul Cominternului – Walter –, avea să dăinuie: Tito. Un prenume relativ răspândit în regiunea sa natală. Este în special cel al tatălui unuia dintre scriitorii săi preferați, Ksaver Šandor Gjalski⁵⁰.

După câteva călătorii la Moscova, unde s-a format mai ales în luptele de gherilă și în spionaj⁵¹ și unde a putut expune deficiențele secretarului general al PCI, Milan Gorkić (cu consecințele pe care le cunoaștem), Tito, acoperit de glorie datorită activității sale în fruntea combatanților iugoslavi, membri ai Brigăzilor Internaționale, este în sfârșit

propulsat la șefia partidului. Pentru a-și păstra locul trebuie să îndeplinească două condiții: să-l conducă cu o mână de fier și să asculte orbește de Stalin. Astfel, în martie 1939 exclude zeci de „agenți troțkiști” raportați de Comintern. Unii dintre aceștia îi erau apropiați, dar argumentul său este implacabil: „Pentru înlăturarea completă a unui abces, trebuie să se taie în carne vie”. Nu-i mai rămâne decât să pună mâna pe putere. Are însă un handicap: PCI nu are decât 1.500 de membri. Chiar mai puțini decât partidul bolșevic din Rusia în 1914. Acesta avusese nevoie de un război pentru a se impune. Istoria avea să se repete.

O istorie a pactelor

În august 1939, Hitler și Stalin semnează pactul faustic de neagresiune, care produce, printre anumiți comuniști europeni, dezorientare, neînțelegere sau furie. Aceștia sunt însă puțini. Fideli dogmei infailibilității Moscovei, cei mai mulți acceptă această alianță nefirească între regimuri opuse din punct de vedere ideologic, dar care au ca puncte comune același caracter totalitar și aceeași sete de cuceriri. Din această categorie fac parte și Tito, și PCI, a căror propagandă va urmări de-acum „puterile colonialiste” și „politica criminală a agitatorilor englezi și francezi”; asta când nu ridică osanale Armatei Roșii, care „eliberase de sub jugul capitalist cele douăzeci de milioane de oameni din Bielorusia, Ucraina occidentală, Basarabia și Bucovina, fără să mai punem la socoteală Lituania, Letonia și Estonia”. În ceea ce privește războiul-fulger al Wehrmachtului în Țările de Jos, Belgia și Franța din mai–iunie 1940, Tito nu face nici un comentariu, nici în public, nici în privat. Cel ce tace consimte.

Până în primăvara anului 1941, Iugoslavia nu numai că reușește să rămână în afara conflictului, dar păstrează și o formă de neutralitate geopolitică. În ciuda insistenței Berlinului și a faptului că la granițele sale existau regimuri fasciste sau autoritare, toate aliate ale Germaniei naziste, prințul regent Pavel⁵² se încăpățânează să refuze aderarea regatului la Pactul Tripartit⁵³. În martie 1941 este convocat la Berghof, unde, din cauza amenințărilor lui Hitler⁵⁴, se găsește în imposibilitatea de a alege: îi ordonă prim-ministrului ca pe 25 martie să-și pună semnătura pe un act care marca trecerea națiunii sale de partea Germaniei naziste. Două zile mai târziu, la Belgrad are loc o revoltă. Armata acționează în forță atunci când se strigă „*Bolje rat nego pakt, bolje grob nego rob!*” („Mai bine războiul decât pactul, mai bine moartea decât sclavia”). „Trădătorul” Pavel este nevoit să fugă, Petru II este proclamat rege la șaptesprezece ani, iar pactul nu mai are nici o valoare. Inițiativa ofițerilor armatei iugoslave este eroică și, în același timp, sinucigașă. Înnebunit de furie, Hitler își trimite avioanele să bombardeze Belgradul în duminica Floriilor, pe 6 aprilie, la ora la care oamenii ieșeau din biserici. 17.000 de oameni au murit, majoritatea civili.

În zilele următoare, armatele germane, ungare, bulgare și italiene invadează Iugoslavia, care capitulează la 17 aprilie. Petru II merge în Anglia, unde stabilește un guvern regal în exil. Sunt ocupate mai multe regiuni de frontieră de către țările vecine.

Serbia își formează un guvern de tipul celui de la Vichy, avându-l în frunte pe bătrânul general Nedić. Croația își proclamă independența cu un regim criminal pronazist, condus de „Führerul croat” Ante Pavelić.⁵⁵ Un singur bărbat, colonelul Draža Mihailović, refuză să accepte toate aceste răsturnări de situație. Împreună cu câțiva ofițeri și soldați, așază drapelul rezistenței armate în vârful muntelui Ravna Gora și, în numele lui Petru II, care avea să-l numească în curând general, începe, în fruntea cetnicilor⁵⁶ săi, operațiuni de gherilă împotriva ocupantului.

Dar care este rolul lui Tito în toate aceste evenimente? El așteaptă undă verde – sau, mai degrabă, lumină roșie – de la Moscova. Atât timp cât Hitler și Stalin rămân legați prin pactul din august 1939, nu se pune problema să lupte împotriva invadatorilor sau a aliaților lor ustași. Prioritatea lui: consolidarea partidului și a situației sale. În noiembrie 1940, în timpul unei reuniuni de la Zagreb, și-a triplat singur salariul de președinte al Biroului Politic, care, printre altele, votase să i se ofere o mică podgorie în regiune. Din care să-și mărească veniturile și să-și consolideze activitatea sub acoperire de inginer bogat al Uzinelor Škoda Slavko Babić, care se deplasează în mașină cu șofer și poartă cele mai elegante costume...

Pe 15 aprilie, în mijlocul invaziei țării, publică o „Declarație către popoarele iugoslave”. Pentru denunțarea ocupației? Nu: pentru condamnarea „trădării guvernului regal, care era împotriva poporului” și a „ascensiunii șovinismului”. În zilele următoare, recitește textul pe care îl scrisese în timpul unei conferințe de la Școala de Partid, „Tehnica și strategia insurecției armate”, rezultat al lecturilor sale din operele lui Clausewitz, al relatărilor despre campania lui Napoleon în Spania, al luptei comuniștilor din China în anii '20 și al desfășurării Revoluției din Octombrie; nu trebuie omise nici propriile sale însemnări despre războiul din Spania. Tito este sigur de inevitabilitatea unui război între Hitler și Stalin, iar Partidul va trebui să fie pregătit să profite de ocazie și să pună mâna pe putere.

La 23 mai 1941, simțindu-se amenințat într-un stat croat independent, angajat într-o îngrozitoare politică de exterminare, Tito părăsește Zagrebul, unde își lasă temporar a treia soție, Herta Haas⁵⁷. La Belgrad, se stabilește într-o casă frumoasă, la doi pași de cea a generalului Schröder, comandantul trupelor Weimachtlului staționate în capitala sârbă. Doarme îmbrăcat, cu pistolul sub pernă.

Intrarea în mișcarea de rezistență

O lună mai târziu începe operațiunea „Barbarossa”: Hitler invadează URSS. Momentul mult așteptat sosise. Ocupantul nazist devine inamic în mod oficial. Imediat, Tito le ordonă membrilor PCI să se avânte în mișcarea de rezistență. Părăsește Belgradul, unde comuniștii sunt vânați direct. Însoțit de un fals preot ortodox, de un german din Voivodina și de secretara sa (Davorjanka Paunović, cunoscută sub numele de Zdenka⁵⁸), care-i era și iubită, ajunge cu trenul în partea central-vestică a Serbiei, în apropierea graniței cu Bosnia. Într-un sat de lângă Krupanj, secretarul general își adună oamenii pentru a-i

anunța de nașterea Mișcării Partizanilor, aflată sub ordinul unui comandament militar suprem la conducerea căruia se afla: iată-l înzestrat cu puteri depline, lider politic și militar al mișcării comuniste iugoslave. Stabilește ca fiecare zonă scăpată de sub ocupație să fie guvernată de un consiliu național de eliberare și să adopte simbolul care apare pe steagul URSS: o stea roșie cu cinci colțuri (cel din vârf reprezintă Partidul, celelalte patru, soldații, muncitorii, țăranii și intelectualii). De acum înainte, comuniștii se vor saluta cu pumnul strâns ridicat, așa cum mișcările comuniste europene procedau încă din anii '20, ca reacție la salutul fascist (cu brațul întins). Voluntarii s-au strâns imediat. Mai ales după intrarea victorioasă a trupelor sale, la 23 septembrie 1941, în marele oraș Užice (un milion de locuitori), ridicat la rangul de capitală a unei „republici sovietice”⁵⁹.

Ce atitudine trebuia să adopte față de cetnicii lui Mihailović? După două întâlniri cu generalul monarhist, Tito a decis: va fi un război total. Un război civil care se va suprapune celui împotriva ocupantului italian sau german. Față de aceștia, cei doi lideri ai rezistenței iugoslave optează pentru două strategii diferite. Pentru Mihailović, care se bazează în lupta sa pe civilii sârbi, nu se pune problema întreprinderii unor operațiuni spectaculoase, care să presupună un număr ridicat de morți (ocupantul a decretat că pentru fiecare german ucis vor fi executați o sută de ostatici). Aflat în legătură cu Londra, liderul cetnic alege ofensivele care împiedică deplasările trupelor inamice (în special trenurile care transportă materiale și care traversează țara spre Atena, cu destinația Egipt și Libia). Serviciile britanice și americane i-au cerut mai ales să fie gata să-i sprijine în cazul deschiderii unui front în Balcani. Această strategie este diferită de abordarea frontală, preferată de Tito, care susține asasinările având drept țintă ofițerii germani sau atacurile colective ce implică represalii sângeroase, care, în opinia lui, vor împinge populațiile afectate în brațele partizanilor. Ajutat de spionii comuniști care mișună în SOE⁶⁰ și care îl conving pe Churchill că el este singurul capabil să se opună ocupației în Iugoslavia, expunându-și opoziția rivalului, acuzat chiar de colaborare cu germanii și italienii, liderul comunist obține, începând cu 1943, sprijinul logistic, mediatic și politic al Aliaților.

Acum Brigăzile sale proletare apărute în Bosnia câștigă teren în Serbia. După ce a scăpat miraculos de atacurile masive ale Wehrmachtului (operațiunile „Weiss” și „Schwarz”), profită de capitularea Italiei din septembrie 1943 pentru a-și consolida poziția. După ce este numit mareșal, este de acord să se întâlnească în iunie 1944 cu emisari englezi pe insula dalmată Vis. Pentru a nu-i înspăimânta pe aceștia și a-i ademini, le interzice adjuncților săi să poarte steaua sau banda roșie pe haine, iar în timpul discuțiilor nu face niciodată referire la conținutul revoluționar al programului său. Câteva săptămâni mai târziu, va proceda exact la fel când se va afla la Napoli chiar în prezența lui Churchill. Vrajit de interlocutorul său, acesta își întărește sprijinul și îi confirmă că, în acord cu regele Petru II, îi retracează sprijinul liderului rezistenței regaliste. Satisfăcut, Tito profită de ocazie pentru a o șterge... englezește cu un avion pilotat de ruși. Merge la Moscova, unde stabilește cu Stalin detaliile intrării în Iugoslavia a Armatei Roșii venite în sprijinul partizanilor. Și mai ales prezența acestora pe tancurile sovietice T-34 în timpul eliberării Belgradului în octombrie 1944.

Îngrozește ca să stăpânești

În timp ce sovieticii și americanii își continuau luptele dantești împotriva armatelor germane și japoneze din Europa și Asia, Tito profită de ocazie, departe de ochii lumii, ca să-și impună puterea în Iugoslavia prin teroare. Numai haosul de după plecarea ocupanților și dezorganizarea regimurilor colaboratoare din Serbia, Croația sau Kosovo (anexată, în timpul războiului, de Albania „italiană“) îi pot permite, dacă acționează rapid și puternic, să impună un regim comunist unei țări cu structuri politice, sociale și mentale încă foarte tradiționale. Trebuia să le schimbe oamenilor mentalitatea. Să-i năucească. Să-i îngrozească. La sfârșitul anului 1944, Tito le-a ordonat membrilor OZNA⁶¹ să „curețe“ zonele „suspecte“. În nordul țării, în Banat și în Voivodina, regiuni locuite de minorități germane și maghiare, au loc masacre sau arestări, urmate de deportări în Rusia sovietică a mii de bărbați, femei și copii. Apoi la Belgrad sunt urmăriți, închiși, torturați și lichidați colaboratori reali sau presupuși ai germanilor. Atâtea acte de o violență extremă, dar care se încadrează într-o formă de epurare „acceptabilă“ pentru majoritatea populației.

Ceea ce îngrijorează și anunță natura dictatorială a celei de-a doua Iugoslavii este decizia lui Tito de a trimite pe cel din urmă front, în Sirmia, sute de mii de tineri sârbi fără experiență care să lupte împotriva trupelor germane – aveau să piară 37.000. Semnat de noul stăpân croato-sloven al țării, mesajul este clar: sârbii, majoritatea implicați în mișcarea Mihailović⁶² în timpul războiului, trebuiau să înțeleagă că Iugoslavia burgheză unde se refugiaseră cei mai buni dintre ei este moartă și îngropată. Cea de mâine va fi socialistă și federală. Și în nici un caz democratică, după cum o demonstrează organizarea alegerilor Adunării Constituante din 11 noiembrie 1945: o singură listă pentru fiecare circumscripție, un candidat pe listă, membru al Frontului Popular, paravanul PCI. Cu câteva zile înainte, mii de opozanți au fost arestați ca să nu-și anuleze votul sau au fost privați de drepturile lor civile (deci de vot) pentru fapte de colaborare – termenul „colaborare“ fiind înțeles în sensul său mai larg, de la apartenența la o profesie liberală până la fapte dovedite de colaborare cu inamicul. Rezultatul nu reprezintă nici o surpriză: Frontul Popular obține 99,57% din voturi, iar aleșii abolesc imediat monarhia și propun înființarea unei republici populare federale.

Nu trece mult până noul regim al lui Tito își dezvăluie adevăratul chip. Sub conducerea ministrului agitației și propagandei, Milovan Djilas⁶³, de o intoleranță frizând nebunia, Biserica este atacată cu violență. Este mai ales victima reformei agrare, prin care instituția este deposedată de principalele sale bunuri. Biserica Catolică Croată – cea care l-a traumatizat pe Tito în copilărie – se confruntă, de asemenea, cu procesul intentat conducătorilor săi care colaboraseră cu regimul ustaș pronazist (s-a început cu arhiepiscopul Zagrebului, monseniorul Stepinac). Dușmanul din interior este urmărit peste tot, influența PCI este impusă în toate sectoarele politice, economice, sociale și culturale. Este votat un plan cincinal de tip sovietic, care prevede o industrializare masivă disproporționată față de spațiul iugoslav, ceea ce va duce la foametea din 1947.

Aere de satrap oriental

De la înălțimea Palatului Regal și a Palatului Alb⁶⁴, construite pe colina Dedinje, aflată în sud-vestul Belgradului, Tito observă cum Iugoslavia alunecă pe panta socialismului, așa cum visa de un sfert de secol. Aici a locuit în lunile de după război, așteptând să fie rechiziționate toate celelalte reședințe regale din țară – în special cele apropiate de terenurile de vânătoare, activitate pe care o va practica de nenumărate ori până la sfârșitul vieții. Pe insula Brion din Istria, unde trăise în fosta casă a ducelui de Spoleto, a construit o casă imensă, unde să poată organiza recepții pentru 500 de persoane (la care vor participa mai ales Gina Lollobrigida, Burt Lancaster, Orson Welles, Sophia Loren, Liz Taylor și Josephine Baker). Unora dintre apropiații săi, care se simțeau stânjeniți de faptul că prizonierilor le revenise sarcina de a construi clădirea, le răspunde fără să stea pe gânduri: „Toate construcțiile mărețe din istorie au fost ridicate de sclavi“. Iubind acest lux de care-și lipsește concetățenii, nu ezită să păstreze pentru el banii și aurul descoperite în seifurile regale. Le ordonă oamenilor loiali să pună mâna pe tablourile și operele de artă confiscate (cum ar fi cele din colecția Šlomović, moștenită de la marele comerciant de artă francez Ambroise Vollard), pentru ca acestea să fie agățate pe pereții saloanelor sale sau pe cei ai ministerelor. Colecționează mașini de lux (cele oferite de Stalin, dar și Mercedesul lui Pavelić și un Rolls-Royce primit de la regina Elisabeta). Mergând pe aceeași linie, își face cadou un iaht (*Galeb*) și un velier care aparținuse regelui Alexandru. Viața lui privată contrastează puternic cu ascetismul trâmbițat al bolșevicului desăvârșit; Tito face tot mai multe cuceriri: într-o zi, o cântăreață de operă precum celebra Zinka Kunc-Milanov, în alta, o actriță sovietică de cinema precum Tatiana Okunevskaya⁶⁵ („Greta Garbo a rușilor“).

Începe să trăiască asemenea unui satrap oriental, amintind de stilul de viață al lui Göring, delfinul⁶⁶ lui Hitler, cu care seamănă în chip ciudat. Curtea pe care a format-o în jurul său este demnă de cea a șahului Iranului – pe care-l va vizita la Persepolis. Maniile sale nu sunt cu nimic mai prejos față de cele ale dictatorilor sud-americani (are un bronz permanent cu raze ultraviolete, poartă zilnic uniforma sa de mareșal și un inel cu diamant mare, are părul ondulat și dinți complet refăcuți). Practic, Tito își conduce țara ca un rege medieval. Locotenenților săi le oferă spre administrare regiuni și tot atâtea fiefuri: lui Kardelj îi revine Slovenia, lui Ranković și Đilas, Serbia și Muntenegru, iar subalternilor acestora, Macedonia și Bosnia și Herțegovina, republici mai puțin importante.

Lupta între lideri, Tito și Stalin

În 1948 are loc prima mare sciziune în interiorul blocului comunist. Tito sfidează din ce în ce mai des Uniunea Sovietică prin declarații („Socialismul în URSS nu mai este revoluționar, iar Iugoslavia este singura care poartă cu adevărat stindardul socialismului revoluționar“) și gesturi, fiind nemulțumit că Moscova negocia cu occidentalii pe la spate statutul orașului Trieste⁶⁷, intoxicat de propria propagandă, conform căreia numai

partizanii iugoslavi eliberaseră țara de sub ocupația fascistă și nazistă; este ostil controlului economic (prin intermediul „societăților mixte“) pe care Stalin vrea să-l impună țării sale, precum și altor democrații populare, făcând din el un vasal al Moscovei; vede cu ochi buni o alianță diplomatică cu Bulgaria într-o federație balcanică de care Kremlinul nu vrea să audă. Situația degenerază atât de mult, încât Stalin și-a rechemat, la începutul anului 1948, consilierii civili și militari prezenți la Belgrad. Avertisment fără consecințe, de care Tito nu ține cont. Dimpotrivă. Reacționează cu violență față de miniștrii care îi cer să aibă o atitudine mai puțin ofensivă: Andrija Hebrang și Sreten Žujović sunt arestați. Primul este numit „trădător“, „dușman de clasă“ și „cetnic“; al doilea, „dușman al Partidului și al țării“, precum și „ustaș“. Refuzând să-și recunoască greșelile, Hebrang se va sinucide în celula în care era închis. După ce-și va fi mărturisit păcatele, Žujović va fi eliberat doi ani mai târziu și reabilitat. Între timp, după reuniunea Cominformului de la București din 28 iunie 1948, Iugoslavia este exclusă din toate organismele politice și economice ale blocului estic.

În săptămânile care au urmat rupturii dintre Moscova și Belgrad, din cauza epurărilor din interiorul partidului, Iugoslavia ajunge în pragul războiului civil. Miniștri în funcție, cadre de partid importante, activiști din perioada de început, mari soldați (se estima că o treime dintre ofițerii armatei iugoslave erau prostalinisti) și eroi ai rezistenței sunt, peste noapte, arestați, închiși, torturați, deportați sau executați pentru că sunt bănuți a fi agenți ai Kremlinului. Acuzația nu este susținută decât de o călătorie, de corespondența scrisă sau de o declarație de acum douăzeci de ani. Nu are însă nici o importanță: asemenea unei acțiuni din anii '30 în care PCI ar fi fost curățat de „elementele sale troțkiste“, Tito eliberează Iugoslavia comunistă de „deviaționiștii staliniști“. Totul cu sprijinul Occidentului, convins că fusese martor la nașterea unui Martin Luther sau a unui Henric VIII al lumii roșii. Extrem de mulțumit să asiste la prima piedică în calea expansiunii comuniste în Europa odată cu această sciziune. Și plin de speranță că va vedea Iugoslavia „eliberată de comunism“.

Deși ministrul de interne, Aleksandar Ranković, este însărcinat cu organizarea represiunii, Tito este adevăratul arhitect al acțiunii. De exemplu, dă ordin ca „rușii“ să fie trimiși în lagăre fără să se consulte cu Biroul Politic: Sveti Grgur, Bileća, Gradiška. Și mai ales pe „insula pleșuvă“ (Goli Otok), aflată în Golful Kvarner din Marea Adriatică. În acest lagăr de muncă, pe unde vor trece peste 30.000 de prizonieri, totul este organizat în așa fel încât aceștia să-și piardă demnitatea și rațiunea. Privați în mod regulat de mâncare și apă, de comunicarea cu familiile lor, bătuți la sosire de către viitorii tovarăși de suferință, trebuie să spargă pietre de dimineață până seara, supunându-se ordinelor... altor prizonieri. Pe această piatră înconjurată de apă de unde scăparea era imposibilă apare pentru prima dată autogestionarea.

Paranoia care domnește acum în țară – Tito se așteaptă în orice moment la o invazie a trupelor Pactului de la Varșovia, ipoteză avută într-adevăr în vedere la sfârșitul anului 1949 – este o mană cerească pentru consolidarea structurilor totalitare ale regimului. În timp ce Parisul, Londra și Washingtonul își imaginează că Iugoslavia se îndepărtează de nebunia comunistă opunându-se unei țări în care adjectivul „hitleristo-troțkist“ este o acuzație ce poate aduce condamnarea la moarte, se întâmplă exact contrariul. Din moment

ce URSS a trădat idealul Revoluției din Octombrie devenind din nou, asemenea Rusiei țariste, imperialistă și birocratică, Iugoslavia va reveni la sursele cele mai pure ale mesajului socialist: Marx și Engels. Astfel, PCI va fi redenumit Liga Comuniștilor din Iugoslavia, cu referire la *Manifestul Partidului Comunist* din 1848. Tot în această perioadă proprietatea privată este abolită complet, se naționalizează întreprinderile industriale (chiar și cele mai mici dintre ele), iar colectivizarea terenurilor este declanșată cu o violență demnă de politica sovietică de lichidare a culacilor din anii '30. „Socializarea satelor“, care constă în special în înmulțirea numărului de cooperative colective (câteva sute în 1947; 6.500 la sfârșitul anului 1949), provoacă adevărate revolte în Bosnia și Vechea Serbie.

Foametea cuprinde din nou țara, forțând statul să întrerupă definitiv în 1953 procesul de colectivizare, inițiativă care coincide cu moartea lui Stalin⁶⁸, ce a permis normalizarea relațiilor dintre cele două țări. Odată cu moartea *Vojd*-ului, înlocuit la scurt timp de Hrușciov, „Bătrânul“ nu mai are rival de un asemenea calibru pe scena europeană. Dar chiar îl considera astfel pe Stalin? Există îndoieli în privința aceasta, dacă ne gândim la reacția avută la anunțul morții sale: „Am primit vestea în același timp în care a sosit depeșa care mă informa că Tiger, câinele meu, era grav bolnav. Mi-a părut rău pentru Tiger. Era un câine minunat“. La 9 martie 1953, Tito nu va participa, desigur, la funeraliile dinamicului său de la Moscova, preferând să facă un gest cu o încărcătură simbolică: acela de a răspunde invitației... reginei Angliei.

Mesagerul Lumii a Treia

Odată cu rezolvarea afacerilor interne⁶⁹, Tito își stabilește un nou obiectiv: acela de a deveni protectorul tuturor țărilor care refuzau să facă parte din blocul occidental sau din cel sovietic, purtătorul de cuvânt al țărilor din Lumea a Treia care nu voiau să se supună dictatelor celor două mari puteri. În scurtă vreme, indianul Nehru și egipteanul Nasser îi urmează exemplul. La fel și liderii mișcărilor anticoloniale (în special algerieni, tunisieni și marocani) cărora Belgradul le furniza în mod clandestin arme. Vestul închide ochii, la fel cum ignoră că Iugoslavia fusese de acord cu intervenția Armatei Roșii în timpul revoltei de la Budapesta din toamna anului 1956: asta pentru a nu risca să-l trimită înapoi în brațele Moscovei pe cel ce întruchipa ruptura în cadrul blocului estic.

Occidentalii sunt complet amăgiți. Pe parcursul a treizeci de ani, timp în care călătorește în zeci de țări care se ridicaseră împotriva „imperialismului occidental“⁷⁰ – din Ghana în Indonezia, din Vietnam în Cuba, din Sri Lanka în Congo, din Etiopia până în Egipt –, Tito va primi sute de milioane de dolari din partea americanilor, convinși că piatra iugoslavă va pune stavilă diavolului roșu și seduși fiind de discursul său heterodox (celebra „autogestionare“, „nealinieră“). În 1970, Nixon merge chiar până la Belgrad pentru a demonstra Iugoslaviei prietenia lui naivă. Mai mult: pentru a încuraja această presupusă mișcare de „disidență“, patruzeci și patru de țări permit cetățenilor iugoslavi să călătorească fără viză și încurajează locuitorii Europei Occidentale să-și petreacă

vacanțele pe coasta dalmată, unde există un socialism cu o aparentă față umană. La Paris, din ignoranță sau cecitate voită, Partidul Socialist Unificat al lui Michel Rocard laudă experiența economică iugoslavă, iar mișcările antistaliniste de stânga salută opera celui ce i-a spus „nu” lui Stalin și care susține mișcările anticoloniale asiatice și africane, pe care le înarmează sau le finanțează.

Un sfârșit care anunță un viitor tragic

Intellectualii francezi din anii '70 nu aveau suficiente cuvinte de laudă pentru a-și exprima respectul și admirația față de acest titan, al cărui stil de viață aparent aristocratic îi impresionează. Tito este un bărbat șic: cuceritor⁷¹, fumător inveterat (120 de țigări pe zi), purta ochelari fumurii, ce-i dădeau un aer misterios (dar care-i ascund de fapt problemele de vedere), și o uniformă albă, care-l avantaja și de care erau prinse câteva zeci din cele șaisprezece decorații iugoslave și alte nouăzeci și nouă străine primite; toate acestea îl ajută să creeze o iluzie și să ascundă realitatea unei dictaturi care distruge economia și subjugă oamenii.

Ce este Iugoslavia lui Tito?

O țară în care abundă închisorile pline de opozanți ai regimului, asasinatelor care vizează liderii deveniți incomozi (cum ar fi loialul Slobodan Penezić⁷², victimă a unui accident fatal de mașină, survenit la momentul potrivit, după ce anunțase public că țara se va prăbuși în ziua în care sârbii și croații nu se vor mai înțelege...), expulzările bruște ale apropiaților lui Tito (cazul lui Edvard Kardelj, silit să se exileze la Londra în 1961, sau al lui Aleksandar Ranković, căzut în dizgrație în 1966 pentru că, aflat la conducerea poliției politice, UDBA, îl spionase chiar pe Tito și încercase să-l elimine pentru a-l înlocui) și lagărele de muncă forțată.

O țară caracterizată de stagnare economică, tensiuni sociale și religioase (în special în Kosovo, între albanezii musulmani și sârbii ortodocși), unde era pusă în practică o politică de supraveghere generalizată.

O țară în care se dezvoltă un cult al personalității demn de Coreea de Nord: fotografia lui Tito tronează în fiecare birou, în fiecare sală de clasă, în fiecare cafenea; numele său este scris cu litere gigantice pe munți, ziduri și aripile avioanelor; la începutul fiecărei adunări publice, participanții scandează sau cântă fiecare din cele patru litere ale numelui său.

O țară în care este redusă la tăcere orice voce discordantă, așa cum s-a întâmplat cu studenții a căror revoltă antibirocratică a fost înăbușită în mai 1968. Surd la orice revendicare care, după el, ar fi pus în pericol unitatea țării, se afundă într-o paranoia tot mai mare (potrivit lui Ranković, „neîncrederea lui în toți și în toate era specifică naturii sale, care i-a plâsmuit caracterul”), incapabil să vadă nedreptățile din ce în ce mai mari, devenite apoi insuportabile, din regiuni, orb în fața escaladării tensiunilor la nivel național (în Slovenia, Croația, printre albanezii din provincia sârbă Kosovo, printre musulmanii din Bosnia); prin lipsa lui de acțiune și suficiența de care dă dovadă, Tito sapă lent, dar sigur

mormântul Iugoslaviei.

Al său îl așteaptă în mai 1980, după câteva luni de suferință produsă de o arteroscleroză cronică provocată de hipertensiunea arterială și diabetul zaharat: la sfârșitul anului 1979, aceasta i-a provocat o embolie la piciorul stâng. Ca un simbol al dezintegrării treptate cu care avea să se confrunte țara în deceniul următor, trupul fosilizat al lui Tito se descompune pe zi ce trece; duminică, 4 mai 1980, își dă sufletul la ora 15.15, la vârsta de optzeci și opt de ani. Decesul său va fi omagiat în lumea întreagă, funeraliile sale fiind faraonice. Demne de marele om de stat care a fost. Și, în același timp, de dictatorul care a comis sau care a dat ordin să se comită mii de acte de violență – inclusiv împotriva tovarășilor săi comuniști – pentru a pune mâna pe putere și a se menține în frunte prin teroare timp de treizeci și cinci de ani. Lăsând în urmă o situație explozivă care, în 1991, va arunca Balcanii într-un nou șuvoi de sânge. După cum înțelesese compatriotul său Miroslav Krleža⁷³, „bătrânul domn și-a croit un costum pe măsura sa, dar cusăturile lui se desfac din toate părțile“.

47. Partidul Muncitoresc al Unificării Marxiste. Organizație revoluționară spaniolă condusă de Andreu Nin și ostilă orientării staliniste a mișcării comuniste internaționale. Deși a participat la lupta împotriva trupelor franchiste, aceasta a fost zdrobită de trimișii speciali ai poliției secrete sovietice (NKVD), care i-au eliminat sau trimis în exil pe principalii lideri încă din 1937.

48. În 1929, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor avea să ia numele de Iugoslavia („Slavii din Sud“).

49. Nu avea să revină în Iugoslavia decât după război, provocându-i probleme tatălui său din cauza alcoolismului și a vieții sale depravate. Pelagija, după ce s-a întors de la Moscova, va fi acuzată de „troțkism“ și trimisă în exil timp de câțiva ani, fără ca Tito să intervină pentru a o apăra...

50. Romancier și nuvelist croat (1854–1935), reprezentant al curentului realist, influențat în special de opera lui Turgheniev.

51. A cunoscut aici și o femeie germană din Comintern cu care s-a căsătorit în octombrie 1936: Elza Johanna König (pseudonim: Lucia Bauer). Avea să fie o relație de scurtă durată: în septembrie 1937, aceasta a fost arestată de NKVD și executată pentru spionaj în favoarea Gestapoului. Acuzație pe care Tito nu va ezita să o confirme...

52. Petru (viitorul Petru II), fiul regelui Alexandru I, asasinat la Marsilia în 1934 și moștenitor legitim al tronului, nu este încă major.

53. Încheiat la 27 septembrie 1940 între Germania, Italia și Japonia, documentul se afla sub semnul „ascensiunii tinerelor popoare din Europa și Asia“. Ungaria, Bulgaria și România erau deja parte a înțelegerii.

54. În mijlocul pregătirilor pentru invazia Rusiei sovietice, conducătorul nazist are nevoie de toate armatele sale. Nu se punea problema ca una dintre ele să se ocupe de supravegherea unei țări care ar fi putut reprezenta o amenințare.

55. Evreii, sârbii și romii sunt principalele victime (sute de mii) ale regimului ustașilor.

56. Provenit din termenul *četa* („unitate combatantă“), nume al rezistențelor sârbi, care făcea referire la strămoșii lor ce luptaseră împotriva ocupantului otoman între secolele al XIV-lea și al XIX-lea.

57. Studentă slovenă, fiică a unui avocat austriac bogat, este considerată „burgheză” de către tovarășii din partid. Cu toate astea, va fi capturată de germani, apoi eliberată în 1943, în cadrul unui schimb de prizonieri. I se va alătura lui Tito în mișcarea de rezistență, unde va îndeplini rolul unei amante cvasioficiale.

58. Se va afla pe toată perioada războiului alături de Tito, chiar dacă temperamentul isteric și frecventele sale capricii vor irita profund Statul-Major al Partizanilor. Bolnavă de tuberculoză, a murit într-un sanatoriu în 1946.

59. Două luni mai târziu, tancurile germane pun capăt acestei situații, zdrobind la propriu sutele de partizani cărora Tito le ordonase să apere orașul cu prețul vieții.

60. *Special Operations Executive*. Structură a serviciilor secrete britanice înființată în iulie 1940, care-și propune drept obiectiv să ofere sprijin logistic și militar mișcărilor de rezistență din Europa ocupată.

61. Acronim al *Odjeljenje za Zaštitu Naroda* („Departamentul pentru Protecția Poporului”), serviciu al securității Partizanilor înființat și condus de Aleksandar Ranković; în 1946 avea să devină poliția politică a Iugoslaviei comuniste.

62. După ce la sfârșitul anului 1944 a preluat conducerea mișcării de rezistență în vestul Serbiei, în apropierea graniței cu Bosnia, liderul cetnic va ține piept comuniștilor până în martie 1946, când a fost capturat, apoi judecat în timpul unui proces-spectacol și împușcat, în iulie, la Belgrad, într-un loc secret.

63. Devenit disident în anii '50, el va fi intelectualul favorit al Occidentului datorită criticilor sale antitotalitare asupra sistemului comunist iugoslav și internațional.

64. În Palatul Regal, Tito va pune să se înlăture stemele regale de pe pereți, veselă și de pe fețele de masă pentru a le înlocui cu stele roșii, care se mai pot vedea încă. În mica biserică Saint-André de lângă clădirea principală, una din gărzile sale de corp va face, printr-o împușcătură bine ținută, o gaură în fruntea lui Isus Cristos Pantocrator, icoană pictată pe cupola interioară.

65. După ruperea legăturii în 1948, Stalin o va face să plătească scump relația ei cu Tito: va fi trimisă într-un lagăr în Siberia timp de mai mulți ani.

66. Titlu purtat de fiul cel mai mare al regilor Franței, moștenitorul prezumtiv al tronului (n. tr.).

67. În mai 1945, partizanii iugoslavi și trupele aliate au eliberat orașul ocupat de germani după capitularea Italiei. De atunci, este împărțită în două zone: una, locuită în majoritate de italieni, este administrată de anglo-americani; cealaltă, populată mai ales de croați și sloveni, se află sub autoritatea iugoslavă.

68. În ultimele luni de viață, stăpânul de la Kremlin a trimis mai mulți asasini la Belgrad pentru a încerca să-l ucidă pe trădător.

69. În 1954, Đilas a fost exclus din structurile de conducere pentru că a denunțat deriva monarhică și birocratică a regimului titoist. Următoarea epurare din cadrul LCI este de slabă intensitate.

70. Pe pereții Muzeului Iugoslaviei din jurul Mausoleului lui Tito din Belgrad se pot vedea toate fotografiile și rapoartele acestor călătorii.

71. Sârboanca Jovanka Budisavljević, fost căpitan al unei unități de partizani, cu care se căsătorise în 1952, a devenit o mare matroană, furioasă că soțul îi fugea mai ales în brațele unor tinere maseuze, surorile Grbić.

72. În martie 1946 coordona operațiunile militare care au dus la capturarea lui Mihailović.

73. Scriitor și poet croat, autor mai ales al operelor *Întoarcerea lui Filip Latinovicz* (Calmann-

Levy, 1957), *Nu mă mai joc* (Seuil, 1966), *Oameni în vremuri tulburi* (Gallimard, 1994).

9. ÎN ȚARA CELOR TREI KIM

de Pascal Dayez-Burgeon

Coreea de Nord este fascinantă. De patruzeci și cinci de ani se află sub jugul uneia dintre cele mai feroce dictaturi de pe planetă, care a reușit, printre altele, paradoxala performanță de a se transforma în monarhie absolută; nu există nici un indiciu care să arate că situația s-ar putea schimba. Cum este posibil? Cei trei Kim care s-au succedat la putere, la fel de hotărâți și de nemiloși, reprezintă una dintre cheile enigmei. Regimul lor tiranic funcționează însă la capacitate maximă și din cauza sistemului pe care l-au construit, caracterizat de decizii arbitrare, violență ținută și propagandă intensă.

Lumea s-a schimbat semnificativ din 1945. Dușmanii de atunci s-au pus pe treabă pentru a contura o pace colectivă, fragilă fără îndoială, dar pe care fiecare tabără și-o revendica. Economia de piață a înlocuit în cele din urmă comunismul, iar Războiul Rece își mai găsește locul acum doar în cărțile de istorie. După ce a pășit pe Lună, omul și-a propus să cucerească spațiile virtuale. Dar există totuși o țară în care totul a rămas neschimbat: Coreea de Nord. Deceniu după deceniu, generație după generație, aici totul se rezumă la deciziile, capriciile și existența însăși a dinastiei conducătoare. Sigur, în trei sferturi de secol, conducerea regimului autocratic a trecut prin mâini diferite. Lui Kim Ir-sen, lider al Coreei de Nord din 1945 până în 1994, i-a succedat fiul său, Kim Jong-il, din 1994 până în 2011, apoi nepotul său, Kim Jong-un, aflat la putere de șapte ani. Dintr-un satelit fidel al regimului stalinist, Coreea de Nord s-a transformat într-un stat delincvent, care a supraviețuit prin trafic și șantaj nuclear. Dar dinastia rezistă, imuabilă și rigidă, ca și cum timpul n-ar fi trecut peste ea. Propaganda nord-coreeană evidențiază încontinuu acest aspect: „Kim Jong-il este Kim Ir-sen“ și „Kim Jong-un este Kim Jong-il“.

Kim Ir-sen, Augustul

Trebuie spus că cei trei Kim au făcut totul pentru a ajunge la acest nivel. Fiecare are o personalitate, un caracter și obsesii diferite. Dar toți împărtășesc aceeași sete neostoită de putere. Totul a început cu Kim Ir-sen. El reprezintă pentru propaganda nord-coreeană alfa și omega legendelor naționale, reîncarnarea întreită a lui Buddha, Cristos și Tangun, strămoșul mitic al poporului coreean. Lui și numai lui îi datorează poporul său libertatea, progresul și fericirea visate milenii la rând. Realitatea este cu totul alta. Provenit dintr-o familie de țărani îmbogățiți amestecată cu burghezia protestantă, Kim Song-ju, care avea să ia mai târziu numele mai glorios de Ir-sen („Soarele“), nu părea să aibă un destin ieșit

din comun. În Coreea ațelor vremuri, aflată din 1910 sub stăpânire japoneză, reușita era garantată de apartenența la aristocrația colaboraționistă.

Prin urmare, asemenea atâtor altor tineri coreeni în situația sa, Kim Ir-sen își va încerca norocul în acest *Far East* chinezesc în care se transformase Mancuriu de la prăbușirea Imperiului de Mijloc din 1908. După ce s-a implicat fără succes în afaceri de contrabandă, și-a descoperit talentele de lider. Chiar dacă i-au fost exagerate faptele de vitejie, uneori trage cu arma, asemenea lui Stalin în tinerețe. Dar mai presus de toate este un tactician. Nu are egal în plănuirea operațiunilor, încurajarea rețelelor și stârnirea sentimentelor de loialitate, care-i consolidează autoritatea. Recrutat de comuniștii chinezi care organizează rezistența anti-japoneză în nord, el urcă rapid în ierarhie, chiar dacă asta înseamnă să-i saboteze discret pe cei care îl puteau pune în umbră.

În 1941, odată cu victoria Japoniei, Kim Ir-sen se retrage în URSS, unde, neputând să lupte, trage sforile pentru a obține beneficii. Integrat în Armata Roșie, își stabilește contactele necesare astfel încât numele său să ajungă la Moscova. Bună alegere! La Ialta (februarie 1945), Aliații promit Coreei că-și va recăpăta independența. Dar cum nu aveau încredere în elita țării, care făcuse multe compromisuri cu ocupantul, aceștia decid să o administreze împreună. Prin urmare este avut în vedere Kim Ir-sen pentru zona sovietică înființată în august 1945, după înfrângerea Japoniei. Stalin îl disprețuiește, însă nu are o alternativă mai bună. La urma urmei, este elegant, are darul vorbirii, cu care-și amăgește interlocutorul, și știe să promită adoptarea unor măsuri de relaxare. La sfârșitul lunii septembrie 1945, URSS îl catapultează în fruntea unui „Comitet provizoriu al poporului“, sub atenta supraveghere a unui *aparatic* sovietic. Iată-l la treizeci și trei de ani la putere. Nu avea să o mai lase să-i scape.

Pentru a-și atinge scopul, orice mijloace sunt bune. Începe prin a-și arăta recunoștința, ascultând cu sfințenie de Stalin, care, în septembrie 1948, face din Coreea de Nord o republică-satelit; apoi încearcă să se apropie de Mao, care preluase în cele din urmă puterea în octombrie 1949. Dar se stăpânește cu greu. A reușit să-și echipeze pe ascuns partizanii pentru a crea o armată demnă de acest nume. În iunie 1950 consideră că a sosit momentul să-și ia zborul. După ce-și convinge mentorii că va scăpa dintr-o lovitură de republica bananieră pe care Washingtonul a lăsat-o să putrezească în sud, se lansează într-un război de reunificare. Operațiunea se soldează cu un eșec. Statele Unite și aliații lor resping ofensiva, China se prinde în horă, iar al treilea război mondial stă să înceapă. După trei ani de lupte sângeroase, dar nedecisive, atunci când trebuie să se revină la statu-quo-ul unei Corei împărțite în două (iulie 1953), peninsula este devastată de conflictul care duce la moartea a 3 milioane de oameni.

Dar asta nu contează. Tragedia îi consolidează puterea lui Kim Ir-sen, în loc să o slăbească, dictatorul putându-se mândri cu faptul că a îngenuncheat prima putere a lumii. Simulând din nou rezistența, vrea să facă acum din Coreea de Nord un model al progresului. Rezultatele sunt impresionante. Prin intermediul a numeroase campanii stahanoviste, țara se industrializează extrem de rapid. Accesul la mâncare, educație, sănătate nu mai e un privilegiu rezervat elitei. Dar cu ce preț? Kim și clanul său pun mână pe toate pârgurile puterii. Adversarii sunt închiși, apoi dispar, fiind victimele unor procese trucate. Din vara anului 1956, când supraviețuiește unei tentative de lovitură de stat, chiar

și susținătorii săi sunt ținta unor epurări periodice, care descurajează orice intenție de a aduce critici. În această perioadă, Kim Ir-sen lansează doctrina politică *juche*, după un străvechi concept confucianist, care preamărea „stăpânirea de sine”; termenul a fost recuperat pentru a evidenția originalitatea și succesul modelului nord-coreean. De fapt, dictatura lui Kim nu este nici mai mult, nici mai puțin decât un regim al terorii.

Ajuns la vârful puterii, Kim Ir-sen nu mai are decât un singur obiectiv: să o mențină. Ca să devină cunoscut la nivel internațional, îl curtează pe Mao, invită marii lideri revoluționari la Phenian – pe Che Guevara, de exemplu –, susține mișcarea de decolonizare și cochetează cu mișcarea de nealiniere. Se adresează discret chiar și regimului de la Seul, îndemnând pașnic la reunificare. În realitate însă, regimul său depindea de URSS și de China, pe care le asmuțea una împotriva celeilalte în funcție de interesele sale. Are nevoie de o asemenea mișcare ca să-și vândă producția și să obțină echipamentul militar și petrolul absolut necesare pentru supraviețuirea regimului. Cum Războiul din Vietnam concentrează întreaga atenție a lumii, dezvoltarea Coreei de Nord cunoaște o stagnare extrem de dură. Din 1975, rezultatele economice ale regimului de la Seul le depășesc pe cele de la Phenian. Raportul nu avea să se mai inverseze niciodată. Supremația Sudului crește pe măsură ce în interiorul blocului socialist apar fisuri. După moartea lui Mao (1976), China adoptă economia de piață; chiar și URSS pornește pe calea schimbării, înainte de a se destrăma definitiv (1991). Peking și Moscova au acum alte urgențe decât sprijinirea Phenianului.

Kim Ir-sen nu are nici o reacție la criticile care i se aduc, mulțumindu-se să nu schimbe nimic. După vârsta de șaiszeci de ani, se simte slăbit. Deleagă exercițiul puterii, pe care-l consideră obositor, fiului său, preferând să participe la manifestările fastuoase: parade militare, turnee în provincii și manifestări grandioase organizate în cinstea sa, cum ar fi Festivalul Tineretului din iulie 1989, organizat în replică la Jocurile Olimpice de la Seul, care, cu un an înainte, arătaseră în mod clar progresele Coreei de Sud. Ultimul succes îl obține în iunie 1994, când Kim Ir-sen, care dintotdeauna visase să dialogheze cu Washingtonul, îl primește la Phenian pe fostul președinte Carter, venit să negocieze deja abandonarea programului nuclear nord-coreean. În mai puțin de o lună, moare în urma unui atac de cord. Funeraliile sale cufundă țara într-o isterie colectivă, care îi uimește pe toți cei ce observă de pe margine desfășurarea evenimentelor. Când se vor trezi nord-coreenii din acest coșmar?

Cu toate astea, la Phenian este la fel ca la Versailles în vremea Vechiului Regim. Kim a murit? Trăiască Kim! Puterea trece în mâinile lui Kim Jong-il. „Apariția” delfinului îi uimește străinătatea. O succesiune ereditară într-o țară care încă se pretinde comunistă este pur și simplu incredibilă. De altfel, Kim Jong-il nu seamănă deloc cu tatăl său. Nu a luptat niciodată, ci doar a moștenit. Spre deosebire de Kim Ir-sen, care, cu excepția unei tumori urâte pe gât, avea prestanță chiar și spre sfârșitul vieții, acesta este mic de statură, șiret, complexat și libidinos. După funeralii, anunță că nu va exercita pe deplin puterea până la sfârșitul celor trei ani de doliu confucianist. Nu însemna asta că avea să se facă o tranziție și că țara va trece în curând la altceva? Nu era bine să fie subestimat.

Deoarece Kim Jong-il este la fel de lacom de putere ca și tatăl său. Nu se născuse el în apropierea tronului? Conform propagandei, ar fi văzut lumina zilei în 1942 pe versanții

munteului Paektusan, un vulcan stins de 2.700 de metri, situat la granița cu China, unde Kim Ir-sen se afla în fruntea gherilei antijaponeze. În realitate, s-ar fi născut în URSS, și se presupune că ar fi ajuns în Coreea în noiembrie 1945, cu furgoanele sovietice. Dar ce contează? Încă de la început a fost un copil aparte. Nu numai pentru că tatăl său conducea destinele țării, ci și pentru că mama sa, care făcea parte din mișcarea de rezistență, a devenit o eroină națională după ce a murit prematur, cel mai probabil din cauza tuberculozei. Prin urmare este tratat ca un mic prinț roșu promis celei mai înalte sfere a puterii, având în vedere că Kim Ir-sen visase de la bun început la soluția monarhică pentru consolidarea regimului.

La sfârșitul adolescenței însă, totul este pus sub semnul întrebării. Kim Ir-sen, care era un cuceritor, se îndrăgostește de o intrigantă. Aceasta îi dăruiește doi fii, pe care îi împinge în față cu fiecare ocazie, mai ales pe cel mare, Pyong-il, care este elegant și își cultivă asemanarea cu tatăl său în vremea rezistenței. Dacă ar fi fost el moștenitorul puterii? Kim Jong-il este însă cel ce a moștenit geniul tactic al tatălui său. Acționând cu discreție, joacă cartea devotamentului părintesc. Secretar particular, majordom și ocazional lacheu, devine treptat indispensabil. Numit șef al serviciului de propagandă (1969), este cel ce pune bazele unui cult al personalității permanent, care devine marca comercială a regimului. Statui, fresce, spectacole de gimnastică, de operă, filme, orice este bun pentru celebrarea apoteozei părintelui patriei. Această abnegație continuă dă roade. După un deceniu de ezitări, în octombrie 1980, cu ocazia celui de-al VI-lea Congres al Partidului Muncitoresc, Kim Jong-il devine oficial moștenitorul lui Kim Ir-sen.

Omul din umbră își dezvăluie adevărata sa natură: autoritară, crudă, implacabilă. Plasându-și oamenii credincioși în posturi-cheie în armată, partid și administrație, acesta nu se mai mulțumește cu gestionarea câștigurilor. Degradarea situației îl obligă să se reorienteze. Din moment ce nu mai poate conta pe China sau URSS, Coreea de Nord se va descurca singură. Pentru a fi luat în serios, Kim Jong-il comandă o serie de atentate care urmăresc destabilizarea Sudului (cel de la Rangoon în octombrie 1983, doborârea cursei Korean Air Boeing în noiembrie 1988). Și, pentru a-i da țării sale un caracter inviolabil, reușește să-i corupă pe responsabili foștilor sateliți ai URSS sau pe diabolicul Abdul Khan, părintele bombeii atomice pakistaneze, să întreprindă ceea ce tatăl său visase dintotdeauna: dotarea regimului cu forța oferită de bomba atomică.

Foametea îngrozitoare care a lovit Coreea de Nord din 1995 până în 1997, provocând moartea a peste două milioane de oameni, nu destabilizează regimul. Propaganda pune această tragedie pe seama inamicilor țării, susținuți de Washington, și, la fel ca tatăl său în timpul Războiului din Coreea, Kim Jong-il preia conducerea unei noi forme de rezistență: aceea a unei populații care luptă pentru supraviețuire, ghidată de gloriosul său cârmaci. În timpul crizei, condițiile de viață se înăspresc. În octombrie 1998 autoritatea trece în mâinile armatei, proclamată vârful de lance al regimului. Izbucnesc revolte din cauza foametei, care sunt înăbușite în sânge. Dar imediat ce situația se îmbunătățește datorită ajutorului internațional, trebuie făcute concesii. În iunie 2000, în timpul primului summit intercoreean, Kim Jong-il acceptă ajutorul economic oferit de Coreea de Sud. Și, începând din 2002, țara se deschide ușor spre economia de piață, înregistrându-se o creștere economică, cel puțin la Phenian și în orașele portuare.

Cu toate astea, Kim Jong-il nu renunță la ideea de a avea o armă nucleară. În octombrie 2006, regimul efectuează primul test nuclear. Având în vedere că de zece ani deținea tehnologie balistică, amenințarea nord-coreeană este dintr-odată luată în serios. Dacă în ultimii săi ani de viață Kim Ir-sen fusese considerat dinozaurul exotic al unei epoci apuse, Kim Jong-il devine o sperietoare la nivel mondial. Este acuzat de toate tipurile de trafic: contrabandă, spălare de bani, droguri. Pe seama lui circulă cele mai ciudate zvonuri: orgii, risipă, paranoia. Nu toate sunt întemeiate, însă numai cei bogați sunt creditați. Cert este că, din ce în ce mai izolat de exercitarea solitară a puterii, acesta lucrează neîncetat, făcând tot mai multe excese, în special consumul de alcool. Și este un bărbat îmbătrânit înainte de vreme, care moare în decembrie 2011 fără să-și fi pregătit cu adevărat moștenitorul. Dar de data aceasta nimeni nu are nici o îndoială: puterea nu poate reveni decât unui membru al clanului său.

Kim Jong-un, șarlatanul

De fapt, spre deosebire de momentul în care Kim Ir-sen a preluat puterea, proces care se întinsese pe durata a trei ani, succesiunea lui Kim Jong-il are loc imediat. Mezinul Kim Jong-un devine peste noapte moștenitorul său. Pentru că nu împlinise încă treizeci de ani, tatăl său a instituit o regență sub acoperire, în cadrul căreia sora sa, Kim Kyong-hui, și mai ales soțul ei, Jang Song-thaek, joacă un rol-cheie. Credincioși lui Kim Jong-il, acești Thénardieri coreeni nu au o reputație prea bună, fiind bănuți de afaceri necurate și de corupție. Dar, cum sunt apropiați de Peking, se speră că vor iniția o deschidere a regimului de factură chinezească, cu atât mai mult cu cât însuși Kim Jong-un face tot mai multe gesturi în această direcție: mesaje de aplanare a conflictelor, băi de mulțime, întâlniri pline de zâmbete cu presa internațională. Numeroși observatori imprudenți anunță atunci un dezechet, chiar o Primăvară Nord-Coreeană. În curând aveau să fie dezamăgiți.

De fapt, asemenea tatălui său, Kim Jong-un a trebuit să lupte pentru a se impune. Inițial, Kim Jong-il nu trebuia să se îngrijească decât de fiul său mai mare, Kim Jong-nam, născut în 1971 în urma aventurii sale cu Song Hye-rim, una dintre cele mai cunoscute actrițe de la acea vreme. Nimic nu era îndeajuns de bun pentru acest întâi născut, căruia i-ar fi promis chiar că-i „dă Coreea“. Iar nașterea, un deceniu mai târziu, a celor doi fii pe care îi are cu Ko Young-hee, care o înlocuiește pe Song, aflată în depresie, nu-i schimbă cu nimic intențiile. Sora lui Kim Jong-il și soțul ei înțeleg atât de bine situația, încât îi poartă de grijă lui Jong-nam, bazându-se pe el pentru a-și duce la bun sfârșit planurile. Având în vedere că nu urmau să ajungă la putere, Kim Jong-un și fratele său mai mare, Kim Jong-chol, rămân în umbră. Pentru ca frații mai mici din dinastie să fie pregătiți pentru o carieră diplomatică, în perioada 1992–2000 aceștia sunt trimiși la studii în Elveția.

Dar scenariul nu se desfășoară conform planului. Kim Jong-nam nu are nici prestața bunicului său, nici machiavelismul tatălui său. Era un copil răsfățat, dolofan și dezordonat,

mult prea credul și dornic de aventuri interzise. În mai 2001 a încercat să intre în Japonia cu un pașaport fals pentru a vizita Disneylandul, punând regimul într-o situație ridicolă. Și a făcut și mai mult de atât. Pentru că i s-a promis că va ajunge la putere, și-a exprimat deschis dezacordul față de Kim Jong-il și s-a pronunțat în favoarea unei modernizări liberale, scandalizând armata, atașată cu înverșunare de statu-quo. Din 2003, se umple paharul. Pleacă să se stabilească la Macao, unde trăiește modest din afaceri dubioase, fără să aibă prea mult succes. Din acest moment, Kim Jong-il intenționează să-și scoată în față ceilalți doi fii, dar fără să renunțe complet să-și convingă fiul risipitor să se întoarcă la casa părintească.

Această incertitudine îl avantajează pe Kim Jong-un. Fără să fie o fire expansivă, cu toate că nimeni nu-și dă seama, este o persoană extrem de ambițioasă. Chiar dacă este cel mai tânăr dintre frații mai mici, nu este lipsit de atuuri. Dincolo de fizicul său se află un sportiv căruia îi place să parcurgă, împreună cu oamenii săi, trasee obositoare. Armata îl adoră, mai ales că seamănă cu bunicul său. Aspirantul la conducerea țării este și un om de acțiune, care nu ezită să lovească atunci când este necesar. În iunie 2009, la ordinul său are loc o tentativă de asasinat care-l vizează pe Kim Jong-nam. În noiembrie 2010, insula sud-coreeană Yeongpyeong este bombardată. Această provocare nu reprezintă mare lucru, arată doar că are curaj. Fratele său mai mare, Jong-chol, nu este făcut din același aluat. Nu are nimic în comun cu armata și ține la viața sa privilegiată de prinț roșu. Prin urmare, Kim Jong-il nu mai are de ales. Chestiune dovedită de o serie de promovări în rang: Kim Jong-un va fi următorul lider suprem.

Cu toate astea, nu s-a decis încă nimic. Spre deosebire de tatăl său, care a avut douăzeci de ani la dispoziție pentru a se pregăti pentru preluarea puterii, Kim Jong-un trebuie să se impună. Anturajul său îi permite să conducă, însă el vrea să guverneze. Pentru a dovedi că are stofă de lider, merge drept la țintă. Toți cei care îi stau în cale sunt înlăturați. Sute de cadre și ofițeri sunt demiși, deportați sau eliminați, începând cu cel mai important dintre aceștia, mareșalul Ri Yong-ho, în care Kim Jong-il avea o încredere nemărginită. Pentru a arăta că nimeni nu este în siguranță, Kim Jong-un lovește până și în propria familie. În decembrie 2013, unchiul său, Jang Song-thaek, este împușcat în urma unui proces expeditiv. Iar în februarie 2017 Kim Jong-nam însuși, moștenitorul decăzut, este ucis pe aeroportul din Kuala Lumpur. Mesajul este clar. Noul cârmaci este singurul stăpân de la bord.

În afara țării, unde iese în evidență mai ales prin kilogramele în plus și tunsoarea ridicolă, se creionează cu ușurință imaginea unui tiran capricios, care duce o viață de pașă alături de curtenii săi și soția sa, insipida Ri Sol-ju, cu care s-a căsătorit în iulie 2012 și pe care a proclamat-o recent Prima Doamnă a Coreei. În realitate însă, Kim Jong-un este la fel de intransigent precum predecesorii săi. Extrem de muncitor, foarte încăpățânat și chiar mai suspicios decât aceștia, dictatorul este, înainte de toate, intransigent. La Phenian și în provincie, chiar și infrațiunile minore sunt pedepsite cu moartea, ordinea morală este dominantă, iar represiunea, în toi, astfel că dezghețul sperat la venirea sa la putere pare tot mai departe. La fel stau lucrurile și pe scena internațională. După testele balistice din ce în ce mai numeroase, accelerează ritmul testelor nucleare, patru fiind efectuate într-o perioadă de trei ani (februarie 2013, ianuarie și septembrie 2016, septembrie 2017), în

În ciuda condamnărilor puternice din partea ONU, care afectează economia nord-coreeană. În decembrie 2014 se afirmă și ca sponsor al terorismului cibernetic, atacând grupul Sony, care face public un scheci în care dictatorul este ridiculizat. Patru ani mai târziu se lansează într-o adevărată întrecere de insulte cu președintele Donald Trump, care îl numește „*little rocket man*“. N-a fost nevoie de zece ani pentru ca Kim Jong-un să-i succeadă lui Kim Jong-il în rolul de super-răufăcător *à la* James Bond, pe care oamenii îl detestă cu o plăcere nebună.

Dar, fiind un tactician demn de strămoșii săi, Kim Jong-un știe de asemenea să surprindă. În ciuda mijloacelor de producție depășite și a sancțiunilor internaționale, economia nord-coreeană se redresează. Cei ce ajung la Phenian confirmă că se construiește la tot pasul, magazinele prosperă, iar traficul rutier se intensifică. Cum procedează regimul? În martie 2013, Kim Jong-un lansează strategia „duală“, care combină forța nucleară cu dezvoltarea economică. Nu are însă mijloacele necesare pentru a-și împlini ambițiile. De aici rezultă spectaculosul reviriment din ianuarie 2018. Kim Jong-un spune că este pregătit să-și revizuiască politica nucleară și balistică cu condiția ca Statele Unite și ONU să fie de acord să reducă blocada economică. Și, pentru a-și demonstra intențiile binevoitoare, organizează mai multe summituri cu China, Coreea de Sud și chiar cu Statele Unite (Singapore, iunie 2018; Hanoi, februarie 2019). Reușește să-i inducă în eroare? Va avea câștig de cauză? Vom vedea în viitor. Nu mai poate fi însă vorba despre democrație și drepturile omului. Cu alte cuvinte, fie că se limitează la șantajul nuclear, fie că alege să se deschidă către economia de piață, regimul său încă pare să aibă un viitor luminos.

Sistemul Kim

„Dictatura este cel mai comun lucru din lume“, am fi tentați să spunem, dacă am avea motive de răs, parodiindu-l pe Descartes. Lumea n-a dus niciodată lipsă de despoți cruzi, tirani sângheroși, autocrați fanatici. Nici o epocă, nici un continent, nici o ideologie nu au fost cruțate. Familia Kim însă nu se încadrează în aceste categorii. O astfel de constanță, o asemenea obstinație și intensitate față de absolutism depășesc granițele acestei forme de guvernare. Cum au putut nord-coreenii să fie de acord cu așa ceva, cum pot să reziste, cum vor putea să meargă mai departe? Abilitatea tacticilor manipulative ale celor trei Kim, lipsa de scrupule, oportunismul lor asumat le explică reușita. Dar nu e numai atât. Puterea lor se bazează și pe un sistem complex care combină în mod esențial trei raționamente: exaltarea rezistenței naționale, cultul istoriei coreene și existența unui aparat represiv sofisticat.

Istoria Coreei este o epopee. Debarcader chinezesc, apoi rusesc pentru mările calde, debarcader japonez, apoi american spre imensitatea asiatică, peninsula n-a încetat niciodată să stârnească ambițiile puternicilor săi vecini. Având în vedere că țara le-a fost mereu invadată, adesea anexată, uneori eliberată, nord-coreenii au interiorizat într-atât această amenințare încât a ajuns să facă parte din ființa lor. Pe scurt, au ajuns să aibă un

de dublu destin: acela de victime, dar și de oponenti. Și, de fapt, evenimentele desfășurate în secolul XX au dovedit că nu s-au înșelat. Rând pe rând, s-au confruntat brutal cu imperialismul occidental, au fost colonizați de Japonia (1910–1945), sfârșiți de Războiul Rece (1950–1953). Dar Nordul și Sudul și-au revenit, chiar dacă asta a însemnat construirea a două sisteme contradictorii. Sunt foarte mândri de această realizare, ce conferă originalitate naționalismului coreean, care este, mai presus de orice, trainic.

Dictatorii din familia Kim au înțeles foarte bine că s-au erijat o dată pentru totdeauna în eroi ai cauzei naționale. Kim Ir-sen, desigur: a participat la lupta anti-japoneză, pentru care apoi să-și aroge întregul merit pentru această acțiune, și-a întemeiat toată puterea pe legitimitatea sa de neclintit și pe dreptul său etern la recunoștința populară. Pentru a-și consolida această legitimitate, propaganda sa a mers până acolo încât a susținut că ar fi ereditară. Strămoșii săi ar fi incendiat *General Sherman*, o navă americană care, în vara anului 1866, încercase să forțeze portul fluvial Phenian. Kim Jong-il și Kim Jong-un n-au schimbat strategia. În timp ce au continuat să stigmatizeze Japonia, vechea putere colonială, aceștia au lărgit aria rezistenței. De acum, dușmanul împotriva căruia se ducea lupta era străinătatea. Statele Unite, desigur, cu care Nordul rămânea, sub raport tehnic, în război, din moment ce un singur armistițiu fusese semnat în iulie 1953, dar și toți membrii Națiunilor Unite care denunțaseră regimul de la Phenian și care îi impuseseră un boicot economic din ce în ce mai dur. Din cauza paranoiei lor, întreaga țară a fost închisă.

În această cheie trebuie înțeleasă ambiția regimului privind arma atomică. Nu este decât capriciul unui despot, precum și o amenințare pentru pacea regională. Nord-coreenii consideră că moștenitorii lui Kim Ir-sen au preluat cu glorie torța patriotică. Într-o țară atât de izolată, o asemenea idee are câștig de cauză. Este regimul Kim despot, traiul oamenilor se degradează, devine foametea o amenințare reală? Fără îndoială. Dar acesta este prețul plătit pentru păstrarea independenței. Cum altfel să înțelegem că, de fiecare dată când o rachetă este lansată, la fiecare test nuclear, sute de mii de nord-coreeni ies în stradă pentru a-și aclama conducătorul? Sunt forțați? Greu de crezut: sunt prea mulți. Mândria lor națională îi împinge la asemenea manifestări. Iar dictatorii Kim profită de asta. Iată trei sferturi de secol în care naționalismul le-a încurajat absolutismul.

Eterna Coree

Din moment ce își trăiesc cu intensitate apartenența națională, coreenii nu sunt divizați. Țărani, artizani și mai apoi muncitori, aristocrați și intelectuali, comercianți și antreprenori, civili și militari, locuitori din nordul montan și cerealier, pe de o parte, și cultivatori de orez din sudul temperat, pe de alta – cu toții își au propriile interese și ambiții, care sunt fie contrare, fie comune. Prin intermediul alianțelor, Coreea a traversat astfel perioade marcate de lupte în care militarii reprezentau crema societății, perioade propice comerțului în care meșterii săi căpătaseră o importanță deosebită în Asia, precum și o lungă epocă agrară dominată de mica nobilime deținătoare de pământ, modelată conform preceptelor moralei confucianiste. La fiecare schimbare, o nouă dinastie preia

puterea conducându-și țara într-o nouă direcție. Clanului Kim din regatul Silla (mileniul I) i-au succedat dinastia Wang din regatul Goryeo (secolele al X-lea–al XIV-lea), apoi clanul Lee din regatul Joseon (la putere din 1392 până la anexarea de către japonezi).

Kim Ir-sen se înscrie într-o asemenea descendență. La nașterea sa, Coreea încetase să mai existe. Incapabilă să se adapteze la schimbări, zdruncinată de revolte și de amestecul puterilor străine, dinastia Lee și-a pierdut credibilitatea. Japonia a profitat de ocazie pentru a prelua controlul asupra țării. Punând mâna pe putere, Kim Ir-sen a revenit la tradiție: odată cu schimbarea dinastiei a început o eră nouă. În virtutea modernității, a adoptat retorica timpului. Coreea de Nord a devenit republică și a aderat la socialismul revoluționar. Dar această revoluție se aseamănă unei restaurații, din moment ce Kim Ir-sen restabilește monarhia ereditară, înlocuiește aristocrația funciară cu ofițeri și tehnocrați de elită, iar poporul este trimis din nou spre obediența sa seculară. Poporul nord-coreean a acceptat cu ușurință acest nou regim, care le părea asemănător cu cel vechi cu atât mai mult cu cât nu cunoscuseră un alt fel de conducere. Pentru ca lucrurile să fie clare, spre deosebire de Sud, care în 1948 a ales să poarte un nou nume, Hanguk, „Țara Hanilor“, Phenianul a vrut să păstreze numele străvechi de Joseon, „Țara Dimineților Liniștite“, care făcea trimitere la regalitate. Coreea eternă este Coreea de Nord.

Pentru a demonstra că regimul este cel din urmă avatar, transformarea ultimă, cea mai completă lepădare de vechile haine din toată istoria coreeană, Kim Jong-il n-a stat pe gânduri și a proclamat o nouă eră în iulie 1997. Concepută în onoarea lui Kim Ir-sen, aceasta a fost numită *juche*, socialismul în stilul său, începută absolut firesc în 1912, anul nașterii sale. Prin urmare ar exista două perioade în istoria Coreei. Cea dinaintea de Kim Ir-sen și cea de după. Altele nu vor mai fi. Pentru a pecetlui această legătură între trecut și viitor, regimul face tot mai mult referire la muntele Paektusan. Potrivit legendei, aici s-ar afla Tangun, strămoșul tuturor coreenilor. Dacă ar fi să ne luăm după propagandă, prin venele lui Kim Ir-sen, care a luptat acolo, ale lui Kim Jong-il, care s-a născut acolo, și ale lui Kim Jong-un, care tocmai a descoperit că rădăcinile îi vin tot de acolo, curge „sângele glorios al muntelui Paektusan“. În 2012, regimul a finalizat construcția turnului Ryugyong, o construcție piramidală de 323 metri, care imită caracterul chinezesc ce înseamnă „munte“ și care domină întreg Phenianul cu structura sa impunătoare. Simbolic, dictatorii Kim au înălțat un nou munte Paektusan. Ei sunt reîncarnarea lui Tangun. Ciclul s-a închis.

Dictatura-mașinărie

Dar pentru a domni nu este suficientă îndoctrinarea conștiinței; trebuie controlate și corpul, și mintea. Dictatura Kim este un exemplu în acest sens. Mijloacele sale de control îmbracă forme diferite. În primul rând, există Armata Poporului, două milioane de bărbați la o populație de douăzeci și cinci de milioane de locuitori, care păstrează ordinea, veghind cu egoism asupra privilegiilor sale; poliția și rețelele sale paralele, care supraveghează pe toată lumea; lagărele de concentrare, în care se află între 150.000 și

200.000 de oameni, infactori, criminali sau agenți căzuți în dizgrație, și care lăncezesc în teroare și infamie. Apoi există statul și mai ales Partidul Muncitoresc, cu cele trei milioane de membri ai săi, extrem de complicate labirinturi birocratice, unde favorurile, corupția și norocul sunt singurele posibilități de ascensiune. Și, nu în ultimul rând, serviciile de propagandă, care gestionează mijloacele media, radioul, televiziunea și cinemaul, organizează paradele și spectacolele coregrafice la care populația participă forțat sau de bunăvoie; acestea administrează Studiourile Mansudae, care se ocupă de lansarea sloganurilor și campaniilor, vopsirea frescelor spre gloria regimului și sculptarea nenumăratelor statui ale clanului Kim – peste 30.000.

Dedicat cu totul serviciului dinastiei, acest aparat dictatorial beneficiază de o experiență extrem de veche în domeniu. Recunoscută de secole pentru fabricanții de hârtie, bijuterii și olarii săi, Coreea a știut de la începuturi să-și organizeze circuitele de aprovizionare, producție și distribuție și să-și formeze artizanii, țăranii și inginerii. În secolul al XV-lea, Sejong, un fel de Henric IV coreean, chiar și-a înzestrat țara cu un alfabet, unic în multitudinea de ideograme chinezești, pentru a facilita răspândirea inovațiilor tehnice. Asta explică de ce industrializarea Coreei s-a produs cu ușurință, atunci când a venit vremea; capitalurile japoneze au accelerat-o în perioada colonială, mai ales în nordul bogat în cărbune și minereuri. După preluarea puterii, dictatorii Kim au deturnat sistemul în avantajul lor, instaurând o adevărată dictatură industrială și conducând în același timp și cu aceleași metode mijloacele de producție și aparatul ideologic. Desigur, prin privilegierea industriei grele, Kim Ir-sen și-a dus țara în impas. Succesorii lui au reușit însă să depășească problema prin îmbunătățirea produselor și dezvoltarea industriilor agroalimentară, chimică, aeronautică, digitală și, desigur, nucleară. Cu alte cuvinte, bomba atomică nu este doar o armă de șantaj care amenință pacea regională, ci și un mijloc de consolidare a mașinării dictatoriale interne.

Suplețea regimului de la Phenian se datorează tot acestei logici industriale. Peninsula Coreeană a fost dintotdeauna un creuzet. Morala confucianistă, invențiile chineze, științele occidentale, tehnologia japoneză, toate acestea au fost primite cu curiozitate, analizate cu precizie și adaptate la competențele locale. Companiile sud-coreene demonstrează constant acest lucru, începând cu Samsung, care, în mai puțin de zece ani, a acaparat lumea telefoanelor inteligente. Cei trei Kim n-au acționat diferit. Dictatura lor este inspirată de militarismul japonez, stalinismul sovietic, autocrația maoistă și satrapiile orientale, îmbinând cu îndrăzneală toate aceste elemente. Cât despre Kim Jong-un, care a părăsit turnul de fildeș al înaintașilor săi, se acomodează cu succesul acestei tiranii *new look* exercitate acum de mass-media digitală.

Pe scurt, dictatura funcționează la capacitate maximă. Se află la adăpost de un eșec generalizat? Nu: nici o mașinărie nu este, oricât de sofisticată ar fi. De fapt, Kim Jong-un trebuie să se pregătească să piloteze pe vreme rea. Blocada ONU sugrumă economia nord-coreeană. Deschiderea către Sud se face cu pași nesiguri. Negocierile cu Washingtonul par să fi intrat în impas. Dar regimul a mai avut parte de asemenea probleme. Este preocupat de păstrarea puterii și nu are adversar intern de care să se teamă. Nici măcar micul grup obscur care s-a proclamat recent „guvernul nord-coreean în exil” nu reprezintă o amenințare; liderul său pretinde că este nepotul lui Kim Jong-un, ca și cum nu ar exista o

altă alternativă decât în interiorul familiei. Sunt deja câteva decenii de când nord-coreenii s-au obișnuit să spună că trăiesc în „țara lui Kim Ir-sen“. Atât timp cât vor rămâne convingși de asta, dinastia roșie va dăinui pe tron.

10. MAO, TIRANIA IRAȚIONALULUI

de Rémi Kauffer

„De foarte departe, răsună, mai înăbușit, şuieratul locomotivei. Unul dintre nou-sosiți, culcat pe burtă, își duse mâinile la urechi și urlă. Ceilalți nu strigau, însă din nou groaza era prezentă, acolo, printre cei întinși pe jos [...]“. „Nu-i împușcă, îi bagă de vii în cazanul locomotivei [...]“; „Să arzi, spuse el. Să arzi de viu, Chiar și ochii, și ochii, înțelegi.“⁷⁴

Greutatea cuvintelor, șocul imaginației: pentru o parte a publicului francez, chiar internațional, aceste câteva rânduri din romanul lui André Malraux *Condiția umană*, pentru care în 1933 autorul a obținut Premiul Goncourt, au cântărit mult în înțelegerea „evenimentelor din China“. Această poveste a autorului despre comuniștii din Shanghai aruncați de vii în cazanul locomotivei a contribuit la punerea etichetei de călăi naționaliștilor chinezi și a celei de eroi și victime revoluționarilor.

Informațiile pe care le deținem astăzi despre marea tragedie chineză din secolul XX începe de îndeamnă la mai multă prudență și echilibru. Cu siguranță, Chiang Kai-shek și partizanii săi au torturat o mare parte dintre compatrioții lor. Trebuie să recunoaștem însă că în cei douăzeci și cinci de ani de existență dictatura lui Mao a produs un număr mult mai mare de victime decât cea precedentă. De departe! Tulburări, masacre, represiune, distrugeri, sărăcie, durere copleșitoare, suferință: aceasta a fost sumbra realitate a epocii maoiste, ridicată în slăvi în Franța anilor 1960–1970, trecută apoi sub o tăcere grea, ca și cum n-ar fi existat.

Totul începe, așadar, în aprilie 1927, în momentul în care Chiang se întoarce pe neașteptate împotriva comuniștilor, foștii săi aliați. O dramă care va servi drept fundal pentru evenimentele descrise în *Condiția umană*. Or aceasta se va dovedi decisivă mai mult la nivel politico-ideologic decât la nivel literar. Masacrul comuniștilor, care a avut loc mai întâi la Shanghai, apoi la Canton, Guilin, Ningbo, Xiamen și în multe alte orașe, a dus la moartea a 10.000 de membri de partid. Paradoxal însă, această hecatombă îi va oferi lui Mao spațiul geografic esențial pentru a-și impune vederile. În China, se aventurează el, insurecția urbană calchiată după modelul din Octombrie 1917 nu are nici un viitor? Salvarea este posibilă prin „încercuirea orașului de către sat“.

Concepție eretică? La prima vedere, da, dogma marxist-leninistă acordând în principiu prioritate ascensiunii urbane a clasei muncitoare structurate de Partidul Comunist. În final însă, Mao, un marxist inovator, va demonstra că forțele sociale puse în mișcare nu contează – muncitori, țărani sau alte categorii sociale – atât timp cât revoluția rămâne apanajul exclusiv al „avangardei“ comuniste. Din acest punct de vedere, tirania maoistă, deși originală din cauza ciudatei personalități a dictatorului, va respecta învățăturile lui Lenin și Stalin.

Ascensiunea „Președintelui Mao“

Născut la 26 decembrie 1893 în sudul provinciei Hunan, Mao Zedong a jucat doar un rol minor în evenimentele de după „Dubla Zece“, revoluția din 10 octombrie 1911 care a dus la instaurarea republicii și a pus capăt regimului imperial milenar, și nici unul în mișcarea din 4 mai 1919, în care tinerii intelectuali din Peking s-au ridicat împotriva puterilor străine; acest individ, de profesie învățător, a avut un oarecare rol în zilele decisive din iulie 1921 de la Shanghai, unde, în calitate de ascultător atent, dar tăcut, figurează printre cei câțiva delegați la congresul de înființare a Partidului Comunist Chinez⁷⁵.

O alianță strategică unește în scurt timp PCC cu Guomindangul, partid naționalist fondat în 1912, în cadrul căruia ieșise deja în evidență un tânăr ofițer instruit în Japonia: Chiang Kai-shek. O alianță atât de strânsă, încât Mao va deveni, în 1926, la Canton, directorul Institutului de Cadre al mișcării țărănești din Guomindang, având în vedere posibilitatea militanților comuniști de a avea o dublă apartenență. Trebuie remarcat că nu există dovadă de un radicalism deosebit în această perioadă de „lună de miere“ a celor două formațiuni, care aveau aceleași origini dictatoriale, ultracentralizate, ultraierarhizate, ultrarepresive și, în cazul Guomindangului, ultramilitarizate.

Pentru că puterea este menținută sub „amenințarea armei“, nu va trece mult până când PCC, mai ales datorită lui Mao, se va afla pe picior de război. În martie 1927, odată cu redactarea *Raportului despre ancheta condusă în Hunan privind mișcarea țărănească*, Mao, care în curând avea să împlinească treizeci de ani, începe să urce în ierarhie. În urma prăbușirii comunismului din orașe din cauza represiunii naționaliștilor, acesta devine liderul maquis-ului din zona rurală a provinciei Jiangxi, învecinată cu zona din care se străgea; apoi, pe 7 noiembrie 1931, data aniversării Revoluției din Octombrie, devine președinte al Republicii Sovietice Chineze⁷⁶. Va fi un lider care-și va întemeia de la bun început puterea pe baza terorii roșii: 7.000 de așa-ziși „agenți infiltrați ai Guomindangului“ sunt trimiși la moarte în timpul unei prime epurări sângeroase, care avusese rolul de a servi drept model celor care aveau să urmeze.

Deși amenințate de strategia de înăbușire a trupelor din așa-zisa „Campanie de exterminare a bandiților comuniști“, „sovietele“ rurale constituie un refugiu cel puțin aproximativ pentru liderii PCC, nevoiți să fugă din Shanghai, Canton și din marile orașe. Printre acești demnitari se află Ciu Enlai, viitorul prim-ministru. În toamna anului 1934, „președintele Mao“, considerat incontrollabil, se află totuși la un pas de a-și pierde funcția. Numai printr-o autocritică umiltoare va reuși să participe la Marșul cel Lung (octombrie 1934-octombrie 1935). Or nici PCC, nici chiar Mao n-ar fi supraviețuit fără această deplasare disperată spre nord a unui aparat militar și politic aflat la ananghie.

În acest timp, iscusitul intrigant reușește să pună din nou mâna pe putere; și nu avea să o mai lase din mână niciodată. De fapt, evitând confruntările directe, schimbările de ritm și de direcție, va face ca în timpul agresiunii japoneze, apoi al războiului civil comuniștii să preia puterea⁷⁷. Un parcurs sinuos care va duce la „Campania de rectificare a modului de lucru“. În orașul Yan'an, „unitatea roșie“, dobândită în urma încheierii unui acord temporar cu Chiang Kai-shek împotriva invadatorilor japonezi, este declanșat, în martie

1942, un vast proces de reformare ideologică. În doi ani, această vânătoare de vrăjitoare va duce la excluderea din partid a 40.000 de activiști, apoi la eliminarea fizică a sute dintre aceștia. Ceea ce înseamnă că preluarea puterii a fost precedată de punerea în practică a unor caracteristici permanente ale tiraniei. Cvinvagenarul Mao, care, la 1 octombrie 1949, la ora 14.00, proclamă în Piața Tiananmen nașterea Republicii Populare Chineze, este hotărât să-și pună programul în aplicare: eliminarea „straturilor parazitare“, preludiul nașterii comunismului integral. Deși „dictatura proletariatului“ rămânea inseparabilă de influența totalitară a PCC asupra întregii societăți, aceasta depindea și de mâna de fier a președintelui Mao. Să fim înțeleși, Mao a venit la putere pentru a rămâne, și nu pentru a îndeplini un rol de fațadă.

Fumător inveterat, care se confrunta de multă vreme cu grave tulburări de somn, Mao era un tip bine făcut, fiind înzestrat cu o voce pătrunzătoare. Asemenea tuturor membrilor nomenclaturii noului regim, se mută la Zhongnanhai, o zonă întinsă din centrul capitalei, aflată la vest de vechiul Oraș Interzis. Ceea ce nu-l împiedică să se plimbe de bunăvoie de la o reședință la alta, având în vedere că nu-i place să stea într-un singur loc. Este un afemeiat notoriu (patru legături oficiale, fără să le mai punem la socoteală pe celelalte), iar anumite semne de impotență apărute în anii '50 îl vor determina să întrețină relații, pentru a se liniști în această privință, cu femei din ce în ce mai tinere. Dotat cu o constituție robustă, lui Mao îi place atât de mult să înoate, încât pune treptat stăpânire pe piscina din Zhongnanhai, care, în principiu, putea fi folosită de oricine. Afacerile de stat îl plictisesc, pentru că, spre deosebire de Stalin, nu-i prea place să lucreze. Excelent practicant al jocului de strategie Weiqi, care la japonezi se numește Go, își pregătește loviturile politice cu foarte mult timp înainte și întotdeauna în cel mai mare secret. Înainte de a înghiți doze mari de somnifere pentru ca apoi să adoarmă brusc, Mao poate petrece nopți întregi meditănd la aceste schimbări bruște de direcție, care surprind pe toată lumea, mai ales pe ceilalți demnitari ai regimului. Are o manieră extrem de originală în transpunerea tacticilor de gherilă în sfera puterii. Imprevizibil, este în același timp neiertător, afișând o indiferență regală față de durerea compatrioților săi, așa cum avea să se dovedească mai târziu...

Puterea de la capătul terorii

Operă a lui Kang Sheng, omul poliției secrete și al serviciilor secrete, „Campania de rectificare a modului de lucru“ a dat tonul: admonestare publică, apoi asasinare.⁷⁸ La Yan'an au loc sute de execuții. Vorbim de-acum de sute de mii de cadavre la o țară de 450-480 de milioane de oameni; maoiștii se pregătesc să-i spele pe creier pentru a-i controla mai bine. Primul val de teroare, care are loc între 1949 și 1951, duce la executarea unui milion de „contrarevoluționari“: latifundiași, mici proprietari de întreprinderi, industriași și comercianți, vechi membri ai Guomindangului, „reacționari“ de orice fel. Începe ceea ce Mao avea să numească faza „dictaturii democratice populare“. Înființat la 19 octombrie 1949, Gongganbu (Ministerul Securității Publice – KGB-ul

maoist) controlează în curând întreaga țară. Obiectivele sale sunt următoarele: dezlănțuirea represiei, controlarea și raționalizarea ei. Sub conducerea celui ce avea să se afle la cârma sa pentru următorii zece ani, Luo Ruiqing, fost demnitar al Republicii Sovietice din Jianxi, instituția depune eforturi pentru organizarea a nenumărate ședințe de „acuzatii publice“. Suspecții (altfel spus, vinovații desemnați dinainte pentru a fi supuși oprobiului „maselor“, asemenea atâtor infractori care urmează să fie condamnați) sunt „judecați“ în strigătele mulțimii și deseori condamnați la pedeapsa capitală, care este imediat pusă în aplicare. Alții vor experimenta sistemul concentraționar Laogai, versiunea chinezească a gulagului.

„Tovarăși, ce-ar trebui să facem cu toți acești criminali, bandiți, agenți secreți, proprietari păguboși, lideri și organizatori ai sectelor taoiste reacționare?“ urla, pe 25 martie 1951, Peng Zhen, primarul capitalei.

„Împușcați-i!“ striga mulțimea, controlată și surescitată.

„Ar trebui să avem milă de ei?“

„Nu! Nu!“

În aprilie, Gonganbu scoate un îndreptar, în scop pedagogic, destinat cadrelor comuniste: „Cum să organizați un miting de acuzare“. Aceste adunări pline de ură, controlate strict de poliție, sunt organizate peste tot. Imposibil de evitat, au loc și la sat, și la oraș: în nouă luni, numai la Peking 30.000 de astfel de mitinguri iau la rând străzile și cartierele, agitând populația.

Evocând această perioadă a începuturilor sale la putere, Mao va avansa, fără complexe sau remușcări, cifra de 800.000 de victime. Nu este de mirare pentru cel ce cu un sfert de secol în urmă făcea următorul avertisment în *Raportul de anchetă din provincia Hunan*: „Revoluția nu este nici dineu de gală, nici operă literară, nici desen, nici broderie [...]”. Revoluția este o revoltă, un act de violență prin care o clasă o răstoarnă pe alta“.

Punerea în aplicare este condiționată de mișcarea celor „Trei anti“ (împotriva corupției, risipei și a „comportamentului birocratic“), apoi de cea a celor „Cinci anti“ (împotriva mitei, a fraudei sub toate formele, dispariției banilor, deturnării de fonduri și revelării secretelor de stat, pretutindeni prezente în această societate în care se promovează spălarea creierului, misterul și bănuiala). Din punctul de vedere al ideologiei maoiste, mobilizarea „maselor“ înseamnă să nu le permită niciodată să se întâlnească față în față, nici măcar pentru o singură clipă: Partidul Comunist și liderul său suprem, „Marele Cărmaci“ al Republicii Populare, nu sunt acolo să gândească în locul chinezilor?

Lăsați o sută de flori să se acopere de sânge

Birocrația legată de exercitarea zilnică a puterii îl enervează repede pe Mao. Adept până la obsesie al *bougisme*-ului, este motivat numai de comunismul integral care poate schimba profund natura umană. Susține de acum înainte colectivizarea totală a Chinei, asemenea maștrilor săi, Lenin și Stalin, față de care s-a emancipat, păstrând însă punctele esențiale ale învățăturii lor. În acest fel se distinge de URSS, care, după discursul lui Nikita

Hrușciov de la XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, din februarie 1956, optase, în interior, pentru o „destalinizare“ menită să perpetueze regimul și, în exterior, pentru o „coexistență pașnică“, cu rolul de a preveni războiul nuclear cu Statele Unite.

Pentru Mao, odată cu respingerea lui Stalin, Moscova renunța la comunism; în opinia lui, ar fi trebuit să se producă contrariul. În fața acestei trădări, comuniștilor de la Peking le revine sarcina de a ridica steagul roșu al revoluției mondiale, iar asta mai ales după cei câțiva ani în care PCC se află la putere, președintele considerând regimul suficient de popular pentru a face față criticilor. Asemenea plângeri sunt admisibile, chiar dezirabile, cu condiția să existe contradicții „în interiorul poporului“, nu „între popor și dușmanii săi“, de felul celor pe care le-a rezolvat atunci când a preluat puterea.

În 1957, dictatorul decretează această „mică democrație“, sub forma unui dialog controlat cu elementele „sănătoase“ ale societății. „Lăsați o sută de flori să înflorească, lăsați o sută de școli să rivalizeze“: sloganul programului este bineînțeles semnat de Mao. Or, dacă oamenii încep cu adevărat să se exprime, aceștia o fac pentru a aduce nenumărate acuzații. Intelectuali, oameni de știință, profesori și jurnaliști pun la îndoială dictatura partidului, cerând instaurarea unei democrații reale. La fel se întâmplă și în cazul muncitorilor: aceștia se revoltă împotriva sindicalismului de factură artificială, simplă curcubere de transmisie a PCC, în timp ce în zonele rurale țărani sunt din ce în ce mai reticenți față de rechizițiile tot mai mari din ultimii doi ani.

La început, primul om în stat își freacă mâinile de bucurie văzând intensificarea protestelor. Răsturnarea structurilor „legale“ ale aparatului PCC nu coincide cu viziunea sa privind un popor neîncrezător în birocrăția Partidului-Stat, dar care se închină Marelui Cărmaci? Spre deosebire de Stalin, Mao nu are nici o problemă în a se considera moștenitorul legitim al împăraților Chinei.

Problema este că, pe măsură ce oamenii se exprimă tot mai liber, aceștia o fac într-un mod tot mai aspru. Nimeni nu îndrăznește însă să spună ceva în fața președintelui. Dar, în cadrul adunărilor convocate de partid, mulți își asumă riscul de a-și face auzită părerea. Într-atât încât până și Mao începe să-și facă griji. „Geniile malefice și-au făcut apariția alături de geniile binefăcătoare“, notează el în mai 1957 într-o circulară internă a PCC. O modalitate de a pune punct perioadei de relaxare, care, potrivit lui, va fi avut cel puțin meritul de a descoperi noi ținte.

Când Mao se exprimă în asemenea termeni, pericolul își face întotdeauna simțită prezența. De altfel, făcând referire la protestatari, începe să folosească denumirea generică de „adepti ai dreptei“, etichetă infamă, care le poate aduce deportarea în Laogai, chiar și pedeapsa cu moartea.

Principala responsabilitate a organizării „campaniei împotriva adeptilor dreptei“, lansată la 8 iunie 1957, este atribuită unui trio format din bărbați extrem de devotați lui Mao: Kang Sheng, principalul arhitect al „campaniei de ajustare a stilului de lucru“ în Yan'an, Deng Xiaoping, secretarul general al Comitetului Central, de unde controla aparatul de partid, și Luo Ruiqing, care încă deținea funcția de șef al Gonganbu. Acestor înalți demnitari le revine sarcina de a verifica organizarea de către cadrele locale de partid a numărului necesar de ședințe de denunțare, ținute după modelul ședințelor de acuzare

publică din anii 1951–1952.

Arătate cu degetul de responsabili și huiduite la comandă de „masele populare“, „elementele de dreapta“ trebuie să-și facă de nenumărate ori autocritica, până când aceasta va fi considerată suficientă. Pedepse corporale, chiar și torturi înfiorătoare desăvârșesc umilirea publică. Pentru mulți asemenea tratamente înseamnă condamnarea la moarte, ceea ce nu-l impresionează deloc pe Mao, care nutrește o ură profundă față de intelectualii ce-l desconsideraseră în urmă cu patruzeci de ani, pe vremea când era doar un modest asistent bibliotecar la Universitatea din Peking.

Și, pentru că Marele Cărmaci știe să aștepte înainte să se răzbune, iată-l decretând că „10%“ dintre intelectuali ar aparține disprețuitelor elemente de dreapta. Un procent atins atât de bine de aparatul de partid și de Gonganbu, încât epurarea sângeroasă afectează unul din zece intelectuali. Zece la sută sau mai mult de jumătate de milion de oameni care să fie eliminați...

Se poate înșela Mao? Sigur că nu. Drept care, în scurtă vreme, face în așa fel încât să răstoarne în avantajul său eșecul campaniei libertății de exprimare. Într-o țară supraideologizată precum China, pentru el este suficient să contrazică toate dovezile care arată că „Cele o sută de flori“ ar fi fost de la început doar un viclesug care să ducă la izbucnirea războiului social, o stratagemă menită „să scoată șerpii din ascunzători“.

Lingușitorului mareșal Lin Biao, care, ca de atâtea ori, a făcut imprudența, la 8 mai 1958, să-i aducă aminte cum împăratul Qin Shi Huangdi, fondatorul dinastiei Qin din secolul al III-lea î.Cr., ordonase arderea cărților și uciderea a numeroși intelectuali, Mao îi răspunde răspicat: „Împăratul Qin n-a făcut mare lucru! N-a îngropat de vii decât patru sute șazeci de intelectuali – noi am îngropat patruzeci și șase de mii. Când am suprimat contrarevoluționarii, n-am ucis și câțiva intelectuali? Am discutat despre asta cu democrații, le-am spus: ne învinovățiți că am acționat asemenea împăratului Qin, dar noi l-am întrecut de o sută de ori! Suntem acuzați că am instituit o dictatură asemenea împăratului Qin – recunoaștem, chiar așa este“.

Deși își asumă astfel pe deplin dictatura și asasinatele în masă ale intelectualilor, Mao va acționa complet diferit față de milioanele de victime ale noii sale utopii...

Utopia criminală

Hotărât în cadrul Biroului Politic la 23 mai 1958, Marele Salt nu este altceva decât un proiect nebunesc al comunismului integral, care trebuia impus în decurs de câțiva ani. Ținta acestuia sunt „comunele poporului“, ansambluri mari în care totul avea să fie colectivizat: producțiile agricole și industriale, precum și alimentația și educația copiilor. O acțiune fără precedent de dezagregare a societății rurale, majoritară în China. Nu mai există loturi individuale de pământ, viață privată, reuniuni familiale, nu se mai ia masa în intimitatea căminului. De acum înainte, chinezii mănâncă în niște cantine imense în folosul cărora își vor sacrifica toate bunurile, chiar și scaunele și mesele din propriile case, rechiziționate și vopsite toate într-o singură culoare, având în vedere preocuparea

maniacială pentru uniformitate. În această neorânduială colectivă, nimeni nu va putea să-și recunoască fostele posesiuni sărăcăcioase: asta se și dorește. În ceea ce privește copiii, fete și băieți deopotrivă, care dorm laolaltă în încăperi imense, aceștia învață primele noțiuni despre viață cântând în cinstea celui mai important om în stat...

Această spălare pe creier nu este decât prima fază a Marelui Salt Înainte, care trebuia să ducă țara pe culmi economice de neatinș până atunci. Având în vedere că industria siderurgică reprezintă frontul cel mai arzător al disputei dintre China și URSS pentru supremația privind marxism-leninismul la nivel mondial, fiecare comună a poporului va trebui să aibă propriul furnal. La naiba cu eficacitatea industrială, prejudecată „capitalistă” sau „revizionistă”, nu contează decât mobilizarea totalitară a satelor chineze. Cele mai de preț bunuri ale fiecărei familii, bijuterii, tacâmuri, unelte, obiecte din metal de toate felurile, se vor topi (atât la propriu, cât și la figurat) în această formă aberantă de transformare alchimică.

Mii de lumini pe cât de strălucitoare, pe atât de neînsemnate din punct de vedere economic luminează acum nopțile. Mai rău, dorind să fie remarcați de lideri și fiind siguri că avea să ajungă hrană suficientă din alte provincii aflate într-o situație mai bună decât a lor, cadrele locale deschid larg ușile magaziiilor unde se păstrează orez, cereale și carne. Având în vedere acest joc distructiv, în doar câteva luni țara se va afunda în foamete. Oamenii mureau peste tot în chinuri înfiorătoare. Iar supraviețuitorii aveau parte de un destin și mai crud: epuizate, tinerele mame nu mai ajungeau să nască, lipsite fiind de orice forță fizică. Cu toate astea, chiar în perioada cu pricina, prin atitudinea sa favorabilă și ezitantă față de Mao, Occidentul începe să scoată în evidență meritele marelui lider revoluționar, care, asigurau laudătorii săi, ar fi „hrănit cu bolul său de orez fiecare chinez”...

E clar că în practică situația era complet diferită. Deși au scopul de a asigura hrana locuitorilor orașelor, rechizițiile le răpesc celor din mediul rural cea mai mare parte a mijloacelor de subsistență. Totul este destinat comunității: țăranilor le este interzis să plece din comuna populară, să facă focul în propria casă, să adune legume sau fructe sălbatice. Brigăzi de inspecție scotocesc locuințele și depozitele. Orice înlocuitor alimentar devine acceptabil: paie de orez destinate vitelor sau construirii acoperișurilor caselor sunt tocate mărunt, fiind consumate chiar și excrementele de pasăre.

De pasăre, ați auzit bine. Situația se agravează din cauza măsurilor absurde luate pentru protejarea culturilor și susținute de Marele Cărmaci, presupus cunoscător al problemelor țăranilor. În disprețul înțelepciunii tradiționale, considerată „reaționară” și conform căreia păsările ucid numeroase insecte dăunătoare culturilor, acestea sunt exterminate în masă; sarcina le revine cel mai adesea copiilor. Rezultatul: insectele care se înmulțesc devorează boabele și semințele din silozuri sau pe câmpuri; abdomenul își mărește volumul, picioarele devin tot mai slabe, acestea fiind cele mai evidente consecințe ale malnutriției. Strângerea cadavrelor de pe drumuri devine o chestiune obișnuită.

În cadrul altor sisteme politice, acest proces letal ar fi fost stopat prin adoptarea unor contramăsuri. Nu și în maoism, care reprezintă echivalentul abolirii gândirii critice. La toate nivelurile ierarhiei, statisticile sunt falsificate, vorbindu-se despre „succese extraordinare”, „creșterea producției”, randamentul „fără precedent” al agriculturii.

Mulțumit să-și vadă previziunile realizate, Mao se hrănește cu aceste informații false.

În cele din urmă, eșecul iese la iveală, având în vedere milioanele de morți nedorite de Marele Cârmaci, dar provocate de fanatismul său ideologic. Fiindu-i teamă să nu fie considerat responsabil de acest dezastru, Mao convoacă o reuniune extinsă a Biroului Politic, care se desfășoară în perioada 2 iulie–2 august 1959 în orașul Guling, situat în regiunea muntelui Lu. Își făcuse deja planul: îl va executa pe cel mai aprig contestatar, care avea să fie învinovățit în locul său pentru marea foamete. Ministrul apărării, mareșalul Peng Dehuai, pare să fie tocmai candidatul potrivit pentru acest rol periculos. Începând cu data de 3 iulie, acest vechi camarad de luptă din Hunan al marelui conducător își exprimă, cu mare naivitate, în mod deschis obiecțiile. Acestea sunt împărtășite de Liu Shaoqi, care, la cererea lui Mao, devenise, la 27 aprilie, președinte al Republicii Populare Chineze – dictatorul își dăduse demisia din această funcție onorifică doar pentru a scăpa de responsabilități, rămânând președinte al Partidului și al atotputerniceii Comisii pentru Afaceri Militare –, dar și de către Ciu Enlai, prim-ministru și ministru al afacerilor externe; în aceeași categorie se înscrie și noul membru al clanului realiștilor, Deng Xiaoping, care ocupa în continuare funcția de secretar al Comitetului Central și care, absent din cauză că-și rupsese piciorul, nu-și va face cunoscută opinia (cu atât mai bine pentru el, având în vedere că Deng avea obiceiul să vorbească fără ocolișuri).

Dorind să-și ispășească greșeala de a fi avut opinii similare cu cele ale ministrului apărării, Liu și Ciu trebuie să se reabiliteze cu orice preț. Ei trebuie să-i dea mareșalului primele lovituri: așa funcționează sistemul. La 23 iulie, Mao lansează propria contraofensivă. În timp ce Peng dă asigurări privind loialitatea sa, Mao ia decizia să-l îndeparteze. La 16 august, mareșalul este demis din funcția de ministru al apărării. Semn al timpurilor, Luo Ruiqing, fostul ministru al poliției, este numit șeful Statului-Major al Armatei.

Mereu gata să o ia de la capăt, Marele Cârmaci va profita de demiterea lui Peng Dehuai pentru a lansa o nouă epurare în rândul susținătorilor dreptei, care, potrivit mărturiilor ulterioare ale lui Deng Xiaoping, ar fi afectat cel puțin zece milioane de chinezi – chiar mult mai mulți, de bună seamă. Prin urmare, tentativa de colectivism integral va continua până în 1961, ducând la moartea a 35–40 de milioane de oameni.

Într-adevăr, 35–40 de milioane...

Un „mare haos“ sub cer

După acest măcel, clanul realiștilor, în frunte cu Liu Shaoqi, reușește să-l țină departe pe Mao de responsabilitățile economice și, într-o oarecare măsură, de cele politice. Liu a comis o crimă de neiertat, profitând de „Conferința celor șapte mii“ de cadre conducătoare, care a avut loc la Peking în ianuarie 1962 cu scopul de a-l contrazice public pe cel mai important om în stat. Întocmind adevăratul bilanț, obligatoriu negativ, al Marelui Salt Înainte, acest funcționar de modă veche reușește să-l facă pe Mao să adopte o poziție defensivă. Dar, în stilul său incorrigibil, Marele Cârmaci se gândește deja la o

renăscere glorioasă; după o îndelungată reflecție, ajunge la concluzia că o asemenea renaștere nu poate avea loc decât printr-o redistribuire generală a rolurilor. Acest „mare haos sub cer“, cum îl numește el, avea să fie Revoluția Culturală. Începută în 1965 sub un pretext aparent inofensiv – *Destituirea lui Hai Rui*, o piesă de teatru al cărei autor este un protejat al primarului capitalei Peking, Peng Zhen, membru de bază al clanului realiștilor, alături de Liu Shaoqi –, această revoltă de proporții atrage, la început, o mulțime de adolescenți fanatici și pasionați, Gărzile Roșii, împotriva Statului-Major al Partidului.

În acest caz, Mao se ascunde în spatele „Bandeii celor Patru“, din care face parte alături de ceilalți trei complici, și ultima sa soție, Jiang Qing, de care era totuși separat. Kang Sheng, artizanul din spatele „marelui haos de sub cer“, acționează din nou din umbră. Aflați sub imperiul terorii, compatrioții săi îl vor porecli „Stăpânul întunericului“.

În timp ce Ciu Enlai, care tremură la gândul că va cădea în dizgrație, suportă afronturi peste afronturi, Mao se asigură de loialitatea armatei prin promovarea mareșalului Lin Biao, ca urmare a demiterii lui Peng Dehuai. Lin tocmai scăpase de Luo Ruiqing, fost ministru al Gonganbu și apoi șef al Statului-Major, care fusese acuzat de o greșeală teribilă: ar fi preferat un grup eficient la nivel militar unui grup care respectă ideologia maoistă! Rațional în ciuda nebuniei lui, Mao știe că poate clătina din temelii în beneficiul său unul dintre pilonii regimului, Partidul, dar că nu trebuie să se atingă de ceilalți doi: poliția și armata. Altfel, regimul s-ar prăbuși.

Promovat în octombrie 1966 șef al Grupului central al Revoluției Culturale, Chen Boda, fostul secretar personal al celui mai important om în stat, a creat cel mai eficient mod de îndoctrinare a Gărzilor Roșii și a întregii societăți. Acesta este transpus în *Citate din operele președintelui Mao Tze-Dun*, o carte mică, cu coperte roșii, în care erau cuprinse fraze enunțate de Marele Cărmaci și pe care le declama de câte ori avea ocazia:

„Tot ce facem este pentru binele oamenilor.“

„Ce înseamnă munca? Munca înseamnă luptă.“

„Fiecare comunist trebuie să-și însușească adevărul conform căruia «puterea este la capătul puștii».“

Supuși unor nesfârșite ședințe de autocritică – de fapt, umiliri în public însoțite de pedepse corporale repetate –, demnitarii revocați cad de pe pedestal: Liu Shaoqi, supranumit „Hrușciiov al chinezilor“; Luo Ruijing, care de-abia supraviețuise unei tentative de suicid ce avusese scopul de a-l scăpa de Gărzile Roșii; Peng Zhen, primarul în exercițiu al Pekingului, însă nu pentru mult timp; Bo Yibo, responsabil pentru afaceri economice; Li Lisan, altădată considerat un „Lenin chinez“. Și Deng Xiaoping cade în capcana maoistă, fiind retrogradat în provincie ca simplu muncitor în fabrică; este cruțat însă, pentru că Mao ține mult la el și preferă să-l păstreze de rezervă, pentru orice eventualitate.

În aceste circumstanțe tragice se conturează o diferență de stil între tirania lui Mao și cea a defunctului Stalin. În China Revoluției Culturale, liderii căzuți în dizgrație, precum Liu Shaoqi, aveau să fie supuși unor tratamente pline de cruzime, care să-i ucidă încetul cu încetul; nu aveau să fie însă nici condamnați la moarte de vreun tribunal aservit și nici executati oficial. În mod sigur contradicția cu miturile fondatoare ale regimului ar fi sărit prea tare în evidență. În schimb, la nivelul cultului exagerat, închinat marelui lider, cele

doă două sisteme totalitare, cel sovietic și cel chinez, sunt extrem de asemănătoare.

Foametea își face apariția, pe măsură ce țara se scufundă din nou în teroare, distrugerile materiale afectează o mare parte din patrimoniul milenar chinezesc, au loc conflicte între partizanii și inamicii Gărzilor Roșii, așa cum se întâmplă în Wuhan în vara lui 1967 între miliția „Trei oțeluri călite” și cea numită „Un milion de eroi”, interveni anarhia economică și chiar confruntarea militară deschisă cu URSS în martie 1969, pe râul Ussuri. În unele provincii vor avea loc acte de canibalism. Nu mai este nevoie să precizăm că, în același timp, cultul marelui-lider-care-călăuzește-masele-de-chinezi-în-mijlocul-furtunilor ajunge în Occident la apogeu...

Această primă parte a „marelui haos” este dusă la bun sfârșit: în războiul său fulger împotriva aparatului de Partid, dictatorul se poate declara învingător. Mai rămâne totuși să inițieze cea de-a doua parte: restabilirea ordinii comuniste. Această sarcină îi va reveni armatei, după ce Lin Biao va fi promovat „cel mai apropiat camarad de arme” al lui Mao în cadrul celui de-al IX-lea Congres al PCC din aprilie 1969. După execuția câtorva rebeli, Gărzile Roșii sunt obligate să se predea rapid. Din acest moment, relația dintre Mao și Lin Biao începe să scârțâie, iar acesta din urmă se teme pentru viața lui, prezența sa nemaifiind absolut necesară în reconstrucția Partidului, aflat sub egidă sută la sută maoistă. După toate probabilitățile, mareșalul încerca cu disperare să fugă în URSS, când, la 13 septembrie 1971, avionul în care se afla se prăbușește la momentul potrivit.

Mao preia din nou puterea într-o țară vlăguită. Este însă suficient pentru a juca cartea americană în fața amenințării sovietice. Iar asta are loc în februarie 1972, odată cu vizita lui Richard Nixon, președintele Statelor Unite, la Peking, al cărei punct culminant va fi întâlnirea cu Marele Cărmaci. Ajuns la aproape optzeci de ani, Mao se confrunta cu primele manifestări ale bolii Charcot, o afecțiune neurodegenerativă ce atacă în special mușchii respiratori și afectează vorbirea. La 8 ianuarie 1976, Ciu Enlai se stinge din viață. La Peking au loc manifestații populare care arată ura profundă a chinezilor față de dictatura maoistă. Prin urmare, represiunea se abate încă o dată asupra lor. Deng Xiaoping, care reapăruse în peisaj, este nevoit să se refugieze la Canton, la un prieten ce deținea rangul de general. Cu toate astea, scadența se apropie.

Moartea lui Mao, survenită la 9 septembrie 1976 și urmată de arestarea lui Jiang Qing și a „Bandeii celor Patru” de către Unitatea 8341, garda pretoriană a regimului, încheie ciclul ucigaș al Revoluției Culturale, care a dus la moartea a trei milioane de chinezi. De douăsprezece ori mai puțin decât numărul victimelor Marelui Salt Înainte, dar cifra rămâne totuși ridicată. Marele Cărmaci avea dreptate: revoluția nu este un dineu de gală.

De la Micul Cărmaci la noul împărat al Chinei

După scurta perioadă a „vizionarului președinte” Hua Guofeng, sfinxul Deng Xiaoping, care de trei ori fusese crezut mort pe câmpul ideologic de luptă și tot de atâtea ori înviat, preia, pentru douăzeci de ani, conducerea Republicii Populare Chineze. Un stat aflat în ruină, pe care intenționa să-l ridice la rangul de putere mondială recurgând în bună măsură

la liberalismul economic sub controlul strict al PCC. Favorit al mediilor de afaceri occidentale, cel poreclit „Micul Cârmaci“ rămâne totuși un comunist autentic și, în același timp, un naționalist feroce. E de acord cu slăbirea strânsorii ce afectează economia chineză, care nu este foarte productivă din cauza birocratizării extreme. E de acord și cu slăbirea – dar într-o mai mică măsură – a strânsorii represive care paralizază avântul creator al țării. Dar nu într-atât încât să cedeze în fața inconștiențelor care cer „cea de-a cincea modernizare”: democrația; și, mai ales, într-atât încât să atace monopolul partidului unic, stâlpul regimului, sau armata, cealaltă coloană vertebrală a acestuia (de altfel, Deng își va atribui un titlu unic oficial, cel de președinte al Comisiei pentru Afaceri Militare)⁸⁰.

De fapt, „marele haos sub cer“ nu a traumatizat doar poporul chinez, ci și liderii săi, având în vedere că mulți i-au căzut victime. Totul astfel încât problemele să nu mai repara vreodată! De aici reacția brutală a lui Deng Xiaoping, care a înăbușit protestele de la Peking din primăvara anului 1989, provocând moartea a două mii cinci sute de oameni: deși nu este la fel de sângeros precum Mao, Micul Cârmaci nu vrea în nici un caz să se lase copleșit.

Deng moare la 19 februarie 1997. Cu toate astea, noua Chină, la crearea căreia a contribuit, îi supraviețuiește, fiind caracterizată de un amestec între liberalismul economic (din ce în ce mai relativ, de altfel, având în vedere că un nou proces de naționalizare este în desfășurare) și un stat polițienesc hipercentralizat, astăzi în curs de ultradigitalizare sub forma unui super Big Brother: „Sistemul de credit social“, un fișier național de dimensiuni enorme, în cadrul căruia fiecărui chinez trebuie să i se facă o evaluare și o fișă a comportamentului, cu puncte bune și rele.

O Chină sigură de sine și dominatoare, în ciuda slăbiciunilor sale: scăderea îngrijorătoare a ratei de creștere, întrecerea cu Statele Unite, echilibristică financiară cu riscuri foarte mari, dezastru ecologic, prăbușire demografică. O Chină din care președintele Xi Jinping, urmaș care nu respectă întotdeauna politica lui Deng, dar care este un naționalist chiar mai hotărât decât el, intenționează să facă prima putere mondială până în 2049, pentru a sărbători centenarul preluării puterii de către Mao și comuniști.

Conștient că nu poate pune sub semnul întrebării aura lui Mao – pentru a nu-și periclitiza poziția subminând bazele dictaturii –, regimul face totul în vederea menținerii imaginii părintelui fondator. La Beijing, în zilele noastre, nu se pune în nici un caz problema îndepărtării moștenirii lui Mao...

74. André Malraux, *Condiția umană*, tr. Ion Mihăileanu, Litera, București, 2021, pp. 332-340.

75. Duminică, 4 mai 1919, studenții proveniți din treisprezece colegii și universități se adună la Peking pentru a protesta împotriva unei anexe a Tratatului de la Versailles, prin care Japoniei îi era încredințată supravegherea provinciei Shandong. Urmează o grevă generală la nivelul universităților împotriva dominației străine asupra Chinei. Nu sunt decât cincisprezece delegați la congresul de înființare a Partidului Comunist Chinez, dintre care doi, emisari ai Moscovei.

76. Ansamblu discontinuu format din zone controlate de comuniști, aflate în șapte provincii diferite; această Republică Sovietică Chineză nu va fi recunoscută de nici un stat străin, nici măcar de URSS. Mao a comandat personal „zona bazei centrale“, străbătând călare provinciile din est Jiangxi și Fujian.

77. Începută în 1931 odată cu ocuparea unei părți din Manciuria, invazia japoneză în China se va transforma într-un război la scară largă, care se va desfășura între 1937 și 1945. Războiul civil dintre Partidul Comunist și Guomindang durează doi ani (1947–1949) și se încheie cu proclamarea Republicii Populare Chineze la 1 octombrie 1949.

78. Kang Sheng (1898–1975) va fi șeful poliției secrete și al serviciilor secrete din perioada lui Mao, precum și organizator din umbră al Revoluției Culturale.

79. În vara anului 1967, China pare să se afunde în ceea ce Mao avea să numească mai târziu „războiul civil general“. În iulie, Ciu Enlai se vede constrâns să organizeze transferul, pe cale aeriană, al Marelui Cârmaci din Wuhan, capitala provinciei Hubei, având în vedere că acesta risca să suporte consecințele confruntării armate între milițiile inamice.

80. Singurele „Patru Modernizări“ recunoscute oficial se referă la agricultură, industrie, apărare și știință. Democrația și drepturile omului nu fac parte din schemă.

11. ENVER HODJA, ULTIMUL STALINIST

de François-Guillaume Lorrain

Asemenea țării peste care a domnit absolutist timp de mai bine de patruzeci de ani, din 1944 până în 1985, dictatorul albanez (1908–1985) rămâne un mister, văzându-ne nevoiți să facem apel la diferite mărturii. Extrem de rarele surse referitoare la adevăratul său parcurs – pe care dictatorul-scriitor l-a rescris, de altfel, în mare parte – nu contribuie deloc la deslușirea enigmei acestei sperietori a Balcanilor; pe măsură ce rupea relațiile cu vecinii și aliații săi – iugoslavi, ruși, chinezi –, Enver Hodja s-a transformat într-un dinozaur al marxism-leninismului pur, al cărui reprezentant se considera. Oportunist, făcând slalom printre diferitele obstacole ce se iveau din exterior, acesta a creat până la urmă un național-comunism în cadrul căruia Albania ocupa locul central. Francofil, dandy, angajat politic, membru al aparatului de partid de un pragmatism ucigător, Hodja a impus, în ochii poporului său, imaginea unei figuri familiare și, în același timp, imperceptibile, după modelul maestrului său, Stalin. Un paradox întărit de ciudatul amestec dintre farmecul de care dădea dovadă și capacitatea extraordinară de a menține distanța față de ceilalți. Dictator cu spirit metodic, și-a ținut poporul înapoiat și terorizat, oamenii grăbindu-se să se arunce într-o uitare bruscă, cu riscul ca într-o zi să fie nevoiți să se confrunte cu propria fantomă.

Pe coperta biografiei sale publicate în limba franceză, pare un bătrân actor de cinema de la Hollywood. Tâmpile argintii, bronz strălucitor, zâmbet larg, cămașă de un alb imaculat, costum de flanelă gri... Ochii lui seducători emană bunătate și sănătate. Magia imaginii: fotografia datează de la cel de-al VII-lea Congres al Partidului Comunist Albanез, care a avut loc la 1 noiembrie 1981: Enver Hodja, prea slăbit să ia cuvântul din cauza diabetului și a crizelor cardiace, nici măcar nu se preface că-și citește discursul-fluviu când stă jos, în timp ce se aude vocea sa înregistrată, care exprima nenumărate laude la adresa Albaniei, apogeu al marxism-leninismului. La acest congres nu fusese invitată decât o delegație din Vietnam, ultima sa țară prietenă. Hodja rupsesse legăturile cu Deng Xiaoping, pe care îl numise „fascist josnic“, iar pe chinezi îi considerase vânduți Occidentului. Discursul interminabil fusese difuzat pretutindeni în Albania. Totul s-a derulat fără probleme, cu excepția câtorva întreruperi provocate de niște baterii defecte. În ciuda absenței jurnaliștilor străini, textele lui Enver erau deja pregătite pentru a fi traduse în mai multe limbi și incluse în cadrul edițiilor străine; acestea erau realizate de o armată de interpreți, fiind destinate intelectualilor scoși din lagărele de represiune de la Burrel sau Spaç. Aceste cugetări indispensabile vor îmbogăți cele șaptezeci de volume ale operei lui Enver Hodja, un nou material bine-venit pentru o conferință științifică în curs de pregătire, dedicată

„gândirii teoretice a tovarășului Enver“. În aceea zi, performanța mută a muribundului a fost aplaudată la scenă deschisă preț de zece minute. Credinciosul său adjunct, Mehmet Shehu, președintele inamovibil al Consiliului, a participat la acest spectacol. El nu știa însă că avea să moară înainte de Crăciun, când s-a sinucis din cauza clanului vechiului său camarad de luptă, care îl acuzase că din 1945 lucrase pentru KGB, CIA, OZNA iugoslav și Intelligence Service, după ce întreținuse legături cu Gestapoul și cu Serviciul de Informații Militare mussolinian! Astfel a dispărut ultimul supraviețuitor, în afară de Hodja, al primului Birou politic din 1944 – ceilalți fuseseră deja lichidați –, permițându-i autocratului încremenit sub pielea sa arsă de soare și în ideologia național-comunistă să termine singur cursa centrifugă nebunească în care își antrenase țara, redenumită bizar „Coreea de Nord a Europei“ sau „Tibetul Occidentului“, cu referire la izolarea perfectă în care se afla.

În numele lui Robespierre

Dacă Franța nu se poate lăuda cu un adevărat dictator, odată cu Hodja, apare cel mai francez dintre dictatori. „Gândesc, visez în limba franceză“, mărturisea cu puțin timp înainte de moarte medicului său oficial, Paul Milliez, care era, la nevoie, și micul său telegrafist, fiind în consecință păstrător al unor cuvinte ce exprimă atâta modestie, încât nu putem rezista tentației de a le cita: „Nu sunt decât un membru al Partidului Muncitoresc și nu fac altceva decât să-mi slujesc poporul. Dușmanii Albaniei spun că sunt dictator“. Dar acești dușmani, după cum știm, erau extrem de numeroși. Ne putem îndoi de multe lucruri pe care le-a spus Hodja, mai puțin de admirația sa față de Franța, care era indubitabilă. „Îi citise pe clasicii marxismului în franceză“, amintește Jean-Paul Champseix, care predase literatură franceză la Universitatea din Tirana în anii '80. „Vigny, Hugo, Saint-Simon, Michelet, Montesquieu, Diderot, Voltaire... în rarele documentare care i-au fost consacrate se pune accentul pe lecturile sale în franceză. Trebuia să se arate că era foarte cultivat, această cultură fiind formată pe filieră franceză.“ Deși antisovietic, antichinez, anti-orice, Hodja n-a fost niciodată antifrancez. Această afecțiune constantă se datorează liceelor franceze din Gjirokastra, orașul său natal, și din Korça, vestigii pedagogice care, după 1918, au prins rădăcini în sudul Albaniei, unde elevii de liceu se asemanau adesea celor mediteraneeni. Născut în 1908, Hodja a crescut într-un mediu în care a putut primi învățăturile țării Revoluției. Era musulman și vorbitor al dialectului tosk, fiind originar din sudul țării, care privea cu admirație spre Grecia și Italia. Nu avea nimic de-a face cu membrii celui alt grup etnic din nord, vorbitori ai dialectului gheg, locuitori mai mult ai zonei montane, duri, unii dintre ei catolici, precum cei din Shkodra, încă atașați de tradițiile de clan. Era acest fiu de muncitor așa cum dorea el să lase impresia și cum ghidul din fața frumoasei sale case natale, transformate în muzeu încă din timpul vieții, căutase să-l convingă pe Jean-Paul Champseix? „Aveam bani. Tatăl său plecase să facă comerț în Statele Unite. Unchiul său avea responsabilități administrative la nivel local. Ismail

Kadare, marele autor albanez, originar din același cartier, vorbește de o familie aleasă, dar de origine «inferioară», având în vedere că nu aparținea grupului de familii foarte vechi din oraș. “ Pe vremea când era elev al acestor licee franceze, Hodja a cunoscut îndrăzneala lui Danton și iscusința lui Robespierre, omul pe care-l admira cel mai mult și pe care-l descria ca și cum și-ar fi făcut un fel de autoportret idealizat: „Integru, iubitor de patrie, intransigent față de monarhie și feudalism, strict față de facțiunile reacționare ale burgheziei în ascensiune, maestru în arta constituirii unei armate revoluționare și a unei politici revoluționare atât în interiorul țării, cât și împotriva coaliției monarhiilor din jurul Franței“. Descrierea este presărată cu de toate: socialism naționalist, paranoia, febră obsesională și o oarecare preferință pentru epurări, așa cum reiese indirect.

Viața lui Hodja e sinonimă cu un lung drum presărat cu minciuni, pe care el însuși le-a născocit în stufoasele sale memorii. Conform acestora, primul său contact cu vulgata marxistă a avut loc pe vremea când era elev la Korça. Era puțin cam devreme pentru așa ceva. Cum a devenit, zece ani mai târziu, coordonatorul organizațiilor Partidului Comunist Albanez, fondat la 8 decembrie 1941 într-o casă izolată, situată la periferia Tiranei? Traseul său a fost cel puțin haotic. Un rol în toată această poveste l-a jucat și Franța, unde ajunge în 1930, la Montpellier, ca bursier în domeniul științelor naturale. Pentru că nu obține nici o diplomă la finalul celor trei ani de studiu, bursa îi este suspendată. Deși ar fi trebuit să înapoieze banii, Hodja nu avea să facă asta niciodată. În schimb, el nu a ratat ocazia să tragă sforile pentru ca Mirash Ivanaj, ministrul educației care-și dăduse semnătura pentru suspendarea bursei sale, să moară în închisoare! Dacă ar fi să-l credem, șederea în Franța nu fusese complet inutilă. Asemenea altor viitori lideri din lumea asiatică – Ciu Enlai, Ho Și Min, Pol Pot –, în Hexagon și-ar fi făcut inițierea în luptele muncitorilor; un anume Marcel, membru al Partidului Comunist local, a acționat în acest caz în calitate de ghid în tainele marxismului. Cu toate astea, afirmațiile lui Hodja privind activismul său comunist de la acea vreme n-au putut fi niciodată dovedite... În capitală a întâlnit și câțiva albanezi care, după război, vor cunoaște, în mod ciudat, același sfârșit violent; aceștia fuseseră martorii inoportuni ai unui tânăr care arăta ca un dandy occidentalizat căruia îi plăceau hainele elegante, băutura și mâncarea bună. În acea perioadă circula următorul zvon: ar fi fost gigolo pentru bărbați la Paris, unde ajunsese în 1933 și unde locuia într-un mic hotel ponosit situat pe strada Monsieur-le-Prince, de lângă Sorbona. „Era cel mai cunoscut zvon din Albania, explică Jean-Paul Champseix. Atunci când un critic albanez aflat în exil în SUA a pretins că un personaj homosexual dintr-o operă a lui Kadare, *Chroniques de Pierre*, ar fi fost o aluzie la Hodja, scriitorul s-a confruntat cu o «paralizie completă». Era pasibil de cel puțin douăzeci de ani de închisoare... Și totuși în Albania orașul Gjirokastra era renumit pentru numărul mare de homosexuali. Mai era și impozanta sa statuie de la Tirana, care-l înfățișa cu părul în vânt și o mână la spate, sursă a unor glume nesfârșite, care nu trebuiau făcute decât într-un cerc foarte restrâns, format din oameni de încredere.“

Între exilați, solidaritatea era ceva normal: în acest fel a obținut, pe pile, postul de secretar în cadrul viitorului consulat albanez, care urma să-și deschidă porțile la Bruxelles datorită unui politician cunoscut; în 1944, îl va sili pe acesta să plece în exil. Hodja susține că a avut timpul necesar pentru a-i fi prezentat lui Paul Vaillant-Couturier, redactorul-șef

al ziarului *L'Humanité*, căruia i-a mărturisit pasiunea sa arzătoare pentru comunism. Rămâne de văzut. În capitala belgiană ar fi distribuit zilnic bilete – bineînțeles – anonime, având în vedere că, din cauza noii sale funcții, trebuia să-i fie loial regelui Zog, pe care îl detesta profund. Cu toate astea, nu s-a descoperit niciodată nici cea mai mică urmă a unei asemenea activități... Hodja susținea că această viață dublă s-ar fi spulberat în ziua în care atașatul de presă al legației albaneze la Paris, sosit pe nepusă masă, îl surprinde în flagrant delict citind operele lui Lenin. Circumstanțe extraordinare, care l-au obligat să demisioneze și să se întoarcă acasă în 1936. Realitatea este însă complet diferită: se renunțase la serviciile sale deoarece casa de bani a consulatului, de care răspundea, fusese sustrasă, iar el era bănuț de furt... Viitorul dictator avea deja douăzeci și opt de ani și nici o diplomă, dar obține, cu mult efort, un post de profesor suplinitor la liceul francez din Korça, al cărui elev fusese. Materia predată: morala! Când a devenit marxist? Hodja susține, plin de mândrie, că în timpul anilor de liceu, pentru a face uitat faptul că fusese „angajat” într-un consulat în vremea regalității; se pare însă că lucrurile au devenit serioase după 1936, când și-a regăsit, la Korça, vechii camarazi cu care formase un mic grup comunist. „Iată-l devenit agitator, scrie Thomas Schreiber în biografia sa despre Hodja; era însă cel mai bine îmbrăcat agitator dintre membrii mișcării.”

Ascensiunea implicită

Pentru Albania, cel de-al Doilea Război Mondial a început pe 7 aprilie 1939, când Italia lui Mussolini a pus capăt protectoratului său de fațadă și a invadat această țară de dimensiunile Bretoniei. Hodja susține că a intrat oficial în politică șase luni mai târziu, la 28 noiembrie, de Ziua Independenței, atunci când a condus o demonstrație antifascistă la Korça. A fost sancționat imediat, pierzându-și postul. Potrivit mărturiei sale, a trebuit să se facă nevăzut la Tirana și, prin urmare, a găsit o acoperire legală care să-i permită să-și continue activitățile: a devenit proprietarul bistroului Flora! De aici gustul său pentru chestiunile secrete și tendința de a fi tot timpul în gardă, mai ales față de prietenii săi. Paranoia a găsit dintotdeauna motive foarte bine întemeiate. O fotografie îl înfățișează pozând într-o lumină favorabilă în fața rândului de sticle de la tejgheaua bistroului său, zâmbind batjocoritor, îmbrăcat la patru ace, mestecând tutun – fotografie care va fi distrusă după venirea sa la putere. După ce Germania a invadat Grecia și Iugoslavia în primăvara anului 1941, o altă demonstrație antinazistă la care ia parte aproape că îi aduce sfârșitul. Scapă ca prin urechile acului de arestare și își găsește salvarea în clandestinitate, devenind unul dintre liderii noului Partid Comunist Albanez, fondat la 8 noiembrie 1941. Se pare că acesta este momentul în care se implică cu adevărat, fără îndoială sub influența lui Koço Tashko, trimis al Cominternului, care la acea vreme deținea putere absolută de decizie în cadrul partidelor comuniste străine. Tashko îl ajută pe Hodja să urce în ierarhia grupurilor comuniste, care încercau să se unească. Astfel, se impune până la urmă în fruntea unui Comitet Antifascist, din cadrul căruia comuniștii vor exclude elementele indezirabile. Rămân însă anumite chestiuni nelămurite: cum a reușit acest om care nu-și

satisfăcuse nici măcar serviciul militar să fie numit general, având în vedere că adevărata strateg era Mehmet Shehu, soldat cu autoritate, cu studii la Academia Militară din Napoli și cu experiență dobândită în cadrul Brigăzilor Internaționale din vremea Războiului Civil Spaniol?

În realitate, a fost ales să preia conducerea partidului de către doi trimiși iugoslavi, delegați de Stalin și Tito să unifice grupurile mici. Era singurul musulman dintre cei cinci reprezentanți ai grupului de la Korça, unul dintre cele trei aflate la originea Partidului Comunist Albanez. Nu se implicase cu adevărat în politică și, în consecință, nu participase la multiplele dispute interne dintre facțiunile comuniste. Considerat inofensiv și ușor de manipulat de către iugoslavi, Hodja era privit ca o figură pasageră, de compromis. Mulți cred că n-a tras nici măcar un foc de armă pe toată perioada războiului. Se pare că și poleiala lui occidentală, cultura franceză cu care impresiona, ușurința cu care vorbea, toate acestea i-au facilitat ascensiunea fulgerătoare.

Era incontestabil un politician prudent, pragmatic, care avea simțul echilibrului și al raporturilor de forță. I-a menajat pe britanici pentru a le obține sprijinul logistic. A convocat la momentul oportun mai multe ședințe, care au transformat Comitetul în viitorul guvern, în fruntea căruia a fost numit pe 22 octombrie 1944, la Berat. Albanezii nu aveau de unde să știe, dar tocmai fuseseră condamnați pentru patruzeci de ani. O lună mai târziu, asemenea unui de Gaulle comunist, a intrat triumfător în Tirana eliberată, mândru de Albania, care, pentru a scăpa de Wehrmacht, nu recursese la nici o forță militară străină, spre deosebire de țara vecină, Iugoslavia.

Iugoslavia: prietena-rivală cu atât mai periculoasă cu cât marele lider de la Moscova, Stalin, îi dăduse lui Tito permisiunea de a înghiți micuța Albanie, în opinia lui, plină cu „oameni înapoiți și primitivi“. Avea să-și lase Hodja țara pradă bătărilor, ca să devină o a șaptea republică a Federației Iugoslave? Potrivit tacticii dovedite a dictaturii revoluționare, acesta a început prin a face curățenie în propria ogradă. Odată eliminați membrii rezistenței anticomuniste, a organizat alegeri cu listă unică, la care votanții, majoritatea analfabeți, au trebuit să facă o alegere dificilă: bilele pentru voturile favorabile cădeau fără zgomot în urnă, pe când cele exprimând voturile împotrivă erau introduse într-o cutie de tablă. Cine ar fi îndrăznit să facă zgomot? În 1945, doar 7%. La următoarele alegeri, doar 0,02%. Mai târziu, nu vor exista mai mult de două voturi împotrivă, despre care albanezii susțineau că ar fi aparținut lui Hodja și soției sale. Mai exista însă un singur pericol: Djodje, ministrul apărării și al afacerilor interne, așadar șeful poliției secrete, cunoscută sub numele de Sigurimi; acesta era considerat un titoist proletar, omul Belgradului. Până în primăvara anului 1948, Hodja s-a văzut obligat să conviețuiască cu acest „trădător“ și chiar să-și facă autocritica – ocazie cu care el însuși își recunoaște lipsa de entuziasm politic dinainte de război –, interogată fiind de căpcaunul sovietic care juca rolul de arbitru în defavoarea sa. Dar, simțindu-se amenințat de ambițiile lui Tito în Balcani, Micul Tătuc al popoarelor a încetat să-i mai acorde sprijinul său la sfârșitul lui iunie 1948. Ocazie nesperată pentru Hodja de a-l lichida pe Djodje și, în acest an orwellian, de a recurge la un gest demn de autorul romanului 1984: toate portretele lui Tito au dispărut peste noapte din Albania, iar numele său a fost șters din manualele școlare. 1948 a fost un an decisiv: la primul congres al Partidului Comunist Albanez, Hodja cade

pradă uneia dintre ispitele oricărui dictator care se respectă: discursul-fluviu. Al său, recitit cu dragoste de către soția sa, Nexhmije, a durat peste șaisprezece ore. Îi pune astfel la stâlpul infamiei pe revizionisti și pe „regele lor trădător de la Belgrad“, despre care va povesti într-una din lucrările sale indispensabile, *Titoiștii*, cum în 1946 câinele mareșalului, sărind într-o barcă, îi stropise frumosul costum. În mod clar, „Göring-ul croat“ nu era frecventabil. Odată cu epurarea titoiștilor a început cea de-a doua etapă din „tactica salamului“, dezvoltată de maghiarul Rákosi în vederea construirii unei dictaturi revoluționare eficiente: lichidarea adversarilor politici. De-a lungul deceniilor, Hodja n-a ratat ocazia de a adăuga și o a treia etapă, care viza eliminarea conducătorilor din Partidul Comunist. În 1948 apar și primele simptome ale bolii care, în cele din urmă, îi va aduce moartea: diabetul.

Cu toate astea, Stalin trebuia să lase loc pentru unele rezerve. Deși eliminase într-adevăr „titoiștii“, Hodja a fost imediat criticat și desconsiderat de stăpânul Kremlinului: „Mic-burghez, cu prea mare aplecare către naționalism“. Chiar și așa, faptul că Tito căzuse în dizgrație l-a salvat pe Hodja, pe care altfel Djodje l-ar fi lichidat, și a permis păstrarea *in extremis* a independenței Albaniei, care avea să devină „copilul teribil“ al comunismului.

Stalinistul

Pe plan intern, anii '50 au marcat consolidarea regimului prin adoptarea unui Cod penal care nu era cu nimic mai prejos decât cel sovietic: vârsta răspunderii penale fusese redusă la paisprezece ani, iar pentru infracțiuni împotriva statului și sabotaj era suficientă împlinirea vârstei de doisprezece ani. Represiunea se baza pe Sigurimi, o structură creată în timpul războiului și botezată „Casa cu frunze“, cu referire la frunzișul care o acoperea. Începând din 1917 ea este deschisă publicului, vizitatorii putând vedea dispozitive de interceptare telefonică ce permiteau ascultarea simultană a patruzeci de aparate. O cifră considerabilă având în vedere că, în anii '70, la Tirana existau telefoane în numai o mie cinci sute de locuințe. Dar adevărații ascultători ai lui Hodja erau cei cincisprezece mii de membri ai Sigurimi, adesea recrutați dintre cei „declasați“, foști burghezi sau activiști decăzuți, cărora li se alăturau toți cei cu un trecut reprobabil... De cele mai multe ori, cei persecutați sau rudele lor preferau să colaboreze decât să putrezească în închisoare. Cincisprezece mii de oameni la o populație de 1,5 milioane de locuitori: număr extrem de ridicat, mai ales într-o țară minusculă, unde se știa totul – un „comunism rural“, cum îl numea Champseix. „În fiecare raion, ofițerii Sigurimi trebuiau să atingă anumite cote privind numărul de oameni arestați. Dacă la sfârșitul anului nu era atins numărul necesar, acesta era rotunjit arbitrar“, adăuga el. La cea mai mică abatere, direcția era cunoscută: taberele de detenție de la Burrel, Spaç sau din altă parte, acestea fiind de obicei călătorii fără cale de întoarcere. „Se întâmpla să vedem uneori de pe marginea drumului deținuți îmbrăcați în haine de pânză aspră; paradoxal, erau mai bine îmbrăcați decât mulți țărani albanezi“, își amintește același Champseix. Principala misiune a Sigurimi era controlul

asupra loialității ideologice a cetățenilor, a membrilor de partid și a Biroului Politic. Hodja parcurgea zilnic acasă rapoartele pe care le primea din cartierul Block, situat în centrul capitalei Tirana; imobilul se afla lângă parlament și ministere, fiind construit în stil mussolinian. Block era un cartier securizat, izolat, cu școli, magazine și pasaje subterane, unde clanurile conducătoare erau obligate să locuiască. Înainte ca deciziile luate să fie transmise în țară, la ședința desfășurată cu ușile închise participau reprezentanții puterii, așa cum se întâmpla la Kremlin, la începuturile stalinismului. Asemenea membrilor Partidului Socialist al Unității Germaniei (SED), care locuiau în cartierul Wandlitz, sa conducătorilor chinezi din Orașul Interzis, dictatorul îi avea în imediata sa apropiere pe membrii Biroului Politic, pe care-i primea la sfârșitul zilei în biroul-bibliotecă sau la „clubul” Partidului, situat de cealaltă parte a străzii. Se discuta la un pahar, în jurul unei mese de biliard sau în timpul vizionării unui film importat din Occident. Hodja era un om cu tabieturi. Un dictator studios. În restul zilei, citea cu mare atenție presa albaneză și franceză și scria editoriale anonime în *Zeri I Popullit*, care dădeau linia generală a regimului. Urmând modelul stalinist, nici un detaliu din viața privată a lui Enver nu ajungea să fie cunoscut de cetățeni, care îi spuneau „Unchiul” (*Djadjji*). În societatea albaneză de clan, unchiul matern juca un rol esențial. Era înțeleptul căruia i se arăta respect. Fotografia lui Hodja trona în fiecare casă, alături de rezumate ale operelor sale, dar oamenii știau doar că Unchiul avea trei copii, pe care îi botezase Ilir (omagiul adus ilirilor, strămoșii albanezilor), Sokol (erou medieval) și Pranvera (Primăvara). Deși extrem de discret, distant, provocând oamenilor teamă, Hodja făcea totuși vizite în țară, cu condiția ca starea de sănătate să i-o permită; acestea erau prilejuri de sărbătoare artificial create, ca și discursurile pe care le rostea cu asemenea ocazii. Spre sfârșitul vieții însă, era plimbat uneori foarte încet prin capitală, pe locul din spate al unui Mercedes.

Pe plan extern, punctul de cotitură major se produce în 1960. Cu cinci ani înainte, Hodja fusese afectat de vizita pe care Hrușciiov i-o făcuse lui Tito; un an mai târziu trecuse prin aceeași situație când, în timpul celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, la care participase, a fost făcut public raportul privind crimele staliniste. Nu crezuse nici un cuvânt: „Cum se poate ca Stalin să fi comis asemenea crime? i-ar fi spus el surprins liderului sovietic, care îi confirmase veridicitatea acuzațiilor. Cum de n-ați putut evita aceste greșeli pe care i le imputați?” „Stalin v-ar fi tăiat capul cu aceeași ușurință cu care un grădinar taie așa ceva”, i-ar fi răspuns Hrușciiov, lovind o varză cu bastonul său, având în vedere că discuția se petrecea într-un parc dendrologic. Hodja n-a mai insistat, dar și-a îndreptat atenția spre China, care la rândul-i se distanțase de Moscova. Călătoria din 1959 a liderului sovietic, care visase cu ochii deschiși în preajma Golfului Vflora la rachetele pe care le putea lansa din Mediterană, n-a produs decât o apropiere superficială a relațiilor dintre cele două țări, având în vedere că Hodja nu înceta să-l elogieze pe Stalin, căruia îi păstrase o caldă amintire: „Un mare marxist-leninist, un om lucid, bun, capabil, binevoitor, drept, plin de solicitudine față de semenii”. Sfinte Iosif, roagă-te pentru noi, bieții albanezi! Mai mult, grosolanul Nikita l-a nemulțumit puternic pe Hodja spunând că Albania trebuia să devină o „grădină model” pentru țările... arabe.

Hodja, care, în calitatea sa de bun stalinist, dorea să-și înzestreze țara cu o industrie grea, s-a simțit ofensat. În fața unei asemenea atitudini îndărătnice, sovieticii au aplicat

clasicele represalii: mai multe cereale, mai multe credite pentru planul cincinal, rechemarea experților lor și anularea bursei pentru studenții albanezi instruiți la Moscova. Rănit în orgoliu, Hodja l-a catalogat rapid pe Hrușciov drept un „șarlatan șantajist“, sigur fiind deja de ajutorul chinezilor.

Maoistul

Pe 16 noiembrie 1960, tensiunile au ajuns la apogeu. La Moscova, acasă la stăpânul Hrușciov, Hodja, în fața a optzeci de partide comuniste reunite, atacă cu îndrăzneală, elogiindu-l pe idolul dat jos de pe pedestal: „Trebuie să apărăm cu toții lucrarea rodnică a nepieritorului Stalin. Cine nu o face este un oportunist și un laș“. Cine are urechi de auzit să audă! În *Iarna marii însingurări* (1973), Ismail Kadare redă într-o manieră superbă această schismă petrecută în acea noapte la Moscova: „Nu întâmplător am menționat mai devreme numele lui Eschil, spuse Enver Hodja, apucând ceașca... Lumea este plină de tragedii, dar credeam că în comunism așa ceva nu se poate întâmpla. Nu trebuia să fie așa“. Jean-Paul Champseix povestește că „Ismail Kadare, căruia i se reproșase că nu abordase în operele sale perioada contemporană, a mers să-l vadă pe Hodja înainte să scrie această carte, pentru a avea acces la arhive. Hodja a încercat să-l atragă pe Kadare de partea sa, alegând să nu-i vorbească despre marxism, ci, cu nostalgie, despre orașul lor natal, Gjirokastra, și despre disprețul pe care-l nutrea față de primitivii sovietici... Totul discursul fusese îmbrăcat în termeni «cvasierotici». A rezultat o lucrare fascinantă și tulburătoare, din care reieșea că în Albania nu funcționa nimic, cu excepția activității desfășurate de conducătorul său, Hodja, figură romantică și arogantă, care-și punea întrebări, descumpănit, despre viitorul comunismului! Acesta este un lider absolutist într-o țară haotică, cufundată într-un amurg disperat“. În aceea zi, la Moscova, liderii altor țări – Ho Și Min, un african, un scandinav, chiar și rubicondul Maurice Thorez – s-au perindat prin fața lui Hodja pentru a încerca să ajungă la o înțelegere; în zadar însă, Hodja începuse într-o primă fază să impună restricții, care izolau Albania de restul Europei de Est. Potrivit lui Pierre Cabanes, care multă vreme condusesese săpăturile arheologice de la Apollonia, toți străinii au fost nevoiți să părăsească Albania. Cu toate astea, albanezii plecau în continuare în număr mare la studii la Moscova, Sofia și în Berlinul de Est. Soțiile fuseseră expulzate împreună cu fiicele, băieții rezultați în urma acestor uniuni, consemnați la domiciliu, iar vinovații, invitați să se recăsătorească: aceste acțiuni vor duce la nenumărate tragedii familiale, ale căror sechele afectează încă inimile și starea de spirit ale albanezilor. Pe plan internațional, Hodja a obținut o victorie care i-a adus prestigiu, punând mâna pe cele patru submarine sovietice staționate în golful Vlora, pe care URSS avea de gând să le recupereze. Și totuși acordurile prevedeau ca aceasta să elibereze la termenul stabilit clădirile. Blocând golful cu nave vechi, dictatorul amenința cu bombardarea lor; obține astfel câștig de cauză: marinarii sovietici s-au întors în țară fără mica lor flotă.

Din brațele rușilor Hodja trece direct în cele ale chinezilor, Mao alăturându-i-se lui Stalin în panteonul albanez. Deși nu va adera întru totul la sloganurile maoiste – Hodja nu

aprecia deloc atacurile recurente la adresa Partidului –, nu este insensibil la semnalele Revoluției Culturale pe care Marele Cârmaci a lansat-o în 1966. Anul următor începe „revoluționarea” țării. Aceasta presupunea impunerea ateismului integral, practica religioasă fiind considerată „o crimă împotriva statului” – culmea culmilor pentru un om al cărui nume însemna „religios”. Biserici și moschei, pe care le vedea drept simboluri ale invadatorilor străini, au fost distruse sau închise, devenind ulterior cinematografe, depozite, magazine sau case de cultură. Prin opoziția față de tradiții și obiceiuri, față de activitățile meșteșugărești, purtarea hainelor tradiționale și practicarea riturilor „superstițioase”, „revoluționarea” a fost o modalitate de a accelera, în mod indirect, occidentalizarea țării în maniera lui Atatürk, care a avut o influență politică extrem de puternică asupra lui Hodja, spre deosebire de cel mai mare dușman al său, Tito. Aceste interdicții au fost însoțite de izolarea țării – la toate nivelurile –, care avea rolul de a asigura apărarea teritoriului împotriva oricărui atac. „Lăsați o sută de flori să înflorească, lăsați o sută de școli să rivalizeze”, declarase nu demult tovarășul Mao. În Albania însă înfloriseră numai buncărele, ca ciupercile după ploaie. Se pare că ar fi fost 700.000! Fabricile de ciment de la Elbassan și din alte localități, dăruite de sovietici și chinezi, care scoteau fum de diferite culori, fuseseră puse în funcțiune. „Erau de trei feluri, în funcție de dimensiune. Uneori puteau să fie pe un câmp douăsprezece. Erau folosite pentru exercițiile militare, oamenii fiind obligați să satisfacă stagiul militar. Erau folosite și de îndrăgostiți, și pentru numeroase servicii publice”, spune Champseix. Potrivit specialiștilor, această izolare a costat de două ori mai mult decât Linia Maginot și a consumat de trei ori mai mult beton! Numai Hodja singur dispunea de șase dintre aceste cazemate, la Tirana și în apropierea capitalei, precum și în vilele sale situate pe malul mării, la Vlora, Pogradec și Durrës, unde petrecea uneori luni întregi, izolat cu familia sa. Acesta era un alt Hodja, necunoscut albanezilor, un cap de familie grijuliu, sentimental, emoționat de cântecele revoluționare sau poemele recitate în albaneză sau în franceză de numeroșii săi nepoți. Mărimea caselor sale varia în funcție de numărul membrilor familiei, ginerii și nurorile fiind rugați să se alăture căminului, pentru a evita orice contact necorespunzător cu populația. Această poziție de patriarh balcanic izolat se explica și prin deteriorarea stării de sănătate, începând cu 1966. N-a putut călători în China în 1967, moment în care s-a pecetluit noua prietenie cu regimul de la Peking. În 1969 nu mai era în stare să se deplaseze din casa lui, situată în golful Vlora, până la Marea Adriatică. Dar asta n-a contat, pentru că acoliții lui din Biroul Politic au preluat inițiativa, într-un mod extrem de prudent, construindu-i o piscină, pe care au umplut-o cu apă de mare: potrivit lui Thomas Schreiber, când a descoperit cadoul-surpriză, Hodja ar fi exclamat: „Trăiască partidul!”

Închiderea

Această izolare generalizată s-a tradus și printr-o albanizare a culturii. Hodja s-a folosit de paralela dintre isprăvile lui Skanderbeg, eroul albanez care a reușit în secolul al XV-lea să

înăla la distanță timp de aproape un sfert de secol redutabila armată a Imperiului Otoman, care realizările sale, el fiind cel ce a rupt relațiile cu căpcăunul sovietic. Un muzeu și statui au fost construite spre gloria acestei figuri tutelare, proslăvite cândva de Ronsard sau Vivaldi, cu care numai Hodja însuși putea fi comparat. Dictatorul a lansat și un vast program de studii și săpături arheologice pentru a demonstra rădăcinile ilirice ale albanezilor, în această regiune balcanică unde „originea străveche este la fel de importantă precum înțâietatea“. „Populațiile ilire erau cu siguranță menționate în textele grecești“, notează Pierre Cabanes, dar problema este că ilirii nu foloseau nici un sistem de scriere, pri urmare era dificil să demonstrezi continuitatea între limba ilirică și cea albaneză. Aceasta însă nu a constituit un impediment pentru salvatorul patriei, a cărui megalomanie mergea mână-n mână cu paranoia. Într-un asemenea context, nu este deloc surprinzătoare declarația lui Odile Daniel, care preda civilizație albaneză la Inalco și care își amintea de o schimbare de paradigmă la sfârșitul anilor '60: „În 1965 eram bursier și puteam încă să mă mișc destul de liber. Trei ani mai târziu, pe vremea când eram cazat la Hôtel des Étrangers, aveam în permanență doi sau trei ghizi care se țineau după mine“. Inspirat de politica lui Atatürk, Hodja pune punct și tradițiilor de clan care dominau țara, mai ales în partea de nord. Reglarea de conturi a fost scoasă în afara legii, iar fetele, trimise la școală. Nici nu e de mirare că Hodja se dezlănțuia cu ocazia fiecărei negocieri în care erau implicați sovieticii sau chinezii. Deja discuțiile dintre Kosîghin și Mao îl iritau. Însă vizita lui Nixon la Beijing în 1972 l-a scandalizat de-a dreptul. În ceea ce privește conferința multilaterală de la Helsinki privind pacea și dezarmarea (1975), aceasta i s-a părut absolut deplasată. În cele din urmă, are loc un eveniment inacceptabil: în 1977, întruchiparea răului, Tito, este întâmpinat cu mare pompă în China, care se împăca astfel cu Iugoslavia nealinată în detrimentul micii Albanii, care era considerată cantitate neglijabilă. Astfel că în 1978, după ce a rupt legăturile cu China, Hodja se găsește singur în fața lumii comunisto-revizioniste și a lumii capitaliste.

Acesta este motivul pentru care a căutat să restabilească relațiile cu anumite țări europene. Franța, pe care nu o uitase, Italia, al cărei oraș Bari era situat la doar cincizeci de kilometri de coasta albaneză, Germania, care, din punct de vedere istoric, nu susținuse nici Serbia, nici Grecia – toate aceste țări își manifestaseră preferința față de România, unde național-comunismul radical al geniului Carpaților nu-l putea lăsa indiferent. În orice caz, fără ajutorul masiv din partea chinezilor, Albania, unde moneda locală era lekul albanez, s-ar fi afundat într-o sărăcie fără precedent pentru Europa, în ciuda alfabetizării, a industrializării forțate și a construcției de drumuri și clădiri de apartamente. Ideologia obsesională creștea în intensitate, la fel și teroarea întreținută de Sigurimi.

În ultimul deceniu al domniei sale, Hodja a fost pretutindeni și nicăieri. Oriunde, pe pereți sau chiar pe piscurile munților, cugetările sale inegalabile, rediate sub forma unor imense inscripții din pietre albe, tronau între cer și pământ; acestea se regăseau în manuale, chiar și în cele de limbi străine, unde textele sale serveau drept suport pentru învățarea limbii franceze sau italiene. Dar, pe măsură ce puterea sa slăbea, situația în Albania degenera din cauza directivelor sale. Văzută din străinătate, țara părea intrată într-o perioadă de glaciațiune. În interiorul granițelor, aceasta era afectată de transferuri secrete de populație, consecințe ale epurărilor angajaților și funcționarilor trimiși în mediul rural

în coloniile de muncă. „Condamnații, dar și soțiile și copiii lor erau pedepsiți și trimiși în sate, în mijlocul țăranilor, care-i priveau cu suspiciune și-i puneau să presteze cele mai ingrate munci“, explică Pierre Cabanes. Erau singurele deplasări de populație. Era nevoie de un pașaport pentru a circula în interiorul țării, la fiecare pod erau puncte de control, iar mașinile nu puteau fi folosite decât de membrii de partid. Cât despre depozitele de benzină, acestea se aflau sub supraveghere militară. „Când se mergea în nordul țării, își amintește Champseix, studenții din zona septentrională ne întrebau: «Cum este în sud?»“. Iar când vizitam sudul, meridionaliile întrebau: Cum este în nord?»“ În centru, la Tirana, exista un paradox „viu“. Acest dictator atotputernic care deschisese un muzeu spre gloria sa în orașul natal Gjirokastra și era adulat din timpul vieții în piața centrală din Tirana, devenise din ce în ce mai invizibil, chiar inomabil. „Era învăluit în mister, își amintește Odile Daniel, numele său era tabu, nu era menționat, nu era evocat, fiecare referire la el putea fi interpretată greșit.“ Cel nevăzut suferea și de cecitate: din cauza diabetului, Hodja nu mai putea citi, în ciuda lupelor de ceasornicar și a altor retroproiectoare pe care le avea mereu la îndemână. Tovarăș credincios de luptă din vremea războiului, soția ajunsese să-i citească absolut tot. Silueta maiestuoasă a Unchiului își pierduse vigoarea, slăbită de repetatele crize cardiace. Dandy-ul elegant a cărui putere de seducție acționase asupra tuturor compatrioților săi nu mai era decât umbra a ceea ce fusese odată. Cu toate astea, continua să aplice aceleași lovituri precise. În 1981, Shehu, adjunctul său de neînlocuit, a aflat că nimic nu era statornic în țara vulturilor în afară de Hodja, care părea că vrea să scape de moarte distrugând totul – simptom al dictatorului aflat în agonie care încearcă să țină timpul pe loc, să se identifice cu el și, asemenea lui Chronos, să-și mănânce copiii. Până la sfârșit, Hodja-Chronos reunește membrii Biroului Politic în camera sa, având în vedere marile schimbări din URSS, care îl pun pe gânduri. Amurgul său coincide cu zorii unei noi ere pentru Albania, leagăn al comunismului. În mod simbolic, Mihail Gorbaciov este numit secretar general al Partidului Comunist Sovietic cu o lună înainte de ultima criză cardiacă, din data de 9 aprilie 1985, care îl doboară pe Hodja, înconjurat de familie. Două zile mai târziu este făcut următorul anunț: „Inima iubitului și gloriosului conducător al Partidului și poporului nostru, tovarășul Enver Hodja, a încetat să bată“. Cu această ocazie „oamenii“ află că tovarășul Hodja era bolnav de mulți ani.

Potrivit unei legende albaneze, preluată de Ismail Kadare în nuvela *Aprilie spulberat*, luna aprilie este aducătoare de moarte. Câți albanezi au trecut prin fața rămășițelor sale expuse într-o sală din interiorul parlamentului? Se vorbea de cozi întinse pe aproape doi kilometri. „S-a plâns mult pe bulevardele mari – Albania nu este degeaba țara bocitoarelor; pe străduțe însă, atmosfera era mult mai degajată“, își amintește Champseix. În fața camerei, oamenii puneau rapid batista la ochi. Era interzis să te oprești în fața trupului neînsuflețit, de parcă acesta ar fi fost un gest lipsit de considerație. Aceste manifestări vor ieși la suprafață mai târziu, după căderea Zidului. În 1990, statuia sa gigantică a fost dată jos din Piața Skanderbeg din Tirana. Buncărele au servit drept locuri de cazare pentru prizonierii eliberați, înainte de a fi transformate în bufete sau în spații de expoziție. În 1992, la șapte ani de la moartea sa, rămășițele lui Hodja au fost exhumate din necropola Martirilor Neamului pentru a fi puse alături de cele ale victimelor sale înmormântate în cimitirul Sharra. Destin previzibil al Unchiului, despre care majoritatea

albanezilor nu mai voiau să se audă vorbind. Numărul victimelor și al deținuților încă nu este cunoscut cu exactitate. Potrivit lui Blendi Fevziu, ar fi fost executați 5.037 de bărbați și 450 de femei; 16.788 de bărbați și 7.367 de femei au fost condamnați la închisoare; 70.000 de oameni au fost exilați. Populația albaneză număra în jur de două milioane de locuitori. Cele mai multe documente de arhivă au fost distruse sau luate de foști demnitari, care n-au fost judecați. Într-o țară în care delatiunea era obligatorie, mărturiile sunt extrem de rare. Fără îndoială, toată lumea se simte vinovată, după cum reiese din declarațiile lui Champseix: „Când cartea noastră *57, boulevard Staline* a fost tradusă în Albania și am fost invitați de televiziunile și posturile de radio albaneze, jurnaliștii s-au mirat: deci așa arăta Albania lui Hodja?“ Ar fi incorect să spunem că pagina Hodja – autor prolific de altfel – a fost întoarsă. Aceasta nu a fost niciodată citită.

12. ALFREDO STROESSNER, PATRIARHUL AUTARHIC de Emmanuel Hecht

Timp de treizeci și cinci de ani (1954–1989), „conducătorul suprem“ a supus Paraguayul unui control sistematic, perioadă în care a suprimat neobosit orice încercare de contestare politică. Și-a exploatat țara, bază a tuturor tipurilor de trafic de pe continent, ca pe propria moșie. A mituit militarii, care ar fi putut avea neinspirate idei de a-l înlătura de la putere, lăsându-i să controleze părți întregi ale acestei economii ilegale. Și a câștigat încrederea și încredința Statelor Unite, arătându-se un elev plin de râvnă în lupta anticomunistă.

Generalul Tapioca, personajul din cartea de benzi desenate *Tintin și Los Picaros*, are cumva vreo legătură cu generalul Stroessner (1912–2006)? „Tintinologii“ așa susțin. Într-adevăr, poate că regăsim la personajul de benzi desenate chipul oval al dictatorului care a domnit peste Paraguay timp de treizeci și patru de ani, cinci luni și nouăsprezece zile. În rest... Dictatorul era mai degrabă roșcat, moștenire a originilor sale bavareze – tatăl său fusese fabricant de bere –, de aici primind una dintre numeroasele sale porecle: *El Rubio* („Blondul“). Și apoi era mult mai înalt (1,90 m) decât Tapioca, în Paraguay fiind mulți indieni guarani, mici și îndesați, precum și mețiși, majoritari în singura țară de pe continent care s-a „servit“, din cauza lipsei femeilor spaniole, de multitudinea de femei indiene, care nu erau altceva decât mână de lucru pentru a-și asigura descendența. Astfel, chiar mama lui Stroessner era fiica unui metis, iar el stăpânea perfect guarani, a doua limbă oficială, vorbită de peste 90% din populație. Oricum, dacă îngâmfarea și neîndemânarea *Caudillo*-ului sud-american creat de Hergé stârnea râsul cititorilor cu vârste cuprinse între 7 și 77 de ani, originalul încă îi face pe mulți paraguayeni să plângă sau să se înfurie, la treisprezece ani de la moartea sa.

El Condor

Martín Almada (optzeci și doi de ani) este unul dintre ei. Profesor și avocat, acesta a făcut marea greșală să devină activist sindical. Arestat în 1974 pentru „terorism intelectual“, a fost torturat de soldații argentinieni și chilieni veniți să sprijine dictatura-soră. Culmea sadismului, strigătele sale erau înregistrate și transmise prin telefon soției, Celestina Pérez. Când va descoperi conținutul unui pachet trimis de gardieni – hainele soțului ei pătate de sânge –, aceasta va muri în urma unei crize cardiace. Almada era totuși în viață. Închis, avea să fie eliberat în septembrie 1977, grație mobilizării organizațiilor umanitare, în special a celei numite Amnesty International. Începea pentru el un exil care avea să dureze

cincizecezece ani, mai întâi în Panama, apoi în Franța.

Anii '70 au fost cei mai represivi în Paraguay. Stroessner, împreună cu chilianul Augusto Pinochet, argentinianul Rafael Videla, uruguayanul Juan Bordaberry, bolivianul Hugo Banzer și brazilianul Ernesto Geisel pun la punct ultimele detalii pentru înființarea unei internaționale anticomuniste continentale, cu susținerea Statelor Unite. Organizația a fost lansată oficial în noiembrie 1975 sub numele de „Operațiunea Condor” – ca omagiu adus țării gazdă a ceremoniei, Chile, a cărei emblemă este vulturul –, având drept obiectiv schimbul de informații între diferitele servicii de securitate, coordonarea acțiunilor pentru a distruge gherilele susținute de frații Castro și, totodată, urmărirea, apoi eliminarea adversarilor.

Liderii paraguayeni s-au grăbit să lichideze grupurile armate, având în vedere că unul dintre acestea încercase cu ceva timp în urmă să-l elimine pe dictator. Se temeau în special de Junta de Coordonare Revoluționară, care reunea mișcările de extremă stângă din America de Sud. Și apoi Stroessner voia să-i întoarcă favoarea generalului Pinochet, care îi acordase sprijin necondiționat și se aflase în spatele acestei inițiative. De altfel, prima acțiune la care polițiile din cadrul Operațiunii Condor au colaborat va avea loc în Paraguay, soldată cu arestarea unui revoluționar paraguayean și a altuia chilian; despre acesta din urmă nu s-a mai știut niciodată nimic după ce a fost transferat clandestin în țara sa.

Almada a fost una dintre primele victime ale zelului executanților poliției din Asunción. Nu avea să uite și nici să renunțe. În primăvara anului 1989, imediat după înlăturarea lui Stroessner printr-o lovitură de stat – similară, în mod ironic, cu cea care l-a adus la putere în 1954 –, a depus o plângere împotriva torționarilor săi și a „liderului lor suprem”. Optsprezece luni mai târziu, justiția paraguayeană îl găsește pe bătrânul dictator vinovat de complicitate la crimă și solicită Braziliei, unde acesta se refugiase, extrădarea sa. În zadar însă. Cu toate astea, Martín Almada întrezărește un semn încurajator. În 1992, când revine din exil, constată că Paraguayul se metamorfozase prin adoptarea unei noi constituții, prin care se făcuse trecerea la democrație. Jurist cu experiență, se folosește de un articol din noua constituție („Genocidul și tortura, precum și dispariția forțată a oamenilor, răpirea și uciderea din motive politice sunt imprescriptibile”) pentru a face din nou recurs, invocând privarea de libertate. Organele judiciare îi solicită registrul de detenție, dar, în mod convenabil, poliția nu-l găsește. Se întâmplă însă o mică minune. Un informator anonim, fără îndoială ofițer de poliție, îl sfătuiește să meargă în suburbia capitalei Asunción, Lambaré, la un depozit unde erau păstrate documente de arhivă. Ajunge acolo la 22 decembrie 1992, însoțit de avocații săi, de jurnaliști și de un judecător. Mare le-a fost mirarea vizitatorilor să descopere 700.000 de documente de arhivă, cântărind în total două tone, depozitate cu grijă în dulapuri. Pe lângă alte dovezi copleșitoare ale crimelor dictaturilor de pe continent, aceștia scot la lumină o listă cu 50.000 de oameni uciși, 30.000 dispăruți și 400.000 închiși; aproape două mii de acte de identitate și zece mii de fotografii; registre de intrare și ieșire ale deținuților, schimburi între diferitele secții de poliție, rapoarte despre represiunea la adresa organizațiilor sindicale, activitățile preoților etc. Dar și despre *pileta*: o metodă de tortură la modă în Paraguay, în care opozanții erau scufundați într-o cadă plină cu excremente.

În total, se estimează că numai în Paraguay au fost uciși sau au dispărut în jur de trei mii de oameni⁸² și că în timpul dictaturii 1,8 milioane de paraguayeni au ales exilul. O cifră extrem de mare, având în vedere că populația totală a țării era de 1,6 milioane în 1954, iar în 1989 ajunsese la 4 milioane⁸³. Toate aceste documente au ajuns să fie cunoscute în spațiul public drept „Arhivele Terorii”⁸⁴. Ele singure pot sta mărturie privind adevărata natură a regimului lui Alfredo Stroessner, care va fi de altfel condamnat în contumacie.

Circumstanță agravantă, *El Presidente* se făcea vinovat de o altă crimă, mai puțin cunoscută: lichidarea sistematică, începând cu anul 1967, a indienilor aché⁸⁵, triburi de vânători-culegători care trăiesc în pădurea tropicală din estul țării. Bărbații au fost urmăriți cu ajutorul câinilor de vânătoare, femeile, supuse sclaviei sexuale, iar copiii au fost răpiți, devenind servitori; în același timp, coloniștii brazilieni chemați în ajutor de guvern au pus mâna pe pământurile lor. Cei cinci sute de supraviețuitori aché au fost forțați să treacă de la o viață nomadă la una sedentară, trăind împrăștiați între șapte cătune și o rezervație, Colonia Nacional Guayaki.

Marea închidere

Pinochet, Videla, Bordaberry, Banzer, Geisel, Stroessner – aceleași lupte, aceleași spolieri? Acești *caudillo* din Conul Sudic se aseamănă din multe puncte de vedere, dar cel din Paraguay iese în evidență prin accesele sale de febră obsidională⁸⁶. De parcă poziția geografică a acestei enclave de 400.000 km² situate în mijlocul subcontinentului american, mărginită la sud de Argentina, la nord-vest de Bolivia, la nord și la est de Brazilia, ar fi influențat starea psihică a conducătorilor săi. Primii care au experimentat și apoi au vorbit despre această izolare au fost iezuiții, după sosirea lor în 1609. În taină, au vrut să creeze o forță autarhică. Aflați în fruntea a aproximativ treizeci de misiuni (*reducciones*), fiecare numărând între două mii și opt mii de oameni, au făcut posibilă supraviețuirea a 150.000 de indieni guarani, liberi și egali în drepturi după convertirea lor la creștinism, în cadrul unei republici teocratice și „comuniste”, având în vedere că rodul muncii lor era împărțit între toți locuitorii. „O capodoperă a rațiunii și a dreptății”, exclama Cacambo, slujitorul și apoi prietenul lui Candid din opera lui Voltaire. Dar, prins între viceregatele Peru și Rio de la Plata, acest stat ciudat a devenit rapid un contramodel atât pentru Coroană, cât și pentru coloniștii însetați de bogăție și mână de lucru supusă⁸⁷. În 1767, membrii Societății⁸⁸ au fost rechemati de rege, iar coloniștii au primit dreptul de a înăbuși în sânge aceste *reducciones*, ceea ce a însemnat cântecul de lebadă pentru această utopie, unică în istorie.

Dar nu și pentru promisiunile care au însoțit-o.

Părintele fondator al Paraguayului independent, Rodríguez de Francia, aflat la putere din 1814 până în 1840, „dictator temporar” în stil roman, apoi „dictator pe viață”, a închis complet țara, făcând din Paraguay singurul stat de pe continent care a ales protecționismul. A realizat totodată reforma agrară, în urma căreia țăranii au primit pământ. Deși a interzis

importurile, a încurajat exportul de animale și de maté⁸⁹. Marele romancier Augusto Roa Bastos (1907–2005) i-a consacrat o carte acestui personaj sedus de Rousseau și Robespierre: *Eu, Supremul*. Succesorul său direct, Carlos Antonio López, mai luminat și mai puțin maniac, și-a adus contribuția la construcția țării, punând accent pe dezvoltarea industriei naționale – căi ferate, textile, materiale de construcție –, măsuri luate pentru a ajunge din nou la autarhie.

Și Stroessner se va putea lăuda cu rezultate economice bune: o creștere de 3-4% pe an, cu un vârf de peste 10% atins între 1976 și 1981. Asta pe hârtie, pentru că inegalitățile sunt evidente. Dictatorul și apropiații lui consideră că țara este propria lor moșie. Ei își însușesc bunurile comunității și folosesc finanțele publice pentru a-și spori averile, toate acestea într-un stat în care traficul ilegal luase locul inițiativei individuale. „Genialul conducător“ nu mai are în comun cu predecesorii săi decât dorința de a-și ține micul regat în izolare. Vremurile însă s-au schimbat. Vecinii Paraguayului nu-i mai sunt adversari. Inamicul este reprezentat de comunism și de Războiul Rece, la nivel global. Îi este imposibil să refuze, la începutul anilor '60, fondurile provenite de la Alianța pentru Progres a lui J.F. Kennedy, care vor finanța deschiderea țării prin construirea unor rute importante spre Argentina, Brazilia și Bolivia. Stroessner va semna apoi un acord cu Brazilia privind construirea barajului Itaipú, cea mai mare structură de acest gen. În cele din urmă, tratatul privind construirea bazinului Rio de la Plata (1973), semnat cu vecinii țării, încurajează schimburile și proiectele de cooperare și soluționează definitiv disputele frontaliere.

Moștenirea violenței

Semnând tratatul, generalul Stroessner demonstrează că știe mai bine decât omologii săi prețul unei conflagrații. Războiul Triplei Alianțe (1864–1870), apoi războiul din Chaco (1932–1935), la care a participat ca sublocotenent, i-au modelat viziunea asupra lumii, marcată de utilizarea forței și de violență.

Spre deosebire de predecesorii săi, generalul Francisco Solano López, devenit noul conducător al țării în 1862, a început să se simtă sufocat de acea *reducción* în care se afla și să viseze la realizarea unei ieșiri la mare, către est, în delta Rio de la Plata, situată între Argentina și Uruguay. A adunat o armată de 80.000 de oameni și s-a folosit de intervenția Braziliei în războiul civil uruguayan pentru a captura o navă braziliană care se deplasa în amonte pe fluviul Paraguay. Incidentul a dus la intrarea Braziliei în război în 1864, fiind urmată de Argentina și Uruguay, fapt care pe López l-a luat prin surprindere. Țara lui s-a trezit singură în fața Triplei Alianțe. Și avea să plătească scump pentru asta. Conform estimărilor, care sunt greu de verificat, Paraguay a pierdut 60% din populație (și 80% din bărbați), rămânând cu doar 300.000 de locuitori la sfârșitul conflictului. A trebuit să cedeze Argentinei sudul provinciei Chaco și districtul Misiones, iar Braziliei, sudul provinciei Mato Grosso. Înfrângerea a fost totală.

În 1932, în momentul izbucnirii războiului din Chaco, sublocotenentul Stroessner

activa în armată de aproximativ zece ani. Acesta avea să fie primul și ultimul său război. Chaco era un teritoriu de 250.000 km² care depindea de autoritățile din La Paz; cu toate acestea, de-a lungul anilor paraguayenii au înființat aici exploatații agricole, companii forestiere, misiuni religioase și forturi. Deși se spune că la baza declanșării războiului a fost perspectiva activităților de foraj plănuit de două companii petroliere, American Standard Oil și British Shell, și redevențele lor viitoare, cauza reală a conflictului era de fapt vechea dispută legată de chestiunea frontierelor.

Pe hârtie, armata boliviană este mai numeroasă (250.000 față de 150.000) și mai bine pregătită. Cu toate acestea, trupele generalului Estigarribia, care studiasse la Academia Militară Saint-Cyr, obțin victoria. Ambele părți suferă pierderi omenеști enorme: 100.000 de morți în total. În 1938, un tratat de pace va acorda Paraguayului 120.000 km² din teritoriul disputat. Acum victoria este totală.

În aceste condiții, Alfredo Stroessner e un om liniștit, decorat cu Cruz del Chaco și Cruz del Defensor, un bărbat care poate intra într-o nouă etapă a vieții sale, sub auspiciile păcii. Soldat curajos în luptă, este un iscusit intrigant pe timp de pace. Urcă repede în ierarhie, fiind protejatul generalului Higinio Morínigo, șef al Statului-Major în 1936 și viitor președinte al republicii, după dispariția într-un „accident” aviatic a generalului Estigarribia, adevăratul „câștigător al războiului din Chaco”, căruia i s-a acordat postum gradul de mareșal.

Pe plan intern, acest război aduce schimbări capitale. Ofițerilor li se conferă acum demnitatea și legitimitatea de a intra în politică. Stroessner a înțeles bine mersul lucrurilor. În urma conflictului, curentul naționalist și autoritar, ai cărui adepți erau foștii combatanți, ia amploare. Unul din marile momente ale acestei fervori patriotice va avea loc la 12 octombrie 1936, când sunt transferate în același timp rămășițele soldatului necunoscut și cele ale mareșalului López, liderul Paraguayului la sfârșitul războiului Triplei Alianțe, doborât de soldații brazilieni. Pentru paraguayeni, și cu atât mai mult pentru militari, cele două războaie sunt interdependente, cel de-al doilea spălând umiliința celui dintâi.

Cu toate acestea, unitatea națională eșuează pe toate planurile. Loviturile de stat se țin lanț într-o țară care nu-și găsește drumul. Astfel, efemerul guvern populist și autohton al colonelului Franco, instaurat în 1936 – Revoluția din Februarie –, va permite, zece ani mai târziu, șase luni de libertate totală, necunoscute până atunci, prin aplicarea strictă a primei constituții din 1870, foarte liberală, de care toată lumea uitase. Dar o nouă *golpe de estado*⁹⁰ are loc în ianuarie 1947, organizată de partidul Colorado⁹¹, care dominase scena politică la sfârșitul secolului al XIX-lea și se pregătea să revină în scenă, arătând că nu mai era loc de joacă. Acțiunea nu se soldează însă cu nici un rezultat. Colorado reprezintă un amestec de curente ireconciliabile, mergând de la naționalismul catolic până la populism. Aceste dezacorduri din interiorul partidului afectează actul de guvernare, accentuând o criză care duce la un război civil, ce se va întinde din martie până în august 1947. „Colorados”, ei înșiși divizați, îi înfruntă pe liberali, aliații de ocazie ai unei noi organizații, „februariștii”⁹², admiratori ai colonelului Franco și ai politicii sociale de orientare fascistă. „Colorados” ies învingători în cele din urmă, dar la scurt timp se afundă iarăși în certurile lor. Militarii, care ajunseseră să se distanțeze de politică, revin în prim-plan prin intermediul „anarhiei colorada”. Locotenent-colonelul Stroessner făcea categoric

parte dintre elementele cele mai de dreapta ale armatei, în fruntea cărora se afla generalul-președinte Higinio Morinigo, care avea să pună capăt războiului civil. Cu sprijinul lui Juan Perón, președintele argentinian și generosul furnizor de arme.

Puterea discreționară a lui „don Alfredo“

În 1948, la 36 de ani, Stroessner era cel mai tânăr general din America de Sud. A fost și va rămâne cel mai tânăr dintre cei ce-au participat la o lovitură de stat. De-a lungul anilor, s-a apropiat de membrii partidului Colorado, care îi vor sprijini viitorul regim dictatorial. Cei șase ani dinainte de preluarea puterii și-i petrece țesând intrigi. În 1953 este numit comandant-șef al forțelor armate. Este în sfârșit pe cale să preia puterea. *El Rubio* freacă de nerăbdare. La 4 mai 1954 îl înlătură pe Federico Chávez, care, ca și el, era membru al partidului Colorado și în nici un caz nu putea fi bănuț de aducerea la putere a comuniștilor, așa cum se va susține pentru a-i justifica demiterea. Noul lider de la Asunción are capacitatea de a numi un președinte interimar din rândul civililor și răzgul să organizeze alegeri, pe care avea să le câștice cu... 98% din voturi.

Mandatul său trebuia să expire patru ani mai târziu: avea să se întindă însă pe o perioadă de treizeci și cinci de ani, timp în care urmau să aibă loc șapte alegeri prezidențiale falsificate. La fiecare nou mandat, starea de urgență era trimestrial reînnoită prin decret. Este cea mai lungă dictatură personală din America de Sud după, lucru care nu poate fi ignorat, cea a lui Fidel Castro – oponentul său în plan politic –, doborând toate recordurile, cu patruzeci și nouă de ani de putere absolută.

Stroessner era extrem de diferit de omologii săi. „N-a răsturnat un regim democratic și nici n-a instituit un regim militar propriu-zis, subliniază Benjamin Offroy, primul profesor universitar francez care a consultat «Arhivele Terorii». Deși era militar, n-a fost reprezentantul armatei, conducând de unul singur. Și-a exercitat puterea discreționară, adică în conformitate cu propria judecată. Președintele lua decizii unilaterale, încălcând constant și cu impunitate normele care reglementau funcționarea instituțiilor.“

Era obsedat de muncă. Nici o decizie nu era luată fără aprobarea sa. Își începea ziua de lucru la 4.30 și avea ultimul cuvânt în toate privințele. Vorbea puțin și dădea ordine cu un singur gest sau o singură privire. Acorda o atenție deosebită ceremoniei de absolvire a studenților de la sfârșitul anului universitar. Sau mai degrabă studentelor, având în vedere că aceste evenimente reprezentau o oportunitate de a selecta candidate pe gustul său. Celor alese li se alocu reședințe private confortabile, unde Stroessner mergea la finalul zilelor de lucru. Aceste „concubine“ și părinții lor primeau o remunerație pentru serviciile sexuale prestate. Pe lângă cei trei copii recunoscuți, *El Rubio* ar fi avut încă cincisprezece cu vreo zece amante.

„Excelentissimul don Alfredo“ nu-și pierde însă tot timpul cu fleacuri. Își începe mandatul cu o curățenie de primăvară. Liderii facțiunilor din cadrul partidului Colorado, potențiali rivali la putere, sunt concediați și invitați să ia drumul exilului. Partidul devine

proprietatea sa personală. Calitatea de membru va fi obligatorie pentru oricine are de gând să ajungă funcționar public, inginer, medic sau ofițer. În 1986, când numărul de locuitori a atins cifra de 3,8 milioane, existau 900.000 de oameni înregimentați, adică mai mult de un sfert din populația adultă. Numeroși *pyraques*, „turnători“ în limba guarani, infiltrați în fiecare cartier, veghează asupra presupușilor opozanți. Apoi militarilor li se taie elanul pentru ca aceștia să nu aibă proasta idee de a organiza și ei un *pronunciamiento*. „Eroul războiului din Chaco“ mituiește ofițerii superiori, acordându-le monopoluri de facto asupra activităților lucrative, cel mai adesea ilegale: țigări, alcool, droguri. De-a lungul anilor, Paraguay s-a transformat într-un gigantic centru logistic de redistribuire a mărfurilor ilegale în bazinul Rio de la Plata și în Brazilia. Astfel, ofițerul superior care se ocupa mai ales de traficul pe patru roți și-a câștigat porecla de „generalul Mercedes“. În același timp, țara devine cel mai mare lupanar din America Latină, cu două sute optzeci de bordeluri înregistrate.

Imaginea „liderului suprem“ este omniprezentă, atât la intrarea în fiecare sat, cât și pe timbrele poștale. Orașul Puerto Flor de Lis este redenumit Porto Stroessner (astăzi, Ciudad del Este). Aeroportul internațional îi poartă numele (a fost schimbat ulterior în Aeroportul Internațional „Silvio Pettirossi“⁹³). În inima capitalei, unde se află Piața Eroilor, se poate citi: „*Paz, Trabajo, Bienestar*“ („Pace, muncă, bunăstare“), deviza regimului. 3 noiembrie, ziua sa de naștere, devine ziua națională.

„Liderul suprem“ aderă cu și mai mult zel la politica Washingtonului, având în vedere că nu dorește ca prietenul american să-și bage nasul în micile sale afaceri. În timpul Războiului Rece, anticomunismul său exacerbat i-a adus laude din partea puternicului său aliat. Potrivit lui Nixon, regimul lui Stroessner era „un model viabil de democrație pentru America Latină“. Însă faptul că le-a oferit adăpost mai multor criminali naziști, inclusiv lui Mengele, supranumit „Îngerul morții de la Auschwitz“, refugiați în Paraguay, a dat naștere unui conflict serios cu Germania, țara de origine a tatălui său și destinația la care visa dictatorul. Considerat un paria la nivel internațional, în curând nu se va mai bucura decât de bunăvoința Taiwanului lui Chiang Kai-shek, a Spaniei lui Franco, a Republicii Chile a lui Pinochet și a Africii de Sud dominate de apartheid. Era, în fond, un motiv de îngrijorare pentru Stroessner? Nu era izolarea țării la nivel internațional cea mai bună modalitate de a proteja activitățile ilegale înfloritoare?

„Hoțul neprins e negustor cinstit“ ar putea fi deviza „stelei luminoase a renașterii naționale“, care va încerca încontinuu să salveze aparențele. Ce face atunci când este criticat pentru natura militară a regimului său? Scoate în față partidul Colorado, chiar dacă acesta și-a pierdut rațiunea de-a fi, pentru a da impresia unui regim condus de civili. Ce face când este denunțat sistemul monopartinic? Legalizează Partidul Liberal Radical, urmaș al foștilor liberali de la 1887, apoi Partidul Februarist, pentru ca apoi să-i implice în 1967 în conceperea noii constituții, care mărea cu zece ani durata perioadei în care Stroessner putea candida la alegerile prezidențiale... Vorbind cu ironie despre aceste partide abia tolerate și perfect controlate, Stroessner susținea că „ar încăpea într-o mică șaretă, și chiar mai mult de atât...“. Toate astea n-au însă nici o importanță, întrucât zece ani mai târziu, fără să fie înaintat vreun pretext, este consacrat „președinte pe viață“ printr-un amendament. Ceea ce nu-l va împiedica să organizeze alegeri de formă, la fiecare cinci

ani; în total aveau să fie opt, din 1954 până în 1988. De fiecare dată, el va fi desemnat marele câștigător.

Ultimele piruete ale „Tiranozaurului“

Cu toate astea, la începutul anilor '80 „cuibul Condorului“ începe să se clatine. Anastasio Somoza, dictatorul refugiat din Nicaragua, a fost asasinat în plină stradă, în capitală, cu un lansator de rachete de către un comando de gherilă paraguayean, ceea ce i-a afectat lui Stroessner credibilitatea. Situația se înrăutățește astfel pentru campionul anticomunismului, care ordonă arestarea, pentru o perioadă de nouă ani, a jurnalistului chilian Rafael Mella Latorre, singura sa vină fiind că se afla în locul nepotrivit la momentul nepotrivit. Mai îngrijorătoare însă pentru regimul său va fi căderea în acest deceniu, una după alta, a dictaturilor care au contribuit la reușita „Operațiunii Condor“, mișcarea fiind opusă „teoriei dominoului“⁹⁴. Carter (1977–1981), apoi succesorul său Reagan (1981–1988) solicită insistent revenirea la democrație în America de Sud. Ceea ce se întâmplă pe rând în Argentina (1983), Brazilia și Uruguay (1985), în timp ce în Chile regimul lui Pinochet va fi respins prin referendum la 5 octombrie 1988. Ultimul regim autoritar din America Latină rămâne, în acea perioadă, cel al lui Alfredo Stroessner, reales de curând cu 88,8% din voturi... „Am fost ales de mai multe ori, avea el să-i mărturisească unei jurnaliste britanice, nu pentru că am vrut, ci datorită voinței poporului și a lui Dumnezeu.“ Totuși, în același an, „slujitorul slujitorilor lui Dumnezeu“, papa Ioan Paul II, în timpul unei vizite în capitala Asunción, predica liberalizarea și respectarea drepturilor omului. Putea fi Stroessner ultimul martor al unor vremuri apuse? Un dinozaur ieșit direct din *Lumea dispărută* a lui Sir Arthur Conan Doyle? Mai exact, un tiranozaur, *El Tiranosaurio*, potrivit expresiei extrem de dure a scriitorului Augusto Roa Bastos.

Sfârșitul său politic este inevitabil. La 3 februarie 1989 este înlăturat în același mod în care a ajuns la putere: printr-o lovitură de stat condusă de generalul Andrés Rodríguez Pedotti, numărul 2 în cadrul regimului. Acest apropiat – a cărui fiică s-a căsătorit cu fiul mai mic al „conducătorului suprem“ – comandă Divizia 1 cavalerie. Unii spun că a fost susținut de Washington, alții, că a acționat pe cont propriu, animat de un reflex de supraviețuire odată ce zvonurile despre planul dictatorului de a-și lichida cei mai apropiați colaboratori se înmulțesc. Pe 2 februarie, o coloană de tancuri părăsește o cazarmă de la periferia capitalei și, a doua zi dimineată, de ziua Sfântului Blasius, patronul Paraguayului⁹⁵, puciștii ies învingători la capătul unor lupte grele, în urma cărora vor rezulta sute de morți. Umiliința supremă: *El Caudillo* este arestat de generalul Lino Oviedo, șeful forțelor armate, care nu ezită să îndrepte arma spre el și să scoată cuiul de siguranță al unei grenade pentru a-și susține poziția.

După câteva zile petrecute în închisoare, cel mai puternic om din Paraguay este exilat în Brazilia, liber să ia cu el milioanele de dolari acumulate pe căi ilegale. Succesorul său, necunoscut până atunci drept „nașul“ contrabandei, devine peste noapte un democrat model. Pune punct stării de urgență, elimină pedeapsa cu moartea, permite funcționarea partidelor

politice. Iar trei luni mai târziu câștigă fără probleme alegerile prezidențiale. Un scor slab totuși față de cel al „conducătorului genial“, aflat acum în Brazilia, într-o vilă de lux situată pe malul lacului artificial Paranoá, un loc de vacanță pentru politicieni și oamenii de afaceri. Va locui aici încă șaptesprezece ani, ducând o viață de pensionar liniștit. Se trezea la 6 dimineața, dădea de mâncare păsărilor de la etajul al doilea, lua micul dejun, apoi restul zilei și-l petrecea făcând două plimbări și uitându-se la televizor: la westernuri și meciuri de fotbal. La apus, privea cerul în fiecare seară, așezat pe scaun și flancat de gărzi sale de corp. Moare la vârsta de nouăzeci și trei de ani din cauza unei pneumonii survenite în urma unei intervenții chirurgicale pentru tratarea herniei; cântărea doar 45 de kilograme, fiind bolnav de cancer de piele. E înmormântat la 17 august 2006 în cimitirul Campamento de la Paz din Brasília, în cadrul unei ceremonii private. În timpul vieții sale îndelungate, *El Rubio* va deveni cel mai longeviv lider al țării, doborând recordul deținut de José Gaspar Rodríguez de Francia, primul despot paraguayean, care s-a aflat la conducere numai treizeci de ani. De la un „dictator suprem“ la altul.

81. A se consulta adresa web a arhivelor: www.unesco.org/webworld/paraguay/documentos.html. O parte din aceste documente, aduse în Franța în mai 2000 de sociologul Alain Touraine, pot fi găsite la biblioteca La Contemporaine, fosta Bibliotecă de Documentare Internațională Contemporană (BDIC), din Nanterre.

82. Prin comparație, conform mai multor rapoarte ale asociațiilor pentru apărarea drepturilor omului, se estimează că în Chile au murit sau au dispărut nu mai puțin de 3.200 de oameni, iar în Argentina, 30.000.

83. Astăzi Paraguay are în jur de șapte milioane de locuitori.

84. Judecătorul spaniol Baltasar Garzón va exploata această mină de aur pentru a întocmi o mare parte din dosarul de acuzare împotriva generalului Pinochet.

85. Aceștia sunt încă numiți guayakis, deși termenul este considerat uneori peiorativ. Aceste triburi au fost studiate de marele antropolog Pierre Clastres.

86. Cu excepția Boliviei, altă enclavă.

87. Modelul era *encomienda*, o concesiune acordată de rege unui *encomiendero*: colonistul asigura securitatea, iar în schimb le cerea indienilor să se supună și să muncească.

88. Societatea lui Isus, înființată în 1540, este un ordin călugăresc al Bisericii Catolice (iezuit) (n. tr.).

89. Varietate de arbust, numit și „ceaiul iezuiților“, ale cărui frunze prăjite sunt infuzate. Această plantă are calități energizante și drenante.

90. „Lovitură de stat“ (în spaniolă).

91. Principalele două organizații politice ale țării sunt partidul liberal și partidul Colorado, ambele fondate în 1887.

92. Partid fondat în 1951, numele său face referire la „revoluția“ din februarie 1936. De esență populistă, este membru al Internaționalei Socialiste.

93. Mare aviator de la începutul secolului XX.

94. După căderea zidului de apărare francez de la Ðiên Bien Phu în mâinile comuniștilor vietnamezi, în 1954, președintele SUA, E.D. Eisenhower, face referire la riscul răspândirii unor situații asemănătoare, folosind o metaforă care se va bucura de un mare succes: „Dacă avem un rând de piese de domino în poziție verticală și dacă facem în așa fel încât prima piesă să cadă, în

mod cert va cădea și cea din urmă...” Metafora a fost apoi teoretizată.

95. Dar și al laringologilor și al pacienților care au probleme cu gâtul, din moment ce acesta salvase un copil în ale cărui amigdale rămăsese înfipt un os de pește. Episcop în Armenia, a murit la începutul secolului al IV-lea.

13. FAMILIA DUVALIER, TENTAȚIA RĂULUI

de Catherine Ève Roupert

La 5 decembrie 1492, Cristofor Columb acostează pe insula Haiti. Este un paradis locuit de amerindieni, pe care spaniolii îl botează Hispaniola. Timp de cincisprezece ani, conchistadorii îi extermină pe băștinași și le devastează acestora pământul, pentru a extrage tot aurul din adâncuri. Insula adăpostește o vreme flibustierii de pe Insula Broaștei. Testoase, apoi devine cunoscută sub numele de Santo Domingo, cea mai bogată dintre coloniile Franței datorită sclavilor aduși din Africa prin intermediul comerțului negru. În 1791, sclavii, conduși de Toussaint-Louverture, se revoltă; la finalul unei lupte eroice, își câștigă libertatea, pe care Bonaparte se vede obligat să le-o acorde. Insula este redenumită Haiti și devine, în 1804, prima republică neagră din lume. Marginalizată de marile puteri sclavagiste (Statele Unite, Franța, Anglia), care vedeau în această situație un precedent periculos, Haiti se scufundă în sărăcie și violență. Timp de două sute de ani, nu mai puțin de douăzeci și cinci de constituții vor avea drept țel reinstaurarea ordinii; treizeci și două de lovituri de stat vor submina toate încercările, iar pentru dictaturi Haiti va reprezenta un teren propice. Una dintre ele își va pune definitiv amprenta asupra țării prin longevitatea, ferocitatea, lăcomia sa: dinastia Duvalier.

Papa Doc: itinerarul unui animal sălbatic

Primul dintre dictatorii familiei Duvalier se numește François. Conceput în urma unui viol, se naște la 14 aprilie 1907. Mama sa, Ulyssia Abraham, era doar o fetiță, în timp ce Florestal Duvalier, cel ce o corupsese, era mult mai în vârstă. Face în așa fel încât copilul să fie adoptat de fiul său nelegitim, Duval, care avea douăzeci de ani și pe care promite să-l recunoască drept Duval Duvalier. Copilul va rămâne fiu unic, Duval, în realitate fratele său vitreg, trecând drept tată oficial, iar Florestal, adevăratul său tată, jucând rolul de bunic. Ulyssia nu va supraviețui acestei încercări. Copilul este botezat François, ca omagiu adus Franței, patria lor. Florestal, de meserie croitor, și Duval, de profesie învățător, provin din Martinica. Trăiesc în Haiti de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar nu există nici o dovadă că ar fi devenit haitieni. Prin urmare și micul François, născut dintr-un tată francez, era la rândul-i francez. Toți cei care au încercat ulterior să aducă dovezi în acest sens nu mai sunt în viață ca să vorbească; de îndată ce a fost ales, acesta a avut grijă să elimine toți martorii.

Micul François locuiește în cartierul Bas-Peu-de-Choses din Port-au-Prince, situat lângă Palatul Național. Este martor al atrocităților care-și pun amprenta asupra vremurilor

pe care le-a trăit: loviturile de stat repetate înăbușite în sânge și ocupația americană din 1915 până în 1934.⁹⁶ Este un copil firav, retras, marginalizat și din cauza limbii pe care o vorbește: familia Duvalier depune jurământul doar în franceză, deși poporul haitian vorbește în principal creola. Devine licențiat în litere, apoi obține o diplomă de doctor în 1934 cu prețul unor mari sacrificii făcute de tatăl său adoptiv. Sărac și de culoare, încearcă din greu să-și facă un rost, fiindu-i greu să-și fidelizeze o clientelă în cadrul elitei mulatre. Având o constituție firavă, pentru că suferă de diabet și insuficiență cardiacă, se orientează în cele din urmă spre administrația publică.

Aflat la un centru de sănătate, dedică puțin timp pacienților săi, preferând să scrie articole în *Les Griots*, o revistă nouă care susținea naționalismul negru și revenirea la sursele africane ale culturii haitiene și la „voodoo”⁹⁷. François visează să pătrundă în cercurile intelectualilor, pentru a scăpa din mediul modest din care provenea. În scrierile sale laborioase, se prezintă drept etnolog, scoțându-și în evidență cunoștințele despre voodoo. Este autorul a zece lucrări cu caracter politic, scrise între 1948 și 1969. Precaut, nu arată nici o preferință față de vreun partid; este și unul dintre puținii din generația sa care nu aveau să ajungă vreodată la închisoare.

În speranța că se va face cumva remarcat, François începe să joace un rol și, pentru a trezi frica, încearcă să se asemene cu Baronul Sâmbătă, paznicul voodoo al cimitirelor. Începe să folosească o voce stinsă, care pare să vină de dincolo de mormânt, și să poarte o pălărie neagră de fetru. Costumele de culori închise, din altă epocă, pe care Florestal i le croise, îl fac să semene cu un cioclu.

Viața sa personală este monotună: la treizeci și doi de ani este încă celibatar. Prietenii i-o prezintă apoi pe Simone Ovide, o asistentă medicală cu origini obscure, care era cu șase ani mai tânără decât el. Este frumoasă și are tenul deschis la culoare, specific mulatrilor. Are o constituție robustă, este cu un cap mai înalt decât el, dar, în ciuda faptului că nu se potrivesc fizic, cei doi împărtășesc o dorință comună de răzbunare. Căsătoria a avut loc la 27 decembrie 1939 în biserica din Pétionville. Din această uniune se vor naște trei fete și un băiat: Marie-Denise, Nicole, Simone și Jean-Claude.

În 1942, Comisia Interamericană, care ajuta țările de pe continentul american să-și dezvolte serviciile de sănătate, a recrutat medici pentru a lupta împotriva bolilor provocate de sărăcia extremă: tifos, lepră, tuberculoză, malarie și, în special, framboesie⁹⁸. François Duvalier este unul dintre aceștia. În 1944 termină un stagiu în Statele Unite, dar se întoarce acasă după doar câteva luni, deoarece cunoștințele sale de engleză s-au dovedit insuficiente. În plus, este stigmatizat din cauza aroganței studenților și a rasismului americanilor. Întors în țară, începe să practice medicina; se țese astfel legenda medicului de țară care străbate zonele rurale călare pe un asin, tratându-i pe nevoiași și administrându-le un leac miraculos, inventat de el, împotriva framboesiei, leac care nu era altceva decât penicilina și teramicina. Își ia apoi supranumele de „Bunul Papa Doc”.

Primii pași ai unui criminal

În 1946, când țara era sfâșiată de disputele dintre negri și mulatri, dobândește o oarecare notorietate, susținând că lupta rasială din Haiti nu este decât o luptă de clasă, mulatrii reprezentând elitele bogate, iar negrii, poporul. Contribuie la înființarea MMT, Mișcarea Muncitorilor și Țăranilor, care apără drepturile săracilor din orașe și din mediul rural. Capătă astfel și mai multă notorietate și își pune culoarea pielii în slujba ambițiilor sale politice, apropiindu-se de președintele de culoare Dumarsais Estimé, al cărui elev a fost la Liceul Pétiou. Este numit director al serviciului de sănătate publică, apoi ministru al sănătății și al muncii. Această perioadă de acalmie este de scurtă durată: în 1950 clivajul dintre negri și mulatri atinge asemenea cote, încât revoluția este pe punctul de a izbucni. Estimé este înlăturat printr-o lovitură de stat orchestrată de Paul Magloire, un militar susținut de elitele mulatre, care devine noul președinte al țării. Duvalier, care alesese tabăra învinsului Dumarsais Estimé, este forțat să se ascundă pentru a supraviețui. Duce o existență clandestină timp de optsprezece luni, activează ca militant și se aliază cu opoziția. În 1956, o amnistie îi permite să se strecoare într-un grup de candidați și se prezintă la scrutinul pentru alegerea președintelui republicii.

Campania durează nouă luni, fiind incredibil de violentă: trei președinți interimari dispar în timpul grevelor repetate, atentatelor cu bombă și masacrelor. În toată această vâltoare, Duvalier încearcă să treacă neobservat, vorbește puțin, pare o figură ștearsă, accentuând faptul că fusese ministrul lui Estimé, pe care toată lumea îl regretă. Dar, pe la spate, conduce mișcările subversive și seamănă haos cu ajutorul micului grup pe care și-l formase: Clément Barbot se ocupa de treburile murdare, Luckner Cambronne, de strângerea de fonduri, iar Clémard Joseph Charles era bancherul. Spre deosebire de ceilalți candidați, mânați de violență, Duvalier devine maleabil și liniștește populația; astfel, câștigă alegerile cu ușurință, obținând 69% din voturi la 22 septembrie 1957. Victoria sa marchează revanșa negrilor, a micilor producători și a clasei de mijloc, adică a celor care l-au ales; pe aceste categorii se bazează pentru a-și stabili puterea personală absolută. De îndată ce este ales președinte, rupe brusc relațiile cu echipa sa de campanie: Duvalier nu mai aparține nimănui, doar lui însuși; înclinațiile lui dictatoriale ies acum la iveală.

Începuturile mandatului său sunt pe măsura imaginii pe care și-a format-o: sumbre, confuze și stângace. Ca să arate mai în vârstă și să câștige respectul celorlalți, Duvalier își decolorează părul cu Bay Rum. În loc să-l lase să se afunde singur, candidații respinși brutal îl contestă, organizează greve și atacuri. Duvalier ripostează extrem de violent prin intermediul unor bande de cagularzi pe care le mituiește. În 1958, puțin a lipsit ca o miniinvasie pregătită în Florida de un comando format din adversari de-ai săi să-și atingă ținta; totul se transformă într-un masacru. Duvalier se teme pentru viața lui și înțelege că, pentru a rezista la putere, trebuie să se înconjoare de oameni devotați și foarte bine organizați. Îi încredințează lui Clément Barbot, un bărbat extrem de crud și pervers, care îi fusese aproape încă de la începuturi, sarcina de a crea miliția Tonton Macoute⁹⁹. Aceasta reprezintă brațul armat al președintelui, iar membrii săi îi sunt devotați trup și suflet – în concordanță cu statutul conferit: acela de gardă pretoriană aflată la dispoziția sa, răspândită în toată țara.

În 1959, la vârsta de cincizeci și doi de ani, Duvalier suferă un prim atac de cord. Revenit din pragul morții, începe să se comporte ca un demon. Ordonă execuția lui Barbot, mână la sa dreaptă, și îi va urmări până la final pe frații Clément și Ducasse Jumelle, care avuseseră grijă de familia lui Duvalier când acesta se ascunsese de autorități. Are o atitudine înverșunată față de clerul catolic, rupe orice legătură cu Vaticanul, Statele Unite, Republica Dominicană și continuă epurarea armatei, timp în care consolidează puterea miliției Tonton Macoute. Oficialii, burghesia mulatră și comuniștii sunt urmăriți și forțați să părăsească țara. Sinistra închisoare Fort Dimanche se umple cu studenți, meseriași și muncitori. Cei ce supraviețuiesc tratamentului inuman și inaniției sunt torturați și executați. Comercianți, industriași, negri, mulatri – nimeni nu este cruțat.

În 1963, doi dintre copiii săi sunt ținta unui atentat: Jean-Claude și Simone. Patru dintre gărzile lor de corp sunt ucise. Duvalier profită de ocazie pentru a-l acuza pe locotenentul Benoit, unul dintre ofițerii care îl păzeau și care îi este ostil; și, în chip de represalii, ordonă să fie uciși optsprezece membri ai familiei Benoit, de la bunici la nou-născuți. La 22 mai 1963, un „plebiscit“ orchestrat de susținătorii săi îl plasează din nou în vârful puterii; condiție prealabilă pentru momentul apoteotic care avea să urmeze un an mai târziu, la 22 iunie 1964: proclamarea sa ca președinte pe viață. Visează chiar să fie încoronat împărat și își alege un nume: Francisc I. Iată-l la apogeul dominației sale într-o țară paralizată de teroare.

În 1967, în familia Duvalier este pe cale să izbucnească revolta. Simone, soția lui Papa Doc, care începe să-și asigure spatele crezând că va rămâne văduvă după primul atac de cord al lui Duvalier, deturneză cu ajutorul lui Luckner Cambronne – ministrul de Interne și, de altfel, amantul său – încasările Regiei pentru Tutun și Chibrituri, ca să nu mai vorbim de încasările din traficul cu tăietori de trestie haitieni folosiți de Cuba și Republica Dominicană. Tot ei dețin și extraordinarele fabrici de bani pe care Luckner le conduce: Hemo Caribbean, care recoltează sânge de la cei mai săraci și-l vinde la prețuri extrem de ridicate spitalelor americane; sau traficul foarte profitabil cu cadavre furate de la morgi și trimise la facultățile de medicină din Statele Unite. De asemenea, ginerele său, locotenent-colonelul Max Dominique, și Marie-Denise, fiica sa favorită, instigă la înlăturarea lui Duvalier, despre care cred că a înnebunit. Totuși, nimic nu-i scapă bătrânului Doc, care, conștient de trădare, îi expulzează în Statele Unite.

Acum este singurul care se află la comanda celor cinci milioane de haitieni luați ostatic.

Epoca plumbului

După zece ani de la revoluția lui Duvalier, țara este paralizată de frică. Din spatele zidurilor palatului, pe care nu-l părăsește niciodată, Papa Doc vede dușmani pretutindeni. Demite miniștri fideli și ordonă execuția unor ofițeri care-i fuseseră un fel de fii spirituali.

Oponenții care acționează în clandestinitate decid să facă front comun și să-l înfrunte prin intermediul luptei armate. Țintele sunt cei mai renumiți membri ai Tonton Macoute. Doamna Max Adolphe, supranumită Adolphine, liderul lor, este cea dintâi vizată. Fiecare demonstrație a regimului este acum întreruptă de exploziile bombelor. La începutul anului 1969, stânga se alătură acestei opoziții unite. Conform legii din 28 aprilie, activitățile comuniste intră în categoria crimelor împotriva statului, fiind pedepsite cu moartea; în zadar însă. Simțindu-se copleșit, Duvalier decide să recurgă la anticomunismul visceral al administrației SUA pentru a obține ajutorul și fondurile de care are nevoie. După ce o lungă perioadă de timp își provocase puternicul vecin, acum recurge din ce în ce mai des la dovezi de loialitate și prietenie eternă. Prăbușirea economiei țării, aflată la un pas de ruină, joacă un rol important în schimbarea de atitudine. Incapabil să guverneze, Duvalier ia măsuri noi de la o zi la alta, care afectează întreaga populație: crește impozitele, înmulțește deducerile din salarii, impune sarcini în beneficiul organizației Tonton Macoute, își însușește bunurile emigranților și plătește funcționarii o dată la două luni sau chiar la trei. Invită până și mafia să i se alature, făcând-o să creadă, în schimbul unor avantaje, că va putea să exploateze Cazinoul Internațional din Port-au-Prince și că i se va concesiona insula La Tortue, zonă liberă și propice traficului de orice fel.

Un alt atac de cord, care are loc în data de 12 noiembrie 1970, îl trimite pe Duvalier cu un picior în groapă. Are însă în continuare suficientă putere pentru a face să reziste micul său iad tropical cu regim dinastic, îndepărtându-i pe ultimii baroni ai regimului în beneficiul alor săi. Ar fi ales-o pe Marie-Denise, fiica cea mare și preferata lui: „Ea este bărbatul în familie!“ Are forța mamei ei și firea hotărâtă a tatălui. Dar e femeie, iar Haiti este o țară dominată de bărbați. În aceste condiții, Duvalier nu poate apela decât la Jean-Claude, unicul său fiu. Lui i se va alătura Simone, soția sa, care s-a întors între timp. Numai ei îi vor perpetua memoria și revoluția duvalieristă – pretext pentru prădarea economică a țării, exercitată de familia sa de aproape paisprezece ani.

Trece pe hârtie numele unora dintre cei mai fideli apropiați, la care cei doi pot oricând să apeleze, execută rapid o manevră constituțională prin care este redusă vârsta de eligibilitate de la patruzeci la optsprezece ani, iar pe 2 ianuarie 1971 Jean-Claude devine succesorul său. În fotografia oficială, Doc, care arată ca un bătrân corb cașectic, pune mâna pe umărul delfinului, îndesat într-un costum de primă împărtaşanie, instalându-l pe tron. Un referendum de formă este organizat în grabă la 31 ianuarie 1971, în urma căruia nu se înregistrează nici un vot împotriva... „Marele Mobilizator al Sufletelor“ poate pleca în liniște: se stinge în patul său la 21 aprilie 1971, când, în cele din urmă, inima sa încetează să bată. Jean-Claude Duvalier, care nu a avut nici un cuvânt de spus în această pricină, este dat cu totul națiunii. În această țară în care se moare de foame de mai bine de un deceniu din cauza regimului unui bătrân bolnav, poporul haitian începe să spere odată cu venirea la putere a acestui președinte tânăr, cu înfățișare de halterofil umflat cu unt de arahide, mândru că este cel mai tânăr șef de stat din lume – Baby Doc.

Baby Doc, un zombi al republicii

Jean-Claude Duvalier, căruia haitienii îi spun cu afecțiune „Baby Doc“, s-a născut la 3 iulie 1951. Crește înconjurat de mama sa și de cele trei surori. Își vede tatăl doar o dată pe săptămână, în timpul singurei mese pe care acesta o ia împreună cu familia, dar nu-i pare rău. Papa Doc are mână iute, își lovește soția, iar lui Jean-Claude îi este teamă. Are șase ani când tatăl său devine președinte. Familia se mută în Palatul Național din centrul orașului Port-au-Prince. Certurile violente ale părinților se aud până în grădini, iar din subsolurile palatului, unde au loc ceremonii voodoo și interogatorii brutale, răzbat țipete care-l îngrozesc. Jean-Claude este terorizat; așa că, pentru a se liniști, mănâncă, se îndoaie și se îngrașă peste măsură.

În ceea ce privește educația sa, Papa Doc ar fi preferat să urmeze școala Fraților Instrucțiunii Creștine, dar Mama Simone îi alege pe metodiștii prestigiosului colegiu Bird. Jean-Claude merge acolo cu cele trei surori, fiind protejat de gărzi de corp. În 1961, în prima sa fotografie oficială, apare ras în cap, cu obraji rotunzi și privirea goală. Nimeni nu-l vede. Nimeni nu se uită la el. Nu există.

Cu toate astea, nu este lipsit de curaj: în 1962, la vârsta de unsprezece ani, salvează un coleg de clasă de la un interogatoriu care avea loc în subsolul palatului, luându-i acestuia apărarea în biroul prezidențial al tatălui său. Un an mai târziu, represiunea îngrozitoare ce a urmat tentativei de răpire căreia îi căzuse victimă împreună cu sora sa îl paralizează pe Jean-Claude, care preferă să dea uitării acest eveniment; cu atât mai mult cu cât patru gărzi de corp fuseseră ucise sub ochii lui. În 1964, în timpul celui de-al doilea mandat al lui Papa, pare tulburat: Marie-Denise, pe care o admiră atât de mult, nu mai este lângă el pentru a-l liniști. Acum este singur și își înecă neliniștile în whisky. Își omoară plictiseala bând alcool, care îi dă impresia unei certitudini care lipsește cu desăvârșire.

La cincisprezece ani, are silueta unui adult: este gras și înalt cât un dulap. Adolescentul își înfruntă acum tatăl. Are chiar îndrăzneala de a-l închide într-o cameră pentru a o proteja pe Mama Simone, pe care Duvalier o snopește în bătaie. Fetele care-i sunt aduse, ca orice altă pradă, îi trec prin față fără să-i facă nici o impresie, ceea ce-l adâncește și mai mult în depresie. Studiile îl plictisesc: reține puțin și înțelege prost. Notele lui ar fi mediocre dacă n-ar fi ajustate de profesorii săi potrivit așteptărilor președintelui. Cât despre bacalaureat, Jean-Claude nici măcar nu-și aduce aminte să fi dat examenul. „Trebuie să studiezi dreptul“, decide Papa; dar Jean-Claude ațipește în timpul lecțiilor particulare predate sau, mai degrabă, băgate pe gât de cei mai buni juriști din Haiti. Afacerile de stat nu-l interesează; crede că știe totul, având în vedere că a avut de-a face cu ele din copilărie. Îi plac însă tobele, băuturile tari, concursurile de tir și mașinile roșii italiene. Deține mai multe asemenea mașini și, atunci când are chef, ministrul de Interne eliberează străzile, iar membrii Tonton Macoute împărtășesc curioșii cu ajutorul focurilor de armă, astfel încât să poată traversa orașul, călcând la maximum pedala de accelerație, pe drumul pe care tatăl său îl asfaltase până la ferma familiei.

La 12 noiembrie 1970, când Papa Doc se prăbușește, lovit de un al doilea atac de cord, Jean-Claude are nouăsprezece ani. Nu are nici trupul uscat și noduros al tatălui său mărunț și meschin, nici figura de cariatidă a mamei sale. Are alura unui uriaș blând, deși a depășit de mult suta de kilograme; ar fi stârnit teama dacă n-ar fi avut acel mers stângaci,

aceea voce înăbușită, acele trăsături plictisitoare marcate de o privire care părea goală.

Îl așteaptă un popor distrus și terorizat de o miliție formată din vagabonzi. O țară văduvită de elitele sale – cele care nu au fost decimate sunt în exil –, o economie condusă de marile familii ale mafiei americane. Este președinte pe viață într-o țară în care se simte mirosul de sudoare al închisorilor și al sângelui uscat din camerele de tortură. Pentru Mama Simone și duvalieriști, miza este mare. Tot ea este cea care îi promite că se va ocupa de tot împreună cu vechea gardă a oamenilor fideli lui Papa: „Tu nu va trebui să faci decât ce ți se spune“.

Haiti fără Papa

La început, Jean-Claude, care n-are voința sau charisma tatălui său, este de acord să se conformeze ordinelor maternelor. Bolborosește în fața ecranelor tiradele lirice pe care Papa Doc, pe patul de moarte, le-a scris pentru el. Teama de comunism, de pe urma căreia membrii familiei Duvalier profitaseră, face parte din trecut; acum totul trebuia să se bazeze pe forța tinereții. Venise timpul deschiderii? „Tatăl meu a făcut revoluția politică, eu voi face revoluția economică“, promite Baby Doc, care îi îndeamnă pe exilați să revină acasă pentru a construi împreună noul Haiti. Începe să-i placă noul său rol și adoptă reforme economice și juridice. Astfel, recâștigă încrederea țărilor străine, economia începe să se dezvolte și capitalurile abundă, acordându-se din nou ajutor internațional unei țări care pare să fi întors pagina, redevinând din ce în ce mai frecventabilă.

Jean-Claude se schimbă și el: pierde în greutate, defilează în uniforme de camuflaj alături de Leopardzi, gărzi de corp formate de Statele Unite. Se afirmă, devine mai independent și își creează propriul partid: Conajec, Consiliul Național de Acțiune Jean-Claudistă. „Duvalierismul“ trebuie evitat în favoarea „Jean-Claudismului“. Sub masca naivității, tânărul capătă experiență și nu se mai lasă manipulat. Îi captivează pe liberali, și-i apropie pe mulatri, care dețineau puterea economică, și deschide țara investițiilor străine. Ia o decizie și mai surprinzătoare pentru un Duvalier: interzice arestările arbitrare și cenzura. Salariul minim crește, presa se arată curajoasă, opoziția dă semne de viață. Haiti devine țara care valorifică cele mai multe ajutoare din străinătate pe cap de locuitor; subsidiile acumulate sunt considerabile, mai mari decât veniturile bugetului național. Pare un fel de renaștere; se află haitienii în zorii noii ere la care speraseră atât de mult încă din 1804?

În 1977, foametea făcea ravagii în departamentul de Nord-Vest. Seceta distrusese totul, iar ajutoarele de urgență trimise de donatorii internaționali păreau să fi dispărut fără urmă, sustrase imediat după ce fuseseră primite. Pentru Baby Doc este o lovitură dură, mai ales că rapacitatea Mamei Simone, care se înverșunează să-și umple buzunarele, depășise orice limită. Pentru a o ține la distanță, o trimite la Paris, unde aceasta investise deja banii furati mai ales în imobiliare. Dificultățile sunt totuși mai profunde de atât: nerăbdarea haitienilor este proporțională cu înapoierea lor. Trezirea țării, atâta vreme amorțită de teroare, îi face pe haitieni să nutrească o dorință firească pentru democrație. Pe de altă

parte, Jean-Claude se dovedește incapabil să coordoneze distribuirea ajutoarelor, să propună niște măsuri coerente guvernului său și să limiteze corupția. Țările donatoare acuză slăbiciunea structurală a statului și dezinteresul elitelor pentru redresarea țării. Pentru acestea, Haiti pare într-o situație fără ieșire. Cât despre locuitorii țării, aceștia intensifică grevele, și Jean-Claude își dă seama că nu mai poate controla situația. Așa că, asemenea tatălui său, alege să-și vadă de propriul interes.

Astfel, ajutorul internațional pică la fix pentru ca Baby Doc și apropiații lui să se pună la adăpost în caz de zile rele. Peste o treime din veniturile fiscale ajung în conturile familiei. Jaful atinge cote maxime în 1980, când 20 de milioane de dolari împrumutați de FMI se evaporă în două zile. Este o nimica toată: pe fondul foametei, Baby Doc își umple cele aproape trei sute de conturi din Luxemburg, Statele Unite și Elveția. El își cumpără un castel în Franța, un apartament la Paris, altul la Monaco și, în plus, un iaht; astfel, 250 de milioane de dolari sunt sustrate din bugetul național.

Pentru a recâștiga controlul, Baby Doc își anunță clar intențiile: „*Pitit tig, sé tig!*”¹⁰¹ – un Duvalier rămâne un Duvalier. Pentru public, continuă să-și declare atitudinea binevoitoare: „Aș vrea să pot spune în fața tribunalului Istoriei că eu sunt cel ce-a fondat democrația în Haiti”; însă afirmația lui nu se oprește aici, susținând că: „Modelele inspirate de Potomac, Tamisa și Sena nu sunt de interes pentru țară”. Umbra lui Papa Doc se întoarce: Jean-Claude face apel la Tonton Macoute și procedează la o remaniere ministerială prin care vechea gardă este readusă la putere.

Luna de miere

Jean-Claude nu mai este singur: se îndrăgostește de Michèle Bennett, o fostă colegă de clasă, fiica unui bogat om de afaceri, reprezentant al burgheziei mulatre, care se plictisea de moarte în Statele Unite, ocupând postul de director de relații publice la o fabrică de papuci. Michèle este mică, fragilă, frumoasă, cu piele deschisă la culoare, dar lipsită de scrupule și înzestrată cu o voință de fier. Jean-Claude se căsătorește cu ea la 27 mai 1980 în catedrala din Port-au-Prince, în ciuda faptului că Mama Simone se împotrivesc. Ceremonia este fastuoasă: nunta costă nu mai puțin de două milioane de dolari. Cu această nouă regină instalată alături de fiul său, Simone Duvalier și vechea gardă n-au de ales și cedează locul taberei mulatre a familiei Bennett. Cu toate astea, Michèle păstrează aparențele: o întâmpină cu smerenie pe Maica Tereza, care dorea să o întâlnească. Dar soarta lui Baby Doc este pecetluită: Michèle nu-l părăsise pe frumosul Alix Pasquet, primul ei soț, de care divorțase pentru a se căsători cu Duvalier, fără să se gândească la câștigurile materiale pe care această nouă căsătorie i le-ar aduce. Vodevilul merge mână-n mână cu tragedia, iar obsesia puterii, cu cea mai dezgustătoare lăcomie. Cea a lui Michèle nu cunoaște limite, fiind atât de ostentativă din cauza imunității de care știe că beneficiază.

Avertismentul vine de la Ioan Paul II, care vizitează Port-au-Prince în 1983. „Lucrurile trebuie să se schimbe în această țară!”, declară papa în cele câteva ore pe care le petrece în Haiti. Se dă astfel un semnal: cu ajutorul clerului, în cadrul unor întâlniri cu

ușile închide, mici grupuri încep să se organizeze. Episcopii cer ca Jean-Claude să oprească persecuțiile și deturnarea ajutorului internațional. Lovitura de grație este dată de Statele Unite, Canada și Franța, care se tem ca dictatura sa slabă și stângace să nu slăbească întreaga regiune; prin urmare, acestea îi dau un veritabil ultimatum. Pe 30 ianuarie 1986, orice ajutor este suspendat până la organizarea unor alegeri libere, sub control internațional. În aceeași zi pleacă în exil alături de întreaga familie. O săptămână mai târziu, pe 7 februarie, în timp ce capitala se află încă în letargie, pe Aeroportul „François-Duvalier“, 21 de persoane se îmbarcă într-un avion care aparținea bazei americane de la Guantanamo: Jean-Claude, Michèle, François-Nicolas și Anya, cei doi copii ai lor, alături de membrii familiilor lor; aceștia iau cu ei arme, mașini, motociclete, bagaje și mai ales valize pline cu dolari și serviete diplomat pentru transportul bijuteriilor. Odată cu plecarea familiei Duvalier începe *dechoukaj*-ul. Se spune că bunicul lui Michèle, pe care membrii familiei uitaseră să-l ia în exil, a murit în urma unui infarct. Membrii Tonton Macoute sunt masacrați, baronii regimului, vânați de mulțime, se ascund. Protestele de care familia scăpase ca prin urechile acului se transformă în câteva zile într-un val de violență și cruzime.

În Franța, unde aterizează avionul american, familia Duvalier își începe exilul într-un palat din Haute-Savoie, în apropiere de Elveția. Statele Unite, care trebuiau să-i găzduiască, și-au uitat promisiunea de a se întoarce după ei, iar Jean-Claude duce existența unui imigrant ilegal în privința căruia Franța închide ochii. După Talloires, optează pentru Mougins, localitate situată pe Coasta de Azur, cu o climă pe gustul său, și se mută cu Michèle, bătrâna Simone și cei doi copii într-o frumoasă vilă, pe care o închiriază de la un om de afaceri saudit.

Luna de fiere

Jean-Claude duce în sfârșit viața de nabab la care a visat dintotdeauna, în timp ce Michèle se plictisește, departe de conducerea țării. Soția scandalizată, jucând rolul victimei, îl surprinde mai mereu în compania altor femei în garsoniera pe care și-o amenajase. Pronunțarea divorțului o găsește în Republica Dominicană; înainte însă merge în Statele Unite, Elveția și Luxemburg pentru a trece pe numele său conturile bancare. Michèle este acum liberă și bogată.

Jean-Claude, care nu mai are cu ce plăti chiria, trebuie să se mute. Se stabilește cu mama lui într-un mic hotel din apropiere, ca să rămână aproape de copii, pentru că Michèle a găsit un nou Romeo, pe care-l stoarce de bani la Cannes. Jean-Claude, care nu mai face față facturilor, trebuie să o șteargă englezește cu Mama Simone. În 1997, când aceasta moare, uitată într-un azil de bătrâni din suburbiile pariziene, Baby Doc se află într-o situație financiară extrem de dificilă, astfel că se vede nevoit să o incinereze pentru a evita cheltuielile suplimentare. Se află pe marginea prăpastiei, când o întâlnește pe Véronique Roy, o franțuzoaică fermecătoare care-i plătește datoriile și îl găzduiește într-un apartament cu două camere situat în nordul Parisului. Aceasta îi aranjează întoarcerea în

Haiti, unde amintirea grea a perioadei Duvalier pare să se fi risipit.

La 12 ianuarie 2010, capitala Port-au-Prince este zguduită de un cutremur cu magnitudinea de 7,3 grade pe scara Richter. Orașul se prăbușește dintr-odată, iar 230.000 de oameni mor în doar câteva minute, sub ochii lumii înmărmurite. Pretutindeni își face loc compasiunea, astfel că în Haiti ajung fonduri din toate colțurile lumii. Numeroasele ajutoare și ONG-urile care-și desfășoară activitatea reprezintă o oportunitate de care Jean-Claude nu poate să nu profite.

„Véronique Roy iubește extrem de mult Haiti“, susține acesta pentru a-și justifica întoarcerea. Înainte de toate, ea își dă seama că partenerul ei ar putea recupera șapte milioane de dolari care se află sub sechestru în Elveția și la care n-ar avea dreptul din cauza unor subtilități juridice. Promite poporului haitian că, dacă ar fi lăsat să se întoarcă în țară fără probleme, nimic nu l-ar putea împiedica să dispună de banii respectivi și să-i pună în folosul populației.

Extrem de încântată să scape de Jean-Claude, Franța închide ochii când, pe 16 ianuarie 2011, acesta se face nevăzut. Bătrân și cărunț, firav și bolnav, trece prin Martinica și, ajuns pe aeroportul „Toussaint-Louverture“, într-un elan melodramatic îngenunchează și sărută pista. Printre oamenii entuziaști care îl întâmpină sunt, cu lacrimi în ochi, tineri care n-au prins vremurile de demult și vechi reprezentanți ai ordinii instaurate prin mijloace represive. Cu acest prilej este readus la viață chiar și steagul negru și roșu adoptat de François Duvalier și PUN (Partidul Unității Naționale), creat în 1957, când a fost ales François. Așadar nu există nimeni care să-și aducă aminte că această dinastie de dictatori însetați de sânge a sărăcit acest pământ și l-a exploatat timp de aproape treizeci de ani, lăsând în urmă între 30.000 și 50.000 de morți?

Vocile fostelor victime se fac însă auzite. Lațul se strânge, și lui Jean-Claude i se interzice să părăsească țara. Este apoi acuzat de corupție, deturnare de fonduri și complicitate la crimă. Împotriva sa se depun plângeri pentru încălcări grave ale drepturilor omului și crime împotriva umanității. Un prim judecător se lasă înduișat, dar Amnesty International și Human Rights Watch intervin. Curtea de Apel dă dovadă de zel, se mișcă greoi în mod deliberat și se afundă în chichițe procedurale. Jean-Claude este totuși în arest la domiciliu; cu toate astea, se plimbă pe stradă fără probleme, ia parte la ceremonii oficiale alături de președintele Michel Martelly și, în ianuarie 2014, chiar prezidează inaugurarea primului birou al PUN. Pentru că există riscul să nu se facă în cele din urmă dreptate, comunitatea internațională îl îndeamnă pe președintele Martelly, care-l protejează în mod evident pe vechiul dictator, să ratifice Statutul de la Roma de instituire a Curții Penale Internaționale, pe care Haiti nu-l semnase.

În 2014, la jumătatea lunii septembrie, Baby Doc, a cărui stare de sănătate precară se poate vedea cu ochiul liber în timpul aparițiilor sale publice, este internat de urgență, fiind mușcat de o văduvă neagră, cea mai periculoasă dintre arahnide. Pare că mușcătura este fatală, dar acesta supraviețuiește, spre surprinderea tuturor. Revenit după câteva zile de spitalizare în cartierul bogat unde locuiește cu Véronique Roy, încearcă cu greu să se pună pe picioare, dar luptele nesfârșite dintre partenera sa, fosta soție și fiul său îl epuizează. La ora 6 dimineața, în data de 4 octombrie 2014, colonelul Badigui, la care Jean-Claude se refugiasse noaptea pentru a scăpa de a nu știu câta altercație dintre membrii familiei sale, îi

„Jean-Claude Duvalier s-a ridicat la ceruri.“ Vestea face înconjurul țării, apoi, în curând, al întregii lumi: Baby Doc a murit.

Fiul fiului lui Duvalier, groparul amintirilor

La 11 octombrie 2014, după ce este stabilită organizarea unor funeralii de stat – fapt care stârnește proteste –, are loc o slujbă în capela arhiplină a liceului Saint-Louis-de-Gonzague, unde Jean-Claude a fost elev. Michèle Bennett, fosta soție, îmbătrânită și abătută, este de față, împreună cu cei doi copii, în vârstă de treizeci și ceva de ani; Véronique Roy este și ea prezentă, precum și susținători și foști membri ai guvernului, al căror respect față de François-Nicolas Duvalier, fiul lui Jean-Claude, este evident pentru toată lumea. François-Nicolas ajunge în Haiti în aprilie 2013, somat de mama sa să revină în țară pentru a-i succeda tatălui său, a cărui stare de sănătate se deteriora. Intrarea în scenă este dublată de o intruziune în rândul candidaților la moștenirea dinastiei funeste, prin intermediul unei declarații halucinante: un elogiu adus lui François Duvalier, bunicul pe care nu l-a cunoscut niciodată și despre care în mod clar nu știe nimic. Președintele Martelly îi amenajează un birou aproape de al său, iar François-Nicolas îi predă cheile, în februarie 2017, lui Jovenel Moïse, noul președinte, în raport cu care moștenitorul nu este în relații bune.

Ce soartă pentru „Fiul fiului lui Duvalier“, reprezentantul celei de-a treia generații a acestei dinastii extravagante! S-a născut la Port-au-Prince în 1983 și din 1986 își împarte existența între Coasta de Azur și Paris, unde se aflau milioanele mamei sale. La funeraliile tatălui este doar un tânăr cu tenul deschis la culoare, insipid și docil, ale cărui față rotundă și eleganță evidentă arată în mod clar descendența sa. Dar în 2019, după ce timp de șase ani a auzit predicile personalităților nostalgice care îl considerau Graalul duvalierismului, arată ca sosia tatălui său: un grăsan îndesat cu privire de zombi.

De la tatăl său a moștenit „arta aproape pierdută de a nu face nimic“¹⁰². Un exercițiu îndelung practicat de membrii familiei Duvalier: în douăzeci și cinci de ani de exil, Jean-Claude n-a făcut nimic. François-Nicolas, fiul său de treizeci și cinci de ani, s-a descurcat mai bine? A urmat doar cursurile unei școli private obscure, pe care n-a terminat-o niciodată.

Pentru Michèle Bennett și duvalieriștii care de-acum nu se mai ascund, locul liber lăsat de François și Jean-Claude Duvalier trebuie ocupat. Oare cele câteva ieșiri publice ale lui François-Nicolas de la începutul anului 2018 reprezintă primele semne ale unei întoarceri la conducerea țării a funestei familii? Tulburările care cresc în intensitate de câteva luni redau un mecanism al haosului care cheamă la dictatură. Drapelul negru și roșu recent reapărut este un prim semn îngrijorător. Apariția, la 7 aprilie 2019, pe prima pagină a cotidianului național a lui François-Nicolas alături de președintele Jovenel Moïse, care nu mai știe la ce diavol să se închine pentru a scăpa de criza economică și politică, arată a recunoaștere reciprocă. „În această țară [în care] imposibilul este posibil, iar posibilul,

imposibil”¹⁰³, o întoarcere la ceva mai rău nu poate fi niciodată exclusă.

96. Aceasta a presupus o revenire la calm și un real progres în infrastructură, însă cu prețul unei lupte nemiloase împotriva oricărei opoziții și a unui rasism sângeros.

97. De acum înainte, ortografia folosită în acest caz va fi vodou, în loc de vaudou; ea face astfel referire la originile africane ale termenului.

98. Flagel care afectează întreaga țară, framboesia este o boală tropicală contagioasă ce provoacă leziuni cutanate severe, în special la nivelul picioarelor; a ucis mii de oameni, iar pe mulți alții i-a secătuit de energie.

99. Această miliție extrem de cunoscută, formată din bandiți și asasini, are rolul de a contrabalansa puterea armatei. Membrii Tonton Macoute primesc arme, uniforme de lucru, fără să beneficieze însă de salariu; obțin venituri prin intermediul abuzurilor pe care le comit.

100. După numele documentarului lui Charles Nojman *Une étrange cathédrale dans la graisse des ténèbres* („O ciudată catedrală în adâncul tenebrelor“).

101. „Puiul de tigru este tot tigru!”

102. Titlul operei lui Dany Laferrière, membru al Academiei Franceze, apărută la editura Grasset în 2014.

103. „În această țară, imposibilul este posibil, iar posibilul, imposibil. Țineți bine minte asta, și nimic nu vă va mai surprinde, sau mai degrabă veți fi mirați că ceva vă mai poate lua prin surprindere” (Justin Lhérisson).

14. FIDEL CASTRO: OBSESIA PUTERII

de Élisabeth Burgos și Laurence Debray

Castro îi scrie în grabă o scrisoare partenerei sale, Celia Sánchez. Se ascundea de șase luni în munții Sierra Maestra. „Când am văzut cum cădeau obuzele pe casa lui Mario [un țărancare colabora cu gherila], am jurat că americanii aveau să plătească scump pentru asta. După ce acest război se va fi încheiat, va începe altul mult mai lung și mai important: războiul pe care-l voi duce împotriva lor. Știu că acesta va fi adevăratul meu destin.“ Iată linia directoare a politicii sale. Dezvoltarea economică a insulei sau bunăstarea cubanezilor aproape că nu se vor afla printre prioritățile sale. Obsesia lui va fi starea permanentă de război cu Statele Unite; activitatea lui predilectă, transformarea insulei carabiene în putere internațională, emanciparea de puternicul său vecin. În 1926, când s-a născut Fidel Castro, Amendamentul Platt, care dădea Washingtonului drept de intervenție în chestiunile administrative cubaneze, este încă în vigoare. Această rană adusă mândriei naționale persistă. La fel ca suferința viitorului dictator de a fi fost bastard. Asemenea țării sale, Castro caută să se răzbune și să obțină reparații.

Acest antiamericanism explică parțial incredibila popularitate, apoi bunăvoința de care „Fidel“ a beneficiat din partea unui Occident fascinat deopotrivă de imaginea iluzorie a luptătorului de gherilă volubil și jovial, fratele de arme al legendarului „Che“. Personaj care se apropie de figura lui Robin Hood sau care pare desprins din opera lui Cervantes. Rareori se va întâmpla ca discrepanța dintre imaginea unui dictator și realitatea cinică și nemiloasă să fie mai mare – economia țării a fost ruinată pe tot parcursul regimului său, iar rivalii săi reali sau închipuiți au fost rând pe rând eliminați.

Revoltatul

„Evreule!“, i se strigă tânărului Fidel pe vremea când era elev la școala marianică La Salle din Santiago. Pentru că, în Cuba catolică, un copil nebotezat este neapărat evreu. La opt ani, „necredinciosul“ este în sfârșit acceptat în sânul Bisericii. La acea vreme, se numea Fidel Ruz. Numele tatălui său era necunoscut. Abia la vârsta de paisprezece ani va reuși în cele din urmă să ia numele de Fidel Castro Ruz.

Tatăl său, Angel Castro, fiul unor fermieri din Galicia, a plecat în Cuba în 1895 ca tânăr recrut, în locul unui moștenitor al burgheziei locale. Urma să apere ultima bijuterie a Coroanei spaniole amenințate de soldații independenți cubanezi, membri ai trupelor *mambise*, care chemaseră Statele Unite în ajutor. În 1898, nu mai rămăsese nimic din Imperiul Spaniol, unde odinioară soarele nu apunea niciodată. Iar Cubei devastate îi este

independență. Ignorați de americani veniți „să elibereze” insula, patrioții cubanezi nu sunt nici măcar prezenți la semnarea Tratatului de la Paris, din data de 10 decembrie 1898. Acesta pune capăt războiului dintre Statele Unite și Spania, care capitulasese necondiționat. În 1901, Washingtonul impune Cubei Amendamentul Platt, care presupunea dreptul de intervenție al Statelor Unite în afacerile interne și care rămâne în vigoare până în 1934; acesta consfințea, de fapt, statutul de vasalitate a țării. Cuba, rămasă sub semnul frustrării, va fi pentru totdeauna lipsită de un mit fondator. Țara nu poate nici măcar să-și controleze viitorul. Aceasta reprezintă o traumă națională pe care se va sprijini antiamericanismul dictatorului, care avea să doboare recordul de longevitate la cârma țării.

După trei ani de lupte în care s-a călit, Angel Castro se întoarce într-o Spanie umilită. Logodnica lui nu l-a așteptat, iar Galicia sa natală este devastată de sărăcie. Se întoarce rapid în Cuba sperând cu gândul la un viitor mai bun. Analfabet și, în același timp, viclean și curajos, profită de dezvoltarea producției de trestie de zahăr în partea de est a insulei, unde se implicase atotputernica United Fruit Company. Cu sprijinul financiar al unui spaniol, Fidel Pino Santos, consilier municipal și membru al Partidului Conservator, închiriaza, apoi cumpără sistematic terenuri. Dobândește rapid reputația de patron aspru, după felul în care se poartă cu tăietorii haitieni de trestie de zahăr și pentru intransigența în afaceri. După câțiva ani reușește să-și construiască o casă de lemn pe piloni, asemenea celor din Galicia, unde vitele dorm sub dormitorul principal. Și, pentru a-și desăvârși noul statut de mare latifundiar, se căsătorește cu María Luisa Argota, învățătoare care predă la școala americană. O femeie blândă, cultivată și bine educată, care-i oferă un aparent statut social. Dar, potrivit fiului său Fidel, asta nu înseamnă că Angel Castro învață să citească și să scrie. Cuplul are doi copii, Pedro Emilio și Linda. María Luisa acceptă prezența unei servitoare, Lina Ruz, cu descendență metisă, analfabetă și plină de energie, în vârstă de paisprezece ani, ca și fiica sa. Angel își exercită dreptul de „primă noapte”. Se naște astfel o primă fiică nelegitimă, Angela, care va fi crescută de bunica sa, într-o colibă de la marginea proprietății. Apoi un al doilea băiat, Ramón. Pentru că nu mai suportă să trăiască în același loc cu Lina, stăpâna casei se mută la Santiago, capitala regională, sub pretextul de a-și înscrie copiii la o școală prestigioasă. Lina se impune acum drept noua stăpână.

Fidel se naște la 13 august 1926, la Biran. „Nu era un sat, nici măcar un cătun – erau doar câteva case”, avea să povestească acesta. Poartă numele celui mai bun prieten al tatălui său, care îi va fi și naș, Fidel Pino Santos, ajuns între timp deputat. Un alt fiu, Raúl, se va naște cinci ani mai târziu. Fratele mai mic, pe care Fidel îl va proteja întotdeauna. Familia se mărește cu încă două fete: Juanita și mezina Agustina. Maria Luisa deschide procedura de divorț, care putea pune în pericol *finca*. Această procedură, rară la acea vreme, provoacă un scandal în regiune. Angel Castro face în așa fel încât să ajungă în pragul falimentului și își trimite copiii nelegitimi la Santiago, acasă la Luis Hibbert, consulul Republicii Haiti și comerciant de sclavi pentru proprietarii de plantații de trestie de zahăr. Fidel, în vârstă de patru ani, se simte abandonat. Viața cu tutorele său este grea. Trei ani mai târziu este trimis la internat, unde devine un student obraznic și conflictual, care-și consumă energia debordantă făcând sport. Se întoarce la Biran în vacanțele de vară, dar nu are încă acces în casa tatălui său. Locuiește cu bunica, având parte, într-o oarecare măsură, de căldura maternă. Își vede tatăl trecând călare, în depărtare. De-abia la

zece ani, odată finalizată procedura de divorț, tânărul Fidel își va vedea părinții pentru prima dată împreună. Asta nu înseamnă însă că se apropie de tatăl său, un bărbat rece, cu o fire bănuitoare, mai preocupat de proprietățile și de vitele sale decât de propriul copil. Patru ani mai târziu, datorită noii constituții din 1940, promulgată în timpul primului mandat de președinte al generalului Fulgencio Batista, cea mai avangardistă de pe continentul latino-american, recunoscând în special divorțul, familia Castro nu mai este stigmatizată. Fidel nu mai este un bastard.

Studiază în cadrul prestigiosului colegiu iezuit Belén din Havana, unde respectă cu ușurință atmosfera austeră de studiu. Îi plac mai ales dialectica, retragerile spirituale și plimbările lungi pe munte. Frații iezuiți sunt toți spanioli și franchiști, asemenea tatălui său, admirator al lui Franco, galician ca și el. În ciuda distanței, aceștia urmăresc cu atenție evenimentele provocate de Războiul Civil Spaniol. Fidel este fascinat. Războiul și Istoria îl cuceresc pe loc: „După școală, în loc să mă joc, îmi lasam imaginația să zburde. Îmi imaginam războaie. Eram pasionat de relatările istorice“. Nu stă pe gânduri și se adresează direct celor puternici: „La vârsta de doisprezece ani, trimite o scrisoare ciudată, într-o engleză rudimentară, [...] președintelui Roosevelt, în care îi cerea acestuia zece dolari contra planurilor unei mine de nichel“, povestește biograful său Serge Raffy. Solicitare rămasă însă fără răspuns... Elevul studios își continuă în mod strălucit studiile, cu o setă de succes greu de satisfăcut; la fel se dovedește și când joacă baschet, unde cu greu acceptă înfrângerea. Este remarcat de Rafael Díaz-Balart, responsabil cu Mișcarea de Tineret a lui Batista. Iar Fidel, la rândul lui, o remarcă pe Mirta, sora tânărului om politic. Rafael îi propune să se alăture mișcării, dar Fidel ezită. Batista, militar, fiul unui metis cu origini modeste, provenit din aceeași regiune ca și el, îi pare un om cu vederi prea democratice și neconflictual. Chiar și Partidul Comunist Cubanez face parte din primul său guvern (1940–1944).

Fidel se înscrie la Drept în cadrul Universității din Havana, în timp ce țara se află în plină fierbere. Războaiele între bande sfâșie studenții. Trece de la o organizație politică la alta, umblând sub braț atât cu *Capitalul*, cât și cu *Mein Kampf*. Și mai ales cu *Tehnica loviturii de stat* a lui Malaparte. Încearcă să se remarce, astfel că-și face rapid dușmani. Este acuzat inclusiv că a încercat să-și asasineze un rival. Prietenul său, Díaz-Balart, îl ascunde până se liniștesc apele. Întotdeauna în căutare de aventură și notorietate, în 1947 se alătură grupului care plănuia invadarea capitalei Santo Domingo cu scopul înlăturării dictatorului Trujillo. O mie două sute de cubanezi, dominicani și portoricani se îmbarcă pe patru nave, unde, în așteptarea atacului, sunt instruiți militar la un nivel superficial. Reperat de CIA, micul grup este nevoit să se retragă înotând sau cu ajutorul bărcilor. Fidel avea să povestească cum a scăpat de rechini, construindu-și deja legenda. Suportă consecințele acestui eșec: îi este imposibil să preia puterea fără un lider charismatic și o pregătire minuțioasă. Se întoarce la Havana, timp în care președintele Ramón Grau San Martín¹⁰⁴ lasă țara să se afunde în corupție și haos. Fidel Castro își găsește un mentor: senatorul Eddy Chibás, care captivează mulțimile duminică seara cu emisiunea sa de la radio. Aflat în fruntea unei noi mișcări, Partidul Ortodox, este considerat favorit la alegerile prezidențiale. Pentru că nu poate să aducă dovezi privind corupția unui ministru al guvernului, se va sinucide în direct la radio, împușcându-se după un discurs răsunător.

Mereu în căutarea celebrității, Fidel învață cum să îndemne la acțiuni spectaculoase. Se încăpățânează să mute din îndepărtatul oraș Manzanillo la Havana (adică pe o distanță de 1.000 de kilometri) clopotul de bronz, „*demajagua*“, așa cum este numit în limbaj curent, simbolul independenței insulei, care cântărește 140 de kilograme. Acum se ivește ocazia apelului la insurecție generală. Împreună cu câțiva complici, Fidel își atinge obiectivele: în fața a mii de studenți uimiți, își face intrarea în capitală pe 3 noiembrie 1947, la bordul unui vehicul decapotabil unde tronează faimosul clopot. La cei douăzeci și unu de ani ai săi, incită mulțimea, dar fără rezultat. Partidul Ortodox nu-l susține. Convinși că avea să câștige următoarele alegeri, membrii partidului consideră că nu e cazul să creeze probleme în țară. Dar agitatorului îi este greu să-și înfrâneze ambiția nemăsurată și continuă activitățile de propagandă. Merge la Bogotá, unde se desfășoară conferința Organizației Statelor Americane și congresul studenților antiimperialiști din America de Sud. În timp ce străbătea străzile capitalei columbiene, liderul opoziției populare, Jorge Eliécer Gaitán, pe care îl întâlnise cu o zi înainte, este asasinat. Fidel Castro jubilează: se află în mijlocul unei insurecții. Dar aceasta este reprimată în sânge. Se întoarce repede în Cuba, unde nu uită să exagereze importanța rolului pe care l-a jucat în cadrul evenimentelor cunoscute sub numele de „Bogotazo“.

Dosarul privind asasinatul este clasat, dar tatăl său îi taie orice sursă de venit. Fidel se apropie apoi de prietenul său Rafael Díaz-Balart și de frumoasa lui soră Mirta, înscrisă la Facultatea de Filozofie. Căsătoria are loc împotriva voinței tatălui miresei, prieten apropiat al fostului președinte Batista, care contribuie masiv la alcătuirea zestrei. În luna de miere, tinerii îndrăgostiți călătoresc la Miami și New York. Întors acasă, Fidel fuge din căminul conjugal pentru a reentra în lupta politică. Nu-l ține în loc nici măcar nașterea fiului său, Fidelito. În 1949, stă trei luni ascuns la New York. Lunile cele mai pline de taină din întreaga sa existență. După acest exil nord-american, studiază zi și noapte pentru a trece examenele de la Drept. Intenționează chiar să solicite o bursă pentru a-și continua studiile la un *college* american, însă nu reușește să promoveze una din probe și, în consecință, nu poate să plece. Împreună cu doi colegi, deschide, în perioada 1950–1952, o firmă de avocatură, cu scopul de a-i apăra pe cei mai nevoiași. Nu este însă suficient pentru a-i întreține pe Mirta și Fidelito, care suferă mari lipsuri. Dar acest amănunt legat de familia sa îl lasă rece.

Rebelul

Datorită cumnatului său, Díaz-Balart, Fidel, în vârstă de douăzeci și șase de ani, cu un ten palid de galician, o înfățișare rigidă și o constituție robustă și athletică, se întâlnește pentru prima dată cu generalul Batista, cvincvagenar durduliu, metis și hedonist. Fostul președinte îl ispitește pe tânărul avocat cu un loc în viitorul său guvern, cu condiția să-i acorde sprijinul. Dar Fidel susține că i se va opune dacă va încerca organizarea unei lovituri de stat. La 10 martie 1952, în timpul carnavalului, Fulgencio Batista preia puterea fără să întâmpine nici un fel de opoziție din partea cubanezilor, sătui de anarhie și de

violența bandelor politice. Președintele Carlos Prío Socarrás fuge în Mexic. Nu are loc nici o vărsare de sânge sau reglare de conturi. Nu reacționează nici măcar Partidul Comunist. Batista a încălcat în mod evident litera constituției, dar n-a instaurat un regim tiranic. Nu dorește decât să încurajeze dezvoltarea economică a insulei, cu sprijinul Statelor Unite. Fidel își propune apoi să formeze o mișcare de „acțiune directă” împreună cu cei dezamăgiți de partidele tradiționale, „toate corupte”, care doresc să lupte cu „uzurpatorul”. În timp ce cumnatul său este numit adjunctul ministrului de interne, aceștia se antrenează în mânăuirea armelor în subsolurile universității.

Fidel își pregătește astfel revoluția, al cărei program se limitează la câteva formule împrumutate de la José Martí, fondator, în 1892, al partidului revoluționar cubanez, care aspira „la întemeierea unui nou popor și la echilibrul forțelor sociale”. Întrucât nu-și permite să cumpere arme, va încerca să le fure, atacând, la 26 iulie 1953, cazarma Moncada din Santiago. Glorioasa epopee se transformă într-un dezastru. Bilanțul este teribil: șaiszeci de atacatori își pierd viața, căzând victime lipsei de pregătire, iar treizeci sunt închiși. Dar Fidel este încântat, având în vedere că se află în centrul atenției. În același timp, este protejat de Mirta, soția sa, care îl roagă pe Batista să-l ierte. În ciuda pledoariei sale extraordinare, de două ore, Fidel Castro este condamnat la cincisprezece ani de închisoare pe Insula Pinilor¹⁰⁵, unde se bucură de condiții excelente de detenție. În câteva luni, strânge nu mai puțin de cinci sute de volume și scrie manifestul *La historia me absolvará*. La insistențele soției și ale mamei sale, prietenă a părinților lui Batista, la 15 mai 1955 Fidel este amnistiat. Potrivit unui expert al CIA: „Castro este cel mai bun bastion împotriva pericolului roșu din Cuba”. Cu alte cuvinte, nu trebuie transformat în martir, ci într-un adversar convenabil, care să scoată Partidul Comunist din joc.

Abia eliberat după douăzeci și două de luni de detenție, rebelul dă un nume oficial mișcării, „M26”, cu referire la atacul de la Moncada. Cuba cade din nou pradă demonilor săi: atacuri, asasinat, corupție, anarhie. Castro alimentează conflictele, sperând că Batista va suspenda libertățile garantate de constituție, fapt care ar justifica izbucnirea unei revolte. Pentru că poliția avea ordin să-l aresteze, fuge de data asta în Mexic, unde întâlnește un personaj care-i va marca decisiv destinul: medicul argentinian Ernesto Guevara, care avea să-i devină complice indispensabil. Pleacă apoi în Statele Unite pentru a strânge bani de la exilații cubanezi, în fața cărora pretinde că se află în fruntea unei „armate de eliberare”. Se poate bizui pe doar optzeci de oameni – cel mai zelos fiind fratele său mai mic, Raúl – și pe un iaht de 14 metri lungime, *Granma*.

Epopeea

La 2 decembrie 1956, Fidel ajunge în Cuba împreună cu insurgenții săi, după ce a supraviețuit unei furtuni de șapte zile. Sunt luați în primire imediat de armată. Castro se refugiază apoi în munții Sierra Maestra cu cei aproximativ douăzeci de supraviețuitori. Țăranii din partea locului și alții se alătură mișcării, iar *El Comandante* se poate baza acum pe sute de adepți, care ocupă „zona liberă”. Se formează o mică comunitate, cu

reguli ierarhice. Un tribunal revoluționar soluționează prompt conflictele, deseori fără milă. „Cuba are nevoie de oameni ca Robespierre, de mulți Robespierre!“, exclamă Castro, care nu ascunde natura radicală a acțiunii sale.

Fidel Castro înțelesese deja puterea mass-mediei, astfel încât, atunci când Herbert L. Matthews, unul dintre renumiții editorialiști ai redacției *New York Times*, ajunge în Cuba, el nu ezită să pună în scenă o mică piesă de teatru. Le cere oamenilor săi să meargă dintr-un loc în altul, ca să pară mai mulți decât erau în realitate, să dea impresia că sunt copleșiți de multitudinea de sarcini sau că transmit vești importante de pe diferite fronturi. Matthews pleacă astfel convins că Fidel comandă zeci de coloane armate stabilite pe un teritoriu întins. Acesta îl va prezenta drept un Robin Hood pentru regimul lui Batista, înfrunghind speranțele unui popor cubanez martirizat. După Matthews, alte mijloace de media americane vor face referire la Fidel. Și, datorită Radio Rebelde, Castro își răspândește propaganda și începe să vorbească despre omul nou¹⁰⁶, în viziunea lui Lenin.

Mirta, înșelată fătuc și obosită de ieșirile din ce în ce mai colerice ale soțului ei, cere divorțul. Dar ce importanță are?! Devotata și bogata Naty Revuelta, soția unui eminent cardiolog din Havana și activistă în cadrul Partidului Ortodox, cade pradă farmecelor lui Castro, care începuse deja să poarte legendara sa uniformă de camuflaj. Și nu e singura: Celia Sánchez, organizatoare eficientă și strateg auster, îi devine indispensabilă. Aceasta ocupă un loc special printre nenumăratele cuceriri feminine ale lui Fidel, care în total va avea vreo zece copii. Dar, mai presus de toate, este căsătorit cu Revoluția sa. Și nu se îndoiește de destinul său nici când avioanele îi bombardează pozițiile și armata avansează prin intermediul ambuscadelor. Tatăl său a murit între timp, dar mama lui continuă să-i ceară îngăduință lui Batista pentru cei doi fii ai săi. În mod ciudat, acesta din urmă dă dovadă de clemență și ordonă periodic armistiții.

În ciuda armamentului trimis de americani, regimul nu reușește să restabilească pacea în insulă. Persistă atentatele, sabotajele, asasinatele. Iar Batista își pierde răbdarea, răspunzând la violență prin teroare. Începe astfel să piardă sprijinul Washingtonului. Mai ales că îndrăznise să le dea voie cubanezilor să-și deschidă propriile mori de făină, punând sub semnul întrebării monopolul american. În plus, atribuisese unei companii franceze, Société des Grands Travaux de Marseille, sarcina construirii celui mai lung tunel din Havana. Cu toate astea, Batista a transformat capitala într-un „Las Vegas tropical“, imortalizată în filmul *Nașul* al lui Coppola, și a cedat adesea în fața dorințelor americanilor, care dețineau jumătate din totalitatea terenurilor cubaneze, ajungând să fie poreclit „Mister Yes“.

Fidel Castro nu deține monopolul opoziției față de regimul dictatorial. Lideri ai studenților fondează Directoratul Revoluționar (DRE) și preiau frâiele rezistenței în marile orașe. În urma eșecului grevei generale din 9 aprilie 1958, Fidel Castro, izolat în munți de șaisprezece luni, reușește să plaseze toate organizațiile opoziției sub egida M26. Pactul de la Caracas, care consolidează Manifestul din Sierra Maestra semnat deja cu Partidul Ortodox la 12 iulie 1957, pecetluiește alianța rezistenței față de Batista. Numai Partidul Comunist este exclus. Semnatarii se angajează să restabilească normele constituționale (guvern civil, alegeri, revenirea la constituția din 1940), în urma unei „insurecții armate“ conduse de Castro, desemnat „comandant-șef al Forțelor Armate Revoluționare“. Aceștia

reinstaura democrația prin lupta armată... fără să știe că Fidel, întruchiparea răului, poartă simultan discuții secrete cu Partidul Comunist; acestea vor duce la încheierea unui pact confidențial de unitate. Charismaticul războinic este deja un expert în manipulare.

Se spune că a încercat să-l vadă pe Batista înainte de plecarea sa iminentă, timp în care trupele rebele își continuau înaintarea spre Santiago. În 1958, de Crăciun, coloanele lui Camilo Cienfuegos¹⁰⁷ și ale lui Che au adunat susținători de pe jumătate din insulă. Pe 31 decembrie, puțin după miezul nopții, Batista fuge, și Castro profită fără întârziere de vidul de putere. La 2 ianuarie 1959 intră triumfător în Santiago, timp în care locotenentii săi se îndreaptă spre Havana. Fiul țării, care fusese considerat bastard și evreu, reușește în sfârșit să se răzbune. Eliberatorul este adulat, iar țara cade în mâinile lui fără să opună rezistență... O armată improvizată de trei mii de bărbați, dintre care jumătate fuseseră recrutați în ultimele trei luni, tocmai luase în stăpânire o țară de șapte milioane de oameni. Când sosește la Havana, Castro susține primul discurs-fluviu, care va deveni semnul său distinctiv. Vocea lui subțire de soprană captivează mulțimea. Doi porumbei albi se așază la momentul potrivit pe umărul său. O intervenție divină? Mai degrabă o punere în scenă minunat orchestrată. Liderul providențial nu neglijează nici un detaliu al decorului.

Preluarea puterii

Directoratul Revoluționar pune mâna pe palatul prezidențial, având astfel impresia că poate negocia împărțirea puterii. Or Castro, care deține monopolul forței, hotărăște că „revoluția este izvorul justiției“. Reorganizează armata, care va fi pusă sub controlul devotatului său frate, Raúl, numește un guvern paralel, dizolvă Adunarea Națională, restabilește pedeapsa cu moartea, confiscă proprietăți și adresează întrebarea: „La ce servesc alegerile?“ Avea să guverneze de acum ca un stăpân absolut. În decurs de o lună, a suprimat orice opoziție. În urma unor procese de fațadă, sunt eliminați aproximativ o mie de cubanezi pentru „crime antirevoluționare“; alți 250.000 iau drumul exilului. În cadrul M26, orice responsabil care l-ar putea eclipsa ori n-ar fi de acord cu el este exclus. *El barbudo* Camilo Cienfuegos, cu siguranță mult prea popular, moare în condiții suspecte. Revoluția își devorează propriii copii. Iar lista va fi lungă.

Castro continuă să-și acopere urmele ca și cum puterea absolută nu este un scop, ci o artă, un joc de șah între el și lume. În aprilie 1959 merge la Washington, unde liniștește opinia publică. Joacă rolul revoluționarului liniștit și susține în repetate rânduri că el nu este comunist. În acest timp, trimite patru sute de activiști cubanezi la Moscova pentru a se pregăti rapid în arta contraspionajului. Și, la întoarcerea din Statele Unite, impune extrem de rapid o reformă agrară, care îmbracă forma unei colectivizări forțate. Țăranii, care sperau să devină proprietari ai pământurilor lor, ajung să fie funcționari ai cooperativelor de stat. INRA (Institutul Național al Reformei Agrare), la a cărui conducere se află, înființează o „armată rurală“, responsabilă cu supravegherea implementării reformei. În orașe, milițiile monitorizează fiecare centru de producție, iar CAR-urile (Comitete de

Apărare ale Revoluției), fiecare bloc. Curățarea țării de *gusanos* („râme“) – adică de exilați sau de cei ce voiau să fugă în exil, de disidenți, trădători, dar și de homosexuali – devine principiul organizator al societății castriste. Iar sistemul represiv cubanez, unul dintre cele mai sofisticate și mai crude din lume.

El Comandante are grijă să nu facă vreo referire la războiul civil care a izbucnit în cele șase provincii ale insulei. Încă din 1959, țărani dezamăgiți de reforma agrară, catolici și democrați se organizează în grupări de gherilă rurală; acțiunea avea să fie numită mai târziu războiul din Munții Escambray. Pe parcursul a patru ani, se pare că s-au înregistrat trei mii de morți în rândul insurgenților și au fost mobilizați peste 100.000 de oameni. La toată această situație tensionată din țară se adaugă debarcarea, în aprilie 1961, în Golful Porcilor, a o mie cinci sute de cubanezi exilați în Statele Unite, înarmați de CIA. Gruparea intenționa să sprijine opoziția internă față de regim. Neutralizată rapid, aceasta îi va oferi lui Castro pretextul pentru a accelera controlul asupra țării – 100.000 de oameni vor fi arestați în timpul raidurilor – și, mai ales, pentru a cere protecția URSS, astfel încât să se pună la adăpost din calea vecinului amenințător. Eisenhower reduce cota de zahăr, cumpărată de obicei la un preț superior celui de pe piață. Castro ripostează prin naționalizarea companiilor și băncilor americane și prin embargoul comercial asupra exporturilor de bunuri americane, cu excepția medicamentelor, relațiile diplomatice fiind întrerupte în ianuarie 1961. Acest embargo avea să ofere legitimitate unui regim aflat în război permanent cu imperialismul yankeu. Chiar dacă „liderii săi «antiimperialiști» [erau] modelați de cultura imperială, obișnuiți cu *American way of life*, pasionați de baseball, înghețate, *comics strips*, transformând în ură o iubire dezamăgită (nu mai puțin americanomaniaci și americanofili decât Fidel Castro), [...] fii ai lui Bolívar, care nu jură decât pe Marx, pe care Bolívar îl detesta“, explică Régis Debray.

La trei luni după victoria sa din Golful Porcilor, Castro declară la momentul potrivit caracterul socialist al revoluției sale. Atunci, URSS-ul lui Hrușciiov își ia angajamentul să cumpere 425.000 de tone de zahăr din Cuba, să-i livreze petrol și să-i ofere asistență tehnică industrială. Ideologia marxistă se vinde la un preț ridicat. Cuba avea să ocupe de-acum un loc important în cadrul Războiului Rece. Din satelit american Cuba se transformă în colhoz tropical. Moscova îi trimite rachete nucleare, la 200 de kilometri de coastele americane. Criza rachetelor din octombrie 1962 aduce lumea în pragul unui război nuclear. Cuba este epicentrul, însă pe Castro îl înfurie că nu este implicat în negocierile dintre Washington și Moscova. Înțelegerea se va face în detrimentul său. Or el vrea să fie unul din cei Puternici.

Conchistadorul roșu

Cuba este un teritoriu prea mic pentru ambițiile sale tot mai mari. Astfel, îl va obseda ideea de a exporta revoluția „sa“. Ca un rege care dorește să-și extindă regatul, chiar la 23 ianuarie 1959, adică la numai două săptămâni după cucerirea puterii, acesta pleacă la Caracas pentru a-i îndemna pe venezueleni să acționeze și ei în același mod. Tocmai când

Venezuela se întorsese la democrație. Cuba va trimite arme și oameni pentru a încuraja un focar insurecțional (*foco*) nu numai în Venezuela, ci și în Peru, Guatemala, Columbia, Argentina, Republica Dominicană, Bolivia, Brazilia. Castro aplică foquismul – teoria castro-guevariană a luptei armate care subliniază rolul unei avangarde revoluționare susținute de țărănime, fără să aibă nevoie de ajutorul unui partid comunist sau al proletariatului –, care contrazice dogma marxistă de la Moscova. Încearcă în continuare să aibă un rol de frunte la nivel internațional și devine liderul nealiniaților, organizând la Havana, în ianuarie 1966, Conferința Tricontinentală, unde reunește sub aripa sa țările din Lumea a Treia aflate în căutare de independență și reprezentare politică. În ciuda eșecurilor succesive ale focarelor insurecționale latino-americane (în afară de Nicaragua, unde are loc revoluția sandinistă¹⁰⁸) finanțate și organizate de Cuba, Castro merge mai departe, pentru că ambiția sa nu se limitează la un singur continent. Va sprijini Frontul de Eliberare Națională algerian și va trimite unități militare în Africa: Congo, Etiopia, Somalia, Yemen, Guineea-Bissau, Angola (unde va trimite, în perioada 1975–1989, 300.000 de „voluntari“). URSS oferă echipament militar, în timp ce Cuba contribuie mult mai mult, trimițând la luptă oameni, majoritatea combatanți de culoare: războiul se soldează cu 3.400 de morți, 10.000 de răniți, pe lângă miile de oameni care se întorc bolnavi de SIDA.

Pentru aceste activități clandestine, Castro pregătește o redutabilă armată de agenți. Cei mai buni din lume, se spune, alături de serviciile israeliene și cele americane. Centrele de instruire sunt răspândite peste tot, cel mai faimos fiind „Punto Cero“ din Cuba. Ministrul adjunct de interne, Manuel Piñero, cunoscut sub numele de Barbă Roșie, se ocupă de logistică (documente false, achiziții de arme etc.) în cadrul esențialului „departament America“, ce reușește să infiltreze agenți în cele mai înalte sfere la nivel internațional. Cel mai cunoscut caz este cel al americancei de origine portorică Ana Belén Montes, responsabilă cu dosarul cubanez chiar în cadrul Pentagonului; timp de șaisprezece ani, aceasta avea să transmită Havanei informații clasificate strict secrete (va fi arestată în 2001 și condamnată la douăzeci și cinci de ani de închisoare).

Politica internaționalistă a lui Castro va evolua în timp, făcând trecerea de la luptătorul de gherilă eroic la bunul samaritean, de la Kalașnikov la vaccinuri. Începând cu anii 2000, se inspiră din modelul oferit de ONG-uri și trimite medici și profesori în „țări surori“, în special în Venezuela lui Chávez și în Brazilia lui Lula. Partea cea mai importantă a întregii afaceri este că aceștia vor ajuta „poporul“, vor îngriji „săracii“ și vor interveni politic în treburile interne prin intermediul consilierilor care îi însoțesc. Acest „serviciu umanitar“ se plătește în valută străină, ceea ce reprezintă un câștig esențial pentru regim după căderea Zidului Berlinului. Pentru că, odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice – potrivit lui Castro, Gorbaciov a trădat revoluția prin implementarea perestroikăi sub influența CIA –, Cuba nu se mai poate baza pe subvențiile rusești, fiind sortită falimentului.

În 1958, înainte de căderea lui Batista, Cuba avea al treilea cel mai mare PIB din America Latină, după Venezuela și Uruguay. Bugetul alocat educației ajunsese la 23%, cel mai mare de pe continent, scopul acestei creșteri fiind acela de a lupta împotriva analfabetismului, care afecta 18% din populație (comparativ cu 33% în Mexic, în aceeași perioadă). Iar speranța de viață era una dintre cele mai mari de pe continent. Propaganda castristă a avut apoi grijă să stabilească o versiune oficială ce prezenta o țară săracă, murdară și analfabetă, pe care revoluția ar fi reușit să o vindece și să o educe. Deși nu poate fi negat accesul la îngrijiri medicale și la educație gratuită pentru toată populația, nu pot fi trecute sub tăcere nici raționalizarea alimentelor impusă în 1961 și nici eșecul dezvoltării economice, ca urmare a interzicerii proprietății private și a întreprinderilor mici, dar nici eșecul celebrei *zafra de los diez millones* („recolta de zece milioane“). În 1970, toate mijloacele de producție sunt mobilizate pentru obținerea celei mai mari recolte de zahăr – în zadar însă. Astăzi Cuba a ajuns să importe zahăr, deși în anii '50 era principalul exportator la nivel mondial. Castro își impune capriciile asupra unei economii vlăguite. În 1967 a vrut să transforme insula într-o mare putere producătoare de lapte. Tocmai vânduse drepturile pentru memoriile sale, pe care nu avea să le scrie niciodată, editorului italian Feltrinelli. Plătește un avans de un milion de dolari și cumpără din Canada un taur din rasa Holstein, supranumit „zeul spermei“, pe nume Rosafé. Și vrea să însemineze vaci din rasa Cebu, singurele care se pot adapta climatului tropical, pentru a obține o rasă hibridă capabilă, potrivit expertului Castro, să producă cel puțin 60 de litri de lapte pe zi. *El Comandante* îi cere unuia dintre cei mai buni geneticieni englezi să facă acest experiment nebunesc. Specialistul îi explică că proiectul este sortit eșecului. Castro îl acuză că este agent CIA și îl expulzează din Cuba imediat. „Vizionarul“ are în continuare visuri mărețe: Cuba trebuie să producă mai mult lapte decât Olanda, mai multă brânză decât Franța și mai multă carne decât Argentina. Insula ajunge de la șase milioane de vaci de lapte la... două milioane. Negând acest dezastru, Castro îi ridică o statuie în mărime naturală lui Rosafé, declarat părinte al vitelor cubaneze. Înainte de toate astea, îi venise ideea genială să producă masiv căpșuni, după care era înnebunit, inspirat fiind de soția ambasadorului francez, care le cultiva în grădina ei de legume, sau să pună copiii să planteze semințe de cafea pe terenurile din jurul Havanei, obligându-i să-și negligeze studiile, și contrazicând bunul-simț al țăranului.

„Țara este conacul său, statul – patrimoniul său. Îl administrează așa cum face un latifundiar cu *hacienda* sa. [...] Bugetul național, fără să fie discutat în spațiul public sau supus vreunui control, este considerat propriul seif; Partidul Comunist este Curtea sa; comandantul secund, fratele său mai mic, Raul. Nu are nici viață privată, nici viață de familie; nici casă, nici mici petreceri. Șeful nu este nici soț, nici tată, nici fiu. Este șef cu normă întreagă“, rezumă Régis Debray. Castro străbate țara călare – ajunge chiar să fie numit *el caballo* –, fără să stabilească un anumit program sau agendă, înconjurat de vreo zece *guajiros* în uniformă militară și de medicul său personal, René Vallejo. Fidel nu are birou. Nu are nici casă. Se odihnește la etajul unsprezece al unei clădiri din elegantul cartier rezidențial El Vedado, unde își lăsase câteva cărți și lucruri personale. Camera lui este austeră: un pat îngust, o noptieră și o veioză. Pe balcon tronează aparatele de forță, pe care le folosește pentru efectuarea exercițiilor zilnice. Nimeni nu știe însă când va trece pe

acolo. Apare și dispare fără să anunțe, dând dovadă de o lipsă de punctualitate intenționată. O întâlnire scurtă se poate întinde pe durata a șaisprezece ore, în timp ce o vizită oficială poate fi întreruptă fără explicații. „În sferele înalte de decizie, cea mai inofensivă inițiativă depindea de un ordin expres din partea lui *Jefe*, toată lumea își reglase ceasul în funcție de sosirile și plecările sale complet imprevizibile, astfel încât întârzierile sale de notorietate, la care se adăugau cele ale intermediarilor, se repercutau de la cel mai de jos nivel al ierarhiei la cel mai de sus“, afirma cu ironie același martor. Prin urmare, totul durează mult în Cuba... iar logoreea lui *el líder máximo* e în ton cu anecdotele și diatribele sale înflăcărâte, care pot dura chiar și zece ore, întotdeauna cu același final: „*Patria o muerte, venceremos*“.

Seara, Fidel Castro își vizitează „oaspeții speciali“, cu care discută politică până în zori. În jurul orei 6 dimineața merge la culcare. Dar la 11 dimineața, se întoarce deja cu un teanc de informări sub braț, provenite de la agenții de presă, fiind la curent cu știrile de pretutindeni, cu cele din Franța, Chile, Vietnam, Mozambic sau cu cele din Statele Unite, care pentru el sunt cele mai importante. Neobosit și meticulos, arată același interes indiferent de subiect: cât durează umplerea unui bidon, rezistența unui ceas japonez cu cuarț, funcționarea aerului condiționat într-un hotel, calitatea vinului de Bordeaux, progresul unei operațiuni. Este pe toate fronturile, nu-i scapă nimic. Puțini au rezistat puterii de seducție de care dădea dovadă această forță a naturii, ușurinței de a vorbi și cordialității sale legendare. În ochii cubanezilor, Fidel Castro reușește să întruchipeze atât statul, cât și protestul împotriva statului și a eșecurilor acestuia: „Dacă Fidel ar ști asta, nu s-ar întâmpla așa ceva!“, se aude pe străzi. Când cineva îndrăznește să-l critice, ca măsură de precauție, pune două degete la bărbie, pentru a face trimitere la barba dictatorului, sau pe umăr, pentru a sugera steaua de argint de pe epoleți. Castro face în așa fel încât în Cuba să se respecte legea tăcerii. Două sute de închisori se află pe teritoriul său (în 1959 erau paisprezece) – în care putrezesc aproximativ 120 de deținuți politici –, fără a mai pune la socoteală sutele de lagăre de reeducare: 30.000 de tineri au fost internați acolo între 1963 și 1967 pentru „atitudini contrarevoluționare“. Astăzi numărul lor ar fi de aproximativ 8.500. În șaiszeci de ani de la instaurarea regimului, 2,5 milioane de cubanezi au plecat în exil (dintr-o populație de 11 milioane) și 5.775 au fost executați (majoritatea în anii '60) la capătul unor procese-simulacru.

După patruzeci de ani în care s-a îmbrăcat numai în uniformă militară verde oliv, a purtat cizme, centiron, pistol, în anii '90 *el líder máximo* își face apariția la costum și cravată. Apoi, spre sfârșitul perioadei în care s-a aflat la putere, apare slăbit, purtând un trening albastru. A schimbat calul cu mașina blindată – trei autoturisme Mercedes negre, identice, astfel încât să nu se știe niciodată în care se află. Din ce în ce mai paranoic, nu merge nicăieri fără să fie însoțit de sute de gărzii de corp, un degustător, o ambulanță, fiind protejat totodată de o vestă antiglonț. Apropiatii pot să intre în biroul său după ce trec printr-un dispozitiv de securitate aflat la capătul unui coridor lung, iar apoi ajung la o ușă culisantă pe care doar Castro, anunțat prin microfon, o poate deschide din interior cu o telecomandă. Se luptă cu senilitatea, care începe să-l afecteze, trecând de la un adăpost antichimic și atomic la altul și citind cărți de istorie. Sfârșitul vieții sale este complet învăluit în mister. Apare din ce în ce mai puțin pe străzile Havanei, dar continuă să umple

sălile peste hotare, unde trezește o bunăvoință nuanțată de un dram de admirație. În 1995, la cea de-a cincizecea aniversare a Națiunilor Unite, a fost cel mai aclamat șef de stat. „Campionul celor umiliți a mobilizat Lumea a Treia (și a stârnit admirația altora). Zorro încă impresiona“ (Régis Debray).

Vineri, 25 noiembrie 2016, este anunțată moartea lui Fidel Castro. La vârsta de nouăzeci de ani, a murit în patul său. A supraviețuit mai multor tentative de asasinat – aproximativ zece – și chiar prăbușirii protectorului și furnizorului său. Cu zece ani în urmă, își delegase puterile depline fratelui său mai mic, Raúl. Așa cum se întâmplă în cazul unei dinastii regale, puterea rămâne în mâinile familiei. Este decretat doliu național de nouă zile. Urna sa funerară străbate țara timp de patru zile, fiind dusă până la Santiago, leagănul revoluției. Mausoleul său este situat la câțiva metri de cel al lui José Martí, părintele independenței Cubei, și de cel al victimelor atacului asupra cazărmii Moncada. Aceste manifestări se doresc a fi o revenire la origini. Raúl Castro a declarat că nici un loc sau monument din Cuba nu va purta numele lui Fidel Castro, pentru „a fi evitată orice manifestare a cultului personalității“. După ce și-a modelat țara după chipul și asemănarea sa timp de cincizeci și șapte de ani, Castro nu are nevoie de așa ceva. „Cuba este Fidel“, titra cotidianul *Granma* în ziua dispariției acestuia.

104. Președintele Cubei în perioada 1944–1948; succesorul lui Batista.

105. Situată la aproximativ o sută de kilometri, în sud-vestul Cubei.

106. Che Guevara a teoretizat conceptul în *El socialismo y el hombre en Cuba* („Socialismul și omul în Cuba“).

107. Unul din cei mai cunoscuți *barbudos* care au ajuns pe iahtul *Granma*. Moare în condiții misterioase, într-un accident aviatic, la 28 octombrie 1959.

108. Frontul Sandinist de Eliberare Națională (FSLN) va prelua puterea în 1979.

15. JOSEPH-DÉSIRÉ MOBUTU, JEFUITORUL ZAIRULUI

de Jean-Pierre Langellier

Timp de aproape treizeci și doi de ani, din 1965 până în 1997, Joseph-Désiré Mobutu a condus cu mână de fier fostul Congo belgian, redenumit Zair (azi, Republica Democrată Congo). A impus o dictatură feroce, dominată de asasinat, corupție și jefuirea scandaloașă a bogăției naționale. Omul cu toca din blană de leopard a jucat un rol strategic în timpul Războiului Rece, promovându-și țara drept „bastion al comunismului” în Africa. Părăsit de Occident după căderea Zidului Berlinului, este obligat să-și părăsească țara, aflată într-o situație catastrofală, pentru ca apoi să moară în exil.

În 1940, în inima Africii, tânărul Joseph-Désiré mergea în pădure lângă bunicul său, când a apărut un leopard, gata să atace. Copilul în vârstă de zece ani se refugiază, speriat, în brațele acestuia, care îi spune cu voce joasă: „Nu ești bărbat!” Jignit, băiețelul își reia poziția și aruncă sulița direct în fruntea fiarei, care se retrage, grav rănită. Apoi își pecetluiește triumful mergând să recupereze arma înfiptă în animal și i se adresează bătrânului, încântat de îndrăzneala sa: „Cred că de acum nu mă voi mai teme de nimic!”

Această faptă glorioasă din copilărie, de o veridicitate categoric îndoielnică, este cel dintâi punct culminant al unei biografii ilustrate într-o manieră lipsită de modestie, pe care dictatorul o va răspândi masiv în satele Zairului în 1977, la apogeul domniei sale. Această lungă bandă desenată prezintă faptele sale de vitejie, intuiția politică și virtuțile sale morale. Inteligență, putere, curaj: caracteristicile atribuite conducătorului de popor sunt și cele ale leopardului, cu care Mobutu se va asemăna tot timpul. Timp de treizeci de ani, va apărea în public purtând toca confecționată din blana animalului sălbatic. Potrivit unui proverb african, acesta era un mod de a spune tuturor că „pe (sau sub) pielea leopardului nu este loc pentru doi șefi”. Oponenții și victimele despotului vor adăuga că felina cu blană pătată a supraviețuit mai ales datorită vicleșugurilor, trădărilor și cruzimilor sale.

Fiul unui tată necunoscut

Viitorul „Mare Leopard” s-a născut pe 14 octombrie 1930, la Lisala, un sătuc ascuns în curba fluviului Congo. Părinții lui aparțin grupului etnic Ngbandi, unul dintre cele mai mici din cele aproximativ 250 aflate în Congoul Belgian de atunci. Cu două luni înainte de nașterea fiului său, mama sa, Marie-Madeleine Yemo, supranumită „Mama Yemo”, extrem de săracă, se căsătorește cu un bucătar, Alberic Gbémami. Copilul este crescut de bunicul său și de fratele acestuia, care îl va numi *Mobutu*: „praf”, în limba ngbandi. Un astfel de

nume îi va reaminti constant purtătorului său de originile sale modeste. Devenit președinte al atotputernic, Mobutu va adăuga numelui alte două silabe, care să contribuie la propria-i elogiare: „Sese Seko“, „Eternul“. Această acțiune plină de vanitate nu va fi suficientă pentru a-i vindeca rana de la începutul vieții: aceea de a avea un tată necunoscut.

Încă de mic, în anii '30, viața îi oferă lui Joseph-Désiré prima șansă. Soția judecătorului belgian care îi angajează tatăl, doamna Delcourt, care nu are copii, se atașează de el. Aceasta îl învață să numere, să vorbească, să scrie și să citească corect în franceză. Pentru băiat, această femeie reprezintă o șansă providențială, iar legătura cu ea va fi hotărâtoare pentru educația sa. La moartea tatălui său, Joseph-Désiré nu împlinise încă opt ani. Mama Yemo, fără resurse financiare, se refugiază cu cei patru copii la Kawele, satul natal, situat foarte aproape de Republica Centrafricană și la câțiva kilometri de Gbado-Lite, mica localitate în care se născuse soțul ei și unde Mobutu avea să construiască, treizeci de ani mai târziu, atunci când era în culmea gloriei, două palate luxoase. Mica familie va pribegi în zonă ani la rând, încercând să iasă la liman.

Lăudăros, bătaș și pus pe fugă, Mobutu descoperă rigorile internatului deținut de călugării misionari. Exmatriculat din școala creștină de la Coquilhatville (viitoarea Mbandaka), în februarie 1950 acesta este înrolat din oficiu în armata colonială, pentru o perioadă de șapte ani. Admis la Școala Centrală Luluabourg (astăzi, Kananga), urmează cu succes cursuri prin corespondență. În ianuarie 1953 termină școala al doilea din promoția sa, obținând o diplomă de secretar-contabil-dactilograf. La Léopoldville, capitala țării, se arată muncitor și competent. Promovat sergent, cel mai înalt grad la care puteau avea acces indigenii, se căsătorește civil cu Marie-Antoinette Gbiaténé, în vârstă de paisprezece ani, care era cu unsprezece ani mai mică decât el, și visează să devină jurnalist.

Timp de trei ani, din aprilie 1956 până în martie 1959, viitorul dictator va trăi din scrierile sale. Cotidianul *L'Avenir*, laic și liberal, lansează un supliment săptămânal, *Actualités africaines*, ale cărui articole erau scrise numai de congolezi. Tânărul este angajat, iar acesta, fiind foarte bine informat, îi povestește, de multe ori cu umor, numeroasele întâmplări anodine din viața de zi cu zi lui „Léo“, într-o rubrică săptămânală de care se ocupa: „Orașul dezvăluit“. Apoi avansează în carieră publicând unele „lucrări de calitate“, editoriale, în care se dă drept naționalist și democrat. În iunie 1958 descoperă Belgia din postura de jurnalist, cu ocazia Expoziției Universale. La întoarcerea în țară este numit redactor-șef la ziarul unde lucra. Om de influență în profesia sa, Mobutu frecventează liderii naționalismului congolez. Cel mai inteligent dintre aceștia îi devine prieten: Patrice Lumumba.

Joseph și Patrice

Cei doi bărbați s-au cunoscut în 1956 la sediul ziarului *Actualités africaines*. Lumumba, care lucra la poșta din Stanleyville (viitorul Kisangani), este, la scurt timp după aceea, închis pentru deturnare de fonduri și fals în înscrisuri. Transferat la „Léo“, citește în închisoare articolele lui Mobutu, pe care le apreciază. Lumumba și noul său prieten

împărtășesc anumite idei: pentru că nici unul, nici altul nu aparțin vreunui grup etnic dominant, aceștia vor un Congo puternic, unit, care să poată rezista ingerințelor străine. La 28 decembrie 1958, în timpul unui miting, Lumumba, cu statura lui înaltă, brațele lungi și subțiri, ajutat de charisma sa, stârnește entuziasmul mulțimii, care, pentru prima dată, scandează cuvântul magic: „*Dipenda! Dipenda!*“ – varianta în limba lingala a cuvântului „independență“. În aceea zi, Mobutu aderă la Mișcarea Națională Congoleză (MNC) fondată de Lumumba. În urma unei revolte importante care a avut loc la Léopoldville, pe 4 ianuarie 1959, evenimentele se precipită. Regele Baudouin acționează înaintea guvernului și promite independența țării. Se anunță negocieri. Datorită unei burse, Mobutu se mută la Bruxelles ca reprezentant oficial al *Actualités africaines* și le spune la revedere „dragilor lui prieteni cititori“.

Luni de zile, puterea belgiană, paralizată ea însăși de disensiunile din interior și de ostilitatea Albilor din Congo față de o emancipare rapidă a coloniei, amână luarea unei decizii. Apoi evenimentele se precipită din nou. În ianuarie 1960 are loc la Bruxelles o masă rotundă la care participă toți reprezentanții de seamă congolezi. Din punct de vedere politic, Belgia „renunță la tot“: acordarea independenței este stabilită pentru data de 30 iunie. Lumumba și Mobutu au o relație de prietenie complexă, caracterizată de interese reciproce și idealuri împărtășite. Lumumba are încredere în Mobutu, știind totuși că fostul jurnalist era totodată și fost „informator“ al poliției coloniale. Și Mobutu îl admiră pe Lumumba, care l-a inițiat în activismul politic. Acesta din urmă se întoarce în Congo să se pregătească pentru alegeri. Mobutu rămâne la Bruxelles ca reprezentant al Mișcării Naționale Congoleze în cadrul unei noi mese rotunde pe teme economice și financiare. În spatele atitudinii curtenitoare, a privirii surâzătoare, încadrate de ochelari cu rame groase, se află deja un Rastignac de la Tropice. În urma alegerilor, partidele naționaliste obțin o victorie clară. MNC și aliații săi sunt pe primul loc. Viitorul guvern va fi în mod cert unul de coaliție. Joseph Kasa-Vubu, șeful grupului etnic Bakongo, majoritar în capitală, și principalul lider politic de la acea vreme, ajunge președinte, iar Lumumba, prim-ministru. Mobutu este numit secretar de stat la președinția Consiliului. Datorită acestei funcții, devine consilierul apropiat și confidentul lui Lumumba. Pentru Mobutu începe o viață nouă.

Foarte repede, între Lumumba și Mobutu apar primele disensiuni. Prim-ministrul își dezamăgește prietenul atunci când, în ziua obținerii independenței, susține în fața regelui Baudouin, invitat de onoare la ceremonii, un discurs antibelgian, în mod deliberat provocator. La rândul său, Lumumba se distanțează de adjunctul său incomod. Dar în caz de urgență cei doi colaborează, așa cum s-a întâmplat în timpul unei revolte care a zguduit armata: soldații prost plătiți se răscoală împotriva lui Lumumba, împotriva ministrului apărării, dar și împotriva ofițerilor albi rămași în funcții și care îi maltratează. În data de 8 iulie, Lumumba îi spune lui Mobutu: „Joseph, ai fost soldat. Descurcă-te, du-te și îmbracă uniforma de colonel, te vom numi șef al Statului-Major“. Ia-l pe rezervistul Mobutu, singurul ministru cu puțină experiență ca soldat, ajuns cel de-al doilea om în ierarhia armatei. Va cheltui bani în neștire pentru a încerca să domolească furia soldaților.

Lumumba, mortul fără mormânt

Pe 11 iulie are loc un eveniment de o importanță capitală. Moïse Tshombe, președintele guvernului provincial, proclamă independența bogatei provincii Katanga, cu sprijinul unor ofițeri și consilieri belgieni. ONU decide să intervină. Organizația trimite în Congo aproximativ 20.000 de Căști Albastre, care vor rămâne în țară până pe 30 iunie 1964. La 9 august, sudul provinciei Kasai, supranumită provincia diamantului, își declară la rândul său independența. Deși relația lor se înrăutățește tot mai mult, Lumumba și Mobutu acționează pentru ultima dată împreună și decid să înăbușe cele două încercări de secesiune. Exploatarea rivalității tot mai mare dintre Kasa-Vubu și Lumumba – fiecare ordonându-i să-l aresteze pe celălalt –, Mobutu reușește, la 14 septembrie, prima salvăritură de stat prin „neutralizarea” celor doi lideri, plasați în arest la domiciliu. Îi acordă apoi patruzeci și opt de ore ambasadorului sovietic să părăsească țara. A doua zi, numele fostului sergent apare pentru prima dată în presa străină. Cu majuscule. Mobutu își face astfel intrarea pe scena internațională. Nu o va părăsi timp de treizeci și șapte de ani.

Operațiunea lui Mobutu nu este deloc rodul improvizăției. A pregătit-o cu sange-rece cu ajutorul CIA. Instalează un guvern format din tineri universitari, pe care îl controlează după bunul-plac, și se luptă să recâștige controlul armatei. În vara și toamna anului 1960, Lumumba a devenit pe rând omul care trebuia să fie neutralizat, apoi îndepărtat, pentru ca apoi să fie doborât. Prea mulți actori de pe scena congoleză își doresc cu ardoare înlăturarea sa, mai ales că acesta se bucură de legitimitate în ochii majorității parlamentarilor și de sprijinul unei mari părți a poporului. Dușmanii săi, numeroși și împărșiți în diferite regiuni și organizații, sunt cei din Léopoldville, redenumit Kinshasa, din Kasai și Katanga, din cadrul Bisericii și, în sfârșit, din cadrul CIA, precum și belgienii, omniprezenți în culise. Fiecare are motivele sale pentru a-și dori căderea lui Lumumba. Dar, în această perioadă de intens Război Rece, toți îl privesc din aceeași perspectivă maniheistă: în cel mai bun caz, ei văd în acest naționalist sincer și entuziast un instrument; în cel mai rău caz, un aliat al comunismului internațional dornic să se instaleze în Africa.

Prins pe 2 decembrie după o tentativă de evadare, premierul este bătut, legat fedeleș, aruncat într-un elicopter și transferat într-o tabără militară. Are apoi loc un eveniment care îi determină pe mulți conspiratori să termine cu el: iminenta instalare la Casa Albă, la 20 ianuarie, a lui John F. Kennedy. Nu se spunea că tânărul președinte ales intenționa să contribuie la eliberarea lui Lumumba? La Bruxelles se decide ca acesta să fie predat susținătorilor celui mai mare inamic al său, Tshombe, care avea o viziune prooccidentală clară și, în același timp, ostilă naționalismului centralizator al lui Lumumba. Mobutu, înștiințat, joacă rolul lui Ponțiu Pilat. La 17 ianuarie 1961, turnul de control de la Élisabethville, capitala provinciei Katanga, este informat despre sosirea „prețiosului pachet”. Lumumba este executat în aceeași seară în prezența lui Tshombe și a patru belgieni. Mobutu nu-și va asuma niciodată nici cea mai mică responsabilitate morală în toată această dramă. Ulterior, în modul cel mai cinic cu putință, îl va proclama pe Lumumba „erou național”. Un singur lucru contează: și-ar fi putut salva fostul protector, dar nu a făcut-o. Și, din această crimă fondatoare, nu rămâne nici vreun trup neînsuflețit și nici vreo înmormântare. Ucigașul său are de-acum mâinile libere și pătate de sânge.

Asasinarea lui Lumumba încheie primul ciclu haotic și sângeros – care a durat puțin peste șase luni – al istoriei tinerei Republici Congo independente. Acesta avea să anunțe un altul mai lung, de aproape cinci ani, marcat de anarhie și violență într-o măsură mult mai mare, timp în care vor pieri sute de mii de congolezi. O perioadă în care numai cuvântul „congolizare“ va simboliza toate relele generate de o stare aproape permanentă de război civil: lupte pentru putere, confruntări între triburi, masacre, represii, sărăcie rurală extremă.

Acum are loc consolidarea strânselor legături dintre Mobutu, devenit șef al armatei și general, și serviciile secrete americane. Liderul congolez acționează în acest sens în 1963, în timpul celei dintâi vizite în Statele Unite, ocazie cu care Kennedy îl primește la Casa Albă. În același an, noul deținător al puterii obține în Israel un brevet de parașutist și sare în mare, în largul coastelor portului Haifa. Principala sa preocupare este restabilirea ordinii în cadrul armatei și modernizarea acesteia pentru a zdrobi rebeliunile care însângerează țara. Cea mai violentă dintre acestea este condusă de Pierre Mulele, fost ministru al lui Lumumba, devenit dușmanul de moarte al lui Mobutu. Înflăcărarea cu care luptă adepții săi, care-și iau numele de Simba („leu“ în limba swahili), este întehită de vrăjitori. Aceștia primesc amulete pe care le poartă la gât sau la încheietura mâinii; se consideră că obiectele magice au puterea de a îndoi puștile inamicilor și de a le topi gloanțele, astfel încât din puști să curgă apă. Seamănă teroare în sate și alungă soldații. În iunie 1964, Mobutu, al cărui curaj este recunoscut de toată lumea, reușește să ocupe, împreună cu câțiva susținători, un pod de o importanță strategică din orașul Kamanyola, situat în provincia Kivu. Acest episod glorios, care amintește de bătălia de la Arcole, îi va plăsmui legenda. În noiembrie 1964, nebunia ucigașă a rebelilor Simba se dezlănțuie la Stanleyville. Recucerirea orașului de către parașutiști belgieni și mercenari încheie cel mai dureros capitol din istoria tânărului stat. Aceasta este perioada în care chiar faimosul luptător de gherilă Che Guevara se ascunde în munții din partea de est a țării timp de șapte luni, din aprilie până în noiembrie 1965. Va părăsi țara bolnav și dezamăgit de lipsa de înflăcărare în luptă a turmei sale africane.

Mobutu, promovat la scurt timp în gradul de locotenent general, se simte mai puternic ca niciodată. Deși nu este un actor important în cadrul Războiului Rece, obține beneficii importante în urma conflictului, devenind aliatul privilegiat al Occidentului din această parte a Africii râvnită de „roșii“. Timp de douăzeci și cinci de ani, președinți, generali, spioni și bancheri occidentali vor vedea în el un bastion indispensabil împotriva comunismului. Nimeni nu va face nimic pentru a-i împiedica excesele. La 24 noiembrie 1965 pune mâna pe întreaga putere, îl demite pe președintele Kasa-Vubu, suspendă constituția și dizolvă parlamentul. Nu este tras nici un foc de armă. Mobutu declară presei că mandatul său de președinte este de cinci ani, adăugând: „Competiția pentru putere s-a încheiat“. La treizeci și cinci de ani, tocmai realizase cea mai importantă acțiune din întreaga sa carieră. Destinul său – și în același timp cel al țării sale – este pecetluit. Mobutu se află în fruntea unei țări imense, extrem de bogate, devenită la nivel internațional un fel de „scandal geologic“ din cauza bogățiilor minerale ascunse în

subsolul acestui imens teritoriu african, de aproape cinci ori mai mare decât Franța: cupru, cobalt, diamante și o gamă întreagă de metale prețioase de înaltă valoare strategică. Purtând eterna sa tocă din blană de leopard, președintele-general radiază încredere și energie. Alege „să spună adevărul“ cu o sinceritate care uimește și încântă publicul. Impune un stil oratoric alcătuit din lozinci și formule incisive, pe care le rostește cu vocea sa gravă, domoală și puternică, având un puternic accent belgian. Elegant, entuziast și feroce, Mobutu reprezintă un amestec de aroganță și vanitate. Îmbătat de puterea sa absolută recent dobândită, începe să vorbească despre sine la persoana a treia.

Spânzurații din ziua Rusaliilor

Violența, viclenia și minciuna consolidează dictatura „Marelui Leopard“. În 1966, în ziua Rusaliilor, Mobutu îi prinde într-o cursă diabolică pe fostul șef al guvernului, Évariste Kimba, și pe trei dintre miniștrii săi. Condamnați la moarte a doua zi de un tribunal militar excepțional, după un simulacru de proces care a durat o oră și jumătate, aceștia sunt spânzurați în public, la Kinshasa, două zile mai târziu – în data de 2 iunie –, în fața a 300.000 de oameni. Mulțimea ascultă cum victimele, ale căror capete erau acoperite, își rosteau ultimele rugăciuni în fața călăului. Începând din 1960, Congo cunoscuse mii de tragedii – era însă prima dată când erau executați politicieni. Stârnind spaima în mințile și inimile oamenilor și fără să se teamă că pângărește o sărbătoare creștină în această țară extrem de atașată de credința catolică, Mobutu anunță că are putere de viață și de moarte asupra congolezilor. Mesajul îi vizează pe toți, politicieni, soldați, intelectuali, activiști și oameni de rând. Această acțiune crudă și, în același timp, spectaculoasă asigură lipsa de reacție a opoziției vreme îndelungată. Mobutu, care a citit și recitat *Principele* lui Machiavelli – „Este una dintre cărțile mele preferate“, îi mărturisea el vechiului său prieten Larry Devlin, șeful antenei CIA din Kinshasa –, se va lăuda cu iubirea poporului său; dictatorul va fi însă mai ales temut de congolezi.

După moartea lui Lumumba și izolarea lui Kasa-Vubu în satul său, cel din urmă rival al generalului-președinte rămăsese Moïse Tshombe. Acesta, ultimul dintre liderii independenței, exilat în Spania, trebuia ucis. Cu ajutorul CIA, Mobutu îi întinde o capcană în care Tshombe cade din imprudență. Răpit în iunie 1967, în timp ce se afla la bordul unui avion, Tshombe este închis la Alger, unde avea să moară doi ani mai târziu în condiții rămase misterioase. În octombrie 1968, Mobutu scapă în cele din urmă de Mulele, oferindu-i perspectiva reconcilierii printr-o amnistie generală. Refugiat în Brazzaville, epuizat și izolat, fostul lider al rebelilor acceptă să traverseze fluviul și să se alăture regimului. Șampania reconcilierii curge în valuri înainte ca Mulele, dus într-un lagăr militar din Kinshasa, să fie torturat până la moarte. Justin Bomboko, ministrul afacerilor externe al lui Mobutu, avea să povestească mai târziu sfârșitul groaznic al acestuia: „Pe când era încă viu, urechile i-au fost smulse, nasul i-a fost tăiat, ochii i-au fost scoși din orbite, pentru ca apoi să fie aruncați pe jos. I-au fost smulse organele genitale. Încă în viață, brațele, apoi picioarele i-au fost amputate. Rămășițele umane au fost băgate într-un

sac și aruncate în râu“.

Cadavre de-a lungul apei

În romanul său *A Bend in the River*, în care plutea umbra amenințătoare a „omului măreț“ al cărui nume nu era niciodată menționat – în acest caz, Mobutu –, regretatul laureat al Premiului Nobel V.S. Naipaul scrie: „Vegetația înăbușea zgomotul asasinatelor, iar râurile noroioase spălau sângele vărsat“. În Congo, devenit acum Zair, aceste descrieri literare reflectă o realitate sumbră. Câte cadavre au sfârșit pe fundul apei în treizeci și doi de ani de dictatură? În filmul documentar al lui Thierry Michel, *Mobutu roi du Zaïre*, și în cartea *L'Abbatoire*, Pierre Yambuya, pilot de elicopter, spune că a participat, împotriva voinței sale, între 1978 și 1984, la misiuni nocturne de mare importanță: a aruncat peste bord zeci de bărbați, soldați sau civili, decedați sau încă în viață. Acesta depune mărturie, în fața camerei de filmat, despre locurile în care executa treburile murdare: „Venisem aici cu avionul pentru a căuta prizonierii uciși. Cadavrele oamenilor executați de către serviciile secrete erau ținute acolo. Erau împachetate în huse. Erau aruncate în fluviu. După fiecare zbor nocturn, gărzile lui Mobutu curățau cu atenție elicopterul pentru a îndepărta și cea mai mică urmă de sânge“.

Mobutu domnește prin violență. Frica și banii reprezintă cele două elemente-cheie datorită cărora s-a menținut la putere pentru o perioadă atât de lungă. Se întâmplă ca uneori să-și trateze cu asprime în public anumiți miniștri sau consilieri. Numeroși zairezi sunt convinși că dictatorul se află în spatele morții primei sale soții, care are loc în 1977. Se pare că ar fi lovit-o violent, într-un exces de furie, după ce l-ar fi sfătuit să demisioneze. Mult timp, chestiunea nu-i va da pace lui Mobutu. Îl va obseda atât de mult încât, peste ani, îl va forța pe medicul militar Victor Ilanga să se prezinte în fața Congresului partidului unic pentru a-l declara nevinovat în mod solemn: „Mi-am ucis eu soția?“ îl va întreba fără menajamente. „Oh! Nu, șefule“, va răspunde doctorul. Ce-ar fi putut să spună?

Masacre și gropi comune

Mobutu nu este un ticălos abject. El ucide prin interpuși, pune la cale crimele și apoi neagă orice implicare. Pentru a pecetlui soarta unui om acuzat pe nedrept printr-o scrisoare anonimă, este suficient să facă doar o scurtă însemnare cu urmări fatale: „Să dispară“. Nu ezită să seducă soțiile colaboratorilor săi, miniștri sau generali, ale rivalilor săi, pentru a le diminua puterea. Timp de treizeci de ani, Mobutu va fi ținta rapoartelor acuzatoare anuale ale Amnesty International privind încălcările drepturilor omului în Congo-Zair: arestări fără mandat, detenții fără proces, oameni exilați în sălbăticie, execuții simulate, torturi de tot felul, procese inechitabile, care au loc într-un timp foarte scurt și cu ușile închise, dispariții misterioase ale adversarilor, represiuni sângeroase pentru suprimarea protestelor de stradă, a grevelor sau demonstrațiilor, masacre colective ale sătenilor, comploturi false,

epurări în cadrul administrației sau al armatei.

În 1969, grupul lui Mobutu deschide focul asupra campusului Universității Lovanium din capitală. Cadavrele sunt aruncate într-o groapă comună. În 1971, universitatea este din nou închisă; cei două mii de studenți sunt înrolați pentru a servi timp de doi ani în armată, unde, potrivit televiziunii naționale, „vor învăța să se supună și să-și țină gura închisă“. În 1978, opt tineri ofițeri și cinci civili sunt împușcați pentru că ar fi complotat împotriva regimului. În 1990, un comando ajunge noaptea în campusul din Lubumbashi (fostul Elisabethville) pentru masacrarea tinerilor judecați, care erau ostili puterii. Studenții sunt măcelăriți, aruncați pe fereastră; fetele sunt violate. Sunt zeci de victime. Duminică, 16 februarie 1992, un milion de manifestanți răspund apelului Bisericii și mășcăluiesc pe străzile marilor orașe pentru a cere instaurarea democrației. Oamenii cântă, strigă lozinci, agită ramuri, stau în fața cordoanelor de militari. La Kinshasa, acest „marș al speranței“ se transformă într-un măcel. Soldații folosesc gaze lacrimogene, napalm și trag în mulțime. Bilanțul represiunii: cel puțin treizeci și cinci de morți. În ciuda tuturor acestor acțiuni murdare, mai ales în prima parte a guvernării sale, Mobutu este primit cu onoruri, chiar lăudat de toți mai-marii lumii: de Gaulle, Elisabeta II, Richard Nixon, împăratul Japoniei, Nasser, Indira Gandhi, regele Baudouin, Mao (de două ori). Președinți și prim-ministri francezi – Valéry Giscard d’Estaing, Jacques Chirac, Raymond Barre – îi ridică osanale, atunci când nu refuză invitația lui Mobutu în luxoașa lui vilă de pe Coasta de Azur.

Pentru Mobutu, armata este un instrument politic, fiindu-i în totalitate devotată. Înainte de 1965 a făcut din ea fundația și rampa de lansare pentru viitoarea sa putere. După ce a ajuns președinte, armata devine instrumentul supraviețuirii sale. Pentru Mobutu însă, care este veșnic suspicios, rolul important al acesteia o face periculoasă. De aici și eforturile lui de a o controla, diviza sau manipula. Divizia specială prezidențială (DSP), vârf de lance și scut al regimului, își proclamă loialitatea numai față de Mobutu. Fiecare dintre cei 15.000 de bărbați jură „loialitate față de președintele-fondator“: „Oye, noi te-am ales pe tine. Te-am ales doar pe tine“. Acest jurământ nu este depus nici față de republică, nici față de instituțiile sale. În schimb, Mobutu se asigură ca DSP-ului să nu-i lipsească nimic. Nu are aceeași atitudine față de restul armatei, care înseamnă aproximativ 50.000 de oameni. De-a lungul anilor, acesta a neglijat în mod serios instituția care l-a făcut rege. Ofițerii, soldații de rând sau subofițerii sunt extrem de prost plătiți. Armata devine „subproletară“, extorchează populația civilă pentru a supraviețui și devine locul în care se petrece întregul trafic. Serviciile de securitate funcționează perfect. Mobutu este atât de preocupat de chestiunea supravegherii, încât adesea este cuprins de paranoia. Întregul sistem se bazează pe o rețea eficientă de informatori din țară sau din străinătate, unii dintre aceștia fiind plătiți din bugetul președinției, și care acționează împreună cu serviciile prietene, în frunte cu CIA.

„Jos costumul!“

Pentru Mobutu, principalul instrument de supraveghere și control al populației este

Mișcarea Revoluționară Populară (MPR), partid-unic, „partid-stat“, fondat în 1967. Toți cetățenii sunt declarați membri de partid, de bunăvoie sau cu forță; conform unui slogan oficial, aici intrau inclusiv „strămoșii și copiii nenăscuți“. Mobutu declară cu hotărâre: „Nu avem nevoie de opoziție. Practicăm juxtapunerea“. Se vrea a fi urmașul regilor bantu care conduseseră cândva statele savanei: „Menționați, spune el, un singur sat din regiunea voastră care să fi avut doi șefi! Iar respectul față de lider, adaugă el, este sfânt“. „A-ți critica liderul, după cum se aude pe coridoarele anumitor administrații, înseamnă să-ți compromiți orice șansă de promovare.“ Cine are urechi de auzit să audă.

La începutul anilor 1970, Mobutu își dorește o doctrină asupra căreia să-și pună amprenta și pe care să o preamărească în ochii lumii. Aceasta va fi „autenticitatea“. Vrea ca poporul să reînnoade cu mândrie legăturile cu rădăcinile lui africane și să-și extragă puterea din propria lui identitate și din tradițiile sale ancestrale. „Leopardul“ le propune compatrioților săi o revoluție culturală, o operațiune sănătoasă de dezalienare mintală, care are un ecou favorabil în rândul multora în contextul marcat de decolonizare. Moneda, din 1967, apoi țara și fluviul, în 1971, sunt redenumite Zair: „Cei trei Z“. Decizie ciudată, deoarece Congo era un cuvânt de origine africană, în timp ce „Zair“ părea să provină dintr-un termen local preluat în limba portugheză cu sensul de „fluviul care înghite toate râurile“. Pentru zairezi, formula de adresare nu mai este „domnule“, ci „cetățene“. Mobutu impune *abacost*-ul, un neologism pentru „Jos costumul!“, un fel de vestă-tunică închisă la guler. Fiecare cetățean și cetățeană trebuie să poarte un nume tipic zairez și să adauge la numele inițial unul sau mai multe nume ale strămoșilor lor. Președintele își extinde numele de familie: Mobutu Sese Seko Kuku Ngbenda Wa Za Banga, ceea ce în limba ngbandi înseamnă „războinicul atotputernic care seamănă în urma sa flăcări, atotcuceritorul, fără ca nimeni și nimic să-l poată opri“. Cu toate astea, este un strateg militar mediocru, fiind salvat deseori de forțele străine, care i-au sărit în ajutor de fiecare dată, de la rebeliunile din anii '60 până la cele două războaie din Shaba, fosta provincie Katanga (1977–1978). În timpul celui de-al doilea conflict, pentru a-și salva regimul de invadatorii din Angola, Valéry Giscard d'Estaing îi trimite pe parașutiștii francezi la Kolwezi, în inima regiunii miniere, unde domneau violența și haosul.

Jefuitorul-șef

Tradiția justifică toate abuzurile. Glorificarea conducătorului a atins înălțimi nemaivăzute până acum pe teritoriul african. „Liderul suprem“, neîncăpându-și în piele de mândrie, își cântă la nesfârșit osanale. Îmbătat de putere, se consideră un semizeu. În fiecare seară, înainte de difuzarea buletinului de știri, chipul său apare pe cer, asemenea unei figuri celeste. Pe stadioanele pline, mulțimile care poartă haine cu chipul lui Mobutu îi doresc „viață veșnică“ pe ritmuri de rumba. Ar vrea să se vorbească mult mai mult despre Zair – și de bine. Reușește să-și atingă scopul, pentru o scurtă perioadă, când, pe 30 octombrie 1974, pe stadionul din Kinshasa are loc, pe cheltuiala țării gazdă, „lupta secolului“ dintre boxerii George Foreman, în vârstă de douăzeci și cinci de ani, campion mondial la

categorica grea, și Muhammad Ali (Cassius Clay), de trezeci și doi de ani. E puțin trecut de ora 4 dimineața când cei doi boxeri intră în ring, în mijlocul terenului de fotbal, în fața zecilor de mii de zairezi adunați în tribunele dominate de un portret de mari dimensiuni al lui Mobutu. Confruntarea este transmisă prin satelit în Statele Unite în prime-time, de unde ora neobișnuită, în toiu nopții africane. Muhammad Ali va câștiga, spre marea bucurie a publicului, care îl susține puternic. Evenimentul va costa Zairul peste 10 milioane de dolari.

Banii sunt combustibilul ideologiei lui Mobutu. „Îndrumătorul“ cumpără, la propriu, elita politică. Este extrem de generos cu susținătorii săi pentru a-i putea controla. „A servi, nu a se servi“, îndeamnă un faimos slogan pe care toată lumea îl spune invers, asemenea președintelui. Mobutu „se servește“ cu nerușinare de la început. Jefuitor-șef, își transformă țara într-o „cleptocrație“, confundă vistieria statului cu propriul buzunar și se identifică cu imaginea pe care Bernard Kouchner ajunge să i-o creioneze: „Cont bancar ambulant ce poartă o tocă din piele de leopard“. Favorizează într-un mod scandalos regiunea sa natală, clanul său, familia sa – din care fac parte două soții, două concubine și aproximativ cincizeci de copii (unii recunoscuți, alții născuți în afara relațiilor cu partenerele sale oficiale). În anii '80, averea sa se ridică la patru miliarde de dolari. Este unul dintre cei mai bogați oameni din lume – și se laudă cu asta. Până la moartea sa va ajunge să dețină douăzeci de proprietăți de lux, printre care nouă în Belgia, Vila del Mare în Roquebrune-Cap-Martin și reședința sa portugheză, în a cărei pivniță ascundea 11.000 de sticle de vinuri alese. Nu trebuie uitat „Versailles-ul din junglă“, somptuosul palat de la Gbadolite, situat în mijlocul pădurii ecuatoriale, la peste 1.000 de kilometri nord de Kinshasa. Marmură, oglinzi, mobilier prețios și tapiserii, toate folosite în exces și aduse cu un avion special.

Timp de trezeci de ani, Mobutu și-a jefuit cu conștiinciozitate țara pentru satisfacerea nevoilor sale nelimitate. Implementează un sistem care să-i permită să pună mâna pe fonduri. Deturneză ajutorul extern, obligă companiile miniere, inclusiv compania de stat Gécamines (cupru, aur, cobalt), să transfere câștigurile în conturi speciale. Aceeași tactică se aplică și în cazul diamantelor, cafelei, importurilor și exporturilor. Capacitatea sa de a corupe nu cunoaște limite. Pentru a se menține la putere, redistribuie nenumărate bunuri în stângă și-n dreapta. Cumpără loialitatea apropiaților, precum și inerția și tăcerea adversarilor. Nepedepsită, corupția otrăvește toate palierele statului, începând cu armata: generalii își iau venitul direct de la sursă, iar soldații jefuiesc săracii. În regatul „bacșișului“ – mita –, Mobutu practică „politica burții“: mergând în jos pe scara socială, corupția permite fiecăruia „să mănânce“ și să-și domolească nemulțumirea, dar, până la urmă, contribuie la exacerbaria inegalităților. „Bacșișul“ este punerea concretă în aplicare a Articolului 15, precept al realității crude al unei constituții imaginare, pe care omul obișnuit îl rezumă, cu un aer cunoscător, astfel: „Descurcă-te!“ Cu alte cuvinte, sistemul D zairez.

Un aliat care începe să încurce

Odată cu înaintarea în vârstă, Mobutu cade pradă dezamăgirii. Devine mai posac. Cel mai adesea este obosit, singuratic, irascibil. Se știe deja bolnav de cancer de prostată, boală care în cele din urmă îl va înfrânge? Căderea Zidului Berlinului și vântul democrației care se abate asupra Africii îl determină să facă concesii; prea puține, prea târziu. În aprilie, restabilește sistemul multipartinic. După un sfert de secol de putere absolută urmează șapte ani de haos. Conferința Națională Suverană, care începe la Kinshasa în aprilie 1991, se transformă într-un tribunal popular împotriva sistemului de guvernare. Pe străzi, oamenii strigă: „Jos dictatorul! Mobutu, hoțul!“, fără ca cel vizat să reacționeze. Toată lumea spune că „Marele leopard“ nu mai este ce-a fost odată. De fapt, Mobutu se află încă la putere, dar nu mai guvernează. Petrece tot mai mult timp departe de Kinshasa, motiv pentru care este criticat. La bordul iahtului său de lux, *Kamanyola*, amenajat ca o administrație prezidențială plutitoare, apoi la Gbado-Lite. Devine aproape invizibil, mai puțin pentru ultimii dintre cei rămași fideli lui.

La începutul anilor '90, lumea evoluează într-o direcție defavorabilă lui. Africa, se spunea în trecut, are forma unui revolver, al cărui trăgaci este Zairul. Lui Mobutu îi plăcea să-și însușească această frază a lui Frantz Fanon, uitând să-l citeze pe autor. Dar Războiul Rece s-a sfârșit, iar pistolul african a fost pus la loc în tocul său. Mobutu nu mai poate să exploateze venitul provenit din poziția geostrategică a țării sale, să-și valorifice rolul de cel mai mare dușman al comunismului sau să se bazeze pe rușinoasa indulgență a Occidentului. A fost un aliat indispensabil care a devenit deranjant. În 1993, Washingtonul, Bruxelles-ul și Parisul îl somează să cedeze locul său opoziției. Refuză categoric. Soarta îi va fi pecetluită de evenimentele din micul stat vecin, Rwanda, după genocidul din 1994, în urma căruia au pierit 800.000 de etnici tutsi și hutu moderați. Aliați mai noi puteri instalate la Kigali, rebelii tutsi din Zair au ocupat, în octombrie 1996, orașul Goma, capitala regiunii Kivu. Peste un milion de ruandezi hutu, refugiați în Zair, și-au părăsit taberele și au fugit în savane și păduri. Liderul rebel Laurent-Désiré Kabila, un bărbat cu constituție athletică, este un vechi adversar marxist al lui Mobutu, față de care nutrește o ranchiună statornică; acesta a început să practice diferite tipuri de trafic, îmbogățindu-se astfel.

Pe parcursul mai multor săptămâni, rebelii înaintează fără efort. Armata dispare, regimul se prăbușește. Dar nimeni nu se lasă înșelat: Kabila este marioneta scoasă la înaintare de adevăratele persoane care îi vor aduce sfârșitul lui Mobutu, Paul Kagame, viitorul președinte al Rwandei, și Yoweri Museveni, șeful statului ugandez. Ambii sunt etnici tutsi. Primul nu i-a iertat niciodată lui Mobutu că l-a susținut pe predecesorul său, etnic hutu. Soldații săi sunt vârful de lance al rebeliunii. Cel de-al doilea, creierul din spatele acțiunii armate, visează să se impună la conducerea Africii Centrale cu sprijinul Statelor Unite, care îl răsfăță. Angajamentul Washingtonului este factorul-cheie al operațiunii. Administrația Clinton, se va afla mai târziu, pusese la punct, încă de la sfârșitul anului 1995, un scenariu care viza răsturnarea lui Mobutu. Consilierii americani au instruit trupele lui Kagame. Unii au participat la invazie, doi dintre ei fiind uciși. Referitor la Mobutu, Bill Clinton făcea următoarea afirmație: „Pe vremea când eram student era președinte; când eram guvernator era tot președinte; astăzi sunt președinte și el

este încă președinte!“

Căderea și exilul

Dictatorul asistă neputincios la propriul sfârșit. În ultima zi, la Kinshasa, generalii săi capitulează și fug sau îl trădăză fără să ezite. La 16 mai 1997, Mobutu și familia sa fug cu un convoi spre aeroport pe un drum ocolitor, de teama unui atentat. Din același motiv, avionul lor zboară spre Gbado-Lite urmând o traiectorie inedită. La sosire, răgazul este scurt: soldații rebeli, auzind zvonuri despre sosirea președintelui, vor să pună mâna pe el.

În zorii zilei de 18 mai, Mercedesul lui Mobutu este vârat în interiorul unui Iliușin, singurul avion disponibil. Mobutu nu va avea curajul să iasă din vehicul în timpul zborului. Ajunși la aeroport, răzvrățiții trag cu mitralierele Kalașnikov asupra avionului, care se ridică cu greutate de la sol. Vor fi descoperite ulterior șase urme de gloanțe pe o aripă. După cinci zile de așteptare în Togo, fugarii ajung în Maroc pe 23 mai.

Mobutu moare peste aproximativ o sută și ceva de zile, pe 7 septembrie 1997, la vârsta de șaiszeci și șase de ani. Extrem de palid, slăbit din cauza hemoragiilor, cântărea doar 40 de kilograme. Familia îl îngroapă într-un modest mormânt în formă de capelă în cimitirul european de la Rabat, rezervat celor ce nu sunt de religie musulmană. Un mormânt aproape anonim, cu doar trei litere – MSS – pe piatră, care permit identificarea defunctului. În apogeul gloriei sale, Mobutu repeta cu plăcere: „Oamenii nu vor spune niciodată despre mine: iată-l pe fostul președinte al Zairului, ci: aici odihnește Mobutu, președintele Zairului“. Fostul președinte este înmormântat aici de douăzeci și doi de ani. Mobutu n-a murit când se afla la putere. N-a murit în țara sa. Dublu afront al destinului. Și nimeni nu știe dacă osemintele sale se vor odihni vreodată pe acest pământ unde, conform tradiției bantu, strămoșii săi îl așteaptă.

16. MUAMMAR GADDAFI: NAUFRAGIUL BEDUINULUI

de Vincent Huguex

Orice dictatură este unică. Dar Muammar Gaddafi, singurul comandant la bordul navei numite Libia timp de patru decenii, va fi inventat un model unic de tiranie, o presupusă guvernare orwelliană care trebuia să dea substanță populismului său fervent și patriotic. Istoria *Jamahiriei* – Republica Maselor – „Arabe Socialiste Populare Libiene“ este cea a unei distopii, a unei utopii care ia o turnură negativă. Pentru că idealurile generoase și de egalitate susținute în 1969 de acest răzvrătit din naștere, acest ofițer rebel auster, necunoscut și atât de încrezător în steaua lui, se regăsesc în aspirațiile categoriilor marginalizate, ignorate și disprețuite de o monarhie vlăguită. Totuși, foarte repede, agitatorul nasserian este exasperat de piedicile puse faptelor sale glorioase de către tovarășii de arme, de îndărătnicia față de îndrăzneala sa ori de marii săi vecini, în frunte cu Egiptul, deloc cucerit de frenezia sa unificatoare și de pretențiile sale universaliste. Prin urmare, fiul deșertului devine dominator, autoritar, despot. Totuși, respinge în continuare calitatea sa de șef al statului pentru a o revendica pe cea de „Ghid al Revoluției“, de îndrumător eliberat de incertitudinile cotidiene. Artificiu retoric: venerat, temut sau urât, cărmaciul atât de curtat de Occident stăpânește totul. În timp ce adierile Primăverii Arabe îi străbat regatul, Gaddafi se agață în zadar de o himeră: „Cum să mă părasească acest popor al cărui destin îl întruchipez?“ Îmbătat de o băutură toxică, amestec de vanitate, ranchiună și negare, Muammar salvatorul își va desăvârși lunga călătorie în pielea lui „Mblestematul“.

Viața sa a fost o enigmă, o provocare inepuizabilă pentru orice gândire logică. După moarte, rămâne un mister. La opt ani de la sfârșitul său umilitor, Muammar Gaddafi încă își derutează învingătorii și exegeții. În panteonul tiranilor, autoritarul beduin se odihnește în categoria celor mai reprezentativi rebeli și în cea a proscrișilor. Mucenic venerat pentru unii, personaj ridicol și nemilos pentru alții. De la nașterea învăluită în mister și până la moartea sa, brutală și decadentă, acest fiu de cioban umil își va fi făurit legenda pe baza unor informații exagerate, jonglând cu paradoxurile.

Ofițerul elegant îndrăgostit de libertate înlătură, în vara anului 1969, un regim monarhic vlăguit, instaurând în loc o tiranie implacabilă. Își înrobește poporul, deși se consideră profet al „puterii acestuia“. Critică servitutea femeilor, însă își dezonorează cuceririle. Musulman pios, ridiculizează ulemalele¹⁰⁹, dorește să impună propria sa interpretare a Coranului, dă peste cap obiceiurile patriarhale și luptă cu înverșunare împotriva islamismului radical. Militar de carieră, se dovedește a fi un pucist inspirat; este însă un războinic mediocru, după cum o dovedesc eșecul din Ciad din anii '80 și modul incoerent în care a acționat în timpul ultimei sale bătălii, patruzeci de ani mai târziu.

Susținător al cumpătării, este extrem de indulgent în cazul escapadelor și capriciilor costisitoare ale copiilor săi răsfățați, băieții și mult iubita Aicha. Beduin dur, se vrea a fi un gânditor care să alcătuiască o „teorie universală“, astfel încât toate ideologiile cunoscute să devină învechite, cu riscul de a se pierde într-un maquis plin de scurtături periculoase și superficiale. Patriot feroce, el, discipolul *rais*-ului egiptean Gamal Abdel Nasser, își imaginează că este salvatorul idealului panarab, apoi „regele regilor Africii“; nu va fi însă nici una, nici alta.

Capriciile Libianului

Cu toate astea, să-i recunoaștem meritele regretatului Gaddafi: călăreț experimentat, *qaid al-Thawra* („Ghidul Revoluției“) va ști uneori, datorită instinctului de supraviețuire, să schimbe tabăra la timp. Chiar dacă aceasta a însemnat să nu mai finanțeze terorismul, al cărui susținător a fost; sau chiar dacă însemna curtea Occidentului, pe care îl făgăduia flăcărilor gheenei. Și încă trezește, chiar și după moarte, un devotament tulburător în rândul tinerilor, care au atâta nevoie de eroi, cu precădere în rândurile intelectualității africane.

„Individul ăsta e nebun!“ Fie că a fost spusă din amărăciune, dispreț sau uimire profundă, afirmația s-a auzit timp de zeci de ani pe aleile bazarelor și în cancelariile marilor puteri. Să fi fost *imperatorul* libian nebun? Ciudat, da. Irascibil, categoric. Dar ținutele sale excentrice, furia sa teatrală, diatribele sale înflăcărâte, scrierile sale absconse și derutante, capriciile și fanfaronada sa ascund în mod stângaci o coerență implacabilă. Cea a nesupusului incurabil, stimulat de obsesii tenace: eliminarea afrontului colonial, redarea demnității celui umilit, revitalizarea islamului, reunirea *ummei* – comunitatea de credincioși –, unificarea cu forța a unei Africi fără granițe. Investit, dacă e să-i dăm crezare, cu o misiune sacră, *qaid*-ul nasserian nu poate avea decât discipoli sau dușmani. Asemenea unui guru al unei secte, se crede alesul, el, care în realitate n-a fost niciodată așa ceva. Sigur, cum să nu creadă în steaua lui norocoasă când, de-a lungul anilor, a scăpat atâtor tentative de asasinat, comploturi, unele dintre acestea demne de Machiavelli, altele, de *Les Pieds Nickelés*? Când a supraviețuit tuturor tentativelor, inclusiv raidurilor devastatoare ale măreței Americi din primăvara lui 1968? Legenda supraviețuitorului este scrisă cu pana înmuiată în sângele dușmanului; iar toga cu care se înveșmântează este brodată cu firul de aur al șansei – *baraka*.

Nu totul se explică însă prin noroc. Cu atât mai puțin înfiorătoarea eficiență a unui aparat represiv extrem de dur. A rezista atât de mult pe vremea reia necesită un simț înnăscut pentru manevre, mânăuarea perfectă a unei arte a haosului și a alchimiei tribale. Deși îi favorizează pe ai săi, Gaddafi va ști timp îndelungat să profite de cei care i se supuneau, folosindu-se de veniturile petroliere pentru a ține laolaltă piesele întregului său sistem.

Instaurarea, în 1977, a „*Jamahiriei* – Republica Maselor – Arabe Socialiste Populare

Libiene“ dezvăluie o altă față a personajului: aceea care arată aspirațiile sale către universalitate. Teoretizat în celebra *Carte verde*, acest concept inovator creionează o „democrație directă“, pură și perfectă. O democrație fără urne sau parlament, fără partide sau adversari. În aceasta rezidă ispita oricărei revoluții perpetue: cel ce o însuflețește ajunge să-i cadă victimă. În baia acidă a himerelor sale, „Fratele Ghid“ va dizolva până la urmă, asemenea unui Lenin saharian, statul, guvernul, armata și chiar Libia însăși. Stăpân absolut, dar distant al unui teatru de umbre, el și-a orchestrat dispariția și a pus la cale diluarea puterii pentru a putea avea un control mai bun asupra comenzilor. Suveran în toate privințele, responsabil față de nimic. Fredonează cântecul monarhului dezamăgit: supușii mei nu mă merită.

Gaddafi este, de asemenea, eroul sau antieroul unei povești de prin părțile noastre, al demonstrațiilor în fruntea cărora liceanul Muammar, critic precoce al colonialismului, se află și care se desfășoară sub ferestrele consulatului Franței din Sabha (în sud), ajungând până la cele două bombe aruncate într-o dimineață din luna octombrie 2011 asupra convoiului în care se afla fugarul încolțit, la vest de Sirt. Între aceste două scene, un parteneriat discontinuu, tumultuos, dar de neclintit. Viitorul Ghid al Revoluției venerează schimbarea radicală din 1789, care, în opinia lui, se află la originea tuturor celorlalte revoluții; îl admiră pe Napoleon, îi citește pe Montesquieu și Rousseau, se adapă din scrierile pionierilor socialismului utopic și se identifică cu comunarii din 1871 și insurgenții din mai 1968. Ajuns la putere, cumpără zeci de avioane Mirage, iar în 1973 se întâlnește la Élysée cu Georges Pompidou, care are o atitudine mai degrabă binevoitoare față de acest neofit entuziast. Apoi, în timpul mandatului lui Valéry Giscard d'Estaing, are loc o răcire a relațiilor. Persistentă și activă, întrucât Parisul colabora la acea vreme cu Cairo și Washingtonul cu privire la diverse scenarii de „neutralizare“ a Lumii a Treia, care crea probleme. Franța avea, și mai grav, curajul necesar pentru a-și diminua, mai ales în Ciad, „domeniul rezervat“ postcolonial tricolor. Sinuozitățile finale ale unui paso dublu rănit între Franța și Libia, șederea epuizantă a colonelului pe malurile Senei, în decembrie 2007, apoi divorțul asurzitor patru ani mai târziu. Toate acestea având în fundal refrenul amar al suspiciunii. În acest caz, cel al finanțării clandestine a campaniei electorale care s-a încheiat cu victoria lui Nicolas Sarkozy, care devenise rând pe rând „prietenu“, coșmarul și ținta.

Cauzele principale, revoltele, rupturile, resentimentele. Este necesar, pentru a risipi puțin ceața din jurul lui Gaddafi, să ne întoarcem la câteva întâmplări din cursa frenetică a Ghidului celor o sută de busole, să explorăm ungherele minții sale întortocheate. Nici unul dintre acestea nu spune totul despre liderul libian. Toate oferă însă indicii, oricât de fragile, despre transformarea lui.

Copilăria unui lider

Începe bine... Două incertitudini întunecă prologul aventurii: data nașterii micului Muammar și numele părinților săi. 1940, 1941, 1942? Din cauza lipsei unui document clar

de stare civilă, ne limităm la mărturia vârului Ahmed Gaddafi ad-Dam, aflat în prezent în exil la Cairo. Dacă e să-i dăm crezare, *qaid-ul* în devenire se naște în iunie 1942, într-un cort din piele de capră, din tabăra nomadă de la Wadi Jarif, situată la 30 de kilometri sud de orașul portuar Sirt. Un tată obligat să lipsească de lângă familie în funcție de perioadele în care mergea în transhumanță cu mica sa turmă de oi și iezi, doi frați mai mari uciși de boală, trei surori care au supraviețuit: copilul crește într-un mediu spartan, dominat de femei, legănat de poveștile despre isprăvile de arme, înfrumusețate în mod intenționat, ale tatălui său biologic și ale strămoșilor săi, fiii valoroși ai unei țări robite sub călcâiul cizmei mussolinienne, cu alte cuvinte al Italiei fasciste¹¹⁰, apoi împărțite în zone de influență. Britanicilor le-a revenit Tripolitania (în vest) și Cirenaica (în est); francezilor, deșerticul Fezzan. Pentru membrii micului trib Qadadfah, format din berberi arabizați, viața de zi cu zi este dură, marcată de sărăcie. La marginea deșertului, verile sunt arzătoare, iernile friguroase și vânturile puternice. Seminomazi, bărbații devin, pe rând, țărani, negustori și negustori de fier vechi. Deși, potrivit obiceiului, Muammar are grijă de o mână de capre sau se ocupă de câțiva acri de orz și grâu, acesta iese în evidență. Se spune despre el că e curios, meditativ și solitar.

Am vorbit mai sus despre un tată biologic. Există vreo îndoială în această privință? Da, poate chiar două. Conform unei ipoteze, pe cât de romanțată, pe atât de fantezistă, Gaddafi este fiul natural al aviatorului corsican Alberto Preziosi, viitor pilon al escadrilei Normandia-Niemen, al cărui avion Hurricane a fost doborât în dunele libiene; acesta a fost preluat de o familie de beduini. Oricât de seducător, acest scenariu este contrazis de capcane cronologice, geografice și culturale imbatabile. Mai credibilă este ipoteza potrivit căreia Muammar ar fi fiul unuia dintre unchii săi. Un alt zvon recurent se referă la presupusa origine evreiască a acestuia. „Mai puțin absurdă decât ar putea părea, susține diplomatul Mansour Saif al-Nasr, cunosător al eșichierului tribal. În timpul monarhiei, sunniții și evreii au trăit împreună. Iar căsătoriile mixte nu erau ceva neobișnuit.“ Un lucru este sigur: deși respinge sionismul, Gaddafi își ascunde cu greu admirația pe care o nutrește față de epopeea poporului evreu.

Deocamdată, *badawi* – fiul beduinului – nu se poate baza decât pe asemenea speculații. Avid de învățătură, merge la școala coranică în fiecare săptămână, pe jos sau călare pe măgar, și reușește să ardă etapele. La liceu, el și colegii săi din pătura de jos descoperă disprețul vlăstarelor burgheziei din regiunea de coastă, care-și băteau joc de acești țărani „bădărani“, simpli, cu accent dur. În această perioadă încolțește dorința de răzbunare socială a lui Muammar. Aceasta stimulează un naționalism fervent încurajat de gestul lui Omar al-Mukhtar, figura legendară a rezistenței față de ocupantul italian, tot așa cum o fac și discursurile marelui Nasser, transmise pe calea undelor de postul de radio Vocea Arabilor. În Sabha, unde pleacă împreună cu familia, adolescentul proslăvește lupta membrilor mișcării algeriene de independență, condamnă testele nucleare pe care Franța le desfășoară pe ascuns în Sahara și organizează, chiar în incinta liceului său, înmormântarea simbolică a prim-ministrului congolez Patrice Lumumba, asasinat cu acordul CIA și al Belgiei. Din cauza activismului său, va fi exilat la Misrata, capitala comerțului maritim.

A fost odată Revoluția sa

În 1963, rebelul se înscrie la Academia Militară din Benghazi (est), capitala regiunii Cirenaica. O alegere tactică, făcută mai degrabă din rațiuni practice, și nu dintr-o anumită pasiune pentru uniformă și arta războiului. Trebuia să se infiltreze, discret, metodic, în singura instituție capabilă să-l detroneze pe indolentul Idriss I, un monarh înfricoșător, mistic, perceput, pe bună dreptate, drept o marionetă a Occidentului. Iată că sosise vremea celulelor clandestine, a convorbirilor nocturne, a locurilor secrete unde erau ascunse arme și muniție. Desigur, un interludiu tulbure întârzie seara cea mare. Impetuosul Gaddafi, cărăuia îi place să-și sfideze instructorii britanici, rămâne în Anglia timp de cinci luni. Perioadele de pregătire în comunicații și infanterie cu cei ce-l găzduiseră, persoane pe cât de reci, pe atât de arogante, îi stârnesc patriotismul. La întoarcere, străbate țara la volanul Volkswagenului Beetle de culoare albastru-deschis, stârnind entuziasmul camarazilor săi în taberele pe unde trecea.

1969 a fost un an eroic. Ziua Z se apropie. Insurgenții intenționează să profite de îndelungata cură anuală de talasoterapie a Majestății Sale în Grecia și Turcia. Dar vai! Operațiunea „al-Quds“ (denumirea arabă a Ierusalimului) va trebui amânată. În acea seară, Oum Kalthoum, o cântăreață egipteană extrem de apreciată, susține un concert la Tripoli în onoarea poporului palestinian. Trebuia însă acționat înainte de a trezi suspiciunile serviciilor secrete și ale consilierilor lor britanici. În noaptea de 31 august spre 1 septembrie, regimul se prăbușește asemenea unui fruct copt, fără vărsare de sânge. În zori, radioul transmite crezul plin de fraze bombastice al unui ofițer anonim, rostit cu o voce ezitantă. Cea a locotenentului Muammar Gaddafi, în vârstă de douăzeci și șapte de ani, creierul din spatele unui puci silențios, susținut de popor, care avea să devină în curând cel mai important membru al Consiliului de Comandament al Revoluției (CCR). Alături de el, o mână de indivizi din afara claselor privilegiate, asemănători lui: treizeci de ani abia împliniți, idealști la cel mai înalt nivel, fii de nomazi și țărani, majoritatea proveniți din triburi de rangul al doilea. Încă de la început, CCR, un adept al socialismului puritan, a impus o serie de măsuri cu un conținut simbolic ridicat: salariile miniștrilor au fost reduse la jumătate, salariile celor mai săraci au fost dublate, chiriile și prețurile produselor alimentare de bază au fost înghețate. Cazinourile au fost închise, iar alcoolul, interzis.

Trei ani mai târziu, cel numit de-acum Seyed al-Akid – domnul colonel – ajunsese să dețină aproximativ șase funcții oficiale: șeful statului, guvernului și armatei, ministrul apărării, președintele Consiliului Național de Securitate și al Comitetului Suprem de Planificare. Un cârmaci de necontestat? Să nu exagerăm. Foarte repede, certurile iscate din orgoliu, diferențele doctrinare și comploturile reale sau imaginare seamănă discordie în cadrul grupului de pionieri, decimat de-a lungul anilor. Junta va demasca aproximativ douăzeci de conspirații. În ceea ce-l privește pe Gaddafi, divă jupiteriană și foarte priceput în a-i șantaja pe ceilalți, mergând până la a se preface că se retrage, va pune în scenă, din ianuarie 1971 până în septembrie 1973, șase așa-zise demisii. Țineți-mă minte, altminteri veți regreta...

Actor înăscut, cabotin, ofițerul cu o viață frugală îi intrigă, chiar îi fascinează pe trimișii speciali occidentali care s-au grăbit să se prezinte la țărmlul Syrtelor, atât de dragi

lui Julien Gracq¹¹¹. Însă străinul timid și stângaci își dă repede seama de efectele de scenă și de spectacolele revoluționare televizate. Nesupus și imprevizibil, își derutează rapid omologii arabi, pe unii dintre aceștia acuzându-i de atitudine binevoitoare față de Israel, de alții bătându-și joc – uneori de aceiași – din cauza poziției lor slabe față de Lumea a Treia. Nasser este iritat de zelul său, iar frenezia sa unionistă îi exasperează pe vecini. Există, așadar, nu mai puțin de paisprezece uniuni mai mult sau mai puțin durabile și planuri de alianțe matrimoniale nereușite. Cu Egiptul, desigur, dar și cu Tunisia, Siria, Sudanul și Ciadul. Dincolo de acest „vecin apropiat” și pe fundalul Războiului Rece, diplomația noii Libii avansează nesigur. Dornic să-și înzestreze depozitul de armament, colonelul face curte Moscovei, în timp ce contestă ateismul de stat al URSS. Totodată, menajează relațiile cu Washingtonul – și companiile sale petroliere –, deși înfierează imperialismul yankeu. Francofil, în 1973 ajunge la Paris în calitate de invitat special la o conferință organizată de cotidianul *Le Monde*. Ocazie propice pentru niște dezbateri memorabile cu Pierre Mendès France și Roger Garaudy, filozof marxist contaminat de virusul negării. Tot acum se ivește ocazia, pentru acest client al producătorului Dassault, mare admirator al avioanelor Mirage, să treacă pentru prima dată pragul Palatului Élysée.

Urmați Ghidul

Din aprilie 1974, Muammar Gaddafi renunță la toate funcțiile sale, revendicând o singură demnitate nobilă: aceea de *qaid al-Thawra*, sau Ghidul Revoluției. Cochetărie? În nici un caz. Acesta avea să respingă până în ultima clipă poziția de lider al statului. Și vai de cel ce, omolog, diplomat sau jurnalist străin, i se adresa, la ocazii, cu „domnule președinte”. O astfel de gafă de protocol îl putea determina pe irascibilul ofițer să plece trântind ușa la un summit al Ligii Arabe sau să pună brusc punct unei întrevederi. În cel mai bun caz, o astfel de adresare putea reprezenta o lecție usturătoare despre specificitatea, dacă nu unicitatea, formulei libiene „toată puterea în mâna poporului”. Învestit, dacă e să-i dăm crezare, cu o misiune sacră, Beduinul suprem se eliberează astfel de consecințele acțiunilor sale lumești, lăsându-le altora ingrata gestionare a treburilor administrative, cu alte cuvinte responsabilitatea pentru nenumăratele sale eșecuri. Iluzie optică, desigur. Pentru că, din înaltul Olimpului, Ghidul, recunoscut pentru mânia lui, cere să știe tot, taie și spânzură, înalță și pedepsește... Dacă Libia face slalom printre capcanele celui mai obtuz colectivism și ale unui liberalism neînfrânat, aceasta se întâmplă numai din cauza lui.

Două evenimente, aproape concomitente, ilustrează această pretenție demiurgică. Transformarea, în martie 1977, a țării în *Jamahirie*, neologism rezultat în urma alăturării, în arabă, a conceptelor de republică și mase populare. Dar și răspândirea dogmelor „celeia de-a Treia Teorii Universale”, publicate episodic într-un ziar din Tripoli, apoi reunite într-un volum subțire, pentru care s-a solicitat traducerea în aproximativ treizeci de limbi. Privind în urmă, lectura acestui breviar confuz, scris într-un stil bombastic, plin de sofisme, abrevieri esențialiste și parabole simpliste, stupefiază. La fel cum uimesc a

de „posteriori nenumăratele conferințe unde, de la Paris la Caracas, echipe de „intelectuali“ și de exegeți, care dau dovadă de o sinceritate arbitrară, aduc laude noului guru global, mesager al oprimaților. Laude cu care să măgulească vanitatea unui Ghid ce se dorește egalul celor mai fecunzi gânditori și căruia îi face plăcere să contrazică teologi islamici libieni sau străini. În discursurile și scrierile sale critică după bunul-plac înțelepții ordinii patriarhale și blamează arhaismul ulemalelor. Trebuie să o recunoaștem, cu o ironie usturătoare și cu un simț ascuțit al batjocurii care străbat paginile cele mai puțin obscure ale unei antologii apărute în versiunea franceză sub titlul extrem de elocvent *Escapade en enfer*. Aveam să înțelegem: în ochii islamiștilor radicali, lectura în cheie modernă a Coranului susținută de piosul Muammar îl duce în categoria apostatilor.

Foarte repede, galonatul teoretician începe să nu se mai simtă în largul său în mica cutie cu nisip care este Libia. Un teritoriu prea puțin populat și îngust pentru înflorirea avântului său vizionar. În mod sigur încercarea constituirii în grabă a „Statelor Unite ale Africii“, în zorii noului mileniu, era doar avatarul ultim al ambiției lui. Din nou, intenția pare nobilă. Dar militarismul „regelui regilor tradiționali“ ai continentului, titlu cu care i se adresează, la cererea sa, câțiva șefi de trib, și solitudinea lui sufocantă au trezit iritarea a numeroși omologi din regiunea subsahariană. Cel puțin a celor ce nu erau aserviți generozității financiare a unui conducător care era gata să cumpere loialitatea altora prin intermediul „petrodinarilor“; și care avea, în același timp, tendința să-i amenințe pe recalcitrați cu represalii dure. Impostura are viață lungă. Ce contează disprețul și condescendența afișate, în privat, față de „regii negri“ veniți în grabă la tronul său ori care erau condamnați să îndure, la ei acasă, capriciile acestei gazde dure și ale numeroasei sale suite. Ce contează izbucnirile bruște de violență rasistă la adresa imigranților subsaharieni, protejate de poliția complice. Propaganda celor aflați la putere și poezii săi de curte contribuie la dezvoltarea cultului lui Mesia de pe continentul negru. Himera panafricană scuză tot, absolvă tot, face să dispară tot.

Providența asasinilor

La mijlocul anilor '70, în Occident, Libia lui Gaddafi era deja considerată un muzeu viu al terorismului internațional. Sandiniștii din Nicaragua, indienii din America, milițiile Armatei Republicane Irlandeze (IRA), saharawii Frontului Polisario, palestinienii radicali, luptătorii Armatei Secrete Armene pentru Eliberarea Armeniei (ASALA), susținătorii independenței Corsicii reuniți sub egida FLNC, bascii din ETA, membrii minorității kanak din Noua Caledonie, aborigenii din Australia, luptătorii filipinezi de gherilă ai Frontului Moro de Eliberare Națională: oricine pretinde că luptă împotriva imperialismului, sionismului și sclaviei coloniale găsește la Tripoli adăpost, protecție, armament, tabere de antrenament și energia războiului.

Să nu ne lăsăm înșelați. Pentru binefăcătorul acestei cohorte îngrijorătoare și peștrițe, unde se remarcă și americanul Louis Farrakhan, marele preot venal și narcisist al Națiunii Islamului¹¹², teroarea nu este nici religie, nici un scop în sine. Este mai degrabă un

instrument, o pârghie printre altele, pe care *Jamahiria* o manevrează pentru a se vedea tratată cu respectul datorat capacității sale de a face rău, pentru ca apoi să o abandoneze sau chiar să condamne folosirea acesteia, în numele unui imperativ moral lipsit de continuitate, atunci când violența oarbă servește intereselor Libiei revoluționare sau slăbește fundamentul Ghidului său. Armata lașilor? Nu, a celor slabi, asupriți, a celor care refuză să-și plece capul sub jug. Acesta este motivul pentru care fostul pucist va susține, pe rând, acțiunile liderului genial al „combatanților libertății“, oricât de îndoielnică le era cauza, apoi începuturile fără de pată ale celui mai înverșunat critic al-Qaida, ale urmașilor și rivalilor săi în arena islamismului fanatic. Îi dă drumul protejatului fără prea multe regrete; îi taie porția după ce l-a alimentat cu bani și mitraliere Kalașnikov, având în vedere că, la începutul anilor 2000, sunase ceasul normalizării relațiilor dictate de instinctul de supraviețuire. Pentru a reuși să treacă teafăr de cealaltă parte a „axei Răului“, este recomandat să scape de astfel de poveri stânenitoare și costisitoare, chiar dacă asta înseamnă să se dezbrace de ele.

Aducem acuzații cu ușurință celor de la care ne așteptăm să comită anumite fapte. De altminteri, în acest joc al destabilizării purtat în *battle dress*, colonelul are de ce să fie acuzat. Prin urmare i se impută toate masacrele de la sfârșitul anilor '80. Și pe bună dreptate în cazul zborului DC-10 al companiei UTA, doborât pe 19 septembrie 1989 în deșertul Ténéré (170 de morți). Pe de altă parte, nevoia de onestitate ne face să admitem că persistă o îndoială privind prăbușirea Boeingului 747 deținut de Pan American, cu zece luni înainte, peste satul scoțian Lockerbie; în urma tragediei au murit 259 de pasageri, precum și membrii echipajului.

Cu trei ani în urmă, puterea acestui Ghid, considerată odinioară de neclintit, a început să se clatine. Și aceasta în urma unei avalanșe de bombe și rachete *made in USA*. În semn de represalii pentru atacul criminal comis într-un club de noapte din Berlin frecventat de soldați americani, Ronald Reagan, pe care Gaddafi îl consideră fost nazist recrutat de Mossadul israelian, ordonă atunci, printre altele, bombardarea fortului tripolitan Bab al-Azizia. Desigur, Gaddafi scapă de furtuna de oțel, însă iese năucit dintre ruine, dărâmat, dar pe picioarele sale, nevenindu-i să creadă. Nu contează însă: libianul a supraviețuit și poate adăuga la bogata sa panoplie ciliciul martiriului său miraculos.

Dorian Gray al Syrtelor

Unul dintre multele sale costume de scenă. Cuprins de un fel de sindrom Fregoli al nisipului, fostul „ofițer liber“, care manifesta o simplitate ostentativă, nu încetează niciodată să se afișeze, folosind din garderoba sa extravagantă ținuta potrivită momentului. Mai târziu tunică sa în culori țipătoare înlocuiește sobra cămașă sahariană, uniformă de mareșal de operetă sau treningul roșu-aprins, pe care ajunge să nu le mai poarte. Articolele vestimentare folosite pentru a-și acoperi părul de un negru intens – mult prea intens, ca să fie sincer – impun respectul celui mai inventiv pălărier, având în vedere că Gaddafi poartă bonetă, căciulă rusească, chipiu, tagelmust și coroana tribală. Bântuit de teama de a înainta

în vârstă, *badawi*-ul îmbătrânit își lasă fața buhăită și ridată pe mâinile chirurgical
estetician brazilian Lyacir Ribeiro, riscând să amplifice ravagiile vârstei. Și, mulți martori
jură, a făcut un pact faustic cu diferite substanțe ilicite. Oscar Wilde ar fi de acord:
Gaddafi are ceva din Dorian Gray. Cum să găsim, în spatele acestor umflături, trăsăturile
ascuțite ale „colonelului clocotitor“, clișeu de neclintit? Și ce rămâne, în ochii triști, pe
jumătate închiși ai ultimilor ani, din privirea înflăcărată a zorilor pline de eroism?

Imaginea, cadrul. Cea pe care o avem despre noi înșine; cea pe care o impunem
celuilalt. Când nu se poate întoarce în deșert, „Fratele Ghid“ îl ia cu el. Ce este această
tabără în care își primește oaspeții, adăpostiți de zidurile fortului Bab al-Azizia, dacă nu o
frântură din copilărie strămutată în inima orașului? De la Roma la Bruxelles, trecând prin
Belgrad și Paris, stăpânul absolut al *Jamahiriei* nesocotește palate și hoteluri de lux pentru
a-și ridica cortul – cu tot confortul, este adevărat – în parcul sau grădina preferat(ă) de
anturajul său. De-a lungul anilor, nevoia devine un simbol, apoi o provocare. Ce înseamnă,
în fond, acest nomadism de stat?

Eu, Muammar Gaddafi, instalez oriunde merg cadrul dorit de mine și valorile mele,
stabilesc ritmul și îmi fac cunoscute capriciile, și nu mă interesează regulile de protocol
ale Occidentului. De ce să se jeneze? Este un om al cărui *oud* (lăută orientală) are mai
multe coarde. La sfârșitul anului 2003, când, sufocat de sancțiunile internaționale, fostul
susținător al teroriștilor consimte, ca preț al răscumpărării sale, să-și nimicească arsenalul
de distrugere în masă, acesta face să răsunе în urechile Occidentului pericolul flagelului
jihadist, apoi, într-o manieră la fel de eficientă, pericolul refugiaților. Prin urmare este
tratată așa cum îi place datorită aurului său negru, rezervelor sale valutare și naturii sale
conflictuale. Și suntem dispuși să-l primim, fără rușine, în cortul unui circ aflat într-o
continuă agitație.

Dacă există o zonă în care ambiguitățile Ghidului clocotesc într-o magmă fierbinte,
aceasta este reprezentată de relația sa cu universul feminin și cu sexualitatea. În urma
căderii Casei Muammar, când frica dispare și limbile se dezleagă, se produce o altă
ruptură, atât de mare încât încetează să mai fie o chestiune intimă: nevoia compulsivă,
dependentă de a-l poseda pe celălalt. De a deține trupul celuiilalt. Eleva observată în timpul
unei vizite la o școală, frumusețile remarcate de oamenii săi și aduse în harem, soția
demnitarului, jurnalista străină aflată în trecere, tânăra din armată: toate îi trezesc apetitul
sexual. De-a lungul anilor, seducătorul se transformă în jefuitor. Prin urmare este mai
degrabă o chestiune de supunere, înjosire, înrobire, de însemnare a ființelor cu fierul
puterii sale, și nu de bucurie. Gaddafi, feminist? Da, când este vorba de invocarea sorții
nedrepte a „surorilor“ în vederea distrugerii eficiente a unui patriarhat ancestral. Dar nu, în
nici un caz, atât timp cât judecăm în funcție de obiceiurile sale. Dintre oamenii săi, nimeni
nu întrușipează mai bine această duplicitate decât „amazoanele“ sale, gărzi de corp
feminine a căror misiune principală era mai degrabă aceea de a pune în lumină mitul decât
de a-l proteja pe lider. O modernitate lipsită de relief, o fâșie fantasmagorică...

Atunci de ce puterea Ghidului se clatină în momentul în care vârtoarea Primăverii Arabe crește în intensitate în Tunisia și apoi în Egipt? Deoarece pentru el este de neconceput, în sensul propriu al termenului, ca supușii să-l renege. „Poporul libian mă cunoaște, mă iubește și mă urmează oriunde“, afirmă el cu hotărâre prin intermediul canalului qatarez Al-Jazeera, în timp ce furtuna se dezlănțuie. Prin urmare se va ridica mereu ca un om puternic pentru a-i zdrobi pe trădători, pe complicii Occidentului, care erau asemenea asasinilor plătiți ai jihadului global. Bătrânul autocrat vede cum puterea omologilor săi, precum Zine el-Abidine Ben Ali și Hosni Mubarak, este răsturnată și năruită. Bănuiește că sunt înghițiți de neant, duși în exil, în închisoare sau la spânzurătoare. Aude strigătele pline de furie ale mulțimii, chiar dacă acestea sunt acoperite de odele cântate cu stângăcie de curtenii săi. Uneori îl cuprinde o neliniște ascunsă. Și dacă... Dar nu! Niciodată aici, niciodată pe teritoriul meu. Acești *rais* decăzuți au fost prea slabi, prea indeciși sau prea orbi pentru a dejuca complotul. Dar eu, eu nu sunt făcut din același aluat. Îmi dau seama clar de asta și nu fac compromisuri și nici nu tremur în clipa în care lovesc.

„Colonelul clocotitor“ încă mai fierbe? De furie, fără îndoială. O vreme, aparițiile sale discrete și imprecaziile sale de la radio și televiziune, rostite cu o voce răgușită și nesigură, păreau să marcheze un declin inevitabil. Dar războinicul beduin își trage energia devastatoare din mania negării. Regele este gol, desigur, dar înarmat până-n dinți. Și încă mai crede că poate învinge rebeliunea. „E bine“, șuieră la microfon după recucerirea câmpului petrolier din Ajdabiya. Sosim. Atacați-i pe acei ticăloși ateți și pe acei trădători! Nici îndurare, nici milă față de ei!“

Iluzia nu ține mult, fiind spulberată de izbucnirea, la 19 martie 2011, a unei intense campanii aeriene franco-britanico-americane. Cu douăzeci și cinci de ani în urmă, *qaid*-ul părăsise luat prin surprindere de raidurile lui Reagan. De data aceasta, se spune că este considerat de „trădarea prietenului său“ Nicolas Sarkozy, care, în decembrie 2007, îl promisese pe malurile Senei cu tot fastul republicii. O vreme, a părut pregătit să facă compromisuri. „Ghidul, susține Ahmed Gaddafi al-Dam, vărul și emisarul său, m-a mandatat să port discuții la cel mai înalt nivel, inclusiv la ONU. Era gata să se dea la o parte. Dar numai după încetarea bombardamentelor. Aici s-a produs însă un blocaj. El a vrut mai întâi încheierea armistițiului; occidentalii i-au cerut să se predea înainte. În ceea ce privește ipoteza transferului său secret la Caracas, la prietenul său venezuelean Hugo Chávez, aceasta nu a fost niciodată luată în considerare în mod serios. Gaddafi ar prefera să moară decât să sfârșească în exil.“

De atunci, descântecetele iau locul planului de luptă. „Sunt, tună el chiar în toiul frământărilor, o glorie la care nu pot renunța nici poporul libian, nici *umma* arabă, nici națiunea islamică, nici Africa, nici America Latină. Muammar Gaddafi înseamnă istorie, rezistență, libertate, glorie, revoluție!“ Totul se clatină, totul se rupe în bucăți, dar Nero din deșert se agață de putere. Poate încă să determine un număr de oameni să iasă în stradă, să organizeze marșuri deasupra cărora să plutească, în multitudinea de pancarte verzi, imaginea sa. Chiar dacă televiziunea controlată de el refolesește la derută materiale vechi. În august, colonelul își cheamă interpretul de limbă franceză și îi cere să traducă o scrisoare plină de plângeri, adresată celui instalat la Palatul Élysée. „N-a fost trimisă niciodată, avea să mărturisească mai târziu Moftah Missouri. Gaddafi nu înțelegea că totul

se terminase.”

Menghina rebelilor se strânge în jurul orașului Tripoli. Prinsă ca într-un clește, capitala cade pe 22 august, la câteva zile după ce *qaid*-ul aflat în primejdie fuge de la Bab al-Azizia, pentru ca apoi să ajungă la Sirt. Acolo, echipajul expediției navighează bazându-se mai mult pe instinct, într-un spațiu din ce în ce mai îngust, care ajunge în curând să se limiteze la „Sectorul 2”, așezat în inima orașului de coastă, sub amenințarea rachetelor Grad ale insurgenților și a luptătorilor NATO. Flancat de un grup de oameni devotați, fiul deșertului, care urăște atât orașele, cât și zidurile lor, rătăcește în neștire și trece dintr-o ascunzătoare în alta. Devastat, tăcut, se adâncește în lectura Coranului, își umple caietul cu notițe și se plimbă nervos prin camerele mici. Rupt de lume, pustnicul este iritat pentru că nu are apă, nici curent electric sau alimente; trebuie să se mulțumească cu orez și paste, adunate la întâmplare din locuințe temporare. Încă se străduiește să iasă din izolare cu ajutorul unui telefon prin satelit. Dă doar apeluri scurte: pentru a se putea folosi cât mai mult de bateria slabă a telefonului, dar și pentru a nu fi interceptat de avioanele inamice, care, acolo sus, preiau cel mai mic semnal emis.

Răzbunarea postumă

Trebuie să iasă cu orice preț din cursa de șoareci. Plecarea este stabilită pentru data de 20 octombrie, înainte de răsăritul soarelui. Dar, vai, timpul se scurge mult prea repede, trudind la îngrămădirea canistrelor, lăzilor de muniție și răniților în cele aproximativ cincizeci de autoturisme 4×4 care formau convoiul. Mai rău, nu există un promontoriu sigur pentru această flotilă fantomatică. Un prim raid inamic oprește o pătrundere prin partea de sud, spărgând convoiul. Apoi o rachetă lansată de o dronă Predator distruge vehiculul aflat în fruntea caravanei motorizate, înțepenită în mijlocul deșertului. Supraviețuitorii se confruntă cu asalturile furibunde a două *katibat* – brigăzi – rebele. Spre prânz, cele două bombe GBU-12 ghidate cu laser aruncate dintr-un avion francez Mirage 2000 pecetluiesc soarta bătăliei. Rănit la cap și la picioare de schije, Gaddafi iese cu greu din Land Cruiserul său blindat. Pe jumătate amețit, merge șchiopătând până la o vilă părăsită, aflată încă în construcție. Dar adăpostul, luat și acesta cu asalt, se transformă într-o capcană. Tot ce poate face e să se deplaseze cu greu spre următorul miraj: o fâșie de asfalt turnată pe o movilă unde sunt două guri de canal. Ghidul fugar se repede spre cea din stânga.

Este însă o ascunzătoare nepotrivită: un student la inginerie electrică îl scoate de acolo, trăgându-l de guler. Urmarea? Un lung strigăt de bucurie, surprins în secvențe sacadate de zeci de telefoane. A sosit timpul vindecării. Loviturile cad în cascadă. „Ce vreți de la mine?“, imploră Gaddafi, sprijinindu-se de capota unei camionete și încercând să se apere cu brațele de loviturile de pumni și bâte. „Copiii mei, se tânguie victima, cine sunteți? Nu faceți diferența între bine și rău?“ În genunchi, despotul decăzut vomită cheaguri de sânge. În acest moment, vedem un revolver îndreptat spre fața sa tumefiată. Apoi nimic. În următoarea imagine din acest film de groază, din care lipsesc unele

secvențe, apare un corp întins pe asfalt, inert, cu umerii dezgoliți și cu ochii pe jumătate închiși.

Încă în viață? Deja mort? Cadavrul va fi aruncat pe podeaua metalică a unui microbuz. Din 21 octombrie, rămășițele sale odihnesc în camera frigorifică a unui depozit de carne din Souk Al-Arab, piața angro din Misrata. Sunt învelite într-o pătură gri și înțînse pe o saltea murdară. Astfel, Vulturul a sfârșit într-o canalizare. Zborul eratic al orgoliosului răpitor s-a încheiat într-o zi de joi, toamna, în gura unei conducte de canalizare, la o aruncătură de băț de orașul său natal, Sirt.

Nu contează din ce parte ar fi venit lovitura de grație, glonțul fatal a ucis în același timp și martorul-cheie al compromisurilor occidentale față de un autocrat pe cât de disprețuit, pe atât de curtat. Odată cu el, Parisul, Londra, Roma și Washingtonul vor fi îngropat sentimentul de vinovăție al „lumii libere” sub lopețile de pământ sub care remușcările, cinismul și mercantilismul se amestecă. Cât despre noua Libie, aceasta s-a eliberat de tiranul său doar pentru a se afunda într-un haos sângeros. Iată moștenirea ucigătoare a lui Gaddafi, răzbunarea postumă a celui ce-a fost formidabilul actor al unui formidabil eșec.

109. Membru al clerului musulman, care avea și atribuții de legiuitor (n. tr.).

110. Începută în 1911 odată cu cucerirea de către Regatul Italiei a „regenței de Tripoli” – Tripolitania și Cirenaica –, care făcea parte din Imperiul Otoman, ocupația italiană a luat o turnură mai agresivă, colonială, un deceniu mai târziu, sub conducerea lui Giuseppe Volpi, apoi a generalului Rodolfo Graziani, discipolii Duceului.

111. Referire la romanul lui Julien Gracq *Țărmul Syrtelor* (tr. rom. 2007) (n. tr.).

112. Mișcare politico-religioasă fondată în 1930 în Statele Unite, a cărei doctrină inițială ce viza emanciparea a virat, pe parcursul deceniilor, către rasism și antisemitism.

17. ERICH HONECKER, MARELE CÂRMACI AL REPUBLICII DEMOCRATE GERMANE

de Patrick Moreau

Începând din 1971, Erich Honecker (1912–1994) a condus Republica Democrată Germană cu o mână de fier, în vederea „construirii socialismului“ după modelul sovietic de securitate și planificare. Comunist încă din prima tinerețe, eșecul economic al regimului său îi va aduce căderea, revoluția pașnică din 1989 marcând sfârșitul dictaturii sale și al „Europei roșii“, care s-a constituit fără întârziere și ale cărei baze au fost puse cu ocazia semnării acordurilor de la Ialta. Totuși, acest om și regimul său au rămas necunoscute publicului larg, în ciuda interesului renăscut odată cu filmele *Good Bye, Lenin!* (Wolfgang Becker, 2003) și *Das Leben der Anderen* (*Viețile altora*; Florian Henckel von Donnersmarck, 2006). *Viețile altora* prezintă cu măiestrie supravegherea și represiunea exercitate de către Securitatea Statului (Stasi) împotriva întregii populații, în special împotriva intelectualilor. *Good Bye, Lenin!* reprezintă o mărturie extrem de amuzantă despre sfârșitul unei epoci și nostalgia cu care un segment al populației avea să se hrănească pentru multă vreme. Cele două dimensiuni – represiunea și ironia – exprimă mai bine decât multe lucrări „momentul RDG“, inseparabil de personalitatea enigmatică a liderului său.

Cel din urmă martor

În 1993, când Erich Ernst Paul Honecker își începe exilul la Santiago de Chile, totul este pregătit pentru întâmpinarea sa. Un asistent personal, tânărul chilian Diego Aguirre, în vârstă de 22 de ani, aflat la fața locului, îi va fi interpret. El va deveni cel mai apropiat colaborator al său și îl va însoți pe dictatorul decăzut douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru, până la moartea acestuia, survenită la 29 mai 1994.

După lovitura de stat a lui Pinochet, Diego, în vârstă de patru ani, sosește în 1974 în Berlinul de Est. Tatăl său, un bine-cunoscut arhitect chilian, era atașat cultural în RDG. Aguirre a crescut într-un cartier din Berlin-Lichtenberg. În 1987, obține diploma de liceu și se întoarce în țara de origine, unde studiază matematica.

Ginerele lui Honecker, Leonardo Yáñez Betancourt, îndeplinea rolul de mediator între familia dictatorului și cea a lui Aguirre. Având în vedere că Margot și Erich Honecker știau doar câteva cuvinte în spaniolă, cei doi depindeau de ajutorul oferit de interpretul lor. Acesta își amintește discursurile politice extrem de lungi pe care fostul lider le ținea

numeroșilor săi vizitatori și cum Honecker citea zilnic presa germană. Pe lângă celelalte activități, Aguirre traducea și articolele din ziarele chilieni pentru Honecker, care era interesat de America Latină și de statele „forțelor progresiste“.

Honecker și asistentul său și-au povestit multe. Numai reunificarea Germaniei a rămas un subiect tabu. „Erich nu mi-a vorbit despre asta. Niciodată. Margot era politicianul. Ea vorbea tot timpul despre ce se întâmplase, iar cuvântul pe care-l folosea – pe care mi-l amintesc și astăzi – este trădare“, spunea Diego. Până la moartea sa, provocată de un cancer generalizat, Erich Honecker a sperat tot timpul că publicul îi va recunoaște meritele în ceea ce privește construirea socialismului în RDG și că i se va face dreptate. Tot Aguirre susține că familia Honecker nu s-a gândit niciodată să se întoarcă în Germania. Deși era clar că avea să moară în curând, Erich nu voia să fie înmormântat în țara natală. După moartea sa, nepotul său, Roberto Yáñez Betancourt, a încercat totuși să-i depună cenușa la Monumentul Comemorativ al Socialiștilor din Friedrichsfelde, aflat în cimitirul din Berlin, unde odihnește și Rosa Luxemburg. Ironia istoriei: postcomuniștii din cadrul Partidului Socialismului Democratic (PDS) au fost cei ce s-au opus acestei inițiative.

Casa din Santiago de Chile avea să devină mai ales un loc de pelerinaj pentru foștii tovarăși de arme. Protejată discret de comuniștii chilieni, familia Honecker a primit vizita multor reprezentanți ai țărilor și organizațiilor cărora RDG le oferise la un moment dat ajutorul. Cu toate astea, fostul dictator avea să fie victima manipulării unui jurnalist în devenire, Mark Pittelkau, care a reușit să-l facă să creadă că reprezenta un grup de tineri comuniști din Republica Federală Germania aflați în căutarea unui mentor pentru constituirea unui partid de masă. Honecker a căzut în capcană, astfel că a dat nenumărate sfaturi referitoare la acțiunile politice care trebuiau întreprinse. Înainte de a fi demascată de comuniștii chilieni, Pittelkau și-a atins scopul: acela de-a face ultimele fotografii cu Honecker, care se afla în pragul morții. Filmul *Willkommen bei den Honeckers*, realizat pentru televiziune și inspirat din această întâmplare, arată cu mare acuratețe certitudinea de neclintit a dictatorului că avea dreptate. Pentru el, revoluția pașnică din 1989 a fost „o întrerupere scurtă a construirii socialismului“ și susținea că aceasta a avut loc din cauza unei conspirații: „Ceea ce noi am dezvoltat în patruzeci de ani în condiții dificile va continua să supraviețuiască luptelor din viitor [...]. Chiar din neînțelegerea prăbușirii societății socialiste se naște în același timp o cale spre o lume nouă“. Deși a pierdut puterea, Honecker va rămâne până la sfârșit un expert în folosirea limbii de lemn.

„Am fost comunist, sunt comunist și voi rămâne comunist“ (Honecker, 1992)

Să ne întoarcem în trecut. În mai 1945, Hans Mahle, membru al Grupului Ulbricht, îl întâlnește întâmplător pe Honecker la Berlin și îl prezintă tovarășilor săi. Grupul este format din zece cadre comuniste, care primiseră de la Stalin sarcina de a „ghida“ reconstrucția Germaniei. Sosit la 1 mai 1945, liderul Walter Ulbricht, cu ajutorul sovieticilor, va pune bazele unei puteri ad-hoc în capitala germană și va readuce la viață

Tânărul Erich avea la acea vreme treizeci și trei de ani, dar rămăsese, în ciuda anilor petrecuți în închisoare, un bărbat solid. La douăzeci și cinci de ani, în momentul arestării sale de către Gestapo, avea 1,70 m înălțime și 68 de kilograme. Era atrăgător, avea părul blond, ondulat. Bun atlet (mai ales bun înotător și jucător de handbal), nu poartă încă ochelari. Până în vară rămâne fără funcție, având în vedere că trebuie să dea socoteală pentru un eveniment recent – episod care se încheie cu o muștrare strașnică pentru că a evadat din închisoare singur, fără să-și coordoneze acțiunea cu ceilalți deținuți comuniști. Acest oprobriu îi întârzie ascensiunea, dar nu i-o face inaccesibilă.

La Arhivele Federale se păstrează scurta biografie scrisă imediat după acest eveniment, care cuprinde evaluarea următoare: „Tovarășul Honecker este un vechi camarad loial partidului [...], care face parte din mișcarea sindicală încă din copilărie. Pare o persoană energică; are o mare încredere în forțele proprii și este considerat un bun partener de negociere, fiind capabil de afirmare fără să-i stânjenească pe alții. Tovarășul Honecker dă întotdeauna dovadă de inițiativă, este un bun agitator și organizator și se bucură de o mare autoritate [...] în munca sa cu tinerii. [...] Apără în continuare linia partidului și poate evolua pe mai departe. Din punct de vedere moral, nu i se putea reproșa nimic“.

Honecker a crescut într-un mediu comunist și s-a alăturat, încă din prima tinerețe, organizațiilor marxiste. Acesta avea să-și amintească: „În 1912, anul nașterii mele, candidatul social-democrat a obținut cel mai mare număr de voturi la alegerile legislative. Localitatea a fost de atunci supranumită satul roșu“. De fapt, de la sfârșitul Primului Război Mondial, Neunkirchen și Wiebelskirchen deveniseră centrele din Saarland cu „mediu proletar de stânga“, o lume aflată în profundă opoziție cu mediul catolic și burghez din regiune. Tânărul Erich provenea dintr-o familie comunistă proletară. Tatăl său, Wilhelm Honecker, de meserie miner, era membru al Ajutorului Roșu¹¹⁴, dar și al Uniunii Muncitorești Sportive și de Gimnastică, apropiate de SPD¹¹⁵; soția sa, Karoline, făcea parte din Uniunea Tinerelor și Femeilor Roșii, fondată în 1925 ca secțiune a structurii paramilitare a Uniunii Combatanților Frontului Roșu. Honecker își prezintă tatăl ca pe un tovarăș și un camarad, care a dat sens vieții sale: „În acea perioadă, tatăl meu îmi explica pur și simplu de ce bogații sunt bogați și săracii săraci; de unde vin războaiele; cine câștigă bani în urma lor și cine suferă din cauza lor. Pentru mine, aceste explicații au fost plauzibile. Am dobândit o viziune clară asupra lumii (și) am decis să-mi dedic viața luptei pentru pace și socialismului“.

În 1922, Erich, la fel ca trei dintre frații și surorile sale, a avut primul contact instituțional cu ceea ce avea să devină Liga Spartachistă¹¹⁶. La 1 decembrie 1928 s-a alăturat Asociației Tineretului Comunist din Germania (KJVD) din regiunea Saarland. Activismul său, dar și farmecul personal îl ajută să devină rapid „purătorul de cuvânt“ al acesteia, iar în 1929 a fost ales la conducerea filialei KJVD din Saarland. În același timp, urmează diverse cursuri de formare internă în partid – teorie marxistă și activități practice cu tineretul – pentru a se pregăti în vederea preluării funcțiilor de conducere în cadrul Asociației Tineretului Comunist a KPD. În 1930 este numit lider al grupului local din Wiebelskirchen. Își amintește că atunci a fost captivat de „charisma acestei personalități

funcționare, la acea vreme aproape legendare“, Ernst Thalmann, liderul KPD; devine garda de corp a acestuia în urma unei întâlniri a tinerilor comuniști din Reich.

Data exactă a intrării sale în partid rămâne necunoscută, dar se pare că ar fi avut loc cândva între 1929 și 1931. În iulie 1930 participă la Fichtenau la un curs pregătoriu organizat de Școala de Partid a Partidului Comunist German. Apoi ia numele de Fritz Molter, o practică obișnuită a cadrelor comuniste care urmau să acționeze în clandestinitate.

Delegat de KJVD în vara anului 1930 să studieze timp de un an la Școala Internațională Lenin din Moscova, destinată cadrelor staliniste, ucenicul *aparatsik* este numit „asistent de curs“. Pe lângă studiul intensiv al operelor clasicii comuniști și al scrierilor lui Stalin, Honecker este trimis, împreună cu alți douăzeci și șapte de studenți, grupați în cadrul unei „brigăzi de șoc“, la Magnitogorsk, pentru a lucra într-o oțelărie. În 1931, apoi în 1949, îl întâlnește la Moscova pe Stalin însuși; întreaga viață, cele două momente vor reprezenta pentru el amintiri neprețuite.

După întoarcerea sa, Honecker este promovat în funcția de director politic al Asociației Tineretului Comunist din Saarland, iar în 1933 devine director al Comitetului Central al acesteia.

În ianuarie 1933, după preluarea puterii de către Adolf Hitler, KPD trece în clandestinitate. Cu toate astea, Saarland nu face încă parte din Reich,¹¹⁷ drept care partidul poate să funcționeze legal. În 1934, Honecker va fi închis pentru scurtă vreme în Germania; va fi însă eliberat la puțin timp după aceea. La întoarcerea în Saarland se implică în campania împotriva reintegrării zonei în al Treilea Reich. Fără succes însă, din moment ce, în urma referendumului din 13 ianuarie 1935, 90,73% dintre alegătorii din Saarland votează în favoarea unificării. Honecker se refugiază mai întâi în Franța, împreună cu multe alte cadre comuniste, unde întreține legături extrem de apropiate cu membrii Partidului Comunist Francez. La 28 august 1935 călătorește ilegal la Berlin sub pseudonimul Marten Tjaden, ducând în bagaje o presă de imprimare. Arestat în decembrie de Gestapo, este reținut în închisoarea berlineză de pe Lehrter Strasse până în 1937. În iunie este condamnat la zece ani de închisoare. Din cauza mărturisirilor sale „spontane“, Bruno Baum, tovarăș din cadrul KPD, este condamnat la treisprezece ani de închisoare.

După cum era de așteptat, în autobiografia lui Honecker nu este menționat acest episod neplăcut, fiind evocat doar sacrilegiul familial comis de fratele său mai mic, Robert (născut în 1932), care a trecut de partea național-socialiștilor. De asemenea, sunt „omise“ speranțele nutrite în vederea obținerii unui favor pentru a nu fi trimis pe front; cu sprijinul directorului închisorii Brandenburg, tatăl său a făcut două încercări în acest sens, fiul său fiind un „cetățean loial regimului, eliberat de greșelile trecutului“.

Honecker își ispășește pedeapsa în închisoarea Brandenburg-Gorden. Timp de doi ani repară acoperișuri, astfel că adesea este trimis să refacă acoperișurile imobilelor berlineze afectate de bombardamentele Aliatilor, care din 1943 aveau loc tot mai des. În 1944 este din nou închis în penitenciarul de femei Barnimstrasse din Berlin. În martie 1945, în timpul unui bombardament, Honecker și Erich Hanke (un cadru comunist din Berlin) reușesc să evadeze. Viitorul dictator se ascunde în apartamentul gardianeii Charlotte Grund. După ce apartamentul acesteia a fost parțial distrus, Honecker se întoarce la

închisoare fără ca cineva să fi băgat de seamă tentativa sa de evadare. La 27 aprilie 1945, după eliberarea sa de către Armata Roșie, decide imediat să meargă la Berlin. Tânărul de treizeci de ani se poate lăuda cu perioada în care a fost închis, dând impresia unui activist exemplar. După cum s-a putut vedea însă, realitatea este mai puțin luminoasă.

Evadarea sa fără aprobarea celorlalți deținuți comuniști din închisoarea Brandenburg, întoarcerea prea ușoară în Berlin, căsătoria cu Charlotte, gardiană nazistă la o închisoare unde femeile erau transferate în mod regulat la Plotzensee pentru a fi executate, absența sa de la marșul spre Berlin al prizonierilor comuniști eliberați – toate acestea au fost sigur puse în discuție în momentul „muștrării” din 1945; dispar însă ca prin minune după ce „dobândește” calitatea de membru al KPD reformat. Erich Mielke¹¹⁸, șeful poliției politice (Stasi), cunoștea aceste informații și păstra în seiful său un dosar secret în care erau relateate aceste momente întunecate, cu scopul de a pune presiune, la momentul potrivit, pe puternicul lider al partidului.

Marșul către putere

După al Doilea Război Mondial și capitularea necondiționată a naziștilor în mai 1945, Alianții decid să împartă Germania în patru zone de ocupație: americană, britanică, franceză și sovietică (în partea de est a țării). Capitala Berlin este administrată de cele patru puteri ocupante din cadrul Comisiei Aliate de Control. Tensiunile între învingători nu întârzie să apară. Occidentalii vor reconstrucția cât mai rapidă a Germaniei și fondarea unui stat democratic bazat pe o economie de piață liberă. Guvernul sovietic, dimpotrivă, vrea să facă o țară socialistă construită după modelul său și care să-i fie devotată. În 1948, când sunt introduse pe piață două monede diferite (în vest marca germană, iar în est marca și, mai târziu, marca est-germană), divizarea Germaniei devine realitate. La 7 octombrie 1949 ia naștere într-un cadru solemn Republica Democrată Germană, care va dăinui patruzeci de ani. În 1950, aceasta numără 18.388.000 de locuitori, pentru ca în 1990 să aibă doar 16.028.000, ca urmare a valurilor de imigrare în RFG și a crizei demografice. Acoperind cea mai mare parte a vechii Prusii, teritoriul său se întindea pe o suprafață de 108.333 km² și avea granițe comune cu Polonia, Cehoslovacia și, desigur, cu sora sa dinamică, RFG.

Începând din 1945, în zona sa de ocupație, Administrația Militară Sovietică din Germania (SMAD) se ocupă de chestiunile publice. Dacă la început patru partide sunt autorizate să-și desfășoare activitatea: SPD (social-democrat), KPD (comunist), CDU (creștin-democrat) și LDPD (liberal), cel comunist este susținut, după cum era de așteptat, de URSS. Walter Ulbricht și toți apropiații săi sunt propulsați în toate posturile-cheie. Dominația Moscovei începe rapid să fie din ce în ce mai apăsătoare.

Pentru a crea un „partid muncitoresc” unit și puternic este necesară o „alianță” între KPD și SPD. În aprilie 1946, cele două partide fuzionează la finalul unui proces impus de Stalin în vederea formării Partidului Socialist Unit din Germania (SED).

Deși primul președinte al RDG este Wilhelm Pieck¹¹⁹, omul cel mai puternic din țară

este liderul SED, Walter Ulbricht, „numit“ în 1950 în fruntea țării. Dându-și jos masca democrației, una dintre primele sale măsuri constă în regrouparea tuturor partidelor pe o Listă de Unitate a Frontului Național, care urma să obțină, în mod logic, peste 95% din voturi.

Orice rezistență politică internă este declarată ilegală, iar SED revendică controlul deplin asupra statului și societății și își asumă statutul de vasal al Uniunii Sovietice. În 1951, RDG adoptă primul plan cincinal, care urmărea planificarea economiei. Consumul și producția, precum și prețurile erau fixate de o autoritate centrală. Controlul asupra economiei este consfințit prin reforma agrară și exproprierea țăranilor, forțați să se alăture cooperativei de producție. Începând de acum, populația ajunge să fie afectată de lipsa produselor de consum obișnuite, în special a celor primite din Vest. Prin urmare, oamenii încep să emigreze masiv spre RFG. La 17 iunie 1953 izbucnesc demonstrații și greve, oamenii protestând împotriva înăsprii normelor de muncă. Guvernul suprimă brutal revolta cu ajutorul trupelor sovietice. Honecker trage învățăminte din această revoltă. „Construirea socialismului“, proclamată cu mândrie în 1952, trebuie neapărat să asigure bunăstarea populației și îndreptarea politicii economice sovietice actuale.

În calitate de fost prizonier al închisorii Brandenburg, Honecker nu face parte din facțiunea „istorică“ moscoviță din cadrul KPD, ceea ce îi va atrage antipatii pentru multă vreme. Dar este protejat de Walter Ulbricht, mentorul său, care îi va deschide ușile puterii. Propulsat la președinția Tineretului German Liber (FDJ), el organizează la Berlin trei întâlniri ale tinerilor germani, care au avut loc în perioada 27–30 mai 1950 și la care au participat peste 700.000 de tineri comuniști. Experimentul este repetat cu succes în 1954 și 1964, contribuind și mai mult la notorietatea viitorului dictator.

Cu toate astea, revolta din 17 iunie a provocat o criză la nivelul conducerii partidului. Majoritatea membrilor Biroului Politic, în fruntea cărora se află Rudolf Herrnstadt¹²⁰, încearcă să-l doboare pe Ulbricht; operațiunea eșuează din cauza opoziției Moscovei. Honecker, care a ales să-și susțină mentorul, este recompensat. La 27 mai 1955 cedează președinția FDJ și pleacă din nou să studieze la Moscova, unde rămâne până în 1957. Acolo stabilește contacte la cel mai înalt nivel cu ierarhia sovietică, care îl vor ajuta mai târziu să pună mâna pe putere. În perioada 14–25 februarie 1956 participă la celebrul Congres al PCUS, al XX-lea, marcat de discursul despre destalinizare al lui Hrușciiov. Ascunzându-și scepticismul – a fost întotdeauna un admirator al lui Stalin –, în 1958 devine membru al Biroului Politic, responsabil cu problemele militare și de securitate.

Pe măsură ce valurile de emigrație către RFG se întetesc, este promulgată o nouă lege a pașapoartelor, astfel încât să existe un număr cât mai mic de fugari. Din 1956, emigrația este considerată infracțiune penală. În calitate de nou secretar al Securității Comitetului Central, funcție care echivala cu cea a unui ministru de interne, Honecker acționează în calitate de organizator oficial al construcției Zidului Berlinului în august 1961; acesta nu ezită să ordone împușcarea fugarilor prinși la granița dintre cele două republici germane (aproximativ 700 de oameni vor muri până în 1989 în încercarea lor de a trece de Zid).

În 1963 și 1964 sunt adoptate anumite măsuri liberale, mai ales în domeniile tineretului și politicii culturale. Biografia lui Honecker au insistat asupra reacțiilor sale

negative și a îndârjirii ideologice. Pentru a-și demonstra afirmațiile, aceștia fac referire la cea de-a unsprezecea sesiune plenară a Comitetului Central din decembrie 1965, în timpul căreia atacă diverși intelectuali și artiști, dar și pe cei responsabili cu politica culturală a SED, acuzați de neglijarea educației socialiste, fapt care a condus la apariția unei „opoziții“. Partidul accentuează apoi politica de control asupra populației prin intermediul unei poliții politice omniprezente (faimoasa Stasi) și a informatorilor săi. În 1962 este introdus serviciul militar obligatoriu pentru instruirea tinerilor în spiritul idealurilor marxist-leniniste; armata, care în 1989 număra 155.319 soldați, îi va ajuta pe sovietici să izdărească revoluția cehă din 1968 și va fi un element central al Pactului de la Varșovia.

În 1960, RDG înregistrează scăderi semnificative ale producției industriale și agricole. Pentru a evita o nouă revoltă, puterea decide adoptarea unei politici de investiții, în special în industria chimică și mecanică. Aceste încercări de modernizare eșuează însă din cauza deficitelor sistemice. Honecker declară că „unitatea politicii economice și sociale“ este necesară pentru a putea corecta problemele existente. Altfel spus, este necesar ca el să preia puterea.

După ce se asigură de sprijinul prealabil al lui Leonid Brejnev, steaua în ascensiune strânge semnături din partea membrilor Biroului Politic pentru adoptarea unei moțiuni prin care se cerea demiterea lui Ulbricht. Acesta din urmă, informat, îl alungă pe trădător din Biroul Politic, după care Honecker îl contactează apoi pe ambasadorul sovietic Abrassimov, cerându-i ajutor. La ordinul lui Brejnev, Ulbricht trebuie să-l primească înapoi în aprilie 1971. Tot ce mai rămâne de făcut este să ducă la bun sfârșit puciul. Sigur de sprijinul sovieticilor, Honecker își trimite gărzile de corp, înarmate până-n dinți, la reședința de vară a lui Ulbricht. După ce au blocat ușile, i-au dezarmat pe cei care îl păzeau și au tăiat liniile telefonice, acestea îl obligă să semneze o petiție către Comitetul Central prin care își înainta demisia. La 3 mai 1971, Honecker este numit prim-secretar al Comitetului Central, apoi, în 1976, secretar general.

Marele Cârmaci

Cel mai bun biograf al său, istoricul Martin Sabrow, rezumă perioada 1971–1989 în acești termeni paradoxali: „Era Honecker se caracterizează printr-un stil politic bazat în primul rând pe o birocratie permanentă și extrem de constantă. Totuși, acest stil a fost marcat de un amestec izbitor de liberalizare și represiune, prospețime tinerească și încăpățănare pusă pe seama bătrâneții, relaxare culturală și îndârjire politică, apartenență rigidă la normele ideologice și imparțialitate flexibilă față de dușmanii de clasă, precum Herbert Wehner [unul dintre cei mai importanți membri ai SPD] sau Franz Josef Strauss [puternică personalitate în cadrul CDU/CSU]“. De fapt, Honecker și-a început cariera politică mergând pe o linie conservatoare dură, care avea să ducă la construirea Zidului Berlinului în 1961, dar „va merge într-o direcție opusă față de predecesorul Walter Ulbricht când va încerca să relanseze utopia socialistă printr-o politică reformatoare“.

Accentul nu mai este pus pe modernizarea industriei, ci pe politica socială. Măsurile

luate – construirea a trei milioane de locuințe până în 1990, construirea de creșe, dreptul la avort, săptămâna de lucru de patruzeci de ore pentru femeile cu doi copii, ocuparea aproape totală a forței de muncă, creșterea salariului mediu între 1970 și 1987 de la 755 la 1.233 de mărci, importul de bunuri de larg consum – sunt adoptate pentru a da populației impresia că trăiește într-un „stat-providență”. În schimb, aceste măsuri au dus la îndatorarea tot mai mare a RDG atât față de URSS, cât și față de Occident.

În ceea ce privește succesele înregistrate pe plan extern, poate fi menționat „acordul de tranzit” dintre cele două Germanii, care le permite locuitorilor din Occident să meargă în RDG. În 1972, această țară întreține relații diplomatice cu 132 de națiuni, iar în anul următor este admisă în cadrul ONU. RDG ia parte și la negocierile desfășurate cu ocazia Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, care a avut loc la Helsinki. Participarea este posibilă datorită sprijinului sovieticilor, care speră la slăbirea alianței occidentale și la dezarmarea parțială a NATO.

Pe plan intern continuă extinderea Ministerului Securității Statului (MfS). La 31 octombrie 1989, acesta are în subordine 91.505 colaboratori, dintre care 13.000 de soldați; de asemenea, coordonează activitatea a peste 200.000 de informatori. Puterea lovește adversarii de la toate nivelurile societății: cantautorul Wolf Biermann este expulzat în 1976, iar toți cei ce îndrăznesc în continuare să critice public politica SED sunt urmăriți, interogați și reduși la tăcere. Publicațiile neconforme sunt interzise, iar urmărirea canalelor TV occidentale este considerată infracțiune. Închisorile sunt pline, iar deținuții ajung să fie tratați asemenea sclavilor, având în vedere munca prestată în beneficiul marilor firme occidentale; alteori, aceștia sunt oferiți RFG-ului, care, în schimb, plătește în valută. Cu toate astea, Honecker împiedică aplicarea pedepsei cu moartea după 1981.

Secretarul general preia toate puterile. Vrea să controleze tot, să știe tot. Discută sistematic cu șeful Stasi și citește rapoartele despre starea opiniei publice, chiar dacă dă ordin să se închidă singurul centru de investigații în acest sens. Acordă o deosebită atenție scrisorilor personale trimise de cetățenii care își exprimă nemulțumirile sau care îl informează despre anumite situații. Honecker intervine regulat și nu ezită să lichideze cadrele compromise. Nu iartă nici o greșală membrilor aparatului central sau regional, este tot timpul meticulos, un fel de arhetip al funcționarului căruia îi place să șicaneze.

În 1971 este numit președinte al Consiliului Apărării Naționale, iar la 29 octombrie 1976 este ales președinte al Consiliului de Stat de către Camera Populară¹²¹. De acum înainte ia toate deciziile cu ajutorul secretarului pe probleme economice al Comitetului Central, Günter Mittag, și al ministrului securității statului, Erich Mielke. Până în toamna lui 1989, o „mică clică strategică”, după cum o numește Martin Sabrow, formată din trei bărbați, conduce RDG, sprijinindu-se pe o elită îmbătrânită de aproximativ 520 de funcționari de stat și de partid. Potrivit lui Sabrow, acest triumvirat deținea „o putere mai mare decât a oricărui lider din istoria germană recentă, mai mare decât a lui Ludendorff și a lui Hitler”, de aceea poate fi considerat un „dictator [...], gardianul suprem al statului său”. Sub conducerea sa, Biroul Politic se transformă rapid într-un colectiv format din executanți supuși.

Prăbușirea

În ciuda discursului triumfalist, condițiile grele de muncă și de viață suscită nemulțumiri tot mai mari în rândul populației. Apar conflicte între generații: tinerii crescuți în RDG sunt blocați la nivel profesional de cadrele îmbătrânite care dețin puterea. Pe fondul crizei demografice, mobilitatea socială scade peste tot; libera alegere a carierei, inclusiv a universității, se restrânge din ce în ce mai mult (în special pentru „elementele mic-burgheze“, în mod clar cu origine nesănătoasă). Conflictele sociale tot mai mari izbucnesc deschis în toamna lui 1989. RDG supraviețuiește numai datorită sprijinului Uniunii Sovietice, având în vedere datoriile extrem de mari și dependența sa energetică. În 1981, când Uniunea Sovietică este nevoită să mărească prețul petrolului brut, țara intră cu adevărat în criză. Nu mai poate rambursa în special împrumuturile pentru finanțarea investițiilor. Numeroase proiecte sunt blocate, astfel că regimul este constrâns să se angajeze în negocieri cu RFG în vederea rambursării datoriei sale. Declinul economic se accentuează, în ciuda miliardelor împrumutate în 1983 și 1984 de la Franz-Josef Strauss, liderul bavarez.

În 1985, Mihail Gorbaciov introduce perestroika și glasnost. Statul începe să controleze într-o mai mică măsură economia, iar cenzura presei este ridicată. Gorbaciov propune programul de reformă tuturor celorlalte state din Blocul de Est; această mișcare nu îmbunătățește relațiile deja deteriorate cu Honecker, care condamnă politica de deschidere, simțindu-se trădat de cooperarea tot mai mare cu Occidentul. Va avea grijă (în zadar) ca textele prim-secretarului să nu mai poată fi distribuite sau comercializate în RDG.

Cu ocazia reuniunii la nivel înalt a țărilor semnatare ale Pactului de la Varșovia, care a avut loc la București în perioada 7–8 iulie 1989, Uniunea Sovietică a abandonat oficial doctrina Brejnev a suveranității limitate a statelor membre. Documentul final afirmă că relația dintre țările membre ale Pactului de la Varșovia trebuie să se bazeze de-acum pe „egalitatea, independența și dreptul“ fiecărui partener de a-și alege singuri „linia politică, strategia și tactica, fără ingerințe din exterior“. RDG se găsește singură, abandonată de „fratele cel mare“, care jucase rolul de protector militar și, în același timp, de scut economic.

Honecker a părăsit întâlnirea mai devreme decât ceilalți participanți. În data de 7 iulie 1989 este dus de urgență la spitalul guvernului român, apoi transportat cu avionul la Berlin. La 18 august suferă o operație de îndepărtare a vezicii biliare și a unei părți din colon. În timpul intervenției, medicii descoperă o tumoare la rinichi, însă Honecker nu este informat în această privință. Bătrân și slăbit, va reveni de-abia în septembrie în Biroul Politic, ai cărui membri se gândeau deja să-l elimine politic.

Tulburările profunde din URSS¹²² dau populației speranța că și în RDG va avea loc o schimbare politică asemănătoare. Or Honecker se distanțează din ce în ce mai mult de Uniunea Sovietică și își apără linia politico-economică până în pânzele albe.

Această înrăutățire a situației determină un nou val de plecări din țară. În mai 1989, zeci de mii de oameni fug din RDG spre vest prin Ungaria și Austria. În data de 7 octombrie, în apropiere de Berlin, Martin Gutzeit și Markus Meckel fondează Partidul

Social Democrat din RDG (SDP). La Leipzig, 70.000 de oameni demonstrează pentru libertate, democrație și drepturile omului, și în multe locuri din țară populația iese în stradă. Revoluția pașnică este în curs de desfășurare și nu mai poate fi oprită, fapt înțeles în cele din urmă de conducerea SED, deși „soluția chinezească” (masacrul din Piața Tiananmen) rămâne în continuare o opțiune pentru cei mai duri; nimeni nu știa însă care era poziția lui Honecker.

Căderea sa devine inevitabilă după vizita la Berlin – desfășurată între 6 și 7 octombrie 1989 – a lui Mihail Gorbaciov, pentru sărbătorirea celei de-a patruzecoa aniversări a RDG. Acesta din urmă este întâmpinat cu strigăte: „Gorbi, Gorbi, Gorbi, ajută-ne!” Cu această ocazie, ultimul om puternic al Uniunii Sovietice nu i-a rostit omologului său faimoasa frază „Dacă rămâi în urmă, viața te va pedepsi”, ci: „Cred că pericolul îi pândește doar pe cei ce nu reacționează în fața întâmplărilor vieții”. Avertismentul este clar, însă Honecker nu vrea să înțeleagă. În cadrul unei întâlniri private, laudă succesele RDG în fața lui Gorbaciov, pe deplin conștient de gravitatea situației, RDG aflându-se în pragul falimentului.

La sfârșitul unei întâlniri de criză desfășurate în grabă, pe 10 și 11 octombrie, Biroul Politic îi solicită lui Honecker să prezinte un raport despre situația economică. În următoarele zile, Egon Krenz, secretarul Comitetului Central și membru al prezidiului SED, organizează tot mai multe consultări cu scopul de a-l forța pe bătrânul lider să demisioneze. Se asigură de sprijinul prealabil al armatei și al Stasi și organizează o întâlnire între Mihail Gorbaciov și Harry Tisch, membru al Biroului Politic, care îl informează pe liderul de la Kremlin despre lovitura de stat în desfășurare. Pentru că primesc aprobarea lui Gorbaciov, Krenz și susținătorii săi pot acționa. Vechile obiceiuri sovietice mor greu.

Cu ocazia reuniunilor Biroului Politic, Honecker obișnuia să întrebe: „Mai sunt propuneri pe ordinea de zi?” Pe 17 octombrie 1989, Willi Stoph ia în serios întrebarea și „propune” ca primă măsură „eliberarea tovarășului Honecker din funcția de secretar general și înlocuirea sa cu Egon Krenz”. Cei șaptesprezece oameni prezenți se pronunță atunci în favoarea „delfinului”. Gunter Schabowski solicită și revocarea lui Honecker din funcția de președinte al Consiliului de Stat și al Consiliului Apărării Naționale. Erich Mielke amenință în mod oportun să dezvăluie „informații compromițătoare” aflate în posesia sa, dacă acesta refuză să demisioneze.

După trei ore de dezbateri, se ia o decizie unanimă, Honecker votând pentru propria sa înlăturare. Comitetul Central urmează, așa cum trebuie, recomandarea Biroului Politic. Egon Krenz este ales în unanimitate, și primit cu ovații, în funcția de secretar general. În data de 18 octombrie 1989, la orele prânzului, omul batjocorit se ridică de la locul său și părăsește sala de ședințe a Comitetului Central. Aplauzele formale care însoțesc ieșirea sa marchează începutul unui lung declin politic. La 20 octombrie, Margot Honecker este obligată, la rândul ei, să demisioneze din funcția de ministru al educației.

Fuga la Moscova

știind și faptul că partidul vor proceda foarte repede la lichidarea politică și socială a lui Honecker, în speranța salvării sistemului, pe măsură ce țara se zguduie din temelii. La 3 decembrie 1989 este expulzat din cadrul SED, iar două zile mai târziu procurorul general al RDG începe urmărirea penală împotriva sa pentru abuz de putere și corupție. Trei săptămâni mai târziu, cuplul Honecker este forțat să-și părăsească locuința, situată într-o zonă rezervată elitelor politice – cartierul împădurit Wandlitz. Pretextul: transformarea vilei lor într-un sanatoriu. La 6 ianuarie 1990, după o nouă investigație a unei comisii medicale, Honecker află că are cancer la rinichi. În seara zilei de 28 ianuarie, pacientul, care tocmai fusese operat, este arestat în salonul său de spital. Transferat în închisoarea Rummelsburg din Berlin în seara următoare, este eliberat pe 30 ianuarie, la sfatul medicului, din cauza „imposibilității de a-și ispăși pedeapsa”. La ieșirea din închisoare se refugiază într-un spital militar sovietic, care beneficia de extrateritorialitate. La 13 martie 1991, cuplul este transportat de la Beelitz la Moscova la bordul unui avion militar din viitoarea fostă Uniune Sovietică, Gorbaciov informându-l în prealabil pe cancelarul Kohl.

Ratificarea Tratatului Doi plus Patru¹²³ la data de 12 septembrie 1990 la Moscova deschide calea spre reunificarea Germaniei, care s-a înfăptuit oficial la 3 octombrie 1990. SED, care a pierdut toată puterea, se transformă în SED-PDS, apoi în Partidul Socialismului Democratic (PDS). Membrii săi sunt demisi din toate funcțiile, conducerea statului trecând în mâinile Camerei Poporului, dominată de partidele democratice și condusă, până la 3 octombrie, de un guvern de uniune avându-l în frunte pe creștin-democratul Lothar de Maizière. Mulți dintre cei responsabili sunt arestați și urmăriți penal.

De la mijlocul lunii martie 1991, sub pretextul desfășurării mai multor anchete, se intensifică presiunile Germaniei asupra Moscovei în vederea recuperării lui Honecker. Noul șef de stat al Rusiei, Boris Elțin, interzice, la 29 august 1991, PCUS, al cărui secretar general era Gorbaciov. La 25 decembrie, „Gorbi” își dă demisia din funcția de președinte al Uniunii Sovietice, aflată în pragul agoniei. Honecker își pierde astfel ultimul protector, pe care, după cum s-a putut vedea, nu s-a putut baza întotdeauna. La 11 decembrie se refugiază alături de soția sa la ambasada Republicii Chile de la Moscova. Alegerea lui Honecker n-ar trebui să ne mire, având în vedere decizia sa la lovitura de stat militară a lui Augusto Pinochet din 1973: la acea vreme, Honecker a găzduit mulți chilieni în țară, inclusiv pe cel ce între timp avea să devină ambasador la Moscova, Clodomiro Almeyda.

La 7 martie 1992, guvernul chilian își schimbă poziția, la cererea lui Helmut Kohl, și îl eliberează pe Almeyda din funcție. La 29 iulie, Honecker, bătrân și bolnav, părăsește ambasada și este transportat cu avionul în capitala germană, unde este plasat în detenție în spitalul-penitenciar Moabit.

Honecker se confruntă cu mai multe capete de acuzare, fiind învinuit inclusiv de omor prin imprudență în cazul a șaizeci și opt de persoane, care și-au pierdut viața între 1961 și 1989 la granița dintre RFG și RDG, și de abuz de încredere în detrimentul proprietății socialiste. În declarația sa dată în fața instanței la 3 decembrie 1992, își asumă responsabilitatea politică pentru cei care au murit încercând să treacă Zidul, dar susține că „nu are nici o vină legală sau morală”. Făcând uz în continuare de limba de lemn, spune că a acționat în numele dorinței de pace a RDG în fața amenințărilor venite din partea țărilor europene. Deși condamnarea pare o chestiune sigură, avocații săi depun o cerere pentru

întreruperea procesului și revocarea mandatului de arestare, pe care Curtea penală o respinge la 21 decembrie 1992. Honecker, grav bolnav din cauza cancerului metastatic, depune apoi o nouă plângere în fața Curții Constituționale a landului Berlin pentru încălcarea dreptului său fundamental la demnitate umană. Potrivit argumentației pe care se bazează documentul respectiv, desfășurarea unui proces împotriva unui acuzat care este posibil să moară înainte de sfârșitul procedurii împiedică luarea unei decizii privind vinovăția sau nevinovăția acestuia, căci altfel i s-ar încălca demnitatea umană. La 12 ianuarie 1993, instanța decide în cele din urmă în favoarea fostului dictator. Honecker este eliberat după doar 169 de zile de detenție și ia imediat avionul spre Santiago de Chile, unde o reîntâlnește pe Margot.

Mai are doar câteva luni de trăit. Starea lui se deteriorează vizibil, în ultimele săptămâni trebuind să fie hrănit artificial. A rămas conștient până la sfârșit, declarând că nu regretă nimic din tot ce a făcut.

Bărbatul care iubea femeile

Cum era omul din spatele dictatorului? În tinerețe, lui Honecker îi plăceau la școală muzica, istoria și aritmetica, dar nu și scrierea după dictare. Ura educația religioasă și dorea să devină conductor de locomotivă. Iconografia Marelui Cărmaci este înșelătoare. Filmele și imaginile disponibile provin mai ales din anii '80. Se păstrează astfel imaginea unui om slăbit și în vârstă, a unui funcționar auster și trist, cu privirea de oțel ascunsă în spatele ochelarilor grei. Arhiva media din RDG la care am avut acces ne-a dezvăluit însă un bărbat viguros, capabil să comunice cu tinerii. Se comporta ca un dandy, astfel că acorda multă atenție ținutelor sale, îmbrăcându-se cu haine din Occident, cărora le scotea etichetele și le înlocuia cu unele pe care scria „Made in GDR“. Lui Erich îi plăceau navigatorii, și vreme îndelungată va nutri o simpatie față de aceștia. S-a schimbat odată cu înaintarea în vârstă, devenind din ce în ce mai rigid în gândire și transformându-se într-un personaj la fel de gri precum cartierele pseudomoderne din Berlin, în care a construit locuințe prefabricate.

Omul de fier cu chip de ascet ascunde și temperamentul unui Casanova. RDG fremătă de zvonuri conform cărora șeful statului avea din ce în ce mai multe aventuri. Un apropiat al său, membru al Consiliului Central din cadrul organizației de tineret FDJ, transfera, în locul său, sumele aferente pensiilor alimentare pentru copiii săi nelegitimi, care se aflau în toate colțurile țării.

Ultima sa poveste de dragoste, platonică, se desfășoară în închisoarea Moabit, în perioada 1992–1993, unde scrie scrisori înflăcărate unei admiratoare, publicate ulterior în cartea *Liebe Eva* („Dragă Eva“). Eva Ruppert (în vârstă de optzeci și patru de ani) este o fostă profesoară de liceu din Hesse, născută la Saarland, asemenea lui Honecker. Aceasta l-a vizitat de șase ori la închisoare. Scrisorile lui Honecker dezvăluie o fire sensibilă, tănuțită și, ca să fim sinceri, o parte sentimentală nebănuită în acest om de oțel, atâtea vreme temut pentru caracterul său aspru și dur. „Dragă Eva, nu fi tristă dacă nu sunt la fel

de bine ca ieri. M-am gândit la tine. Nu trebuie să te îngrijorezi prea tare. Scrisorile tale, pe care le-am păstrat cu grijă, îmi dau mereu forțe noi.“ În corespondența sa, Honecker o numește pe Ruppert „mica tovarășă“. Ea îi răspunde într-o manieră la fel de afectuoasă: „În scrisorile mele, vreau să fiu aproape de tine, tot așa cum vrei și tu“. În mod curios, prima sa aventură cunoscută a avut loc tot într-o închisoare. Pe vremea când era deținut în închisoarea pentru femei Brandenburg-Gören, se îndrăgostește de gardiana sa, o văduvă cu nouă ani mai în vârstă decât el, de orientare național-socialistă. Ea îi salvează viața când fuge din închisoare în martie 1945 și i-a tănuțit evadarea de scurtă durată, fapt care i-a permis să se întoarcă în celula sa și să evite o condamnare la moarte. În 1946, Charlotte și Erich se căsătoresc, dar ea moare doi ani mai târziu, răpusă de cancer.

În vara anului 1947, în timpul unei călătorii la Moscova, Honecker începe o relație cu asistenta sa, Edith Baumann (1909–1973). Aceasta rămâne însărcinată în 1949. Dar în 1950, când cei doi se căsătoresc, iar fiica sa, Erika, vede lumina zilei, Honecker își va fi înșelat deja soția. Se îndrăgostește de tânăra pionieră Margot Feist, pe atunci în vârstă de douăzeci și doi de ani. Aceștia devin amănți în timpul unei alte călătorii la Moscova, a nu știu câta, prilejuită de cea de-a șaptezecă aniversare a lui Stalin. Honecker încearcă să ascundă legătura, însă soția lui află totul. Doi ani mai târziu izbucnește scandalul. Margot Feist dă naștere unei fiice, Sonja, al cărei tată este Erich. Édith Baumann cere atunci divorțul, iar cei doi amănți se căsătoresc în 1953. Relația dintre aceștia este cel puțin tumultuoasă. Margot, care e la curent cu escapadele soțului ei, îi plătește cu aceeași monedă, făcându-și numeroși amănți.

Perchezițiile efectuate în 1990 la domiciliile membrilor Biroului Politic au dezvăluit în cele din urmă că multora dintre ei, inclusiv liderului lor, le plăcea pornografia soft. De asemenea, lui Honecker îi plăcea să urmărească filme cu James Bond, filme de acțiune și polițiste. În timpul vacanțelor și la sfârșit de săptămână, viziona adesea două filme pe zi. Agenții Stasi cumpărau de la sex-shopurile occidentale filme porno, spre amuzamentul serviciilor germane de contraspionaj, care notau cu grijă titlurile.

Potrivit gărzii sale de corp, luna, miercurea și vinerea Honecker făcea masaj acasă. Maseuza lui preferată se numea „Erika“ și venea doar atunci când Margot era plecată. Drept recompensă, la mijlocul anilor '70 aceasta a primit o colibă mică de tip suedez pe malul lacului Libbesicker, precum și multe cadouri, printre care un televizor, un pick-up și un videorecorder. Și lista cu asemenea întâmplări poate continua la nesfârșit.

Cartea de identitate a lui Honecker are numărul „A 000 000 1“, ceea ce ne arată importanța funcției sale. Înnebunit după onoruri, asemenea multor lideri comuniști, în anii în care s-a aflat la putere a primit în jur de 150 de medalii și decorații, printre care, în cinci rânduri, Ordinul Karl Marx, cea mai înaltă distincție din RDG, care valora 20.000 de mărci. Potrivit documentelor de arhivă, a fost numit „polițist merituos al poporului“ de către Ministerul de Interne și „angajat merituos“ de către Ministerul Securității Statului, de aceste distincții fiind deosebit de mândru.

Honecker se va folosi de putere pentru a se îmbogăți. Are la dispoziție mai multe „reședințe de agrement“: prima, numită „Objekt Drewitz“ (districtul Malchow), este o clădire folosită mai ales pentru vacanțele petrecute cu familia. Cea de-a doua, „Objekt Gästehaus Groß-Dölln“, din Schönebeck, este folosită pentru vacanțele scurte din perioada

Crăciunului, Revelionului sau a Paștelui. A treia reședință, „Objekt Wildfang“ (pentru prinderea animalelor), este rezervată partidelor de vânătoare, care au loc în aproape fiecare weekend, dar și într-una din după-amiezi, o dată pe săptămână. În sfârșit, dispunea de o proprietate de 20.700 ha la Schorfheide care fusese a lui... Göring. Flota sa privată este formată din douăzeci și unu de autoturisme private; deține și un iaht numit *Ostseeland* („Țara Balticii“).

Vânătoarea este – după femei – a doua pasiune a lui Erich. Deține patruzeci și două de revolvere și puști, dintre cele mai scumpe. Potrivit șefului de protocol, Franz Jasnowski, Honecker nu mănâncă nici pește, nici vânat, preferând bucătăria tradițională germană: cârnați, mâncăruri cu sos, cartofi.

Honecker a fost un dictator intransigent, dar amintirea intransigenței sale se șterge odată cu trecerea timpului până-ntr-ocolo încât stârnește uneori o anumită nostalgie. Este produsul tipic al idealului comunist din anii '20, într-o perioadă în care marxism-leninismul întruchipa speranța proletariatului, înainte ca aceasta să fie pervertită de putere, rămânând însă fidel convingerilor sale inițiale. Până la sfârșitul vieții a rămas convins de împărțirea lumii în două tabere ireconciliabile. Pentru el, URSS rămâne viitorul lumii, iar Stalin, o figură paternă. Incapabil să se adapteze, își consideră căderea o trădare și îl stigmatizează pe Mihail Gorbaciov, pe care îl învinuiește, și pe bună dreptate, de sfârșitul său politic. Reunificarea germană îl îngrozește, credința sa marxistă prevalând întotdeauna asupra unui naționalism murdărit de amintirea încă fierbinte a nazismului.

În 1991, în cea mai bună pledoarie a sa în fața tribunalului din Berlin, Honecker a declarat: „Nu-mi amintesc de vreun moment din viața mea în care să mă fi îndoit de cauza noastră – nici în copilărie, nici în tinerețe, nici în anii de muncă politică în cadrul Asociației Tineretului Comunist German (KJVD) sau după intrarea mea în Partidul Comunist German, nici în rezistența antifascistă din perioada 1933–1935, nici în închisoarea fascistă în care am fost închis din 1937 până în 1945, nici în Prinz-Albrecht-Strasse din Berlin [sediul Gestapoului] în decembrie 1935, nici în fața Curții Populare de Justiție în iunie 1937, nici în divizia fascistă Leibstandarte SS Adolf Hitler la sfârșitul anului 1935, nici în fața călăului, care nu m-a părăsit nici o clipă în timpul arestului preventiv de un an și jumătate“.

113. Partidul Comunist German (*Kommunistische Partei Deutschlands* [KPD]) este fondat în decembrie 1918 în contextul revoluției germane din 1918–1919. Primii săi lideri, Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht, sunt asasinați în ianuarie 1919. KPD intră sub controlul Cominternului și al URSS, apoi al stalinizării. În perioada în care se află sub conducerea lui Ernst Thälmann, devine cel mai puternic partid comunist din Europa de Vest.

114. Ajutorul Roșu German (*Die Rote Hilfe Deutschlands* [RHD]) a fost o organizație de asistență politică și juridică apropiată de KPD, care și-a desfășurat activitatea între anii 1924–1936.

115. Partidul Social-Democrat din Germania (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* [SPD]) a fost astfel redenumit în 1890, devenind în acest fel cel mai important partid german.

116. Liga Spartachistă (*Jung-Spartakus-Bund*) este o organizație a tinerilor comuniști cu

vârsta sub paisprezece ani.

117. După înfrângerea din 1918, regiunea Saarland intră sub tutela Societății Națiunilor, potrivit articolelor 45–50 ale Tratatului de la Versailles. În 1920, zona a fost plasată sub administrație franceză pentru o perioadă de cincisprezece ani, cu un mandat din partea Societății Națiunilor. Cu o suprafață de 1.912 km² și o populație de 770.030 de locuitori, regiunea includea partea meridională a provinciei Rinului din Regatul Prusiei și partea de vest a Palatinatului Rinului din Regatul Bavariei.

118. Erich Fritz Emil Mielke (1907–2000) a fost ministru al securității statului în RDG din 1957 și până la demisia sa, în 1989. Din 1946, acesta a fost unul dintre principalii responsabili pentru transformarea organelor de securitate într-un sistem de control, supraveghere și represiune extrem de compact. Plasat de mai multe ori în arest provizoriu de la căderea sa, în 1993 va fi condamnat la șase ani de închisoare de către tribunalul regional din Berlin.

119. Friedrich Wilhelm Reinhold Pieck (1876–1960) a fost președinte al RDG din 1949 până la moartea sa, în 1960.

120. Rudolf Herrnstadt (1903–1966) a fost primul redactor-șef al cotidianului *Berliner Zeitung* în RDG; a jucat un rol major în fondarea ziarului *Neues Deutschland* (organul central al partidului). Din 1950 până în 1953 a fost membru al Comitetului Central al SED, în cadrul căruia a pledat pentru o liberalizare treptată. Pentru că nu a reușit să-l înlăture pe Walter Ulbricht, în 1953, Herrnstadt, împreună cu alți adversari, își pierde locul în cadrul Biroului Politic și al Comitetului Central, fiind acuzat de „formarea unor facțiuni ostile partidului”. În același an își pierde postul de redactor-șef la *Neues Deutschland*. În 1954, este în cele din urmă exclus din SED.

121. În perioada 7 octombrie 1949–2 octombrie 1990, Camera Populară (*Volkskammer*) a reprezentat parlamentul și, teoretic, organul constituțional suprem al RDG.

122. În 1988, Gorbaciov a devenit președinte al Prezidiului Sovietului Suprem, înlocuindu-l pe Andrei Gromîko în fruntea statului. Pe 7 decembrie, el se adresează celei de-a 43-a Adunări Generale a Națiunilor Unite, care are loc la New York, și promite o dezarmare unilaterală. Imediat după acest eveniment se distanțează de doctrina Brejnev. Această veste duce la o serie de revoluții, în mare parte pașnice, în Europa de Est în 1989.

123. „Tratatul privind reglementarea definitivă a legilor Republicii Federale Germania“ a fost încheiat între RFG și RDG, pe de o parte, și Franța, Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite, pe de altă parte. Semnat la Moscova la 12 septembrie 1990, a intrat în vigoare în timpul unei ceremonii oficiale desfășurate pe 15 martie 1991. Acest tratat marchează sfârșitul anilor postbelici, Germania, inclusiv Berlinul, fiind eliberată de restricțiile impuse de dreptul de ocupație.

18. AUGUSTO PINOCHET, TIRANUL LIBERAL

de Michel Faure

Cine este acest ilustru necunoscut, acest general până mai ieri legitimist care tocmai luase parte la o lovitură de stat militară împotriva președintelui ales al Republicii Chile, Salvador Allende? Pentru mulți chileni, Augusto Pinochet apare de nicăieri într-o perioadă tulbure, după o carieră obscură și plină de precauții, pe parcursul căreia nu s-a confruntat nici cu probleme, nici cu greutăți. Acest soldat discret se alătură fără tragere de inimă, la 9 septembrie 1973, conjurațiilor din marină, forțelor aeriene și poliției, care, timp de luni de zile, au pus la cale în secret un puci prin care să împiedice instaurarea unui regim comunist în Chile de către președintele socialist și aliații săi din cadrul Unității Populare. Trei zile mai târziu, la 11 septembrie, lovitura de stat reușește, astfel că Allende se sinucide când trupele militare preiau controlul asupra palatului prezidențial, La Moneda. O juntă formată din comandanții celor patru armate ale forțelor chiliene, pe care Pinochet va ajunge să le domine rapid, preia puterea. În curând, nu se va mai vorbi despre „regimul militar“, ci despre „regimul Pinochet“.

Augusto Pinochet Ugarte s-a născut la 25 noiembrie 1915 la Valparaíso, într-o familie din clasa de mijloc. După ce a fost admis în 1933 la Academia Militară din capitala Santiago, în ianuarie 1937, la finalul studiilor, obține gradul de sublocotenent. În 1943 se căsătorește cu Lucía Hiriart, o fostă regină a frumuseții din liceu, fiica unui influent senator radical. Avea să fie o soție adesea deprimată și ursuză, dar îi va stimula ambițiile lui Pinochet, căruia îi va dăruia cinci copii. Încetul cu încetul, acesta parcurge toate treptele ierarhiei, ajungând până la gradul de comandant-șef al Armatei. Președintele Salvador Allende este cel care îl numește în această poziție importantă, la 23 august 1973, cu două săptămâni înainte de lovitura de stat!

Dictatura, care va dura aproape șaptesprezece ani, prezintă atât de multe contradicții, încât este greu de identificat vreo logică internă. De o violență extremă față de oponenții regimului, acțiunile odioase îi sunt învăluite într-un discurs liniștitor, probabil sincer, despre binele țării, revenirea la unitate și armonie, despre viitorul său învăluit în pace și prosperitate. Militari care se pretind adepți ai democrației elimină dintr-odată toate instituțiile statului de drept. Acești iubitori de ordine și autoritate se bazează pe economiști liberali, care facilitează fără încetare sustragerea de fonduri.

Pinochet își asumă toate aceste neconcordanțe. El reprezintă un echilibru între constrângerea politică și laissez-faire-ul economic, între brutele însetate de sânge și doamnele care patronează acțiunile de caritate, întruchipează autoritatea, dar limitează cu bună știință dimensiunea și puterea statului, ucide democrația, dar organizează un tur de

scrutin pentru adoptarea unei constituții, apoi un referendum pentru a pune capăt dictaturii. Deși este, fără îndoială, cel mai detestat personaj de la sfârșitul secolului XX, mulți chileni îl consideră salvatorul patriei, omul care nu doar că a făcut ca țara să nu devină o „nouă Cuba“, ci a dat acestei națiuni tradiționaliste și conservatoare un nou avânt, cel al unei modernități neașteptate, fiind totodată omul care a făcut-o mai stabilă și mai prosperă.

După revenirea la democrație în 1990, Pinochet a continuat să aibă o influență negativă considerabilă, rămânând comandant-șef al Armatei până în 1998. A devenit apoi senator pe viață. Câteva săptămâni mai târziu, a plecat la Londra, unde a fost arestat în baza unui mandat emis de judecătorul spaniol Baltasar Garzón. Reținut într-o vilă dintr-o suburbie a Londrei timp de aproape cincisprezece luni, a fost eliberat de guvernul britanic din motive de sănătate, fără să răspundă în instanță pentru crimele sale. După întoarcerea în Chile, pe care susținătorii săi o transformă în triumf, reputația lui Pinochet are rapid de suferit odată cu descoperirea ingineriilor sale financiare josnice.

Din ce în ce mai izolat, urmărit fără succes de mai mulți judecători chileni și străini, moare la vârsta de 91 de ani într-un pat din spitalul militar din Santiago, în data de 10 decembrie 2006, înconjurat de familie.

Cum să nu fim derutați de Augusto Pinochet, odinioară prudent și adesea slugarnic față de superiorii săi, care se dovedește dintr-odată capabil să concentreze toate instrumentele puterii în mâinile sale? Cum este posibil ca fostul legitimist, având în vedere marea tradiție „prusacă“ a armatei chilene, să devină peste noapte un participant eficient și brutal la o lovitură de stat? De ce un general care respectă îndeosebi ordinea, autoritatea și integritatea comenzii militare deschide ușa unei bande de tineri economiști, adepți ai libertăților și societăților deschise? În sfârșit, toate aceste contradicții – legitimistul pucist, dictatorul democratic, tiranul liberal – arată o ipocrizie fără margini, confuzie mentală sau o sinceritate neașteptată? Din acest haos conceptual ies la iveală trei realități: politica violenței, nostalgia democratică și seducția liberală. Este o trilogie atipică, de aceea analiza sa este deosebit de stimulantă.

Violența

Ne aflăm în plin Război Rece când Allende câștigă alegerile prezidențiale din 1970. La Washington, președintele Richard Nixon promite să-i „dea un șut“ noului ales și îi încredințează CIA-ului sarcina de a-l împiedica să guverneze și să „falimenteze“ economia chiliană. În ceea ce privește KGB-ul, serviciul de informații sovietic, agenții săi l-au urmărit pe Allende cu grijă și simpatie încă din anii '50, considerându-l „un contact privilegiat“, ale cărui ambiții prezidențiale ar fi bine să fie susținute. Cât despre Pinochet, acesta a fost multă vreme ignorat de CIA, fiind considerat un ofițer de rang înalt care nu suscita un interes special. Totuși, atunci când Patricio Aylwin, primul președinte ales democratic după sfârșitul regimului militar, îl întreabă pe dictator dacă regretă încălcările drepturilor omului comise în perioada când se afla la putere, acesta îi răspunde: „Eram în

„război, din nou președinte“. Dar care război? La câteva săptămâni după lovitura de stat, cel purtat împotriva stângii chiliene devenise irelevant din lipsă de combatanți. Majoritatea victimelor regimului militar fuseseră ucise sau închise în ultimele luni ale anului 1973.

În opinia dreptei chiliene și a majorității armatei, lovitura de stat era necesară pentru a evita instaurarea unui regim comunist în Chile, anunțat de președintele Allende drept „calea chiliană spre socialism“ și considerat un pericol iminent după victoria lui Fidel Castro în Cuba, în ianuarie 1959. Așadar, da, pentru Pinochet, Chile este într-adevăr în război, iar comuniștii sunt dușmanii săi. Comandantul-șef al Forțelor Aeriene, generalul Gustavo Leigh, membru al juntei, declară într-unul din discursurile sale că este necesară „eradicarea cancerului marxist“ care contaminează corpul social al țării, astfel încât „să nu mai rămână nimic“; acest discurs poate fi considerat un apel la uciderea tuturor marxștilor chilieni pentru a se reveni la o țară „decontaminată“. La 11 septembrie nu are loc decât prima bătălie a unei dictaturi care se va întinde pe termen lung, acesta fiind momentul în care s-a instaurat o altă democrație – descrisă de Pinochet drept „autoritară și protectoare“ –, asigurându-se, în același timp, „imunitatea viitoare pentru crimele din trecut“.

Prin urmare, violența fondatoare a regimului nu este un accident. Ea provine atât dintr-o voință strategică, cât și dintr-o gândire mesianică. Se recurge la folosirea unei poliții secrete, DINA (Dirección de Inteligencia Nacional), și la cooperarea internațională cu Operațiunea Condor, o asociație de „dictatori fără frontiere“ din Conul Sudic care colaborează la represiunea oponenților lor. Pentru a pune în practică această brutalitate barbară se folosește sistematic tortura. Potrivit raportului Rettig din 1991, în Chile numărul morților și al dispăruților ajunsese la 2.298; cel de-al doilea raport al Comisiei Valech din 2011 avansa cifra de 2.328. La această tristă listă trebuie adăugate aproximativ 200.000 de persoane forțate să ia calea exilului.

Carlos Huneeus, un mare intelectual chilian, autorul unei cărți de referință în materie, *El Regimen de Pinochet*, consideră termenul „dictatură“ mult prea vag pentru descrierea unui regim cu care nu rezonază în nici un fel. Potrivit acestuia: „Pe parcursul celor șaptesprezece ani de existență, a fost tot timpul un stat polițienesc, care a exercitat un control strict asupra populației și care a persecutat sistematic organizațiile de opoziție“. Preferă să-l descrie drept un „regim autoritar“, care nu este nici democratic, nici totalitar, de vreme ce nu încearcă să controleze în totalitate societatea civilă, așa cum s-a întâmplat în Cuba comunistă a lui Fidel Castro.

Conform definiției Hannei Arendt, scopul unui sistem totalitar este „dominarea permanentă a fiecărui individ în fiecare sferă a vieții sale“. Regimul lui Pinochet n-ar corespunde acestei definiții, având în vedere că acesta a impus asupra puterii politice un mod autoritar de funcționare, în același timp acordând societății chiliene libertatea de acțiune la nivel economic, religios și social; condiția era ca aceste activități să nu constituie o amenințare pentru regimul său.

Am putea accepta această analiză dacă începuturile dictaturii n-ar fi fost atât de violente sau dacă junta n-ar fi menținut pentru atât de mult timp o stare de război nejustificată. Cum să fim de acord cu relativa „normalitate“ a autoritarismului de vreme ce regimul Pinochet, care a torturat sistematic prizonierii și i-a ucis în masă, provine dintr-o

altă dimensiune, crudă și sălbatică?

Regimul merită să fie inclus în categoria dictaturilor, având în vedere violența, torturile barbare, disprețul față de drepturile și viețile oamenilor, eliminarea tuturor instituțiilor democratice, menținerea stării de asediu până în 1978 – reintrodusă în 1983 – și extinderea represiunii dincolo de granițele naționale. Liderul său este un despot care, așa cum îl definește Montesquieu, „direcționează totul în funcție de voința și capriciul său“.

Invitație la democrație

Voința și capriciul său sunt însă ambivalente. E limpede că Pinochet a prins gustul pentru puterea supremă, pe care nu intenționează să o împartă cu nimeni și pe care va încerca să o păstreze cât mai mult timp. Dar gustul pentru puterea absolută, venerația celor din jur, toate acele ordonanțe și majordomi aflați în serviciul său, uniformele lor extravagante, plicurile cu bani din timpul călătoriilor oficiale, gărzile de corp credincioase, devotate și tăcute ca un pește, toate adoratoarele care își întind mâinile către el cu ocazia fiecărei vizite în provincie și care uneori îi strecoară numerele de telefon pe câte o bucată de hârtie – toate astea nu-l împiedică pe Pinochet să se gândească la cele mai bune mijloace pentru a obține legitimarea prin lege, sau cel puțin printr-o așa-zisă lege. Astfel, dictatura sa păstrează o legătură indirectă cu principiile unei democrații ale cărei instituții le-a suspendat.

În septembrie 1973, Augusto Pinochet ordonă alcătuirea unei noi constituții. Se înființează Comisia Ortúzar, numită după președintele acesteia, avocatul Enrique Ortúzar; din aceasta fac parte mai ales fostul președinte conservator Jorge Alessandri, învins la limită de Allende în septembrie 1970, și Jaime Guzmán, adept al integrismului catolic și constituționalist fervent, care îl va împinge pe Pinochet să se impună în fruntea juntei. Membrii săi primesc sarcina de a concepe proiectul de constituție care să înlocuiască legea fundamentală din 1925, în vigoare până la 11 septembrie 1973. Mai târziu, în ianuarie 1976, Pinochet va inventa un „consiliu de stat“, care să finalizeze proiectul preliminar al Comisiei. Acesta este alcătuit din foști politicieni și înalți funcționari pensionați, care se întâlnesc de două ori pe lună și emit câteva opinii pe care nimeni nu pare să le ia în seamă.

La 11 martie 1974 junta a publicat o „Declarație privind principiile guvernului chilian“, primul proiect al unei legi fundamentale. Aceasta face referire la „reconstrucția națională“, recunoaște „concepția creștină despre om și societate“, în special „demnitatea omului și drepturile sale naturale, pe care statul nu le poate nega“. Stat care „se află în slujba oamenilor, și nu invers“. Este, de asemenea, „cea mai înaltă formă juridică a societății umane“, iar scopul său este „binele comun general“.

La 9 septembrie 1977, Pinochet își face cunoscute ambițiile într-un discurs rămas celebru în Chile, susținut pe dealul Chacarillas în fața Frontului Tineretului pentru Unitatea Națională, înființat de Guzmán după modelul tinerilor franchiști din Spania. El propune o „democrație autoritară și protectoare“. Autoritară „pentru a se sprijini pe o ordine juridică care garantează drepturile omului, oferind totodată protecția unei justiții

independente care să-și poată pune în aplicare propriile rezoluții”; protectoare „pentru a înlocui statul liberal clasic, naiv și fără putere cu altul nou, care să susțină libertatea și demnitatea omului, și cu valorile de bază ale naționalității noastre. [...] Libertatea și democrația nu pot supraviețui dacă nu se apără împotriva celor ce pretind că vor să le distrugă“.

În acest discurs difuzat la radio și televiziune, Pinochet anunță, în același timp, „trei etape“ pentru revenirea țării la „normalitatea constituțională“. Prima va fi cea a „recuperării“, care se va desfășura în perioada 1977–1981, timp în care vor fi create „acte constituționale“. Apoi, între 1981 și 1985, va urma etapa de „tranziție“, când „va fi înființată o cameră legislativă care va fi numită de guvern sau va primi aprobarea sa“. În sfârșit, în 1985, când se va ajunge la „normalitatea constituțională“, puterea va reveni societății civile.

Politologul american Robert Barros numește această atitudine fără precedent a unui dictator drept „autocontrol autocratic“. Știm că Pinochet, orice ar fi spus el, a fost un pupic de ultim moment, care s-a alăturat conjurațiilor pe 9 septembrie, având în minte o singură grijă: supraviețuirea sa. Prin urmare are alura unui dictator apărut pe scena politică întâmplător, chiar dacă intră rapid în joc. Dorința lui de la început de a pune bazele unei viitoare democrații sugerează un fel de reticență față de autocrație. Poate că mâhnirea de a fi tratat ca un paria de restul lumii și mândria îl împing pe dictator să-și prezinte regimul ca matricea a unei noi democrații, cu o economie administrată de „mâna invizibilă“ a pieței? Oricare ar fi motivele sale, aceasta este direcția în care se îndreaptă.

O constituție „scrisă cu vârful unei baionete“

Consiliul de stat, până atunci destul de inutil, are, începând din octombrie 1978, în sfârșit o activitate, lucrând la proiectul Comisiei Ortúzar. La îndemnul fostului președinte Alessandri, textul este modificat în încercarea de a accelera întoarcerea la democrație. Consiliul propune cinci ani. Pinochet refuză și impune termenul de șaisprezece ani, referendumul care a confirmat decizia urmând să aibă loc la jumătatea perioadei, în 1988. Supune astfel sfârșitul îndepărtat și nesigur al dictaturii sale exprimării unui vot popular, arătându-și încă o dată ambiguitatea în ceea ce privește forța și legitimitatea.

Constituția din 1980, „scrisă cu vârful unei baionete“, potrivit senatorului socialist Sergio Bitar, prevede totuși câteva principii ale statului de drept și democrației, chiar dacă aceasta din urmă era una „autoritară și protectoare“. Legea fundamentală menționează, în special în Articolul 4, că „Chile este o republică democratică“, reluând spiritul declarației care evoca principiul întâietății individului asupra statului, al cărui scop este binele comun. Statul nu ar sprijini nici o acțiune sau organizație având o „concepție ostilă familiei“ sau care să se bazeze pe „lupta de clasă“.

Documentul instaurează un puternic sistem prezidențial, care îi dă șefului statului posibilitatea dizolvării Camerei Deputaților; dar, în fine, aceasta există, iar de-acum înainte exercită funcții legislative confiscate de juntă. Este instituit și Senatul, format în

parte din senatori numiți, ceea ce îi va permite lui Pinochet să ocupe funcția de senator pe viață și să se bucure de imunitate față de jurisdicția penală, după ce dictatura sa va fi luat sfârșit. Constituția instituie, de asemenea, un Consiliu constituțional, care poate cenzura actele executivului și legile adoptate de Cameră. Forțele armate reprezintă garantul funcționării instituțiilor, iar comandanții-șefi sunt declarați inamovibili (Pinochet se gândește și în acest caz la viitorul său). În același timp, acest text va permite consolidarea anumitor instituții precum Curtea Supremă, Controlorul General al Națiunii, care acționează în calitate de Curte de Conturi, și Tribunalul Electoral, care certifică legalitatea proceselor electorale.

În urma unui plebiscit, care are loc la 11 septembrie 1980, această lege fundamentală obține 67% de voturi favorabile (față de 30,2% voturi „împotriva”); în același timp, Pinochet este desemnat președinte al Republicii Chile pentru o perioadă de opt ani. Scrutinul și numărarea voturilor se desfășoară în condiții însoțite, dar, cu toate astea, s-a traversat o primă etapă.

„Sunt democrat, dar în felul meu“, declară Pinochet jurnaliștilor chileni Raquel Correa și Elizabeth Subercaseaux. Deși pretinde că protejează democrația, acesta vrea mai ales să se protejeze de ea – pe el și pe soldații săi –, făcând în așa fel încât una dintre instituțiile sale fundamentale să devină inoperantă: justiția. La 18 aprilie 1978 este publicat un decret-lege cunoscut sub numele de legea amnistiei. Aceasta se referă la „toate persoanele care, în calitate de autori, complici sau responsabili ierarhici, au săvârșit infracțiuni în timpul stării de asediu, în perioada 11 septembrie 1973–10 martie 1978“. De asemenea, legea amnistiază „persoanele condamnate de tribunalele militare după 11 septembrie 1973“, permițând astfel exonerarea membrilor forțelor armate de orice responsabilitate penală, civilă sau militară pentru încălcarea drepturilor omului.

Tiranul liberal

Cea de-a treia caracteristică a dictaturii constă în asocierea neașteptată a unui regim militar care glorifică ordinea, disciplina și conduita ireproșabilă cu un grup de tineri economiști liberali, susținători ai unei anumite relaxări și ai democrației.

Li se spune *Chicago Boys* și, în timp ce militarii sunt consternați de cifrele dezastrului economic pe care Allende l-a lăsat drept moștenire, ei vin în ajutor cu un plan numit *El Ladrillo* („Cărămidă”). Acești tineri reformiști chileni sunt foști studenți ai Universității Catolice din Santiago; decanul Facultății de Economie este Sergio de Castro, mentorul lor, viitor consilier, apoi ministru al lui Pinochet. În 1955, această instituție s-a asociat cu departamentul economic al Universității din Chicago, leagăn al învățământului liberal, care susține moderația în privința creșterii masei monetare și piața liberă deschisă concurenței. De la sfârșitul anilor '50 există în Chile un curent favorabil principiilor liberalismului economic. Influența sa se regăsește în paginile cotidianului conservator *El Mercurio*¹²⁴, o portavoce eficientă care transmite în rândurile opiniei publice numeroase articole și editoriale ce rezumă argumentele acelor *Chicago Boys*.

El Ladrillo, pe care Sergio de Castro îl va prezenta lui Pinochet, pune un diagnostic critic economiei chilene, care „de treizeci sau patruzeci de ani“ se confruntă cu probleme: creștere scăzută, etatism exagerat, lipsa locurilor de muncă productive, inflație, înapoiere agricolă, sărăcie extremă. Potrivit autorilor, toți acești ani de creștere scăzută „au deschis calea demagogiei marxiste“. Pentru începerea unei noi ere liberale, *Chicago Boys* propun militarilor o serie de măsuri care, în opinia lor, au un caracter indisociabil: descentralizare, deschidere către comerțul exterior, deschidere către piața de capital, libertatea prețurilor, moderație la nivel monetar și fiscal, o mai bună gestionare a politicilor de previziuni, securitate socială și redistribuire, îmbunătățirea funcționării pieței și a capitalului uman, o eficiență crescută a serviciilor de consum colectiv. „Propunerile noastre, scriu autorii, au ca obiectiv realizarea următoarelor măsuri: obținerea în timp a unei rate de creștere ridicată și stabile în cadrul unui regim cu adevărat democratic, care oferă tuturor cetățenilor posibilitatea de a se bucura de drepturile lor.“ Cu alte cuvinte, liberalismul economic implică liberalizarea politică.

„O contrarevoluție“

La trei zile după lovitura de stat, Pinochet îl invită pe De Castro să facă parte din noul guvern, oferindu-i postul de consilier oficial al ministrului economiei, Fernando Léniz. Intellectual strălucit, Léniz rămâne susținătorul unei metode graduale pentru ieșirea din criză. În schimb, De Castro pledează pentru „Big Bang“. În 1975, Pinochet se decide în favoarea acestuia din urmă, căruia îi încredințează portofoliul Economiei.

Suntem îndreptățiți să ne punem întrebări privind această alianță neobișnuită – și trebuie să o facem. Cum putem explica faptul că economiști care se pretind susținători ai democrației oferă un program liberal unor puciști care nu cred decât în autoritatea liderilor și în supunerea populației? De ce au acceptat acești militari să lucreze cu civili care au conceput un program complet diferit de principiile și tradițiile lor? Există numeroase păreri conform cărora militarii, fără cunoștințe în domeniul economic, au fost încântați să primească pe tavă un program oferit de oameni care detestau marxismul în aceeași măsură. Alții au sugerat că Pinochet, la fel de necunoscător în materie, a văzut în *Chicago Boys* o oportunitate de a se afirma în cadrul juntei prin redresarea economiei naționale. Dar toate aceste opinii sunt eronate. Generația lui Pinochet a fost marcată de propunerile liberale ale economiștilor americani, membri ai unei firme de consultanță, Klein Saks, ajunși în Chile în 1957 pentru a încerca să-l ajute pe președintele din acea perioadă, Carlos Ibañez del Campo, să redreseze economia, pe care, în ciuda bunelor intenții, au ruinat-o. Această generație a citit articolele publicate în *El Mercurio* și pe cele scrise de *Chicago Boys*. În cele din urmă, primii care au citit, cu plăcere și chiar înainte de lovitura de stat, schița proiectului *Ladrillo* sunt niște ofițeri de marină, din rândul cărora se remarcă José Merino, prietenul din tinerețe al lui Pinochet și viitor membru al juntei. Merino a fondat atunci la Valparaíso un club select, Frăția Nautică din Pacificul de Sud, care reunea, începând cu sfârșitul anilor '60, ofițeri și membri din grupul lui Edwards, proprietar,

prin trele altele, al cotidianului *Mercurio*. Datorită acestei Frății se poate vorbi de mult timp în Chile de marinari și soldați liberali. Pinochet este unul dintre ei, iar Merino, profetul lor. Acesta din urmă, într-o declarație dată chiar în dimineața zilei de 11 septembrie, respinge ideea unei lovituri de stat, având în vedere că aceasta „nu corespunde modului nostru de a fi, conștiinței noastre legaliste și convingerilor noastre civice profunde“. De asemenea, subliniază, cu discreție, respectul său față de „Declarația de independență a Statelor Unite“, sugerând ideea legitimă a „căutării fericirii“: „Nu avem alte scopuri decât fericirea tuturor chilienilor, indiferent de situația lor, ne dorim ca ei și copiii lor să trăiască în pace și liniște și fără teama zilei de mâine“. Pinochet, mai puțin entuziast decât colegul său, îi împărtășește totuși intențiile. El consideră că *Ladrillo* este exact opusul eșecului socialist la care s-a ajuns din cauza lui Allende. În viziunea sa este vorba despre răsturnarea unei economii etatiste și centralizate. „O contrarevoluție“, scrie Naomi Klein, pe bună dreptate, chiar dacă pentru ea nu este o laudă, ci o acuzație.

Acești liberali susțin că sunt „tehnicieni“ ai economiei, nu politicieni. Nu zăbovesc asupra violenței regimului și a destinului tragic al oponentilor săi, ceea ce pare de neînțeles din partea unor oameni care ar trebui să apere libertățile individuale. Singura explicație, care nu reprezintă o scuză, este dorința lor de a nu rata ocazia să-și pună în practică ideile. Au înțeles că nici un politician nu va risca vreodată aplicându-le programul. Care ales ar avea curajul să le promită votanților săi dușul rece al unei recesiuni brutale urmate teoretic, dar fără nici o certitudine, de o revenire salvatoare? Cu un dictator însă, totul este posibil. E clar că, odată ce Pinochet ajunge la putere, libertatea cuvântului este suprimată. Astfel, nimeni nu va putea împiedica această primă experiență, *in vivo*, a unui liberalism coerent aplicat unei națiuni relativ dezvoltate. *Chicago Boys* au propria lor agendă, care nu corespunde cu cea a generalului Pinochet. Ei muncesc pentru o viitoare democrație liberală sprijiniți de o dictatură care să le permită punerea în aplicare a proiectului fără vreun amestec din exterior. Acesta este un pariu îndrăzneț, care ridică probleme morale. Pentru Pinochet, experimentul liberal în cauză se află în strânsă legătură cu anticomunismul său și cu ideea de „salvare a țării“ susținută prin proiectul său de „democrație autoritară și protectoare“. El vede, de asemenea, preeminența pieței în fixarea prețurilor și salariilor, iar alocarea resurselor o consideră un instrument ideal pentru marginalizarea organismelor intermediare, a sindicatelor și birocrăției. Deci, asemenea amabilului Dr. Jekyll, care seara se transformă în maleficul Mr. Hyde, ambii aliați, Pinochet și *Chicago Boys*, sunt duplicitari. Tiranul folosește liberalismul pentru a rămâne în istorie ca un îndrăzneț modernizator, în timp ce liberalii se ascund în spatele lui pentru a pune, cu forța, bazele unui viitor al libertăților.

Această alianță ciudată, acest pact faustic, produce rezultate evidente. Reformele economice liberale, în ciuda a două crize la nivel global – criza petrolului din 1975 și criza datoriei din 1980 –, au transformat radical economia chiliană, care a cunoscut o creștere rapidă și durabilă; de altfel, libertatea s-a dovedit contagioasă. În națiunea chiliană aflată sub constrângere, aceasta a depășit granițele economiei, revărsându-se în societatea civilă. A stârnit o dorință arzătoare, în special în rândul tinerilor, de a se bucura de drepturile lor. Pinochet – poate cu bună știință – i-a invitat pe economiști la banchetul puterii, care, prin dinamismul lor liberal, au subminat bazele regimului său.

Reîntoarcerea la democrație s-a produs în 1983 într-un mod tipic chilienilor: cu prudență, seriozitate și într-o manieră circumspectă, sub supravegherea încordată a dictaturii aflate în expectativă, timp în care începea etapa „tranziției“. Aceasta va permite reorganizarea partidelor slăbite, care se reunesc în cadrul coalițiilor pentru a-și reconsolida puterea. Cea mai importantă dintre ele este Alianța Democratică, înființată în august 1983, formată din Partidul Socialist, de stânga, Democrația Creștină, de centru, și noul Partid Republican, de dreapta, însă împotriva dictaturii.

Patricio Aylwin, președintele Partidului Democrat-Creștin și unul dintre fondatorii acestuia, se află la conducere. În iulie 1984 propune recunoașterea constituției din 1980, pentru a negocia apoi termenii acesteia cu guvernul, în cadrul procesului de tranziție. La 5 octombrie 1988 are loc un referendum privind prelungirea mandatului lui Pinochet cu încă opt ani. O posibilă victorie i-ar permite acestuia să rămână președinte până în 1996. În caz contrar, ar rămâne în funcție încă un an, până la organizarea alegerilor legislative și prezidențiale.

De data aceasta se iau toate măsurile pentru organizarea unui scrutin corect: registrele electorale sunt reînființate, e instituit un tribunal electoral, iar propaganda electorală este autorizată. Aceasta va fi difuzată de către televiziuni în perioada 5 septembrie–1 octombrie 1988, fiind alocate câte cincisprezece minute ambelor variante de vot, „Da“ și „Nu“.

Clipurile puterii amintesc de zilele triste din timpul lui Allende, de cozile lungi din fața magazinelor goale, de teama unei întoarceri în trecut, exprimată prin imagini sinistre, în alb și negru. Campania „Nu“, concepută de tinerii care lucrează în publicitate, este veselă, colorată, adesea amuzantă și distractivă, conținând un slogan optimist: *La alegría ya viene* („Bucuria e pe cale să vină“) și un cântec ale cărui strofe se încheie cu versul *Yo voy a decir no* („Eu voi spune nu“). Această bucurie se confirmă în noaptea de 5 spre 6 octombrie, când se află rezultatele: 55,99% din voturi exprimă dezacordul față de prelungirea mandatului președintelui, spre deosebire de tabăra opusă, care obține doar 44,01%.

La început, Pinochet anunță junta că nu se pune problema admiterii înfrângerii. „Nu am de gând să plec“, le spune celor trei colegi. Îi anunță că este gata să scoată armata în stradă pentru a „mătura toți comuniștii care pregătesc tulburări majore“ și le cere să semneze un text prin care să dobândească puteri depline „cu sprijinul forțelor armate“. Această atitudine stârnește furia comandantului-șef al Forțelor Aeriene, Matthei, care îl înlocuise pe Leigh și care a povestit această întâmplare în cartea *Mi Testimonio*, publicată în 2003. El ia documentul din mâinile lui Pinochet „și-l rupe în bucăți“. „Am pierdut, dar cu onoare“, îi spune lui Pinochet, fapt confirmat de amiralul Merino, pentru care „nerespectarea constituției ar duce la oprobriul general“.

Cel de-al treilea, Roberto¹²⁵ Stange, director general al Poliției chiliene din 1985, ajunge să aprobe, cu oarecare reticență, poziția celor doi colegi, care erau în favoarea respectării votului popular; momentul este însă atât de tensionat, încât șeful Statului-Major, de față la toată această nebulă, cade victimă unui atac de cord. Pinochet renunță în

cele din urmă la planul său care viza o nouă lovitură de stat. La ora 2.30 dimineața, ministrul de interne, Sergio Fernández, confirmă oficial înfrângerea prin publicarea rezultatelor. Armata nu a făcut nici o mișcare în timpul nopții. În dimineața zilei de 6 octombrie, mii de chilieni își exprimă „bucuria” pe străzile orașelor din toată țara.

Un an mai târziu, în timpul unei ceremonii desfășurate la monumentul „brutalist”¹²⁶ al noului Congres din Valparaíso, Aylwin preia puterea de la Pinochet, care timp de încă zece ani își va exercita considerabila influență nefastă, având în vedere că rămâne comandantul-șef al Armatei. În 1998 devine senator pe viață. Detenția la Londra și dezvăluirea conturilor bancare secrete marchează sfârșitul existenței sale.

Dumnezeu din ceruri

Justiția chiliană îl ia în vizor pe Pinochet, astfel că în august 2000 imunitatea sa de senator este ridicată de Curtea Supremă. În 2001, acesta este pus pentru prima dată sub acuzare de judecătorul Juan Guzmán, fiind considerat responsabil pentru moartea victimelor represiunii militare; în 2004 este din nou învinuit pentru Operațiunea Condor. Din cauza vârstei înaintate și a sănătății fragile, Guzmán decide că pedeapsa corectă este arestul la domiciliu, pe care Pinochet urmează să o execute în casa din Los Boldos, pe malul Oceanului Pacific. Aici își petrece ultimii doi ani din viață, deprimat, lipsit de putere sau protecție în fața justiției. Nu se mai gândește decât la cea săvârșită de Dumnezeu. Unuia dintre ultimii prieteni care l-au vizitat și i-au adus în dar cărți de istorie, Pinochet îi spune că nu mai are timp pentru lectură. Arătând cu degetul spre cer, el declară: „Acum mă gândesc la Dumnezeu din ceruri” (*El caballero de arriba*).

La 10 decembrie 2006 moare dezonorat, dar în patul său, înconjurat de familie. Ultimul cuvânt i-l adresează soției sale, care îl ține de mâini. „Lucy”, îi șoptește înainte de a se stinge. Avea 91 de ani. În ciuda eforturilor lăudabile, justiția nu l-a putut prinde niciodată.

124. Raportul comisiei Senatului american privind operațiunile secrete ale CIA în Chile arată că, pentru slăbirea guvernului lui Salvador Allende, această agenție a transferat, în septembrie 1971, 700.000 de dolari în conturile cotidianului *Mercurio*, iar în aprilie 1972, 965.000 de dolari.

125. Prenumele corect este Rodolfo Stange (n. tr.).

126. Brutalismul este un stil arhitectural care s-a dezvoltat în perioada anilor 1950–1970 (n. tr.).

19. POL POT: CAMBODGIA ÎNSÂNGERATĂ

de Jean-Louis Margolin

Numărul morților provocate de regimul Khmerilor Roșii se situează între o cincime și un sfert (între 1,5 și 2 milioane de oameni). Într-un secol în care astfel de întâmplări nu erau deloc rare, acest măcel de o amploare extraordinară n-a fost nici rezultatul invaziilor, nici al unui plan de exterminare etnică – iar asta îl face unic. Khmerii Roșii, un grup comunist în mare măsură lipsit de importanță până la sfârșitul anilor '60, au ajuns la putere în aprilie 1975 printr-un concurs neașteptat de împrejurări: cinismul lipsit de forță al adversarilor lor politici; înrăutățirea, începând din 1964, a situației în cadrul Războiului din Vietnam, țară care se afla în apropierea Cambodgiei, și incapacitatea tot mai mare a monarhului, prințul Sihanouk, de a-și menține politica de neutralitate; ralierea sa la grupul Khmerilor Roșii, după ce, în martie 1970, a fost înlăturat de pe tron în urma loviturii de stat orchestrate de propriul său prim-ministru, generalul Lon Nol; intervenția masivă a Vietnamului de Nord alături de Partidul Comunist din Kampuchea în timpul unui război civil cumplit, la a cărui agravare a contribuit intervenția americană, cu precădere pe cale aeriană; retragerea Statelor Unite, în 1973, din conflictul indochinez. Inteligența tactică a Khmerilor Roșii și a liderului lor, Pol Pot, precum și capacitatea lor de a nu se da în lături de la nimic pentru a-și atinge scopul au fost ultimele două ingrediente care au asigurat reușita: Phnom Penh a căzut la 17 aprilie 1975, iar locuitorii săi s-au bucurat de revenirea păcii... pentru a se vedea apoi cu toții imediat expulzați. Orașele s-au închis, iar în Cambodgia a început să se ajungă mai greu decât pe Lună. Puținii refugiați au descris un regim în care domneau foametea și represiunea sângeroasă și care se baza pe o opresiune continuă, ieșită din comun. Pe parcursul epurărilor continue, Khmerii Roșii și-au sfâșiat propriul popor și apoi membrii de partid, ceea ce a dus la slăbirea țării, Vietnamul, provocat inutil, reușind astfel să zdrobească cu ușurință forțele armate ale Khmerilor Roșii în timpul unei ofensive fulgerătoare declanșate cu ocazia Crăciunului anului 1978 – a fost și „primul război 100% comunist” și cel mai fierbinte episod al conflictului dintre China și URSS. În data de 7 ianuarie, în funcție de perspectivă, putem spune că Phnom Penh a căzut sau a fost eliberat. Un popor de supraviețuitori în zdrențe, flămând și rătăcind pe drumuri a fost dezvăluit lumii terifiată. Această călătorie absurdă a lăsat o țară vlăguită, căreia i-au trebuit încă cincisprezece ani până să închidă ușa violenței, având în vedere existența gherilelor la granița cu Thailanda.

E întotdeauna dificil să facem distincția între o dictatură și dictatorul ei. Cu toate astea, în cazul regimurilor autoritare care i-au supraviețuit lui Pol Pot (cel al lui Mao Zedong sau al lui Kim Ir-sen) sau în cazul celor create chiar de anumiți dictatori (Stalin), ponderea

personalității poate fi stabilită după moartea liderului. Din acest punct de vedere, regimul lui Pol Pot se aseamănă cu cel al lui Hitler: dictatorul, care joacă atât rolul demiurgului, cât și al celui ce-și distruge regimul, se confundă într-atât cu acesta încât cu greu poate fi imaginat fără liderul său. Cambodgienii nu vorbesc, cu vocea încă tremurândă, despre „vremea disprețuitului Pot (*a Pot*)“ atunci când se referă la Kampuchea¹²⁷ Democrată (KD) și despre adepții lui „Pol Pot“ cu referire la Khmerii Roșii? Totuși, spre deosebire de Hitler, Pol Pot a supraviețuit aproape douăzeci de ani regimului său și a văzut treptat cum cei care dețineau puterea s-au dezis de influența sa, fără a renunța însă la modul sângeros de exercitare a puterii.

Personalitate mediocră, sau maestru în arta disimulării?

Nu trebuie să fii un monstru pentru a face lucruri monstruoase, iar Pol Pot nu face excepție de la regulă. În alte circumstanțe istorice, probabil ar fi rămas în amintirea câtorva apropiați drept un om pașnic, blând și amabil, cu o inteligență mediocră – o persoană mai degrabă ștearsă. Și cel mai probabil n-ar fi existat nici un motiv ca numele să-i rămână în istorie. În orice caz, acestea sunt informațiile care reies din mărturiile despre tânărul Saloth Sar (numele real al lui Pol Pot)¹²⁸.

Acesta ieșea în evidență prin înălțime și prestanță, care în anii puterii sporise ușor, părând să exprime o forță liniștită; se evidenția mai ales printr-o oarecare paloare (care poate fi observată cu ușurință în fotografiile de grup, chiar și în cele făcute mai târziu), care în registrul tradițional i-a conferit o aură aristocratică. Prenumele său înseamnă „alb“, ceea ce arată originea chineză a familiei – fapt obișnuit în Cambodgia –, însă complet asimilată în cadrul populației khmerek¹²⁹. Jurnalistul american Richard Dudman, invitat să-i ia un interviu în ultimele zile ale regimului său, când dictatorul trecuse de vârsta de cincizeci de ani, spune că era „destul de slab, dar fără să fie îndesat, asemenea multor cambodgieni“. Dă dovadă de un anumit rafinament, dobândit fără îndoială pe când era încă foarte tânăr, în timpul îndelungatei sale șederi la palat împreună cu sora lui mai mare, dansatoare și, o vreme, concubină regală. Vorbea rar, folosind puține cuvinte, fiecare dintre ele fiind atent cântărite – era opusul volubilului Sihanouk, care-și obosea publicul, plăcându-i să se audă vorbind. Zâmbetul era nelipsit de pe chipul său: era mai degrabă o metodă de a înșela neîncrederea interlocutorului decât o dovadă de apreciere la adresa acestuia. Calmul său, aparenta incapacitate de a se înfuria erau legate de smerenia budistă, extrem de importantă pentru khmeri, oferind celui ce o respecta o formă de superioritate morală. Această metodă îl va ajuta să se remarcă și îi va aduce avantaje toată viața. Pe vremea când era elev s-a ținut la distanță de certuri și bătai. Ajuns profesor de franceză la o școală privată, fostul său elev, Soth Polin, romancier, evocă „aparenta sa sinceritate... Elevii erau captivați de acest profesor binevoitor“. O altă elevă îl consideră „foarte îngrijit... foarte blând... Mi-am dat seama imediat că era un om interesant și că mi-ar fi ușor să-i fiu prietenă pentru totdeauna“. Această capacitate evidentă de a seduce nu i-a garantat o viață amoroasă satisfăcătoare: abandonat de prima sa iubită, de origine

aristocratică, a fost apoi martor la boala mintală care a pus stăpânire pe prima sa soție – care îi fusese și tovarăș politic; la șazeci de ani, în 1985, s-a căsătorit cu tânăra sa bucătăreasă, în vârstă de 22 de ani, care i-a dăruit în anul următor primul său copil.

Dacă înfrângerea din 1979 în fața vietnamezilor îl forțează să se întoarcă la gherila din junglă, prelegerile sale sunt cu bună știință melodramatice – în realitate este vorba de autocompătimire –, atmosfera lacrimogenă ajungând cu ușurință la publicul său. Nu era totuși doar o mască bine aleasă, în spatele căreia se ascundea un personaj mult mai întunecat și mai ales megaloman? După ce a rupt toate legăturile politice cu Pol Pot, Ieng Sary, cumnatul său și ministrul afacerilor externe al KD, dă asigurări în următoarele cuvinte: „Pol Pot se consideră un geniu fără egal în domeniile militar și economic, în igienă, în compunerea de cântece, în muzică și dans, artă culinară, modă (*sic*), în orice, inclusiv în arta minciunii. Pol Pot se consideră mai presus de toate ființele de pe planetă. El este un zeu pe pământ“. În orice caz, odată ajuns la putere, își va demonstra din plin incapacitatea de a nutri vreun sentiment. De exemplu, n-a făcut nici un efort pentru a-și găsi și proteja familia (fratele său mai mare, Chhay, a murit în timpul evacuării forțate din Phnom Penh) și n-a răspuns la nici o rugămintă venită din partea celor mai vechi tovarăși ai săi din politică (unii dintre ei îi fuseseră colegi în perioada studenției sau în anii petrecuți la Paris), majoritatea găsindu-și sfârșitul în închisoarea centrală Tuol Sleng, torturați și asasinați. Adesea ordona masacrarea familiilor adversarilor săi, inclusiv a copiilor.

În tot cazul, sigur este că în biografia sa nu este identificată nici o „traumă inițială“, la care se recurge cu prea mare ușurință pentru a explica devierile unuia sau altuia. Tatăl său, Lot, deținea 25 de hectare de orezării – de aproximativ zece ori mai mult decât media – nu departe de orașul Kompong Thom, în inima unei țări în mod tradițional exportatoare de orez. Lot era un om calm, liniștit, destul de binevoitor cu copiii săi. Sar, născut în 1925, la mijlocul perioadei protectoratului francez asupra Cambodgiei, era penultimul din cei șase frați, fără să mai punem la socoteală trei copii care au murit în copilărie. A început să studieze la o vârstă târzie, cu dificultate, dar avea un nivel bun pentru Cambodgia acelor vremuri: la vârsta de nouă ani a intrat într-o școală-pagodă din Phnom Penh, unde a fost inițiat în viața monahală budistă, după care a studiat zece ani la Școala Catolică Miche. Pentru că a petrecut mult timp în gineceul regal, absolvă studiile primare abia la optsprezece ani, în 1943. Nu reușește (spre deosebire de fratele său) să intre la singurul liceu francez din țară, Sisowath, dar, cu toate astea, este admis la noul colegiu Preah Sihanouk din Kompong Cham, pe care-l absolvă în 1947, pentru ca mai apoi să urmeze cursurile unei școli tehnice, singura accesibilă acestui elev cu rezultate constant mediocre. Dobândește în cele din urmă un atestat, în 1949 – la 24 de ani! –, și obține din zbor o bursă de stat pentru a studia la Paris radioelectricitatea. Pentru că nu reușește să-și finalizeze studiile, dar și pentru că este din ce în ce mai atras de politică, și nu de educație, bursa îi este revocată în 1952, astfel că este nevoit să se întoarcă în țară. Se poate spune că Sar a avut mult noroc: în ciuda faptului că a fost sprijinit constant, a primit ajutor financiar și cazare, din cauza propriilor sale neajunsuri acesta n-a avut rezultatele școlare demne de numele său. În 1956 a obținut în același mod (numai pe baza atestatului!) un post de profesor de franceză, istorie-geografie și educație civică (*sic*) la o școală privată din

Penh, fără îndoială datorită noii sale soții, Khieu Ponnary, elevă strălucită (a fost a doua cambodgiană care a trecut examenul de bacalaureat), și un post de profesor de literatură la liceul Sisowath. Hotărât lucru, regimul feudal-colonial pe care avea să-l denunțe cu atâta virulență a fost foarte blând și binevoitor cu el.

Prin ce înlănțuire de evenimente întâmplătoare s-a ridicat, în mai puțin de douăzeci de ani, acest tânăr atât de obișnuit la rangul de despot absolut, capabil să-și remodeleze țara ignorând cu desăvârșire camioanele pline cu morți care au apărut în urma acestui proces? În primul rând, nu avea parte de o concurență puternică, dat fiind numărul mic al celor care își finalizau studiile. Chiar și cea mai puțin importantă diplomă însemna extrem de mult, inclusiv pentru extrema stângă: singurul lider khmer roșu care nu studiasse niciodată a fost formidabilul Mok, mâna dreaptă a lui Pol Pot și aliatul/protectorul său până aproape de sfârșit. Apoi lipsa de scripire intelectuală a lui Sar, aparenta lui amabilitate, capacitatea de seducție pe care o exercita asupra oamenilor i-au permis să-și construiască reputația unui om de încredere. Faptul că s-a ținut departe de actele de corupție, cumpătarea, meticulozitatea lui au contribuit la construirea reputației sale. În cercul restrâns de studenți-marxiști cambodgieni de la Paris nu iese în evidență, spre deosebire de doctoranzii Hou Yuon sau Khieu Samphan. Dar își îmbogățește experiența aderând la Partidul Comunist Francez. La scurt timp după întoarcerea sa, în august 1953, se ascunde în mquis-ul controlat de Viêt Minh pe teritoriul cambodgian și devine membru al Partidului Comunist Indochinez – în realitate controlat total de comuniștii vietnamezi. Din acest moment începe să construiască cu comuniștii vietnamezi (care, prin acordurile de la Geneva – mai 1954 –, aveau să preia în curând puterea la Hanoi) o relație complexă, caracterizată de suficientă încredere, astfel încât să primească ajutorul atât de necesar de la acest „frate mai mare“, și de suficientă distanță, care îi permite lui Saloth Sar să apară drept cel mai potrivit garant al autonomiei comunismului cambodgian în fața ambițiilor hegemonice ale lui Ho Și Min și ale moștenitorilor săi. Consacrarea sa are loc aproape firesc, când în 1962 Tou Samouth, secretarul general a ceea ce se dorea a fi Partidul Comunist Cambodgian, este asasinat cel mai probabil de poliția secretă a prințului Sihanouk. Saloth Sar este ales să-l înlocuiască „temporar“ pe acesta; nu avea însă să mai părăsească vreodată cea mai importantă poziție, consolidată de o alianță de neclintit cu cel ce îi fusese mult timp superiorul ierarhic, Nuon Chea, indispensabilul „număr 2“¹³⁰.

Ultimul mare atu al lui Sar a fost capacitatea sa de disimulare, de a crea confuzie. Fusese instruit de comuniștii vietnamezi, care în 1945 reușiseră să-i facă pe mulți să creadă – compatrioți, dar și francezi – că partidul lor se va dizolva în cadrul Viêt Minh, „frontul unit“ naționalist, extrem de cuprinzător. Elevul își va depăși în curând maestrul când, în 1966, micul Partid Popular Revoluționar din Kampuchea a fost transformat în secret în PCK (Partidul Comunist din Kampuchea), fără ca tovarășii vietnamezi să fie informați: acesta era, de fapt, un mod simbolic de a le respinge autoritatea, partidul cambodgian fiind acum, cu numele, egal cu al lor. Și mai neobișnuit (cazul este cu adevărat unic) este faptul că existența și rolul conducător al PCK n-au fost dezvăluite poporului cambodgian și lumii decât pe 27 septembrie 1977... la doi ani și jumătate după cucerirea puterii, până atunci exercitată de o organizație misterioasă (*Angkar padevat*, „Organizație revoluționară“, forma prescurtată folosită în general fiind *Angkar*). Numele

liderilor nu erau făcute publice, în afară de momentele în care acestea erau subiectul unor minciuni sfruntate. S-a negat până la sfârșitul regimului că Pol Pot, „prim-ministrul“ prezentat drept un „lucrător pe plantațiile de arbori de cauciuc“, era de fapt Saloth Sar, alias tovarășul Chouk, declarat mort în timpul războiului civil. Cât despre alți lideri, Hu Nim, Hou Yuon sau Khieu Samphân, s-a spus că au fost „uciși de către poliția lui Sihanouk“, cu scopul de a ascunde fuga acestora în maquis. În 1973, regele este surprins de întâlnirea sa cu „cele trei fantome“, acum aliate în cadrul războiului. Khieu, prezentat în 1976 ca „șeful statului“, nu era de fapt nici măcar membru al conducerii PCK, singurul centru de putere din KD. Nuon Chea a teoretizat această practică: „Chiar și acum, după «eliberare», secretul este fundamental în tot ceea ce facem. De exemplu, alegerile tovarășilor în funcții de conducere sunt secrete. Adresele locuințelor liderilor noștri sunt secrete. La fel și datele și locurile întâlnirilor... Pe de o parte, este o chestiune de principiu, pe de altă parte, un mijloc de a ne feri de infiltrarea inamicului. Atât timp cât lupta de clasă și imperialismul vor exista, activitățile secrete vor rămâne fundamentale. Numai secretul ne permite să stăpânim situația“¹³¹.

După preluarea puterii, Pol Pot (pseudonimul este ales în această perioadă) se afundă treptat în negarea realității sau, să spunem, se pierde în minciunile sale încâlcite. Trebuie precizat că din 1963 acest aparatcic, care se simțea mai în largul său într-un mic comitet decât într-o mare de oameni, trăiește izolat de restul lumii: acesta locuia în tabere din junglă, în reședințe secrete pe care le schimba la anumite intervale (încă necunoscute astăzi), situate în Phnom Penh-ul pe jumătate părăsit după 1975. Se pare că devenise, în cazul de față, cu adevărat paranoic: chiar dacă este atotputernic, toți cei cu care are de-a face sunt verificați; își suspectează bucătarii că vor să-l otrăvească și dă ordin să fie executați electricienii „vinovați“ de penele de curent. Aplică pedepse fără avertisment, inclusiv celor foarte apropiați, precum Vorn Vet, puternic șef de zonă, ministru, promovat pe poziția a cincea, în ordinea importanței, la al V-lea Congres al PCK din 2 noiembrie 1978; a doua zi este dus pe neașteptate la închisoarea centrală Tuol Sleng, unde își găsește sfârșitul. Potrivit lui Ieng Sary, „chiar și atunci când era furios, Pol Pot păstra un calm aparent. Starea de spirit nu-i era trădată de vreo grimasă. Nu folosea niciodată cuvinte grele. [...] Mulți oameni se lăsau înșelați – le zâmbea calm, apoi aceștia erau luați și executați“. Cum ar putea fi explicat acest dialog uluitor cu un jurnalist de la televiziunea suedeză, din august 1978, dacă nu prin obsesiile sale legate de comploturi: „Excelența Voastră, ați vrea să ne spuneți care este cea mai importantă realizare din Kampuchea Democrată din ultimii trei ani și jumătate? – Cea mai importantă realizare [...] este reprezentată de faptul că am pus capăt tuturor conspirațiilor și ingerințelor, actelor de sabotaj, tentativelor de lovitură de stat și actelor de agresiune ale tuturor dușmanilor“. Teroarea exercitată asupra celor din jur l-a determinat pe acesta din urmă să ignore gravitatea situației militare, având în vedere ofensiva vietnameză lansată la 25 decembrie 1978. Iar dictatorul nu poate să recunoască faptul că fanfaronada privind invincibilitatea revoluției cambodgiene și învâlmășeala provocată de vietnamezi este contrazisă tragic de întâmplările care au urmat: fuga sa cu elicopterul în dimineața zilei de 7 ianuarie iar aspectul unei debandade în cursul căreia își abandonează o parte din trupe, rezerva sa strategică de armament fiind trimisă cu mari costuri prin China, la fel și nenumăratele

documente din cadrul „Serviciului central de represiune“, S-21, care reprezintă cea mai importantă sursă pentru a înțelege cum funcționa regimul. Colaborarea interesată dintre Thailanda, China și Statele Unite a permis Partidului Comunist să se reorganizeze în zona graniței de vest și să-și reechipeze armata de câteva zeci de mii de bărbați; însă capacitatea lui Pol Pot de a controla o parte a teritoriului, de a-și stăpâni administrația și propria sa mișcare politică se va năruie treptat, până se va ajunge în cele din urmă la josnicul „proces“ organizat în 1997 de complicii săi supraviețuitori, după asasinarea lui Son Sen, fostul său ministru al apărării, și a familiei sale.¹³²

Comunismul în douăzeci și patru de ore

Ce l-a motivat pe Pol Pot? Nu poate fi vorba doar despre apetitul pentru putere: pentru a-și-l satisface nu trebuia să provoace dispariția atâtor tovarăși și compatrioți de-ai săi care nici măcar nu constituiseră vreun obstacol în calea sa; și nu și-ar fi asumat riscul să se angajeze în politici aventuroase – de la golirea orașelor la atacarea Vietnamului, o țară de șase ori mai populată și mult mai bine înarmată, și până la colectivizarea cea mai rapidă și mai completă din lume a economiei și a vieții de zi cu zi. Cu excepția islamiştilor, toată lumea tinde să uite astăzi următoarea chestiune: ideologia este, în anumite circumstanțe, un factor mult mai puternic decât interesul. Obsesia pentru *puritate* a fost de multe ori – și pe bună dreptate – menționată în legătură cu tânărul Saloth Sar. Primul său articol politic din 1952 nu se numește oare „Khmerul original“? În apelul din 23 martie 1970, „Platforma Rezistenței Unite la regimul generalului Lon Nol“, este evocat „poporul muncitor pur“, formulare care îi este specifică. Și, odată ajuns la putere (putând astfel să rescrie inclusiv trecutul), el va face următoarea recomandare: „Trebuie să dăm istoriei partidului o imagine pură și perfectă“. Puritate, perfecțiune... După atâția ani petrecuți în capitale (Phnom Penh, Paris), credea că a găsit-o – asemenea atâtor etnologi contemporani, de la Pierre Clastres la James C. Scott – la „cele dintâi“ populații, în acest caz fiind vorba despre *Khmer Loeu* („Khmer din zona de sus“), grupuri etnice care nu erau de origine khmeră, unde a trebuit să se refugieze în 1963 pentru a scăpa de represiune. Chiar și după 1975, gărzile sale personale au fost mult timp formate din membri ai grupului etnic Jarai¹³³. Societățile austere, puțin ierarhizate, în mare parte autarhice, dominate de spiritul comunitar, au reprezentat pentru el un model; în schimb khmerii se caracterizează printr-un anumit individualism (la nivel familial), spre deosebire, de exemplu, de chinezi sau vietnamezi. Sar nu iese cu adevărat din pădure (cu excepția câtorva luni în care a călătorit pentru a se întâlni cu liderii nord-vietnamezi și chinezi) decât pentru a prelua puterea. Astfel, își însușea imaginea eroului din foarte cunoscutele epopei hinduse (*Rāmāyana*, *Mahābhārata*), imagine care se regăsea și în tradiția khmeră; acesta fusese exilat într-o junglă periculoasă de un prinț nedrept, dar prin meditație și asceză a dobândit virtuți, forță și puteri supranaturale, și nu a revenit în lumea câmpurilor de orez și a orașelor decât pentru a triumfa asupra tuturor dușmanilor săi.

În pădure, Sar și-a desăvârșit și modestele cunoștințe de marxism-leninism și a știut

cum să atragă protecția și susținerea indispensabililor comuniști vietnamezi, ajungând chiar să le învețe limba (foarte diferită de khmeră); în același timp se eliberează încetul cu încetul de influența acestora. Spre deosebire de „khmerii din cadrul Viêt Minh“, formați în spiritul ideologiei comuniste în timpul războiului din Indochina și supuși complet conducerii de la Hanoi,¹³⁴ Sar devine în curând purtătorul stindardului naționalismului cambodgian, antivietnamez prin excelență. Chestiunea este cu atât mai importantă cu cât vietnamezii se considerau mult mai avansați decât cambodgienii în ceea ce privește ideologia comunistă și, prin urmare, doreau să fie considerați „frații mai mari“, având misiunea de a le arăta acestora calea. Măsurile extrem de radicale luate de PCK în 1975 reprezintă, în mare parte, o tentativă de emancipare: dintr-odată, elevul și-a depășit stăpânul (și, simbolic, Phnom Penh a fost „eliberat“ cu două săptămâni înainte de Saigon), angajându-se pe cărări îndrăznețe, pe care chiar și marile modele, precum URSS sau China, nu îndrăzniseră să pășească. Spre deosebire de Moscova „revizionistă“, paralizată de o birocratie greoaie, și de Pekingul în care Mao își trăia ultimele zile fără să fi obținut triumful Marelui Salt Înainte sau al Revoluției Culturale, micuța Kampuchea Democrată este cea care duce mai departe făclia – cea a „marii egalități“, a voluntarismului capabil să înlăture orice obstacol, a convingerii revoluționare pure, care, bazându-se pe ură, înlocuiește mediocrele satisfacții „feudalo-burgheze“, inclusiv mâncatul pe săturate, alegerea domiciliului și a locului de muncă sau exprimarea afecțiunii față de propriii copii. Progresiștii secolului XXI vor vorbi limba khmeră, așa cum cei din secolul XX vorbeau rusă, iar cei din secolul al XIX-lea, franceza.

Dar pentru ca toate acestea să fie posibile era necesară impunerea unui ritm alert, în ciuda sacrificiilor extrem de mari. Adesea se trece cu vederea faptul că mișcarea Khmerilor Roșii a cunoscut apogeul în perioada în care comunismul își trăia cei din urmă ani. Nu numai că este de dată mai recentă, dar, spre deosebire de toate celelalte mișcări, aceasta preia puterea într-un moment în care nu se mai ia în calcul ideea sfârșitului capitalismului, în ciuda contradicțiilor sale insolubile. Pe de o parte, pierderea imperiilor coloniale, spre surprinderea generală, n-a afectat în nici un fel (din contră!) dinamica expansionistă a economiilor occidentale, astfel că partidele comuniste (cele a căror putere nu începe să intre în declin) stagnează. Pe de altă parte, „tabăra comunistă“ pare mai divizată – între China și URSS – decât „tabăra imperialistă“; și atât URSS, cât și China dădeau semne îngrijorătoare de uzură a modelelor lor. Mai mult, se pare că în Asia de Est capitalismul ia cu asalt țările din regiune: după Japonia, aflată încă în faza de „creștere ridicată“, „Micii Dragoni“ (Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong, Singapore) experimentează o expansiune extrem de rapidă, timp în care reduc la tăcere partidele și sindicatele de stânga. Thailanda însăși, care are cea mai lungă graniță cu Cambodgia, cunoaște o prosperitate de invidiat. Pol Pot trage o concluzie, din punctul său de vedere, perfect logică: dacă nu impunem un ritm extrem de rapid încă din momentul cuceririi puterii, dacă nu punem bazele comunismului integral în douăzeci și patru de ore, nu vom ajunge niciodată la același nivel. Fără acțiuni lente, fără compromisuri, fără înțelegere pentru cei lipsiți de entuziasm și ezitanți, care pot fi inclusiv membri ai PCK! Totul trebuie dat peste cap, atât pentru descurajarea și oprirea oricărei opoziții, cât și pentru construirea rapidă a unei ordini minunate, pure, drepte și dure ca oțelul, la care comuniștii din toată

lumea au visat mereu. Prin urmare, în septembrie 1975, s-a decis golirea orașelor și interzicerea distribuirii bancnotelor deja tipărite. Noua Kampuchea avea să fie fără orașe, bani, proprietate privată, religie, sărbători (cu excepția celor politice), aproape fără mijloace de transport sau electricitate, presă (în afară de cea destinată cadrelor) și structuri educaționale – întrucât trebuiau eliminate toate operele în limba khmeră („feudale”) sau în limbi străine („imperialiste”), precum și profesorii neinstruiți de PCK. Este victoria ucroniei, această utopie care se sprijină pe un decalaj temporar: construirea comunismului într-o țară mică, în mare parte izolată în 1975, nu mai era posibilă; Pol Pot a vrut să supună spațiul și timpul politicii unei schimbări teribile; legile fizicii sociale s-au răzburat, cu prețul unor suferințe atroce și al eșecului total al acestei tentative.

Motivele genocidului

Ar fi păcat dacă n-am încerca să deslușim, în acest capitol, enigma genocidului cambodgian, probabil singurul care a avut loc în timpul unui regim comunist.¹³⁵ Mai sus a fost scoasă în evidență una dintre principalele sale cauze: voluntarismul extrem, proiectul de a remodela după bunul-plac, într-un timp foarte scurt, o societate complexă, în mod obligatoriu reticentă și, prin urmare, reprimată fără limite. În momentul în care se dorește a fi pusă în aplicare, utopia devine aproape întotdeauna o sursă a dezastrelor umane, după cum s-a văzut de la Revoluția Rusă înapoi. Atunci când scopul nu este doar distrugerea societății, așa cum s-a întâmplat în Cambodgia, ci depozitarea individului de el însuși, rezultatul nu poate fi decât unul înspăimântător. Iată, de pildă, ce recomandări le făcea Khieu Samphân în 1976 studenților care se întorceau din străinătate: „[...] proprietatea privată spirituală este cea mai periculoasă, include tot ceea ce considerați a fi «al vostru», tot ce are legătură cu voi – părinții, familia, soția. De fiecare dată când spuneți «este al meu» vă referiți la o proprietate spirituală privată. Este interzis să gândim într-un mod care să aibă legătură cu termenii «eu» și «al meu». Dacă spui «soția mea» este greșit. Trebuie să spunem «familia noastră». Națiunea cambodgiană este marea noastră familie. [...] Noi suntem fiul lui Angkar, soțul lui Angkar, soția lui Angkar. Cunoștințele, ideile voastre sunt, de asemenea, proprietate privată mentală. Pentru a deveni adevărat revoluționar trebuie să [...] vă curățați mintea. [...] Dacă vom reuși să distrugem întreaga proprietate privată materială și mentală [...], oamenii vor fi egali. Dacă sunteți de acord cu proprietatea privată înseamnă că o persoană va avea mai multe posesiuni, iar alta, mai puține, acestea nu vor mai fi egale. Dar, dacă nu dețineți nimic – nici unul, nici altul –, aceasta este adevărata egalitate...” De unde și incriminarea generalizată a celor mai simple sentimente umane, considerate semne ale individualismului contrarevoluționar. Oamenii puteau fi pedepsiți dacă ajutau un vecin bolnav sau cu dizabilități, având în vedere că această sarcină intra numai în responsabilitatea lui Angkar. Gesturile sau cuvintele de dragoste dintre soți erau interzise, întreaga afecțiune îi era rezervată lui Angkar, iar rolul persoanelor căsătorite era redus la acela de procreare. Relațiile din afara căsătoriei erau adesea pedepsite cu moartea. Și, paradoxal, în acest haos marcat de o

brutalitate perpetuă, insulta și bățiile, aplicate, de pildă, de părinți copiilor, erau considerate infracțiuni majore: monopolul lor îi era rezervat lui Angkar.

Aceleași principii conduc, de asemenea, la o concepție strict instrumentală a indivizilor, exprimată perfect prin formula năucitoare a membrilor mișcării Khmerilor Roșii, pomenită de atâția martori ai perioadei respective: „Moartea ta nu este o pierdere, iar supraviețuirea ta nu folosește la nimic“. Această frază deschidea ușa tuturor abuzurilor cu consecințe fatale: deportări repetate ale unor familii întregi în locuri în care sănătatea acestora avea de suferit (malaria), iar terenurile erau greu de cultivat; subnutriție generalizată, fără ca victimele să aibă măcar dreptul să culeagă fructele sau să se hrănească cu animalele comestibile de talie mică; folosirea hranei ca armă pentru a face diferența între cei docili, cei îndărătnici sau cei slabi; transformarea spitalelor în locuri aducătoare de moarte; epuizarea în urma muncilor prestate, în special în timpul uriașelor lucrări de irigații; și, bineînțeles, execuțiile sutelor de mii de oameni care, din cauza originii sau a comportamentului lor, erau considerați obstacole în cadrul mașinăriei totalitare. S-a mers atât de departe, încât cenușa umană a fost folosită ca îngrășământ — acțiune din care regimul și-a făcut un titlu de glorie; de asemenea, s-au realizat, cel puțin în închisoarea Tuol Sleng, transfuzii de sânge total, care au dus la moartea donatorilor.¹³⁶ Deportății trebuiau să aibă comportamentul unui animal de povară, dând dovadă de următoarele caracteristici: docilitate, muncă prestată fără comentarii și acuzații, fidelitate față de stăpân. Animalul era însă considerat superior ființei umane: deși lovirea unui animal domestic era aspru pedepsită, oamenii puteau fi bătuți, torturați și uciși pentru cele mai banale motive.

Pentru Pol Pot, puritatea, despre care am arătat mai sus în ce măsură reprezenta o obsesie pentru acesta, a fost ca o sursă de inspirație pentru suprimarea monedei, înlocuită cu practicarea trocului, dar și pentru exodul urban. Orașele, ai căror locuitori reprezentau „Poporul cel Nou“ lipsit de orice drepturi, erau, de fapt, întreit vinovate din următoarele motive: majoritatea rezistaseră în fața Khmerilor Roșii până la sfârșitul războiului civil, în aprilie 1975; permiseseră, mult mai mult decât mediul rural, pătrunderea influențelor străine, în special a influențelor occidentale, încă din anii 1860 (instalarea protectoratului francez); cea de-a treia vină era reprezentată de faptul că orașele erau bastioanele economiei de piață, cu atât mai disprețuită în Cambodgia și în alte părți din Asia de Sud-Est cu cât aceasta tindea să se confunde cu minoritățile etnice concentrate în zonele urbane: în special chinezi, vietnamezi și mai ales etnici chams. În afară de vietnamezi, ceilalți n-au fost reprimăți din cauza grupului etnic din care făceau parte, ci pentru că reprezentau modelul socio-economic care trebuia desființat. În ciuda acestui fapt, 38% dintre chinezi (sau mai bine zis sino-khmeri, având în vedere că fuseseră aproape complet asimilați) și 40% dintre etnicii chams și-au pierdut viața.

De la obsesia purității la naționalism n-a mai fost decât un pas. Acesta va fi făcut mai întâi la nivel politic, prin evacuarea majorității străinilor prezenți în 1975 în Cambodgia, închiderea majorității ambasadelor, prin expulzarea masivă și rapidă a vietnamezilor care trăiau în țară, apoi printr-un discurs iredentist chiar față de Vietnam: se reamintea astfel că până în secolul al XVIII-lea Saigonul se numea Prey Nokor, iar Kampuchea Krom (în esență, Delta Mekongului, unde trăia o numeroasă minoritate khmeră) trebuia să fie

reanexată de patria-mamă. Odată relațiile diplomatice întrerupte la 31 decembrie 1977, delirul nimicitor nu cunoaște limite. Pol Pot ordonă ca la Radio Phnom Penh să se declare: „În privința numărului, fiecare dintre noi trebuie să omoare treizeci de vietnamezi... Cu alte cuvinte, vom pierde un om față de treizeci. Prin urmare vom avea nevoie de două milioane de soldați pentru a uide șazeci de milioane de vietnamezi“. Între timp, zeci de mii de cambodgieni, considerați „spirite vietnameze în corpuri khmerek“, au fost uciși ca presupuși agenți ai puternicului vecin.

Naționalismul extrem a lovit și economia, care a devenit practic autarhică, excepție făcând schimburile relativ nesemnificative cu China (cereale și produse forestiere, pe de o parte, armament și mașini, pe de alta), deși înainte de război Cambodgia fusese un important exportator de orez. Această izolare a fost teoretizată în special de Khieu Samphân încă din 1959, când a emis teza sa privind economia Cambodgiei, potrivit căreia „Integrarea internațională este cauza principală a subdezvoltării economiei khmerek“. În realitate, poziția aceasta era destul de banală la acea vreme, fiind extrem de influențată de teoria „dependenței“ creată de economiștii marxiști latino-americani (unul dintre ei fiind argentinianul Raúl Prebisch), care au promovat o „dezvoltare endogenă“ puternic protecționistă, ce trebuia să permită o mai bună valorizare a materiilor prime. Mai puțin banal a fost modul în care aceasta a fost pusă în aplicare în Cambodgia. Ajutorul extern a fost interzis (în afară de cel primit din China, acceptat discret), fiind considerat un obstacol în calea independenței depline. În perioada în care sud-coreenii sau taiwanezii începeau să cunoască o oarecare prosperitate prin deschiderea economică, Cambodgia și-a pus sub cheie întreaga economie, consecințele acestei acțiuni fiind cunoscute...

Un factor și mai important a fost slăbiciunea Khmerilor Roșii odată ajunși la putere. În martie 1970, când izbucnește războiul civil, aceștia nu se pot baza decât pe 2.000–3.000 de luptători de gherilă, care de-abia căpătaseră experiență după doi ani de lupte („răscoala“ începuse, la scară mică, în ianuarie 1968). Nici membrii PCK nu erau mai numeroși – într-o țară care la acea vreme avea aproximativ șapte milioane de locuitori. Efectivele armatei se măresc, ajungând probabil la o sută de mii de oameni la momentul victoriei. Khmerii Roșii rămân însă un grup mic catapultat într-un interval de câțiva ani la vârful puterii, fapt unic în analele lumii comuniste¹³⁷, care duce la neajunsuri foarte grave: deteriorarea punctelor de legătură, în special în rândurile populației urbane; lipsa instruirii soldaților și dificultăți în remedierea acesteia, mulți dintre ei fiind analfabeți; număr mic de cadre, cu o pregătire insuficientă (Pol Pot considera inutilă citirea lucrărilor canonice ale marxismului, acestea rămânând netraduse în khmeră); diviziuni interne în partid, provocate mai degrabă de probleme de ordin regional sau familial decât de chestiuni ce țineau de ideologie – sistemul ancestral de „legături“ (*khsae*), rețele de solidaritate bazate pe legături strânse de rudenie și pe relațiile cu aliații acestora; sistemul a pătruns în mișcarea Khmerilor Roșii, afectând-o, într-o anumită măsură, în interior.

Or, după cum se știe, violența este adesea arma celor slabi, pentru că pur și simplu doar prin frică pot să convingă și să se facă respectați. În China și în Vietnam s-a recurs, pe lângă represiunea fizică, la schimbarea modului de gândire prin reeducare, metodă ce s-a dovedit costisitoare ca timp și resurse umane. Același plan s-a avut în vedere și în Cambodgia, însă sarcina punerii sale în practică a revenit partidului și cadrelor – din nou,

într-o manieră inegală și inconsistentă. Așadar, dintre instrumente nu mai rămânea decât teroarea. Luptele interne au devenit rapid sângeroase: chiar înainte de victorie, la începutul anului 1974, a fost executat un prim membru al Comitetului Central al PCK, Prasith. Aveau să cunoască aceeași soartă multe alte cadre de la toate nivelurile, în special în perioada 1977–1978. Anumite zone (în realitate, în mare parte autonome din cauza lipsei mijloacelor de comunicare) au fost „epurate“ într-un mod deosebit de sângeros: nord-vestul în 1977, estul în 1978. Întreaga populație însă a fost rapid supusă deciziilor arbitrare ale unor șefi suspicioși, care de cele mai multe ori erau simpli adolescenți proveniți din familii sărace de țărani, dornici să se răzbune pe adulți și pe „privilegiați“. Considerau că au un drept de viață și de moarte asupra celorlalți, fiind îndemnați de aparatul central să se folosească și să abuzeze de acesta după bunul-plac.

Partea finală a acestei intervenții va viza dezinstituționalizarea radicală a Kampuchiei Democratice. Această dictatură absolută a fost în același timp un fel de falanster anarhist. Nu mai existau legi (în afară de ordinele lui Angkar), Cod penal (orice infracțiune repetată putea duce la condamnarea la moarte), nu mai existau tribunale, parlament și alegeri, nu mai exista nici măcar guvern (ministerele funcționau într-o manieră absolut fictivă), iar ceea ce rămăsese din administrație se confunda complet cu partidul și armata. Ceea ce se arată că statul de drept, oricât de imperfect ar fi, nu poate fi „depășit“ decât de triumful unei samavolnicii la cel mai înalt nivel.

Douăzeci de ani și nici un regret

Pol Pot, care pierde puterea la 7 ianuarie 1979, n-a făcut niciodată bilanțul dezastrului pe care l-a provocat și care ajunsese să-l urmărească din toate părțile. „Pocăința“ lui, exprimată în timpul unui curs de pregătire din 1981 pentru cadrele de partid, rămâne un model de ipocrizie: „Acesta a spus că era conștient de faptul că mulți cambodgieni îl urau și îl considerau răspunzător pentru masacrele comise. A susținut că era conștient de faptul că mulți oameni își pierduseră viața. Atunci, aproape că s-a prăbușit și a izbucnit în lacrimi. A spus că trebuia să-și asume responsabilitatea, pentru că orientarea politică era mult prea de stânga și pentru că nu urmărea destul de atent ceea ce se întâmpla. A adăugat că se aseamăna cu stăpânul unei case care nu știa ce făceau copiii și că avusese prea multă încredere în oameni. [...] Aceștia îi spuneau lucruri neadevărate, că totul era în regulă, dar că cutare sau cutare individ era un trădător. La urma urmei, ei erau adevărații trădători. Principala problemă erau cadrele formate de vietnamezi.“¹³⁸ Pol Pot a fost mai sincer în 1986, când, într-un lung discurs susținut în fața cadrelor mișcării, se mândrește cu faptele sale: „Kampuchea Democrată este infinit superioară tuturor eroilor istorici. Putem spune că, prin comparație cu cei două mii de ani din istoria Cambodgiei (*sic*)¹³⁹, virtuțile, natura profundă și valoarea Kampuchiei Democratice sunt cele mai de seamă“.

În aceste condiții, autodizolvarea PCK, anunțată în decembrie 1981, nu poate fi considerată decât o manevră tactică menită să susțină construirea mișcării naționale antivietnameze, prin care Khmerii Roșii credeau că vor reveni la putere. Între timp, își

propuseseră și dobândirea recunoașterii internaționale (inclusiv de către ONU) a „guvernului de coaliție“ pe care îl constituiseră în exil împreună cu Sihanouk și naționaliști anticomuniști, în cadrul căruia reprezentau principala forță armată.¹⁴⁰ În aceeași cheie ar trebui interpretată abandonarea, în septembrie 1985, de către Pol Pot a principalei sale funcții oficiale (cea de comandant al Forțelor Armate ale Khmerilor Roșii). Acest pas nu l-a împiedicat în nici un fel să exercite puterea supremă asupra mișcării, până la prima dezertare în masă (care a inclus lideri precum Ieng Sary), în august 1996, când cauza părea disperată, iar iertarea regelui era considerată o perspectivă ademenitoare. Fostul despot a fost expus în anul următor, în iulie, când propriii săi „susținători“ au decis să-l aducă în fața instanței. Prin urmare a murit în izolare, în aprilie 1998; probabil s-a sinucis, cu o zi înainte să fie predat guvernului de la Phnom Penh pentru a fi în cele din urmă judecat. În octombrie 1997 i-a răspuns jurnalistului australian Nate Thayer, singurul care i-a luat un interviu în ultimii săi ani de viață: „Uită-te la mine, arăt ca un sălbatic? Am conștiința curată“.

127. Pronunție autohtonă a termenului cu influență franceză „Cambodge“ și numele oficial al țării din 1975 până în 1993.

128. Asemenea multor limbi din Asia de Est, în limba khmeră prenumele este situat după nume. Saloth este numele de familie al lui Sar.

129. Khmerii reprezintă principalul grup etnic al Cambodgiei, iar khmera este limba oficială a țării. Procentul de 20-25% (cifra niciodată dovedită) reprezentat de populațiile minoritare se împarte între mici grupuri indigene, care trăiesc la poalele munților și la marginea pădurilor, și imigranții de dată mai recentă (în special chinezi și vietnamezi), care trăiesc în orașe. Populația chams, de religie musulmană, constituie un caz aparte: în mare parte locuitori ai mediului rural, etnicii chams sunt supraviețuitori din regatul Champa, situat în Vietnamul Central și distrus de vietnamezi în secolul al XVII-lea. Toți, în diferite grade, s-au căsătorit cu khmeri și au adoptat multe dintre obiceiurile și credințele acestora. În mod logic, „Khmerii Roșii“ ar trebui, prin urmare, să fie numiți „cambodgienii roșii“. Numele le-a fost dat de prințul Sihanouk, cu referire la comuniștii cambodgieni împotriva cărora lupta la acea vreme.

130. Astăzi este unul dintre cei doi lideri ai Khmerilor Roșii (celălalt fiind Khieu Samphan) care au fost condamnați la închisoare pe viață de Tribunalul Internațional din Phnom Penh.

131. Nuon Chea, „Statement of the Communist Party of Kampuchea“, în *Journal of Communist Studies*, vol. 3, nr. 1, martie 1987.

132. După ce a fost audiat câteva ore în fața „poporului“ ostil dintr-un sat de la frontieră, a fost condamnat la închisoare pe viață; sentința a fost apoi comutată în arest la domiciliu. Cei doi locotenenți ai săi au fost executați.

133. Sau Jorai. Principalul grup etnic din podișurile înalte ale Vietnamului și din nord-estul Cambodgiei.

134. Cei întorși în țară vor fi sistematic executați, uneori chiar înainte de 1975.

135. Genocidul implică un plan concertat de distrugere a unui grup uman, în funcție de limitele stabilite de autorul său (acest grup poate să corespundă sau nu unui grup etnic), urmat de realizarea mai mult sau mai puțin completă a acestui obiectiv. Or Khmerii Roșii au impus deliberat

asemenea condiții de viață populațiilor urbane deportate (cel puțin o treime au dispărut în mai puțin de patru ani), încât termenul de genocid se potrivește cel mai bine acestui context. Locuitorii orașelor, cei ce serviseră regimurilor anterioare în calitate de funcționari, chiar și la un nivel foarte modest, au fost adesea uciși sistematic; aceeași soartă au cunoscut-o și membrii clerului și, bineînțeles, majoritatea militarilor. Adică o șesime sau o cincime din totalul populației, în aceste cifre fiind incluse și familiile, ai căror copii nu erau întotdeauna cruțați. Ucrainenii din URSS-ul anilor '30 și tibetanii din China anilor '60 și '70 au trecut prin încercări teribile, astfel că mulți dintre ei n-au supraviețuit. Numeroși autori susțin că în cazul acestora a fost vorba despre un genocid. Cu toate astea, uciderea victimelor are loc într-o manieră mai puțin sistematică, iar rata mortalității este semnificativ mai mică decât în Cambodgia.

136. Acestea sunt mărturiile foștilor gardieni, intervieuți de Rithy Panh în extraordinarul său film S-21.

137. Desigur, nici comuniștii polonezi sau români nu erau cu mult mai numeroși în 1945. Dar ascensiunea lor la putere se datorează în întregime Armatei Roșii sovietice, care ocupase cele două țări. Aceștia au dobândit treptat o autonomie extrem de relativă față de Moscova. Cambodgia însă a respins imediat tutela vietnameză și nu s-a supus nici Chinei, considerată țară prietenă.

138. Conform relatării unui participant citat de David P. Chandler.

139. Fără îndoială, primul stat precursor al Cambodgiei, înainte de Imperiul Khmer, a fost Chenla, fondat în secolul al VI-lea d.Cr.

140. Acest guvern de coaliție a fost format oficial în iunie 1982. Beneficia de sprijinul Statelor Unite, al țărilor anticomuniste din Asia de Sud-Est (în frunte cu Thailanda) și al Chinei, care rămânea principalul furnizor de arme al Khmerilor Roșii. Mulți au crezut atunci că acesta va lua în cele din urmă locul guvernului de la Phnom Penh (din care făcea deja parte actualul prim-ministru, Hun Sen), care depindea de prezența a sute de mii de soldați vietnamezi.

20. KHOMEINI: ÎN SLUJBA LUI DUMNEZEU

de Christian Destremau

„De ce vrei să încep o carieră de dictator la şaizeci şi şapte de ani?“, declara generalul de Gaulle în timpul celebrei sale conferinţe de presă de la Palatul Orsay, cu câteva zile înainte de revenirea sa la putere în 1958.

La 1 februarie 1979, bărbatul cu barba albă şi turbanul negru, care, încălţat în sandale, coboară cu grijă, sprijinindu-se de braţul unui steward al Air France (agent SDECE¹⁴¹), treptele abrupte ale scării Boeingului 747 ce tocmai aterizase la Teheran, este cu aproape zece ani mai în vârstă. Cu o zi înainte de plecarea sa de la Paris, el a mulţumit guvernului pentru „ospitalitate“, precum şi poporului francez, care „a urmărit cu interes lupta pentru libertatea de conştiinţă şi democraţia dorită de toţi iranienii luminaţi“.

Pe pistă, mulţimea înflăcărată se înghesuie să-l vadă în sfârşit. Cei mai îndrăzneţi reuşesc să-i atingă mantia. Pe lângă „Allah este mare“ se scandează „O, Khomeini, Imamul nostru“. Occidentul, uimit, se întreabă: cum se poate ca acest cleric cu înfăţişare austeră şi anacronică, acest mistic cufundat în rugăciune şi în citirea Coranului să pretindă că poate lua în propriile mâini destinul unei mari naţiuni precum Iranul şi să-i succedă şahului, care, în ciuda numeroaselor sale greşeli, a suficienţei, a gustului său pentru fast, şi-a angajat totuşi ţara, într-un mod ireversibil, pe calea modernităţii? Este într-adevăr greu de crezut că acest bătrân este dictatorul despre care vorbesc câţiva detractori.

Desigur, înfăţişarea-i poate părea fragilă, însă acesta are o încredere deplină în el însuşi şi în propriul destin; pe lângă toate astea, Khomeini înţelege în profunzime care sunt factorii ce determină răzvrătirea popoarelor. Este, de asemenea, un om viclean, care, în conformitate cu tradiţia şiită, a învăţat de mult să-şi ascundă adevăratele intenţii. În plus, are acea privire întunecată care îngrijorează şi fascinează.

Occidentul va trebui să înveţe diferitele forme ale islamului, să facă mai ales diferenţa între şiism şi sunnism, precum şi noii termeni care vor marca următoarele decenii şi vor intra în vorbirea curentă: *fatwa*, *ayatollah*, *imam*. De asemenea, va trebui să înţeleagă ce este o republică islamică, să afle dacă este sau nu în faţa unei „ciocniri a civilizaţiilor“, să descopere o nouă armă împotriva exportării revoluţiei iraniene şi a atentatelor sinucigaşe şi, în sfârşit, să se obișnuiască cu numeroasele femei care poartă *chador*-ul. Timp de un deceniu, capitala Iranului va deveni unul dintre centrele lumii. Ayatollahul Khomeini, total nepăsător faţă de opinia publică internaţională, pare să sfideze, în numele lui Dumnezeu, întreaga planetă.

Marile democraţii s-au acomodat adesea cu tiranii, o mărturie în acest sens fiind declaraţia lui Roosevelt referitoare la dictatorul din Nicaragua, Somoza: „Da, este un ticălos, dar este ticălosul nostru“. În contextul Războiului Rece, aceştia se pot dovedi aliaţi

utili. Insensibil la presiuni, Khomeini este un dictator de o factură cu totul nouă, fascinant și, în același timp, respingător din cauza temerilor pe care le stârnește; în orice caz, imposibil de îmblânzit.

De la Khomein la Teheran

Ruhollah Khomeini revine la Teheran la finalul a cincisprezece ani petrecuți în exil, în Turcia și Irak, apoi în Franța, într-un mic orașel complet necunoscut din suburbia pariziană, Neauphle-le-Château. S-a născut pe 24 septembrie 1902, la Khomein, un oraș din centrul Iranului, aflat la 300 de kilometri de capitală, într-o regiune semiaridă. Adevăratul său nume este Moussavi – abia mai târziu va lua numele de Khomeini, decizie care se explică prin respectarea unui obicei prin care marii ayatollahi adoptă numele orașului în care s-au născut. Este un băiat frumos și un lider de la o vârstă fragedă. „De când era mic, tatăl meu voia întotdeauna să joace rolul șahului atunci când se juca cu ceilalți copii“, avea să spună mai târziu fiul său, Ahmad. Familia lui este relativ înstărită, însă cel mai important aspect este faptul că aceasta susține că descinde direct din profetul Mahomed prin intermediul fiicei acestuia: Ruhollah Khomeini este, prin urmare, un *sayyid*, de aceea, mai târziu, încă de la seminar, va purta un turban negru, deosebindu-se astfel de ceilalți membri ai clerului šiit, care poartă, în general, turbanul alb.

În martie 1903, familia este lovită de o tragedie: tatăl său, Mostafa, este asasinat în condiții relativ neclare. Ruhollah are doar șase luni, dar acest eveniment va avea pentru multă vreme repercusiuni asupra lui. În ciuda acestei întâmplări, este un elev strălucit și intră la seminarul din Qom, marele oraș al studiilor religioase. Părăsește astfel provincia și se apropie de capitală. În islamul šiit, clerul este extrem de organizat. În vârful ierarhiei se află cel sau cei cunoscuți sub numele de *marja*, considerați modele de urmat, ale căror autoritate și exemplu sunt acceptate de alți membri ai clerului, precum și de credincioși. Totuși, spre deosebire de Biserica Catolică, nu există o procedură formală pentru alegerea acestor indivizi, ceea ce reprezintă un avantaj pentru cei ambițioși. Student strălucit, extrem de competent mai ales în domeniul dreptului islamic, Khomeini primește, prin urmare, titlul de *Hujjat al-Islam* – „mărturia lui Dumnezeu“ – la vârsta precocă de 33 de ani.

Un alt aspect mai puțin cunoscut al evoluției sale personale este pasiunea, împărtășită de toți compatrioții, pentru poezia persană, în special pentru poezia de dragoste (cea a lui Omar Khayyām și Hafez), și mai ales pentru misticismul musulman, pe care avea să-l aprofundeze. Tânăr introvertit, șocat de amploarea declinului și decăderii clerului šiit din secolul XX, Khomeini este deja un abil tactician: văzând că este încă prea izolat pentru a influența mersul lucrurilor, acesta se închină în el, se refugiază în misticism și în căutarea Omului Perfect al maestrului Ibn Arabi, mare teolog și poet de limbă arabă, născut în Andaluzia și decedat la Damasc în 1240. Mai târziu, cucerirea puterii și această căutare mistică interioară vor fi inseparabile.

În anii '30, atunci când Reza Șah, tatăl șahului, mare admirator al lui Mustafa Kemal

Atatürk, care nu și-a ascuns niciodată disprețul față de acești „șarlatani“ mullahi, împune secularizarea forțată a societății iraniene, Ruhollah Khomeini decide că nu mai poate sta cu brațele încrucișate. Obligându-i pe bărbați să poarte pălării, șahul dorește ca majoritatea clerului să fie îmbrăcată în haine occidentale, să se radă, iar femeile să nu mai poarte vâl. Khomeini, mândru de barba sa, dar și mai mult de turbanul său negru, refuză să se supună ordinelor suveranului, critică virulent clericii pentru atitudinea lor servilă și decide să intre în cvasiclandestinitate. Rămâne însă precaut: n-a sosit vremea să protesteze deschis, iar pentru moment rezistența trebuie să se manifeste discret. Apoi practică tradiția šiită numită *taqiya*, care îi permite să nege sau să-și ascundă adevăratele convingeri pentru a le putea practica în continuare. Astfel, atunci când autoritățile distrug o parte din moscheea imamului din Qom pentru a construi un drum, Khomeini refuză să protesteze și, în consecință, este condamnat de un ayatollah. El răspunde făcând apel la practica šiismului, minoritar și deseori oprimat de majoritatea sunnită: „Calea mea este disimularea, așa cum a fost aceea a strămoșilor mei“.

În vara anului 1941, Aliții, care doreau să deschidă o cale în vederea aprovizionării URSS-ului, invadează țara, eveniment care duce la căderea lui Reza Șah, acuzat de complicitate cu Germania; este urmat la tron de fiul său, Mohammad Reza. Pentru poporul iranian, aceasta este o traumă profundă; clericii sunt șocați de comportamentul „invadatorilor“ americani, care par să nu aibă respect față de nimic. Tânărul șah le oferă apoi acestora numeroase garanții, atât de multe încât în 1953, atunci când este înlăturat de la putere de Mossadegh, naționalistul cu înclinații spre modernizare, ayatollahii îi vor susține discret revenirea (care va fi realizată cu ajutorul CIA). Așadar, deși anii următori sunt relativ armonioși, atitudinea lui Khomeini rămâne neschimbată. E șocat de lipsa de reacție a clericilor, pe care-i acuză de încheierea unui compromis cu o putere din ce în ce mai dictatorială; spre deosebire de aceștia, este tot mai convins că membrii clerului trebuie să joace un rol important în societate, poate chiar pe acela de a conduce țara.

Intrarea în „politică“

De-a lungul anilor, reputația de erudit și de specialist în probleme religioase a lui Khomeini este tot mai mare: el însuși este convins că pe aceste baze își poate construi legitimitatea. La Qom predă etică, teologie și filozofie, atrăgând studenți din toate colțurile țării. I se cere părerea referitor la diferite probleme neclare sau controversate. Cu toate acestea, învățămintele sale conțin din ce în ce mai multe considerații despre rolul mullahilor în societate și despre necesitatea ca aceștia să devină o forță care să se poată împotrivi deciziilor șahului, fără să se pună încă problema înlăturării sale de la putere – ceea ce presupune lupta împotriva corupției de la nivelul clerului šiit. Khomeini continuă să aibă o viață extrem de simplă, aproape exemplară, și, în orice caz, fericită, ținând cont că se bucură de veniturile provenite din terenurile pe care le deține. Și-a găsit însă „țapii ispășitori“, reprezentați mai ales de comunitatea bahai, care practică o religie monoteistă apărută în secolul al XIX-lea în Persia. Dacă în privința regimului este încă precaut, față

de această comunitate își arată ura, mai ales că se știe că membrii bahai sunt apropiați de Statul Israel. Prin urmare, atunci când află că în fruntea reprezentanței Pepsi-Cola din Iran este ales un om de afaceri bahai, Khomeini declară că musulmanii care vor bea produsele respective „vor arde în iad”: această afirmație duce în Iran la înlocuirea mărcii cu Coca-Cola...

Khomeini se transformă într-un mullah „politic”, observă că din ce în ce mai mulți oameni îl urmează, iar apelurile sale la demonstrații împotriva șahului nu rămân fără rezultat.

Însă în iunie 1963 este în sfârșit închis, apoi eliberat ca urmare a intervenției ayatollahilor. De acum se află sub supravegherea atentă a Savak, serviciul de informații al șahului creat cu sprijinul CIA. După câteva luni, când își recapătă libertatea, își reia, fără să stea pe gânduri, predicile incendiare; dar acum regimul nu-i mai tolerează manifestările: este arestat din nou și trimis în exil în Turcia, în acea Turcie laică fondată de Atatürk, căreia i s-a opus cu tărie și pe care uneori o considera sursa tuturor relelor.

În octombrie 1965, cu acordul șahului, se mută la Najaf, în Irak: are șaizeci și trei de ani, o vârstă deja înaintată, care face regimul să speră că de acum înainte acesta se va mulțumi să studieze, să predea și să scrie. Se întâmplă însă contrariul, Khomeini este cuprins de un nou avânt, care-l îndeamnă să denunțe în continuare tirania și neîncrederea în regim.

În Iran, conducătorul, sprijinit de armată, de Savak și, din exterior, de Statele Unite, devine ținta criticilor acestuia. Manifestările grandioase de la Persepolis din 1971 simbolizează distanța dintre el și poporul său, care își exprimă nemulțumirea odată cu izbucnirea crizei economice. La 6 ianuarie 1978, Khomeini este acuzat de un ziar guvernamental că este finanțat de britanici (o acuzație recurentă în Iran), că este alcoolic și chiar un homosexual ascuns: aceste atacuri calomnioase au efectul contrar celui dorit și unește opoziția în jurul său. Demonstrațiile sunt acum extrem de frecvente, fiind reprimare din ce în ce mai brutale.

În septembrie 1978, sute de manifestanți pro-Khomeini sunt împușcați în sud-estul Teheranului; atunci șahul comite o greșală tactică, cerând regimului irakian să facă presiuni asupra ayatollahului pentru ca acesta să părăsească țara. Va ajunge în Franța, unde aterizează pe 6 octombrie. La Paris va avea la dispoziție toate mijloacele moderne de comunicare din perioada respectivă – telefon, casete audio, legături aeriene – pentru a-și pregăti revenirea în forță, susținută de o parte a presei și a intelectualității occidentale, fascinate de autoritatea acestuia în calitate de înțelept bătrân.

Marea revenire

La Neauphle-le-Château, Khomeini este înconjurat de oamenii potriviți. Iar prezența „laicilor”, precum cea a viitorului președinte Bani Sadr, este destul de liniștitoare pentru opinia occidentală. Creează impresia de calm și seninătate, iar modestia stilului său de viață atrage admirația multora. Deși cheamă la înlăturarea șahului, nu-și dezvăluie

adevăratele intenții. În timp ce propaganda oficială îl acuză că este un instrument al străinătății, Khomeini păstrează discreția privind viziunea sa asupra regimului care trebuie adus la putere. A disimula nu înseamnă a minți. Știe și că opoziția este încă extrem de eterogenă și că este, înainte de toate, parte integrantă dintr-o mișcare apărută în sânul poporului. Ideile ayatollahului concurează de fapt cu cele ale Partidului Comunist, ale diferitelor mișcări de stânga și ale naționaliștilor modernizatori. Clerul însuși, sursă a prestigiului și a legitimității sale, are păreri împărțite privind rolul pe care mullahii ar trebui să-l joace în cadrul revoluției – după moartea sa, fiul său va spune că cea mai mare realizare a lui Khomeini n-a fost înființarea Republicii Islamice, ci faptul că a fost cu un pas în fața clerului reacționar, incapabil să evolueze.

Deși în acest moment are o atitudine destul de pragmatică, Khomeini este totuși ghidat de o voință de neclintit. Pământeanul nu se poate mulțumi să se supună voinței divine: trebuie, prin efortul depus în direcția dezvoltării personale, prin religie, disciplină personală și studiu, să se străduiască să dobândească statutul de om „perfect“, instrument al voinței divine. „Cariera“ politică a lui Khomeini este astfel inseparabilă de evoluția sa interioară.

După ce șahul este înlăturat de la putere, revoluția este sfâșiată între diferite forțe centrifuge. Sute de comitete revoluționare apar în întreaga țară, cel mai adesea formate din elemente radicale, adeptele ale unor ideologii diverse, din marxiști, și mai ales marxiști cu orientare islamistă. Toate acestea reprezintă amenințări pentru integritatea țării. Prima decizie politică este numirea unui prim-ministru: este ales un islamist moderat, Mehdi Bazargan, care are în special sarcina de a organiza un referendum care să permită alegerea unei Adunări Constituante responsabile cu ratificarea unei noi constituții.

În aparență, democrația este respectată. De altfel, ayatollahul este susținut de membrii opoziției „liberale“ față de șah, crezând că acesta va instaura o adevărată democrație, unde statul de drept va învinge arbitrarul, iar drepturile omului vor fi respectate. N-a declarat el la Paris, în fața presei, că o republică islamică este o republică democratică în adevăratul sens al cuvântului? Uneori însă precizează că nu este vorba despre o democrație în stil occidental: guvernul va trebui întotdeauna să ia măsuri care nu sunt în contradicție cu legea Șaria. De asemenea, face din când în când aluzie la un alt concept fundamental din gândirea sa: *velayat-e faqih*. În 1969 expusese deja această viziune a „guvernului jurisconsultului“: „cel mai învățat“ nu are doar misiunea de a identifica și defini legea, ci trebuie să o și pună în aplicare.

În centrul gândirii sale se află ideea că există un lider suprem care nu este ales – a cărui legitimitate este dată de Dumnezeu – și care trebuie să provină din rândul clericilor, un teolog respectat în unanimitate și un erudit. Pentru moment însă, Khomeini are grijă să nu-și dezvăluie în totalitate adevăratul său rol, pentru că știe cât de dificilă va fi impunerea acestei viziuni, în special clerului. Trecerea de la un regim laic la un regim teocratic nu se poate face în câteva zile.

Cu toate astea, imamul este presat de timp, știind sigur că nu mai are mulți ani la dispoziție. În scurtă vreme, revoluția islamică își arată adevărata față: începând din februarie 1979 au loc execuții, în urma unor procese rapide, ale foștilor reprezentanți ai regimului șahului, execuții care șochează nu numai Occidentul, ci și o parte a guvernului

provizoriu. Pentru Khomeini, acestea sunt perfect legitime: oamenii trebuie să-și poată satisface dorința de răzbunare după ani de represiune.

În așteptarea adoptării unei constituții, elementele radicale, cu aprobarea liderului, creează, în cursul anului 1979, instrumente de represiune. Khomeini va dispune de o unealtă aflată în întregime în slujba sa, Partidul Republicii Islamice, împreună cu o aripă combatantă, Hezbollah (care nu trebuie confundat cu Hezbollah-ul libanez), ai cărui susținători îi vor hărțui pe toți cei ce „se opun liniei“ ayatollahului. Pentru a crea o contrapondere la puterea armatei, care a sfârșit prin a-l susține, dar în care nu avea încredere, Khomeini înființează Corpul Gărzilor Revoluționare; acesta devine în scurtă vreme unul dintre stâlpii regimului, deținând un adevărat imperiu financiar și exercitând controlul asupra unei părți a presei de largă circulație. Este adevărat că, în acest an decisiv, opoziția armată față de noul regim este încă puternică. Prin urmare, oameni fideli lui Khomeini sunt asasinați, mai ales Morteza Motahari, principalul său aliat în cadrul clerului, un „tovarăș de drum“. Dispariția acestuia îl afectează profund pe ayatollah, care este văzut în lacrimi la înmormântare.

După perioada consolidării brutale a puterii vine momentul plebiscitului. Răspunsul la întrebarea pusă este cunoscut dinainte, pentru că trebuie să se facă alegerea între monarhie și republică. Adevărata întrebare care se pune este cea a naturii republicii, iar dezbaterile în acest sens sunt aprinse: este necesară o republică democratică, sau o republică „democratică islamică“? Khomeini este iarăși discret, într-o oarecare măsură, și nu spune în totalitate – din nou *taqiya!* – ceea ce gândește cu adevărat. Totuși, la 1 martie 1979, el avertizează: „Deși ne-am recăpătat libertatea, imperialismul și sionismul n-au fost eradicate... Va avea loc un referendum în curând. Voi vota pentru o republică islamică – și mă aștept ca oamenii să facă la fel“. Acesta adaugă și că oponenții au dreptul de a-și exprima liber votul. Referendumul are loc la începutul lunii martie, iar participarea la vot este masivă – 97% dintre alegători sunt de acord cu înființarea unei republici islamice, despre care Khomeini și consilierii săi au avut grijă să nu ofere suficiente informații.

În urma acestui triumf, ayatollahul, dând dovadă de iscusință, ia distanță și se retrage în orașul său, Qom, unde va rămâne timp de nouă luni. Mulți cred că acesta își consideră misiunea îndeplinită și că vrea să se întoarcă la o viață dedicată studiului, învățământului și rugăciunii. Pură manevră? În orice caz, Qom devine imediat un fel de capitală politică virtuală a țării. Khomeini primește vizite încontinuu – oamenii vin de la Teheran să-i ceară părerea în diferite chestiuni –, iar ayatollahul se lasă filmat și fotografiat, imaginea lui fiind constant difuzată peste tot în țară.

Cu toate astea, opoziția nu și-a spus ultimul cuvânt, astfel că urmează o serie de atentate. Confruntându-se cu această situație, Khomeini alege să nu întrerupă procesul inițiat pentru adoptarea unei noi constituții, ci să-l modifice prin înlocuirea unei Adunări Constituante cu o adunare mult mai restrânsă de „experți“ (aleși, desigur); cei mai mulți sunt însă membri ai clerului. E lansată o campanie pentru susținerea principiului *velayat-e faqih* – guvernul jurisconsultului –, necunoscut publicului larg. Principalul risc este ca acest principiu fundamental să fie interpretat ca o revenire la dictatura șahului. Desigur, legitimitatea lui Khomeini nu este pusă la îndoială de majoritatea iranienilor, dar ayatollahul este îngrijorat de stabilitatea viziunilor sale și a revoluției islamice. În țară,

elementele moderate sunt din ce în ce mai marginalizate, iar presa liberă, cenzurată.

Conceptul *velayat-e faqih* câștigă teren și, în cele din urmă, se impune fără prea multe dificultăți, în ciuda opoziției unor ayatollahi de prestigiu, unul dintre aceștia fiind Mohammad Shariatmadari. Khomeini este declarat lider suprem pe viață și este recunoscut ca „Imam al Ummei musulmane“. Conform noii constituții, „suveranitatea îi aparține lui Dumnezeu și locțiitorului Său, *vali-e faqih*“. Ghidul are autoritatea deplină de a declara război sau de a stabili pacea, precum și de a numi lideri militari; el însuși poate alege funcționarii de stat. De asemenea, el este cel care îl desemnează pe comandantul-șef al Gărzilor Revoluționare. Cu toate astea, teoretic, alegătorii mai au un cuvânt de spus, parlamentul are un rol esențial și, în principiu, există o separare a puterilor. Dar *vali* – „jurisconsultul“ – dispune de un drept de veto la toate nivelurile. Așadar are o putere considerabilă, fiind vorba de o cvasidictatură.

Constituția este concepută special pentru Khomeini. În practică, nu se arată deschis față de cei care îi pun la îndoială ideile. Când unii vin să-și prezinte nemulțumirile, de obicei duc discuția în altă direcție. Apoi se refugiază în spatele respectului datorat vârstei și experienței deținute în calitate de *marja*, în spatele imaginii celui ce reprezintă un model pe care fiecare ar trebui să se străduiască să-l imite. Folosind o voce în mod deliberat vlăguită, spune „sunt obosit“; sau, pe un ton ceva mai autoritar, „nu mai vreau să aud despre asta“. Discuția ia sfârșit, autoritatea sa este incontestabilă.

Atunci când Oriana Fallaci, celebra jurnalistă italiană, l-a intervievat în octombrie 1979, aceasta a fost impresionată de „marea demnitate și de noblețea ținutei imamului“, în ciuda opiniilor sale feministe și a întrebărilor agresive privind mai ales purtarea *chador*-ului. A fost „cu adevărat pentru prima dată în viață când am văzut ce înseamnă ca cineva să aibă charismă“, a afirmat Fallaci. Prin urmare este vorba despre o dictatură de tip european? Deși cultul personalității ia amploare, în Iran parlamentul este activ, iar oamenii sunt profund atașați de această instituție. Chiar și în cadrul clerului există încă discuții despre natura regimului, rolul mullahilor și al *velayat-e faqih*. Este într-adevăr o dictatură, dar nu un regim totalitar. Totuși, atunci când Shariatmadari își exprimă opoziția puternică față de conceptul de „guvern al jurisconsultului“, Khomeini se arată nemilos, îi urmărește susținătorii și poruncește ca acesta să fie exilat (în țară) și închis definitiv.

Paranoia

Pentru publicul internațional, o chestiune cu o încărcătură simbolică importantă este turnura dictatorială a Republicii Islamice și lipsa de respect afișată față de regulile de funcționare ale dreptului internațional și ale relațiilor normale între națiunile civilizate: la 4 noiembrie 1979, ambasada Statelor Unite este ocupată, iar diplomații americani sunt luați ostatici de către studenți care protestează împotriva plecării șahului în Statele Unite, unde acesta își trata cancerul.

Ghidul Suprem, care se află tot la Qom, este luat pe nepregătite. Când Ibrahim Yazdi, ministrul afacerilor externe, îl vizitează, îi pune următoarea întrebare: „Cine sunt și de ce

au făcut asta? Scoateți-i de acolo“. Tactician abil, Khomeini observă, de fapt, mulțimea și opinia publică, știe că revoluția este insuficient consolidată și că o confruntare directă cu prima putere mondială este riscantă. Însă în câteva ore acesta va acorda sprijin deplin autorilor luării de ostatici și, mai presus de toate, îi va desemna pe americani drept principalul adversar al Iranului, deși aceștia rămăseseră până atunci în expectativă față de noul regim. Deși uneori a lăsat impresia că dorea să tempereze cursul evenimentelor, căutând să dea o direcție revoluției și să corecteze excesele, Khomeini se va implica total în acțiune, fără îndoială, de teama de a nu fi el însuși copleșit.

La 3 decembrie 1979 este adoptată noua constituție – în șase luni, poporul iranian a votat la două referendumuri. Prin urmare, principiul fundamental al guvernării jurisconsultului este adoptat prin vot popular, cu toate că nu puțini au fost cei ce s-au abținut. Totuși, speranțele elementelor mai moderate nu sunt complet zădărnice, mărturie în acest sens stând alegerea în ianuarie 1980 a unui laic, Bani Sadr, în funcția de președinte al republicii; acesta caută să repoziționeze Republica Islamică în centrul spectrului politic și să îndepărteze elementele cele mai fanatice. Este însă dezavantajat de o anumită confuzie existentă cu privire la rolul exact al președintelui. Din nou, totul depinde de atitudinea imamului.

Următoarea criză nu întârzie să apară. Khomeini nu apucă bine să-și consolideze puterea, că Saddam Hussein, dictatorul irakian, își trimite trupele în sudul Iranului la 22 septembrie 1980. Ayatollahul se temea ca Republica Islamică să nu se prăbușească. Dar, în timp ce execuțiile oponentilor continuă, acest război împotriva Irakului reprezintă o oportunitate pentru ca Gardienii Revoluției să se remarce în luptele de pe front, să-l ajute pe imam să-și întărească controlul asupra întregii țări, în special cu ajutorul foștilor membri Savak, și să suprimе toate mișcările contrarevoluționare încă active. Khomeini pleacă de la Qom și se stabilește lângă capitală. La 28 iunie 1981, unul dintre apropiații săi, ayatollahul Beheshti, este ucis într-un atac în urma căruia este distrus sediul Partidului Republicii Islamice. Ghidul Suprem este profund afectat, apărând din nou în lacrimi la funeraliile prietenului său. Mii de adversari, în special din partidul „Mujahedinilor poporului“, sunt închiși și sute dintre aceștia executați. Războiul împotriva Irakului se va desfășura pe parcursul a câțiva ani.

Iranul rezistă eroic, oamenii fac sacrificii uriașe, dar rezultatul obținut nu este cel așteptat. Occidentalii și Israelul au făcut în așa fel încât să nu existe un câștigător. Națiunea este epuizată, pierderile – considerabile: aproape 500.000 de iranieni, conform istoricului Pierre Razoux. Imamul, care nu rămâne nepăsător față de această situație, dă dovadă de realism, în cele din urmă, și acceptă Rezoluția nr. 598 a ONU, care prevede încetarea ostilităților și retragerea trupelor din cele două țări la granițele recunoscute de comunitatea internațională. La 18 iulie 1988, conducătorii iranieni anunță sfârșitul războiului cu Irakul. Țara este aproape îngenunchată, dar liderul spiritual al Iranului reușește să-i mențină unitatea în timpul războiului, refuzând ofertele de negociere, fapt care arată influența pe care o exercită asupra națiunii iraniene. În urma războiului, regimul devine mai puternic; conflictul unește țara în jurul noilor săi lideri și le permite Gardienilor Revoluției să-și consolideze puterea asupra unor părți întregi ale societății.

Deși îmbătrânit și cu o sănătate precară, Ghidul domină complet viața politică și religioasă a Iranului, după cum reiese dintr-un ultim episod, care va fi cântecul său de lebedă – sau ultima sa fărâdele. Odată cu ocuparea funcției de președinte al Statelor Unite de către George H.W. Bush în ianuarie 1989, relațiile cu America au devenit la început mai puțin tensionate. O așa-zisă facțiune „moderată“, reunită în jurul unuia dintre apropiații imamului, Hachemi Rafsanjani, încearcă să ducă o politică deschisă, mai puțin agresivă față de Occident. Rafsanjani merge chiar până acolo încât sugerează reformarea constituției și afirmă că războiul împotriva Irakului a fost de fapt o greșală. Khomeini, furios din cauza acestui atentat la adresa autorității sale, reacționează, dar, în loc să recurgă la o confruntare directă – Rafsanjani este un tovarăș de drum –, el alege să lanseze la radio, pe 14 februarie 1989, faimoasa sa *fatwa* împotriva romanului lui Salman Rushdie *Versetele satanice*, condemnând la moarte nu numai autorul, ci și pe toți cei care au colaborat mai mult sau mai puțin la apariția operei. Prin această osândire spectaculoasă – occidentalii descoperă cu această ocazie termenul care avea să simbolizeze de acum înainte puterea absolută arbitrară –, imamul distruge intenționat orice speranță de apropiere față de Vest. Diplomații europeni părăsesc țara, un cleric musulman care a criticat sentința este asasinat în Belgia, iar traducătorul japonez este executat în Japonia de un grup de asasini ai Gardienilor Revoluției. Pentru Khomeini nu se pune sub nici o formă problema renunțării la exportul revoluției: pentru mulți, această *fatwa* va rămâne pentru totdeauna simbolul brutal al dictaturii sale.

Khomeini a murit de cancer la 3 iunie 1989. Funeraliile sale grandioase de la Teheran – a căror desfășurare este oarecum haotică – atrag o mulțime considerabilă: ele simbolizează doliul uriaș al lumii šiite și începutul unei perioade marcate de incertitudini. Dictatura dreptului divin, pe care a încercat s-o impună, este mult prea legată de personalitatea și de extraordinara sa charismă. Experiența Republicii Islamice Iran, formă hibridă incertă de democrație parlamentară și teocrație, merge mai departe, iar națiunea iraniană rămâne convinsă de destinul ei unic. În raport cu Occidentul, și mai ales cu Statele Unite, și în ciuda disensiunilor din cadrul islamului, imamul le-a permis multor musulmani să-și redescopere o oarecare mândrie, în pofida exceselor revoluției. Dar până la urmă ayatollahul n-a reușit să consolideze definitiv domnia divinului, pe care întotdeauna s-a străduit să-l slujească: în chestiunile lumești, vocea poporului nu poate fi ușor redusă complet la tăcere.

21. SADDAM HUSSEIN, VAGABONDUL DIN BAGDAD

de Jérémy André

Aflat în fruntea Irakului de la începutul anilor '70, Saddam Hussein a construit o legendă: cea a unui lider arab modern, ambițios, războinic, dușman al imperialismului american și al Israelului, tată al națiunii sale susținut de un stat polițienesc atotputernic. În spatele cortinei, liderul Ba'athului irakian a guvernat tot timpul prin intermediul terorii, și-a masacrat compatrioții și a luat cele mai dezastruoase decizii – războiul împotriva Iranului, anexarea Kuweitului, folosirea repetată a armelor chimice –, ale căror consecințe au fost scump plătite de poporul său. În cele din urmă, căderea îi va fi provocată de atacurile din 11 septembrie 2001, cu care nu avea însă nici o legătură! Bazată pe minciuni, invazia americană din 2003 este păcatul original al secolului XXI.

Prietenul Franței

Începutul vieții publice a lui Saddam Hussein a fost afectat de o uriașă neînțelegere. Până atunci complet necunoscut, acesta își face apariția pe scena internațională în primăvara anului 1972. La 1 iunie, Irakul naționalizează Compania Irakiană de Petrol, deținută de un consorțiu de companii occidentale – BP, Shell, Esso, Mobil și Compania Franceză de Petrol, care era strămoșul companiei Total. Deși la acea vreme Hussein nu era decât adjunctul președintelui Ahmad Hassan al-Bakr (1914–1982), el a fost cel care a supravegheat întreaga operațiune. Două săptămâni mai târziu, pe 14 iunie, presa anunță că „numărul 2 irakian“ a aterizat la Orly pentru a negocia un acord special cu Parisul, care refuză să facă front comun cu Londra și Washington. Reprezentantul Bagdadului este primit pe pistă de Garda Republicană și apoi de prim-ministrul Jacques Chaban-Delmas. Televiziunile descoperă un personaj surprinzător, care are părul aranjat impecabil și poartă o mustață subțire – va deveni mai groasă odată cu înaintarea în vârstă –, un bărbat de aproximativ treizeci de ani, cu o constituție robustă (avea 1,86 m înălțime), extrem de potrivită pentru costumul său la două rânduri de nasturi, de culoare închisă; avea un zâmbet seducător și o privire fermă, care dădeau impresia unui om foarte inteligent; nu avea nimic de-a face cu extrem de obișnuiții ofițeri irakieni care îl însoțeau, îmbătrâniți sau obezi, îndesați în uniforme militare decorate cu trese și medalii. „Înalt, elegant, cu o constituție athletică, realmente stăpân pe sine, domnul Saddam Hussein seamănă, în multe privințe, cu cei care în Franța sunt numiți «lupii tineri»“, se menționează cu entuziasm în articolul din *Le Monde*.

Acesta reprezintă începutul unei scurte idile dintre Franța și noul deținător al puterii

din Irak. Parisul crede că a găsit un fel de „ginere ideal“, tehnocratul care a căzut din cer în fruntea unui stat tânăr cu petrol din belșug, o perlă rară în timpul crahurilor petroliere din 1973 și 1979, și mai ales o găină cu ouă de aur (negre) gata să semneze numeroase contracte cu industria franceză. Pe lângă toate astea, adversarii săi recunosc că este un expert, „mai bun decât mulți specialiști“. Cercetează el însuși rapoartele primite și poate să pună întrebări care să-i pună în dificultate pe oamenii de știință sau pe ingineri, deși are doar o licență în drept! Acest om pragmatic, extrem de priceput la toate nivelurile, își cruță țara de încă o baie de sânge, semnând cu Iranul, la 6 martie 1975, „acordurile de la Alger“. Regimul șahului intervenise cu un an în urmă pentru a sprijini luptătorii *peshmerga* (în kurdă înseamnă „cei ce înfruntă moartea“), gherilă kurdă care hărțuiește, de la începutul anilor '60, statul irakian în munții din nordul țării. După aceea, despotul luminat primește în anul 1982 Premiul Kropeska din partea UNESCO, pentru că a susținut o campanie mondială împotriva analfabetismului – nu a contat că, de fapt, îi amenințase cu închisoarea pe cei care nu participau la „Ziua Cunoașterii“. Astfel, contractele franco-irakiene abundă. Decembrie 1974: încheie un contract cu Institutul Mérieux pentru înființarea unui laborator farmaceutic în Irak – sub pretextul dezvoltării vaccinurilor pentru animale; există însă intenția ascunsă de a se echipa cu arme bacteriologice. Septembrie 1975: Jacques Chirac, noul și elegantul prim-ministru francez, își primește omologul irakian cu mare pompă – cei doi bărbați semnează vânzarea istorică a avioanelor de luptă Mirage-F1, precum și un acord de 3 miliarde de dolari pentru dotarea Irakului cu un reactor nuclear civil; demnitarii petrec apoi o zi în sudul Franței, unde iau parte la un spectacol de coridă și vizitează centrul nuclear francez de la Cadarache. Cele două țări vor beneficia de avantajele în urma acestor înțelegeri. În 1978, Irakul furnizează un sfert din necesarul de petrol al economiei franceze. Și, datorită noilor săi clienți, țara lui Saddam devine din ce în ce mai bogată. Veniturile sale din petrol cresc de la 476 de milioane de dolari pe an în 1968 la 26 de miliarde de dolari doisprezece ani mai târziu. Bagdadul devine o metropolă modernă. Văile fluviilor Tigru și Eufrat sunt împânzite de autostrăzi și fabrici construite de Franța în totalitate, până la ultimul detaliu.

Bastardul

Nimic nu arată cine este cu adevărat Saddam Hussein. Nimic în afară de un mic tatuaj, trei puncte pe dosul mâinii stângi, un semn tribal tipic arabilor sunniți din regiunea sa, Tikrit, situată la nord de Bagdad. Saddam nu este un tânăr „tehnocrat“, așa cum îl consideră occidentalii extaziați și naivi, care nu știu nimic despre Irak. Pentru irakieni, acest tatuaj arată că provine dintr-un mediu sărac, tribal, și nu dintr-o familie educată care locuiește într-unul din vechile orașe ale Mesopotamiei. Practic, nu are studii și, contrar unei idei răspândite, nu este militar – a eșuat lamentabil la examenele de admitere la Colegiul de Ofițeri din Bagdad. În biografia sa există numeroase lacune, chestiune extrem de rară pentru un personaj de o asemenea anvergură din secolul XX. Originile sale au fost mult timp ascunse de invențiile propagandei și ale dușmanilor săi. Publicată pentru prima dată

În 2002 sub titlul *Saddam: King of Terror*, meticuloasa anchetă a lui Con Coughlin, jurnalist al ziarului britanic *Telegraph*,¹⁴² a reușit din fericire să discearnă adevărul de minciună, când așa ceva era încă posibil. A început cu data sa de naștere oficială, 28 aprilie 1937, născocită în drumul său spre acapararea puterii, pentru a-l face să pară mai în vârstă. De fapt, este posibil să se fi născut doi ani mai târziu. Asemenea multor copii din statele irakiene, nașterea sa n-a fost declarată la starea civilă, această practică fiind până de curând obișnuită. Mama lui, Sabha, este necăsătorită. Îl aduce pe lume în satul al-Awja, un cătun mizerabil cu case din chirpici, situat de-a lungul unui cot al fluviului Tigru, la 8 kilometri sud de Tikrit. În legătură cu tatăl său nu se cunoaște decât un singur nume: Hussein al-Majid. Acesta a dispărut înainte sau imediat după nașterea lui Saddam. Această situație a stârnit cele mai nebunești zvonuri, conform cărora Sabha ar fi fost o prostituată, iar Hussein Sr., un hoț. În societatea arabă tradițională nu există origini mai obscure decât cele ale unui copil fără tată, care, în plus, este și membru al familiei al-Bejat din tribul al-Bu Nasir, care se bucură de o reputație extrem de nefavorabilă. Singura lui forță este dată de numele său, „Saddam“, care în arabă înseamnă „cel ce luptă“. Copilul crește într-un mediu extrem de sărac, cu un tată vitreg care îl bate și se folosește de el trimițându-l la furat.

Saddam are totuși un protector: unchiul său, Khairallah Tulfah (1910–1993), fratele mamei sale. Acesta iese din închisoare în 1947, unde ajunsese din cauză că, în urmă cu șase ani, susținuse revolta prim-ministrului pronazist Rashid Ali al-Kailani (1892–1965) împotriva britanicilor. Khairallah este un ultranaționalist al cărui bagaj intelectual se limitează la ura față de iranieni și antisemitism, care explodează în regiune odată cu crearea Statului Israel. La sfârșitul anilor '40, Saddam locuiește la acest unchi care devenise învățător și datorită căruia primește cu o oarecare întârziere cunoștințele specifice școlii primare. Pe lângă aceste câteva informații importante, circulă numeroase anecdote despre copilăria sa, care nu pot fi verificate, extrase din biografiile sale oficiale, secrete îndoielnice despre Saddam sau zvonuri locale. Ele înfățișează un copil al străzii de care vecinii își bat joc din cauza condiției sale de bastard; acesta se apără de alți copii cu o bară de fier, are un singur prieten, calul său, iar pe profesori îi șicanează. În mod sigur, această descriere a copilăriei dictatorului este mai degrabă rodul imaginației oamenilor, realitatea fiind sensibil diferită. În toamna anului 1955, cu diploma în buzunar, Saddam se mută la Bagdad, unde Khairallah obține un post de director de școală. Adolescentul intră acolo la liceu. Se pare că ar fi frecventat o mișcare de tineret paramilitară, al-Futuwwa, înființată în anii '30, inspirată de Tineretul Hitlerist și de Fasciile de Luptă. Astfel începe să se dedea actelor de violență înfruntând tinerii comuniști în timpul demonstrațiilor. Familia sa are deja legături cu partidul Ba'ath („Învierea“). Fondat în 1947 la Damasc, acest partid laic își propune să reconcilieze socialismul și panarabismul, iar la jumătatea anilor '50 tocmai deschisese o sucursală în Irak. Un prieten al lui Khairallah Tulfah, generalul Ahmad Hassan al-Bakr, originar tot din regiunea Tikrit, devine apoi unul dintre cei mai importanți membri ai săi. Al-Bakr se alătură revoluției din 14 iulie 1958, condusă de generalul Abdul Karim Kassem (1914–1963), care reușește pentru un timp să-i unească pe comuniști și pe naționaliști. Întreaga familie regală irakiană este masacrată. Țara intră într-o perioadă marcată de instabilitate, care o va transforma, potrivit unuia dintre

conducătorii săi, într-o veritabilă „fabrică de lovituri de stat“.

Asasinul

Familia lui Saddam profită pentru început de ascensiunea binefăcătorului său, al-Bakr. Khairallah este numit director al Biroului de Învățământ din Bagdad. Dar un activist comunist din Tikrit, Saadoun al-Tikriti, informează autoritățile cu privire la cei zece ani petrecuți în închisoare de către unchiul său, drept care acesta este, în consecință, concediat. Pentru a se răzbuna, își trimite nepotul la Tikrit. Potrivit unui martor, la 24 octombrie 1958, Saddam l-ar fi ucis pe Saadoun cu un glonț în cap, tras pe la spate. Saddam și Khairallah sunt imediat închiși, dar după șase luni sunt eliberați din lipsă de probe. Un coleg de celulă din partidul Ba'ath va spune despre ei că erau ca doi „pereți“, muți ca un pește, pentru că nu aveau încredere în nimeni și nu se destăinuiau nimănui. După ce sunt eliberați, membrii aceluiași partid ai cărui colegi fuseseră înlăturați din guvern plănuiesc să-l asasineze pe Abdul Karim Kassem. Studentul la medicină care pune în practică operațiunea, Abdul Karim al-Shaikhly (1937–1980), va deveni unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Saddam. Tânărul condamnat are profilul ideal și se alătură echipei însărcinate cu mitralierea mașinii prim-ministrului, la 7 octombrie 1959. Hagiografii viitorului regim vor transforma acțiunea într-o adevărată epopee, iar pe tânărul Hussein, într-un erou. În 1980, acest episod a devenit chiar subiectul filmului *Al-ayyam al-tawila* („Zilele lungi“), care se întindea pe durata a șase ore; regizorul său, britanicul Terence Young, este cel ce a pus în scenă primele filme cu James Bond. În realitate, Saddam n-a avut decât un rol secundar și probabil chiar a provocat eșecul operațiunii, deschizând focul prea devreme. Șoferul este ucis, nu și Kassem, care a suferit răni doar la braț și la umăr. Saddam, rănit la rândul său, pleacă în exil la Damasc, unde petrece câteva luni, fiind trimis apoi de Ba'ath la Cairo pentru absolvirea liceului. Datorită ajutorului oferit de statul egiptean, în 1961 începe studiile la Drept. La începutul anului următor se logodește cu verișoara sa Sajida (născută în 1937), fiica lui Khairallah, cu care se va căsători la întoarcerea în Irak. De asemenea, merge frecvent la ambasada americană de la Cairo, unde își face relații în cadrul CIA, care susține creșterea puterii Ba'ath în Irak pentru contracararea comuniștilor. La 8 februarie 1963, Kassem este înlăturat de la conducerea țării și ucis în urma unei lovituri de stat conduse de doi generali, naționalistul Abdulsalam Aref (1921–1966) și Ahmad Hassan al-Bakr, membru Ba'ath și prietenul și șeful lui Khairallah. Conjurații din 1959 ajung brusc la Bagdad.

De acum înainte, membrii partidului Ba'ath duc o nemiloasă vânătoare de comuniști, astfel că între 1.500 și 5.000 de oameni mor în timpul luptelor de stradă, precedate de 149 de execuții și de sute, dacă nu chiar mii de dispăruți, torturați sau executați sumar în închisori secrete. Saddam ia parte din spatele scenei la represiune, acum în calitate de membru cu drepturi depline în cadrul Ba'ath și de gardă de corp a lui al-Bakr. Dar, din noiembrie 1963, Aref înlătură membrii partidului din guvernul său, trimițându-i înapoi în opoziție și în clandestinitate. Tânărul Hussein, al cărui fiu, Uday, se naște în iunie 1964,

supraveghează formarea paramilitară a *Jihaz Haneen* (în arabă, „aparatură aspirațiilor“) și, începând cu luna septembrie 1964, pregătește un plan de asasinare a lui Aref. O lună mai târziu este arestat în suburbiile Bagdadului înainte de a-și putea pune planurile în aplicare; nu este însă torturat sau ucis, datorită protecției de care se bucura în sferele înalte ale puterii, astfel că la data de 23 iulie 1966 evadează împreună cu Abdul Karim al-Shaikhly. Vreme îndelungată trăiește ca un fugar, înnoptează mereu în alt loc, călătorește cu un Volkswagen Beetle, apoi cu un Mercedes vechi, ambele mașini fiind furate de la comuniști. Își finalizează studiile la Drept, iar în campus merge întotdeauna însoțit de gărzii de corp. La sfârșitul anului 1967, miliția sa înăbușă greva studenților. După înfrângerea usturătoare suferită în urma Războiului de Șase Zile, în luna iunie a aceluiași an, își consolidează legăturile cu CIA și cu britanicii, cărora le cere ajutorul pentru înlăturarea de la putere a președintelui Abdulrahman Aref (1916–2007), fratele mai mare al lui Abdulsalman, mort în urma unui accident de elicopter în 1966. La începutul lui 1968, Ba'ath-ul irakian se distanțează definitiv de organizația-mamă din Siria, care cu doi ani înainte începuse să se apropie de comuniști. La 17 iulie, Saddam Hussein iese din tancul din fruntea coloanei care încercuiește palatul prezidențial pentru a nu știu câta lovitură de stat. Membrii Ba'ath se aliază cu ofițeri superiori pe care Saddam se angajează să-i înlăture, începând cu data de 30 iulie. Unul dintre ei, Abdulrazzak Nayif, pentru scurtă vreme prim-ministru, este surprins luând prânzul cu al-Bakr, care acum ocupă funcția de președinte. Hussein, complicele său, îndreaptă arma asupra lui. „Nu mă ucideți, am patru copii!“, imploră Nayif. „Nu vă fie teamă, copiii dumneavoastră nu vor păți nimic, dacă sunteți rezonabil“, îi răspunde Saddam cu cinism.

Nayif este trimis în exil în Maroc – în cele din urmă va sfârși asasinat la Londra, în 1978.

Lupul tânăr

Khairallah este numit primar al Bagdadului, Shaikhly, ministru al afacerilor externe, iar Saddam, adjunctul lui al-Bakr la președinția Consiliului de Comandament Revoluționar, instituție creată de Ba'ath pentru conducerea țării. În mod paradoxal, această mișcare anticomunistă prin excelență se stalinizează. La 27 ianuarie 1969, noii lideri din Irak organizează în Piața Eliberării din centrul Bagdadului execuția a paisprezece „spioni“, printre care se află și nouă evrei irakieni acuzați că lucrează pentru Israel. Rămas în spatele scenei politice, Saddam își petrece primii trei ani eliminându-i pe rând pe toți cei care ar fi putut sta în drumul său către putere. „M-am ocupat de toți șacalii“, afirmă acesta atunci când un membru Ba'ath își exprimă surprinderea, pentru că nu-l văzuse deloc apărând în public în acea perioadă. Asemenea lui Stalin, înființează periodic organele terorii ba'athiste: *Amn al-Amm* sau Securitatea Internă a Statului; *Jihaz Al-Mukhabarat Al-Amma*, pe scurt *Mukhabarat*, Direcția Generală de Informații; și *Istikhbarat*, Direcția Generală de Informații Militare. Numește în fruntea acestor instituții membrii familiei și ai bandei lui, caizii alături de care în tinerețe terorizase Bagdadul. Implementarea acestui

sistem provoacă la scurt timp uciderea a mii de oameni. Îi permite, de asemenea, să împiedice mai multe tentative de lovituri de stat, prima la 20 ianuarie 1970, susținută de șahul Iranului, alta la 30 iunie 1973, orchestrată de unul dintre oamenii săi de încredere. În septembrie 1971, Saddam încearcă chiar asasinarea liderului rebelilor kurzi, Mustafa Barzani (1903–1979). Irakul trimite clerici șiiți să negocieze cu acesta. Oamenii lui Hussein ascund explozibil în magnetofone, care, în loc de țintă, ucid doi dintre emisari. „Irakul este un stat polițienesc condus de Saddam Hussein, care este un nebun obsedat de putere“, afirmă cu furie Barzani, care este și prima dintre persoanele lucide în această pricină. Chiar și cel dintâi camarad al său de arme, Abdulkarim al-Shaikhly, este îndepărtat, fiind trimis ca ambasador la ONU – va fi asasinat la întoarcerea sa la Bagdad, în 1980.

În curând, președintele al-Bakr rămâne fără nici o putere de decizie. Propaganda dezvoltă un cult al personalității adjunctului său, un tânăr lider arab modern, cu o viață de familie perfectă, căruia îi plac barbecue-ul, vânătoarea și vinul rosé, și a cărui soție lucrează cu jumătate de normă ca învățătoare – făcând în același timp cumpărături la Paris și New York cu avionul prezidențial. La sfârșitul anilor '70, partidul Ba'ath numără peste un milion de membri (din douăsprezece milioane de locuitori), dintre care 150.000 fac parte din Armata Populară, principalul său grup de miliție. Iar Irakul începe deja să apară ca un stat vagabond pe scena internațională din cauza susținerii grupurilor teroriste palestiniene radicale. În ceea ce privește programul nuclear, se bănuiește că vizează fabricarea unei bombe, în ciuda promisiunilor privind utilizarea în scopuri strict civile a acesteia. Înlăturarea lui al-Bakr este însă cea care dezvăluie lumii adevărata față a lui Saddam.

La 17 iulie 1979, „adjunctul“ își amenință mentorul și îl obligă să demisioneze din „motive de sănătate“. Cinci zile mai târziu, noul președinte organizează o reuniune extraordinară a liderilor de partid la centrul de conferințe al-Khuld din Bagdad, care va fi scena unei epurări spectaculoase, în întregime filmate. Fumând cu nonșalanță un trabuc cubanez, Saddam indică cincizeci și cinci de conjurați, acuzați că urmează ordinul președintelui sirian Hafez al-Assad. Aceștia trebuie să strige pe rând sloganul Ba'ath – „Unitate, libertate, socialism“ – și să părăsească sala, pentru ca apoi să fie arestați. Douăzeci și doi vor fi executați în zilele următoare de către camarazii lor supraviețuitori. Saddam încheie întâlnirea cu această frază sinistră: „N-avem nevoie de metode staliniste pentru a ne ocupa aici de trădători. Avem nevoie de metode specifice partidului Ba'ath!“

Agresorul

În calitate de stăpân absolut al Irakului, chiar din anul următor, noul președinte conduce Irakul către prima catastrofă. Fiind sigur că revoluția islamică dezorganizase Iranul, Saddam crede că poate învinge cu ușurință țara vecină și că îi poate impune revizuirea acordurilor de la Alger, prin care era recunoscută suveranitatea iraniană asupra malului stâng al râului Shatt al-Arab, unde se află Delta Tigrului și Eufratului. Dictatorul este

îngrijorat și de tulburările provocate de știți, care sunt majoritari în Irak și sunt susținuți de coreligionarii lor iranieni. În aprilie 1980, susținătorii marelui ayatollah Mohammed Bakr al-Sadr (1935–1980)¹⁴³ încearcă să-l asasineze pe Tarek Aziz (1936–2015), viceprim-ministrul lui Saddam. Ca represalii, Sadr și sora lui sunt arestați și spânzurați. Republica Islamică amenință că îi va răzbuna. Dictatorul irakian găsește astfel pretextul pe care îl aștepta pentru declanșarea ostilităților. Înainte de invazia regiunii Shatt al-Arab, la 22 septembrie 1980, aviația irakiană lansează un atac-surpriză puternic asupra Iranului. Saddam vrea să-și îngenuncheze inamicul cât mai curând posibil și să-l oblige să negocieze. Uită că cele două armate sunt la fel de puternice și că teritoriul pe care îl atacă, cu peste treizeci și nouă de milioane de locuitori, este de trei ori mai populat. Naționalismul și islamismul vor mobiliza masele împotriva invadatorului. Primul obiectiv, ocuparea Khorramshahrului, oraș de importanță vitală, situat în aval de Basra, provoacă rapid irakienilor pierderi foarte mari. Iar din mai 1981, contraofensiva iraniană ia forma unui compactor datorită voluntarilor Gărzilor Revoluționare, copii-soldați și tineri fanaticizați de mullahii care îi convinseseră că vor ajunge în rai dacă vor muri asemenea unor „martiri”. Pentru Irak, eșecurile se țin lanț pe toate fronturile. La 7 iunie 1981, un bombardament israelian distruge instalațiile de la Centrul de Cercetări Nucleare Al-Tuwaitha, spulberându-i lui Saddam speranțele de a avea „bomba sa arabă”. Apoi, în mai 1982, Khorramshahr cade din nou în mâinile iranienilor, care capturează 22.000 de prizonieri – cu două luni înainte, a fost cât pe ce ca Saddam însuși să fie prins pe când ce inspecta un front luat cu asalt în timpul unui atac. Conflictul se transformă într-un interminabil război de tranșee.

În Irak, teroarea și propaganda se intensifică. Este înființat un nou serviciu secret intern, *al-Amn al-Khass*, „Securitatea Specială”, care practică tortura la o scară mult mai largă. Saddam ordonă construirea unor buncăre, nu-și mai face apariția în public decât în uniformă, se compară cu primii califi¹⁴⁴ și este numit „Cel Uns”, „Ghidul”, „Fiul poporului”. Un muzeu îi consacră o expoziție permanentă, ziarele îi dedică numere speciale, televiziunea difuzează cântece în cinstea sa, imaginea sa este peste tot; în epocă circula următoarea glumă: „Există douăzeci și șase de milioane de irakieni, treisprezece milioane de oameni și treisprezece milioane de portrete ale lui Saddam”. Economia se prăbușește. În martie 1982, un ministru îndrăznește să propună în cadrul Consiliului ca Saddam să-i predea puterea lui Bakr. „Să discutăm această chestiune în altă cameră”, răspunde calm președintele. Când ies din încăpere, se aude un foc de armă, apoi Saddam se întoarce și reia ședința de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Trimite apoi o echipă de medici să-i „eutanasieze” predecesorul. Peste trei sute de ofițeri vor fi executați în lunile următoare pentru că au îndrăznit să pună la îndoială strategia comandantului-șef. Recâștigarea controlului asupra forțelor irakiene culminează cu fondarea Gărzii Republicane în 1984, o adevărată armată personală, bine plătită și echipată, care cuprindea până la 140.000 de oameni. În același an, iranienii cuceresc insulele Majnun din Golful Persic, iar irakienii, disperați, folosesc în replică iperită și gaz de luptă Tabun – aceste acțiuni nu împiedică însă avansarea trupelor inamice, care, doi ani mai târziu, ocupă peninsula Al-Faw, situată în extremitatea sud-estică a Irakului. În ciuda acestor înfrângeri, la Bagdad clanul lui Saddam domnește în mod absolut. Rudele sale au un stil de viață

asemănător cu cel al mafioților, aduc prostituate din Scandinavia, au flote de sute de mașini de epocă și își petrec serile în cluburi de noapte. În cele din urmă, sosirea consilierilor militari americani în 1988 în prima linie a frontului schimbă cursul evenimentelor, chiar în momentul în care regimul se dezlănțuie împotriva dușmanilor săi din interior, știți și, mai ales, kurzii: în martie 1988, în cadrul campaniei Anfal („pradă“ în arabă, numele unei sure din Coran folosite ca nume de cod), generalul Ali Hassan al-Majid (1941–2010), care se ocupă de cele mai murdare treburile ale regimului, bombardează cu iperită orașul kurd Halabja, situat lângă granița iraniană, provocând moartea a aproximativ cinci mii de civili – în urma operațiunii dobândește porecla „Ali Chimicul“. În ceea ce privește Iranul, învins de mai multe ori pe țărmurile Golfului Persic, acesta este epuizat și, la 18 iulie 1988, acceptă încheierea unui acord de încetare a focului, care va duce la recunoașterea statu-quoului dinainte de război. Opt ani de masacre, în care au murit degeaba între 500.000 și 1.000.000 de oameni!

Paria

Pacea este sărbătorită prin ridicarea la Bagdad a grandiosului monument „Măinile Victoriei“, care reprezintă două săbii uriașe ținute de niște mâini sculptate ce se aseamănă cu mâinile lui Saddam; în același scop este reconstruit vechiul oraș Babilon cu ziduri de cărămidă pe care era incrustat numele președintelui, așa cum se proceda în Antichitate în cazul regilor din Mesopotamia. Dar, pentru președintele irakian, bucuria este de scurtă durată. Familia îi este sfâșiată din cauza infidelității sale. Soția îi tolera aventurile, însă nu și o amantă cvasioficială cu care avea o relație de lungă durată, în acest caz fiind vorba de soția șefului companiei aeriene naționale. În semn de răzbunare, Prima Doamnă a Irakului își manipulează fiul cel mare, Uday, care ucide una dintre gărzile de corp ale președintelui; deși este trimis în exil, acesta este repede iertat. Pentru că nu reușește să-și facă dreptate, Sajida apelează apoi la fratele său, Adnan, ministrul apărării. Cei doi veri erau prieteni din copilărie. În mai 1989, între aceștia are loc o ceartă violentă. La scurt timp, elicopterul în care se afla Adnan explodează, după ce fusese atras în cursă de dictator. În timpul acestei „păci ciudate“, economia irakiană se redresează, însă Hussein avea să strice totul din nou. Nu s-a împăcat cu sprijinul firav oferit de statele arabe în timpul lungii sale cruciade împotriva Iranului. Și acuză celelalte țări producătoare de petrol, în special Kuweitul, că au scăzut prețul prin creșterea producției. La 2 august 1990 invadează brusc micul regat vecin pentru a pune mâna pe imensele câmpuri petrolifere. Căutând să obțină acordul americanilor, cu o săptămână în urmă se întâlnise cu ambasadorul Statelor Unite la Bagdad, April Glaspie. „Nu avem nici o opinie referitoare la conflictele dintre arabi, așa cum este cel de la frontiera dintre Irak și Kuweit“, i-a răspuns prudent diplomatul american, care nu și-a imaginat că irakienii vor considera că răspunsul său vag reprezintă acordul Statelor Unite pentru cucerirea țării vecine. Președintele american George H.W. Bush ordonă imediat desfășurarea de trupe în Arabia Saudită, dă un ultimatum și formează o coaliție internațională sub egida Consiliului de Securitate al ONU. La 16 ianuarie 1991,

alăptării lansează un bombardament intensiv, care se întinde pe durata a cinci săptămâni. Apoi, la sfârșitul lunii februarie, în patru zile, ofensiva lor terestră anihilează forțele de ocupație irakiene. Odată cu Războiul din Golf iese la iveală faptul că „cea de-a patra armată a lumii” nu este decât o armată de paradă, nepregătită pentru un conflict modern, incapabilă să facă față trupelor occidentale, fiind condusă de lideri incompetenți. „Irakienii valoroși, ați rezistat în fața lumii întregi, declară învinsul pe un ton triumfător, fără nici un strop de rațiune. Ați câștigat. Sunteți victorioși. Cât de dulce este victoria.” Șiiții și kurzii profită de ocazie pentru a încerca să răstoarne regimul. Bush însă nu intervine și lasă populația la mila dictatorului, care ordonă soldaților rămași să atace dușmanul din interior. Două milioane de kurzi se îndreaptă în grabă la granița cu Iranul la sfârșitul lunii aprilie, timp în care o mie de oameni mor zilnic de foame. Se pune capăt masacrului prin Rezoluția nr. 688 a Consiliului de Securitate al ONU, care stabilea ca în nordul țării să nu se efectueze nici un fel de zbor.

Irakul nu se va mai ridica niciodată: aflat sub embargo, se angajează într-o confruntare cu comunitatea internațională, care îl forțează să accepte inspecții în vederea distrugerii armelor sale chimice. Acceptat în 1996, acordul „Petroil contra hrană” (1,6 miliarde de dolari în petrol livrate la fiecare șase luni în schimbul alimentelor și medicamentelor) nu permite restabilirea situației umanitare, iar traficul și corupția îi diminuează beneficiile. Ca reacție la interminabilele manevre agresive ale lui Saddam, americanii bombardează în mai multe reprize armata irakiană și serviciile de securitate: în aprilie 1993, după o tentativă de asasinat – deșeură – împotriva fostului președinte Bush, aflat în vizită în Kuweit, apoi mai ales în decembrie 1998, în timpul operațiunii „Vulpea deșertului”, bombardamentele având loc după nenumăratele eșecuri ale negocierilor de dezarmare – Irakul este luat cu asalt și în timpul mandatului lui Bill Clinton, care încearcă să distragă atenția de la scandalul sexual în care era implicat. CIA nu reușește totuși să structureze o opoziție suficient de puternică, iar Hussein continuă să scape loviturilor de stat și încercărilor care vizează eliminarea sa.

Fiul său Uday este cel care îl îngrijorează cel mai mult: este imprevizibil, ucide, violează, umilește atât de mulți irakieni, încât într-o zi de decembrie a anului 1996 este mitraliat în mijlocul Bagdadului și supraviețuiește numai printr-un miracol, timp de câțiva ani rămânând ținut într-un scaun cu rotile. Această încercare intensifică întoarcerea tatălui său către islam, începută după înfrângerea suferită în Kuweit. O „campanie de întărire a credinței” este lansată în 1993. Aceasta va permite stabilirea islamiştilor sunniți¹⁴⁵ în țară – ceea ce va constitui începutul dezastrului, crearea Statului Islamic douăzeci de ani mai târziu. Saddam se folosește de religie pentru a-și continua războiul împotriva Occidentului prin alte mijloace. Pune să se construiască la Bagdad o moschee imensă, Umm al-Marik („Mama tuturor bățăliilor”), ale cărei minarete au forma unor rachete Scud fabricate de sovietici și folosite împotriva Israelului în 1990. În acest templu al regimului este expus un „Coran tipărit cu sânge”, scris cu cerneală amestecată cu câțiva litri de sânge proveniți chiar de la dictator. Stăpânul Irakului a îmbătrânit, dar asta nu trebuie să se vadă: are părul vopsit, în public nu poartă ochelari, în ciuda vederii slabe, și nu stă cu spatele la camerele de filmat pentru a nu lăsa să se observe durerile de spate care îl gârbovesc. Toată mâncarea lui este atent trecută prin raze X de specialiști în domeniul

radioactivității. În fiecare dintre zecile sale de palate sunt pregătite trei feluri de mâncare pentru el, chiar și atunci când este plecat. Păstrează o aură de mister, se spune că nu doarme niciodată două zile la rând în același loc, ca atunci când trăia în clandestinitate, când membrii Ba'ath erau urmăriți de regimul președinților Aref.

Țapul ispășitor

În zilele care au urmat atacurilor din 11 septembrie 2001, dictatorul este identificat drept una dintre principalele ținte ale „războiului împotriva terorismului” declarat de președintele George W. Bush. La sfârșitul anului 2002, regimul împiedică desfășurarea unei noi inspecții a ONU. Prin urmare, la fel ca în 1991, americanii încearcă să antreneze împotriva acestuia o largă coaliție susținută de comunitatea internațională, sub pretextul legăturilor inexistente cu gruparea teroristă al-Qaida și al amenințării „armelor de distrugere în masă”, acestea din urmă fiind tot atât de lipsite de substanță. În realitate, stocurile de gaze irakiene sunt vechi și limitate, iar programul său militar de realizare a bombei H s-a oprit complet la începutul anilor '80. În ciuda exercitării dreptului de veto de către Franța în cadrul ONU și a protestelor globale, la 19 martie 2003 este lansată operațiunea „Libertatea irakiană” prin bombardarea buncărului lui Saddam Hussein, care este ușor rănit. În decurs de o săptămână, trupele americane ajung cu ușurință la Bagdad. Până în ultima clipă, președintele irakian apare tot mai des la televiziune cu scopul de a-și aduna trupele aflate în pragul dezastrului, ascunzându-se totodată în locuri special pregătite cu mult timp înainte. Pe 9 aprilie, dărâmarea simbolică a uneia dintre statuile sale din Bagdad, situate în fața Hotelului Palestina, marchează prăbușirea regimului. Dictatorul dispăre complet în aceeași zi. Căderea sa dezvăluie lumii palatele, mărturiile ale megalomaniei sale, camerele de tortură, gropile comune și extravaganțele fiului său Uday – în vila lui s-au găsit alcool, țigări și heroină în valoare de două milioane de dolari, precum și fotografii cu fetele președintelui Bush puse pe pereți și înconjurate de imagini pornografice. La 1 mai 2003, George W. Bush, aflat la bordul portavionului *Abraham Lincoln*, crede că poate ține un discurs triumfător în care să anunțe victoria. Pe teren însă, ocupanții britanici și americani pierd zilnic aproximativ zece oameni în primele ambuscade organizate de insurgenții naționaliști și islamisti – aflați pentru prima dată în aceeași tabără. Fugind de cei care-l urmăreau, Saddam trimite scrisori și înregistrări către mass-media, încurajând combatanții să-l susțină prin invocarea jihadului.

Vânătoarea de lideri ai partidului Ba'ath ia o dimensiune fără precedent. Soldații ocupanți primesc chiar un pachet de cărți de joc cu figurile demnitarilor din fostul regim, care cad unul după unul! La 21 iulie 2003, cei doi fii ai lui Hussein, Uday și Qussay, sunt uciși la Mosul, în nordul țării, după un schimb masiv de focuri, care avea scopul de a lua cu asalt vila în care se baricadaseră. Pentru a pune capăt situației, americanii folosesc elicoptere Apache și avioane antitanc A-10. Mustafa, nepotul lui Saddam, care nu are decât paisprezece ani, luptă până la moarte. Trei săptămâni mai târziu, ocupanții îl capturează pe Ali Chemicul. Cu toate astea, evenimentele se complică: la sfârșitul lunii

august, un atac sinucigaș face șaptesprezece victime la sediul ONU din Bagdad, una dintre acestea fiind șeful misiunii, Sergio Vieira de Mello. Va mai fi nevoie de încă patru luni pentru uciderea tiranului decăzut. O gardă de corp arestată în apropiere de Tikrit în dezvăluie ascunzătoarea. În noaptea de 13 spre 14 decembrie 2003, forțele speciale americane lansează un raid masiv asupra unei ferme din al-Daour, localitate situată la câțiva kilometri de al-Awja, satul natal al lui Saddam. În grădină, acestea găsesc o trapă metalică ce acoperea o „gaură de șoarece“ de 2,5 m adâncime. Înăuntru, un bătrân cu barbă și părul neîngrijit le răspunde de îndată: „Eu sunt Saddam Hussein. Sunt președintele Irakului și sunt gata să negociez“. E imediat dus cu elicopterul la Bagdad, la închisoarea rezervată foștilor lideri ai Irakului. După îndelungi interogatorii conduse de serviciile americane și de membrii Tribunalului Special Irakian înființat pentru judecarea crimelor ba'athiste, procesul său începe la data de 19 octombrie 2005. Saddam apare cu barba groasă, părul grizonant și tenul brăzdat de riduri; este însă combativ. Se apără pas cu pas, spinge toate crimele de care este acuzat și are o atitudine tot mai provocatoare. Defectele de procedură și discordia de la nivel politic care îl înconjoară ajung să transforme această șansă istorică pentru Irak într-un circ judiciar interminabil. Deși celelalte procese ale sale nu fuseseră încă finalizate, la 5 noiembrie 2006 este în cele din urmă condamnat pentru crime împotriva umanității din cauza masacrelor comise în timpul represiunii šiitilor din anii '80. Condamnat la moarte prin spânzurare, este executat la 30 decembrie 2006, la ora 6 dimineața, într-o bază militară irakiano-americană de la Bagdad, tabăra „Justiției“, sub insultele călailor săi. Unul dintre ei îi strigă în ultimul moment: „Să ajungi în iad!“ „Iadul numit Irak?“, îi răspunde Saddam, înainte să-și facă ultima rugăciune și să se deschidă trapa.

142. Înainte de cartea respectivă, și alte biografii au făcut lumină în privința anumitor aspecte din viața lui Saddam Hussein, însă aceasta este prima care dispune de un aparat critic masiv. A se vedea bibliografia selectivă de la sfârșitul volumului.

143. Cele mai importante două locașuri de cult šiite sunt situate în Irak, în sudul Bagdadului, la Karbala și Najaf. În acest din urmă oraș se află sediul „marilor ayatollahi“, autoritățile supreme ale šiismului duodeciman. Mohammed Bakr al-Sadr, cel mai dăruit cleric din generația sa, a participat în 1957 la fondarea partidului islamic Dawa, care s-a impus rapid ca principala mișcare de opoziție în Irak și care sprijinea revoluția islamică din Iran.

144. Este mai întâi asemănat cu Omar, califul care a învins armatele persane în anul 636 în bătălia de la al-Qādisiyyah (centrul Irakului) și apoi cu califii abasizi, o dinastie care a făcut din Bagdad capitala imperiului islamic ajuns la apogeu în secolul al VII-lea.

145. În principal, wahhabiți care susțin Arabia Saudită, membri ai Frăției Musulmane legați de mișcarea fondată în Egipt în anii '30, dar și jihadiști, care în majoritate provin din Afganistan și care susțin jihadul pentru întoarcerea la islamul expansionist de la începuturi.

22. FAMILIA ASSAD, TATĂ ȘI FIU

de Bernard Bajolet

Siria este o țară în ruină. Vechiul oraș Alep, poartă a Orientului către Europa și a Europei către Orient, este distrus. În urma războiului civil pe care l-a încheiat au murit 500.000 de oameni, o treime din populație a fugit din țară, iar o altă s-a deplasat în interior. Principalul responsabil pentru acest dezastru, Bashar al-Assad, n-a ezitat să folosească arme chimice împotriva poporului sirian, a dat ordin să se arunce butoaie cu explozibil în zonele rebelilor, a trimis zeci de mii de adversari la închisoare, mulți dintre aceștia fiind executați sau pierzându-și viața în timp ce erau torturați. Cu toate acestea, Bashar este tot în fruntea țării, el, care nu fusese pregătit decât în ultimul moment să-i succedă tatălui său; nu avea calitățile acestuia și nu se aseamăna nici măcar cu fratele său, Bassel, care inițial fusese ales să ducă mai departe dinastia. Cum poate fi explicat acest mister?

Punctul central al regimului sirian este natura sa sectară. Puterea reală este de fapt deținută aproape exclusiv de alaiiți (10-12% din populație înainte de războiul recent). Continuarea exercitării acesteia este o chestiune de supraviețuire pentru comunitate, care este gata să măcelărească restul populației în cazul în care ar fi necesar. Acesta este motivul pentru care membrii săi îl susțin pe Bashar. Același motiv explică de ce regimul sirian nu se poate reforma și nici nu poate ceda vreo fărâmbă din puterea deținută.

Așadar este necesar să ne aplecăm asupra religiei alauite – deși aici este mai puțin vorba de religie, cât de comunitarism – pentru a înțelege mai bine sursele puterii autocratice din Siria și pentru a readuce în prezent mecanismul prin care Hafez al-Assad a reușit să pună mâna pe putere.

Lenta ascensiune a alaiiților

Fondatorul sectei a fost Muhammad ibn Nusayr al-Namiri, care provenea dintr-un trib de la est de Eufrat și care a murit în 884. Acesta este motivul pentru care adepții săi au fost numiți nusairi vreme îndelungată. Dar începând cu anii '20, în timpul mandatului francez, aceștia au preferat să-și spună alaiiți¹⁴⁶, denumire care provine de la numele lui Ali, ginerele profetului Mahomed, ceea ce, în aparență, îi leagă în mod avantajos de šiism, deci de islam. Ibn Nusayr a spus că adevărul i-a fost revelat de cel de-al unsprezecelea imam šiit, Hassan al-Azkari; pentru šiiti duodecimani¹⁴⁷ (astăzi majoritari în Iran), acesta era tatăl lui Mohamed al-Madhi, al doisprezecelea și ultimul imam, care a murit la vârsta de cinci ani (pentru šiiti, el este doar „ascuns” și va reapărea la sfârșitul veacurilor pentru a mântui lumea). Ibn Nusayr, care refuza să recunoască existența lui Mahdi, s-a proclamat

cel de-al doizeprezecelea imam. În secolul al X-lea, doctrina sa ajunge la Alep, apoi, în secolul următor, în Laodiceea (Latakia) datorită lui Tabarani¹⁴⁸, care poate fi considerat fondatorul ramurii siriene a sectei.

Religia alauită încă are câteva zone necunoscute, având în vedere că aceasta este în esență secretă. Din câte se știe, se bazează pe un extraordinar sincretism al religiilor și filozofilor străvechi, pornind de la mazdaismul și maniheismul persane și mergând până la neoplatonismul grecesc și islam, în special šiit, ajungând până la creștinism. În centrul doctrinei se găsește o treime sfântă: Ali – care este de origine divină, așa cum este Isus pentru creștini –, Mahomed și Salman Persanul, companionul eliberat al Profetului. Coranul este una dintre cărțile sfinte ale religiei alauite, dar, într-un sens tainic, acesta reprezintă *batin*-ul (care provine de la rădăcina *BTN*, „pântec“). Disimularea este astfel ridicată la rang de virtute. Așadar, alauiții nu au nici o dificultate să pretindă că sunt musulmani și să le imite acestora riturile atunci când situația o impune.

Adeptii doctrinei țin un fel de post, care este însă diferit de Ramadan. Nu fac pelerinaj la Mecca și nici nu practică abluțiunea. Nu au moschei și își fac rugăciunile în propriile case. Respectă anumite restricții alimentare, dar nu pe cele care se regăsesc în islam. În schimb, nu doar că vinul nu este interzis, dar are și o semnificație religioasă. Alauiții celebrează Ashura šiită (în memoria martiriului imamului Hussein) – fără flagelări –, dar și sărbătorile creștine, cum ar fi Crăciunul sau Paștele, ca să nu mai vorbim de Nowruz, sărbătoare care datează din perioada zoroastrismului și care salută revenirea primăverii. Misterul care înconjoară religia alauită a dat naștere la tot felul de zvonuri despre depravarea adeptilor săi și a servit drept pretext pentru masacrele care i-au marcat istoria. Sirianul Ahmad ibn Taymiyya (1268–1328), un nume de referință pentru salafiștii contemporani, îi considera pe nusairi „mai necredincioși decât evreii și creștinii“ și recomanda „război și pedepse împotriva lor, potrivit legii islamice“. Deși teologii šiiti erau mai puțin virulenți decât cei sunniți, îi considerau totuși pe alauiți eretici din cauza ridicării la rang de divinitate a lui Ali.

Alauiții au suferit persecuții, cele mai teribile având loc, fără îndoială, în 1317, în perioada domniei mamelucilor (aproximativ 20.000 de victime), și în 1516 (10.000 de morți), când sultanul Selim I a inaugurat perioada otomană. Asemenea catarilor din sudul Franței sau bogomililor din Bosnia, alauiții s-au izolat în munți, adică în Jebel Ansariye (sau Jebel alauit), din sud-estul Latakiei, pentru a scăpa de persecuții. Această izolare a contribuit la accentuarea introversiei lor ezoterice și a endogamiei. Până în prima jumătate a secolului XX nu coborau din refugiile lor montane decât pentru a se pune în slujba „sirienilor“, adică a burgheziei sunnite, în timp ce fetele, atunci când nu erau trimise de părinții lor în bordurile din Beirut (deși se aflau încă la vârsta pubertății), deveneau de mici doici pentru tot restul vieții. Amintirea acestor persecuții și umilințe rămâne foarte prezentă în memoria colectivă a alauiților.

Cum au făcut trecerea de la întuneric la lumină și de la cel mai de jos nivel al societății până în vârful puterii?

Această comunitate a început să-și depășească condiția modestă în timpul exercitării mandatului francez în Siria și Liban (1920–1946). După Primul Război Mondial, aceasta s-a manifestat favorabil față de Franța, care a eliberat-o de jugul otoman. Rebeliunea

șeicului alaiut Saleh al-Ali în 1919 a fost doar un episod izolat, ale cărui proporții au fost exagerate câteva decenii mai târziu de propaganda lui Hafez al-Assad. De fapt, majoritatea alaiuților susțin puterea mandatară după ce aceasta din urmă a creat un „stat“ alaiut autonom, a cărui înființare chiar ei o ceruseră. Crearea unui astfel de „stat“ – dizolvat câțiva ani mai târziu – a fost parte din dorința colonizatorului de a diviza Siria pentru a o controla mai bine și pentru a proteja principala schimbare pe care o impuseseră în zonă: crearea Libanului. Hafez al-Assad nu-i va ierta niciodată Franței această împărțire – această „mutilare“, după cum el însuși avea să o numească, deși la vremea respectivă majoritatea coreligionarilor săi primiseră cu entuziasm schimbarea.

Cu toate că spiritul colonial în care Franța și-a exercitat mandatul asupra Siriei și Libanului a fost de atunci criticat de politicieni și jurnaliști francezi mai lucizi decât alții, Franța n-a lăsat doar o moștenire negativă. Datorită învățământului obligatoriu, tinerii alaiuți au putut, asemenea tuturor micilor sirieni, să învețe să citească și să scrie, apoi unii dintre ei au reușit să intre în școli pentru pregătirea profesorilor sau a subofițerilor, și chiar a ofițerilor. Astfel s-a format coloana vertebrală a partidului Ba'ath.

În timpul mandatului francez, aceștia s-au înrolat în număr mare în unitățile auxiliare înființate de Franța. Au oprit greve, au suprimat protestele oponentilor – majoritatea sunniți – și au strâns informații în numele ocupantului. În această perioadă, ei au fost, într-un fel, „harkii“ Franței din Siria.

Dar există un alt motiv, profund cultural, care i-a determinat pe alaiuți să se alăture armatei și, mai târziu, „serviciilor“: Siria s-a născut, cu câteva milenii înainte de era noastră, din practicarea comerțului. Aflată la polul opus valorilor Franței feudale, această activitate era percepută – și încă este – de burghezia sunnită (și creștină), moștenitoare a acestor secole de civilizație, drept cea mai nobilă meserie, în timp ce armata sau administrația erau sortite disprețului. Astfel, majoritatea membrilor burgheziei sunnite au abandonat în mare măsură armata și serviciile, lăsându-le pe seama alaiuților, care le vedeau într-o manieră complet diferită, ca mijloc de avansare socială.

Alaiuții au fost cei care, alături de creștini și druzi, și-au exprimat îngrijorarea față de perspectiva retragerii Franței, menționată pentru prima dată în 1936 de Frontul Popular al lui Léon Blum. Odată pusă în practică în 1946, aceștia au rezistat câțiva ani guvernului Siriei independente dominate de sunniți. Dar își pregăteau în secret ascensiunea, bazându-se pe doi vectori de influență: armata, în care au continuat să se infiltreze recurgând masiv la cooptare, și partidul Ba'ath, rodul unei maturizări lente,¹⁴⁹ înainte de înființarea sa oficială la Damasc în aprilie 1947.

Alaiuții, asemenea altor membri ai comunităților minoritare, cum erau mai ales creștinii, au fost atrași de la început de cele trei valori ale acestui partid: naționalismul – care le atenua originea comunitară în cadrul conceptului de arabitate –, secularismul – care distrăgea atenția de la erezia de care erau bănuți – și progresismul – care răspundea aspirațiilor lor referitoare la justiție și avansare socială.

Preluarea puterii

Influențat de valul puternic al naționalismului arab reprezentat de Nasser în Egipt (iunie 1956) și de Kassem și Aref în Irak (iulie 1958)¹⁵⁰, partidul Ba'ath s-a infiltrat treptat în societatea și politica din Siria, astfel că la 8 martie 1963 a organizat o lovitură de stat în urma căreia a preluat puterea de la Damasc, împreună cu alte partide naționaliste și progresiste, la o lună după cea care adusese la conducere la Bagdad filiala sa irakiană. A urmat apoi o luptă surdă la nivelul puterii siriene între membrii de partid sunniți, conduși de noul președinte Amin al-Hafez, și alaiuții conduși de Salah Jadid. Aceștia din urmă anticipă acțiunea pe care Amin al-Hafez dorește să o pună în practică, aceea de a elimina membrii necorespunzători, prin urmare, în februarie 1966, preiau puterea și desfășoară, la rândul lor, o vastă campanie de epurare în cadrul partidului, armatei și administrației. Vechea gardă moderată este astfel îndepărtată.

Cei mai emblematici lideri ai săi, Michel Aflak și Salah Bitar, cofondatori ai partidului Ba'ath, sunt nevoiți să plece în exil.¹⁵¹ Imediat după lovitura de stat din 1966, Hafez al-Assad, șef al Statului-Major al Forțelor Armate Aeriene din 1964, este numit ministru al apărării de către Salah Jadid, care devenise personalitatea politică dominantă din cadrul guvernului. Mai pragmatic decât acesta din urmă, al-Assad stătuse deoparte în timpul loviturii de stat, dar avansase mult pe scara ierarhică în cadrul comitetului militar secret al Ba'ath, pe care îl fondase în 1959 în Egipt – unde fusese trimis în misiune – împreună cu alți ofițeri alaiuți (inclusiv Salah Jadid și Mohammad Omran¹⁵²) și câțiva sunniți (inclusiv Mustafa Tlass). Prin intermediul acestui comitet, Assad își infiltrase oamenii în armată. Nu-i mai rămânea decât să-și dea la o parte propriul șef. Episodul cunoscut sub numele de Septembrie Negru în Iordania i-a oferit această ocazie: în timp ce regele Hussein se angajase să-i zdrobească pe palestinieni, Salah Jadid a trimis unități blindate (sub comandament sirian) ale Armatei pentru Eliberarea Palestinei pentru a le veni în ajutor. Assad a refuzat să ofere protecție aeriană trupelor, care au trebuit să se retragă. Amenințat cu destituirea, acesta a preluat conducerea și i-a arestat pe Jadid și Nureddin al-Atassi, care ocupa funcția de președinte. Primul a murit în închisoare douăzeci și trei de ani mai târziu. Cel de-al doilea a petrecut douăzeci și doi de ani în spatele gratiilor. Bolnav, a fost eliberat cu puțin timp înainte de a muri. Astfel, Hafez al-Assad a devenit noul stăpân al Siriei la 13 noiembrie 1970. În martie 1971 a fost „ales” președinte al republicii prin sufragiu universal cu... 99,2% din voturi!

Hafez al-Assad: leul și vulpea

Hafez al-Assad s-a născut la 30 octombrie 1930 în satul Jebel Ansariye din districtul Qardaha, într-o familie alaiuită de țărani săraci. Potrivit biografiei oficiale, în 1927 tatăl său și-a luat porecla „Assad” („Leul”) pentru a marca opoziția sa acerbă față de mandatul francez... Elev strălucit, tânărul Hafez este înscris la Academia Militară din Homs, ale cărei cursuri sunt gratuite, apoi este trimis în URSS pentru o perioadă de unsprezece luni, unde va urma un program de pregătire suplimentară ca pilot de vânătoare. În 1957 se căsătorește cu Anissa Makhlof, dintr-o familie alaiuită mai bogată decât a sa. Cei doi vor

avea cinci copii: Bushra, născută în 1960; Bassel, născut în 1962 (decedat în 1994); Bashar, în 1965; Majd, în 1966 (decedat în 2009); și, în sfârșit, Maher, în 1967.

Deși a câștigat puterea cu ajutorul armatei, Hafez este un politician în adevăratul sens al cuvântului. Devenit membru al partidului Ba'ath de la frageda vârstă de șaptesprezece ani, acesta nu a putut, la momentul „mișcării corective“ din noiembrie 1970, să-și aroge vreă victorie militară: în timpul Războiului de Șase Zile din iunie 1967, în timp ce era ministru al apărării, aviația siriană a pierdut cincizeci și patru de avioane. La acea vreme, ambasadorul Franței la Damasc i-a prezis un viitor sumbru. După cum am văzut, Hafez al-Assad n-a reușit să se impună la conducerea țării prin fapte de război strălucite, ci prin intermediul conspirațiilor și al infiltrării oamenilor săi în instituții-cheie.

Extrem de suspicios, paranoic chiar, Assad își consolidează puterea cu ajutorul numeroaselor servicii de informații (în anii '80 existau vreo șase), care rivalizau între ele, pătrunzând la toate nivelurile societății și terorizând populația. Mii de oameni sunt arestați, ținuti captivi în cel mai mare secret și uneori torturați. Mulți nu-și vor mai revedea niciodată familiile. În schimb, după eșecul războiului din octombrie 1973 (numit de către Israel „războiul de Yom Kippur“), Assad nu mai dorea o armată puternică care să-i poată amenința puterea. De aici și atitudinea sa moderată din deceniile următoare cu privire la Israel, arma chimică trebuind, în lipsa celei nucleare, să joace un rol descurajator. Armata siriană este formată din oameni săraci, slab pregătiți și echipați, cu excepția unui număr mic de unități de elită concepute mai mult pentru a proteja regimul decât pentru a lua parte la vreun război, în special Divizia 4 blindate și garda prezidențială, ambele încredințate apropiaților lui Hafez.

Regimul Assad seamănă mai mult cu o tiranie de tip oriental decât cu una stalinistă sau nord-coreeană: părerile oamenilor nu au nici o importanță atât timp cât ele nu ies la lumină. Regimul domnește prin frică. Îi este cunoscută ura pe care o inspiră și nu face nimic pentru a o atenua, având în vedere că aceasta este parte integrantă a sistemului său de putere. Pe scurt, nu este vorba despre modelarea minții oamenilor, ci pur și simplu despre îngrădirea libertății de exprimare. La fel, nu există nici o preocupare ideologică privind economia. Din contră: burghezia sunnită sau creștină poate continua să prospere, cu condiția să nu amenințe stabilitatea puterii. Pe de altă parte, orice intenție de a contesta regimul ori președintele, sau, mai rău, de a-l răsturna, este brutal reprimată. În 1982, Assad, asemenea pisicii care pândește șoarecele la marginea ascunzătorii, nu intervine atunci când în nordul Siriei izbucnește o revoltă, pentru că scopul său era să-i descopere pe făptași și să-i atace mai târziu cu toată forța. La ordinul său, în februarie 1982, orașul Hama, epicentrul mișcării contestatare a Fraților Musulmani, este înconjurat, apoi distrus, rezultând între opt mii (potrivit lui Patrick Seale, care estimează un număr mai mic) și douăzeci de mii de victime, sau chiar mai mult.

Assad nu se dă în lături de la asasinat politice și nu se ascunde. Mai ales în Liban, unde asemenea manifestări sunt ceva obișnuit. În martie 1977, Kamal Joumblatt, fondatorul Partidului Socialist Progresist și eminentă personalitate din rândurile druzilor, este asasinat lângă un punct de control sirian. Câțiva ani mai târziu, Hafez al-Assad îl convoacă pe fiul său rebel, Walid, ocazie cu care evocă amintirea tatălui acestuia: „Ah, ce om extraordinar era Kamal! Și când te gândești că, cu cincisprezece zile înainte de

overta sa, stătea acolo, Walid, în fața mea, pe scaunul pe care stai și tu!“¹⁵³ Dar represiunea lui Hafez al-Assad se desfășoară – în general – într-un mod mai ținut decât cea condusă de rivalul său irakian, Saddam Hussein, care elimina familii întregi pentru prevenirea actelor de răzbunare ale supraviețuitorilor. Assad nu omite să transmită condoleanțe văduvelor victimelor sale; nu este însă o manifestare a cinismului său, ci un fel de politețe orientală. A pus chiar un Mercedes la dispoziția soției unuia dintre miniștrii săi despre care se spunea că fusese ucis din ordinul său, și i-a plătit studiile fiului acestuia.

Assad nu are cabinet. Obişnuieşte să spună: „Nu am consilieri, ci doar informatori“. În sistemul său, guvernul nu contează. Prim-ministrul, în general sunnit, joacă un rol de faţadă, la fel şi ministrul apărării, Mustafa Tlass, un sunnit din Homs, colegul lui Assad de la Academia Militară, iar generalii, în mare parte alauiţi, îl iau în derâdere pe la spate. Cei mai mulţi dintre ei, însă nu toţi: Youssef Shakkour (creştin) rămâne şeful Statului-Major al Forţelor Armate până în 1974¹⁵⁴, când este înlocuit de generalul Hikmat Shihabi (sunnit), care avea să ocupe această poziţie până în 1998. Dar aceste personalităţi izolate, servile, înconjurare şi supravegheate de alauiţi nu prezintă nici un fel de ameninţare pentru regim, căruia îi servesc drept garanţie. În mod similar, Abdel Halim Khaddam, ministru al afacerilor externe (1970–1984), apoi vicepreşedinte (1984–2000), sau extrem de loialul Farouk al-Sharaa, ministru al afacerilor externe (1984–2006), apoi vicepreşedinte (2006–2011), joacă rolul de alibiuri sunnite, fără să fie total lipsiţi de influenţă.

Hafez al-Assad a visat, fără îndoială, la „Siria Mare“, un proiect susţinut în 1920 de Congresul general sirian şi împotriva căruia Franţa mandatară a luptat cu îndârjire. El însuşi n-a rostit niciodată aceste cuvinte. Însă aceasta era harta creionată de declaraţiile sale din anii '70 şi '80 puse cap la cap: „Siria şi Libanul sunt o singură ţară şi un singur popor“; „Iordania a fost creată pentru dezmembrarea Siriei“; „Palestina este Siria de Sud“. Cu toate astea, visele sunt diferite de realitatea politică. Assad rămâne realist, preocupat fiind să evite acţiunile riscante cu deznodământ nesigur; Nasser arătase unde puteau acestea să ducă. Chiar şi aşa, această idee ambiţioasă a stat la baza sacrificării Libanului, chestiune care poate la început n-a fost premeditată, dar care a fost treptat pusă în practică când s-a ivit ocazia.

Trupele siriene au intrat în Țara Cedrilor într-o frumoasă dimineață de iunie 1976, în primul rând pentru a veni în ajutorul milițiilor creștine din Frontul Libanez amenințate de forțele „de stânga“ și de fedainii palestinieni, care, după ce încercaseră să destabilizeze Iordania cu câțiva ani înainte, se pregăteau să facă același lucru în Liban. Dar încă din 1978, în contextul Acordurilor de la Camp David dintre Egipt și Israel, Siria se întorsese împotriva forțelor creștine – considerate prea apropiate de statul evreu –, sprijinindu-se de acum înainte pe grupări šiite (Amal, apoi, din 1982, Hezbollah), druze sau sunnite, care îi jură credință. Siria nu va părăsi Libanul decât în 2005, când, sub presiunea Statelor Unite și a Franței, va trebui să-și retragă trupele.

Politica lui Assad față de Israel s-a caracterizat printr-o ostilitate de fațadă, alimentată fără îndoială de un fond antisemit (dovadă în acest sens este, de exemplu, protecția acordată fostului lider nazist Alois Brunner¹⁵⁵). Dar, după cum am mai spus, această poziție merge mână-n mână cu o atitudine extrem de reținută, mai ales după războiul din octombrie 1973. Înțelegerea negociată în 1974 între cele două țări prin intermediul lui

Henry Kissinger îi permite lui Assad să recupereze jumătate din teritoriile pierdute în 1967, inclusiv orașul Kuneitra de pe Înălțimile Golan. Extrem de conștient în legătură cu raporturile de forțe militare și diplomatice – marcate de slăbiciunea armatei sale și de pierderea progresivă a influenței URSS-ului –, Hafez al-Assad a pus întotdeauna supraviețuirea regimului său înaintea luptei împotriva Israelului. Poziția pe care o are îl afectează cu atât mai puțin cu cât nu arată nici un interes referitor la cauza palestiniană, în ciuda sprijinului covârșitor al poporului său față de aceasta. Assad, factor de stabilitate în regiune, devine astfel „cel mai bun dușman“ al Israelului. Cu toate astea, deși se angajează de formă în discuții cu americanii, el n-a dorit niciodată să facă pace cu statul evreu, care i-ar fi putut pune în pericol dictatura.

În regiune, politica sa este marcată de ruptura cu Irakul, care îi reproșează acordul de încetare a focului din octombrie 1973, pe fondul unei rivalități strategice profunde: fiecare dintre cele două țări vecine, conduse de ramurile concurente ale partidului Ba'ath, încearcă să-și impună influența în subregiune. Iranul își oferă sprijinul față de Hafez, primul șef de stat arab care a recunoscut Republica Islamică. Procedând astfel, acesta prelungește și consolidează o relație începută în timpul șahului, pe care l-a vizitat la Teheran în decembrie 1975. În timpul războiului dintre Irak și Iran, din 1980 până în 1988, Siria acordă întregul său sprijin regimului mullahilor. Cu toate astea, Hafez al-Assad n-a fost niciodată dependent de Iran, cu care se angajează în Liban într-un joc subtil, alternând momentele de alianță cu cele de neîncredere. Având întotdeauna niște ași în mânecă, el are, de asemenea, grijă să nu întrerupă legăturile cu Arabia Saudită, care îi acordă mai multe împrumuturi. Relațiile diplomatice cu Riadul nu vor fi rupte decât în 2005, în vremea lui Bashar, după asasinarea lui Rafik Hariri.

În ianuarie 1971, la scurt timp după preluarea puterii, Assad s-a grăbit să liniștească URSS-ul, care va fi principalul său sprijin la nivel militar. Dar ceea ce contează cel mai mult pentru „Leul din Damasc“ este recunoașterea venită din partea Statelor Unite, pe care o va obține odată cu vizitele lui Richard Nixon în iunie 1974 și Bill Clinton în octombrie 1994. Secretarii de stat, în special Henry Kissinger și James Baker, sunt primiți la Damasc cu mare respect. Primul a vizitat Siria de douăzeci și opt de ori în cadrul „politicii pașilor mici“¹⁵⁶. În ciuda resentimentului lui Hafez al-Assad față de Franța și a evenimentului pe care nu-l poate uita, asasinarea lui Louis Delamare, ambasador al Franței în Liban, în septembrie 1981, cele două țări partenere s-au menajat reciproc: vizitele lui Hafez la Paris, la invitația președinților Giscard d'Estaing (iunie 1976) și Jacques Chirac (iulie 1998), s-au numărat printre puținele sale călătorii în străinătate. La rândul său, dictatorul sirian l-a primit pe François Mitterrand la Damasc în noiembrie 1984, apoi pe Jacques Chirac în octombrie 1996. Assad înțelege atât de bine franceza, încât își corectează interpretul, dar evită să vorbească limba din naționalism sau pentru a-și acorda mai mult timp în pregătirea răspunsurilor.

Disprețuind banii și fastul puterii, dictatorul duce o viață de familie simplă, într-un mediu auster, departe de obiectele aurite și cristalele apreciate de omologii săi orientali sau de elitele levantine. Preferă să locuiască și să lucreze din greu în casa sa din cartierul Malki decât să stea în impozantul palat de marmură construit pe un fel de „Munte Pleșuv“, care domină unul dintre cartierele moderne ale Damascului și unde primește miniștri de

interne și șefi de stat. Singurul element decorativ din birou, a cărui hârtie îngălbenită n-a fost niciodată înlocuită, este un tablou care reprezintă victoria din 1187 a lui Saladin de la Hattin, de lângă lacul Tiberiada.

Pasăre de noapte, Assad se trezește în jurul orei 9, începe să lucreze la 10 dimineața, ia un prânz frugal (produse lactate, fructe, puțină carne), apoi lucrează fără întreruperi până la 2 sau 3 dimineața. Citește câteva ziare înainte să adoarmă în jurul orei 4. Iese destul de puțin din birou, citește numeroasele rapoarte primite – pentru că nu ține niciodată întruniri –, își sună uneori în toiul nopții demnitarii de rang înalt, șeful Statului-Major al Armatei sau directorii serviciilor de informații. Assad nu primește vizitatori sirieni decât atunci când se află în Latakia, într-un palat destul de simplu, dar care oferă o priveliște uluitoare asupra mării de smarald; își evită miniștrii, cărora le dă instrucțiuni prin intermediul șefului său de cabinet; nu apare în public și nu călătorește în provincie. Pe scurt, un păianjen care își țese pânza din fundul peșterii sale.

În anii '80, aflat la apogeul puterii sale, Hafez al-Assad – un cap mare sprijinit pe un trup ascetic fragil și ușor înclinat, un cap pleșuv cu o frunte imensă, o privire pătrunzătoare scoasă în evidență de sprâncenele arcuite, nas puternic, voce ușor răgușită – duce cu gândul la imaginea unui vultur. O mustață subțire cenușie dă o ușoară notă umană imaginii sale. Uneori distant și rece, alteori politicoș și amabil, Hafez știe cum să-și fascineze sau să-și seducă gazdele străine, cu care îi place să poarte îndelungi discuții argumentate. Extrem de lungi. Cu un „preț“ în funcție de rangul și de țara din care provin: nouă până la zece ore pentru un secretar de stat american, cinci ore pentru un ministru francez al afacerilor externe și două ore și jumătate pentru un „simplu“ emisar. Aceste discuții îndelungate puneau probleme fiziologice vizitatorilor, chestiune perfect deliberată: trebuiau să solicite o pauză, fapt care îi umilea și îi readucea la condiția de muritori în fața semizeului de la Damasc, care nu părea să fie afectat de astfel de probleme. Într-o zi a avut loc un spectacol amuzant în timpul unei audiențe acordate lui Roland Dumas, care, după trei sau patru ore, a trebuit să capituleze din cauza vezicii sale.

De la Machiavelli, Assad a preluat învățămintele fără să-i fi citit probabil vreodată operele: nu există niciodată prieten sau dușman total și definitiv; prin urmare, primul trebuie ajutat, evitând în același timp să-l scoatem cu totul din necaz; cel de-al doilea trebuie combătut cu putere, însă fără a-l învinge complet. Are în mod fundamental dublă personalitate: politicoș, dar nemilos și răzbunător; lucid și, în același timp, vrăjit de imaginea sublimă dată de propaganda pe care el însuși a inspirat-o, permițând ca numele să-i fie scandat de mulțimi de polițiști în civil, să i se pună portrete în tot Damascul și maiuria, să-i fie ridicate statui (realizate în Coreea de Nord) chiar și în cele mai îndepărtate zone ale țării, fapt surprinzător pentru călători; permite și ca toate podurile de pe Eufrat să-i poarte numele. În timpul în care s-a aflat la putere, Siria a devenit „Siria lui Assad“, așa cum Arabia a devenit „saudită“. Conducătorul Siriei – purtat poate de credința alaiuită în metempsihoză – aproape că se crede nemuritor.

Cu toate astea, Moartea nu-l uitase. După ce ani de-a rândul s-a amuzat pe seama diplomaților și a altor observatori, ea l-a găsit pe dictator, care moare în urma unui atac de cord la data de 10 iunie 2000. Hafez îl pregătise pe Bassel, fiul cel mare, să-i succedă în funcție. Mare sportiv, campion la sărituri peste obstacole și windsurfing, acesta din urmă

se bucura de un oarecare prestigiu. Era un băiat inteligent, frumos, cu o anumită doză de umor, pragmatic la nivel politic, serios, deși lucra cu moderație, vorbea mai bine franceză decât engleză, relativ deschis și fidel ca prieten, dar extrem de pătruns de statutul și destinul său, abordabil, dar uneori dur și nemilos. De înălțime medie, dar bine făcut și cu o figură plăcută, Bassel avea mare succes la femei, unele dintre acestea arătându-și interesul față de el. Deși era cinstit, ținându-se la distanță de afacerile care îi acaparau verii, „delfinul“ avea totuși o latură de „copil răsfățat“. Colectionar de mașini sport și limuzine somptuoase, spre deosebire de tatăl său, nu disprețuia luxul, și uneori amintea de prinții moștenitori ai caselor regale europene (pe unii îi cunoștea).

Ce păcat însă! La 21 ianuarie 1994, Bassel moare la volanul Mercedesului 600 SLE pe drumul spre aeroportul din Damasc, de unde urma să se îmbarce către Germania. În ciuda inevitabilelor speculații din presa locală, nu există nici o îndoială cu privire la faptul că a fost vorba de un accident: moștenitorul conducea foarte repede, asumându-și riscuri. Pentru tatăl său a fost o catastrofă umană și politică. Când președintele libanez Hraoui l-a sunat pentru a-și exprima condoleanțele, l-a auzit cum plângea cu suspine.

Bashar al-Assad, între hazard și necesitate

La sfârșitul anilor '80, Bashar, care din când în când putea fi găsit acasă la fratele său Bassel, de care era apropiat, oferea imaginea unui tânăr bine crescut, modest, puțin jenat de alura sa longilină. Pe scurt, era un „băiat drăguț“. Când era întrebat, susținea că politica nu-l interesează: „O las pe seama lui Bassel“. Tocmai absolvise Facultatea de Medicină și voia să se specializeze în oftalmologie în străinătate. La început se gândise să meargă în Franța (franceza era limba străină pe care o vorbea cel mai bine), dar tatăl său i-a interzis, poate pentru ca fiul său să nu intre în contact cu sirienii sau libanezii expatriați, care l-ar fi expus tentației de a se angaja în politică sau care ar fi prezentat un risc pentru siguranța lui. Așadar a plecat la Londra în toamna anului 1992 pentru a-și finaliza studiile.

La acea vreme, nimeni nu și-l imagina pe Bashar în funcția de președinte al Republicii Arabe Siriene. Însă soarta avea să decidă altfel. Imediat după moartea lui Bassel, tânărul doctor este readus la Damasc și trimis de tatăl său la Academia Militară din Homs. Câțiva ani mai târziu, preia conducerea Societății Informatice Siriene, unde supraveghează introducerea Internetului în Siria. În 1999 este promovat la rangul de colonel. La cererea tatălui său, merge la Beirut, apoi la Paris, unde Jacques Chirac îi deschide porțile Europei.

După moartea lui Hafez al-Assad, vicepreședintele Abdel Halim Khaddam asigură interimatul. El îl numește pe Bashar general, șef al Forțelor Armate Siriene. Parlamentul modifică constituția reducând vârsta minimă pentru candidații la președinția țării: de la 40 la 34 de ani (Bashar s-a născut la 11 septembrie 1965); propune apoi candidatura acestui tânăr, care este ales președinte prin vot universal la 10 iulie 2000 cu un scor triumfător. Evident, fiecare dintre aceste cuvinte – constituție, parlament, ales, vot universal – trebuie puse între ghilimele.

La începutul anilor 2000, puil de leu le face interlocutorilor străini o impresie ambiguă. Mai mare decât Bassel, dar fără să aibă o constituție athletică, cu umerii lăsați, nu are nici prestanță, nici autoritate firească. Capul turtit, bărbia lipsită de fermitate, privirea albastră, dar goală, ușor peltic, toate aceste trăsături pot da impresia unui individ prietenos și deschis, dar și înșelător, evaziv și viclean. Puțin din înfățișarea sau din caracterul său amintește de tatăl sau fratele dispăruți. În afară poate de o simplitate aparentă moștenită de la primul și gustul pentru lux, manifestat într-o măsură mai mică decât la al doilea. Spre deosebire de fratele său mai mare, Bashar fusese crescut într-o manieră dură, trebuind, de exemplu, să se mulțumească cu un Peugeot vechi, deși Bassel conducea un Porsche sau Rolls-Royce.

Bashar se deosebește de tatăl său și prin stilul său de viață și obiceiurile pe care le are în timp ce lucrează: spre deosebire de comportamentul sobru al lui Hafez, personalitatea lui Bashar ascunde o latură hedonistă; după cum am văzut, Hafez lucra noaptea; Bashar, dimineța. Se trezește devreme și citește rapoartele serviciilor secrete și ale comandamentului militar. La fel ca tatăl său, lucrează singur, dar nu se poate sprijini pe înalții demnitari, toți fiind pensionari sau înlăturați. Mohammad Daaboul („Abu Selim“), șeful său de cabinet, Boutheina Shaaban, consilierul său pe probleme politice și de comunicare, sau Ali Mamlouk, sunnit, director al Biroului de Securitate Națională, sunt simpli executanți. Bashar se sprijină mai mult decât tatăl său pe întregul clan: fratele său Maher, șeful diviziei a 4-a blindate; familia mamei sale, Makhloof; socrii săi, familia Akhras, care, deși sunnită, și-a legat soarta de cea a regimului.

Faptul că demnitarii regimului au acceptat atât de ușor un tânăr de treizeci și ceva de ani, despre care cu câțiva ani înainte se presupunea că era interesat doar de medicină, nu este greu de explicat: pentru a rămâne la putere, alaiții nu aveau de ales decât să se alieze cu moștenitorul desemnat, oricare ar fi fost acesta; era cel mai bun mod de a evita luptele fratricide din cadrul comunității. Cu atât mai mult cu cât personalitatea liniștitoare a lui Bashar, lipsa lui de experiență și de charismă le permisese pentru o vreme să speră că îl vor putea manipula după bunul-plac.

Eroare fatală! În spatele aspectului său cenușiu și puțin timid, discretul Bashar ascundea abnegație, duritate și, poate, o dorință nebănuită de răzbunare. Dacă în trecut nu manifesta nici un interes față de chestiunile politice – și în mod sigur așa și era –, aceasta se întâmpla din cauză că Hafez, care voia să evite orice fel de competiție între fiii săi, îl descurajase. Personalitatea remarcabilă a lui Bassel, față de care Bashar părea că nutrește admirație, afecțiune și, probabil, un complex de inferioritate, i-ar fi alungat oricum din minte orice fel de ambiție de acest gen.

Or, în mai puțin de doi ani de la preluarea puterii, va reuși să dea la o parte câteva zeci de cadre din vechea gardă, armată, partid și administrație. Este liber să acționeze și se folosește de imaginea sa de tânăr modern, care are alături o soție frumoasă, elegantă, cultă, pe jumătate britanică și, în plus, sunnită. Începuturile tânărului președinte sunt pline de promisiuni. Aceasta este „primăvara de la Damasc“: în perioada iulie 2000–februarie 2001, Bashar eliberează șase sute de prizonieri politici, apoi angajează țara într-o politică de liberalizare economică, în special în sectorul bancar. Scopul său? Favorizarea apariției unei clase de mijloc, în special în interiorul comunității sunnite, care putea lărgi baza

socială a partidului Ba'ath. Era acesta sfârșitul caracterului comunitar al regimului?

Nici vorbă de așa ceva. Viziunea inițială a lui Bashar era inteligentă, însă lipsită de luciditate. El și apropiații săi trebuie să înfrunte rapid realitatea: vântul liberalizării risca să aducă naștere unei situații incontrollabile, comparabilă cu cea prin care Algeria trecuse cu zece ani în urmă. Existau indicii care arătau că sunniții, deja majoritari și călăuziți încă de dorința de răzbunare, se puteau întoarce împotriva regimului dacă li se acorda prea multă putere. Prin urmare, Bashar al-Assad schimbă tactica și ordonă arestarea a zeci de intelectuali care avuseseră imprudența de a-și face cunoscută poziția.

Politica de deschidere nu-și atinge scopul nici în afara țării. Cu toate că, după cum am văzut, Jacques Chirac l-a ajutat pe Bashar la cererea lui Hafez (la funeraliile căruia a fost singurul șef de stat occidental prezent), tensiunile între Paris și Damasc n-au întârziat să apară. Și asta din cauza Libanului, având în vedere că tânărul președinte sirian decisese să intervină în favoarea reînnoirii mandatului pentru omul său de încredere, președintele libanez Émile Lahoud, chestiune nepermisă până atunci de constituția libaneză. Relația s-a deteriorat și cu Statele Unite, care (pe bună dreptate)¹⁵⁷ suspectează că Siria susține rebeliunea sunnită din Irak. În septembrie 2004, Parisul și Washingtonul determină Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite să voteze Rezoluția nr. 1559, prin care se solicita retragerea tuturor forțelor străine (deci siriene) din Liban. Abia după asasinarea lui Rafik Hariri, la 14 februarie 2005, această Rezoluție va fi pusă în aplicare, ca urmare a reacțiilor venite din Liban și din întreaga lume. Luând în considerare mijloacele folosite și amenințările lui Bashar adresate direct lui Hariri în luna august a anului precedent („voi distruge Libanul, și o voi pune pe seama ta”), este greu să nu fie considerat responsabil de acest asasinat. Evenimentul a marcat ruptura finală dintre Bashar și Chirac, având în vedere că pentru acesta din urmă Hariri era un prieten apropiat.

Nicolas Sarkozy, care ca de obicei acționa diametral opus față de predecesorul său, l-a invitat pe Bashar la Paris de trei ori, dar s-a obosit de pomană: a trebuit să decidă închiderea ambasadei Franței la Damasc în martie 2012, în contextul reprimării manifestațiilor. François Hollande nu va fi tentat să reia contactul cu acesta: „Assad este la originea problemei și nu poate fi parte a soluției“, declară el. Cât despre Emmanuel Macron, critic cu privire la direcția care a avut drept consecință marginalizarea Franței, acesta aproape că a luat-o de la zero, după ce Bashar i-a respins tentativele (foarte prudente) de deschidere față de țara sa.

Revolta care a cuprins Siria în martie 2011 se înscrie în contextul Primăverii Arabe, în urma căreia Ben Ali și Mubarak sunt înlăturați de la putere. În Siria, la fel ca în alte părți, nemulțumirea populară este alimentată de condițiile precare de viață și de setea de libertate, dar aceasta are rădăcini și mai adânci, ce se găsesc în dorința de răzbunare a majorității sunnite. Bashar al-Assad a fost adeptul represiunii brutale încă de la începutul manifestațiilor, care au avut loc la Deraa, oraș situat la granița cu Iordania. N-a încercat nici să poarte vreun dialog, nici să calmeze spiritele. În mod sigur a apreciat, încurajat fiind de entourageul său, că orice deschidere ar fi fost percepută ca un semn de slăbiciune. Mulțimea, dominată de sunniți, ar fi forțat digurile, i-ar fi îndepărtat pe alaiți și i-ar fi trimis înapoi în munți. În 1982, Hafez al-Assad le arătase la Hama care era calea de urmat.

Dar lumea s-a schimbat: în 1982 era posibil să nu se afle nimic sau aproape nimic de

masacrele care aveau loc. Primele informații nu pătrunseseră decât treptat, în cercuri relativ restrânse. Treizeci de ani mai târziu, omerta nu mai este posibilă: prin intermediul rețelelor sociale, la care se adaugă și organizațiile guvernamentale, încă de la primele scurgeri de informații, lumea întreagă află despre abuzuri. Așa se face că în ianuarie 2014 un fost fotograf criminalist al poliției militare siriene, cunoscut sub pseudonimul de „Cesar“, furnizează aproximativ 50.000 de fotografii înfățișând cadavre ale unor prizonieri morți în urma torturilor suferite, dintre care numai câteva au fost identificate. Se confirmă astfel existența unui sistem de ucidere sistematică a deținuților politici prin înfometare, boli, tortură; aceste fapte pot fi considerate crime împotriva umanității. Pentru doi dintre cei identificați – tată și fiu –, care dețineau și naționalitate franceză, justiția emite în noiembrie 2018 mandate de arestare pentru trei demnitari ai regimului, inclusiv pentru Ali Mamlouk.

La 21 august 2013, armata siriană bombardează Ghouta, străveche oază situată la est și sud de Damasc, cu obuze care conțin gaz sarin, ucigând cel puțin o mie de oameni, majoritatea civili. În ciuda dezarmării chimice impuse rapid de Consiliul de Securitate al ONU, la inițiativa Rusiei, Siria va continua să bombardeze cu clor – substanță nementionată în textele oficiale –, dar și cu gaz sarin, având în vedere că mai rămăseseră stocuri care nu fuseseră distruse. Unul dintre aceste bombardamente, care are loc la Khan Sheikhoun, lângă Idlib, la începutul lunii aprilie 2017, a dus la lansarea unor atacuri aeriene coordonate de Statele Unite, Franța și Marea Britanie.¹⁵⁸

În paralel cu acțiunea de securitate militară, Bashar aplică crizei un dublu tratament politic, pe cât de cinic, pe atât de eficient. Pe de o parte, atacă tinerii educați și cu „legături“ extrem de apropiate de cercurile puterii, atrași de valorile occidentale, care jucaseră un rol-cheie în timpul primelor demonstrații. Reperați de „mukhabarați“, serviciile secrete siriene, datorită tehnicilor de supraveghere electronică asigurate de Rusia și Iran, după izbucnirea revoluției aceștia au fost hărțuiți sistematic, arestați și uciși. Siria a fost astfel privată de o parte a tinerilor educați din mediul urban, care reprezentau o speranță pentru viitorul țării, dar și o amenințare la adresa regimului. Prin urmare, tânărul președinte modern de la început este același cu cel ce va elimina partea cea mai educată a populației sale.

În același timp, Bashar dă ordin să fie eliberați din închisoare, în luna martie 2011, apoi în luna iunie a aceluiași an, câteva sute de deținuți islamiști radicali, care aveau să organizeze mișcările teroriste din sfera de influență a al-Qaida și, mai târziu, a Statului Islamic. Această operațiune nu avea ca scop doar divizarea opoziției, ci și radicalizarea în vederea discreditării acesteia, în același timp întărind amenințarea jihadistă la adresa Occidentului. Astfel, atenția acestuia din urmă ar fi fost deviată de la lupta împotriva regimului, concentrându-se asupra celei împotriva terorismului. Rusia și Iranul au susținut din plin această strategie, atacând cu prioritate cele mai moderate grupări armate din punct de vedere religios și ideologic – și, prin urmare, cele mai periculoase pentru regim, considerate astfel pe bună dreptate „teroriste“.

Planul regimului și al aliaților săi a dat roade: coalitiția condusă de Statele Unite și-a redus treptat sprijinul pentru grupurile de opoziție, care deveniseră excesiv de „roșii“

(grupurile erau clasificate în categoria „verzilor“, care puteau fi susținute, în cea a „roșiilor“, față de care orice sprijin era interzis, și în cea a „galbenilor“, aflate sub supraveghere). Cu toate astea, unii membri orientali ai clubului au scăpat acestei clasificări, oferind, pe alocuri, ajutor „galbenilor“ și chiar „roșiilor“. Președintele Donald Trump a declarat că terorismul era singurul dușman al Americii în Siria, în timp ce omologul său francez, Emmanuel Macron, i-a urmat exemplul, într-o manieră elegantă: „În Siria avem un dușman: Statul Islamic. [...] Poporul sirian are un dușman: se numește Bashar al-Assad“. Este finalul unui ciclu, transformându-l pe cel aproape învins în 2012 în câștigător; devine astfel un paria, ce-i drept însă, unul care din nou nu mai putea fi evitat.

Încă de la începutul revoltei, Iranul a sprijinit regimul, făcând mai întâi apel la Hezbollah. Nu foarte entuziastă la început, gruparea a trecut repede peste reticențe. A trimis mai multe mii de combatanți în Siria, dintre care câteva sute aveau să moară în luptă. Membrii organizației vor participa astfel la bătălia de la Qousseir, din mai 2013.¹⁵⁹ În ceea ce privește Iranul, după ce a trimis „consilieri“ pentru a controla armata siriană și milițiile šiite recrutate din Irak și tocmai din Afganistan, a ajuns să desfășoare pe teren câteva mii de pasdarani, al căror vârf de lance, Forța Al-Quds, era comandată de generalul Qasem Soleimani.

Implicarea Iranului în Siria nu are doar mobiluri strict religioase – šiții duodecimani de la Teheran îi disprețuiesc pe acești alauți pătruși de erezie –, ci și fundamentale geostrategice: Iranul trebuie să-și consolideze influența în regiune și să-și asigure continuitatea teritorială prin intermediul irakienilor, sirienilor și libanezilor interpuși, până la Marea Mediterană. Bashar este considerat de populația siriană drept omul Iranului. Chiar în interiorul regimului există anumiți demnitari îngrijorați de această direcție a politicii siriene; sunt însă îndepărtați, iar Bashar face să prevaleze alianța (inegală) cu țara mullahilor.

La rândul său, Rusia intră în scenă în două etape: diplomatică, profitând de eschivarea lui Barack Obama de la sfârșitul anului 2013, apoi militară, doi ani mai târziu, în septembrie 2015, odată cu implicarea masivă în bătălie a armatei ruse – consolidate de mercenari – într-o perioadă în care regimul sirian părea a fi în pericol, în ciuda sprijinului iranian. Pentru Vladimir Putin, această acțiune reprezenta și o răzbunare față de intervenția occidentală în Libia, asigurându-și totodată un punct de sprijin în Marea Mediterană. În martie 2016, stăpânul Kremlinului putea declara sarcina „complet îndeplinită“. Cu toate astea, forțele ruse au fost menținute la fața locului, una dintre baze aflându-se în satul Hmeimim, la sud-est de Latakia.

Scopul declarat de Iran și Rusia era „combaterea terorismului“. În realitate, Iranul n-a făcut nimic în această privință, iar Rusia n-a întreprins decât acțiuni neînsemnate și tardive împotriva al-Qaida și a Statului Islamic. Majoritatea victoriilor împotriva acestor organizații – în nordul și nord-estul Siriei – au fost aproape în totalitate meritul coaliției occidentale și al aliaților săi, în special kurzii, aflate sub umbrela „Forțelor Democratice Siriene“. Scopul Teheranului și al Moscovei a fost doar apărarea regimului – și, prin aceasta, a intereselor lor strategice. Acești aliați au permis astfel căderea principalelor fortărețe ale opoziției: Palmyra în martie 2016, Alep în decembrie, Homs în mai 2017, Ghouta în mai 2018, apoi Deraa în iulie.

La rândul său, Turcia, îngrijorată de ascensiunea kurzilor din cadrul PYD, formațiune desprinsă din PKK, cucerește, în februarie 2017, orașul Al-Bab din nordul Siriei, pentru a le opri acestora înaintarea. În decembrie 2018 capturează și orașul Afrin, situat în nord-vestul extrem al țării, care până atunci fusese controlat de kurzi cu sprijinul rușilor, pentru a împiedica PYD-ul să unească cele două teritorii ale sale. Între timp, într-adevăr, Turcia și Rusia începuseră să se apropie. Prima și-a dat seama de schimbarea raportului de forțe, cea de-a doua considera că ralierea Ankarei la obiectivele sale merita cu adevărat eliberarea kurzilor.

În ceea ce privește Israelul, acesta a optat în mod clar pentru menținerea regimului. („Assad este un ticălos, se spunea la Tel Aviv, dar este de preferat unei Sirii conduse de islamisti sunniți.“¹⁶⁰) Chiar dacă așa ceva înseamnă fixarea unor linii roșii. Așadar nu se puneau problema tranzitării prin Siria a armelor destinate Hezbollahului. Începând din luna ianuarie 2013, Israelul a efectuat o serie de lovituri aeriene, pentru a reaminti această chestiune părții interesate.

Încă din august 2018, Bashar putea declara, pe bună dreptate, că „victoria (era) aproape“. Care victorie? În orice caz, nu a lui, ci a Rusiei și Iranului, de care de-acum depinde soarta lui și a țării. O victorie care a semănat moarte și adâncă durere. Rusia și Iranul sunt la fel de responsabile precum regimul de la Damasc și grupurile teroriste pentru abuzurile comise împotriva civililor. Sosirea la putere a lui Vladimir Putin fusese marcată de distrugerea orașului Groznî în 1999–2000. A existat și în cazul său o situație similară cu cea de la Hama. Prin urmare, neavând muștrări de conștiință, a ordonat forțelor sale aeriene să bombardeze zonele ocupate de rebeli, dar și pe cele locuite de civili.

Cum a ajuns aici Bashar al-Assad, tânărul bine crescut, rezervat și puțin stângaci de la sfârșitul anilor '80? Cum a devenit președintele modern din primele luni, dornic să facă bine, măcelarul propriului său popor?

Bashar n-a avut de ales: fie se adapta, fie se lăsa doborât. Era în joc viața comunității. Armata, familia sa și serviciile secrete n-ar fi ezitat să-l sacrifice dacă ar fi dat dovadă de cea mai mică slăbiciune. Acesta este motivul pentru care deschiderea din primele luni de mandat a fost sortită eșecului. Dar nu se ascunde și altceva în atitudinea fiului mai mic al lui Hafez al-Assad? Cum se poate explica indiferența față de sângele vărsat, dacă nu prin lipsa de empatie? O formă de răzbunare a unui ins mai puțin important, mult timp condamnat să fie doar un doctor amabil și care să trăiască în umbra unui bătrân plin de vitalitate? O fărâma de cruzime infantilă?

O altă trăsătură de caracter îl deosebește pe Bashar de tatăl și de fratele său mai mare: o anumită înclinație spre disimulare și minciună. Hafez avea multe secrete, dar nu se folosea de minciună, care pentru el era arma celor slabi. Negociator intransigent și dificil, era însă un om de cuvânt. Nu este cazul lui Bashar, a cărui lipsă de credibilitate a fost experimentată de patru președinți francezi.

Bashar nu călătorește prea mult în țară, dar este mai vizibil decât tatăl său, mai ales în orașele recucerite. Îi place să iasă în evidență mai mult decât lui Hafez, sau mai bine zis într-o manieră diferită, de exemplu la volanul mașinii sale, într-un amestec de modernitate și provocare. La început spunea că nu dorește ca fotografiile sale să fie afișate peste tot în țară, precum cele ale tatălui și fratelui său Bassel. Războiul însă a impus imaginea

liderului în întreaga Sirie.

Astăzi, Bashar este mai izolat decât la începutul mandatului său, chiar și de propria familie: în 2012, sora sa Bushra a fugit în Dubai împreună cu cei cinci copii ai săi, după asasinarea soțului, Assef Shawkat¹⁶¹, pentru care pare să-l bănuiască pe fratele ei. Câteva luni mai târziu i s-a alăturat mama sa, Anissa (decedată în 2016). Cât despre sentimentele profunde ale Asmei, soția dictatorului, care în august 2018 a anunțat că suferă de cancer la sân, acestea rămân un mister. Sinceritatea e-mailurilor în care își exprima sprijinul față de soțul ei, și care au făcut obiectul unor scurgeri de informații extrem de oportune, rămâne discutabilă.

Ar fi acționat Bassel diferit de fratele său și și-ar fi salvat țara de la catastrofa în care acesta a împins-o? Răspunsul la o asemenea întrebare este evident dificil și riscant. Dur și autoritar, probabil și Bassel ar fi reacționat la începutul revoltei într-o manieră extrem de fermă. Dar am putea crede că, asemenea tatălui său, ar fi fost mai atent, astfel încât Siria să nu devină într-atât de dependentă de Iran și Rusia. Ar fi evitat, de bună seamă, ruperea relațiilor cu Occidentul, în special cu Franța, față de care nutrea o anumită simpatie. Numai din acest motiv, și nu din omenie, poate ar fi ezitat să folosească arme chimice împotriva propriului său popor. Dar despre asta nimeni nu poate fi sigur.

La ce viitor poate spera Siria? Puterea alaiuită pare asigurată de acum înainte pe o perioadă de câteva decenii, cu condiția să nu existe o schimbare de regim la Teheran sau o pierdere a interesului Rusiei după plecarea lui Putin de la putere; aceste ipoteze au însă la bază pure speculații. La urma urmei, mamelucii, foști sclavi, au stăpânit peste o mare parte din Orient timp de aproape trei secole (1250–1517). Cât despre Bashar, nimeni nu poate ști care-i va fi soarta. Va fi înlocuit la putere de unul dintre cei trei copii ai săi (unul dintre ei, născut în 2003, se numește Hafez)? Cu condiția ca tutorele rus (care și-a infiltrat în armată și servicii oamenii de încredere) sau cel iranian, ceea ce este însă mai puțin probabil, să nu pregătească pe altcineva¹⁶². Regimul ar putea supraviețui plecării lui Bashar, în timp ce menținerea acestuia rămâne un obstacol în calea reintegrării Siriei pe scena politicii internaționale și a reconstrucției sale. Într-adevăr, democrațiile știu să facă față dictatorilor și regimurilor autoritare – sunt chiar obișnuite cu aceștia. Le este însă mai greu să aibă de-a face cu criminali de război. Mai rău, cu conducători vinovați de crime împotriva umanității. Nivelul tot mai mare de transparență al societăților, datorită fluxului continuu de informații, rețelelor sociale și vigilentei organizațiilor nonguvernamentale, a redus marja de manevră a guvernelor democratice. Cu toate astea, *Realpolitik* are în continuare un viitor strălucit, așa cum a arătat nu cu mult timp în urmă afacerea Khashoggi.

Este posibil ca pe plan intern Bashar, odată ce va recâștiga – cu ajutorul aliaților săi – controlul asupra întregii țări, să pornească o represiune și mai agresivă pentru a descuraja orice încercare ulterioară de rebeliune. De asemenea, ne putem imagina că nu va accepta întoarcerea tuturor refugiaților (și, dacă o va face, aceasta va fi, fără îndoială, pentru a-i arunca în închisoare). Într-adevăr, fuga lor masivă a afectat – deocamdată nu se știe în ce măsură – echilibrul demografic în beneficiul comunității alaiuite. Dacă Iranul și Rusia au fost unite în timpul războiului, este puțin probabil să rămână astfel vreme îndelungată după ce sunetul armelor va fi redus la tăcere: neîncrederea pe care o încearcă una față de

cealaltă, Bashar s-ar putea baza pe o astfel de situație pentru a-și recâștiga marja de manevră.

146. A nu se confunda cu epitetul asociat dinastiei marocane, care se consideră descendentă a profetului Ali.

147. Duodeciman, pentru că recunosc doisprezece imami: Ali și succesorii săi, unul dintre aceștia fiind Mahdi.

148. Sourour ibn al-Qassim al-Tabarani (decedat în 1034 sau în 1035), a nu fi confundat cu teologul sunnit Abu al-Qassim Souleiman al-Tabarani (decedat în 970).

149. La începutul anilor '30, Michel Aflak (creștin ortodox) și Salah Eddine (sunnit) au fondat la Paris Uniunea Studenților Arabi din Franța, care se ghida după preceptele naționalismului arab, apoi au creat la Damasc în 1939 Cercul Renașterii Arabe, împreună cu Zaki al-Arzouzi (alauit).

150. La 14 iulie 1958, generalii Abdul Salam Aref (membru Ba'ath pro-Nasser) și Abdul Karim Kassem (naționalist) răstoarnă monarhia de la Bagdad. Faisal II, o mare parte a familiei sale și prim-ministrul Nuri Said sunt masacrați. În februarie 1963, Aref îl elimină pe Kassem.

151. Salah Bitar va fi asasinat din ordinul regimului la Paris, la data de 21 iulie 1980.

152. Acesta va fi revocat din funcție în timpul loviturii de stat din 1966, apoi asasinat în Liban în 1972.

153. Mărturie culeasă de autor.

154. Youssef Shakkour va fi mai târziu ambasador la Paris (1978–1986), apoi ministru adjunct al afacerilor externe. Este tatăl Lamiei Shakkour, fostă ambasadoare a Siriei în Franța, care își reprezintă astăzi țara la UNESCO.

155. Alois Brunner, personaj important în exterminarea evreilor – a fost, printre altele, comandantul lagărului de la Drancy; acesta s-a refugiat la Damasc în 1954. A murit în 2001 în capitala siriană.

156. Sau „diplomația navetei“. După războiul de Yom Kippur din octombrie 1973, Henry Kissinger a negociat acordul de încetare a focului dintre Egipt și Israel, apoi între Israel și Siria. Apoi caută mai degrabă să obțină treptat progrese în disputele israelo-arabe decât o soluție globală, care la acea vreme îi pare inaccesibilă.

157. Ambasador în Irak la vremea respectivă, autorul acestor rânduri deține dovada formală în această privință.

158. La rândul său, Statul Islamic a folosit arme neurotoxice, în special împotriva grupurilor de opoziție nonjihadiste.

159. În apropiere de frontiera cu Libanul. Armata siriană liberă a luptat împotriva forțelor regimului sirian și cele ale Hezbollah, care au recucerit orașul.

160. Mărturie culeasă de autor.

161. La 18 iulie 2012, ministrul adjunct al apărării, Assef Shawkat, a fost ucis într-un atentat, împreună cu alți doi înalți oficiali, unul dintre aceștia fiind ministrul apărării. Atacul a fost revendicat de două grupuri de opoziție. Dar anumiți observatori și-au amintit că în 1999 fusese împușcat de la mică distanță de cumnatul său, Maher, și că în 2012 Shawkat devenise incomod pentru Bashar.

162. Vladimir Putin pare mai puțin legat de Bashar decât liderii iranieni.

CRONOLOGIE SELECTIVĂ COMENTATĂ

de Jérémy André

AUGUST 1792–IULIE 1794 „Teroarea“, represiune sângeroasă împotriva dușmanilor Revoluției, teoretizată și pusă în practică de iacobinii aflați la putere, în special de Maximilien de Robespierre (1758–1794). Deși acesta atrage de multe ori atenția asupra riscului unei dictaturi militare, este el însuși acuzat de adversarii săi pentru faptul de a se fi îndreptat într-o direcție asemănătoare. Deși nu a stabilit un regim personal, Robespierre avea să reprezinte modelul a numeroși dictatori „roșii“ – de la Lenin la Pol Pot. În această perioadă sunt împușcați între 20.000 și 30.000 de oameni, 17.000 sunt ghilotinați, inclusiv „Incoruptibilul“, arestat la ordinul Convenției Naționale în timpul loviturii de stat din 9 Thermidor, anul IV (27 iulie 1794).

1895 publicarea volumului *Psihologia mulțimilor* de către Gustave Le Bon (1841–1931), în care antropologul a dezvoltat conceptul de „prestigiu“, calitate prin care liderii sunt capabili să influențeze, chiar să manipuleze masele. Textele sale îl vor inspira în special pe Hitler.

FEBRUARIE 1902 publicarea cărții *Ce-i de făcut?* de Vladimir Ilici Ulianov, supranumit Lenin (1870–1924), care cheamă la constituirea unui avangarde marxiste sub forma unui partid politic, dedicat răspândirii ideii revoluționare în rândurile clasei muncitoare. Textul conduce, în 1903, la sciziunea, în sânul Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia, între menșevici („minoritari“) și bolșevici („majoritari“), aceștia din urmă susținându-l pe Lenin.

9 IANUARIE 1905 începutul revoluției ruse din 1905, în timpul căreia apar sovietele, consiliile muncitorilor; a dus, zece luni mai târziu, la promisiunea iluzorie a unei constituții liberale (Manifestul din Octombrie).

24 IULIE 1908 revoluția Junilor Turci din Imperiul Otoman, care a dus la detronarea sultanului Abdul Hamid II (1876–1909).

24 APRILIE 1915 începutul genocidului armean de către guvernul Junilor Turci, care debutează cu arestarea intelectualilor armeni din Istanbul; până în 1923, vor fi uciși 1,2 milioane de armeni. Politica de exterminare i-a vizat și pe asirieni (creștini din nordul Mesopotamiei, în cazul cărora s-au înregistrat între 500.000 și 750.000 de victime),

populația yazidi din Anatolia (minoritate religioasă preislamică, din rândurile căreia au murit probabil 500.000 de persoane) și pe grecii pontici (creștini din nordul Anatoliei, care au pierdut între 350.000 și 500.000 de persoane).

23 FEBRUARIE–3 MARTIE 1917 Revoluția din Februarie din Rusia, în urma căreia țarul Nicolae II (1868–1918) este forțat să abdice.

25 OCTOMBRIE 1917 Revoluția din Octombrie în Rusia, prin care bolșevicii răstoarnă guvernul provizoriu condus de Aleksandr Kerenski (1881–1970). Insurecția, condusă de Lev Troțki (1879–1940), îl pune pe Lenin în fruntea Rusiei. Deși a fost prezentată de propaganda sovietică drept revoluția întregului popor, preluarea puterii n-a fost realizată de fapt decât de un număr foarte mic de oameni. Aceasta n-a fost însă doar o lovitură de stat, din moment ce bolșevicii au acționat prin intermediul agitației masive a muncitorilor și țăranilor. Din luna noiembrie, sovietele și Consiliul Comisarilor Poporului, guvernul instituit de bolșevici, conduc printr-o serie de decrete: decretul asupra pământului prin care proprietatea funciară era desființată fără despăgubire; decretul asupra păcii care avea scopul de a scoate Rusia din Primul Război Mondial; decretul asupra libertății presei...

8 DECEMBRIE 1917 lovitura de stat a lui Sidónio Pais (1872–1918), prin care în Portugalia este instituit un regim autoritar; acesta este asasinat la data de 14 decembrie 1918.

20 DECEMBRIE 1917 înființarea poliției politice bolșevice, CEKA. Condusă mai întâi de Feliks Dzerjinski (1877–1926), este redenumită GPU în 1922, NKVD în 1934, MGB (Securitatea Externă) și MVB (Securitatea Internă) în 1946 și, în cele din urmă, KGB, din 1954 până în 1991.

IUNIE 1918 începutul intervenției aliate în războiul civil rus dintre Armata Roșie formată din bolșevici și Armata Albă, care reunea forțele țariste și cele republicane. Cinci ani mai târziu, sovieticii obțin o victorie definitivă.

10 IULIE 1918 adoptarea primei constituții sovietice al cărei scop era punerea în aplicare a „dictaturii proletariatului“, fază de tranziție a revoluției comuniste, conform teoriilor lui Karl Marx (1818–1883). Aceasta trebuia să aibă drept rezultat sfârșitul economiei de piață și desființarea claselor.

17 IULIE 1918 asasinarea familiei imperiale ruse la Ekaterinburg, din ordinul lui Lenin.

9 NOIEMBRIE 1918 abdicarea lui Wilhelm II (1859–1941, împărat al Germaniei începând din 1888). 9 noiembrie va fi o dată-cheie în imaginarul german din secolul XX – aceasta este, de asemenea, data la care au avut loc mai multe evenimente: puciul de la

berărie în 1923, „Noaptea de cristal“ în 1938 și căderea Zidului Berlinului în 1989.

11 NOIEMBRIE 1918 semnarea armistițiului între Germania și Aliți, care pune capăt Primului Război Mondial.

12 NOIEMBRIE 1918 izbucnirea revoluției la Viena; sfârșitul dinastiei habsburgice.

15 IANUARIE 1919 asasinarea Rosei Luxemburg (1871–1919), fondatoare a Ligii Spartachiste. Această organizație socialistă revoluționară germană a încercat apoi să organizeze o revoluție la Berlin. Luxemburg este ucisă în timpul represiei insurecției de către Freikorps, care erau unități paramilitare formate din veterani și conduse de ofițeri de extremă dreaptă.

19–23 MARTIE 1919 Benito Mussolini (1883–1943) înființează la Milano primele „Fascii de luptă“, care formează *squadre d'azione* („detașamentele de acțiune“); acestea reunesc mistică revoluționară și anticomunistă și erau împotriva sindicatelor și a organizațiilor revoluționare de stânga.

21 MARTIE 1919 comunistul ungar Béla Kun (1886–1938) proclamă Republica Sfatului din Ungaria, de inspirație bolșevică.

28 Iunie 1919 semnarea Tratatului de la Versailles. Având în vedere că impunea Germaniei „reparații“ astronomice și pierderea a 15% din teritoriul său, documentul este denunțat de naționaliștii pangermaniști drept un „dictat“; acesta va alimenta o sete imensă de răzbunare. În Italia, care din 1915 se alăturase taberei Aliților, tratatul este perceput tot ca o umilință, limitând considerabil câștigurile teritoriale pe care italienii sperau să le obțină pe coasta Mării Adriatice.

6 AUGUST 1919 armatele franceze și române pun capăt Republicii Sfatului din Budapesta. Aflat în fruntea armatei ungare, amiralul Miklós Horthy (1868–1957) preia controlul asupra țării.

12 SEPTEMBRIE 1919 poetul italian Gabriele D'Annunzio (1863–1938) preia controlul asupra orașului Fiume (astăzi Rijeka, în Croația) cu ajutorul unor foști combatanți. Mișcarea va reprezenta sursa de inspirație a fascismului, care va prelua de la aceasta portul cămășilor negre. La München, în Germania, caporalul de origine austriacă Adolf Hitler (1889–1945), pictor ratat și veteran de război, a fost acuzat de mai-marii săi că se alăturase și că urma ordinele Partidului Muncitoresc German (*Deutsche Arbeiterpartei*, DAP), grup ultranaționalist.

4 FEBRUARIE 1920 Hitler transformă DAP în NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche*

Arbeiterpartei, „Partidul Național-Socialist al Muncitorilor Germani“, pe scurt, partidul nazist).

1 MARTIE 1920 în Ungaria, noua Adunare îl alege pe Horthy drept „regent al regatului“, restabilind o monarhie fără rege.

13–17 MARTIE 1920 „puciul Kapp“ din Berlin, tentativă de lovitură de stat ratată, condusă de generalul Walter von Luttwitz (1859–1942), care avusese scopul de a-l aduce la putere pe naționalistul Wolfgang Kapp (1858–1922). Acesta din urmă a fugit în Suedia, apoi a revenit în Germania. A fost arestat, apoi a murit în așteptarea procesului său.

23 APRILIE 1920 reuniunea de la Ankara a Marii Adunări Naționale a Turciei, prezidată de generalul Mustafa Kemal (1881–1938), care avea să rămână la conducerea țării până la moartea sa.

4 Iunie 1920 Tratatul de la Trianon, prin care se oficializează dezmembrarea Ungariei austro-ungare. Trei milioane de maghiari, adică o treime din populația totală, intră sub dominație străină, adevărată traumă fondatoare pentru Ungaria.

10 AUGUST 1920 semnarea tratatului de la Sèvres, care prevedea dezmembrarea Imperiului Otoman. Niciodată ratificat, a fost înlocuit trei ani mai târziu de tratatul de la Lausanne.

18 FEBRUARIE–17 MARTIE 1921 rebeliunea antibolșevică a marinarilor din portul militar Kronstadt, situat la Marea Baltică, simbol al Revoluției din 1917; înăbușită de Troțki, la acea vreme comisar de război.

21 MARTIE 1921 Lenin lansează în Rusia NEP („Noua Politică Economică“), prin care se pune capăt „comunismului de război“ și se reintroduceau elemente ale economiei de piață (proprietatea privată, comercializarea surplusurilor de produse agricole...).

8 Iunie 1921 Hitler creează SA (*Sturmabteilung*, „secțiunile de asalt“), organizație paramilitară a partidului nazist. Sunt rapid supranumite „Cămășile brune“ datorită culorii uniformei lor provenite din vechile rezerve ale Imperiului colonial german, prin contrast cu „cămășile negre“ purtate de fasciștii italieni.

12 NOIEMBRIE 1921 fondarea Partidului Național Fascist italian.

3 APRILIE 1922 Iosif Stalin (1878–1953) este ales secretar general la finalul celui de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist din Rusia. Multă vreme aceasta va fi singura lui titlatură oficială.

26 MAI 1922 Lenin suferă un atac de apoplexie, care îi va afecta din ce în ce mai mult capacitatea de exercitare a puterii.

11 SEPTEMBRIE 1922 după înfrângerea împotriva Turciei, are loc lovitură de stat militară a generalului Nikolaos Plastiras în Grecia, prin care regele Constantin I (1868–1923; pe tron din 1913) este forțat să abdice.

28 OCTOMBRIE 1922 marșul asupra Romei. Zeci de mii de „Cămăși negre“ ocupă locuri strategice din țară, apoi se îndreaptă spre capitală, unde demonstrează pentru a revendica puterea. Mussolini rămâne la Milano, astfel încât să poată fugi în caz de eșec.

30 OCTOMBRIE 1922 regele Italiei, Victor Emanuel III (1869–1947), îi atribuie lui Mussolini sarcina de a forma un nou guvern.

30 DECEMBRIE 1922 înființarea Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice (URSS), care reunea Rusia bolșevică și republicile-surori din Europa de Est, Caucaz și Asia Centrală.

IUNIE 1923 lovitură de stat în Bulgaria condusă de naționalistul Aleksandar Tsankov (1879–1959), principalul om politic al țării până în 1934.

24 IULIE 1923 semnarea tratatului de la Lausanne, prin care se stabileau frontierele Turciei moderne (în componența sa intra întreaga Anatolie); în schimb, tratatul de la Sèvres prevedea existența a două state independente, Kurdistan și Armenia.

13 SEPTEMBRIE 1923 lovitură de stat a generalului Primo de Rivera (1870–1930), la Barcelona (Spania). Alfonso XIII rămâne pe tron, dar nu mai guvernează.

29 OCTOMBRIE 1923 Kemal abolește sultanatul otoman, proclamă Republica Turcia și este ales președinte.

9 NOIEMBRIE 1923 „puciul de la berărie“, tentativă eșuată de lovitură de stat, organizată la München de Adolf Hitler și generalul Erich Ludendorff, care încearcă să imite marșul asupra Romei. Arestat la 11 noiembrie, Hitler este condamnat la cinci ani de închisoare; nu va rămâne închis decât treisprezece luni, pe care le-a petrecut în fortăreața Landsberg am Lech, destinată în mod normal infractorilor de viță nobilă. Va profita de anul petrecut în detenție pentru a scrie *Mein Kampf* („Lupta mea“).

21 IANUARIE 1924 moartea lui Lenin.

APRILIE 1924 alegeri legislative în Italia, în mare falsificate: PNF obține majoritatea

voturilor.

MAI 1924 partidul nazist obține 31 de mandate (6,6% în cadrul parlamentului) în urma alegerilor legislative.

10 Iunie 1924 asasinarea deputatului socialist italian Giacomo Matteotti (născut în 1885), membru marcant al opoziției lui Mussolini. Crima, atribuită fasciștilor, stârnește o emoție puternică. Deputații din opoziție încearcă să provoace o criză a regimului, retrăgându-se din parlament în timpul sesiunii „Aventiniana“, cu referire la episodul din istoria Imperiului Roman în timpul căruia plebea s-a retras pe Aventin, una dintre colinele Romei.

11 SEPTEMBRIE 1924 lovitură de stat în Chile, care aduce la putere junta militară.

23 DECEMBRIE 1924 sprijinit de Iugoslavia, generalul Ahmet Zogu (1895–1961) preia puterea în Albania. Dictatura sa durează până în 1939.

APRILIE 1925 înființarea organizației SS (*Schutzstaffel*, „eșalonul de protecție“), garda personală a lui Hitler, care va deveni unul dintre principalele instrumente ale terorii naziste, aflată sub conducerea lui Heinrich Himmler (1900–1945).

24 Iunie 1925 Theodoros Pangalos (1878–1952) răstoarnă guvernul grec și se declară dictator. În octombrie 1925, ocupă orașul de frontieră bulgar Petrici, dar este forțat să dea înapoi sub presiunea Societății Națiunilor. Lipsit de popularitate, este dat jos de la putere la 24 august 1926 de către generalul Georgios Kondylis (1878–1936).

18 Iulie 1925 publicarea primului volum din *Mein Kampf* (cel de-al doilea va apărea în decembrie).

1925–1926 adoptarea legilor „fascistissime“ din Italia, prin care Mussolini devine *Il Duce* („Ghidul“); interzicerea oricărui alt partid în afară de PNF, devenit de-acum înaintea partidul unic; autorizarea doar a sindicatelor fasciste; punerea în aplicare a unei cenzuri stricte; înființarea poliției secrete, OVRA (Organizația pentru Vigilență și Represiune a Antifascismului), și a Tribunalului Special pentru Securitatea Statului; sfârșitul democrației la nivel local, primarii sunt înlocuiți cu podestați numiți prin decret regal.

12–14 MAI 1926 „lovitura din mai“ de la Varșovia, lovitură de stat condusă de generalul Józef Piłsudski (1867–1935), care, fără să ocupe alte funcții în afară de cele militare, va rămâne, până la moartea sa, cel mai puternic om politic din Polonia.

28 MAI 1926 lovitură de stat în Portugalia, care pune capăt Primei Republici.

17 DECEMBRIE 1926 lovitură de stat a naționalistului lituanian Antanas Smetona (1874–1944), care va fi izgonit în urma invaziei sovietice din 1940.

12 APRILIE 1927 masacrul de la Shanghai, eliminarea comuniștilor de către Guomindang („Partidul Național Chinez“), cu care fuseseră până atunci aliați. Prin urmare, Chiang Kai-shek (1887–1975) își stabilește guvernul la Nankin și îmbină elemente de inspirație confucianistă și fascistă.

1928 apariția cărții *Propaganda*, în care autorul, Edward Bernays, pionier în domeniul publicității și nepot al lui Sigmund Freud, își face cunoscută practica în relații publice și propagandă politică instituțională. Acesta avea să-l influențeze pe Joseph Goebbels (1897–1945), ministrul propagandei în cadrul regimului nazist.

APRILIE 1928 regimul instaurat în Portugalia în 1926 ia numele de „dictatură națională“. Profesorul de economie Antonio de Oliveira Salazar (1889–1970) devine ministru de finanțe.

13 NOIEMBRIE 1928 Troțki este exclus din Partidul Comunist, Stalin devenind de-acum stăpân incontestabil în URSS.

11 FEBRUARIE 1929 semnarea Acordurilor de la Lateran între Mussolini și Sfântul Scaun, prin care papa era recunoscut suveranul statului Vatican, iar catolicismul, religie oficială în Italia.

APRILIE 1929 începutul primului plan cincinal în URSS, care avea ca scop industrializarea forțată a țării prin colectivizare.

24–29 OCTOMBRIE 1929 crahul bursei de pe Wall Street, Bursa din New York, care provoacă o criză economică și socială la nivel global, cufundând anii '30 în „Marea Criză Economică“, perioadă ce a pregătit apariția lui Hitler și a altor regimuri autoritare.

28 IANUARIE 1930 în Spania, Primo de Rivera demisionează. Este urmat în funcție, pentru un an, de generalul Dámaso Berenguer (1873–1953), al cărui regim va fi supranumit *dictablanda* („dictatura moale“).

7 APRILIE 1930 înființarea „gulagului“, care se ocupa cu administrarea lagărelor în cadrul GPU. Urmașe ale închisorilor țariste, lagărele sovietice de muncă forțată erau deja în număr de optzeci și patru la începutul anilor '20. Gulagul a mărit numărul lagărelor, a raționalizat internarea și a permis închiderea milioanei de deportați din anii '30.

16 MAI 1930 generalul Rafael Trujillo (1891–1961) este ales președinte al Republicii Dominicane. După ce în 1937 a exterminat între 20.000 și 35.000 de imigranți haitieni, a rămas cel mai important om politic al țării până la sfârșitul vieții, când a fost asasinat.

14 SEPTEMBRIE 1930 partidul nazist obține 107 mandate (18,3%) în cadrul Reichstagului, devenind al doilea partid din Germania.

3–24 OCTOMBRIE 1930 ca urmare a alegerilor contestate, în 1930 are loc revoluția braziliană condusă de Getúlio Vargas (1882–1954), care răstoarnă Vechea Republică (instaurată în 1889).

1931–1933 marea foamete din URSS face între 6 și 8 milioane de victime din cauza colectivizării, în special în Ucraina, în mod deliberat înfometată, ca urmare a revoltelor țărănești.

1931 publicarea la Paris a cărții *Tehnica loviturii de stat*, scrisă de jurnalistul italian Curzio Malaparte (1898–1957). Veteran al Marelui Război și fascist de la bun început, acesta analizează diferite metode de preluare a puterii cu forța, de la Napoleon la Lenin, Mussolini și Hitler, trecând prin multitudinea de puciuri și regimuri autoritare din anii '20. Din cauza atitudinii sale incisive față de Duce, cartea este interzisă în Italia și îi aduce lui Malaparte o scurtă ședere în închisoare și ani de arest la domiciliu.

18 FEBRUARIE 1931 proclamarea celei de-a Doua Republici Spaniole.

12 APRILIE 1932 Hitler participă la cel de-al doilea tur al alegerilor prezidențiale din Germania, în urma cărora mareșalul Paul von Hindenburg (1847–1934) este reales (53% din voturi).

15 MAI 1932 adoptarea planului cincinal antireligios în URSS, care prevedea însuși interzicerea ideii de Dumnezeu până la 1 mai 1937.

25 IUNIE 1932 Salazar devine șeful guvernului portughez. Avea să rămână în funcție până în 1968.

31 IULIE 1932 partidul nazist devine cel mai importat partid din Germania, cu 230 de parlamentari (37,4%) aleși în Reichstag. Hermann Goering (1893–1946), mâna dreaptă a lui Hitler, devine președintele Adunării.

NOIEMBRIE 1932 după o nouă dizolvare, NSDAP obține 196 de locuri (33,1%) în Reichstag. Pierde voturi, dar rămâne în frunte.

30 IANUARIE 1933 Hitler este numit cancelar.

27 FEBRUARIE 1933 incendiarea Reichstagului, parlamentul german, de care naziștii s-au folosit pentru a le aduce comuniștilor acuzații și care a servit drept pretext pentru suspendarea libertăților civile.

4 MARTIE 1933 sub amenințarea ascensiunii nazismului, Engelbert Dollfuss (1892–1934), cancelarul austriac ultranaționalist, dizolvă parlamentul.

5 MARTIE 1933 partidul nazist câștigă alegerile în Germania, obținând 43,9% din sufragii, adică 288 de mandate în Reichstag.

19 MARTIE 1933 în Portugalia este adoptată o nouă constituție, care stabilește *Estado Novo* („Statul Nou“), inspirat de fascism.

20 MARTIE 1933 deschiderea lagărului de concentrare de la Dachau (Germania).

23 MARTIE 1933 Reichstagul îi atribuie lui Hitler, prin vot, puteri depline pe o perioadă de patru ani.

7 APRILIE 1933 adoptarea legii prin care evreilor li se interzice ocuparea de funcții publice în Germania.

26 APRILIE 1933 înființarea Gestapoului (*Geheime Staatspolizei*, „poliția secretă de stat“), condusă de SS.

10 MAI 1933 noaptea în care naziștii, sub conducerea lui Joseph Goebbels, ministrul propagandei, au ars cărțile care nu corespundeau spiritului german.

14 IULIE 1933 în Germania, partidul nazist devine partidul unic.

30 AUGUST–3 SEPTEMBRIE 1933 primul mare congres de la Nürnberg, numit „al Victoriei“, marcat de defilări ale organizațiilor naziste. Reuniune care va avea loc în fiecare an până în 1938, congresul din 1934 este surprins de Leni Riefenstahl (1902–2003) în documentarul *Triumph des Willens* (*Triumphul voinței*), devenit un clasic al propagandei totalitare.

14 OCTOMBRIE 1933 Hitler retrace Germania din Societatea Națiunilor.

15 IANUARIE 1934 lovitură de stat în Cuba de către o juntă militară dominată de

Fulgencio Batista (1901–1973).

6 FEBRUARIE 1934 demonstrație antiparlamentară la Paris a foștilor combatanți și a ligilor naționaliste, care în Place de la Concorde se transformă în revoltă. În timp ce protestatarii amenință că vor lua cu asalt Adunarea Națională, forțele de ordine deschid focul. Sunt uciși cel puțin paisprezece protestatari, iar peste 650 sunt răniți. Această criză duce la căderea guvernului condus de Edouard Daladier (1884–1970).

19 MAI 1934 lovitură de stat în Bulgaria în urma căreia mișcarea Zveno („Veriga”) instaurează un regim dictatorial condus de Kimon Gheorghiev (1882–1969); este înlăturat apoi de monarhie în ianuarie 1935.

29 IUNIE 1934 „Noaptea cuțitelor lungi“. La ordinul lui Hitler, trupele SS elimină capii SA, în special pe Ernst Rohm (1887–1934), executat la 2 iulie, acuzat, la nivel oficial, că ar fi fost homosexual. În realitate, batalioanele de asalt și revendicările lor revoluționare îl incomodau pe Hitler, care căuta să-și consolideze regimul. Represiunea îi afectează și pe conservatori și permite supunerea armatei, Reichswehr, care, în anul următor, este transformată în Wehrmacht („forța de apărare”).

2 IULIE 1934 moartea lui Hindenburg. Reichstagul îl numește pe Hitler *Führer und Reichskanzler* („Conducător și cancelar al Reichului”).

25 IULIE 1934 cancelarul austriac Dollfuss este asasinat de către naziști.

19 AUGUST 1934 are loc plebiscitul în urma căruia Hitler obține puteri depline (rezultatul este în mare parte falsificat: 89,93% voturi favorabile).

16 MARTIE 1935 Hitler restabilește serviciul militar obligatoriu și mărește efectivele armatei germane, Wehrmacht, de la 100.000 la 500.000, o încălcare flagrantă a Tratatului de la Versailles.

15 SEPTEMBRIE 1935 legile rasiale de la Nürnberg, simboluri ale antisemitismului de stat al regimului nazist. Conform acestora, evreii își pierd cetățenia, drepturile civice, iar căsătoria și relațiile sexuale cu persoanele de „sânge german” le sunt interzise.

3 OCTOMBRIE 1935–9 MAI 1936 invazia Etiopiei de către Italia, care se retrage din Societatea Națiunilor.

10 OCTOMBRIE 1935 în Grecia, lovitură de stat a generalului Georgios Kondylis

(1878–1936), prin care este restabilită monarhia, iar republicanii sunt înlăturați.

6–16 FEBRUARIE 1936 Jocurile Olimpice de iarnă din Germania nazistă, care face din acestea un instrument de propagandă.

7 MARTIE 1936 remilitarizarea Renaniei de către Hitler, o nouă încălcare a Tratatului de la Versailles.

17–18 IULIE 1936 insurecție militară condusă de generalul Francisco Franco (1892–1975). Începutul Războiului Civil Spaniol.

AUGUST 1936 începutul marilor procese de la Moscova, care durează până în martie 1938 și care îi permit lui Stalin să scape de vechea gardă bolșevică. În timpul Marii Epurări (sau a „Marii Terori“), sunt executate 700.000 de persoane, iar numărul deportaților în gulag crește de la 1,2 la 1,9 milioane.

1–16 AUGUST 1936 Jocurile Olimpice de vară din Germania nazistă.

4 AUGUST 1936 în Grecia, lovitură de stat a generalului Ioannis Metaxas (1871–1941), care avea să rămână dictator până la sfârșitul vieții, aflându-se în fruntea „regimului din 4 august“.

10 OCTOMBRIE 1936 generalul Franco este proclamat șef al guvernului de către susținătorii săi.

1 NOIEMBRIE 1936 proclamarea la Milano a Axei Roma–Berlin de către Mussolini.

25 NOIEMBRIE 1936 încheierea Pactului Anticomintern între Germania nazistă și Imperiul Japonez.

1 IANUARIE 1937 Anastasio Somoza García (1896–1956) devine dictator în Nicaragua, rămânând în funcție până în momentul în care este asasinat. Referitor la acesta, se spune adesea că președintele american Franklin Delano Roosevelt (1882–1945) ar fi declarat: „Somoza este probabil un ticălos, dar e ticălosul nostru“. „Dinastia Somoza“ s-a menținut în fruntea țării până în 1979.

26 APRILIE 1937 bombardamentul de la Guernica (centrul Spaniei) efectuat de Legiunea Condor, corp expediționar german susținut de Franco. Atacul, în urma căruia au murit între o sută douăzeci și șase și trei sute de civili, a fost imortalizat de pictorul Pablo Picasso (1881–1973) în celebrul tablou prezentat la Expoziția Universală de la Paris.

6 NOIEMBRIE 1937 Italia aderă la Pactul Anticomintern.

10 NOIEMBRIE 1937 inspirat de acțiunile lui Salazar în Portugalia, Getúlio Vargas lansează propriul său *Estado Novo*, care va exista până în 1945.

13 MARTIE 1938 are loc *Anschluss*-ul, anexarea Austriei de către Germania nazistă.

SEPTEMBRIE–NOIEMBRIE 1938 adoptarea legilor rasiale din Italia împotriva evreilor străini.

29–30 SEPTEMBRIE 1938 încheierea acordurilor de la München între Hitler, Mussolini, Edouard Daladier și britanicul Neville Chamberlain (1869–1940), prin care Germaniei îi este permisă anexarea regiunilor cehoslovace locuite de germani, în special de sudeți.

9 NOIEMBRIE 1938 „Noaptea de cristal“, pogrom nazist de amploare desfășurat în toată Germania, care a urmat asasinării unui secretar al ambasadei naziste la Paris de către un tânăr evreu german, Herschel Grynszpan (1921–1945). Sunt deportați treizeci de mii de evrei, iar peste două mii sunt uciși. Evreii sunt nevoiți să plătească o amendă de un miliard de mărci.

25 FEBRUARIE 1939 Ungaria aderă la Pactul Anticomintern.

15 MARTIE 1939 Germania ocupă Boemia-Moravia, partea cehă a Cehoslovaciei. Republica Slovacă își declară independența. Preotul catolic Jozef Tiso (1887–1947) impune un regim cu un partid unic, supus Reichului.

27 MARTIE 1939 Spania aderă la Pactul Anticomintern.

1 APRILIE 1939 cucerirea Barcelonei de către armata condusă de Franco, eveniment care marchează sfârșitul Războiului Civil Spaniol. Conflictul a provocat moartea a cel puțin 400.000 de persoane.

7 APRILIE 1939 invazia Albaniei de către Italia lui Mussolini.

22 MAI 1939 semnarea „Pactului de Oțel“ la Berlin de către Germania și Italia, alianță militară ofensivă care pecetluia unirea forțelor Axei.

23 AUGUST 1939 semnarea pactului germano-sovietic la Moscova de către ministrul

afacerilor externe german, Joachim von Ribbentrop (1893–1946), și cel al URSS, Viaceslav Molotov (1890–1986). Pe lângă faptul că era un tratat de neagresiune care a surprins întreaga lume, acesta cuprindea și un protocol secret privind invadarea și împărțirea teritoriilor Finlandei, Poloniei, țărilor baltice și Basarabiei (România).

1 SEPTEMBRIE 1939 invadarea Poloniei de către Germania nazistă, începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

APRILIE–MAI 1940 „masacrul de la Katyn”, când are loc executarea a peste 22.000 de ofițeri polonezi, prizonieri ai URSS.

27 APRILIE 1940 înființarea lagărului de concentrare de la Auschwitz (în Polonia de astăzi), pe lângă care au mai apărut altele la scurt timp, unele dintre acestea fiind centre de exterminare. Până în 1945, aici își pierd viața 1,1 milioane de oameni, dintre care 90% evrei, 900.000 în camerele de gazare.

10 MAI 1940 începutul Bătăliei Franței.

10 IUNIE 1940 Italia declară război Franței și Marii Britanii.

14 IUNIE 1940 armata germană ocupă Parisul.

16 IUNIE 1940 mareșalul Philippe Pétain (1856–1951), învingătorul Bătăliei de la Verdun, este ales președinte al Consiliului.

22 IUNIE 1940 semnarea armistițiului dintre Franța și Germania.

10 IULIE 1940 Adunarea Națională franceză, retrasă la Vichy, acordă, prin vot, puteri depline mareșalului Pétain, marcând sfârșitul celei de-a Treia Republici. Proiectul de lege insistă asupra „necesității unei revoluții naționale”, care să devină ideologia oficială a „statului francez”, regim stabilit de guvernul de la Vichy.

22 IULIE 1940 adoptarea legilor privind denaturalizarea, care permiteau regimului de la Vichy să retragă naționalitatea oricărui cetățean naturalizat după 1927. Peste 15.000 de persoane își vor pierde naționalitatea, dintre care șase mii de evrei.

20 AUGUST 1940 asasinarea lui Troțki în Mexic de către un agent al lui Stalin, Ramón Mercader (1913–1978).

5 SEPTEMBRIE 1940 Garda de Fier, mișcare paramilitară de orientare fascistă, îl impune pe generalul Ion Antonescu (1882–1946) ca șef al guvernului român. Acesta instituie „statul național legionar” și se prezintă drept un „Pétain al României”.

15 SEPTEMBRIE 1940 în Franța, deviza republicană „Libertate, egalitate, fraternitate” este înlocuită cu „Muncă, familie, patrie”.

3–4 OCTOMBRIE 1940 adoptarea legilor privind statutul evreilor de către regimul de la Vichy, prin care acestora le era interzisă ocuparea de funcții publice și era autorizată încarcerarea evreilor străini.

15 OCTOMBRIE 1940 premiera mondială a filmului *The Great Dictator* (*Dictatorul*), de Charlie Chaplin, care interpretează un rol inspirat de figura lui Adolf Hitler; filmul are rolul de a convinge opinia publică americană să se angajeze împotriva Germaniei naziste în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

23 OCTOMBRIE 1940 întâlnirea de la Hendaye (aflat la frontiera dintre Franța și Spania) dintre Hitler și Franco; scopul era ca acesta din urmă să fie convins (în zadar însă) să intre în război.

24 OCTOMBRIE 1940 întâlnirea dintre Hitler și Pétain de la Montoire (Loiret-Cher). Franța decide să colaboreze cu Germania nazistă.

6 APRILIE 1941 Axa invadează Iugoslavia.

10 APRILIE 1941 Croația își proclamă independența. Ante Pavelić, fondator al mișcării fasciste și antisemite a ustașilor, preia conducerea țării în calitate de *Poglavnik* („conducător”), aflându-se în fruntea statului până la 8 mai 1945.

22 IUNIE 1941 lansarea operațiunii „Barbarossa”, invadarea URSS-ului de către al Treilea Reich. Alături de trupele germane se află *Einsatzgruppen* („grupele de intervenție”), care execută în total 1,4 milioane de evrei pe Frontul de Est.

SEPTEMBRIE 1941 invazia anglo-sovietică a Iranului, în urma căreia șahul Reza Pahlavi (1878–1944, împărat al Persiei din 1925) este înlăturat de pe tron, având în vedere că era considerat prea apropiat de Germania nazistă. Aliații îl pun în locul său pe fiul acestuia, Mohammad Reza Pahlavi (1919–1980).

7 DECEMBRIE 1941 atacul japonez de la Pearl Harbor (arhipelagul Hawaii) asupra flotei americane, ordonat de generalul și prim-ministrul Tōjō Hideki (1884–1948), în urma

căruia Statele Unite vor intra în război.

20 IANUARIE 1942 conferința de la Wannsee, la care au participat cincisprezece înalți demnitari naziști, care au hotărât aplicarea „soluției finale în cazul problemei evreiești” și au validat în scris politica de exterminare pusă în practică din vara anului 1941.

18 APRILIE 1942 Pierre Laval (1883–1945) este numit șef al guvernului. Acesta consolidează politica de colaborare cu Germania.

16–17 IULIE 1942 Razia de la Velodromul de Iarnă, în timpul căreia 13.000 de evrei sunt arestați de polițiști și jandarmi în regiunea pariziană, apoi deportați. Dintre aceștia, vor supraviețui numai vreo sută.

17 IULIE 1942–FEBRUARIE 1943 Bătălia de la Stalingrad, oraș așezat strategic pe râul Volga; acesta devine simbolul înfruntării dintre Hitler și Stalin. Înfrângerea germanilor reprezintă un punct de cotitură în cadrul războiului.

8 SEPTEMBRIE 1942 debarcarea Alianților în Africa de Nord.

4 IUNIE 1943 „revoluția din 1943” din Argentina, lovitură de stat militară care instaurează o dictatură ce va dura până la alegerea lui Juan Perón (1895–1974) în funcția de președinte, în 1946.

9 IULIE–17 AUGUST 1943 debarcarea Alianților în Sicilia.

25 IULIE 1943 regele Italiei, Victor Emanuel III, ordonă arestarea lui Mussolini, eveniment care duce la căderea fascismului.

12 SEPTEMBRIE 1943 eliberarea lui Mussolini de către parașutiștii germani. Acesta fondează în nordul Italiei Republica Fascistă, cu cartierul general la Salò (Lombardia).

6 IUNIE 1944 debarcarea Alianților în Normandia.

20 IULIE 1944 atentat eșuat împotriva lui Hitler, organizat de contele Claus von Stauffenberg (născut în 1907), care a avut loc noaptea, fiind pus în practică de mai mulți ofițeri, conjurați, care plănuiau să organizeze o lovitură de stat.

1 AUGUST–2 OCTOMBRIE 1944 insurecția de la Varșovia lansată de Rezistența poloneză. Deși Armata Roșie se afla la porțile orașului, Stalin a lăsat Wehrmachtul să-i

zdrobească pe insurgenți.

20 AUGUST 1944 în data de 8 septembrie, naziștii îl constrâng pe Pétain să-și transfere guvernul la Belfort, apoi la Sigmaringen, în Germania.

16 OCTOMBRIE 1944 Horthy, care a cerut URSS-ului semnarea armistițiului, abdică, forțat de germani. Partidul Crucilor cu Săgeți, condus de Ferenc Szálasi (1897–1946), stabilește un „guvern de unitate națională” fascist și progerman, care pune umărul la deportarea și exterminarea a 400.000 de evrei unguri.

28 NOIEMBRIE 1944 comunistul Enver Hodja (1908–1985) preia puterea în Republica Populară Albania, pe care o va deține până la moarte.

27 IANUARIE 1945 eliberarea lagărului de la Auschwitz de către Armata Roșie.

4–11 FEBRUARIE 1945 Conferința de la Ialta, la care au participat prim-ministrul britanic, Winston Churchill (1874–1965), Roosevelt și Stalin. Cu această ocazie a fost definit un plan vizând pacea și zonele de ocupație, care vor deveni zone de influență între Blocul de Vest și cel Răsăritean în timpul Războiului Rece. Împărțirea se aplica deja în cazul Poloniei „eliberate” de către Armata Roșie, unde Stalin instalase un guvern provizoriu dominat de partizanii săi.

28 APRILIE 1945 Mussolini este împușcat de Rezistența italiană.

30 APRILIE 1945 Hitler se sinucide în buncărul său din Berlin.

23 IULIE–15 AUGUST 1945 are loc procesul lui Pétain, condamnat la moarte pentru înaltă trădare. Pedepsa nu este pusă în aplicare din cauza vârstei înaintate.

2 SEPTEMBRIE 1945 proclamarea independenței Vietnamului de către Ho Și Min (1890–1969), liderul Partidului Comunist Vietnamez (Viêt Minh), care stabilește un regim cu un partid unic.

20 NOIEMBRIE 1945–1 OCTOMBRIE 1946 procesul de la Nürnberg împotriva a douăzeci și patru dintre cei mai importanți responsabili ai celui de-al Treilea Reich. Doisprezece demnitari sunt condamnați la moarte. Prin recunoașterea conceptului de crimă împotriva umanității, acest proces va deveni un model pentru justiția internațională implementată împotriva dictaturilor la sfârșitul secolului XX.

29 NOIEMBRIE 1945 Josip Broz Tito (1892–1980), lider militar al Rezistenței comuniste din Iugoslavia, îl înlătură pe regele Petru II (1923–1970, pe tron din 1934) și

instaurază o dictatură comunistă în Iugoslavia.

3 MAI 1946 începutul procesului de la Tokyo, în cadrul căruia vor fi judecați criminalii de război japonezi.

15 SEPTEMBRIE 1946 proclamarea Republicii Populare Bulgaria. Noul regim va fi modelul urmat de „democrațiile populare“, vasale ale URSS, care urmau să apară în Blocul Răsăritean.

12 DECEMBRIE 1946 condamnarea Spaniei la ONU, care o exclude din toate organizațiile internaționale.

5 FEBRUARIE 1947 după alegerile falsificate, este adoptată prima constituție a Republicii Populare Polone.

APRILIE 1947 fondarea partidului Baas la Damasc.

30 DECEMBRIE 1947 proclamarea Republicii Populare Române.

IANUARIE–MAI 1948 ruptura dintre Tito și Stalin.

17–25 FEBRUARIE 1948 „lovitura de la Praga“. Comuniștii pun capăt republicii, iar la 9 mai proclamă instaurarea „Republicii Populare“.

9 SEPTEMBRIE 1948 comunistul Kim Ir-sen (1912–1994) proclamă Republica Populară Democrată Coreeană, în nordul peninsulei. Va rămâne la putere până la moartea sa.

20 AUGUST 1949 proclamarea Republicii Populare Ungare.

1 OCTOMBRIE 1949 Mao Zedong (1893–1976) proclamă la Peking Republica Populară Chineză. Chiang Kai-shek se exilează în Taiwan, unde „va domni“ până la moartea sa, survenită în 1975.

7 OCTOMBRIE 1949 proclamarea Republicii Democrate Germane (RDG), regim de democrație populară în Germania de Est.

25 Iunie 1950–27 Iulie 1953 Războiul din Coreea.

1951 publicarea volumului *Originile totalitarismului*, de Hannah Arendt (1906–1975).

10 MARTIE 1952 a doua lovitură de stat a lui Fulgencio Batista în Cuba, susținut de CIA.

23 IULIE 1952 mișcarea Ofițerilor Liberi îl forțează pe regele Faruk I să abdice (1920–1965, pe tron din 1936), eveniment care va marca începutul ascensiunii lui Gamal Abdel Nasser (1918–1970); acesta va prelua puterea în 1954.

20 NOIEMBRIE–3 DECEMBRIE 1952 are loc Procesul de la Praga, inspirat de epurările staliniste, cu scopul eliminării vechilor membri ai Partidului Comunist Cehoslovac, în special a evreilor.

13 IANUARIE 1953 afacerea supranumită „complotul halatelor albe“, în cadrul căreia mai mulți medici renumiți au fost acuzați că ar fi vrut să-și asasineze pacienții, personalități sovietice; aceștia au fost arestați. Așa cum s-a întâmplat în cazul proceselor de la Praga, antisemitismul a fost cea mai importantă dintre acuzații. Afacerea reflectă paranoia ultimelor luni dinaintea morții lui Stalin.

5 MARTIE 1953 moartea lui Stalin.

20 NOIEMBRIE 1953–7 MAI 1954 bătălia de la Ðiên Biên Phủ, în urma căreia forțele Viêt Minh înving corpul expediționar francez.

4 MAI 1954 lovitură de stat în Paraguay dată de către generalul Alfredo Stroessner (1912–2006), care a deținut funcția de președinte până în 1989.

18 IUNIE 1954 lovitură de stat militară în Guatemala, condusă de locotenent-colonelul Carlos Castillo Armas (1914–1957) și organizată de CIA. Acesta se va afla la conducerea țării până la asasinarea sa.

20 IULIE 1954 acordurile de la Geneva, care marchează sfârșitul războiului din Indochina și duc la împărțirea Vietnamului între nordul comunist și sudul proamerican.

14 MAI 1955 Pactul de la Varșovia, alianță militară între țările Europei de Est și URSS.

26 OCTOMBRIE 1955 proclamarea Republicii Vietnam de către Ngô Ðình Diêm (1901–1963), care, până la asasinarea sa, a condus cu mână de fier Vietnamul de Sud, nordul rămânând guvernat în continuare de Viêt Minh.

14–25 FEBRUARIE 1956 al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, în cadrul căruia Nikita Hrușciov (1894–1971) denunță crimele stalinismului.

23 OCTOMBRIE–10 NOIEMBRIE 1956 insurecția de la Budapesta împotriva puterii comuniste, alungate și înlocuite cu un guvern care promitea alegeri libere și o ieșire din Pactul de la Varșovia. Trupele sovietice redobândesc controlul asupra capitalei maghiare după o represiune care lasă în urmă peste 2.500 de morți.

25 IULIE 1957 părintele independenței tunisiene, Habib Bourguiba (1903–2000), proclamă republica și este numit președinte de către Adunarea Constituantă. Acesta instituie un regim cu un singur partid, Neo Destour.

22 SEPTEMBRIE 1957 François Duvalier (1907–1971) este ales președinte al statului Haiti. Susținut de Statele Unite, acesta s-a proclamat președinte pe viață în iunie 1964, rămânând în funcție până la moarte.

1958–1962 Marele Salt Înainte lansat de Mao. Colectivizarea forțată a agriculturii, industrializarea masivă și lucrările majore provoacă o foamete de proporții gigantice, în care mor între 30 și 55 de milioane de oameni.

14 IULIE 1958 lovitură de stat în Irak a generalului promarxist Abdul Karim Kassem (1914–1963), în timpul căreia regele Faisal II (născut în 1935) și întreaga sa familie sunt uciși.

2 OCTOMBRIE 1958 Ahmed Sékou Touré (1922–1984) devine președinte al Republicii Guineea (Guineea-Conakry), rămânând în funcție până la sfârșitul vieții.

17 NOIEMBRIE 1958 lovitură de stat a generalului Ibrahim Abboud (1900–1983) în Sudan. Acesta se proclamă președinte și se va afla la conducerea țării până în noiembrie 1964, când presiunea populară îl va forța să demisioneze.

1 IANUARIE 1959 gherila marxistă condusă de Fidel Castro (1926–2016) ocupă Havana (Cuba). Batista fuge din țară.

27 MAI 1960 lovitură de stat militară în Turcia prin care prim-ministrul Adnan Menderes (1899–1961) este înlăturat de la putere, având în vedere că regimul său luase o turnură autoritară.

14 SEPTEMBRIE 1960 lovitură de stat a șefului Statului-Major, Mobutu Sese Seko (1930–1997), în Republica Congo-Léopoldville (fostul Congo Belgian, viitorul Congo-Kinshasa). Premierul Patrice Lumumba (1925–1961) fuge din capitală înainte de a fi

asasinat la 17 ianuarie 1961.

FEBRUARIE 1961 începutul războiului de independență din Angola. Acesta va epuiza rezervele metropolei portugheze până la căderea *Estado Novo* al lui Salazar, în 1974.

18 MARTIE 1962 Acordurile de la Evian, prin care este recunoscută independența Algeriei. În anul următor, Frontul de Eliberare Națională, care a condus războiul împotriva metropolei, se impune ca partid unic.

IANUARIE 1963 turnură autoritară a regimului lui Felix Houphouet-Boigny (1905–1993), președinte al Coastei de Fildeș în perioada 1960–1993.

8 FEBRUARIE 1963 Abdul Karim Kassem este înlăturat de la putere (apoi executat a doua zi) în urma unei lovături de stat conduse de generalul Abdel Salam Aref (1921–1966). Acesta din urmă, pentru scurtă vreme aliat al partidului naționalist arab Ba'ath, cu care va rupe legăturile, a rămas președinte până la moarte, care a survenit trei ani mai târziu, într-un accident de elicopter.

8 MARTIE 1963 lovitură de stat care aduce la putere în Siria partidul Baas.

31 MARTIE 1964 lovitură de stat în Brazilia condusă de mareșalul Humberto de Alencar Castelo Branco (1900–1967). Junta militară se va afla la conducerea țării până în 1965. Represiunea anticomunistă face cel puțin patru sute de victime.

14 OCTOMBRIE 1964 Leonid Brejnev (1906–1982) îl forțează pe Hrușciov să demisioneze, înlocuindu-l în funcția de prim-secretar al Partidului Comunist al URSS.

30 SEPTEMBRIE 1965 acuzându-i pe comuniști că încearcă să pună mâna pe putere, generalul Suharto (1921–2008) ordonă masacrarea unor indonezieni (între 500.000 și un milion de victime) suspecți că ar fi fost comuniști, apoi preia puterea în martie 1966.

19 NOIEMBRIE 1965 Ferdinand Marcos (1917–1989) este ales președinte în Filipine. În 1972, a declarat legea marțială, pe care nu o va aboli decât în 1981.

24 NOIEMBRIE 1965 nouă lovitură de stat în Republica Democrată Congo (Congo-Kinshasa) a lui Mobutu Sese Seko (1930–1997), care răstoarnă regimul președintelui Joseph Kasa-Vubu, preluând puterea supremă. În 1971 își va redenumi țara Zair.

31 DECEMBRIE 1965 „lovitura de stat din Saint-Sylvestre” prin care Jean Bedel Bokassa (1921–1996) devine președinte al Republicii Centrafricane.

28 Iunie 1966 lovitură de stat în Argentina a unei junte militare, care proclamă „Revoluția argentiniană“.

8 AUGUST 1966 începutul Revoluției Culturale din China, prin care Mao își consolidează puterea, sprijinindu-se pe tineri fanatici din cadrul Gărzilor Roșii. Sunt uciși între 400.000 și 3 milioane de oameni, cu precădere în lagărele de muncă.

13 IANUARIE 1967 lovitură de stat a locotenent-colonelului Gnassingbe Eyadema (1935–2005) în Togo. Acesta rămâne la putere până la moartea sa.

21 APRILIE 1967 în Grecia are loc puciul coloneilor, juntă militară condusă de colonelul Georgios Papadopoulos (1919–1999) și ajutată de CIA.

2 DECEMBRIE 1967 Omar Bongo (1935–2009) devine președinte al Republicii Gabon. Rămâne în funcție până la moarte.

5 IANUARIE–20 AUGUST 1968 Primăvara de la Praga, încercare de liberalizare a regimului comunist din Cehoslovacia, care a dus la invadarea țării de către armatele blocului sovietic.

17 IULIE 1968 lovitură de stat în Irak prin care partidul Ba’ath preia controlul asupra țării. Generalul Ahmad Hassan al-Bakr (1914–1982) devine președinte, iar Saddam Hussein, care era adjunctul său, vicepreședinte.

19 NOIEMBRIE 1968 lovitură de stat în Mali a lui Moussa Traoré (născut în 1936), care va deține funcția de președinte până la arestarea sa în 1991.

1 SEPTEMBRIE 1969 lovitură de stat a lui Muammar Gaddafi (1942–2011) în Libia, care răstoarnă monarhia și înființează Republica Arabă Libiană.

13 NOIEMBRIE 1970 lovitură de stat în Siria organizată de către Hafez al-Assad (1930–2000), care a rămas la putere până la moartea sa.

25 IANUARIE 1971 lovitură de stat în Uganda organizată de către Amin Dada (c. 1923–2003), alungat în 1979 de Tanzania, căreia îi declarase război. Guvernarea sa sângeroasă (între 80.000 și 500.000 de victime) a dat naștere legendei tiranului african însetat de sânge, nebun și megaloman.

12 MARTIE 1971 lovitură de stat militară în Turcia; după un an, armata transferă puterea civililor.

21 APRILIE 1971 moartea lui François Duvalier, supranumit „Papa Doc“. Fiul său, Jean-Claude (1951–2014), cunoscut sub numele de „Baby Doc“, i-a succedat la putere, rămânând în funcție până în 1986, când a fost înlăturat.

MARTIE 1973 în Argentina au loc alegeri care pun capăt dictaturii.

27 Iunie 1973 lovitură de stat în Uruguay, în urma căreia președintele Juan María Bordaberry (1928–2011, ales în 1972) ajunge să fie controlat de o juntă militară, care îl înlocuiește în 1976 cu președintele Consiliului de Stat, Alberto Demicheli Lizaso (1896–1980). Puterea numește noul regim drept un „proces de reconstrucție națională“.

11 SEPTEMBRIE 1973 lovitură de stat în Chile, organizată de o juntă militară. Socialistul Salvador Allende (1908–1973), ales președinte în 1970, se sinucide. Generalul Augusto Pinochet (1915–2006), șeful armatei terestre, devine, în anul următor, președinte. Cel puțin 3.200 de oameni mor sau dispar ca urmare a represiunilor survenite după lovitură de stat.

28 DECEMBRIE 1973 publicarea la Paris a cărții *Arhipelagul Gulag* scrisă de disidentul sovietic Aleksandr Soljenițin (1918–2008).

1974 *Metapolitefsi* („schimbare de regim“) în Grecia, care pune capăt dictaturii colonelilor.

FEBRUARIE–SEPTEMBRIE 1974 revoluția etiopiană duce la preluarea puterii de către Mengistu Haile Mariam (născut în 1937), președinte din 1977 până în 1991. Politica „Terorii Roșii“ face 500.000 de morți.

25 APRILIE 1974 „Revoluția garoafelor“, lovitură de stat militară în Portugalia prin care Marcelo Caetano (1918–1980), succesorul lui Salazar, este înlăturat de la putere. Nemulțumiți din cauza războiului colonial din Angola, ofițerii creează Mișcarea Forțelor Armate (MFA). Populația și soldații fac cauză comună, solidaritatea acestora fiind vizibilă mai ales în jurul pieței florilor din Lisabona, unde fac din garoafe simbolul insurgenței.

17 APRILIE 1975 Khmerii Roșii ocupă Phnom Penh, capitala Cambodgiei. Liderul lor, Saloth Sar (1925–1998), își ia pseudonimul Pol Pot. Acesta fondează regimul numit Kampuchea Democrată, care extermină 1,7 milioane de cambodgieni, adică aproximativ 20% din populația țării; este alungat de la putere în urma invaziei vietnameze din ianuarie 1979.

30 APRILIE 1975 comuniștii ocupă Saigonul. Confruntându-se cu represiunea împotriva celor care îi sprijiniseră pe americani, două milioane de vietnamezi fug din țară.

în deceniile următoare, mai ales pe mare, drept care vor fi supranumiți „oamenii cu barca“.

20 NOIEMBRIE 1975 moartea lui Franco. Două zile mai târziu, Juan Carlos (născut în 1938) este proclamat rege al Spaniei.

24 MARTIE 1976 nouă lovitură de stat militară în Argentina, organizată de generalul Jorge Rafael Videla (1925–2013), care o demite pe Isabel Perón (născută în 1931, președinte din 1974). Botezată „procesul de reorganizare națională“, dictatura durează până în 1983, duce la moartea prin împușcare a 15.000 de adversari și la dispariția a aproape 30.000 de persoane.

9 SEPTEMBRIE 1976 moartea lui Mao.

2 MARTIE 1977 Gaddafi transformă Republica Libiană în *Jamahirie* („Statul maselor“), regim personal care îmbină panarabismul, socialismul și mistica islamică.

4 DECEMBRIE 1977 Bokassa se proclamă „împărat“ al Imperiului Centrafrican. Ceremonia de încoronare este pompoasă și ridicolă, imitând încoronarea lui Napoleon.

8 SEPTEMBRIE 1978 „Vinerea neagră“ din Iran, când demonstrațiile masive de la Teheran sunt înăbușite în sânge de armata șahului.

16 IANUARIE 1979 fuga șahului din Iran.

8 FEBRUARIE 1979 colonelul Denis Sassou N’Guesso (născut în 1943) devine președinte al Republicii Congo (Congo-Brazzaville).

11 FEBRUARIE 1979 ayatollahul Khomeini (1902–1989) proclamă Republica Islamică Iran.

16 IULIE 1979 Saddam Hussein devine președinte, forțându-l pe Ahmad Hassan al-Bakr să demisioneze din „motive de sănătate“. Preluarea puterii este urmată de epurări – filmate – în cadrul partidului Ba’ath, apoi de execuții.

17 IULIE 1979 după un an de război civil în Nicaragua, Anastasio Somoza (1925–1980) își dă demisia și fuge la Miami.

3 AUGUST 1979 Teodoro Obiang (născut în 1942) devine președinte al Guineei Ecuatoriale în urma unei lovituri de stat.

18 APRILIE 1980 marxistul Robert Mugabe (născut în 1924) devine prim-ministrul statului Zimbabwe. În total, guvernează treizeci și șapte de ani (din 1987, în calitate de președinte).

4 MAI 1980 moartea lui Tito.

31 AUGUST 1980 crearea în Polonia a federației sindicale Solidaritatea, condusă de Lech Wałęsa (născut în 1943), care joacă un rol-cheie în cadrul opoziției față de regimul Republicii Populare Polone.

12 SEPTEMBRIE 1980 lovitură de stat militară în Turcia, în următorii trei ani țara fiind condusă de o juntă.

22 SEPTEMBRIE 1980 începutul războiului din Iran și Irak, care durează până în 1988. Începând din 1983, Irakul folosește arme chimice, care provoacă moartea a peste 10.000 de persoane. În urma războiului, mor între 500.000 și 1.200.000 de oameni; conflictul se încheie cu impunerea unui statu-quo.

30 NOIEMBRIE 1980 respingerea plebiscitului organizat de dictatura uruguayana pentru legitimarea regimului, deschizându-se astfel drumul unei perioade de tranziție democratică.

6 OCTOMBRIE 1981 asasinarea președintelui egiptean Anwar al-Sadat (1918–1981) de către un comando militar, parte a unei organizații islamice inspirate de Frăția Musulmană. Succesorul său, Hosni Mubarak (născut în 1928), rămâne la putere până în 2011.

2–15 FEBRUARIE 1982 „Masacrul de la Hama“, în timpul căruia o revoltă a Frăției Musulmane este înăbușită în sânge de armata siriană, producând între 10.000 și 20.000 de victime.

6 NOIEMBRIE 1982 Paul Biya (născut în 1933) devine președinte al Camerunului.

12 AUGUST 1983 generalul Manuel Noriega (1934–2017) devine șeful Statului-Major al armatei din Panama. Acesta guvernează țara *de facto* până în 1990.

21 AUGUST 1983 asasinarea pe aeroportul din Manilla a lui Benigno Aquino jr. (1932–1983), adversarul președintelui filipinez Ferdinand Marcos. Opoziția își unește forțele.

11 MARTIE 1985 Mihail Sergheevici Gorbaciov (născut în 1931) devine secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Se angajează într-un proces de

liberalizarea economică și politică ce avea să eșueze și să ducă la destrămarea Uniunii Sovietice în 1991.

22 APRILIE–9 DECEMBRIE 1985 în Argentina are loc procesul juntei, în urma căruia Jorge Rafael Videla este condamnat la închisoare pe viață pentru crime împotriva umanității, iar alți responsabili ai regimului dictatorial primesc, la rândul lor, pedepse grele. Cei mai mulți dintre cei condamnați sunt amnistiați în 1989–1990, dar vor fi anchetați din nou în anii 2000.

7 FEBRUARIE 1986 părăsit de Statele Unite, Jean-Claude Duvalier demisionează și este transferat cu un avion militar american în Franța. În Filipine, Corazón Aquino (1933–2009), văduva adversarului asasinat, este aleasă președinte.

15 OCTOMBRIE 1987 lovitură de stat în Burkina Faso organizată de tânărul ofițer parașutist Blaise Compaoré (născut în 1951), care duce la asasinarea liderului antiimperialist revoluționar Thomas Sankara (1949–1987).

7 NOIEMBRIE 1987 lovitură de stat a prim-ministrului tunisian Zine el-Abidine Ben Ali (născut în 1936), care îl înlătură de la putere pe Habib Bourguiba (1903–2000, președinte din 1957), pe motiv că acesta suferea de demență senilă.

FEBRUARIE–SEPTEMBRIE 1988 operațiunea „Anfal“ („prada“, numele unei sure din Coran), campania de masacrare a kurzilor irakieni organizată de Saddam Hussein, în urma căreia au murit între 50.000 și 180.000 de civili.

16–19 MARTIE 1988 bombardarea orașului Halabja (Kurdistanul irakian) de către armata lui Saddam Hussein. Folosirea armelor chimice (pe baza agenților neurotoxici tabun, sarin și VX) a dus la rănirea unui număr ce variază între 5.000 și 10.000 de persoane, acesta fiind cel mai mare atac chimic asupra civililor din istorie. Generalul Ali Hassan al-Majid (1995–2003), supranumit „Ali Chimicul“, care a comandat atacul, va fi condamnat la moarte în 2010 pentru „genocid“ împotriva kurzilor.

12 MARTIE–21 SEPTEMBRIE 1988 protestele majore din Birmania îl forțează pe generalul Ne Win (1911–2002), la putere din anul 1962, să demisioneze. Cu toate astea, o nouă juntă militară restabilește ordinea prin înăbușirea în sânge a mișcării.

5 OCTOMBRIE 1988 referendum în Chile pentru prelungirea mandatului lui Pinochet până în 1997; pentru că a pierdut, este obligat, prin urmare, să cedeze treptat puterea.

21 DECEMBRIE 1988 atentat cu bombă asupra cursei 103 a companiei Pan Am (Londra–New York), care explodează deasupra satului Lockerbie (Scoția); și-au pierdut

viața 250 de oameni. Considerată vinovată pentru această tragedie este Libia lui Muammar Gaddafi.

FEBRUARIE 1989 restabilirea multipartidismului în Ungaria, care începe liberalizarea regimului și reabilitarea insurgenților din 1956.

3 FEBRUARIE 1989 Stroessner este înlăturat de la putere în Paraguay de ginerele său, generalul Andr s Rodr guez Pedotti (1923–1997), care avea să ocupe funcția de președinte până în 1993.

6 FEBRUARIE–4 APRILIE 1989 masă rotundă poloneză, discuții între guvernul comunist și opoziție, care duc la un acord ce pune capăt la finele anului Republicii Populare Polone.

8 MAI 1989 Slobodan Milošević (1941–2006) este ales președinte al Serbiei.

3 IUNIE 1989 moartea lui Khomeini. Ayatollahul Ali Khamenei (născut în 1939) îi succede  în calitate de Ghid Suprem al Revoluției Islamice.

4 IUNIE 1989  n bușirea Primăverii de la Peking, revoltele din Piața Tiananmen.

30 IUNIE 1989 lovitură de stat în Sudan condusă de colonelul Omar el-Bechir (născut în 1944).

19 SEPTEMBRIE 1989 atentat cu bombă asupra avionului UTA 772 (Brazzaville–Paris), care a fost doborât deasupra Nigerului, făcând 171 de victime. Acesta este din nou pus pe seama Libiei lui Muammar Gaddafi.

23 OCTOMBRIE 1989 sfârșitul Republicii Populare Ungare.

9 NOIEMBRIE 1989 căderea Zidului Berlinului.

16 NOIEMBRIE–29 DECEMBRIE 1989 Revoluția de Catifea din Cehoslovacia, sfârșitul Republicii Populare și împărțirea țării în Cehia și Slovacia.

20 DECEMBRIE 1989 invadarea statului Panama de către Statele Unite pentru înlăturarea de la putere a lui Manuel Noriega.

22–25 DECEMBRIE 1989 revoluția română, care a dus la execuția lui Nicolae

Ceaușescu (1918–1989), secretarul general al Partidului Comunist Român, și a soției sale, Elena.

1990–1991 conferințe naționale în Africa francofonă, mișcare care duce la organizarea unor adunări generale. Liberalizarea regimurilor dictatoriale nu reușește însă decât în Benin și Mali.

28 IULIE 1990 Alberto Fujimori (născut în 1938) este ales președinte al Republicii Peru. Acesta luptă împotriva gherilei maoiste a „Căării luminoase“ cu metode radicale și pornește o campanie de sterilizare forțată a populațiilor indigene.

2–4 AUGUST 1990 invadarea Kuweitului de către Saddam Hussein, începutul Primului Război din Golf.

6 AUGUST 1990 Consiliul de Securitate al ONU adoptă sancțiuni împotriva Irakului în urma invadării Kuweitului.

2 DECEMBRIE 1990 lovitură de stat în Ciad organizată de Idriss Deby (născut în 1952).

17 IANUARIE–28 FEBRUARIE 1991 invadarea Irakului de către o coaliție condusă de Statele Unite (operațiunea „Furtună în deșert“).

MARTIE 1991 încercare a insurgenților de a-l înlătura de la putere pe Saddam Hussein în urma înfrângerii acestuia în Kuweit. Kurzii ocupă provinciile din nord, șiiții se răscoală în sud. Dictatorul îi zdrobește, fără ca Statele Unite să intervină.

30 IUNIE 1991 abolirea apartheidului, regim de segregare rasială aflat în vigoare din 1948 în Africa de Sud.

19 AUGUST 1991 eșecul puciului de la Moscova, prin care membrii nomenclaturii sovietice care se opuneau reformelor lui Gorbaciov au încercat să preia puterea. Noul conducător al Rusiei, Boris Elțin (1931–2007), reușește să-i împiedice și se impune ca lider al reformatorilor.

26 DECEMBRIE 1991 destrămarea URSS, după doi ani în care republicile și-au declarat independența, una după alta, și au abandonat sistemul sovietic.

11 IANUARIE 1992 lovitură de stat a „Ianuariștilor“; generalii din armata algeriană întrerup desfășurarea alegerilor; al doilea tur era programat pentru data de 16 ianuarie și ar fi adus o victorie zdrobitoare a islamiștilor din cadrul Frontului Islamic al Salvării (FIS).

După o represiune extrem de dură, în țară izbucnește un război civil care va dura zece ani și va face cel puțin 60.000 de victime.

27 APRILIE 1993 proclamarea independenței Eritreei, condusă de la această dată de Isaias Afewerki (născut în 1946).

7 APRILIE–17 IULIE 1994 genocidul populației tutsi din Rwanda, în urma căruia vor rezulta cel puțin 800.000 de morți. Guvernul criminal este înlăturat de Frontul Patriotic din Rwanda, condus de Paul Kagame (născut în 1957), care în 2000 va deveni președinte.

10 IULIE 1994 alegerea lui Aleksandr Lukașenko (născut în 1954), supranumit adesea „ultimul dictator din Europa“, în funcția de președinte al Belarusului, reales apoi în 2001, 2006, 2010 și 2015.

13–17 IULIE 1995 masacrul de la Srebrenica, Bosnia, în timpul căruia armata Republicii Sârbe din Bosnia, susținută de Belgrad, execută peste opt mii de bosniaci. Acesta este punctul culminant al războaielor civile care au sfâșiat fosta Iugoslavie (1991–2001).

17 MAI 1997 liderul militar Laurent-Désiré Kabila (1939–2001) ocupă Kinshasa, Republica Democrată Congo, acțiune care pecetluiește căderea lui Mobutu.

IUNIE–OCTOMBRIE 1997 în Congo-Brazzaville are loc un război civil, Denis Sassou Nguesso reușește să se mențină la putere.

19 IULIE 1997 alegerea lui Charles Taylor (născut în 1948) în Liberia. Președinte din 1997 până în 2003, își conduce țara ca un tiran și se implică în războiul civil din Sierra Leone.

21 MAI 1998 Suharto demisionează în urma revoltelor din Jakarta provocate de criza financiară din Asia din 1997.

15 IUNIE–17 IULIE 1998 conferință în capitala italiană, unde este semnat „Statutul de la Roma“, tratat internațional prin care se înființează Curtea Penală Internațională (IPC), cu sediul la Haga (Țările de Jos).

27 APRILIE 1999 alegerea lui Abdelaziz Bouteflika (născut în 1937) în funcția de președinte al Republicii Algeriene.

10 IUNIE 2000 moartea lui Hafez al-Assad. Fiul său cel mic, Bashar, îi urmează la

conducerea țării.

5 OCTOMBRIE 2000 „Revoluția buldozer“ din Serbia, în urma căreia Milošević este forțat să demisioneze. Numele provine de la folosirea buldozerelor de către manifestații care au atacat sediul Radioteleviziunii, simbol al puterii.

17 NOIEMBRIE 2000 după ce realegerea sa este contestată, Fujimori fuge din Peru și este demis din funcția de președinte.

16 IANUARIE 2001 asasinarea lui Laurent-Désiré Kabila la Kinshasa. Fiul său, Joseph Kabila (născut în 1971), îi urmează în funcție.

1 APRILIE 2001 arestarea lui Milošević în Serbia.

26 FEBRUARIE 2003 începutul războiului din Darfur (vestul Sudanului), în urma căruia au murit peste 300.000 de civili.

15 MARTIE 2003 lovitură de stat a lui François Bozizé (născut în 1946) în Republica Centrafricană, pe care a condus-o timp de zece ani.

20 MARTIE–9 APRILIE 2003 invadarea Irakului de către o coaliție condusă de Statele Unite. Operațiunea „Libertate irakiană“ are scopul de a doborî regimul lui Saddam Hussein.

13 DECEMBRIE 2003 capturarea lui Saddam Hussein la Tikrit, oraș situat la nord de Bagdad.

21 NOIEMBRIE–26 DECEMBRIE 2004 are loc „Revoluția portocalie“ din Ucraina, care duce la demisia lui Viktor Ianukovici (născut în 1950), contestat pentru apropierea sa față de Moscova.

19 OCTOMBRIE 2005–5 NOIEMBRIE 2006 se desfășoară procesul lui Saddam Hussein, condamnat la moarte pentru crime împotriva umanității de un tribunal special irakian.

30 DECEMBRIE 2006 Saddam Hussein este spânzurat la Bagdad.

15 FEBRUARIE 2007 Ramzan Kadîrov este numit de Vladimir Putin în fruntea Republicii Cecene, care ajunge din nou în sfera de influență a Rusiei în urma unei invazii militare (1999–2000).

14 IULIE 2008 Curtea Penală Internațională emite un mandat de arestare pentru genocid, crime împotriva umanității și crime de război împotriva lui Omar al-Bechir, ca urmare a războiului din Darfur.

26 IANUARIE 2009 deschiderea primului proces la Curtea Penală Internațională împotriva liderului militar congolez Thomas Lubanga (născut în 1960). În data de 14 martie 2012 este găsit vinovat de crime de război, devenind prima persoană condamnată de instituția respectivă.

7 APRILIE 2009 condamnarea la Lima a lui Alberto Fujimori la douăzeci și cinci de ani de închisoare pentru crime împotriva umanității.

17 DECEMBRIE 2010 autoimolarea lui Mohamed Bouazizi (1984–2011), vânzător ambulant tunisian. Revoltele pe care moartea sa le declanșează marchează începutul Primăverii Arabe.

14 IANUARIE 2011 venit în Arabia Saudită pentru a-și pune familia la adăpost, șeful statului tunisian, Ben Ali, este abandonat de avionul său prezidențial la Riad. Valul Primăverii Arabe se extinde în februarie în Egipt, Iordania, Yemen, Libia, Bahrain și Siria.

11 FEBRUARIE 2011 în fața demonstrațiilor de proporții, Hosni Mubarak demisionează, cedând puterea armatei.

17 MARTIE 2011 Rezoluția nr. 1973 a ONU, care declanșează intervenția militară în Libia, ducând astfel la căderea lui Gaddafi.

19 APRILIE 2011 Fidel Castro își cedează postul de prim-secretar al Partidului Comunist Cubanez fratelui său, Raúl Castro (născut în 1931).

20–28 AUGUST 2011 ocuparea capitalei Tripoli de către rebelii libieni.

20 OCTOMBRIE 2011 moartea lui Gaddafi, capturat de rebeli în orașul Sirt.

17 DECEMBRIE 2011 moartea lui Kim Jong-il (1941–2011), aflat la conducerea Coreei de Nord după decesul tatălui său, Kim Ir-sen, în 1994. Succesorul său este Kim Jong-un (născut în 1984).

30 MAI 2012 fostul președinte al Liberiei, Charles Taylor, este condamnat la cincizeci de ani de închisoare pentru crime împotriva umanității de către Tribunalul Special pentru Sierra Leone.

24 MARTIE 2013 François Bozizé este alungat din Republica Centrafricană de către rebelii din gruparea musulmană *Seleka* („coalțiie“, în limba sango), care ocupă palatul prezidențial. Urmează lupte sângeroase între creștini (majoritatea în RDC) și musulmani, care determină intervenția Franței la sfârșitul anului 2013.

3 IULIE 2013 lovitură de stat militară în Egipt, care îl înlătură de la putere pe Mohamed Morsi (născut în 1951), președinte din 2012 și susținut de Frații Musulmani. Armata îl înlocuiește cu mareșalul Abdel Fattah al-Sissi (născut în 1954), ales președinte în 2014 cu 96,1% din voturi, după organizarea unor alegeri cenzurate.

21 AUGUST 2013 atac cu gaz sarin al armatei lui Bashar al-Assad (născut în 1965) în suburbiile Damascului, în urma căruia rezultă între 500 și 2.000 de morți.

28–31 OCTOMBRIE 2014 are loc revoluția din Burkina Faso, care a dus la demisia lui Blaise Compaoré.

15–16 IULIE 2016 lovitură de stat eșuată în Turcia împotriva lui Recep Tayyip Erdoğan (născut în 1954). În cadrul represiunii, 150.000 de funcționari publici sunt destituiți, iar 55.000 de persoane sunt încarcerate.

25 NOIEMBRIE 2016 moartea lui Fidel Castro.

14–21 NOIEMBRIE 2017 lovitură de stat în Zimbabwe, care determină demisia lui Robert Mugabe.

4 DECEMBRIE 2017 asasinarea lui Ali Abdallah Saleh (1947–2017), președinte al Yemenului din 1978, marginalizat după demonstrațiile din 2011.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Lenin, profetul totalitarismului

Alain Besançon, *Les Origines intellectuelles du léninisme*, Calmann-Lévy, 1977.

Stéphane Courtois (coord.), *Dictionnaire du communisme*, Larousse, 2007.

—, *Lénine, l'inventeur du totalitarisme*, Perrin, 2017.

Yolène Dilas-Rocherieux, *L'Utopie ou la mémoire du futur: De Thomas More à Lénine, le rêve d'une autre société*, Robert Laffont, 2000.

Orlando Figes, *La Révolution russe, 1891–1924: La tragédie d'un peuple*, Denoël, 2007.

Richard Pipes, *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*, Yale University Press, 1996.

Robert Service, *Lénine*, Perrin, 2012.

Nikolai Tchernychevski, *Que faire? Les hommes nouveaux*, prefață de Yolène Dilas-Rocherieux, Éditions des Syrtes, 2000.

Dimitri Volkogonov, *Le Vrai Lénine*, Robert Laffont, 1995.

Nicolas Werth, «Un pouvoir contre son peuple», în S. Courtois, N. Werth et alii, *Le Livre noir du communisme: Crimes, terreur et répression*, Robert Laffont, 1997.

2. Mussolini: De la roșu la negru

Pe lângă biografia magistrală în opt volume a lui Mussolini scrisă de Renzo de Felice, sunt recomandate următoarele tomuri:

Emilio Gentile, *La Religion fasciste*, Perrin, 2002.

—, *Qu'est-ce que le fascisme? Histoire et interprétation*, Gallimard, 2002.

Frédéric Le Moal, *Histoire du fascisme*, Perrin, 2018.

Pierre Milza, *Mussolini*, Fayard, 1999.

Didier Musiedlak, *Mussolini*, Presses de Sciences Po, 2005.

Michel Ostenc, *Mussolini, une histoire du fascisme italien*, Ellipse, 2013.

Max Schiavon, *Mussolini: Un dictateur en guerre*, Perrin, 2016.

3. Stalin: „Lenin din zilele noastre“, sau cum Stalin a devenit Stalin

Oleg Khlevniouk, *Staline*, Belin, 2017.

Stephen Kotkin, *Stalin: Paradoxes of Power, 1878–1928*, Penguin Books, London, 2015.

Miklos Kun, *Stalin: An Unknown Portrait*, CEU Press, Budapest & New York, 2003.

Alter Litvin, John Keep, *Stalinism: Russian and Western Views at the Turn of the Millenium*, London & New York, Routledge, 2005.

Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar*, Weidenfeld & Nicolson,

London, 2003.

Alfred Rieber, „Stalin, Man of the Borderlands“, *American Historical Review*, 106 (2001), pp. 651–691.

Boris Souvarine, *Stalin: Aperçu historique du bolchevisme*, 1935, reed. 1992, Ivrea.

Robert Tucker, *Stalin as Revolutionary, 1879–1929*, Norton, New York & London, 1973.

—, *Stalin in Power: The Revolution from above, 1928–1941*, Norton, New York & London, 1990.

Adam Ulam, *Staline: L’homme et son temps*, Calmann-Levy/Gallimard, 1977, 2 vol.

Nicolas Werth, *Être communiste en URSS sous Staline*, Gallimard, col. Folio, 2017.

—, *La Terreur et le desarroi: Staline et son système*, Perrin, 2007.

—, *Le Cimetière de l’espérance: Essais sur l’histoire de l’URSS*, Perrin, 2019.

4. Adolf Hitler, demonul din Germania

Bibliografii

François Delpla, *Hitler*, Grasset, 1999.

—, *Hitler, propos intimes et politiques*, Nouveau Monde, 2016.

Henrik Eberle, Matthias Uhl, *Le Dossier Hitler*, Presses de la Cité, 2007.

Joachim Fest, *Hitler*, vol. 1: *Jeunesse et conquête du pouvoir*; vol. 2: *Le Führer*, Gallimard, 1973.

Ian Kershaw, *Hitler*, vol. 1: *Hubris, 1889–1936*, Flammarion, 1999; vol. 2: *Némésis, 1936–1945*, Flammarion, 2000.

Peter Longerich, *Hitler*, Héroïse d’Ormesson, 2017.

Marlis Steinert, *Hitler*, Fayard, 1991.

John Toland, *Hitler*, Perrin, coll. „Tempus“, 2012.

Volker Ullrich, *Hitler*, Gallimard, 2017, 2 vol.

Studii generale

Éric Branca, *Les Entretiens oubliés d’Hitler, 1923–1940*, Perrin, 2019.

Martin Broszat, *L’État hitlérien*, Fayard, 1986.

Johann Chapoutot, *Comprendre le nazisme*, Tallandier, 2018.

Richard J. Evans, *Le IIIe Reich*, Flammarion, 2009, 3 vol.

Thierry Lentz, *Le Diable sur sa montagne, Hitler au Berghof, 1922–1944*, Perrin, 2017.

Hans Mommsen, „Hitler, en tant que dictateur, la place du Führer dans le système national-socialiste“, în *Le Troisième Reich dans l’historiographie allemande: Lieux de pouvoir – Rivalités de pouvoirs*, sub conducerea lui Jean-Paul Cahn, Stefan Martens și Bernd Wegner, Presses universitaires du Septentrion, Villeneuve-d’Ascq, 2013.

Claude Quétel, „Une journée avec Hitler“, în *Une journée avec*, Perrin/Le Point, 2016.

5. Franco, cel de neclintit

Opera fundamentală în privința lui Franco este cea scrisă de Paul Preston, *Franco a*

Biography, publicată în 1993 de Harpers-Collins.

În franceză sunt disponibile următoarele cărți:

Max Gallo, *Histoire de l'Espagne franquiste*, Robert Laffont, 1969.

Guy Hermet, *L'Espagne au xxe siècle*, PUF, 1986.

Philippe Nourry, *Franco, la conquête du pouvoir*, Denoël, 1975.

Opera cea mai profundă este cea a marelui hispanist Bartolomé Bennassar: *Franco*, Perrin, coll. „Tempus“, 2002.

Mărturia vărului lui Franco (care i-a fost și colaborator), Francisco Franco Salgado Araujo, este fundamentală. În 1978 a fost tradusă în franceză și publicată de Gallimard în colecția „Témoins“, sub titlul *Franco au jour le jour*.

6. Philippe Pétain, dictator est qui dictat

Michèle Cointet, *Nouvelle Histoire de Vichy*, Fayard, 2011.

Laurent Gervereau, Denis Peschanski (dir.), *La Propagande sous Vichy*, BDIC, 1990.

Renaud Meltz, *Pierre Laval, un mystère français*, Perrin, 2018.

Henry du Moulin de Labarthète, *Le Temps des illusions*, À l'enseigne du cheval ailé, 1946.

Bénédicte Vergez-Chaignon, *Pétain*, Perrin, 2014.

—, *Les Secrets de Vichy*, Perrin, 2015.

7. Tōjō Hideki: Dictator, sau ȣap ispășitor?

Bruno Birolli, *Ishiwara, l'homme qui déclencha la guerre*, Armand Colin, 2012.

Herbert Bix, *Hirohito and the Making of Modern Japan*, Harper-Collins Publishers, 2000.

John W. Dower, *Embracing Defeat, Japan in the Wake of World War II*, Norton/New Press, New York, 1999.

Eguchi Keiichi, *Futatsu no taishen*, Shogakkan, 1989.

Ienaga Saburo (coord.), *Nihon heiwaron taikei*, Nihon tosho sentaa, 1993–1994, 20 vol.

Michael Lucken, *Les Japonais et la guerre 1937–1952*, Fayard, 2013.

Maruyama Masao, „Théorie et psychologie de l'ultranationalisme“, *Le Débat*, nr. 21, septembrie 1982.

Ouchi Tsutomu, *Fashizumu he no michi*, Chukobunko, 1974.

Constance Sereni, Pierre François Souyri, *Kamikazes*, Flammarion, 2015.

Pierre François Souyri, *Nouvelle Histoire du Japon*, Perrin, 2010.

—, *Moderne sans être occidental, aux origines du Japon d'aujourd'hui*, Gallimard, 2016.

Takahashi Tetsuya, *Sengo sekinin ron*, Kodansha gakujutsu bunko, 2005.

Tsutsui Kiyotada (coord.), *Showashi kogi, Gunjin hen*, Chikuma shinsho, 2018.

Yoshida Yutaka, *Ajia Taiheiyō senso*, Iwanami shinsho, 2007.

8. Tito, sau marea cacealma

Neil Barnett, *Tito*, Haus Publishers Ltd., London, 2006.

Dusan T. Bataković, *Yougoslavie, L'Âge d'homme*, 1994.

Jean-Christophe Buisson, *Mihailović*, Perrin, 2011.
 Vladimir Dedijer, *Tito parle*, Gallimard, 1955.
 Milovan Djilas, *Tito, mon ami, mon ennemi*, Gallimard, 1980.
 John V.A. Fine, „Strongmen Can Be Beneficial: The Exceptional Case Of Josip Broz Tito“, în *Balkan Strongmen*, Bernd J. Fischer (coord.), Hurst & Company, London, 2006.
 Émile Guikovaty, *Tito*, Hachette Littérature, 1979.
 Branko Lazitch, *Tito et la révolution yougoslave*, Fasquelle, 1957.
 Jože Pirjevec, *Tito: La biographie*, CNRS Éditions, 2017.
 Jasper Ridley, *Tito, A Biography*, Constable, London, 1996.
 Geoffrey Swain, *Tito: A Biography*, I.B. Tauris, London, 2010.

9. În țara celor trei Kim

Antoine Bondaz, *Corée du Nord: Plongée au cœur d'un État totalitaire*, Chêne, 2016.
 Pascal Dayez-Burgeon, *La Dynastie rouge*, Perrin, 2015.
 Bradley K. Martin, *Under the Loving Care of the Fatherly Leader: North Korea and the Kim Dynasty*, Thomas Dunne Books, New York, 2004.
 Patrick Maurus, *La Corée dans ses fables: essai*, Actes Sud, 2011.
 Bryan Reynolds Myers, *La Race des purs: Comment les Nord-Coréens se voient*, Saint-Simon, 2011.
 Philippe Pons, *Corée du Nord: Un État-guérilla en mutation*, Gallimard, 2017.

10. Mao, tirania iraționalului

Jean-Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, 1992.
 —, *Mao, sa cour et ses complots: Derrière les murs rouges*, Fayard, 2012.
 Roger Faligot, Remi Kauffer, *Kang Sheng, le maître espion de Mao*, Perrin, 2014.
 Chang Jung, Jon Halliday, *Mao*, Gallimard, 2005.
 Remi Kauffer, *Le Siècle des quatre empereurs, Sun Yat-sen, Chiang Kai-shek, Mao Zedong et Deng Xiaoping*, Perrin, 2014.
 Roderick MacFarquahr, Michael Schoenhals, *La Dernière Révolution de Mao, histoire de la Révolution culturelle*, Gallimard, 2009.
 Yang Jisheng, *Stèles, la Grande Famine en Chine, 1958–1961*, Seuil, 2012.

11. Enver Hodja, ultimul stalinist

Pierre Cabanes, *Albanie, le pays des Aigles*, Edisud, 1994.
 Elisabeth et Jean-Paul Champseix, *57 boulevard Staline, chroniques albanaises*, La Découverte, 1990.
 Jean-Paul Champseix, *Kadare, une dissidence littéraire*, Honoré Champion, 2019.
 Blendi Fevziu, *Enver Hoxha: The Iron Fist of Albania*, Tauris, 2016.

Ismaïl Kadare, *Le Grand Hiver*, Fayard, 1973.

—, *La Niche de la honte*, Fayard, 1984.

—, *Spiritus*, Fayard, 1996.

Thomas Schreiber, *Hodja, le sultan rouge*, JC Lattès, 1996.

Alexandre Zotos, *De Skanderbeg à Kadare*, Université de Saint-Étienne, 1997.

12. Alfredo Stroessner, patriarhul autarhic

Gérard Borrás, Nicolas Richard, Isabelle Combes, Capucine Boidu, *Guerres et Identités dans les Amériques*, PUR, Rennes, 2010.

Paola Domingo, *Naissance d'une société métisse: Aspects socioéconomiques du Paraguay de la conquête à travers les dossiers testamentaires*, Presses universitaires de Méditerranée, Montpellier, 2006.

Bruno Fuligni, Bruno Leandri, *Les Guerres stupides de l'histoire*, Les Arènes, 2019.

Olivier Guez, *La Disparition de Josef Mengele*, Grasset, 2017.

Axel Gylden, „Derniers jours tranquilles pour le «Suprême» Stroessner“, în *Les Derniers Jours des dictateurs*, Perrin, 2012.

Benjamin Offroy, „Le Paraguay, un nid du Condor“, *Vingtième siècle*, Presses de Sciences Po, nr. 105, ianuarie–martie 2010.

13. Familia Duvalier, tentația răului

Elizabeth Abbott, *Haiti: The Duvalier and Their Legacy*, Mac Graw-Hill, New York, 1988.

Gérald Bloncourt, *On ne peut pas tuer la vérité – Le Dossier Jean-Claude Duvalier*, Amnesty International, 2011.

Raphaël Confiand, *Les Ténèbres extérieures*, Écriture, 2008.

Bernard Diederich, Al Burt, *Papa Doc et les Tontons Macoutes*, Albin Michel, 1971.

Bernard Diederich, *Le Prix du sang*, vol. 1: *François Duvalier (1957–1971): La résistance d'un peuple haïtien face à la tyrannie*, Éditions Antillia, Port-au-Prince, Centreul ecumenic al drepturilor omului, 2005.

—, *Le Prix du sang*, vol. 2: *Jean-Claude Duvalier (1971–1986): L'Héritier*, éditions Henri Deschamps, Haïti, 2011.

Jean Florival, *Duvalier, la face cachée de Papa Doc*, Mémoire d'encrier, 2007.

Amanda M. Klasing, Reed Brody, *Haïti: Un rendez-vous avec l'Histoire: Les poursuites contre Jean-Claude Duvalier*, Human Rights Watch, 2011.

John Marquis, *Papa Doc: Portrait of a Haitian Tyrant 1907–1971*, Kingston, LMH, 2007.

14. Fidel Castro: Obsesia puterii

Juanita Castro, María A. Collins, *Fidel et Raúl, mes frères*, Plon, 2009.

Jean-Pierre Clerc, *Fidel de Cuba*, Ramsay, 1988.

Régis Debray, *Loués soient nos seigneurs*, Gallimard, 1996.

Alina Fernández, *Alina, Memorias de la hija rebelde de Fidel Castro*, Plaza y Janés, Barcelona, 1996.

Jean-François Fogel, Bertrand Rosenthal, *Fin de siècle à La Havane: Les secrets du pouvoir cubain*, Seuil, 1993.

Carlos Franqui, *Journal de la Révolution cubaine*, Seuil, 1976.

—, *Retrato de familia con Fidel*, Seix Barral, Barcelona, 1981.

Brian Latell, *After Fidel*, Palgrave Macmillan, 2002.

—, *Castro's Secrets, The CIA and Cuba's Intelligence Machine*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012.

Serge Raffy, *Castro l'infidèle*, Fayard, 2003.

Ignacio Ramonoet, *Fidel Castro, Biografía a dos voces*, Debate, Barcelona, 2006.

Tad Szulc, *Castro, 30 ans de pouvoir absolu*, Payot, 1987.

Jeannine Verdès-Leroux, *La Lune et le Caudillo: Le rêve des intellectuels et le régime cubain (1959–1971)*, Gallimard, 1989.

15. Joseph-Désiré Mobutu, jefuitorul Zairului

Colette Braeckman, *Le Dinosaur: Le Zaïre de Mobutu*, Fayard, 1992.

William T. Close, *Beyond the Storm*, Meadowlark Springs Productions, 2006.

Ludo de Witte, *L'Assassinat de Lumumba*, Karthala, 2000.

Cleophas Kamitatu, *La Grande Mystification du Congo-Kinshasa*, Maspero, 1971.

Jean-Pierre Langellier, *Mobutu*, Perrin, 2017.

Jean Omasombo Tshonda, *Lumumba, drame sans fin et deuil inachevé de la colonisation*, Cahiers d'études africaines, 2004.

David Van Reybrouck, *Congo, Une histoire*, Actes Sud, 2012.

Michela Wrong, *In the Footsteps of Mr Kurtz*, Fourth Estate, London, 2000.

Pierre Yambuya, *L'Abattoir*, EPO, 1991.

Il était une fois... Mobutu, bandă desenată publicată de Afrique Biblio-club, 1977.

Filme

Thierry Michel, *Mobutu, roi du Zaïre*, film (135 de minute) și serie TV (162 de minute), Cinélibre, 1999.

16. Muammar Gaddafi: Naufragiul beduinului

Mirella Bianco, *Kadhafi, messenger du désert, biographie et entretiens*, Stock, 1974.

Hélène Bravin, *Kadhafi: Vie et mort d'un dictateur*, François Bourin, 2012.

Annick Cojean, *Les Proies: Dans le harem de Kadhafi*, Grasset, 2012.

Guy Georgy, *Kadhafi: Le berger des Syrtes*, Flammarion, 1996.

Patrick Haimzadeh, *Au cœur de la Libye de Kadhafi*, JC Lattes, 2011.

Vincent Huguex, *Kadhafi*, Perrin, 2017.

Moammar el-Kadhafi, *Le Livre vert*, Centre mondial d'études et de recherches sur le Livre vert, 1984.

—, *Escapade en enfer et autres nouvelles, présentées par Guy Georgy, Favre*, 1996.
 Yasmina Khadra, *La Dernière Nuit du Rais*, Julliard, 2015.
 Alexandre Najjar, *Anatomie d'un tyran, Mouammar Kadhafi*, Actes Sud, 2011.
 Roumania Ougartchinska, Rosario Priore, *Pour la peau de Kadhafi: Guerres, secrets, mensonges, l'autre histoire, 1969–2011*, Fayard, 2013.
 Alison Pargeter, *Libya: The Rise and Fall of Qaddafi*, Yale University Press, 2012.
 Dirk Vandewalle, *A History of Modern Libya*, Cambridge University Press, 2006.

17. Erich Honecker, Marele Cârmaci al Republicii Democrate Germane

Rüdiger Bergien, *Im „Generalstab der Partei“: Organisationskultur und Herrschaftspraxis in der SED-Zentrale (1946–1989)*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2017.
 Alexander Burdumy, *Sozialpolitik und Repression in der DDR: Ost-Berlin 1971–1989*, Klartext Verlag, Essen, 2013.
 Erich Honecker, *Aus meinem Leben*, Dietz, 14e ed., Berlin, 1989.
 —, «Liebe Eva»: *Erich Honeckers Gefangnisbriefe*, Das Neue Berlin Verlag, Berlin, 2017.
 —, *Letzte Aufzeichnungen*, Editions Ost, Berlin, 2012.
 Martin Sabrow, *Erich Honecker: Das Leben davor*, C.H. Beck Verlag, München, 2016.
 Klaus Schroeder, *Der SED-Staat: Geschichte und Strukturen der DDR 1949–1990*, Bohlau Verlag, Cologne, 2013.
 Frank Schumann (Hrsg.), *Letzte Aufzeichnungen: Fur Margot*, Editions Ost, Berlin, 2012.
 Helmut Suter, *Honeckers letzter Hirsch: Jagd und Macht in der DDR*, be. bra Verlag, Berlin, 2018.
 Stefan Wolle, *Der grose Plan: Alltag und Herrschaft in der DDR 1949–1961*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2013.
 —, *Die heile Welt der Diktatur: Alltag und Herrschaft in der DDR 1949–1989*, 3 vol., Ch. Links Verlag, Berlin, 2013.

18. Augusto Pinochet, tiranul liberal

Hernán Büchi Buc, *La transformación económica de Chile, Del estatismo a la libertad económica*, Norma, Santafé de Bogotá, Columbia, 1993.
 Raquel Correa, Elizabeth Subercaseaux, *Ego Sum Pinochet*, Zig-Zag, Santiago, 1989.
 Claudia Farfán, Fernando Vega, *La Familia, historia privada de los Pinochet*, Random House Mondadori, Santiago, 2009.
 Mónica González, *La Conjura, los mil y un días del golpe*, Catalonia-Escuela de Periodismo UDP, Santiago, 2012.
 Carlos Huneeus, *El Regimen de Pinochet*, Editura Sudamericana, Santiago, 2000.
 Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, Washington, National Security Archive Book, 2003.
 Alejandra Matus, *Doña Lucia, la biografia no autorizada*, Santiago, Ediciones B Chile, 2013.
 José Piñera, *Pour un système de retraite qui marche! La réforme chilienne*, Éditions LC,

Paris, 2013.
Gonzalo Vial Correa, *Pinochet, la Biografia*, Santiago, El Mercurio/Aguilar, 2002.
El Ladrillo, Bases de la politica economica del gobierno militar chileno, Centrul de Studii
Publice, Santiago, 1992. Disponibil la adresa web:
<http://www.memoriachilena.cl/archivos2/pdfs/mc0032306.pdf>.

Rapoarte

Raportul Comisiei pentru Adevăr și Reconciliere (cunoscută sub numele de Comisia
Rettig) poate fi consultat la următoarea adresă web:
https://web.archive.org/web/20091223174254/http://www.ddhh.gov.cl/ddhh_rettig.html.
Diferitele rapoarte ale Comisiei Valech pot fi consultate pe site-ul Institutului Național
pentru Drepturile Omului (INDH): <https://www.indh.cl/>
Raportul comitetului din cadrul Senatului american despre operațiunile secrete ale CIA în
Chile, prezidat de senatorul Franck Church:
<https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94chile.pdf>.

Articole

John Lee Anderson, „The Dictator“, *The New Yorker*, 19 octombrie 1998.
Michel Faure, „Quand Pinochet tuait hors du Chili“, *L'Express*, 30 septembrie 1999.
Rolf Lüders, „La Misión Klein-Saks, los Chicago Boys y la Política Económica“,
Santiago, Pontificia Universidad Catolica de Chile, 2012.
Javier Ortega, „La vida íntima y cotidiana de Pinochet en La Dehesa y Bucalemu“, *La
Tercera*, 2 decembrie 2001.
Jorge Rojas, Carla Celis, „La historia de los pelados del '73: Los soldados que asaltaron
Santiago“, *The Clinic*, 11 septembrie 2013.

19. Pol Pot: Cambodgia însângerață

Elizabeth Becker, *Les Larmes du Cambodge – l’histoire d’un autogénocide*, Presses de la
Cité, 1986.
David P. Chandler, *Pol Pot: Frère Numéro Un*, Plon, 1993.
—, *S-21 ou le crime impuni des Khmers rouges*, 2001, prefață de François Bizot, postfață
de Jean-Louis Margolin, Autrement, 2001.
Thierry Cruvellier, *Le Maître des aveux*, Gallimard, 2011.
Solomon Kane, *Dictionnaire des Khmers rouges*, Bangkok, IRASEC, 2007.
Khieu Samphan, *L’économie du Cambodge et ses problèmes d’industrialisation*, teză
susținută la Universitatea din Paris, Facultatea de Drept și Științe Economice, 1959.
Ben Kiernan, *Le Génocide au Cambodge – 1975–1979: race, idéologie et pouvoir*,
Gallimard, 1998.
Henri Locard, „Le Goulag khmer rouge“, comunicare susținută la Universitatea Lyon-2,
1995.
Jean-Louis Margolin, „Cambodge: au pays du crime déconcertant“, în: Stéphane Courtois
et alii, *Le Livre noir du communisme: crimes, terreur, répression*, Robert Laffont,

„Bouquins“, 1998, pp. 679–749.

Laurence Picq, *Le Piège khmer rouge*, Buchet Chastel, 2013.

Philip Short, *Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar*, Denoël, 2007.

Marek Sliwinski, *Le Génocide Khmer rouge: Une analyse démographique*, L'Harmattan, 1995.

Michael Vickery, *Cambodia: 1975–1982*, South End, Boston, 1984.

Pin Yathay, *L'Utopie meurtrière: Un rescapé du génocide cambodgien témoigne*, Complexe, Bruxelles, 1989.

20. Khomeini: În slujba lui Dumnezeu

Michael Axworthy, *Revolutionary Iran*, Allen Lane, London, 2013.

Con Coughlin, *Khomeini's Ghost*, Macmillan, London, 2009.

Nikki Keddie, *Modern Iran*, Yale University Press, 2006.

Baqer Moin, *Khomeini, Life of the Ayatollah*, I.B. Tauris, London, 2009.

Christian et Pierre Pahlavi, *Le Marécage des ayatollahs*, Perrin, „Tempus“, 2017.

Pierre Razoux, *La Guerre: Iran–Irak*, Perrin, 2013.

Yann Richard, *L'Islam chiite*, Fayard, 1991.

21. Saddam Hussein, vagabondul din Bagdad

La Chute: Interrogatoires de Saddam Hussein par le FBI, Inculte, 2010.

Lisa Blaydes, *State of Repression: Iraq Under Saddam Hussein*, Princeton University Press, 2018.

Christian Chesnot, Georges Malbrunot, *Saddam Hussein: Portrait total*, Ed. 1, 2003.

Con Coughlin, *Saddam: The King of Terror*, Ecco, New York, 2002.

Efraim Karsh, Inari Rautsi, *Saddam Hussein: A political biography*, The Free Press, New York, 1991 (reed. Atlantic Grove, 2007).

David D. Palkki, Mark Stout, Kevin M. Woods (ed.), *The Saddam Tapes: The Inner Workings of a Tyrant's Regime, 1978–2001*, Cambridge University Press, 2011.

Pierre Razoux, *La Guerre Iran–Irak: 1980–1988*, Perrin, „Tempus“, 2017.

22. Familia Assad, tată și fiu

Lucien Bitterlin, *Hafez el-Assad, le parcours d'un combattant*, Jaguar, 1986.

Pierre Guingamp, *Hafez el-Assad et le parti Baath en Syrie*, L'Harmattan, 1996.

Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1982.

Régis Le Sommier, *Assad*, La Martinière, 2018.

Daniel Pipes, „La Conquête du pouvoir en Syrie“, *Middle Eastern Studies*, 1989.

Jean-Marie Quémener, *Bachar al-Assad en lettres de sang*, Plon, 2017.

Charles Saint-Prot, *Les Mystères syriens*, Albin Michel, 1984.

Patrick Seale, *Asad of Syria, the Struggle for the Middle East*, University of California Press, 1988.

SCURTE BIOGRAFII ALE AUTORILOR

JÉRÉMY ANDRÉ este profesor de istorie. A fost corespondent în Irak între anii 2016 și 2018 pentru ziarul *La Croix* și corespondent special în Siria, Irak și Congo pentru publicațiile *Le Point*, *Le Figaro Magazine*, *La Vie* și *Marianne*.

BERNARD BAJOLET a ales diplomația după ce și-a terminat studiile în cadrul Institutului de Studii Politice din Paris și al Școlii Naționale de Administrație; astfel, a activat la Alger, la Roma și Damasc. Din 1994 a ocupat postul de ambasador la Amman, Sarajevo, Bagdad, Alger și Kabul. A fost coordonator național al Serviciilor de Informații (2008–2011) în timpul mandatului lui Nicolas Sarkozy. În 2013 a fost numit șef al Direcției Generale pentru Securitate Externă, rămânând în funcție până în mai 2017. Este autorul cărții *Le soleil ne se lève plus à l'Est* (Plon, 2018).

ÉRIC BRANCA, istoric și jurnalist, este un bun cunoscător al gaullismului și al serviciilor secrete, cărora le-a dedicat mai multe cărți de succes, unele dintre acestea publicate la Perrin: în 2017, *L'Ami américain: Washington contre de Gaulle*, iar în 2019, *Les Entretiens oubliés d'Hitler, 1923–1940*.

JEAN-CHRISTOPHE BUISSON este director adjunct al *Figaro Magazine* și prezentatorul emisiunii *Historiquement show*, difuzată pe canalul TV Histoire. Specialist în istoria Balcanilor și a lumii slave, s-a remarcat ca autor al volumului *Histoire de Belgrade, 1917, l'année qui a changé le monde* și *Assassinés*.

ÉLISABETH BURGOS, istoric și antropolog, a fost directoare a Casei Americii Latine și a Institutului Francez din Sevilla, apoi atașat cultural la Madrid. Este membră a comitetului editorial al săptămânalului venezuelean *Zeta*. S-a remarcat ca autoare a cărții *Moi, Rigoberta Menchu: Une vie et une voix, la révolution au Guatemala* (Gallimard, 1983; col. „Folio“, 1999). A locuit o lungă perioadă în Cuba.

STÉPHANE COURTOIS este istoric, director onorific de cercetări la Centrul Național de Cercetări Științifice (CNRS), director al revistei *Communisme* și coordonator de colecție la mai multe edituri (Seuil, Le Rocher, Cerf, Vendémiaire). A scris mai bine de treizeci de cărți despre comunismul francez și internațional și despre fenomenul totalitar. A fost coordonatorul *Cărții negre a comunismului*, care s-a bucurat de recunoaștere internațională (a fost tradusă în douăzeci și șase de limbi, publicată în peste un milion de

exemplare). În 2017 a publicat *Lénine, l'inventeur du totalitarisme* (Perrin), pentru care a primit în 2018 marele premiu pentru biografie politică și marele premiu al cărții de istorie (canalul TV Histoire / *Le Figaro Histoire*).

PASCAL DAYEZ-BURGEON este absolvent al Școlii Normale Superioare și profesor de istorie, specialist în istoria celor două Corei, cărora le-a dedicat numeroase articole și patru cărți. Primul său studiu (*Les Coréens*, Tallandier, 2011) a fost urmat de *Histoire de la Corée des origines à nos jours* (Tallandier, 2013) și de o lucrare despre dictatura familiei Kim (*La Dynastie rouge*, Perrin, 2015), care a fost tradusă în limba coreeană. De asemenea, a publicat o carte despre Belgia (*Les Secrets de la Belgique*, Perrin, 2015) și una despre Bizanț (*Byzance la secrète*, Perrin, 2017).

LAURENCE DEBRAY, istoric și jurnalist, autoare a volumelor *Juan Carlos d'Espagne* (Perrin, 2019) și *Fille de révolutionnaires* (Stock, 2018), pentru care a primit mai multe premii, inclusiv cel pentru „Carte politică” în 2018.

CHRISTIAN DESTREMAU, istoric specializat în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, fin cunoscător al culturii britanice, se distinge ca autor al unei biografii magistrale a lui Lawrence al Arabiei (Perrin, 2014). A publicat la aceeași editură alte trei lucrări extrem de cunoscute: *Ce que savaient les Alliés* (2007), *Le Moyen-Orient pendant la Seconde Guerre mondiale* (2011) și *Churchill et la France* (2017).

MICHEL FAURE, jurnalist, corespondent special pentru *L'Express* din 1989 până în 2005, a transmis actualitatea din America Latină pentru o lungă perioadă de timp. A publicat mai multe cărți, în special la editura Perrin, *L'Espagne de Juan Carlos* (2008), *Une histoire du Brésil* (2016).

OLIVIER GUEZ este istoric, scriitor și jurnalist. A primit Premiul Renaudot pentru ultima sa carte, *La Disparition de Josef Mengele* (Grasset, 2017).

EMMANUEL HECHT, fost redactor-șef al *L'Express*, colaborează cu *Figaro Magazine* și *Lire*. Este coordonatorul unei colecții la editura Perrin, unde a coeditat lucrarea colectivă *Les Derniers Jours des dictateurs* (2012). Ultima carte publicată, în colaborare cu Jean-Christophe Buisson, se numește *Les Grands Vaincus de l'Histoire* (Perrin, 2018).

VINCENT HUGUEUX este corespondent special în cadrul departamentului internațional al *L'Express* din anul 1990. Laureat al Premiului Bayeux pentru corespondenți de război în 2005, este profesor la Școala de Jurnalism în Științe Politice și la Școala Superioară de Jurnalism din Lille. De asemenea, este autorul mai multor lucrări, dintre care amintim *Les Sorciers blancs: Enquête sur les faux amis français de l'Afrique* (Fayard, 2007), *L'Afrique en face: Dix clichés à l'épreuve des faits* (Armand Colin, 2010), *Reines d'Afrique, le*

roman *vrai des Premières Dames* (Perrin, 2014, col. „Tempus“, 2016) și *Kadhafi* (Perrin, 2017).

RÉMI KAUFFER este profesor la Institutul Catolic de Studii Superioare din Vendée, jurnalist și scriitor, colaborator al *Figaro Magazine* și *Le Point*. S-a remarcat în calitate de autor al cărții *Le siècle des quatre empereurs, Sun Yat-sen, Chiang Kai-shek, Mao Zedong, Deng Xiaoping* și de coautor al biografiei *Kang Sheng, le maître espion de Mao*.

JEAN-PIERRE LANGELLIER, jurnalist, este autorul a numeroase cărți, dintre care amintim *Les Héros de 'l'an mil* (Seuil, 2000), *Dictionnaire Victor Hugo* (Perrin, 2014) și *Mobutu* (Perrin, 2017).

FRÉDÉRIC LE MOAL este doctor în istorie (Paris-IV-Sorbona), profesor la liceul militar din Saint-Cyr și la Institutul Albert-le-Grand. Este autorul a numeroase lucrări despre Italia, fascism și papalitate, de referință fiind cele publicate la Perrin, *Victor Emmanuel III: Un roi face à Mussolini* (2014), *Les Divisions du pape: Le Vatican face aux dictateurs* (2016) și *Histoire du fascisme* (2018); pentru aceasta din urmă a primit Premiul „Ernest Lemonon“ al Academiei de Științe Morale și Politice.

FRANÇOIS-GUILLAUME LORRAIN este corespondent special al *Le Point*, responsabil de secțiunea „Istorie“, absolvent al Școlii Normale Superioare și profesor. Este autorul a zece cărți, printre care *L'Homme de Lyon* (Le Livre de poche) și *Ces lieux qui ont fait la France* (Fayard); ultimul său volum, *Vous êtes de la famille? (À la recherche de Jean Kopitovitch)*, a fost publicat în februarie 2019 la editura Flammarion.

JEAN-LOUIS MARGOLIN, profesor și absolvent al Școlii Normale Superioare, este un istoric interesat de Asia de Est contemporană. Specialist în istoria statului Singapore începând cu sfârșitul stăpânirii britanice, acesta este, în același timp, și autorul a numeroase cărți și articole despre istoria violenței în masă din Asia de Est. Cea mai recentă lucrare publicată este *Les Indes et Europe: Histoires connectées, xve–xxie siècle*, în colaborare cu Claude Markovits (Gallimard, col. „Folio-Histoire“, 2015).

PATRICK MOREAU este doctor în istorie și în științe politice (Centrul Național de Cercetări Științifice – CNRS, Laboratoire Dynam, Universitatea din Strasbourg). Din 1994 până în 1998 a fost membru al comisiei de anchetă din Bundestag „Dincolo de dictatura SED“. Este autorul a numeroase cărți și articole despre comunism și postcomunism în Germania.

CATHERINE ÈVE ROUPERT este autoarea volumelor *Dossier Haïti: Un pays en péril* (Tallandier, 1988) și *Histoire d'Haïti: La Première République noire du Nouveau Monde* (Perrin, 2011). A coordonat *Guerres et droit humanitaire* (Ministerul Apărării, 1998) și

Trésors méconnus du musée de l'Homme (Recherches-Midi, 1999).

ÉRIC ROUSSEL, scriitor și jurnalist, autor al unor lucrări de referință despre personalități ale istoriei contemporane: *Charles de Gaulle* (Gallimard, 2002; Perrin, col. „Tempus“, 2007), *Jean Monnet* (Fayard, 1996), *Georges Pompidou* (Perrin, col. „Tempus“, 2004), *Pierre Mendès* (Gallimard, 2007), *François Mitterrand, de l'intime au politique* (Robert Laffont, 2016), *Valéry Giscard d'Estaing* (Éditions de l'Observatoire, 2018). Este membru al Institutului (Academia de Științe Morale și Politice).

PIERRE FRANÇOIS SOUYRI este profesor onorific la Universitatea din Geneva, unde a predat istoria Japoniei. Fost profesor la Institutul de Limbi și Civilizații Orientale din Paris și fost director al Casei Franco-Japoneze din Tokyo, este autorul a numeroase lucrări, dintre care amintim *Nouvelle Histoire du Japon* (Perrin, 2010), *Kamikazes* (în colaborare cu Constance Sereni; Flammarion, 2015) și *Moderne sans être occidental. Aux origines du Japon d'aujourd'hui* (Gallimard, 2016).

BÉNÉDICTE VERGEZ-CHAIGNON este doctor în istorie și fost conferențiar la Institutul de Studii Politice din Paris. Specialistă în istoria celui de-al Doilea Război Mondial în Franța, a publicat douăsprezece volume, dintre care amintim *Le Docteur Ménétrel* (Perrin, 2002), *Les Vichysto-Résistants* (Perrin, 2008), *Les Secrets de Vichy* (Perrin, 2015) și o biografie a lui Pétain (*Pétain*, Perrin, 2014).

NICOLAS WERTH, director de cercetare în cadrul Institutului de Istorie a Timpului Prezent (CNRS), a devenit cunoscut prin contribuția sa la *Cartea neagră a comunismului*. Este un mare specialist al istoriei sovietice, iar apariția cărții sale *Île aux cannibales* (Perrin, 2008) a reprezentat un adevărat eveniment editorial. În 2019 a publicat la editura Perrin *Le Cimetière de l'espérance*.